

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВІННИЦЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

*До 60-річчя
Західноукраїнського національного університету*

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ТА
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

*За загальною науковою редакцією
д.е.н., професора Б.В. Погріщука,
д.е.н., професора В.І. Мельник*

Вінниця 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВІННИЦЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

*До 60-річчя
Західноукраїнського національного університету*

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ТА
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

*За загальною науковою редакцією
д.е.н., професора Б. В. Погріщука,
д.е.н., професора В. І. Мельник*

Вінниця 2026

УДК [330.1+336]:338.2(477)

О64

Рекомендовано до друку Вченою радою Західноукраїнського національного університету (протокол № 8 від 29 квітня 2026 р.)

Рецензенти:

Мельник В. М. – доктор економічних наук, професор, перший проректор Національної академії статистики, обліку та аудиту, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування;

Корнієнко В. О. – доктор політологічних наук, професор, завідувач кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Нестеренко О. О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

О 64 Організаційно-інституційні та фінансово-економічні засади формування потенціалу відновлення та розвитку України: колективна монографія / за заг. наук. ред. д.е.н., професора Погріщука Б. В., д.е.н., професора Мельник В. І., Тернопіль: Крок, 2026. 440 с.

Колектив авторів: д.е.н., професор Погріщук Б. В., д.е.н., професор Мельник В. І. (п.1.1); д.ю.н., професор Світлак І.І., к.ю.н., доцент Голота Н. П. (п.1.2); д.е.н., професор Надвиничний С. А., викладач Колесник О. В.(п.1.3); к.політ.н. Добіжа В. В. (п.1.4); к.і.н., викладач Городинська Л. С., викладач Колесник О. В. (п.1.5); к.г.н., доцент Мартусенко І. В. (п. 2.1), к.е.н., доцент Підгаєць С. В. (п. 2.2); к.е.н., доцент Дончак Л.Г., к.е.н., доцент Пилявець В.М. (п. 2.3); к.е.н., доцент Мережко В.М. (п. 2.4); к.е.н., доцент Балазюк О. Ю., д.е.н., професор Ясишена В. В. (п. 2.5); д.е.н., доцент Руденко В. В. (п. 3.1); к.е.н., доцент Бей С. О. (п. 3.2); д.е.н., професор Погріщук Г. Б. (п. 3.3); к.е.н., доцент Мирончук В. М. (п. 3.4); к.е.н., доцент Штефан Л. Б. (п. 3.5); к.е.н., доцент Вільчинська О. М. (п. 4.1); к. держ. упр., доцент Мазур В. Г., к. держ. упр., доцент Дерун Т. М. (п. 4.2); д.е.н., доцент Нагайчук В. В. (п. 4.3); к.е.н., доцент Ціхановська О. М., д.е.н., професор Сисоєва І. М., к.е.н., доцент Погріщук О. Б. (п. 4.4); к.пед.н., доцент Рум'янцева К. Є., д.пед.н., доцент Пугач В. М. (п. 4.5); д.е.н., професор Надвиничний С. А., к.психол.н., доцент Надвинична Т.Л. (п. 4.6), викладач Цюпенко Т. А. (п. 4.7).

Монографія присвячена організаційно-інституційним та фінансово- економічним засадам формування потенціалу відновлення та розвитку України. Розглянуто концептуальні основи формування потенціалу відновлення та розвитку держави. Проаналізовано організаційно-економічні механізми формування потенціалу відновлення на макро- та мезорівнях. Визначено фінансово-кредитні та інвестиційні інструменти підтримки процесів відновлення. Встановлено пріоритети та обґрунтовано сценарії повоєнного відновлення та розвитку держави.

ISBN 978-617-692-968

© Колектив авторів, 2026

Відповідальність за зміст публікацій та орфографічне оформлення несуть їх автори

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	5
1.1 Науковий контур формування потенціалу відновлення та його інституційне забезпечення.....	5
1.2. Правове регулювання як механізм реалізації державної політики відновлення та розвитку України.....	21
1.3. Інституційна структура забезпечення національної економічної стійкості.....	45
1.4. Консолідація української політичної нації: стійкість як унікальність у часи випробувань.....	62
1.5. Світовий досвід організаційного забезпечення повоєнного та посткризового відновлення.....	75
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВІДНОВЛЕННЯ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ	90
2.1. Організаційно-економічне забезпечення спроможності просторових систем: регіональний аспект	90
2.2. Розвиток державно-приватного партнерства як інструмент залучення ресурсів для реконструкції.....	114
2.3. Інвестиційно-інноваційні механізми повоєнного відновлення національної економіки.....	133
2.4. Людський капітал та демографічні виклики у відновленні потенціалу України.....	153
2.5. Соціально-етичні та безпекові аспекти вибору програмного забезпечення для системи обліку в умовах війни та післявоєнного відновлення України.....	173
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ	193
3.1. Реформування військового збору як фіскального інструменту фінансової підтримки відновлення держави.....	193
3.2. Бюджетні інструменти інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку.....	217
3.3. Роль державного боргу у забезпеченні економічного відновлення національної економіки.....	243
3.4. Банківське кредитування як інструмент активізації відновлення та сталого розвитку національної економіки.	272
3.5. Механізми колективного фінансування у системі соціально-економічного відновлення України.....	290
РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТИ ТА СЦЕНАРІЇ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	317
4.1. Моделювання сценаріїв відновлення: від стабілізації до випереджаючого зростання.....	317
4.2. Застосування інструментів е-врядування в системі моніторингу публічної політики повоєнного відновлення.....	334
4.3. Стимулювання циркулярної економіки та зеленого інвестування як пріоритети нового типу розвитку.....	340
4.4. Циркулярна економіка у забезпеченні конкурентоспроможного розвитку держави.....	368
4.5. Формування інклюзивно-інституційного розвитку освіти в контексті європейської інтеграції.....	390
4.6. Інтеграція концепції резильєнтності в економічний, соціальний та екологічний розвиток для досягнення сталості.....	406
4.7. Емоційний інтелект як чинник інституційної стійкості та управлінської ефективності у довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України.....	424

ПЕРЕДМОВА

Війна, розв'язана проти України, стала не лише руйнівним фактором, що спричинив масштабні втрати людського, виробничого та інфраструктурного потенціалу, а суттєво загострила структурні дисбаланси національної економіки, зумовила потребу переосмислення підходів до майбутнього розвитку держави. Руйнування підприємств, логістичних зв'язків, енергетичних систем і соціальної інфраструктури сформували нову економічну реальність, у межах якої відновлення країни не може зводитися виключно до відбудови втраченого. Йдеться про значно ширший процес – формування нових засад функціонування економіки, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики, зміцнювати конкурентоспроможність та досягти стійкості у перспективі. Особливого значення набуває питання формування потенціалу відновлення та розвитку України через поєднання організаційних, інституційних і фінансово-економічних чинників для результативної відновлювальної політики.

Потенціал відновлення України є складною інтегрованою системою, формування якої відбувається під впливом взаємозалежних управлінських, організаційних, інституційних, фінансово-економічних та інших компонентів. Сутність потенціалу не обмежується обсягом наявних чи залучених ресурсів, оскільки визначальне значення мають також інституційна спроможність, якість економічного управління та здатність суб'єктів забезпечувати узгоджену реалізацію рішень щодо відновлення. Саме синергія цих складових формує основу результативного відновлення, яке доцільно оцінювати не тільки за масштабами фінансового забезпечення чи темпами реконструкції, а насамперед за спроможністю економічної системи створювати нові центри економічного зростання, стимулювати структурну трансформацію та закладати передумови для довгострокової модернізації, що дасть змогу перейти до формування сучасної моделі розвитку держави, орієнтованої на її стійкість, зростання та посилення позицій України у глобальному економічному середовищі.

Структура монографії відображає логіку послідовного розкриття основних аспектів формування потенціалу відновлення та розвитку держави від концептуально-теоретичного обґрунтування до прикладних механізмів реалізації стратегій відновлення у повоєнний період. У першому розділі розкрито концептуальні основи формування потенціалу відновлення, його інституційне та правове забезпечення, проаналізовано роль інституційного середовища у підтриманні економічної стійкості, а також висвітлено значення суспільної консолідації як чинника національної резильєнтності з урахуванням світового досвіду. У другому розділі відображено організаційно-економічні механізми формування потенціалу відновлення на макро- та мезорівнях, акцентовано увагу на регіональному аспекті просторового розвитку, ролі державно-приватного партнерства, інвестиційно-інноваційних інструментах, значенні людського капіталу та впливі цифрових і безпекових викликів на функціонування економічних систем. Третій розділ присвячено аналізу фінансово-кредитних та інвестиційних інструментів підтримки процесів відновлення, зокрема фіскальним, бюджетним, борговим, банківським і колективним механізмам мобілізації ресурсів для забезпечення стійкого економічного розвитку. У четвертому розділі визначено стратегічні пріоритети та сценарії повоєнного відновлення держави, охоплено питання сценарного моделювання, цифрового врядування, розвитку циркулярної економіки, зеленого інвестування, інклюзивної трансформації освітньої системи та посилення управлінської ефективності через розвиток емоційного інтелекту. Представлена монографія узагальнює сучасні наукові підходи до процесів відновлення України, розкриваючи їх багаторівневий та комплексний характер.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

*Погріщук Б. В., д.е.н., професор
Мельник В. І., д.е.н., професор
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

1.1. Науковий контур формування потенціалу відновлення та його інституційне забезпечення

Відновлення України передбачає масштабні суспільно-економічні трансформації, здатні забезпечити довгостроковий розвиток держави, модернізацію галузей економіки, удосконалення напрямів державного управління, зміцнення людського потенціалу та соціальної згуртованості нації.

Сучасні виклики зумовлюють необхідність розглядати потенціал відновлення як складну багатокомпонентну систему, у межах якої ресурсне забезпечення, інвестиційні можливості, інституційна спроможність та якість економічного управління функціонують у тісній взаємодії, що дає змогу оцінювати процес відновлення не лише за обсягами залученого фінансування чи швидкістю реконструкції, а насамперед за здатністю економіки формувати нові джерела зростання, підтримувати структурні трансформації та створювати передумови для модернізації національного господарства. Особливої ваги в процесі реалізації завдань щодо відновлення набуває визначення нових стратегічних орієнтирів, пов'язаних із забезпеченням довгострокового економічного розвитку, посиленням конкурентних переваг і впровадженням технологічних інновацій. Важливим завданням на цьому шляху є формування науково обґрунтованої моделі відновлення, яка поєднає концептуальні аспекти, методологічний апарат та практичні інструменти ухвалення стратегічних рішень, визначаючи послідовність реалізації відновлювальної політики.

Необхідність розроблення такого наукового підґрунтя зумовлена масштабом сучасних викликів, які постали перед державою внаслідок війни та потребують переосмислення підходів до сценаріїв подальшого розвитку та усіх складових системи відновлення. «Повномасштабна військова агресія проти України призвела до безпрецедентних руйнувань та колосальних втрат, що вимагає не просто відновлення, а кардинальної трансформації національної економіки» [1]. За таких умов інституційне забезпечення виступає основою реалізації відновлювальної політики, що через відповідні інститути реалізує розробку стратегічних рішень, розподіл ресурсів, моніторинг результатів та забезпечення підзвітності учасників процесу.

Формування наукового контуру потенціалу відновлення та розвитку України базується на поєднанні сучасних теоретичних підходів, що надають змогу комплексно охопити процеси трансформації соціально-економічної системи в умовах високої невизначеності та післявоєнної реконструкції. Науковий контур є цілісною інтегрованою аналітичною конструкцією, що відображає системний взаємопов'язок компонентів потенціалу, механізмів їх практичної реалізації та регуляторних інструментів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку. Побудова такого наукового контуру має базуватися на сукупності принципів, що забезпечують його цілісність та ефективність, зокрема:

- комплексність – для охоплення економічних, соціальних, екологічних та інституційних аспектів;
- системність – при врахуванні взаємозв'язків між усіма складовими потенціалу;

- адаптивність – відображає здатність відповідно реагувати на вплив чинників зовнішнього середовища;
- інноваційність – з метою орієнтації на впровадження нових технологій і рішень;
- стійкість – для забезпечення довгострокової стабільності розвитку;
- інклюзивність – при врахуванні інтересів різних соціальних груп;
- синергійність – для досягнення ефекту взаємного підсилення складових потенціалу.

Наявна практика реагування на загрози та виклики сучасного розвитку на основі короткострокових заходів стабілізаційного характеру поступово втрачає свою ефективність. Відповідно, зростає потреба у розробці підходів та створенні механізмів, здатних забезпечувати швидку адаптацію управлінської системи до змінного середовища. Основу формування потенціалу відновлення становить сукупність наукових підходів, серед яких доцільно виокремити такі:

1. Системний підхід ґрунтується на розумінні потенціалу відновлення держави як елемента складної відкритої соціально-економічної системи, що формується з взаємопов'язаних елементів і функціонує під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища. У межах цього підходу потенціал не розглядається як проста сукупність ресурсів чи окремих можливостей, а як цілісне утворення, у якому взаємодія складових забезпечує виникнення нових властивостей та результатів. Застосування системного підходу дає можливість дослідити взаємозалежність економічного, соціального, інституційного, інноваційного, природного потенціалів, а також визначити механізми їх координації в процесі відновлення держави. Особливого значення набуває врахування синергетичних ефектів в процесі узгодженого використання різних видів ресурсів, що забезпечує значно вищі результати порівняно з їх окремим застосуванням. Системний підхід також допомагає здійснити оцінку рівня стійкості розвитку держави до кризових явищ, визначити вразливі елементи системи та визначити засади комплексної політики відновлення, що буде спрямовано на її довгостроковий розвиток.

2. Інтегрований підхід передбачає узгоджене поєднання різних аспектів формування потенціалу відновлення держави із врахуванням взаємозв'язків між економічними, соціальними, екологічними, інституційними та безпековими чинниками впливу. Розкриття його сутності відображається у подоланні вузькогалузевого бачення розвитку та досягненні узгодженості стратегічних рішень у різних сферах суспільного життя. У період відновлення інтегрований підхід дає змогу поєднати різновекторні заходи щодо відбудови інфраструктури, модернізації економіки, розвитку людського капіталу, зміцнення державних інститутів та підвищення рівня згуртованості в соціальному середовищі. Окреслений підхід забезпечує формування цілісної моделі розвитку, в якій усі складові потенціалу функціонують як взаємодоповнювальні компоненти єдиної системи, що створює умови для більш раціонального використання ресурсів і сприяє узгодженості державної політики у сфері відновлення.

3. Інституційний підхід зосереджує увагу на ролі формальних і неформальних інститутів у процесі формування та розвитку потенціалу відновлення держави. До формальних інститутів належать законодавство, управлінська система держави, механізми та важелі регуляторного впливу на економічні процеси, сфера судочинства, система органів місцевого самоврядування. Щодо неформальних інститутів, то вони охоплюють суспільні норми, традиції, рівень культури та довіри, взаємодії та громадянську активність. Згідно такого підходу ефективність використання ресурсної складової значною мірою визначається якістю та рівнем інституційного середовища розвитку. За наявності значного фінансового чи природного потенціалу низький рівень ефективності державного управління або недостатня прозорість діяльності здатні

значно обмежити можливості відновлення. Водночас становлення дієвих інституційних механізмів сприяє залученню інвестиційних ресурсів, підвищенню довіри громадян та закордонних партнерів, стимулює розвиток підприємницької ініціативи, залученість громад та забезпечує стабільність суспільного розвитку. У період післявоєнної відбудови інституційний підхід набуває особливого значення, оскільки саме інститути визначають спроможність держави реалізовувати масштабні програми відбудови та модернізації.

За наявності значного фінансового чи природного потенціалу низький рівень ефективності державного управління або недостатній рівень прозорості здатні істотно звужувати можливості відновлення. Водночас становлення дієвих інституційних механізмів створює передумови для залучення інвестицій, посилює довіру з боку громадян і міжнародних партнерів, стимулює розвиток підприємницької ініціативи на рівні громад і сприяє загальній стабільності суспільних процесів. У період післявоєнної відбудови інституційний підхід набуває особливої ваги, адже саме якість інститутів значною мірою визначає

4. Регіональний підхід базується на визнанні територіальної неоднорідності соціально-економічного розвитку та потреби врахування специфічних особливостей окремих регіонів при формуванні потенціалу відновлення держави. Регіональний підхід у вузькому значенні пов'язаний із підтримкою відновлення окремих територій України міжнародними партнерами, а в широкому – з реалізацією політики розвитку, спрямованої на ефективне використання регіонального потенціалу та територіальних громад для забезпечення їхньої стійкості та довгострокового зростання [2]. Він передбачає аналіз ресурсного забезпечення, демографічних характеристик, економічної спеціалізації, рівня розвитку інфраструктури та інституційної спроможності кожної території. «Розробка нової політики щодо регіонального розвитку потребує такого всебічного аналізу та оцінки нинішньої ситуації, яка пов'язана з війною та її впливу на ситуацію в Україні в цілому та у регіонах і територіальних громадах» [3, с.91]. У процесі відновлення держави застосування регіонального підходу дозволяє визначити пріоритетні напрями розвитку для окремих територій, забезпечити ефективний розподіл ресурсів та врахувати масштаби можливих збитків. Виняткового значення набуває підтримка територіальних громад, що зазнали значних руйнувань або втратили виробничі потужності. Регіональний підхід також сприяє впровадженню принципів децентралізації та зростанню ролі місцевих громад у плануванні й реалізації заходів відновлення.

5. Ресурсний підхід спрямований на розгляд потенціалу відновлення держави через призму наявних та потенційно доступних ресурсів, що доцільно буде використовувати в процесі досягнення цілей стратегічного розвитку. До таких ресурсів відносять фінансові, виробничі, природні, трудові, інфраструктурні ресурси та ін. Сучасне трактування ресурсного підходу значно розширює його зміст шляхом включення інноваційного потенціалу, інтелектуального капіталу, цифрових технологій, соціального капіталу та інформаційних ресурсів. У процесі відновлення держави особливого значення набуває не лише кількість ресурсів, а й ефективність їх мобілізації, розподілу та використання, що показує здатність держави перетворювати наявні ресурси на реальні результати розвитку визначає рівень її потенціалу та перспективи довгострокового економічного зростання.

6. Функціональний підхід спрямований на дослідження та аналіз внеску окремих складових потенціалу у виконання функцій держави в процесі відновлення. У межах цього підходу увага зосереджується не стільки на ресурсах, скільки на їх спроможності забезпечувати конкретні результати та виконувати стратегічно важливі завдання. Практичне застосування функціонального підходу надає можливість визначити внесок

кожної складової формування потенціалу у досягнення економічної стабільності, та забезпечення соціального захисту населення, можливості відновлення інфраструктури, підтримання національної безпеки та зростання конкурентоспроможності держави. «Функціональне відновлення розглядається через внесок окремих компонентів системи у відновлення її працездатності, а сама методологія базується на оцінюванні функцій різних елементів та їхнього впливу на загальний результат відновлення» [6]. Така взаємодія створює можливості для оцінювання результативності функціонування усіх підсистем та розроблення заходів щодо підвищення їх результативності.

7. Синергетичний підхід спрямований на розкриття потенціалу відновлення на рівні держави як результату взаємодії сукупності чинників, що формують нові якості системи та визначають її зміни у процесі переходу до вищого рівня розвитку. В основі такого підходу лежать знання про нелінійність суспільних змін й дослідження можливості виникнення ефектів самоорганізації. У процесі післявоєнного відновлення він дозволяє пояснити яким чином поєднання державної підтримки, інноваційної діяльності, інвестиційних ресурсів, громадської ініціативи та міжнародного сприяння забезпечує значно вищу результативність порівняно з їх зовнішнім використанням. Також він враховує ризики виникнення дисбалансів та негативних ефектів у разі недостатньої координації дій або при порушенні системного балансу. Синергетичний підхід орієнтує на учасників на визначення ефективних механізмів взаємодії у процесі відновлення.

Результат постає як наслідок складної взаємодії різномірних чинників, які здатні формувати нові властивості системи та забезпечувати її якісні зміни з переходом на вищий рівень розвитку. Основою такого підходу є розуміння нелінійного характеру суспільних процесів і можливості виникнення ефектів самоорганізації. При цьому беруться до уваги й ризики виникнення дисбалансів та негативних ефектів у разі недостатньої узгодженості дій або порушення системної рівноваги. Отже, синергетичний підхід орієнтує на визначення ефективних механізмів взаємодії між усіма учасниками процесу відновлення.

Комплексне використання системного, інтегрованого, інституційного, регіонального, ресурсного, функціонального та синергетичного підходів у поєднанні з реалізацією концепцій сталого розвитку та резильєнтності створює методологічне підґрунтя для всебічного дослідження потенціалу відновлення держави та формує базис обґрунтування ефективних механізмів його реалізації.

Впровадження концепції сталого розвитку передбачає узгоджене поєднання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів. У процесі формування потенціалу відбудови країни такий підхід орієнтує не лише на швидке подолання наслідків, а й на створення необхідних умов для формування міцної основи збалансованого та довготривалого розвитку в майбутньому.

Реалізація засад сталого розвитку передбачає впровадження ресурсозберігаючих технологій, розвитку зеленої економіки, забезпечення соціальної справедливості, збереження природного середовища та підтримки високої якості життя людей, що сприяє формуванню такого потенціалу, який з забезпечить стійке економічне зростання без виснаження природних ресурсів і погіршення соціальних умов. «В Україні, хоча й здійснюються кроки у напрямі адаптації Цілей сталого розвитку до національних умов, ефективність впровадження залишається обмеженою» [5, с.417].

Значного посилення цим проблемам додає війна, яка призводить до втрат населення, руйнування інфраструктури, скорочення економічного потенціалу та переорієнтації ресурсів із довгострокового розвитку на потреби безпеки й відновлення. Додатковими ускладненнями залишаються фрагментарність нормативно-правового регулювання та відсутність єдиного підходу до трактування категорій сталого розвитку.

До основних перешкод на шляху реалізації принципів щодо сталого розвитку відносять недостатність фінансових ресурсів, низький рівень узгодженості державної політики з міжнародними орієнтирами, недосконалість методики збору та аналізу даних та недостатня обізнаність зацікавлених сторін до процесу ухвалення рішень.

Подолання зазначених викликів потребує комплексних дій, спрямованих на посилення інституційної спроможності, розширення фінансової бази, адаптацію міжнародного досвіду до національних умов і формування послідовної державної політики, орієнтованої на довгострокові цілі навіть в умовах воєнних загроз.

Концепція резильєнтності зосереджує увагу на здатності країни щодо ефективного реагування на кризові ситуації, адаптуватися до змін та відновлювати свої функції після деструктивних впливів. У сучасних умовах «високої напруги» резильєнтність є однією з характеристик потенціалу відновлення, що зумовлене потребою забезпечення безперервності функціонування інститутів держави, економічної та соціальної сфери в умовах значних потрясінь. У межах цієї концепції важливого значення набувають диверсифікація економіки, розвиток адаптивних механізмів управління, посилення критичної інфраструктури, збільшення рівня цифровізації та стимулювання соціальної згуртованості. «Країни з високим рівнем резильєнтності можуть забезпечувати скоріший вихід і прискорене відновлення після криз і катастроф...та забезпечувати подальший сталий економічний розвиток» [6]. Формування резильєнтності сприяє не лише подоланню наслідків криз, але й створює основу для подальшого розвитку в умовах невизначеності та постійних змін зовнішнього середовища.

З методологічної точки зору резильєнтність доцільно розглядати як багаторівневу характеристику, оцінювання якої потребує інтеграції кількісних та якісних підходів аналізу. Її вимірювання не може обмежуватися окремими макроекономічними показниками, оскільки здатність системи до адаптації та відновлення формується під впливом сукупності інституційних, економічних, соціальних і технологічних чинників. Тому, важливим є формування системи індикаторів, здатних відображати рівень стійкості ключових секторів економіки, адаптивність управлінських механізмів, стан інфраструктурного забезпечення та якість інституційного середовища. Методологічно це обумовлює необхідність поєднання системного, інституційного та адаптивного підходів, що дає змогу досліджувати потенціал відновлення не як статичну сукупність ресурсів, а як динамічну систему взаємопов'язаних можливостей, здатних трансформуватися залежно від характеру зовнішніх викликів і внутрішніх умов розвитку.

Одним із сучасних викликів розвитку держави є потреба формування комплексних підходів до післявоєнної відбудови, які б поєднували відновлення з довгостроковими цілями модернізації. Відсутність узгодженої та практично орієнтованої системи управлінських, економічних і соціальних рішень суттєво обмежує можливості використання процесів відновлення як підґрунтя для структурних змін, техніко-технологічного оновлення та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Формування комплексного механізму післявоєнної відбудови економіки України потребує розроблення концептуальних засад, що спираються на сучасні підходи та забезпечують узгодження відновлювальних заходів із пріоритетними завданнями економічної модернізації, ефективного використання наявного ресурсного потенціалу, досягнення цілей сталого розвитку та поглиблення євроінтеграційних процесів. «Традиційні підходи до відбудови виявляються недостатніми для вирішення комплексу викликів, пов'язаних із глибокими структурними дисбалансами, демографічними змінами, необхідністю європейської інтеграції та обмеженістю ресурсів» [1].

Відновлення держави є комплексним процесом структурної модернізації суспільно-економічної системи, що спрямований на формування інфраструктури нового покоління, що забезпечить високий рівень функцій безпечного середовища, ефективності використання ресурсів, досягнення екологічної рівноваги та інституційної спроможності відповідно до принципів «Build Back Better». Концепція Build Back Better передбачає використання процесів відновлення як можливості для якісного оновлення суспільно-економічних систем, за якого відбудова здійснюється не шляхом простого відтворення втрачених об'єктів, а через впровадження рішень, що підвищують їхню стійкість, безпеку, ефективність та адаптивність до майбутніх викликів. Реалізація цього підходу орієнтована на формування більш життєздатної інфраструктури, модернізацію інституційного середовища та зміцнення спроможності держави протидіяти кризовим явищам [7]. Реалізація зазначеного підходу має забезпечуватися в усіх сферах відновлення, охоплюючи відбудову та модернізацію енергетичної, транспортної та житлово-комунальної інфраструктури та територіальний розвиток на засадах сталості, що формуватиме умови для збільшення резильєнтності держави, посилення її інституційної спроможності та формування міцного підґрунтя для довгострокового економічного розвитку.

Економічне відновлення являє собою процес відновлення та нарощування виробничого, інвестиційного і підприємницького потенціалу держави, спрямований на стійке економічне зростання держави, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення рівня добробуту населення. «Економічне відновлення слід розглядати як якісну системну зміну, яка поєднує в собі, власне, відбудову зруйнованого економічного потенціалу та його суттєву модернізацію, нерозривно пов'язану з модернізацією інституційних відносин» [8]. У сучасних реаліях воно охоплює не лише компенсацію втрат, завданих кризовими явищами чи воєнними діями, а й структурну модернізацію економіки, розвиток інноваційних секторів, створення робочих місць та забезпечення передумов для довгострокового соціально-економічного розвитку. У сфері економіки має бути реалізована неоекономічна парадигма відновлення країни [9, с. 25–26].

Візія Відновлення України: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». План Відновлення України спрямований на прискорення стійкого економічного зростання. В рамках плану визначено перелік Національних програм для досягнення ключових результатів [10].

Основами відновлення визначено: посилення інституційної спроможності держави та розвиток цифровізації, зміцнення обороноздатності й безпеки країни, поглиблення європейської інтеграції, відбудова екологічно безпечного середовища та забезпечення незалежності у сфері енергетики до принципів Зеленого курсу. Визначальними засадами цього процесу виступають принципи сталого розвитку, трансформації цифрової сфери та інноваційно-технологічної модернізації. Необхідним є також створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, розширення доступу до фінансових ресурсів, підтримання макрофінансової стабільності, розвиток високотехнологічних секторів економіки, що відзначаються високою доданою вартістю та інтеграція логістичних систем до європейського простору; поліпшення виробничої та соціальної інфраструктури, а удосконалення систем освіти й охорони здоров'я, культури та спорту; забезпечення ефективної соціальної політики як основи людського розвитку та підвищення якості життя населення.

Серед основних напрямів перспективного розвитку важливе місце займають галузі, функціонування яких уможливило досягнення мультиплікативного ефекту для економіки та прискорення її відновлення. Передусім це стосується галузі будівництва та інфраструктурного комплексу, які формують основу для відновлення сфери

виробництва та соціальної діяльності населення. Важливим елементом інтенсифікації відновлювальних процесів є реалізація сучасних рішень для енергоефективного будівництва, сучасної транспортної мережі та інтелектуальних систем управління мережею інфраструктурних об'єктів. Успішна реалізація визначених системних змін напряму залежить від достатнього обсягу фінансування, що потребує модернізації поточної інвестиційної стратегії та впровадження нових, більш дієвих механізмів для залучення й підтримки капіталовкладень.

За сучасних умов державна інвестиційна політика має враховувати високий рівень ризиків та змін у зовнішньому середовищі, що зумовлює необхідність застосування спеціальних механізмів підтримки інвестиційної активності розвитку. Додатковим викликом на шляху відновлення держави виступає обмеженість фінансових можливостей держави, оскільки значні бюджетні надходження спрямовуються на потреби оборони, соціальну підтримку населення та ліквідацію завданих збитків та наслідків воєнних руйнувань. В таких умовах особливе значення має збільшення джерел фінансування шляхом активнішого залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги, програм грантового фінансування, пільгового кредитування, а також розвитку механізмів взаємодії на рівні держави та приватного сектору.

В умовах воєнних викликів провідне місце серед напрямів розвитку посідає оборонно-промислова сфера, першочергового значення набувають модернізація виробничих потужностей, збільшення випуску товарів оборонного призначення, впровадження сучасних технологічних рішень і збільшення обсягів вітчизняного виробництва озброєння та військової техніки. Відповідно фінансова підтримка цього сектору направлена на посилення безпекового потенціалу держави, створення робочих місць, активізацію пов'язаних галузей економіки та прискоренню технологічної модернізації усього промислового комплексу. Ефективне оновлення політики інвестування потребує застосування наукового підходу, що виходить за межі залучення та розподілу фінансових ресурсів. Важливими передумовами її реалізації є налагодження діалогу між державним сектором і та сферою підприємництва, визначення довгострокових пріоритетів розвитку, а також підготовка галузевих програм із конкретними результативними показниками, які дозволяють оцінювати досягнення поставлених цілей. Козак К. Б., Лагодієнко Н. В., Мудрак Р. П. та Ларіна Т. Ф. наголошують на трансформації інвестування у процесі відновлення економіки та зазначають: «Трансформація інвестиційних пріоритетів потребує не тільки достатнього фінансового забезпечення, але й наявності чітких стратегічних орієнтирів, що значною мірою визначається спроможністю держави щодо вчасного реагування на виклики та формуючи передумови для економічного відновлення та подальшого розвитку» [11].

Через руйнування логістичних ланцюгів, масштабне мінування земельних угідь, втрату посівних площ та проблем в постачанні, вітчизняний агросектор опинився у вкрай складних умовах. Саме тому захист продовольчих інтересів держави став одним із пріоритетів для вкладення державних інвестицій. У такій ситуації критично важливо спрямувати капітал у напрямі відбудови пошкодженої інфраструктури, збереження безперервного циклу виробництва продуктів харчування, розширення переробних ліній та накопичення стратегічних резервів. Окрему увагу доцільно приділити сприянню розвитку фермерських господарств та локальних агровиробників, що допомагають адаптуватися до викликів агропродовольчої системи держави.

Серед перспективних напрямів економічного розвитку особливе значення мають галузі, які здатні забезпечити значний позитивний вплив на суміжні сфери господарювання та сприяти прискоренню відновлювальних процесів. Передусім йдеться про будівництво, модернізацію та інфраструктуру, від стану яких значною

мірою залежить відновлення виробничої активності, функціонування соціальної сфери та покращення умов життєдіяльності населення. Разом із відбудовою зруйнованих об'єктів важливим завданням є модернізація відповідних систем на основі сучасних технологій, що передбачає поширення енергоефективних будівельних рішень, оновлення транспортної інфраструктури та впровадження нових цифрових інструментів управління інфраструктурними об'єктами.

«Інституційна парадигма відновлення поствоєнної економіки України вимагає чіткої методологічної кодифікації категоріального апарату, що забезпечує операціоналізацію механізмів державної спроможності в умовах системної кризи» [12, с.254]. Повномасштабна війна суттєво ускладнила умови функціонування національної економіки та загострила низку проблем, пов'язаних із забезпеченням її стійкості та забезпечення подальшого розвитку, стала своєрідним випробуванням для інституційної системи України та водночас виявила її сильні й слабкі сторони. Багато управлінських структур продемонстрували обмежену здатність щодо оперативного реагування на сучасні виклики.

Майбутня відбудова вимагатиме не лише залучення інвестицій та кадрів, а передусім здатності економіки швидко реагувати зовнішні загрози та внутрішні проблеми. Роль таких адаптаційних інструментів значно ширша, порівняно з простим відновленням зруйнованого. Фактично, йде мова про створення економічної моделі, яка враховуватиме значні втрати демографічного потенціалу, зміну географії бізнесу, трансформацію ринку праці та потребу налагодження нових виробничих зв'язків. Суттєвим напрямом адаптації є диверсифікація джерел забезпечення відновлювальних процесів. Так, залучення міжнародної допомоги, здійснення приватних інвестицій, кредитних ресурсів та інструментів державно-приватного партнерства формує багатоканальну систему фінансування, яка знижує залежність від окремих джерел ресурсів і підвищує стійкість економіки до можливих кризових явищ. Водночас результативність таких механізмів безпосередньо пов'язана з прозорістю використання коштів, ефективністю контролю та рівнем інституційної довіри між державою, бізнесом і міжнародними партнерами. Складовою адаптаційних процесів виступає модернізація інфраструктурного середовища та технологічне оновлення виробничої бази. Повоєнне відновлення створює можливість не лише реконструювати пошкоджені об'єкти, а й закласти основу для якісно нового етапу економічного розвитку, орієнтованого на інноваційність, енергоефективність і цифровізацію.

Вагомим чинником розширення адаптаційних можливостей залишається людський капітал, оскільки саме якісні показники кадрового потенціалу визначають масштаб та швидкість здійснення структурних перетворень. Відновлення ринку праці, повернення економічно активного населення та сучасний розвиток системи освіти та перекваліфікації кадрів створять основу для довгострокового економічного зростання. Вважаємо, що адаптаційні механізми повоєнного відновлення необхідно розглядати як безперервний процес інституційного, економічного та соціального оновлення, який спрямований на зміцнення стійкості держави, її конкурентоспроможності та забезпечення передумов для сталого розвитку.

Інституційне забезпечення процесів відновлення набуває особливої ваги, оскільки саме через систему інститутів та організацій забезпечується безперервність економічних процесів, підтримується взаємодія між різними суб'єктами господарювання та створюються передумови для адаптації до викликів та реагування на загрози. За таких умов інституційній адаптації притаманні ознаки безперервного процесу, спрямованого на зміцнення здатності державних і суспільних структур оперативно реагувати на нові виклики, зберігаючи при цьому комплексну цілісність та функціональність управління. Додаткові труднощі були пов'язані з нечітким

розподілом функцій між окремими органами влади. Відсутність належної координації між окремими інституціями, а також недостатній рівень горизонтальної взаємодії між ними впливають на здатність системи швидко реагувати на нові ситуації та досягати високого рівня узгодженості управлінських рішень. «Ефективні, інклюзивні та підзвітні інституції є необхідною передумовою сталого розвитку» [13].

Суттєвий вплив на зміну інституційного середовища справляють також зовнішні чинники. Передусім це зумовлено посиленням ролі європейської інтеграції та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань у сфері реформування державного управління й післявоєнного відновлення. У зв'язку з цим зростає значення модернізації процедур прийняття рішень, удосконалення механізмів та інструментів стратегічного планування та приведення практик управління відповідність до сучасних європейських стандартів.

Паралельно відбувається переосмислення внутрішніх пріоритетів розвитку. В умовах війни питання посилення оборонно-промислового потенціалу, забезпечення стабільного функціонування критичної інфраструктури та прискорення цифрової трансформації державного сектору набувають особливої потреби до прискореного розв'язання. Реалізація цих завдань потребує не лише значних ресурсів, а й удосконалення інституційних механізмів, здатних забезпечити чіткий розподіл відповідальності, ефективну координацію та належний рівень довіри з боку соціуму до прийняття управлінських рішень. За таких умов дедалі більшої ваги набуває інституційна гнучкість як одна з визначальних характеристик сучасної системи управління, що має прояв у здатності інституцій оперативно змінювати організаційні підходи, здійснювати перерозподіл функцій та адаптувати внутрішню організаційні механізми діяльності відповідно до нових викликів. Саме така адаптивність створює передумови для підтримання стійкості у сфері державного управління та ефективного реагування на сучасні виклики, що супроводжують процеси відновлення й розвитку. Тобто, ефективність інституційної архітектури значною мірою визначає спроможність держави забезпечувати керованість соціально-економічних процесів і підтримувати умови для економічної діяльності.

Особливістю сучасної інституційної системи є її спроможність формувати соціальну довіру та забезпечувати прозорість управлінських рішень. Ці принципи покладено в основу стабільного функціонування економіки, особливо в періоди її підвищеної невизначеності, а їх реалізація безпосередньо пов'язана з якістю виконання функцій державними органами, ефективністю фінансових механізмів, надійністю монетарної системи та результативністю соціальних інститутів, покликаних забезпечити суспільну стійкість в умовах сучасних викликів. Горняк О.В. зазначає: «Інституційний потенціал – це потенційна можливість інституцій та інститутів держави забезпечити її цілісність (територіальну та ментальну), економічний поступ (розвиток та зростання), результативність економічної системи (сприятливий інвестиційний клімат та конкурентоспроможність) добробут (доходи та рівень якості життя)» [14].

Інституційний потенціал та інституційне забезпечення є взаємопов'язаними, спорідненими поняттями. Узагальнюючи, можна стверджувати, що потенціал відображає можливості системи, тоді як інституційне забезпечення безпосередньо впливає на рівень реалізації таких можливостей. Інституційний потенціал лежить в основі спроможності ефективного виконання функцій органами управління на різних рівнях для досягнення суспільно важливих цілей, а його зміст охоплює не лише структурні та нормативно-правові аспекти організації, а й якість управлінських практик, рівень координації між суб'єктами та здатність системи реагувати на нові виклики.

У процесі післявоєнного відновлення України інституційний потенціал визначає здатність держави та суспільства ефективно управляти процесами реформування,

реконструювання та довгострокового розвитку. Водночас інституційне забезпечення визначає практичний бік функціонування системи таких складових, як: якість державного управління; професійність кадрів; нормативно-правова база; організаційна спроможність установ; рівень цифровізації; механізми координації та взаємодії між суб'єктами; рівень прозорості та підзвітності, що визначається потребою забезпечення умов, механізмів і процедур, необхідних для ефективного використання наявного потенціалу [15].

Інституційне забезпечення – утворення нових або удосконалення існуючих інституцій (структур), а також дії щодо підготовки кадрів для організаційного забезпечення таких інституцій та процесу євроінтеграції загалом [16]. Саме інституційне забезпечення через систему інститутів, організацій, нормативних актів, механізмів та інструментів приймає участь у створенні умов для реалізації наявного потенціалу відновлення та розвитку. До нього належать: органи державної влади та місцевого самоврядування; спеціалізовані агентства з відновлення; законодавчі та нормативні акти; механізми залучення міжнародної допомоги; антикорупційні інституції; фінансові інститути та фонди розвитку; механізми моніторингу та контролю використання ресурсів. За відсутності належного інституційного забезпечення навіть значний потенціал може залишатися нереалізованим, що істотно ускладнює процеси відновлення, модернізації та подальшого розвитку держави.

Концептуальні положення взаємозв'язку інституційного забезпечення й інституційного потенціалу доцільно визначити такими основними положеннями:

- інституційне забезпечення виступає організаційною та нормативною основою досягнення ефективності;
- інституційне забезпечення є засобом і передумовою формування інституційного потенціалу;
- інституційний потенціал є результатом інституційного забезпечення та характеристикою спроможності системи управління;
- якісне інституційне забезпечення сприяє нарощуванню інституційного потенціалу;
- високий рівень інституційного потенціалу дозволяє результативно реалізувати програми відновлення, залучати додаткові інвестиційні ресурси, впроваджувати реформи спрямовані на забезпечення сталого розвитку.

Таким чином, інституційне забезпечення потенціалу відновлення та розвитку України є системою формальних і неформальних інститутів, організаційних структур та механізмів управління, які формують умови для створення, реалізації та нарощування інституційного потенціалу. Своєю чергою, інституційний потенціал відображає спроможність цих інститутів ефективно забезпечувати процеси відновлення, модернізації та сталого розвитку на рівні держави.

Для вирішення проблем, що призводять до зниження інституційної стійкості держави до впливу, як зовнішніх, так і внутрішніх викликів та загроз, необхідно якісно модернізувати роботу державних органів та запровадити постійний аудит фінансового здоров'я країни, спираючись на чіткі маркери економічної безпеки [17]. Особливого значення окреслене питання набуває в умовах масштабних соціально-економічних трансформацій, спричинених повномасштабною війною, руйнуванням виробничої та соціальної інфраструктури, демографічними втратами та необхідністю прискореної модернізації держави. У таких умовах успішність процесів відновлення визначається не лише обсягами фінансових ресурсів чи міжнародної підтримки, а й здатністю забезпечення ефективного управління відповідними процесами, рівнем координації взаємодії між суб'єктами та сприятливістю середовища для реалізації стратегічних пріоритетів. Його основне призначення розкривається через формування системи взаємодії між державою, бізнесом, громадянським суспільством та міжнародними

партнерами, яка дозволить об'єднати зусилля всіх сторін заради тривалого процвітання країни та підвищення якості життя людей.

Вітчизняний інституційний потенціал в умовах війни визначається поєднанням сформованих адаптаційних переваг та системних структурних обмежень. До його сильних сторін належать наявність базової інституційної інфраструктури, накопичений досвід кризового управління, висока мобілізаційна спроможність органів місцевої влади та активне впровадження цифрових інструментів публічного управління. Сукупність зазначених факторів формує основу для забезпечення безперервності функціонування державних інститутів та створює передумови для реалізації масштабних програм відновлення.

Важливим чинником посилення інституційного потенціалу виступає також консолідація громадянського суспільства, яке дедалі активніше залучається до процесів прийняття та моніторингу управлінських рішень. Додатковими можливостями слід вважати модернізацію системи управління на державному рівні відповідно до стандартів ЄС, розвиток цифрових механізмів координації та впровадження принципів належного врядування в процесах повоєнного відновлення.

Водночас реалізація зазначених можливостей може ускладнюватися під впливом сукупності зовнішніх та внутрішніх загроз. До них належать інституційна інерція, політична фрагментація, нерівномірність розвитку територій, перевантаження виконавчих органів функціями кризового реагування, а також ризики надмірної залежності від зовнішнього фінансування та втрати людського капіталу внаслідок міграційних процесів. Тому, пріоритетним напрямом зміцнення інституційного потенціалу відновлення держави має стати формування ефективної системи стратегічної координації, розвиток горизонтальної взаємодії між суб'єктами публічного управління, посилення інституційної спроможності регіонів та інтеграція європейських підходів до врядування.

Серед наявних можливостей посилення інституційного потенціалу варто виокремити використання сучасних фінансово-організаційних механізмів підтримки відбудови, зокрема інструментів програми Ukraine Facility [18], а також інших програм European Union [19], що зосереджені на підтримці реалізації структурних реформ. Вагомим чинником є розвиток механізмів державно-приватного партнерства, що створює передумови для залучення інвестицій, технологій та управлінських компетенцій приватного сектору. Зокрема, Програма Ukraine Facility передбачає використання комплексу фінансових та інституційних інструментів для підтримки макрофінансової стабільності, відновлення економіки та стимулювання структурних реформ в Україні. Її інструментарій побудований таким чином, щоб поєднати короткострокову фінансову підтримку з довгостроковими механізмами розвитку, орієнтованими на модернізацію державних інституцій та підвищення економічної стійкості. Провідним елементом програми є безпосереднє фінансування бюджету, завдяки цим коштам держава здатна покривати критично важливі витрати, утримувати держсектор та балансувати макроекономіку. Це дозволяє забезпечити роботу базових соціальних та управлінських інституцій попри колосальний тиск війни. Паралельно доцільно впроваджувати інвестиційні стимули, їхнє завдання – залучити приватний капітал в оновлення пошкодженої інфраструктури, перезапуск виробництва та фінансування стратегічних об'єктів. У такому випадку держава може запропонувати бізнесу кредитні гарантії, комбіноване фінансування та механізми зниження ризиків, щоб зробити капіталовкладення безпечнішими.

Окремий блок у межах Ukraine Facility присвячено технічній та інституційній підтримці, фокус зміщено на розвиток управлінських навичок у чиновників, модернізацію законодавства, переведення послуг у цифру та адаптацію правил до

стандартів ЄС, без чого неможливо ні ефективно освоїти кошти, ні запустити якісні зміни в країні. Крім того, діє жорсткий аудит та оцінка реформ. Кошти підлягають виділенню лише тоді, коли досягнуто конкретних результатів та виконано взяті зобов'язання. Така система гарантує прозорість витрат і підштовхує владу до реальних змін. У підсумку всі інструменти Ukraine Facility створюють комплексну платформу. Вона не просто усуває наслідки воєнних дій, а відкриває шлях до тривалого розвитку та інтеграції України в європейський простір.

Додатково посиленню інституційної спроможності сприяє впровадження принципів «good governance» належного врядування, орієнтованих на підзвітність, прозорість та ефективність управлінських рішень. Значний потенціал для розвитку має також має цифрова трансформація системи управління відбудовою, що забезпечує швидкість координації, доступності матеріалів та контролю за реалізацією проєктів. Така модернізація в межах євроінтеграційного курсу забезпечує адаптаційні можливості національних інститутів до європейських стандартів управління.

Втім процес відновлення держави супроводжується наявністю суттєвих загроз, де однією з найвагоміших є ризик зменшення людського капіталу через міграційні процеси, що послаблює кадровий потенціал інституцій та знижує їхню функціональну спроможність. Додаткові виклики, пов'язані з внутрішніми ризиками під час реалізації масштабних програм відбудови можуть знижувати ефективність використання ресурсів і підривати рівень суспільної довіри. Значним обмежувальним чинником визначається залежність від зовнішнього фінансування, яка підвищує чутливість відновлювальної політики до коливань міжнародного економічного та політичного середовища. Окрему проблему становить інституційна втома, що має прояв у поступовому зниженні адаптивності управлінської системи в умовах тривалого кризового функціонування.

Для комплексного аналізу інституційного потенціалу відновлення необхідно враховувати не лише стан окремих державних інститутів, а й рівень якості взаємодії між усіма учасниками процесу відбудови. Серед сприятливих аспектів цього процесу доцільно виокремити наявні механізми співпраці держави, бізнесу та громадянського суспільства, які забезпечують більш узгоджену політику реалізації відновлювальних ініціатив. Сприятливим чинником є також зростання суспільної довіри до базових інститутів безпеки, що значно посилює загальну соціальну стійкість держави.

Крім того, розвиток цифрових платформ міжвідомчої взаємодії сприяє інтеграції управлінських процесів, підвищує якість комунікації між інституціями та формує основу для більш ефективного управління відновленням держави, що дає змогу диференціювати інституційний потенціал відновлення не лише як сукупність ресурсів та формальних структур, а як нову, динамічну систему взаємопов'язаних інституційних спроможностей, від яких залежить успішність повоєнного відновлення держави. У таблиці 1 представлено стратегічні напрями посилення інституційного потенціалу відновлення держави. Матриця стратегічних напрямів демонструє, що основним завданням посилення інституційного потенціалу відновлення держави є трансформація наявних інституційних переваг у довгострокові фактори розвитку шляхом поглиблення європейської інтеграції, удосконалення координаційних механізмів, розвитку цифрового врядування та зміцнення партнерства між державою, громадянським суспільством і міжнародними організаціями.

Вважаємо, що провадження окреслених стратегічних підходів сприятиме підвищенню стійкості системи державного управління та результативності процесів післявоєнного відновлення. Реалізація стратегій зміцнення інституційного потенціалу потребує належного рівня адаптивності інституційного середовища до структурних і технологічних трансформацій, що набуває особливої ваги в умовах цифрової

трансформації, яка висуває нові вимоги до організаційної гнучкості, кадрового забезпечення та рівня управлінських компетентностей.

Таблиця 1

Стратегічні напрями посилення інституційного потенціалу відновлення держави за результатами SWOT-аналізу

Сильні сторони (Strengths)	<i>Можливості (Opportunities)</i>	<i>Загрози (Threats)</i>
	<i>SO-стратегії (використання сильних сторін для реалізації можливостей)</i>	<i>ST-стратегії (використання сильних сторін для нейтралізації загроз)</i>
	Використання цифровізації публічних сервісів для впровадження європейських стандартів врядування.	Використання цифрових інструментів для мінімізації ризиків бюрократизації та інституційної інерції.
	Залучення досвіду кризового управління до формування сучасної системи стратегічного планування відновлення.	Застосування набутих механізмів кризового управління для зменшення наслідків політичної фрагментації.
	Використання мобілізаційної спроможності місцевого самоврядування для реалізації програм післявоєнної реконструкції.	Розвиток спроможності місцевого самоврядування для скорочення регіональних асиметрій.
	Посилення взаємодії державних інституцій із громадянським суспільством та міжнародними партнерами в процесах відновлення.	Підвищення оперативності прийняття управлінських рішень через цифрові платформи координації.
	<i>WO-стратегії (подолання слабких сторін шляхом використання можливостей)</i>	<i>WT-стратегії (мінімізація слабких сторін та уникнення загроз)</i>
Слабкі сторони (Weaknesses)	Використання євроінтеграційних реформ для усунення дублювання повноважень та вдосконалення інституційної структури.	Формування єдиного стратегічного центру координації процесів відновлення держави.
	Залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку міжвідомчої координації та стратегічного управління.	Розвиток механізмів горизонтальної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування.
	Впровадження механізмів кризового стратегічного планування для підвищення адаптивності управлінських структур.	Запровадження систем моніторингу та аналізу ефективності інституційної діяльності.
	Використання потенціалу громадянського суспільства для посилення прозорості та підзвітності державних інституцій	Зростання рівня кадрової спроможності органів влади для запобігання перевантаженню виконавчих структур та зниження управлінських ризиків

Джерело: розроблено авторами на основі матеріалів [10, 12, 20].

Реалізація стратегій посилення інституційного потенціалу потребує належного рівня адаптивності інституційного середовища до структурних і технологічних змін. Особливої актуальності це набуває в умовах технологічних змін, що потребують нових правил до організаційної гнучкості, кадрового забезпечення та управлінських компетенцій. Недостатня гнучкість інституцій у цьому аспекті може суттєво обмежувати результативність реформ, уповільнювати модернізаційні процеси та знижувати загальну ефективність системи державного управління. «Недостатня адаптованість існуючих інституційних механізмів до викликів цифрової трансформації спричиняє низку проблем: зниження мотивації працівників, відтік кваліфікованих кадрів, невідповідність між наявними і потрібними навичками, слабку інтеграцію цифрових інструментів в HR-системи» [20, с.249].

Особливого значення набуває якість державних інститутів, від рівня розвитку яких залежить ефективність використання фінансової допомоги, залучення інвестицій та реалізація реформ. Суттєвих змін зазнає й роль держави. Якщо раніше її основна функція здебільшого зводилася до нормативного регулювання та контролю, то в умовах воєнних загроз на перший план виходить координаційна діяльність. Держава дедалі більше виконує роль центру узгодження дій між різними секторами економіки, забезпечує концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках та організовує механізми реагування на ризики, що виникають у процесі відновлення та розвитку країни.

Водночас підвищення результативності системи управління неможливе без посилення ролі місцевого рівня. Делегування частини управлінських повноважень територіальним громадам, підтримка механізмів партнерства та впровадження більш гнучких управлінських моделей сприяють підвищенню оперативності прийняття рішень. Окремого значення набуває формування резервних організаційних механізмів, здатних підтримувати функціонування системи навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Важливою характеристикою сучасного інституційного забезпечення є його адаптивність. Вона проявляється у здатності організацій швидко змінювати напрями діяльності, перебудовувати внутрішні процеси та впроваджувати нові інструменти управління відповідно до актуальних потреб. Досягненню цієї мети сприяють цифровізація адміністративних процедур, удосконалення регуляторних вимог, формування альтернативних каналів комунікації та впровадження спеціалізованих стандартів кризового менеджменту. У сукупності такі заходи підвищують адаптивність інституційної системи та створюють необхідні передумови для забезпечення стійкого розвитку держави в умовах тривалих зовнішніх і внутрішніх викликів.

Високий рівень інституційної спроможності зменшує транзакційні витрати, підсилює довіру до органів влади та забезпечує більш передбачувані умови для здійснення економічної діяльності. Натомість недостатня розвиненість інституційного середовища може виступати суттєвим обмеженням навіть для масштабних і стратегічно важливих програм відновлення.

Важливу роль у формуванні дієвого інституційного середовища відіграють процеси децентралізації та розвиток системи місцевого самоврядування. Територіальні громади дедалі активніше долучаються до реалізації відновлювальних процесів, оскільки саме на місцях найточніше визначаються потреби населення та пріоритети розвитку територій. Розширення частини повноважень органів місцевого самоврядування потребує одночасного посилення їх фінансової й організаційної бази, що, своєю чергою, підвищує результативність реалізації проєктів відбудови. Основу інституційної стійкості становлять ті елементи, які забезпечили функціонування економіки в умовах воєнних викликів: адаптивне підприємницьке середовище, розвинені комунікаційні мережі, посилення спроможності територіальних громад, активність громадянського суспільства та інтегрованість у міжнародні процеси. Саме

такі складові дали змогу підтримати безперервність основних економічних процесів і зберегти ресурсну базу для здійснення заходів з реконструкції. Водночас довгострокова стійкість стійкість неможлива без інститутів ідентичності, що формують суспільну довіру, зміцнюють взаємодію між державою, бізнесом і громадянами та зменшують рівень невизначеності. Їхня роль відображається у забезпеченні механізмів координації, стратегічного планування та узгодження ресурсів для реалізації завдань щодо подальшого розвитку.

Активізацію економічного відновлення забезпечують інститути відновлення, орієнтовані на модернізацію економіки, залучення інвестицій, розвиток інновацій та ефективний розподіл ресурсів. Вони створюють умови для структурного оновлення, технологічного розвитку, регіональної адаптації політики відбудови та прозорого використання міжнародної допомоги. Цілісне інституційне забезпечення економічного відновлення дасть змогу подолати інституційну інерцію воєнного часу, сформувати відповідне цілепокладання у процесі відновлення, запобігти фрагментації економіки у процесі відновлення внаслідок впливу як екзогенних, так і ендегенних чинників [21]. Така система інституційного забезпечення є передумовою успішного економічного відновлення України, тоді як недостатня сформованість окремих інститутів відновлення залишається суттєвим обмеженням та потребує вдосконалення інституційної архітектури повоєнного розвитку.

Не менш вагомою складовою інституційного забезпечення є система партнерської взаємодії між державним, приватним і громадським секторами. Сучасні виклики зумовлюють необхідність об'єднання ресурсного потенціалу, управлінських можливостей та професійних компетенцій різних учасників суспільного розвитку. Зокрема, варто зосередити увагу на механізмах державно-приватного партнерства, інструментах громадської участі, а також платформах міжсекторальної співпраці, які створюють умови для узгодження інтересів сторін і сприяють підвищенню ефективності реалізації стратегічно важливих проєктів. До передумов посилення інституційного забезпечення належить також цифровізація управлінських процесів. Запровадження сучасних цифрових технологій сприяє підвищенню прозорості функціонування органів влади, спрощує адміністративні процедури, розширює доступ до публічних послуг і вдосконалює механізми контролю за використанням ресурсів, що створює додаткові можливості для зміцнення довіри між державою та суспільством, що є однією з ключових умов результативного відновлення країни.

Вважаємо, що інституційне забезпечення потенціалу відновлення і розвитку України доцільно розглядати як складну багаторівневу систему, яка визначає спроможність держави та суспільства щодо реалізації цілей стратегічного відновлення та економічного зростання. Його ефективність залежить від якісних характеристик інститутів, рівня узгодженості між усіма учасниками відновлювальних процесів, дотримання принципів прозорості та підзвітності, а також здатності адаптуватися до нових викликів сьогодення. Важливою складовою інституційного забезпечення є нормативно-правова база, яка визначає основи взаємодії між суб'єктами суспільних відносин та визначає правила функціонування економічної системи. У процесі післявоєнного відновлення особливого значення набуває гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу, що формує передумови для поглиблення євроінтеграційних процесів, розширення доступу до фінансових інструментів та підвищення конкурентоспроможності галузей національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Кім О. О., Кім Т. І. Потенціал і перспективи післявоєнного відновлення економіки України: проєктний підхід. *Grail of Science*, 2025. (53), 104–111. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.20.06.2025.010>

2. Захарченко В. І. Відновлення України за принципом «building back better»: регіональний підхід. *Український географічний журнал*, 2025. № 2. С.78-92. <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02.078>
3. Пухальська Я. П. Відновлення та регіональний розвиток України після війни з Росією. *Актуальні проблеми економіки*, 2023. № 7 (265). С. 88-98. <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2023-1-265-88-98>
4. Cook D. T., Liel A. B., Haselton C. B., Koliou M. (2022). A framework for operationalizing the assessment of post-earthquake functional recovery of buildings. *Earthquake Spectra*, 38(3), 1972–2007. <https://doi.org/10.1177/87552930221081538>.
5. Сабовчик А.І., Попович А.М. Визначення поняття та цілі сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*, 2024. Вип. 86. Ч.5. С.415-422.
6. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України, 2023. № 7. С. 30-41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>
7. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Definition: Build Back Better. URL: <https://www.undrr.org/terminology/build-back-better> (date of access: 15.03.2026).
8. Жаліло Я. А. Інституційне забезпечення економічного відновлення в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://doi.org/10.53679/NISS-confproceed.2023.32> (дата звернення: 15.03.2026).
9. Zakharchenko, V. I. (2022). Restoration of Ukraine From the Consequences of the War by Means of Neo-Economy: Sectoral and Spatial Approaches. *Ukr. Geogr. Z.*, 4, 23–36. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.04.023>
10. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (date of access: 15.03.2026).
11. Козак К. Б., Лагодієнко Н. В., Мудрак Р. П., Ларіна Т. Ф. Трансформація інвестиційної політики під час війни та післявоєнного відновлення. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, 2025 (19). <https://doi.org/10.5281/zenodo.16751528> дата звернення: 12.03.2026).
12. Візник Ю. Я. Інституційне забезпечення економічного відновлення України в умовах воєнного стану з урахуванням структурних передумов, механізмів координації та стратегічного планування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*, 2025. Вип. 45. С. 253-260.
13. United Nations Development Programme (2025). Inclusive, accountable, and effective governance underpins sustainable development. URL: <https://www.undp.org/>(date of access: 15.03.2026).
14. Горняк О. В. Інституційний потенціал: теоретико-методологічний контекст. *Економіка та суспільство*, 2026. Вип. 86. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/D2026-86-263>
15. World Development Report 2024: The Middle-Income Trap. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/>(date of access: 15.03.2026).
16. Методика визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/11354/>(date of access: 15.03.2026).
17. Скиба О. О. Інституційна стійкість держави як фактор її сталого розвитку та економічної безпеки. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 3(50). С. 256–261. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-38>
18. Ukraine Facility. Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>(date of access: 12.03.2026).
19. European Union. European Union priorities 2024-2029. URL: <https://european-union.europa.eu/>
20. Слатвінський М.А. Модернізація інституційного забезпечення управління розвитком кадрового потенціалу в умовах цифрової економіки. *Економічний простір*, 2025. № 203. С. 248-255. <https://doi.org/10.30838/EP.203.248-255>
21. Жаліло Я. Економічне підґрунтя стійкості України у відсічі російській агресії. Міжнародна науково-практична конференція: Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії РФ проти України : зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 27 квітня 2023 р.). Київ : Національний університет оборони України, 2023. С. 17-21.

*Світлак І.І, д.ю.н., професор,
Голота Н.П., к.ю.н., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

1.2. Правове регулювання як механізм реалізації державної політики відновлення та розвитку України

Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України 24 лютого 2022 року спричинило найбільший збройний конфлікт у Європі з часу Балканських воєн 1990-х років.

Унаслідок збройної агресії Російської Федерації масштаби руйнувань, нажаль, мають стійку тенденцію до зростання. Держава-агресор продовжує системно уражати об'єкти енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури, перешкоджати функціонуванню експортних логістичних маршрутів та формувати додаткові ризики для глобальної продовольчої безпеки. Негативний вплив зазнають не лише прифронтові регіони, але і усі територіальні громади України. Війна триває, а разом із нею постійно трансформуються масштаби руйнувань та структура відновлювальних потреб. Значних втрат зазнає житловий фонд, системний деструктивний вплив відчувають стратегічні галузі економіки: енергетична, транспортна інфраструктура; тепло-, водо- постачання; промисловість тощо. В умовах таких викликів питання забезпечення економічної стійкості держави, її відновлення виходить на передній план наукового дискурсу та управлінської практики в умовах триваючої повномасштабної війни.

Зазначені обставини зумовлюють об'єктивну необхідність ґрунтовного наукового аналізу нормативно-правового регулювання процесів відновлення та розвитку України як ключового інструменту державної політики у післявоєнний та воєнний періоди. Динамічність руйнівних процесів, постійна зміна соціально-економічних потреб територій і громад, а також зростання ролі міжнародної підтримки актуалізують потребу у системному дослідженні чинної правової бази, її адаптивності та ефективності у сучасних умовах.

Особливої ваги набуває комплексний аналіз національних нормативно-правових актів, що регулюють питання відновлення інфраструктури, просторового планування, бюджетного забезпечення, соціального захисту та інституційної спроможності органів влади, у поєднанні з вивченням міжнародних програм, стратегій і планів підтримки відбудови України. Такий підхід дозволяє виявити рівень узгодженості національного законодавства з міжнародними стандартами, базовими засадами прозорості, підзвітності та сталого розвитку.

В контексті дослідження доцільно зазначити, що у нормативно-правовій базі з питань відновлення та розвитку такими міжнародними стандартами, є стандарти, визнані ООН, Світовим банком та ЄС, які виконують функцію комплексного інструменту для визначення фізичних збитків інфраструктурі, соціальних наслідків для населення, обсягів фінансових потреб для відновлення. До них відносяться базові стандарти:

1. Post-Disaster Needs Assessment (далі - PDNA) - оцінка потреб після надзвичайних ситуацій / катастроф) [1]. Даний стандарт використовується у світі після землетрусів, повеней, воєн, техногенних катастроф.

2. Rapid Damage and Needs Assessment (далі – RDNA) - швидка оцінка збитків та потреб). Це адаптована до воєнних умов та термінових криз експрес-версія PDNA, що проводиться оперативно (швидше, ніж PDNA) і охоплює ключові сектори: житло,

енергетику, транспорт, економіку, освіту, охорону здоров'я тощо, дає попередні офіційні цифри збитків і вартості відбудови та може оновлюватися щорічно.

Згідно з офіційними результатами RDNA4, оприлюдненими у лютому 2025 року, загальна вартість відбудови та відновлення України станом на 31 грудня 2024 року оцінювалась у 524 мільярдів доларів США протягом наступного десятиліття [2]. Застосування результатів цієї оцінки створює передумови для закладення інституційного й фінансового фундаменту стійкого розвитку держави та її поступової інтеграції у європейський економічний і правовий простір.

Наразі спільна група Світового банку, Уряду України, Європейської комісії, ООН та іншими партнерами працюють над RDNA5. У межах RDNA5 передбачається здійснення комплексної та поглибленої оцінки стану найбільш уражених секторів, зокрема житлового фонду, транспортної та енергетичної інфраструктури, промисловості й торгівлі, аграрного сектору, сфер освіти і науки, а також систем водопостачання та водовідведення. У цьому контексті RDNA5 виступає своєрідним економічним орієнтиром у кризових умовах, що забезпечує не лише об'єктивне визначення обсягів завданих збитків, а є аналітичним підґрунтям для стратегічного та комплексного планування процесів відбудови та подальшого розвитку, в першу чергу, для основою для формування адаптованої до сучасних запитів нормативно-правової бази.

Застосуванню усього інструментарію (форм, засобів, методів) механізмів державного регулювання процесами відновлення завжди передує нормативно-правова основа, тому не випадково механізм правового регулювання є базовим та фундаментальним сегментом загального механізму державного регулювання. В моделі механізмів реалізації державної політики, публічного управління та державного регулювання будь-якої сфери суспільних відносин, особливо щодо процесів відновлення, механізм правового регулювання посідає визначальне місце. Значущість даного механізму, його ефективність, обумовлена тим фактом, що чітке упорядкування суспільних відносин у певних сферах відбувається суто за допомогою права та інших юридичних засобів шляхом їх унормування, створення нормативного підґрунтя для нормального функціонування. Така позиція авторів відповідає доктринальному розумінню права як регулятора суспільних відносин.

З цього приводу В. Нагребельний слушно зазначає, що право, як регулятор суспільних (у тому числі управлінських) відносин, виступає найважливішою формою державної управлінської та регулюючої діяльності, а також політико-юридичним засобом управління поведінкою людей у державно-організованому суспільстві. Право має закріплювати нормативно оформлену директивну основу управління, визначати: «компетенцію державних органів, їх структурних підрозділів та службових осіб, встановлювати оптимальне співвідношення між обсягом повноважень і відповідальністю апарату управління, гіпотетично закріплювати найраціональніший процес управлінської діяльності, підтримувати належну організованість і дисципліну її учасників у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі в сфері економіки. Право опосередковує увесь комплекс управлінських дій, є визначальним елементом правомірності здійснення державного управління і державного регулювання, створює режим їх легітимності й законності, закріплює суб'єктивно обґрунтовані організаційні структури та раціональний порядок їх діяльності, створює необхідні передумови для досягнення ефективності управлінських рішень та їх результативності. Право вирізняється «наскрізним» і комплексним характером, забезпечуючи тією чи іншою мірою дію всіх інших факторів, які впливають на ефективність державного управління і державного регулювання» [3, с. 137].

На думку ж В. Ткаченко та Є. Ручкіна, «досконалість юридичних засобів, які застосовуються в правовому регулюванні, їх відповідність цілям та завданням,

характеру суспільних відносин, що піддаються юридичній регламентації, ступінь фактичної реалізації зазначених намірів впливають на загальну ефективність державного регулювання» [4, с. 223].

Використання авторами терміну «механізм правового регулювання» при характеристиці нормативно-правової бази процесів відновлення та розвитку, пояснюється не лише вживаністю даної конструкції, але й ґрунтовним тлумаченням його змісту у науковій літературі, що представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Наукові інтерпретації поняття «механізм правового регулювання»

Автор	Дефініція поняття
Скакун О.Ф. [6]	Механізм правового регулювання – це узяті в єдності система правових засобів, способів, форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»)
Кельман М.С., Мурашин О.Г. [7]	Механізм правового регулювання – єдина система правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права.
Ткаченко В.Д., Ручкін Є.Б. [8]	Механізм правового регулювання – система послідовно організованих юридичних засобів (явищ, за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання)
Рабінович П.М. [9]	Механізм правового регулювання – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини
Ведерніков Ю.А., Греков В.С. [10]	Механізм правового регулювання – це взята в сукупності система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин.
Козюбра М.І. [11]	Механізм правового регулювання – це логічно узгоджена, динамічна система уніфікованих юридичних засобів і способів, необхідних й достатніх для забезпечення результативного правового регулювання суспільних відносин.
Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. [12]	Механізм правового регулювання – це комплекс правових форм, правових способів та правових засобів через взаємодію яких нормативне регулювання поведінки особи переводиться в саму поведінку,
Сухонос В.В. [13]	Механізм правового регулювання – це система організованих найбільш послідовним способом правових засобів, за яким, за допомогою яких здійснюється правове регулювання.
Стрельбицька Л.М. [14]	Механізм правового регулювання – це цілісна система правових засобів, методів, способів, за допомогою яких здійснюється правове упорядкування суспільних відносин.

Аналіз представлених у таблиці 1 авторських наукових дефініцій категорії «механізм правового регулювання» дає підстави визначити місце механізму правового

регулювання у процесах відновлення та розвитку України. Першочергова роль правового механізму полягає в тому, що він забезпечує перетворення стратегічних цілей відбудови на імперативний порядок, правила, процедури та інструменти їх реалізації на всіх рівнях публічного управління процесами відновлення та розвитку України.

Предметом наукових дискусій в сучасній правовій доктрині залишаються положення щодо тлумачення понятійних конструкцій «механізм правового регулювання» і «правовий механізм». Попри зростаючу термінологічну вживаність, поняття «правовий механізм» перебуває на етапі формування.

Як вважає Н. Єршова: «... правовий механізм, будучи складною структурою, не підміняє собою інші, раніше сформовані юридичні конструкції, такі як «механізм правового регулювання» тощо. Однак, правові механізми, коли мова йде про механізми загалом, являють собою певні «комплекси» юридичних засобів, які закріплені нормативно і спрямовані на реалізацію суб'єктами своїх інтересів та досягнення певної мети, як результату правового регулювання відповідних суспільних відносин. Завдяки правовим механізмам відбувається реалізація завдань правового регулювання і впливу на суспільні відносини для досягнення конкретної мети, що передбачено законодавством.» [5, с. 181].

З огляду на вищевикладене, ключову роль в політиці відновлення відіграє ефективне нормативно-правове забезпечення, яке у досліджуваній сфері виконує декілька системоутворюючих функцій:

- формує інституційні рамки реалізації державної політики відновлення;
- забезпечує легітимність управлінських рішень щодо розподілу ресурсів;
- визначає механізми координації між органами державної влади, місцевого самоврядування та міжнародними партнерами;
- встановлює процедури реалізації відновлювальних проєктів та контролю їх ефективності.

У зв'язку з цим нормативно-правова база відновлення України має багаторівневу структуру, до якої входять:

1. стратегічні та програмні документи державної політики;
2. закони України, що регламентують окремі напрями відновлення;
3. підзаконні нормативно-правові акти, які визначають порядок реалізації конкретних інструментів державної політики;
4. міжнародні угоди та програми фінансової допомоги, інтегровані у національну систему відновлення.

Проаналізуємо систему джерел правового регулювання процесів відновлення та розвитку, під якою розуміється сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили. Нормативно-правовий акт є базовою формою права. За правовою доктриною це - «офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами нормотворчості, який встановлює, змінює або скасовує норми права» [4, с. 191], що є основним нормативним регулятором у суспільстві.

Вважаємо доцільним почати аналіз чинного законодавства у досліджуваній сфері з характеристики унормованої національної візії державної політики щодо відновлення та розвитку. Державна політика відновлення та розвитку України є комплексним напрямом публічного управління, спрямованим на подолання наслідків збройної агресії, відновлення життєво важливої інфраструктури та формування передумов для довгострокового сталого соціально-економічного зростання. Її зміст виходить за межі суто фізичної відбудови об'єктів і охоплює модернізацію інституцій, підвищення стійкості територій і громад, відновлення людського капіталу та прискорення європейської інтеграції.

Розробка та подальша реалізація державної політики відновлення та розвитку пов'язані із генерованою загальнонаціональною стратегією (тактикою; визначеним політичним курсом; концепцією; доктриною; парадигмою). У спеціальній науковій літературі з досліджуваної проблематики, задля вироблення державної політики, ефективного публічного управління та створення оптимальної моделі відновлення та сталого розвитку, провідними науковцями широко використовується понятійно-категоріальний апарат для класифікації таких керівних документів державної політики, як «концепція», «парадигма», «доктрина», «стратегія», що, в свою чергу, породжує низку наукових дискусій та правової невизначеності з цього питання.

На думку М. Білінської, «... нові виклики сучасного етапу державотворення України призвели до необхідності переосмислення доктринальних підходів у державному управлінні не тільки воєнною, безпековою та енергетичною сферами, а й у всіх інших галузях управління». [15].

Необхідність перегляду раніше затверджених концепцій, програм та планів висловлюються Д. Карамішевим: «... не можна говорити про механізми державного управління тією чи іншою галуззю, коли немає суті: основи, чіткої концепції і стратегічного плану розвитку галузі. Тому для того, щоб механізми були застосовні до реалізації основної стратегічної цілі, треба почати саме із цього, а закінчити конкретними програмами, проектами й механізмами їх реалізації. При цьому можна використати сценарії: песимістичний і оптимістичний, тобто не можна займатися вузькоспеціалізованими підрозділами того або іншого напрямку, не визначившись концептуально з головним напрямком. Необхідно будувати роботу на стратегічному управлінні галуззю, починаючи з концепції розвитку на 10 років і закінчуючи поточними завданнями, у тому числі й на регіональному рівні. На основі аналізу ситуації, внутрішніх і зовнішніх факторів, світових тенденцій, а також виходячи із прогнозів на найближчі 10-15 років, необхідно розробити стратегію інноваційного розвитку системи охорони здоров'я в Україні. Розглядаючи стратегічне планування як процес, слід зазначити, що він складається з формулювання концепції і цілей організації, вибору специфічних стратегій для визначення та одержання необхідних ресурсів і їх розподілу з метою забезпечення ефективного функціонування системи або організації в майбутньому...» [16, с. 283].

Отож, вихідним базисом для забезпечення процесів відновлення та розвитку мають стати керівні документи державної політики, в яких визначатимуться ключові тези та конкретні цільові директиви, сформульована державницька візія вирішення цих надважливих задач.

На підставі наукометричного аналізу проблеми функціонування основних засад доктрин, концепцій, стратегій, програм, А. Боровська пропонує наступну авторську дефініцію: «керівні документи державної політики - це нормативно-правові акти, що визначають перспективу розвитку у відповідній сфері, встановлюють обов'язковість активної діяльності органів державної влади з її досягнення, і є результатом процесу стратегічного планування» [17, с. 44].

Питання ієрархії керівних документів державної політики трактується по-різному в наукових розробках, надаючи ієрархічне місце або доктрині або концепції чи стратегії, але спільним для усіх наукових підходів є те, що майже усі науковці такі керівні документи державної політики (доктрини, концепції, стратегії) розглядають як результат процесу стратегічного планування. Зупинимось на характеристиці найбільш авторитетних поглядах представників юридичної науки та публічного управління.

Існування теоретико-методологічних проблем в алгоритмі розробки доктрин, концепцій, стратегій, а також причини такої ситуації ґрунтовно дослідити в своїй

монографії «Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки» В. Горбулін та А. Качинський [18].

Вчені узагальнюють розробки багатьох дослідників проблематики та підтримують системоутворюючий підхід в класифікації керівних документів державної політики, що об'єднує усі нормативно-правові акти (включно з доктринами, програмами та планами дій). Співвідношення між категоріями «доктрина», «концепція», «стратегія» науковці тлумачать наступним чином:

«...доктрина – основні положення або основні принципи, відповідно до яких вирішуються найважливіші питання існування й розвитку тієї чи іншої держави або міжнародних відносин;

концепція – сукупність правових норм, які утворюють основу, що визначає стратегію тієї чи іншої діяльності;

стратегія – це сукупність правових норм, що визначає систему офіційних поглядів на місце й роль держави у сучасному світі, її життєво важливі національні цінності, сили, засоби та методи протидії загрозам...» [18, с. 197].

В якості основи для розробки керівних документів державної політики В. Горбулін та А. Качинський пропонують обирати тріаду: «національні цінності – національні інтереси – національні цілі», що утворює вертикальну ієрархію для розробки доктрин, концепцій, стратегій на національному рівні та визначає характерні риси, зміст, призначення, а також відмінності між цими документами.

О. Кот та А. Гриняк, диференціюючи за змістовим наповненням керівні документи у сфері національної безпеки пропонують нас тупну класифікацію:

- 1) концепція (провідний задум);
- 2) доктрина (теорія, система принципів, поглядів, настанов);
- 3) стратегія (конкретні рішення, цілі)». [19, с. 55].

Сьогодні в наукових колах широко популяризується ідея щодо запровадження виключно доктринального (політико-правового) підходу в управління процесами усіх сфер життєдіяльності суспільства. На думку В. Мацик, саме доктрина має стати базою для формування публічної політики у будь якій сфері, що має передбачати:

- «... 1) теоретичну основу – постулати, загальні закономірності, опис;
- 2) емпіричну основу, яка включає в себе множину фіксованих фактів, які потребують теоретичного обґрунтування;
- 3) логічну основу, що містить логічні пояснення та докази;
- 4) аргументовану основу, яка пов'язує твердження та міркування з доказами, тобто забезпечує супровід висновків розгорнутою аргументацією та міркуваннями;
- 5) образ, ідеальну модель управлінських процесів;
- 6) основу для класифікації інтерпретаційних схем і моделей...» [20, с. 173].

Доктринальне та правове забезпечення функціонування національної економіки в умовах військової агресії РФ проти України ґрунтовно досліджено Є. Білоусовим у монографії «Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану» [21]. Науковець доводить, що аналіз функціонування національної економічної системи у взаємозв'язку із системою економічної безпеки здійснюється через доктринальне осмислення базових теоретичних положень, що забезпечують всебічне розкриття природи економічної безпеки та інструментарію її реалізації. На думку вченого, в українській правничій науці досі не вироблено інтегрованої доктрини національної економічної безпеки як узгодженої системи наукових поглядів і правових концепцій, яка могла б стати методологічним підґрунтям для формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки.

Ю. Битяк та І. Яковюк вважають, що вихідним базисом для забезпечення економічної безпеки в контексті її впливу на функціонування національної економічної системи є формування саме доктрини, в якій визначаються:

- фундаментальні національні інтереси, які безпосередньо зачіпають суверенітет держави, а отже, є умовою існування держави як незалежного й самодостатнього суб'єкта міжнародного права;
- потенційні загрози державі;
- конкретні цільові установки, що розробляються і втілюються вищими органами державної влади, а також іншими суб'єктами (як державними, так і недержавними) національної безпеки [22, с. 87].

Таблиця 2

Класифікація керівних документів державної політики

Вид документа	Сутність / зміст	Основне призначення	Характер дії	Вид документа
Доктрина	Система базових ідей, цінностей, принципів відповідно до яких вирішуються найважливіші питання розвитку тієї чи іншої держави або міжнародних відносин	Формування світоглядної та ідеологічної основи державної політики	Довгостроковий (10-12 років), концептуальний методологічний	Доктрина
Концепція	Узагальнене бачення проблеми та шляхів її розв'язання, що є основою для розробки стратегії тієї чи іншої діяльності	Окреслення мети, завдань і ключових напрямів політики	Середньо- та довгостроковий (5-7 років), програмно-орієнтовний	Концепція
Стратегія	Системний документ із цілями, пріоритетами, індикаторами результативності	Визначення курсу та механізмів реалізації політики	Середньо- та довгостроковий (до 5 років), нормативно-програмний	Стратегія
Програма	Комплекс заходів, ресурсів і термінів виконання	Реалізація стратегічних цілей через конкретні дії	Середньо-строковий (3-5 років), операційно-управлінський	Програма
План	Деталізований перелік кроків, строків і виконавців	Практична імплементація програми або стратегії	Коротко- та середньостроковий (1-3 роки), виконавчий	План

На думку науковців, у системі стратегічного планування в умовах повномасштабної війни пріоритетним, в першу чергу, є розроблення Доктрини національної безпеки як базового концептуального документа, на основі якої здійснюється подальше ухвалення Стратегії національної безпеки. У подальшому, відповідно до її положень, формується ієрархічна система нормативно-програмних актів, що включає:

а) доктрини, стратегії та концепції за окремими напрямками забезпечення національної безпеки;

б) закони України, норми яких регламентують правові відносини у відповідних складових безпеки;

в) державні програми, що конкретизують діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки в визначених умовах і ситуаціях.

На підставі аналізу наукових досліджень проблеми класифікації керівних документів державної політики в таблиці 2. нами представлена їх узагальнена ієрархічна модель.

Аналіз змісту таблиці 2 дає підстави говорити про класифікацію керівних документів на стратегічні документи найвищого рівня (доктрина, концепція, стратегія) та документи нижчого стратегічного рівня (програми, плани). За змістом такі документи поділяють на політико-правові (доктрина) та суто правові (інші).

В контексті вищевикладеного, вважаємо, що значення доктринальних документів для політики відновлення та розвитку полягає в тому, що концептуальні підходи до формування й функціонування системи економічної безпеки, а також методологічні інструменти її забезпечення ґрунтуються на базових положеннях правової та економічної доктрин, які визначають загальні орієнтири трансформації національної економічної системи.

Попри високу наукову оцінку значимості доктрини як керівного документа державної політики в стратегічному плануванні країни, в Україні наразі відсутня офіційно затверджена Національна доктрина національної безпеки. Чинним керівним документом державної політики у сфері національної безпеки є Стратегія національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни» від 14.09.2020 р. [23], яка є основою для розробки інших стратегічних документів у різних секторах національної безпеки і оборони.

Спроби нормативно врегулювати питання ієрархії керівних документів державної політики на парламентському рівні тривають і донині. Свого часу, з метою визначення організаційно-правових та економічних засад формування цілісної системи державного стратегічного планування розвитку, а також задля удосконалення чинної системи керівних документів у сфері соціально-економічного розвитку України був розроблений Проект Закону України «Про державне стратегічне планування» від 03.11.2011 р. (відхилений та знятий з розгляду) [24]. В законопроекті була запропонована класифікація нормативно-правових актів, визначена мета, зміст, основні стадії розроблення, реалізації та моніторингу (оцінки виконання), повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері державного стратегічного планування. При моделюванні ієрархії нормативно-правових документів стратегічного планування розвитку країни враховувались строки реалізації на довго- (понад 5 років), середньо- (від 3 до 5 років) та короткостроковий періоди (1 рік).

Враховуючи, що законопроект «Про державне стратегічне планування» було відхилено, в подальшому для інституційного та юридичного впорядкування ієрархії стратегічних документів необхідним видається прийняття спеціального закону. Таким нормативно-правовим актом став Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. (набирає чинність через 1 рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні) [25], прийняття якого сприятиме не лише вдосконаленню законодавчої бази у сфері правотворчої діяльності, визначається ієрархічна підпорядкованість нормативно-правових актів за їх юридичною силою, встановлюється співвідношення обов'язковості. Слушно зауважити, що Закон України «Про правотворчу діяльність» оперує поняттям «публічна політика», а щодо керівних документів державної політики використовується термін «документи публічної політики», під якими розуміється

«документи, що готуються з метою ефективного формування, розроблення та оцінки державної (в тому числі державної регіональної) та місцевої політики, щоб вона досягала своїх цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб. Документи публічної політики розробляються з метою визначення проблем, що існують у суспільних відносинах, оптимальних способів їх вирішення, а також прогнозування перспективного розвитку правового регулювання суспільних відносин.» (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про правотворчу діяльність») [25].

Враховуючи глобальні виклики та загрози, державна політика залишається базовим компонентом політико-управлінської діяльності, що в нових реаліях динамічно трансформується. Саме ці трансформаційні процеси обумовили одночасне використання термінів «державна політика», «державне управління», «публічне управління», «публічна політика».

Грунтовне теоретико-методологічне дослідження феномену «публічна політика» і «державна політика», а також зв'язку публічної політики та державного/публічного управління запропоновано О. Пукхалом.

О. Пукхал тлумачить публічну політику як політику органів державного управління, «засновану на механізмах публічного узгодження інтересів заінтересованих сторін та спрямовану на досягнення суспільно значимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань. Публічна політика та публічне управління нероздільні, тому що публічна політика представлена складним переплетінням політичних та управлінських процесів, у результаті взаємодії яких відбувається прийняття політичних та політико-управлінських рішень. У методологічному вимірі публічна політика, на думку вченого, виступає своєрідною інституційною матрицею публічного управління. Щодо співвідношення понять «державна політика» і «публічна політика», то вони можуть як ототожнюватися, так і становити різні поняття залежно від механізму їх вироблення. Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері. Публічна політика є ширшим поняттям, оскільки вона охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють (чи можуть здійснювати) недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції» [26, с. 111].

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про правотворчу діяльність» документами публічної політики є: аналітичні документи; прогнозні документи та програмні документи.

Програмні документи публічної політики, згідно ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність» «... - це документи програмно-цільового характеру, в яких відображаються пріоритетні напрями розвитку публічної політики, визначаються та обґрунтовуються стратегічні цілі публічної політики. Програмний документ публічної політики приймається, видається або укладається у формі:... 2) доктрини, стратегії - для розроблення документів прогнозування розвитку країни, окремого виду суспільних відносин на довготривалий період та способів досягнення поставленої мети; 3) програми, плану - для розроблення послідовності реалізації заходів, необхідних для досягнення поставленої мети.» [25].

Хоча в новому Законі України «Про правотворчу діяльність», який набирає чинності через 1 рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, унормована градація програмних документів публічної політики, остаточно це не вирішує існуючу проблему, факт існування якої підтверджується не лише гострими науковими дискусіями про які йшлося вище, але визнаний і на нормотворчому рівні.

Так, в Концепції національної системи стратегічного планування, схваленій КМУ від 13.08.2025 р. констатовано, що: «... в Україні на загальнодержавному рівні відсутня

проста та ефективна система цілевизначення, цілепокладання та забезпечення цілеспрямованого розвитку, яка реалізується через взаємоузгоджену ієрархічну систему документів державного стратегічного планування. Наслідками існування зазначеної проблеми є:

відсутність бачення розвитку країни та довгострокових цілей або орієнтирів, підтримуваних суспільством, які дають змогу забезпечити цілеспрямований і прогнозований розвиток країни, синергетичний ефект від реалізації стратегій і інвестиційних планів бізнесу та влади, підвищити рівень довіри до влади на основі прозорого та прогнозованого прийняття обґрунтованих рішень щодо проведення реформ, необхідних для досягнення визначених цілей;

відсутність ієрархічного зв'язку різних типів документів між собою, що спотворює процес стратегічного планування, - за рахунок великої кількості фрагментарних документів та цілей формується уявлення широкого стратегічного бачення без скоординованого та об'єднаного руху щодо досягнення цілей;

відсутність практики проведення оцінки ефективності реалізації стратегічних документів та відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання, що призводить до неконтрольованого збільшення кількості стратегічних документів та відповідно розпорошення фінансових ресурсів, зокрема інвестиційних, замість їх концентрації на пріоритетних з точки зору довгострокової стратегії напрямках розвитку.

У зазначених умовах неможливо реалізувати запит на довгостроковий документ - стратегію розвитку країни - як основу суспільного консенсусу навколо бачення, цілей і шляхів розвитку України. Навіть за умови розроблення такого документа його імплементація в умовах законодавства не буде ефективною через відсутність відповідної системи документів, зв'язку між стратегічним і бюджетним плануванням, методологічної бази, обов'язкової оцінки та публічного звітування (відповідальності) про результати.» [27].

Через фрагментарність і неузгодженість правового регулювання стратегічного планування на національному рівні в Україні поширилася тенденція розроблення великої кількості стратегічних документів різного типу (програми, концепції, стратегії, плани тощо), що може неагитивно вплинути на формування державницької візії відновлення та розвитку країни.

На нашу думку, не можна недооцінювати значення стратегічної візії для забезпечення функціонування фінансового сектора під час тривалих воєнних дій в Україні. В цьому контексті варто звернути увагу на результати фундаментального дослідження, яке розглядає питання доктринального та правового забезпечення національної економіки в умовах військової агресії з боку РФ. Ці результати представлені в колективній монографії «Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану» [21].

Дослідники розглядають «стратегію як певну форму деталізації окремих положень науково-правової доктрини та концепції як нормативно-правового акту, що ґрунтується на тих вихідних принципах, що містить науково-правова доктрина, та загальній меті, яку містить концепція, що затверджена у вигляді правового акту. Отож, як нормативно-правовий акт; це документ стратегічного характеру, обмежений своєю дією в часі, оскільки має чітко визначені мету й завдання. За своєю сутністю стратегія, скоріше, нагадує декларацію намірів держави щодо досягнення бажаних показників розвитку тієї чи іншої сфери суспільних відносин і містить у собі загальний план дій (щодо певних напрямів розвитку держави) на певний період часу з розмежуванням зон відповідальності та функціонального навантаження між різними органами державної влади та органами місцевого самоврядування» [21, с. 190].

У монографії зазначено, що «стратегія має такі особливості щодо інших правових актів, які приймаються уповноваженими на виконання функцій держави органами:

- стратегія є офіційним відображенням комплексу заходів для реалізації політики держави в конкретній сфері;

- стратегія має єдину місію та мету, задля досягнення яких установлюються проміжні послідовні цілі. Це зумовлює етапність стратегії та створює умови для необхідного рівня концентрації уваги з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розв'язання конкретних послідовних завдань;

- стратегія завжди є визначеною в часі, а також передбачає диференціацію цілей стратегії за часовим критерієм. Стратегія не може бути перманентною для держави, оскільки в такому разі вона перетворюється на зміст та призначення існування державного апарату.

Отже, суто теоретично стратегія як окремий вид нормативно-правового акту є конкретним втіленням доктринальних підходів та засад організації процесу створення та подальшого функціонування системи забезпечення економічної безпеки в контексті її впливу на функціонування національної економічної системи держави» [21, с. 191-192].

Науково-теоретичне розуміння стратегії як нормативно-правового акту з визначеним змістом, на нашу думку, дозволяє правильно тлумачити положення основоположних стратегічних документів щодо відновлення та сталого розвитку України.

Трасекторія сталого розвитку визначена в Глобальних цілях сталого розвитку до 2030 року, проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. № 70/1 (далі - Резолюція) [28].

З врахуванням національних особливостей та «з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина Указом Президента України від 30.09.2019 р. затверджені Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [29].

Разом із тим, війна зумовлює необхідність переосмислення та коригування пріоритетів розвитку з метою забезпечення досягнення цілей сталого розвитку. На нашу думку, сучасна адаптація Цілей сталого розвитку до потреб відновлення України має трансформувати глобальні орієнтири сталості у практичну рамку післявоєнної модернізації. Такий підхід забезпечить поєднання інфраструктурної відбудови з розвитком людського капіталу, екологічною відповідальністю, інституційною прозорістю та економічною конкурентоспроможністю, формуючи підґрунтя для довгострокової стійкості держави й громад.

На даний момент в Україні не існує окремої офіційно затвердженої КМУ Стратегії відновлення та розвитку України на зразок Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [30]. На наш погляд, формування саме національної державницької стратегії відновлення та розвитку, є актуальною необхідністю вже на сучасному етапі, оскільки воно виступає важливим чинником консолідації суспільства та посилення спроможності до перемоги у воєнному вимірі. Водночас у довгостроковій перспективі таке стратегічне бачення є підґрунтям забезпечення безпечного та сталого розвитку країни, що потребує подальшого інституційного, соціально-економічного та гуманітарного наповнення.

Наразі провідні експерти НІСД активно працюють над розробкою концептуальних підходів до стратегічної моделі відновлення, спрямованої на структурні зміни в країні та консолідацію наявних ініціатив, програм і планів у взаємоузгоджену систему стратегічних перетворень. На думку фахівців НІСД, «...Стратегія відновлення

має сприяти конструктивному консолідованому баченню українським суспільством нового майбутнього країни: верховенства права, упевненості кожного громадянина в гідному та забезпеченому житті, довіри бізнесу до перспектив розвитку країни. Це надаватиме орієнтири потенційним донорам для добору оптимальних пріоритетів підтримки відбудови України. Національна стратегія формує суб'єктність країни. Суб'єктність реципієнта допомоги суттєво підвищує рівень та якість цієї допомоги відповідно до популярних смартпідходів. Реалізація стратегії відновлення сприятиме прогресу України як країни – кандидата у члени ЄС, буде підставою для отримання ресурсної та організаційної підтримки від включення України до загальноєвропейських програм, євро регіональної та транскордонної співпраці. Тому інституційні зміни, що відбуватимуться в процесі реалізації стратегії відновлення, будуть синхронізовані із змінами, передбаченими планом набуття членства у ЄС.» [31].

Одним із найбільш оформлених аналітичних документів, в якому визначені мета, місія, очікувані системні результати, імперативні загальні та секторальні цілі є Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України, розроблена НІСД [32]. В концепції мета стратегії повоєнного відновлення та розвитку України проголошується наступним чином:

«визначення засад повоєнного відновлення економіки України:

- подолання руйнувань та інших втрат, завданих внаслідок російського вторгнення;
- закладення підґрунтя для сталого розвитку країни у повоєнний період;
- формування міцної, соціально відповідальної, відкритої конкурентоспроможної економіки рівних можливостей, комфортної для життя людей, стратегічно та повноправно інтегрованої у європейську та глобальну економічну спільноту;
- формування надійного фінансово-економічного та оборонного потенціалу, достатнього для відсічі будь-якому типу воєнної та економічної агресії.

Відновлення має закріпити остаточний відхід від пострадянської економіки, утвердити економіку нових цінностей, гідності та свобод» [32].

Оскільки на рівні стратегічних документів відсутня окрема Національна стратегія відновлення та розвитку, функцію комплексної довгострокової стратегії відновлення та розвитку держави виконує План відновлення України (2022) [33], розроблений Національною радою з відновлення України від наслідків війни. Документ формує системне бачення довгострокового розвитку держави, орієнтованого не лише на відновлення зруйнованої інфраструктури, але й на структурну модернізацію економіки та інституційної системи управління.

З правової точки зору План відновлення України доцільно розглядати як програмно-стратегічний акт концептуального характеру, який не має прямої нормативної сили, проте визначає вектор формування державної політики у ключових сферах суспільного розвитку. Такий підхід узгоджується з сучасними концепціями публічного управління, відповідно до яких стратегічні документи виконують функцію інтеграції державної політики, координації діяльності суб'єктів управління та формування інституційної спроможності держави.

Структурно План відновлення України охоплює широкий спектр напрямів державної політики, включаючи економічний розвиток, енергетику, інфраструктуру, охорону здоров'я, освіту, цифровізацію, публічне управління та безпековий сектор. Така міжсекторальна структура забезпечує комплексність підходу до відбудови держави та відповідає принципам інтегрованого управління розвитком. Наразі План відновлення України включає понад 850 проєктів у сферах: енергетики; інфраструктури; охорони здоров'я; освіти; цифровізації; економіки.

Важливою характеристикою Плану відновлення України є його тривірнева строкова стратегічна структура, що передбачає:

- короткостроковий етап стабілізації;
- середньостроковий етап відновлення;
- довгостроковий етап трансформаційного розвитку.

Це свідчить про орієнтацію документа на реалізацію не лише відновлювальних, але й трансформаційних функцій державної політики, що передбачає відбудову з урахуванням принципів стійкості, інноваційності та сталого розвитку.

Функціонально План відновлення України виконує низку ключових ролей у системі публічного управління. По-перше, він має стратегічну функцію, оскільки визначає довгострокові пріоритети розвитку держави. По-друге, виконує координаційну функцію, забезпечуючи узгодження діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та міжнародних партнерів. По-третє, реалізує інвестиційну функцію, формуючи основу для залучення міжнародної фінансової допомоги та приватних інвестицій. По-четверте, виступає базою для подальшого нормотворчого процесу, оскільки на його основі розробляються галузеві стратегії, програми та нормативно-правові акти.

Особливу увагу слід приділити ролі Плану у формуванні нової моделі публічного управління, що базується на принципах децентралізації, цифровізації та партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством. Такий підхід відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку публічного управління та сприяє підвищенню ефективності реалізації державної політики.

Таким чином, План відновлення України є системоутворюючим стратегічним документом, який визначає концептуальні засади післявоєнної трансформації держави, інтегрує національні та міжнародні підходи до розвитку та формує інституційні передумови для побудови стійкої, інноваційної та європейсько орієнтованої моделі державного управління.

Вважаємо, що осмислення нормативно визначеної стратегічної візії відновлення України дозволяє розглядати процес відбудови не лише як комплекс заходів щодо ліквідації наслідків воєнних руйнувань, але передусім як інституційно-правовий процес модернізації держави, спрямований на формування нової моделі соціально-економічного розвитку, заснованої на принципах сталості, безпеки та європейської інтеграції, що поєднує три взаємопов'язані стратегічні детермінанти:

- подолання наслідків війни та відновлення базової інфраструктури;
- структурну модернізацію національної економіки та інституційної системи держави;
- інтеграцію України до європейського політико-правового та економічного простору.

Про такий надзвичайно важливий напрям державної регіональної політики як відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України та значення для унормування цих процесів йдеться у працях Р. Бедрія, В. Бондар, В. Міщенко, А. Омельченко, О. Орлової та ін. [35-39].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що окрім стратегічних документів публічної політики у сфері відновлення та розвитку, окремий блок нормативно-правових джерел становлять спеціальні закони України, серед яких, в першу чергу слід назвати Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII (далі - Закон) [34], який виступає базовим актом у сфері регулювання територіального розвитку та має ключове значення для формування правових механізмів післявоєнної відбудови держави.

Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державної регіональної політики, закріплюючи її як складову загальної системи публічного управління (ст. 1). У цьому контексті регіональна політика розглядається як інструмент забезпечення збалансованого розвитку територій, що набуває особливої ваги в умовах відновлення постраждалих від збройної агресії регіонів.

Ключове значення для процесів відновлення має ст. 3 Закону, яка визначає мету державної регіональної політики, зокрема підвищення рівня соціально-економічного розвитку територій, зменшення диспропорцій між регіонами та забезпечення територіальної цілісності держави. У контексті післявоєнної трансформації ці положення фактично формують правову основу для відновлення постраждалих територій та їх інтеграції у загальнонаціональний економічний простір.

Особливу науково-практичну значущість має ст. 4 Закону, яка закріплює принципи державної регіональної політики, серед яких: субсидіарність; збалансований розвиток; партнерство; програмно-цільовий підхід.

Зазначені принципи мають фундаментальне значення для організації процесів відновлення, оскільки забезпечують: децентралізацію управління відбудовою; залучення органів місцевого самоврядування; інтеграцію державних і місцевих інтересів; ефективне використання ресурсів.

Важливим інструментом правового забезпечення відновлення виступає передбачена Законом система стратегічного планування. Відповідно до ст. 6, державна регіональна політика реалізується через Державну стратегію регіонального розвитку [30] та відповідні регіональні стратегії. У контексті відбудови це означає інституціоналізацію процесів відновлення через стратегічні документи, що забезпечує їх узгодженість, системність та довгострокову спрямованість.

Не менш значущими є положення ст. 7 Закону, які регламентують планування регіонального розвитку, включаючи розроблення планів заходів. У сучасних умовах ці інструменти трансформуються у плани відновлення регіонів, що дозволяє адаптувати державну політику до специфіки територій, які зазнали руйнувань.

Фінансовий механізм реалізації регіональної політики, закріплений у ст. 24 Закону, передбачає функціонування Державного фонду регіонального розвитку. Цей інструмент є одним із ключових джерел фінансування проєктів відновлення, що забезпечує концентрацію бюджетних ресурсів на пріоритетних напрямках відбудови та розвитку територій.

Інституційний аспект Закону розкривається через визначення повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 8–12), що формує багаторівневу систему управління регіональним розвитком. У контексті відновлення це створює правові передумови для ефективної координації дій між центральними та місцевими органами влади, а також для реалізації принципів багаторівневого врядування.

З наукової точки зору, Закон України «Про засади державної регіональної політики» виконує функцію правової платформи для територіально орієнтованого відновлення, оскільки:

- закріплює механізми просторового розвитку;
- визначає інструменти державного втручання у розвиток територій;
- забезпечує інтеграцію відновлювальних процесів у систему стратегічного планування.

Таким чином, Закон формує комплексну нормативну модель відновлення, яка включає:

- проєктний підхід (ч. 1 ст. 1);
- визначення відновлення як пріоритету державної політики (ч. 1 ст. 6);

- систему стратегічного планування (ч. 1 ст. 7);
- територіальну диференціацію об'єктів управління (ст. 4).

Попри значний нормативний потенціал Закону, його сучасна редакція містить низку проблемних аспектів у контексті регулювання процесів відновлення та розвитку.

По-перше, закон має рамковий характер і не містить детально прописаних процедур реалізації відновлення, зокрема: відсутні чіткі механізми координації відновлення деокупованих територій; не визначено спеціальні правові режими для територій відновлення; недостатньо деталізовано порядок взаємодії держави, громад і міжнародних партнерів.

По-друге, незважаючи на внесення змін та доповнень, Закон лише частково інтегрує категорію «відновлення» у систему державної регіональної політики, не формуючи окремого комплексного інституту післявоєнної відбудови. Це свідчить про нормативну фрагментарність регулювання.

По-третє, положення Закону недостатньо узгоджені з концепцією «Build Back Better», оскільки: відсутні імперативні норми щодо сталості та екологічності відновлення; не закріплено вимоги до інноваційної модернізації територій; не визначено критерії оцінки якості відновлення.

По-четверте, фінансові механізми, передбачені Законом (зокрема через Державний фонд регіонального розвитку), не повною мірою адаптовані до масштабів післявоєнних викликів, що обмежує ефективність реалізації проєктів відновлення.

Система законодавчого забезпечення процесів відновлення та розвитку України представлена не лише базовим Законом, вона є міжгалузевою та багаторівневою, оскільки інтегрує норми адміністративного права; фінансового права; цивільного права; соціального та екологічного права та орієнтована на: децентралізацію; євроінтеграцію; сталий розвиток; інституційну модернізацію.

Фрагментарність окремих нормативних актів обумовлює необхідність формування єдиного рамкового законодавчого акту про відновлення України, який би інтегрував існуючі правові механізми у цілісну систему публічного управління післявоєнною відбудовою.

Аналіз спеціального законодавства, що регулює процеси відновлення та розвитку України надав можливість умовно його систематизувати за функціональними напрямками та провести аналітичну оцінку ефективності законодавства України у сфері відновлення та розвитку за такими критеріями як: відповідність сучасним викликам; наявність механізмів реалізації; практична результативність. Результати дослідження представлені у таблиці 3.

Запропонована система відображає архітектуру взаємодії, спрямовану на синергетичний ефект, де підприємницький потенціал регіонального розвитку, який акумулює всі можливості для створення, функціонування та зростання бізнесу. Формування цього потенціалу відбувається на основі двох ключових груп елементів, що знаходяться у постійній взаємодії, це: інституційне забезпечення та організаційно-економічне забезпечення розвитку підприємництва. Саме блок інституційного забезпечення охоплює формальні та неформальні правила гри, що визначають рамки підприємницької діяльності. До його складових належать: законодавча та нормативно-правова база, що відображає наявність і прозорість законів, що регулюють реєстрацію бізнесу, оподаткування, ліцензування, захист інвестицій, конкуренцію тощо. Ефективність цих норм прямо впливає на легкість ведення бізнесу та рівень ризиків. Державні інституції та їх ефективність відображають роль місцевих та центральних органів влади у створенні сприятливого бізнес-клімату, надання адміністративних послуг

Аналітична оцінка ефективності законодавства України у сфері відновлення та розвитку

Законодавчий акт	Ключові статті	Функція у відновленні	Ефект	Проблеми правового регулювання	Наукова оцінка
Конституція України	ст. 1, 3, 13, 16, 95	Базові принципи розвитку	Високий	Загальний характер норм	Формує фундамент, але не містить прямих механізмів відновлення
Про правовий режим воєнного стану	ст. 1, 8, 11	Правовий режим відновлення в умовах війни	Середній	Орієнтація на безпеку, а не розвиток	Важливий для стабілізації, але обмежено впливає на розвиток
Про засади державної регіональної політики	ст. 1, 4, 6, 7, 24	Територіальне відновлення та розвиток	Високий	Відсутність спеціальних механізмів для деокупованих територій	Базовий закон, але потребує модернізації
Про місцеве самоврядування	ст. 26, 27, 60	Реалізація на місцях	Високий	Недостатня фінансова автономія громад	Забезпечує децентралізацію відновлення
Про співробітництво територіальних громад	ст. 1, 4, 9	Міжмуніципальні проєкти	Середній	Недостатня практична реалізація	Має потенціал, але використовується обмежено
Про регулювання містобудівної діяльності	ст. 2, 17, 24	Відбудова інфраструктури	Високий	Бюрократичні процедури	Ключовий для відбудови, але потребує дерегуляції
Про компенсацію за пошкоджене майно	ст. 3, 6, 8	Соціальне відновлення	Середній	Обмежене фінансування	Важливий соціальний механізм
Про інвестиційну діяльність	ст. 2, 9, 12	Залучення інвестицій	Середній	Застарілі норми	Потребує адаптації до воєнної економіки
Про державну підтримку інвестиційних проєктів	ст. 3, 5, 7	Стимулювання інвестицій	Високий	Обмежений доступ	Перспективний інструмент розвитку
Бюджетний кодекс України	ст. 20, 24, 87	Фінансування відновлення	Високий	Обмежені ресурси	Ключовий фінансовий інструмент

Представлений в таблиці 3 аналіз системи законодавчого забезпечення процесів відновлення та розвитку України свідчить про формування комплексної, проте структурно неоднорідної законодавчої бази, яка забезпечує реалізацію державної політики у зазначеній сфері.

Результативність національного законодавства доцільно оцінювати за критеріями інституційної спроможності, функціональної повноти, адаптивності до сучасних викликів та практичної ефективності реалізації.

У цілому, законодавство України у сфері відновлення та розвитку характеризується середнім рівнем результативності, що зумовлено:

- наявністю розвиненої системи базових нормативно-правових актів;
- закріпленням базових механізмів публічного управління (стратегічне планування, бюджетування, проєктний підхід);
- орієнтацією на європейські стандарти регулювання.

Водночас ефективність законодавства його реалізації знижується через фрагментарність, відсутність єдиного акту та недостатню адаптацію окремих норм до умов воєнного часу.

До найбільш ефективних слід віднести нормативно-правові акти, що забезпечують інституційно-фінансову основу відновлення, зокрема: Бюджетний кодекс України (забезпечує стабільні механізми фінансування відновлювальних процесів); Закон України «Про публічні закупівлі» (гарантує прозорість і підзвітність використання ресурсів); Закон України «Про засади державної регіональної політики» (формує територіально орієнтовану модель відновлення); Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» (стимулює залучення капіталу). Ці акти демонструють високу функціональну результативність, оскільки містять чіткі механізми реалізації та активно застосовуються на практиці.

Середній рівень результативності нормативних актів демонструють закони, які мають значний потенціал, але характеризуються обмеженою ефективністю реалізації: Закон України «Про інвестиційну діяльність» (потребує оновлення відповідно до умов воєнної економіки); Закон України «Про державні цільові програми» (характеризується формалізованістю процедур); Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (недостатньо використовується як інструмент відновлення); Закон України «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно» (обмежений фінансовими ресурсами). Ці акти мають часткову результативність, оскільки їх потенціал не повною мірою реалізується через інституційні та фінансові обмеження.

Результативність суто законодавчих актів у сфері відновлення та розвитку України можна оцінити як достатню для забезпечення базових функцій державної політики, але недостатню для реалізації комплексної післявоєнної трансформації держави.

Дослідження правового забезпечення процесів відновлення та розвитку було б неповним без характеристики рівня підзаконних нормативно-правових актів, які визначають порядок реалізації конкретних інструментів державної політики. Нормативно-правове забезпечення процесів відновлення та розвитку України формується на багаторівневій основі, де поряд із законами важливу роль відіграють підзаконні нормативні акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України. Саме на рівні урядового регулювання забезпечується практична реалізація державної політики, конкретизація законодавчих норм та формування процедурно-організаційних механізмів відбудови.

У сучасних умовах воєнного стану та післявоєнної трансформації держави постанови Кабінету Міністрів України виконують функцію операціоналізації стратегічних і законодавчих засад відновлення, забезпечуючи перехід від концептуальних положень до конкретних управлінських рішень.

Результати нормотворчої діяльності КМУ на початку війни, ґрунтовно висвітлені у науковій публікації А. Муртіщева [40]. Вчений аналізує значну кількість постанов та розпоряджень, прийнятих КМУ за період дії воєнного стану, в межах повноважень уряду, із зазначенням пріоритетних сфер суспільних відносин, що зазнали правового регулювання з боку вищого органу виконавчої влади. Щодо нормотворчої діяльності КМУ із запобігання руйнації економіки, в тому числі і фінансового сектора економіки, А. Муртіщев слушно відмічає активну 1«нормотворчість уряду.

Постанови КМУ у сфері відновлення та розвитку виконують ключову роль як інструменти реалізації державної політики, оскільки: встановлюють порядок розроблення та реалізації планів відновлення; визначають механізми фінансування та використання бюджетних коштів; регламентують процедури оцінки збитків і компенсації; забезпечують координацію між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, акти КМУ формують прикладний рівень публічного управління, який безпосередньо впливає на ефективність процесів відбудови, виконуючи низку функцій:

1. регуляторна функція – постанови встановлюють обов’язкові правила та процедури: розроблення планів відновлення регіонів і територіальних громад; реалізації інфраструктурних та інвестиційних проєктів; використання фінансових ресурсів;

2. організаційна функція – визначають суб’єктів реалізації державної політики; їх повноваження та взаємодію; механізми координації;

3. процедурна функція – деталізують алгоритми дій органів влади; етапи планування та реалізації відновлювальних заходів; порядок прийняття управлінських рішень;

4. інституційна функція - сприяють формуванню нових інституційних механізмів; системи стратегічного планування; реєстрів пошкодженого майна; механізмів міжвідомчої взаємодії;

5. аналітична функція реалізується шляхом встановлення критеріїв і показників: забезпечують класифікацію територій; формують основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень; дозволяють оцінювати ефективність політики відновлення.

Основні постанови КМУ з визначенням предмету правового регулювання та їх значимістю для процесів відновлення та розвитку представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні Постанови КМУ у сфері відновлення та розвитку (2022–2025 рр.)

Назва постанови КМУ	Предмет регулювання	Значення для процесів відновлення та розвитку
Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (№ 326 від 20.03.2022 р.)	Визначення методології обрахунку збитків	Формує правову основу для фіксації шкоди, репарацій та планування відновлення
Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно (№ 380 від 26.03.2022 р.)	Створення реєстру пошкодженого майна	Забезпечує інформаційну базу для компенсацій та управління відбудовою
Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ (№ 473 від 19.04.2022 р.)	Проведення аварійно-відновлювальних робіт	Дозволяє оперативно реагувати на руйнування та стабілізувати інфраструктуру

Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих (№ 474 від 19.04.2022 р.)	Демонтаж аварійних об'єктів	Створює передумови для подальшої реконструкції територій
Про затвердження Порядку використання коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії (№ 118 від 10.02.2023 р.)	Використання бюджетних коштів фонду відновлення	Формує фінансову основу реалізації державної політики відновлення
Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна (№ 381 від 21.04.2023 р.)	Надання компенсацій громадянам	Забезпечує соціальний захист населення та стимулює відбудову житла
Про затвердження Порядку використання коштів для розвитку та відновлення інфраструктури (№ 619 від 13.06.2023 р.)	Фінансування інфраструктурних проєктів	Сприяє відновленню критичної інфраструктури та економічного потенціалу
Про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії (№ 617 від 19.06.2023 р.)	Розподіл бюджетних ресурсів	Забезпечує фінансування конкретних проєктів відновлення
Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад (№ 731 від 18.07.2023 р.)	Планування відновлення	Формує системний механізм стратегічного планування відбудови
Про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії 9№ 770 від 25.07.2023 р.)	Фінансування відновлення	Забезпечує реалізацію масштабних відбудовчих проєктів
Про внесення змін до порядків фінансування проєктів відновлення (№ 324 від 22.03.2024 р.)	Актуалізація фінансових механізмів	Підвищує гнучкість та адаптивність державної політики
Про внесення змін до порядку визначення територій відновлення (№ 858 від 25.07.2024 р.)	Класифікація територій	Забезпечує територіально диференційований підхід до відновлення
Про затвердження Порядку та умов надання субвенції на реалізацію проєктів відновлення (№ 162 від 14.02.2025 р.)	Надання субвенцій місцевим бюджетам	Посилює фінансову спроможність громад
Про визначення переліку функціональних типів територій та вимог до показників (№ 1493 від 19.11.2025 р.)	Типологія територій	Формує аналітичну основу державної політики відновлення
Деякі питання використання коштів для реалізації проєктів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України (№ 1068 від 25.11.2015 р.)	Реалізація міжнародних програм	Забезпечує залучення міжнародної фінансової допомоги

Аналіз змісту нормативно-правових актів уряду, прийнятих уже під час війни і спрямованих на унормування процесів відновлення та розвитку дає підстави констатувати позитивні аспекти даного рівня правового регулювання, а саме: висока оперативність прийняття рішень; чітка процедурна деталізація; ефективна координація відновлення; реальний вплив на практику.

Прийняті впродовж 2022-2025 років постанови уряду спрямовані на врегулювання питань щодо фіксації збитків і первинне реагування (повідомлення про пошкодження аварійні роботи демонтаж зруйнованих об'єктів); фінансування відновлення (порядок використання бюджетних коштів, виділення коштів з фонду відновлення, фінансування відновлення); компенсації та соціальний захист (компенсації за пошкоджене майно); інституційне та стратегічне управління (порядки відновлення, визначення територій відновлення; типологія територій); міжнародні та інфраструктурні програми (програми ЄІБ; субвенції на відновлення; зміни до програм відновлення) та ін.

Отож, Постанови КМУ формують самостійний рівень правового регулювання процесів відновлення, який виконує функцію трансформації стратегічних і законодавчих норм у конкретні управлінські механізми, однак потребує систематизації для забезпечення комплексності державної політики.

Процеси відновлення та розвитку України в умовах збройної агресії мають не лише національний, а й виразно міжнародний характер, що зумовлює їх нормативне забезпечення на рівні міжнародного права. Відповідні міжнародно-правові акти формують концептуальну, принципову та інституційну основу державної політики відбудови, визначаючи стандарти, підходи та механізми її реалізації.

У такому контексті національна стратегічна модель відновлення має ґрунтуватися на комплексному поєднанні міжнародних принципів «build back better» (далі - BBB), інклюзивності, децентралізації, екологічної стійкості та цифрової трансформації публічного управління. На наш погляд, BBB має враховуватись як базова засада післякризової та післявоєнної реконструкції держави, зміст якої передбачає не лише відтворення зруйнованої інфраструктури або соціально-економічних систем, а їх відновлення на якісно новому рівні розвитку, з урахуванням сучасних стандартів безпеки, екологічної стійкості, технологічної модернізації та ефективної публічної політики відновлення має бути імплементовані у національне законодавство.

Концепція BBB отримала міжнародно-правове закріплення у низці глобальних стратегічних документів, зокрема у Сендайській рамковій програмі зі зменшення ризиків стихійних лих на 2015–2030 роки (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction), прийнятій ООН [41]. У зазначеному міжнародному документі принцип BBB визначається як один із ефективних інструментів підвищення стійкості держав та суспільств до кризових явищ, який передбачає інтеграцію заходів з відновлення з політикою довгострокового розвитку, управління ризиками та зміцнення інституційної спроможності держави. У правовому вимірі принцип BBB розглядається як нормативно-ціннісний орієнтир формування державної політики відновлення, який визначає стратегічні засади модернізації соціально-економічної системи держави. Його застосування передбачає інтеграцію правових, економічних та управлінських механізмів, спрямованих на формування більш стійкої та ефективної моделі функціонування державних інститутів.

У юридичній площині принцип BBB реалізується через механізм правового регулювання відновлення, який охоплює систему нормативно-правових актів, інституційних механізмів та процедур управління процесами реконструкції. У цьому механізмі право виконує функцію регулятора суспільних відносин, забезпечуючи легітимність публічної політики відбудови, визначаючи повноваження суб'єктів управління та створюючи правові гарантії ефективного використання ресурсів.

Імплементація принципу ВВВ у процесах відновлення України передбачає реалізацію декількох напрямів публічної політики.

По-перше, це модернізація інфраструктури та містобудівної політики, яка повинна здійснюватися відповідно до сучасних стандартів енергоефективності, екологічної безпеки та просторового планування. У цьому аспекті важливе значення має законодавство у сфері регулювання містобудівної діяльності, енергетичної ефективності та екологічної безпеки.

По-друге, важливим елементом реалізації принципу ВВВ є інституційна трансформація системи публічного управління, яка передбачає підвищення прозорості та підзвітності державних інституцій, розвиток механізмів цифрового врядування та посилення ролі територіальних громад у реалізації програм відбудови.

По-третє, принцип ВВВ передбачає економічну модернізацію держави, що включає розвиток інноваційних галузей економіки, стимулювання інвестицій та інтеграцію України до європейського економічного простору. У правовому аспекті це означає необхідність гармонізації національного законодавства з правом ЄС, зокрема у сфері державної допомоги, інвестиційної політики, екологічних стандартів та публічних закупівель.

По-четверте, важливим напрямом реалізації принципу ВВВ є посилення механізмів управління ризиками та забезпечення безпеки інфраструктури. В умовах воєнних загроз та гібридних ризиків це передбачає впровадження правових механізмів захисту критичної інфраструктури та інтеграцію безпекового компонента у політику територіального розвитку.

Особливу роль у реалізації принципу ВВВ відіграє міжнародне співробітництво та участь України у глобальних програмах відновлення. У цьому контексті важливими інструментами виступають програми ЄС, Світового банку, Європейського інвестиційного банку та Програми розвитку ООН, які забезпечують фінансову та інституційну підтримку процесів відбудови. Застосування принципу ВВВ у правовій системі України сприяє формуванню нової моделі публічної політики розвитку, яка поєднує відбудову з модернізацією. Такий підхід дозволяє трансформувати післявоєнну реконструкцію у стратегічний процес формування конкурентоспроможної, інноваційної та соціально орієнтованої економіки.

Імплементація принципів ВВВ є провідною ідеєю ще одного міжнародного програмного документа - Lugano Declaration [42], прийняття якого стало результатом проведення Ukraine Recovery Conference (Lugano 2022). Зазначений документ фактично заклав концептуальні засади нової парадигми відбудови держави в умовах повоєнної трансформації та виступає нормативно-орієнтуючим актом, який впливає на формування як міжнародної, так і національної політики відбудови.

У Lugano Declaration закріплено сім ключових принципів відновлення, які формують нову парадигму державної політики:

1. Партнерство, що передбачає координацію дій: держави; міжнародних організацій; донорів; громадянського суспільства. Тобто відновлення розглядається як спільний процес, а не виключно національна політика.

2. Орієнтація на реформи. Відбудова має супроводжуватися: інституційними реформами; антикорупційними заходами; модернізацією державного управління. Це трансформує відновлення у процес структурної перебудови держави.

3. Прозорість, підзвітність та верховенство права.

4. Демократична участь (залучення територіальних громад; громадянського суспільства; бізнесу).

5. Багаторівневе врядування (визнається роль центральної влади; регіонального рівня; місцевого самоврядування), що відповідає концепції multi-level governance.

6. Сталий розвиток.

7. Цифровізація (Україна позиціонується як держава з цифровою моделлю відновлення) [42].

Слід зазначити, що Lugano Declaration не є міжнародним договором у класичному розумінні, однак має характер «м'якого права» (soft law), що визначає стандарти, принципи та напрями формування державної політики відновлення України. Її значення полягає у тому, що вона:

- консолідує позиції міжнародної спільноти щодо підтримки України;
- визначає єдині підходи до відновлення;
- формує рамкову модель взаємодії держави, донорів та міжнародних організацій.

Таким чином, Lugano Declaration є основним міжнародним документом, що визначає сучасну парадигму відновлення України, трансформуючи підхід від класичної відбудови до комплексної модернізації держави. Вона формує принципи, на яких базується державна політика відновлення, інтегруючи її у європейський та глобальний простір розвитку.

Водночас сучасні воєнні умови зумовлюють формування нових тенденцій у законодавстві, пов'язаних із пришвидшенням регуляторних процедур, цифровізацією управління, розширенням міжвідомчої координації та посиленням ролі територіальних громад у прийнятті управлінських рішень. У цьому контексті правове регулювання процесів відновлення та розвитку України є визначальним елементом механізму державної політики, оскільки саме через нормативно-правову регламентацію забезпечується перетворення стратегічних цілей відбудови на обов'язкові правила, процедури, інструменти та форми їх практичної реалізації. За умов повномасштабної війни право виступає не лише засобом упорядкування суспільних відносин, а й базовою передумовою легітимності, системності та результативності публічного управління у сфері відновлення.

Значення нормативно-правового забезпечення полягає в тому, що воно формує інституційні рамки державної політики відновлення, визначає компетенцію органів публічної влади, встановлює порядок координації між державою, громадами та міжнародними партнерами, а також закріплює процедури планування, фінансування, реалізації та контролю відновлювальних заходів.

Дослідження показало, що правова регламентація процесів відновлення та розвитку в Україні має багаторівневий характер і охоплює стратегічні документи, закони, підзаконні акти та міжнародно-правові стандарти. Така багаторівневність забезпечує комплексність правового впливу, однак водночас свідчить про потребу у більшій системності та узгодженості між окремими елементами нормативного масиву.

Особлива роль правового регулювання виявляється у тому, що воно забезпечує не лише відновлення зруйнованих об'єктів і територій, а й закладає засади довгострокового розвитку держави на принципах сталості, безпеки, прозорості, підзвітності, децентралізації та європейської інтеграції. У цьому розумінні нормативно-правова регламентація є не лише інструментом реагування на наслідки війни, а й засобом інституційної трансформації України.

Список використаних джерел:

1. Guidelines for Post-Disaster Needs. URL: https://www.gfdrr.org/en/pdna-resources-russian?utm_source=chatgpt.com
2. Розпочинаємо оцінку RDNA5 разом зі Світовим банком, ЄС та ООН. 21 листопада 2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/rozpochynaємо-otsinku-rdna5-razom-zh-svitovym-bankom-ies-ta-onn-oleksii-kuleba?utm_source=chatgpt.com
3. Нагребельний В. Правове забезпечення модернізації державного управління та державного регулювання в економічній сфері України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 133-140.

4. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М.В. Цвіка. Харків: Право, 2009. 584 с.
5. Єршова Н.Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 179-185.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
7. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 478 с.
8. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко. Харків: Право, 2022. 432.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Львів: Край, 2007. 192 с.
10. Ведерніков Ю.А., Грекул В.С. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
11. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
12. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
13. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с.
14. Теорія держави і права: навчальний посібник / за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.
15. Білінська М. М. Нова парадигма державного управління охороною здоров'я України. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2014. № 4. С. 104-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2014_4_21
16. Карамішев Д. В. Програмно-цільовий підхід до реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 279-284. URL: <https://old.univer.km.ua/visnyk/988.pdf>
17. Баровська А. В. Оптимізація структури керівних документів державної політики (на прикладі інформаційної сфери): аналітична доповідь, Київ: НІСД, 2011. 88 с.
18. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. Київ: НІСД, 2010. 288 с.
19. Кот О., Гриняк О. Доктрина національної безпеки і оборони України повоєнного періоду: проблеми формування. *Нове українське право*. 2024. Вип. 5. С. 53-59. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/667/609>
20. Мазик В.О. Модернізація публічної політики в сфері охорони здоров'я: дис. ... д-ра філософії: 051. Тернопіль, 2023. 271 с.
21. Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 195 с.
22. Битяк Ю., Яковюк І. Стратегія національної безпеки України: на шляху до оновлення. Воркшоп «Інформаційна безпека як частина національної безпеки у Східній Європі»: зб. матеріалів (м. Харків, 19-20 лют. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 86–93.
23. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
24. Про державне стратегічне планування: Проект Закону України від 03.11.2011 р. № 9407 (знятий з розгляду). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7
25. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX (набирає чинності через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n215>

26. Пухкал О.Г. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 106-112. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/20.pdf
27. Концепція національної системи стратегічного планування: Розпорядження КМУ від 13.08.2025 р. № 853-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2025-%D1%80#Text>
28. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року № 70/1. URL: [file:///C:/Users/PC/Downloads/Agenda2030_UA%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/Agenda2030_UA%20(1).pdf)
29. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
30. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#n10>
31. Експертна дискусія «Стратегія повоєнного відновлення України». URL: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertna-dyskusiya-stratehiya-povoyennoho-vidnovlennya-ukrayiny>
32. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf>
33. План відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://recovery.gov.ua>
34. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
35. Бедрій Р. Б. Організаційно-правове забезпечення відбудови та економічного розвитку міст у контексті повоєнного відновлення України. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 53-60. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/5811/5154>
36. Бондар В. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері відновлення територій України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 2 (78). С.332-338. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/items/5472c063-9a07-49bb-b546-dc2a4fa1852e>
37. Міщенко В. С. Повоєнне відновлення України на засадах соціальної справедливості (економіко-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 150-152. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/36.pdf
38. Омельченко А. Правове регулювання післявоєнного відновлення економіки України. *Міжнародна економічна політика*. 2024. № 2 (41). С. 166-175. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfendmkaj/https://iepjournals.com/journals_eng/41/2024_41_11_Omelchenko.pdf
39. Орлова О. С. Післявоєнна відбудова України: аналіз окремих програмних засад. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 189-194. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfendmkaj/https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/33.pdf>
40. Муртіщева А.О. Нормотворча діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2022. Випуск 43. С. 217-228.
41. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030: United Nations - Headquarters United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfendmkaj/https://www.undrr.org/media/16176/download?startDownload=20260315>
42. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022: Lugano Declaration (Lugano, 4–5 July 2022). URL: <https://uploads-ssl.webflow.com/>

*Надвиничний С.А., д.е.н., професор
Західноукраїнський національний університет
Колесник О.В., викладач вищої категорії, викладач - методист
Вінницький фаховий коледж економіки і підприємництва
Західноукраїнського національного університету*

1.3. Інституційна структура забезпечення національної економічної стійкості

У розвитку людської цивілізації періоди масштабних криз, воєн і глибоких соціально-економічних потрясінь виступають не лише як руйнівні явища, але і як переломні етапи, що визначають подальшу траєкторію розвитку держав, економічних систем і суспільних інститутів. Історичний досвід свідчить, що жодна соціально-економічна система не функціонує в умовах постійної рівноваги, а її еволюція відбувається через послідовність фаз піднесення, стагнації, кризи та відновлення. У зв'язку з цим проблематика повоєнного та посткризового відновлення займає особливе місце у сучасних наукових дослідженнях, оскільки відображає закономірності переходу від стану дестабілізації до нового етапу розвитку, що передбачає оновлення інституцій, механізмів управління та економічної структури суспільства.

У науковій традиції відновлення розглядається як складний і багаторівневий процес, що не обмежується ліквідацією наслідків руйнувань. Воно передбачає відтворення матеріальних ресурсів, трансформацію економічних і соціальних відносин, удосконалення системи державного управління та формування умов для довгострокової стабільності. Саме тому у сучасній теорії державного управління та економічній науці відновлення трактується як системний процес, що охоплює інституційні, організаційні, фінансові, виробничі та соціальні аспекти функціонування суспільства.

Актуальність дослідження цієї проблематики значно зросла у ХХІ столітті, коли кризові явища дедалі частіше мають комплексний характер і поєднують економічні, політичні, безпекові та гуманітарні чинники. Глобалізація, посилення взаємозалежності держав, розвиток інформаційних технологій і зростання ролі міжнародних інституцій призвели до того, що наслідки криз виходять за межі окремих країн і впливають на світову економічну та політичну систему. За таких умов відновлення стає не лише внутрішнім завданням держави, а складовою ширших міжнародних процесів, що потребують координації, співпраці та узгоджених управлінських рішень.

У сучасних дослідженнях наголошується, що ефективність відновлення визначається не тільки обсягом ресурсів, а насамперед якістю інституційного середовища, здатністю держави до стратегічного управління та рівнем суспільної консолідації. Практика різних країн показує, що навіть за однакових масштабів руйнувань результати відбудови можуть суттєво відрізнятися залежно від узгодженості дій органів влади, економічних суб'єктів і громадянського суспільства. Тому сучасні наукові підходи акцентують увагу не лише на економічних показниках реконструкції, а й на питаннях ефективного врядування, прозорості прийняття рішень, довіри до державних інститутів та здатності суспільства до мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів [1, с.214].

Характерною рисою сучасного розуміння відновлення є відмова від трактування його як короткострокового етапу, що завершується після ліквідації безпосередніх наслідків кризи або війни. Натомість відновлення розглядається як тривалий і багатоступеневий процес, який охоплює структурні реформи, модернізацію економіки, розвиток інфраструктури та формування нової моделі соціально-економічного розвитку. У цьому контексті відбудова не означає повернення до попереднього стану, а передбачає створення більш стійкої, конкурентоспроможної та адаптивної системи, здатної функціонувати в умовах нових викликів.

Сучасні теоретичні підходи також пов'язують процес відновлення з категорією стійкості соціально-економічних систем. Під стійкістю розуміється здатність держави та суспільства не лише протистояти кризовим впливам, але й використовувати їх як імпульс для оновлення та розвитку. У такому розумінні відновлення виступає механізмом переходу до нового рівня функціонування, що передбачає підвищення ефективності управління, удосконалення економічної структури та зміцнення соціальних інститутів [2, с. 45].

У теоретичному вимірі відновлення тісно пов'язане з категоріями розвитку, трансформації та модернізації. Якщо розвиток характеризується поступовими змінами в межах існуючої системи, то відновлення після масштабних криз або воєн супроводжується більш глибокими перетвореннями, які змінюють основні параметри функціонування держави та економіки. Саме в такі періоди формуються нові економічні моделі, переглядається роль держави в управлінні, змінюються принципи фінансової політики та соціального забезпечення.

Важливе місце у процесах відновлення належить державі як координатору та гаранту стабілізаційних змін. У післякризових умовах ринкові механізми не здатні самостійно забезпечити відновлення рівноваги, тому саме державне управління виступає ключовим фактором концентрації ресурсів, визначення стратегічних пріоритетів і координації діяльності різних суб'єктів економіки. Водночас сучасна наука підкреслює, що ефективне відновлення можливе лише за умови поєднання державного регулювання з ринковими механізмами та активною участю громадянського суспільства [3, с.15].

Не менш важливим є міжнародний вимір відновлювальних процесів. У глобалізованому світі подолання наслідків масштабних криз або воєн потребує залучення зовнішніх фінансових, технологічних і організаційних ресурсів. Міжнародна допомога, інвестиції, інтеграційні програми та співпраця з міжнародними інституціями стають важливими чинниками відбудови, однак їх ефективність значною мірою залежить від внутрішньої спроможності держави забезпечити прозорість управління, стабільність інституцій та чітке визначення стратегічних пріоритетів розвитку.

Таким чином, повоєнне та посткризове відновлення слід розглядати як багатовимірний процес, що поєднує стабілізацію, реконструкцію, модернізацію та трансформацію соціально-економічної системи. Його результатом має бути не лише ліквідація наслідків руйнувань, а й формування нової моделі розвитку, яка забезпечує підвищення ефективності управління, економічної стійкості та конкурентоспроможності держави.

У цьому контексті особливого значення набуває уточнення змісту понять відновлення, реконструкції, трансформації та посткризового розвитку, а також визначення їх співвідношення у системі сучасних наукових уявлень. Саме це створює теоретичну основу для подальшого аналізу повоєнного та посткризового відновлення у сучасній науковій літературі [4, с.49].

Повоєнне та посткризове відновлення у сучасній науковій літературі розглядається не як окремий технічний етап ліквідації збитків, а як комплексний суспільно-економічний процес, що охоплює стабілізацію системи управління, відновлення виробництва, реконструкцію інфраструктури, повернення населення до продуктивної зайнятості, а також формування нової моделі розвитку. Саме тому у фахових українських працях відновлення трактується як система взаємоузгоджених заходів, яка не зводиться до фізичної відбудови об'єктів, а включає інституційні, фінансові, організаційні та соціальні компоненти [5, с. 62]. Тобто об'єктами державного регулювання є не лише національна економіка загалом, а й її підсистеми, сектори, стадії відтворення та соціально-економічні процеси, що особливо важливо в умовах масштабної кризи або повоєнної трансформації.

Змістовно поняття «посткризове відновлення» є ширшим за вузьке розуміння «післявоєнної відбудови», оскільки охоплює не лише наслідки збройних конфліктів, а й подолання глибоких фінансових, виробничих, соціальних та інституційних збоїв. У цьому контексті криза тлумачиться як ситуацію, за якої протиріччя в соціально-економічній системі досягають пікової напруги та провокують порушення її рівноваги, що може призвести до системних збоїв і втрати стійкості [6, с. 92]. Таке розуміння дозволяє розглядати повоєнне відновлення як один із різновидів посткризового відновлення, але з набагато вищим рівнем руйнувань, довшою часовою протяжністю та гострішою залежністю від державної координації, міжнародної допомоги й безпекових чинників.

Теоретично сутність повоєнного відновлення полягає у переході від стану системної деструкції до стану керованої стабілізації й подальшого розвитку. Якщо криза руйнує або послаблює економічні зв'язки, ділову активність, логістику, ринки праці та фінансову рівновагу, то відновлення має не просто компенсувати втрати, а сформувати нову конфігурацію функціонування національної економіки. Саме тому у сучасних українських дослідженнях підкреслюється, що післявоєнне відновлення є багатовекторним процесом, спрямованим на запуск економіки, реструктуризацію галузей, збереження продуктивного потенціалу та забезпечення сталого зростання [5, с. 66].

Подібний підхід кореспондує з міжнародним баченням Світового банку, де *post-conflict reconstruction* описується як окремий напрям політики переходу від війни до миру з послідовною зміною фаз залучення, ранньої реконструкції та повернення до нормальних програм розвитку.

У структурі повоєнного та посткризового відновлення доцільно виокремлювати щонайменше чотири взаємопов'язані складові: інституційну, економічну, соціальну та просторово-інфраструктурну. Інституційна складова передбачає відновлення дієздатності держави, органів місцевого самоврядування, системи публічного управління та механізмів координації. Економічна складова охоплює стабілізацію фінансів, підтримку підприємств, відновлення ринків, інвестицій та логістики. Соціальна – повернення населення до нормальної життєдіяльності, праці, освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення нашої держави. Просторово-інфраструктурна – відбудова й модернізація житлового фонду, транспортної мережі, енергетичних систем, комунікацій та виробничої інфраструктури. Тобто, повоєнне піднесення не може зводитися лише до звичайних макроекономічних показників чи даних, оскільки має охоплювати також якість життя, соціальну стійкість і відтворення людського потенціалу.

Інституційна основа державного регулювання пов'язана з тим, що безпосереднім суб'єктом регуляторного впливу виступає держава в особі її органів, а об'єктами є національна економіка, її підсистеми, соціально-економічні процеси та діяльність відповідних суб'єктів господарювання. Водночас державне регулювання передбачає використання механізмів координації економічної діяльності та розподіл повноважень між гілками влади, що формує організаційну основу реалізації державної політики [7, с. 72].

У міжнародних підходах також наголошується, що ефективне відновлення потребує не лише ресурсів, а насамперед чіткого розподілу ролей між урядом, секторальними органами, субнаціональним рівнем та міжнародними партнерами.

У сучасній українській моделі центральне місце в інституційній архітектурі та провідна роль у формуванні та реалізації політики відновлення відводиться Кабінету Міністрів України. Саме він визначає загальний курс і пріоритети, ухвалює стратегічні документи, встановлює правила та процедури використання фінансових ресурсів, приймає ключові рішення за галузевими напрямками й забезпечує функціонування організаційних механізмів відбудови. Нормативні зміни 2025 року також засвідчують, що функціональне навантаження у сфері відновлення й далі концентрується довкола Міністерства розвитку громад та територій, діяльність якого коригується урядом як профільного центру

формування політики в даній сфері. Це відповідає загальній логіці післякризового управління, коли профільне міністерство виступає політичним ядром, а спеціалізовані агентства — операційною ланкою виконання.

Операційний рівень інституційної структури в Україні суттєво пов'язаний із Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України. Саме через нього реалізується значна частина функцій, пов'язаних із замовленням робіт, управлінням інфраструктурними проєктами, координацією будівництва, реконструкції, капітального ремонту та відновлення об'єктів. Нормативною основою його діяльності залишається урядове положення про агентство, яке закріплює його інституційний статус як центрального органу у ієрархії виконавчої влади, як наслідок, в українській системі вже простежується класичне розмежування між policy level і implementation level: міністерство формує політику, агентство забезпечує значну частину прикладної реалізації.

Наступною важливою ланкою в системі відновлення виступають галузеві органи виконавчої влади. Оскільки сучасне відновлення — це не лише ремонт доріг чи будівель, до інституційної моделі обов'язково залучаються міністерства та відомства, які відповідають за ключові сфери життєдіяльності: енергетику, транспорт, освіту, охорону здоров'я, соціальну підтримку, цифрові сервіси, цивільний захист, фінанси та регіональний розвиток.

Актуальність такого підходу підтверджують і сучасні оцінки потреб: у Fourth Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) окреслено дев'ять пріоритетних секторів відновлення, зокрема житло, освіта і наука, охорона здоров'я, соціальний захист і засоби до існування, енергетика та видобувна сфера, транспорт, водопостачання і санітарія, реагування на надзвичайні ситуації та цивільний захист, а також управління вибухонебезпечними загрозами [8]. Така секторальність означає, що інституційна структура відновлення за своєю природою є міжвідомчою, а не моновідомчою.

Особливу роль у системі органів відновлення відіграє Міністерство фінансів та пов'язані з ним механізми бюджетного планування, оскільки без фінансової архітектури навіть найкраще побудована система органів лишається формальною. У монографічних працях українських авторів слушно наголошується, що бюджетна стратегія в умовах кризи чи після кризи має виконувати не лише розподільчу, а й координаційну функцію, поєднуючи пріоритети державної політики з реальною ресурсною базою. RDNA4 також показує, наскільки масштабною є потреба у такій координації: загальна вартість відновлення і реконструкції України оцінена майже у 524 млрд дол. США, а лише на 2025 рік уряд зіткнувся з дефіцитом фінансування близько 9,96 млрд дол. США для пріоритетних інвестиційних проєктів та програм. Це ще раз доводить, що у структурі органів відновлення фінансово-бюджетний блок є не допоміжним, а системоутворюючим.

Не менш вагомим елементом інституційної структури є регіональний і місцевий рівні управління. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки та аналітика OECD демонструють, що сучасна модель відновлення дедалі більше спирається на multi-level governance, тобто багаторівневе управління, за якого центральна влада визначає рамку та пріоритети, а субнаціональні органи влади адаптують рішення до конкретних територій [9]. OECD прямо наголошує на ролі ефективного багаторівневого врядування для післявоєнного відновлення України та на важливості адаптивного розподілу повноважень, механізмів координації і чіткого закріплення відповідальності між рівнями влади.

Саме тому інституційна структура органів відновлення не може бути надмірно централізованою. Вона повинна поєднувати стратегічний центр і розгалужену мережу виконавців на місцях. У сучасних українських статтях це простежується через акцент на регіональному вимірі, комплексних програмах відновлення територій та важливості узгодження національних і місцевих цілей. Таке поєднання є принципово важливим,

оскільки шкода, потреби й темпи відновлення різняться по областях і громадах, а отже, інституційна структура повинна бути не лише формальною, а й територіально чутливою.

Окрему ланку становлять міжнародні фінансові організації та донорські координаційні механізми. Світовий банк у своїй класичній праці про post-conflict reconstruction підкреслював, що його роль полягає не лише у фінансуванні, а й у координації міжнародної допомоги, підготовці рамок переходу до сталого миру та узгодженні зусиль з ООН, МВФ і іншими міжнародними інституціями. OECD, своєю чергою, наголошує на необхідності більшої узгодженості планувальних рамок, жорсткішої пріоритезації та посилення спроможності держави виконувати базові функції — від управління доходами до нагляду за наданням послуг та стимулювання економічного відновлення [10]. Тобто міжнародний компонент є не зовнішнім додатком до системи відновлення, а повноправною частиною її інституційної структури.

Для України це особливо актуально, оскільки RDNA4 уже фіксує не лише масштаб потреб, а й спробу інституціоналізувати проектний портфель відновлення. Станом на 2025 рік у єдиному проектному портфелі було відібрано 787 проектів, з яких 304 визначено пріоритетними на 2025 рік; водночас фінансування в бюджеті чи від партнерів було гарантовано лише для частини з них. Це означає, що ця система органів що служать відновленню повинна включати не лише класичні адміністративні органи, а й інституції проектного відбору, пріоритезації, моніторингу та донорської синхронізації.

З наукової точки зору інституційну структуру органів відновлення доцільно оцінювати не лише через перелік установ, а й через їхню здатність забезпечувати узгодженість управлінських рішень, ефективний розподіл ресурсів і стратегічну послідовність дій. У вітчизняних дослідженнях наголошується, що успішне повоєнне відновлення залежить від поєднання державної координації, продуманої економічної політики та використання інструментів, здатних забезпечити довгостроковий розвиток країни.

У цьому сенсі інституційна структура є ефективною лише тоді, коли вона забезпечує не дублювання функцій, а логічну вертикаль: урядове стратегування → міністерське формування політики → агентське впровадження → регіональне та місцеве виконання → міжнародна підтримка і контроль результату.

Саме така «зв'язка» найкраще відповідає практиці відновлення після конфліктів у світі, бо дозволяє одночасно: тримати єдиний політичний курс, організовувати роботу через проектне управління, враховувати потреби на місцях і ефективно використовувати зовнішню допомогу в межах однієї узгодженої системи.

Координація між всіма державними та недержавними суб'єктами є однією із ключових передумов ефективного та успішного повоєнного і посткризового відновлення. У сучасних умовах держава вже не може розглядатися як єдиний носій управлінської ініціативи у сфері реконструкції, оскільки значна частина практичної роботи виконується або за участю, або за безпосереднього лідерства ОМС, громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських мереж, бізнесу, міжнародних партнерів і професійних асоціацій. Саме тому координація набуває значення не допоміжного адміністративного інструменту, а системоутворюючого механізму, що забезпечує узгодження рішень, синхронізацію ресурсів, уникнення дублювання функцій та підвищення результативності відновлювальної політики. Дані українського Плану в межах Ukraine Facility прямо засвідчують, що координація з партнерами, фінансовими установами й наявними координаційними структурами розглядається урядом як окремий елемент архітектури відновлення.

Потреба в такій координації пояснюється не лише масштабом руйнувань, а й багатосуб'єктною природою самого процесу відновлення. Якщо в класичній моделі державного управління ключові рішення концентрувалися переважно в органах

виконавчої влади, то сучасна модель *recovery governance* спирається на співпрацю різних учасників, кожен із яких має власні ресурси, канали впливу, експертизу і механізми реалізації проєктів. Недержавний сектор в Україні в умовах війни не лише зберіг активність, а подекуди взяв на себе функції швидкого реагування, мобілізації допомоги, моніторингу потреб, громадського контролю та локальної комунікації. У цьому сенсі показовою є коротка, але дуже влучна формула В'ячеслава Чорновола: «Україна починається з тебе» [11, с.405]. У контексті відновлення ця думка набуває інституційного значення, адже відбудова не може бути виключно вертикальним державним процесом — вона починається з включення громадянина, громади, волонтерської мережі та локальної ініціативи у спільну систему публічної дії.

Теоретично координацію між державними і недержавними суб'єктами доцільно розглядати як процес організованого узгодження інтересів, повноважень, інформаційних потоків і ресурсів між публічною владою та інститутами громадянського суспільства. У сучасних українських дослідженнях наголошується, що йдеться не лише про консультативний діалог, а про формування стійких механізмів співпраці, які включають участь громадськості у виробленні рішень, партнерство у реалізації програм, спільний моніторинг та оцінювання результатів [12, с.60].

Практично координація – це про те, щоб багато різних учасників працювали як одна команда, а не кожен «у свій бік». Інакше навіть при великій активності ресурси розтягуються, рішення дублюються, а окремі успіхи не складаються в загальний результат.

У межах *Ukraine Facility* прямо зазначено, що *Multi-Agency Donor Coordination Platform for Ukraine* використовується як майданчик для постійного діалогу й регулярного обміну інформацією між Україною та партнерами щодо потреб відновлення, обсягів підтримки та ходу реформ. Також наголос робиться на цифрових інструментах – зокрема на використанні екосистеми *DREAM* для збору й представлення даних про проєкти та фінансування.

Тобто сучасна координація – це не лише зустрічі, а й спільні прозорі інформаційні системи, через які видно потреби, проєкти та рух коштів.

Управлінський сенс такої моделі добре резюмує відома фраза Гелен Келлер: «*Alone we can do so little; together we can do so much*». Для теми відновлення це не просто моральна формула, а практичний принцип *governance*: окремо держава, громада, донор чи волонтерська ініціатива мають обмежений ефект, тоді як скоординована взаємодія здатна радикально підвищити масштаб і швидкість результату. У цьому контексті англomовна цитата працює не як декоративний елемент, а як змістове узагальнення логіки кооперації у *recovery policy*. [13]

На місцевому рівні особливо важливого значення набуває взаємодія органів влади з громадськими ініціативами, волонтерськими об'єднаннями та благодійними структурами. Саме на рівні громад найшвидше проявляється реальна ефективність партнерства, оскільки тут найбільш помітно, чи здатні різні суб'єкти діяти узгоджено, чи, навпаки, координація виявляється слабкою та фрагментарною. Практика показує, що місцевий рівень є найбільш чутливим до якості комунікації, швидкості реагування та здатності ухвалювати рішення відповідно до конкретних потреб території.

У наукових дослідженнях, присвячених співпраці органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами, наголошується, що найбільш результативною є така модель взаємодії, за якої влада не прагне повністю підпорядкувати собі громадську ініціативу, а створює умови для її ефективного включення у спільну діяльність. Йдеться насамперед про налагодження постійних каналів комунікації, організаційну підтримку, своєчасне інформаційне забезпечення та спрощені процедури ухвалення рішень. Саме такий підхід дозволяє поєднати інституційну спроможність органів влади з мобільністю, гнучкістю та високою оперативністю громадського сектору.

У сучасних українських умовах місцевий рівень часто стає простором найбільш ефективної координації, оскільки саме громади краще розуміють першочергові потреби населення, особливості конкретної території та реальні масштаби проблем. Водночас волонтерські та благодійні структури мають вищу швидкість реагування, здатність оперативно мобілізувати ресурси та швидше адаптуватися до змін ситуації. У результаті саме на місцевому рівні формується найбільш дієва модель взаємодії, у якій поєднуються управлінські можливості влади та практичний потенціал громадянського суспільства.

Водночас така взаємодія не є автоматично ефективною. Однією з головних проблем лишається нестача комунікаційних механізмів і спільних процедур. Саме на це звертають увагу праці, присвячені комунікативній взаємодії влади і суспільства. У роботі про сучасні інформаційно-комунікаційні технології взаємодії органів публічної влади та суспільства наголошується, що цифровізація комунікацій може підвищити точність, швидкість, прозорість і якість зворотного зв'язку, але лише за умови, що влада чітко визначить структуру комунікативних взаємозв'язків і забезпечить інклюзивність цифрових каналів [14, с.94]. Інакше цифрові рішення не зменшують дистанцію між державою і громадськістю, а лише переводять старі проблеми в онлайн-середовище.

На рівні стратегічної політики координація між державними й недержавними суб'єктами має ґрунтуватися на кількох принципах. Перший – принцип інституційного визнання, тобто офіційне визнання громадських, волонтерських, благодійних та експертних структур не як периферійних спостерігачів, а як повноцінних учасників процесу. Другий – принцип функціональної визначеності, коли кожен суб'єкт має зрозумілу роль: держава задає рамку, гарантує законність і ресурси; громадянське суспільство забезпечує включеність громад, експертність, контроль і мобілізацію; бізнес дає інвестиції, технології та управлінську дисципліну; міжнародні партнери підтримують фінансово, технічно й інституційно. Третій – принцип підзвітності, за якого всі сторони мають працювати у прозорому полі. Саме така логіка простежується і в аналітичній доповіді НІСД про стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2022–2023 роках, де показано, що війна посилила громадянську самоорганізацію, але одночасно підвищила потребу в більш інституціоналізованих формах співпраці держави й громадянського сектору [15].

Сильним аргументом на користь саме багаторівневої координації є й сучасні міжнародні оцінки. OECD у *Economic Surveys: Ukraine 2025* прямо зазначає, що підтримка міжмуніципальної співпраці та опора на сильну залученість громадянського суспільства до визначення локальних пріоритетів, а також до проєктування, реалізації і моніторингу проєктів відновлення допоможуть краще задовольняти найнагальніші потреби громад, одночасно посилюючи підзвітність і прозорість. У тому ж документі вказано, що в березні 2024 року в системі публічної служби України було вакантними близько 40 000 посад, тобто приблизно чверть загальної чисельності, що додатково посилює потребу спиратися на кооперацію, а не лише на бюрократичну вертикаль.

Ще один важливий вимір – це координація у сфері донорської підтримки та міжнародної допомоги. Без неї навіть великі фінансові обсяги можуть не дати очікуваного результату. За даними RDNA4, оприлюдненими у 2025 році, загальна потреба України у відновленні та реконструкції становить 524 млрд доларів США на найближче десятиліття, тобто приблизно у 2,8 раза більше за номінальний ВВП України за 2024 рік. Такий масштаб означає, що координація ресурсів і пріоритетів є не менш важливою, ніж самі обсяги коштів. OECD у спеціальному документі *Consolidating Ukraine's recovery architecture* додає, що між січнем 2022 року і жовтнем 2025 року міжнародні партнери зобов'язалися надати Україні понад 294 млрд дол. США фінансової, військової та гуманітарної допомоги, але перетворення цих зобов'язань на дієву реконструкцію потребує

інституційної архітектури, здатної координувати ресурси, пріоритезувати потреби та посилювати внутрішню спроможність держави до освоєння допомоги.

В українському науковому дискурсі останніх років дедалі виразніше утверджується підхід, відповідно до якого координація у сфері публічного управління не повинна обмежуватися традиційною моделлю, де влада лише інформує, а громадськість реагує постфактум. Натомість акцент переноситься на формування такої взаємодії, за якої вироблення управлінських рішень відбувається спільно – через консультації, експертне обговорення, адвокацію, доопрацювання пропозицій і подальший суспільний моніторинг їх реалізації. За такого підходу громадянське суспільство розглядається не як зовнішній спостерігач, а як повноцінний учасник публічної політики.

Саме така логіка простежується у сучасних дослідженнях, присвячених механізмам взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. У них наголошується, що розвиток демократичної моделі управління безпосередньо пов'язаний із переходом від односторонньої комунікації до партнерської участі, де врахування суспільної думки, експертної позиції та громадського контролю стає необхідною умовою якості й легітимності публічних рішень.

У практичному сенсі це означає, що органи влади повинні навчитися працювати не тільки через розпорядження і контроль, а й через партнерство, мережеву взаємодію та постійний діалог.

Отже, координація між державними та недержавними суб'єктами є не другорядним компонентом системи відновлення, а її базовою управлінською умовою. Саме вона дає змогу поєднати політичну легітимність держави, ресурсний потенціал міжнародних партнерів, організаційну мобільність громадянського суспільства, локальне знання громад і технологічні можливості бізнесу. В українських умовах така координація має спиратися на чотири головні опори: інституційне визнання ролі недержавних суб'єктів, спільні цифрові та інформаційні системи, прозорий розподіл ролей і постійний механізм моніторингу. Саме в такій моделі взаємодії відновлення перестає бути лише державною програмою і стає спільним суспільним проектом.

Нормативно-правове забезпечення процесів відновлення є одним із базових елементів інституційної архітектури повоєнної та посткризової реконструкції, оскільки саме право визначає коло суб'єктів відновлення, їхні повноваження, процедури підготовки та реалізації проектів, механізми фінансування, правила компенсації збитків, вимоги до прозорості, цифрового супроводу та громадської участі.

Юридична природа такого забезпечення полягає в тому, що відновлення України здійснюється в межах складної взаємодії кількох правових режимів одночасно. Йдеться про режим воєнного стану, бюджетної мобілізації, спеціального регулювання питань пошкодженого та знищеного майна, містобудівного планування, публічних інвестицій та цифрового адміністрування. За таких умов правове забезпечення відновлювальних процесів не може зводитися до одного спеціального нормативного акта, оскільки формується як система взаємопов'язаних правових інструментів, що регулюють різні за змістом, масштабом і функціональним призначенням напрями відбудови.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що чинна нормативна база у сфері відновлення має складну багаторівневу структуру та потребує подальшої систематизації, оскільки охоплює норми різної галузевої належності й різної юридичної сили. Саме ця обставина зумовлює необхідність розглядати правове забезпечення відбудови не як сукупність окремих рішень, а як цілісний нормативний комплекс, ефективність якого залежить від узгодженості, послідовності та внутрішньої несуперечності його складових.

Ключовим профільним документом у цій сфері став Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. Ним було визначено, як саме і за якими правилами надається компенсація за пошкодження або знищення окремих видів нерухомості, а також

закріплено правову основу для створення та ведення Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна. По суті, цей закон зробив відновлення більш “прикладним”: перевів його з рівня загальних заяв у площину чітких норм, процедур, підтверджених даних і офіційної фіксації фактів. Юридично важливо, що цей акт поєднав два напрями: відшкодування шкоди конкретним суб’єктам і створення інформаційної бази для управлінських рішень щодо відновлення.

Подальше оформлення цієї моделі було здійснено через підзаконні акти уряду. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2023 р. № 624 було встановлено порядок роботи Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій. У відповідному Порядку визначено, хто є держателем реєстру та його адміністратором, хто має право користування, які саме відомості вносяться, а також як регулюється доступ до даних і їх використання. У свою чергу, постановою від 21 квітня 2023 р. № 381 затверджено порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об’єктів нерухомого майна з використанням електронної публічної послуги «Відновлення», що засвідчило перехід від загального законодавчого регулювання до процедурного електронного адміністрування. Таким чином, уже на цій ділянці видно характерну рису сучасного правового забезпечення відновлення: поєднання матеріальних норм, реєстрових процедур і цифрових сервісів.

Окремим напрямом у правовому регулюванні виступає комплексне відновлення територій. У Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» передбачено спеціальну норму – статтю 15-2, яка вводить поняття програми комплексного відновлення території територіальної громади (або її частини). За цією нормою програма затверджується відповідною місцевою радою, а перед ухваленням має бути погоджена уповноваженим органом містобудування та архітектури обласної державної адміністрації. Після затвердження її положення використовуються як вихідна база для підготовки та внесення змін до містобудівної документації на місцевому рівні [16]. Правове значення цього механізму полягає в тому, що він забезпечує зв’язок між процесами відбудови та системою просторового планування, не допускаючи зведення відновлення лише до окремих, ситуативних будівельних рішень. Завдяки цьому відбудова набуває не фрагментарного, а системного характеру, узгоджується з довгостроковими цілями розвитку територій і здійснюється в межах цілісної планувальної логіки.

Важливим поштовхом для розвитку цього напрямку стала постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 382, якою було запущено експериментальний проєкт з відновлення населених пунктів, що постраждали внаслідок збройної агресії РФ. Показовість цього рішення в тому, що уряд фактично застосовує “тестовий режим” регулювання: спочатку випробовує нові підходи до відбудови на практиці, а вже потім масштабує їх і закріплює як постійну модель. Такий підхід має подвійний ефект: з одного боку, він дозволяє швидше запускати відновлювальні механізми, а з другого — виявляє потребу в подальшій кодифікації і стабілізації правового поля.

Ще один важливий напрям у нормативному забезпеченні пов’язаний із тим, що держава поступово переходить від «просто виділили гроші» до системного правового управління публічними інвестиціями. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2025 р. № 527 було встановлено правила: як готуються публічні інвестиційні проєкти та програми, як вони оцінюються, і як формується єдиний портфель проєктів на рівні держави, регіону або територіальної громад. А постановою від 9 серпня 2024 р. № 903 визначено особливості підготовки, подання, оцінки та критеріїв пріоритезації концепцій публічних інвестиційних проєктів на 2025 рік для Стратегічної інвестиційної ради. Отже, нормативна база відновлення дедалі більше набуває рис не лише компенсаційного чи будівельного, а саме інвестиційно-програмного права.

Окремий нормативний блок становить правове забезпечення публічно-приватного партнерства та взаємодії держави з недержавним сектором. Під час цього процесу європейська інтеграція і воєнна ситуація стимулюють розвиток публічно-приватного партнерства в Україні та потребують адаптації законодавства до європейських стандартів [2, с.48]. Для системи відновлення це означає, що нормативно-правова база має враховувати не лише бюджетні інструменти, а й забезпечувати правові умови для залучення бізнесу, використання інноваційних механізмів фінансування та інтеграції приватної експертизи у процеси відбудови. Саме тому подальший розвиток правового забезпечення має бути пов'язаний із підвищенням гнучкості договірних конструкцій, зміцненням гарантій для інвесторів і формуванням ефективних механізмів правового розподілу ризиків між основними суб'єктами відновлення.

Водночас ефективність правового регулювання повинна оцінюватися не лише за кількістю прийнятих актів, а й за їхньою спроможністю відповідати реальному масштабу потреб. За оновленою оцінкою Світового банку, ЄС, ООН та Уряду України, оприлюдненою 23 лютого 2026 року, прямі збитки в Україні вже перевищили 195 млрд дол. США, а найбільш ураженими залишаються житловий, транспортний та енергетичний сектори; зокрема, порівняно з RDNA4 потреби транспортного сектору зросли приблизно на 24 %, а кількість пошкоджених або зруйнованих енергетичних об'єктів – приблизно на 21 % [17]. Ці показники свідчать, що нормативно-правове забезпечення відновлення не може залишатися незмінним або надто жорстким за своєю конструкцією. Воно має бути адаптивним, тобто здатним своєчасно реагувати на зміну масштабів завданих втрат, оновлення галузевих пріоритетів і трансформацію моделей фінансування. Лише за такої умови правове регулювання може не стримувати процес відновлення, а навпаки – забезпечувати його гнучкість, узгодженість і відповідність реальним потребам держави та суспільства.

Показово й те, що правова проблематика відновлення вже інституціоналізується у формі окремих наукових збірників та конференцій. Збірник матеріалів «Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення нашої держави» демонструє, що право розглядається не лише як інструмент фіксації вже ухвалених рішень, а як самостійний фактор трансформації державного апарату в умовах відбудови [18, с.119]. Це важливий індикатор того, що нормативно-правове забезпечення процесів відновлення перестає бути виключно практичною темою уряду і стає окремим напрямом сучасної правової доктрини.

Отже, нормативно-правове забезпечення процесів відновлення в Україні має багатошарову структуру й охоплює щонайменше чотири взаємозалежні блоки: по-перше, спеціальне законодавство про компенсацію, реєстри та пошкоджене майно; по-друге, містобудівне і територіальне право комплексного відновлення; по-третє, норми про публічні інвестиції, проектний портфель і пріоритезацію ресурсів; по-четверте, цифрове і партнерське регулювання, яке забезпечує прозорість, залучення недержавних суб'єктів та технологічну спроможність держави. Саме від внутрішньої узгодженості цих блоків залежить, чи зможе правова система України бути не лише реакцією на руйнування, а реальною основою модернізаційного відновлення. Такий висновок кореспондує як із новітніми науковими публікаціями 2024–2025 років, так і з чинними урядовими нормативними актами та міжнародними оцінками масштабу потреб відбудови.

Моделі фінансування повоєнного та посткризового відновлення в історичній ретроспективі після 1945 року формувалися не як універсальна схема, а як комбінація різних джерел, інструментів і інституцій залежно від масштабу руйнувань, стану державних фінансів, доступу до зовнішньої допомоги та цілей розвитку. Умовно їх можна звести до кількох базових типів: грантова модель, кредитно-інвестиційна модель, модель revolving funds, модель донорсько-бюджетного вирівнювання, а також змішана модель, у

якій поєднуються бюджет, зовнішні гранти, пільгові позики, приватний капітал і спеціальні фонди відновлення [1, с. 214]. Історичний досвід переконливо засвідчує, що найкращих результатів у процесах відновлення досягали не ті держави, які спиралися на один універсальний фінансовий механізм, а ті, що вміли збалансовано поєднувати ресурси короткострокової стабілізації з інструментами довгострокового розвитку. Короткі фінансові ресурси давали змогу оперативнo підтримати макроекономічну рівновагу, відновити базове функціонування держави та пом'якшити соціальні ризики, тоді як довгі інвестиційні ресурси створювали основу для структурної модернізації, технологічного оновлення та підвищення конкурентоспроможності економіки. Саме тому фінансування повоєнного та посткризового відновлення доцільно трактувати не лише як процес мобілізації коштів, а як формування цілісної фінансової архітектури розвитку, у межах якої різні джерела, інструменти та механізми мають працювати узгоджено й стратегічно.

Першою великою повоєнною фінансовою моделлю після 1945 року став План Маршалла, який поєднав зовнішні гранти, постачання товарів і сировини, інституційне координування та механізм національного співфінансування. Національний архів США вказує, що протягом чотирьох років Конгрес США асигнував 13,3 млрд дол. на європейське відновлення. Водночас історична цінність цієї моделі полягала не лише в обсязі допомоги, а у її логіці: кошти не просто «проїдалися», а ставали капіталом для відновлення виробництва, інфраструктури і торгівлі. Не випадково Джордж Маршалл у гарвардській промові 5 червня 1947 року підкреслив, що: «Without which there can be no political stability and no assured peace» – тобто без повернення нормального економічного здоров'я не може бути ані політичної стабільності, ані тривалого миру [19]. Це була класична грантово-координаційна модель, де фінансування було прямо пов'язане з колективним плануванням і спільними зобов'язаннями країн-реципієнтів.

Другим важливим історичним типом стала модель відновлювального кредитування через державні фінансові інституції. Німецький приклад тут особливо показовий. OECD у своєму описі німецької системи експортного фінансування наголошує, що KfW була створена у 1948 році саме як інституція для адміністрування коштів ERP і фінансування найнагальніших проєктів реконструкції. Надалі ця логіка переросла у модель відновлюваного фонду: кошти працювали не одноразово, а поверталися у вигляді кредитних платежів і знову спрямовувалися на інвестиції. Фактично це і є модель revolving funds, яка виявилася сильнішою за разове вливання грошей, бо створювала довгу фінансову інфраструктуру розвитку. Саме тому післявоєнне фінансування в Німеччині стало не лише механізмом ліквідації втрат, а основою майбутнього «економічного дива».

Японський досвід після 1945 року показує іншу комбінацію — директивно-кредитну модель, де відновлення починалося через спеціалізовані державні фінансові механізми, а згодом переходило до жорсткішої макрофінансової стабілізації. Міністерство фінансів Японії у власному історичному виданні зазначає, що вже в 1946–1947 роках було створено Reconstruction Finance Bank, а до цього спеціальні reconstruction loans спрямовувалися через Industrial Bank of Japan; лише вугледобувна галузь отримала понад 40% усіх таких кредитів, оскільки вважалася критичною для відновлення економіки. Отже, японська модель спочатку спиралася на дешевий державний кредит для пріоритетних галузей, а потім – на стабілізаційні заходи, що приборкали інфляцію й дали змогу переводити економіку від екстреного відновлення до зростання. Це важливий урок: у післявоєнний період та етап розвитку саме по собі кредитування працює лише тоді, коли воно доповнюється антиінфляційною та фіскальною дисципліною.

Корейський післявоєнний досвід демонструє aid-led model, тобто модель, у якій зовнішня допомога на ранньому етапі фактично замінює слабкі внутрішні джерела нагромадження. За даними KDI, у період після війни Корея отримала 2,521 млрд дол. міжнародної допомоги та грантів; з них 1,809 млрд дол. припадало на допомогу ЕКА та

ICA, ще 579 млн дол. – на багатосторонню допомогу через CRIK і UNKRA [20]. Це був приклад моделі, де гранти і зовнішнє забезпечення фактично виконували функцію стартового капіталу для держави з низькою фіскальною спроможністю. Але довгостроковий успіх Кореї визначився тим, що вона з часом трансформувала aid-led phase у модель експортно-індустріального розвитку, тобто зовнішня допомога стала містком, а не постійною опорою.

У посткризову епоху кінця XX – початку XXI століття значно посилилася модель наднаціонального програмного фінансування, де кошти виділяються не просто урядам, а під задалегідь погоджені реформи, інвестиції та досягнення вимірюваних результатів. Найяскравіший сучасний приклад – Recovery and Resilience Facility у ЄС. Європейська Комісія зазначає, що на кінець січня 2026 року загальний фінансовий пакет RRF становив 577 млрд євро, з яких 360 млрд євро – гранти і 217 млрд євро – позики; при цьому всі виплати мають performance-based характер і здійснюються після виконання погоджених milestones and targets [21]. Це вже не класична «допомога на відбудову», а умовно-результатна модель фінансування, у якій гроші прив'язані до реформ, а не лише до кошторисів. Для сучасних систем відновлення це принципово важливо, бо зменшує ризик неефективного освоєння ресурсів.

Для України сьогодні фактично складається змішана модель фінансування, у якій поєднуються гранти, міждержавні та наднаціональні позики, внутрішні боргові інструменти, пряме бюджетне фінансування, проектний підхід, а також поступове залучення приватного капіталу. ЄС визначає Ukraine Facility як окремий інструмент обсягом до 50 млрд євро на 2024–2027 роки, причому політична конструкція механізму одразу закладала поділ на 17 млрд євро грантів і 33 млрд євро позик. Це вже не звична макрофінансова допомога «на закриття дірок», а довгострокова схема, в якій в одному інструменті поєднано фінансування бюджетної стабілізації, відбудови, модернізації та реформ.

Водночас масштаб потреб України значно перевищує можливості одного джерела. Світовий банк, Уряд України, Єврокомісія та ООН у RDNA4 оцінили потреби у відновленні й реконструкції у 524 млрд дол. США на найближче десятиліття; це приблизно у 2,8 раза більше за номінальний ВВП України за 2024 рік. Це означає, що для України не спрацює ні чисто грантова, ні чисто кредитна модель. Потрібна саме багатоканальна архітектура, де гранти закривають соціально чутливі й низькодохідні напрями, пільгові позики — інфраструктурні проекти, внутрішній борг – частину бюджетного розриву, а приватний капітал і спеціалізовані фонди – модернізаційні напрями.

Сучасні українські дослідники фактично рухаються до такого висновку, адже пропонують поєднувати державне та приватне фінансування, ресурси міжнародних інвесторів, грантову й краудфандингову підтримку, а також розвивати спеціалізовані фонди на основних принципах ESG. Інша думка подається *Scientia fructuosa*, в ній підкреслюється, що ESG-інвестування і проектне фінансування вже не є факультативними опціями, а стають умовою доступу до частини міжнародного капіталу. Тобто в сучасній доктрині дедалі більше домінує думка, що модель фінансування відновлення має бути не одноканальною, а портфельною.

Показовими є й поточні макрофінансові цифри. За оцінкою KSE Institute, у 2024 році Україна отримала 13,1 млрд дол. грантів і 28,3 млрд дол. позик від партнерів; зовнішні позики у гривневому еквіваленті профінансували близько 80% дефіциту бюджету, а решта покривалася внутрішнім боргом. Це означає, що нинішня українська модель уже фактично поєднує три компоненти: грантове покриття частини видатків, кредитне бюджетне фінансування і внутрішній борговий ресурс. Але в довшій перспективі така структура має бути доповнена інвестиційним компонентом, інакше відновлення залишатиметься переважно фіскально-оборонним, а не модернізаційним. Тут доречною є думка Жана

Монне: «Europe will be forged in crises, and will be the sum of the solutions adopted for those crises.» Для фінансової архітектури відновлення це означає, що криза не просто вимагає грошей – вона змушує створювати нові інституційні рішення для їх використання [22, р. 29].

Отже, з 1945 року і до сьогодні можна виокремити п'ять основних моделей фінансування повоєнного та посткризового відновлення. Перша – грантова, класичним прикладом якої став План Маршалла. Друга – державно-кредитна через спеціалізовані інституції, як у випадку KfW чи японського Reconstruction Finance Bank. Третя – aid-led donor model, характерна для раннього етапу корейського відновлення. Четверта – performance-based supranational model, яку репрезентує RRF ЄС. П'ята – змішана багатоканальна модель, що нині формується в Україні й поєднує гранти, позики, внутрішній борг, спеціальні програми, публічно-приватне партнерство та інвестиційні фонди. Історичний досвід переконливо показує: найкращі результати дає не найдешевше чи найбільше фінансування, а така його структура, яка одночасно стабілізує державу, запускає приватну активність і створює довгі інституції розвитку.

У системі повоєнного та посткризового відновлення прозорість і підзвітність не є другорядними етичними вимогами, а виконують функцію базових інституційних запобіжників. Саме вони визначають, чи буде відновлення сприйматися суспільством і партнерами як справедливий, контрольований і результативний процес, чи, навпаки, як простір непрозорого перерозподілу ресурсів. У сучасній українській і міжнародній науковій думці прозорість найчастіше пов'язується з відкритістю рішень, даних і процедур, а підзвітність – із наявністю механізмів пояснення, контролю та відповідальності за результати. У статті про принципи належного урядування С. Свірко та співавторів наголошено, що прозорість, відкритість і підзвітність становлять ядро сучасного good governance, а самі принципи належного урядування не можуть існувати ізольовано один від одного, бо працюють як взаємопов'язана система [3, с. 78].

Для теми відновлення ця логіка особливо важлива, оскільки мова йде про надзвичайно великі обсяги коштів, велику кількість проєктів і складну багаторівневу систему виконавців. OECD прямо підкреслює, що залучення громадянського суспільства до визначення локальних пріоритетів, проєктування, реалізації та моніторингу відновлення допомагає краще задовольняти потреби громад, одночасно посилюючи accountability and transparency [23, р. 84]. Міністерство розвитку громад та територій України у річному звіті за 2024 рік також підкреслило, що прозорість і підзвітність мають бути не додатковими принципами, а одними з центральних орієнтирів політики відновлення. Окрему увагу в документі приділено цифровій екосистемі DREAM, яку визначено як базову платформу для формування, супроводу та реалізації проєктів відбудови. Такий підхід свідчить про поступове закріплення в державній практиці моделі, за якої цифрові інструменти використовуються не лише для технічного адміністрування процесів, а і як засіб підвищення відкритості, контролю, координації та довіри до рішень у сфері відновлення.

З наукового погляду прозорість у процесах повоєнного та посткризового відновлення доцільно розглядати як багатовимірну категорію, що охоплює кілька взаємопов'язаних рівнів. Насамперед ідеться про процедурний вимір, який відображає відкритість самих правил ухвалення управлінських рішень. У цьому випадку важливо, щоб було чітко зрозуміло, хто саме бере участь у прийнятті рішень, якими є межі повноважень різних органів влади, за якими критеріями відбираються проєкти, як визначаються пріоритетні напрями відновлення та за якою логікою розподіляються фінансові ресурси. Саме процедурна відкритість зменшує ризики непрозорого впливу, вибіркості та управлінської невизначеності.

Другий вимір прозорості – інформаційний. Він пов'язаний із доступністю, повнотою та своєчасністю даних про сам процес відновлення. Йдеться не лише про загальні відомості, а про конкретну інформацію щодо потреб територій, обсягів фінансування, джерел коштів, укладених контрактів, етапів виконання робіт та фактичних результатів реалізації проєктів. Інформаційна відкритість має принципове значення, оскільки саме вона створює основу для громадського контролю, аналітичної оцінки ефективності рішень та формування довіри до політики відбудови.

Третій вимір – суспільно-комунікаційний. Його сутність полягає не лише в оприлюдненні інформації, а й у здатності держави пояснювати свої рішення зрозумілою, логічною та доступною мовою, а також забезпечувати зворотний зв'язок із суспільством. У сучасних умовах цього недостатньо просто публікувати документи чи звіти — важливо, щоб громадяни, громади, експертне середовище та міжнародні партнери розуміли зміст ухвалених рішень, причини вибору тих чи інших пріоритетів і очікувані результати. Саме цей вимір робить прозорість не формальною вимогою, а реальною практикою взаємодії між владою та суспільством.

Таким чином, прозорість у системі відновлення слід трактувати не як окрему технічну характеристику управління, а як цілісний механізм відкритості рішень, доступності інформації та суспільної комунікації. Лише поєднання цих трьох вимірів дає можливість забезпечити довіру до політики відбудови, підвищити якість управлінських рішень і створити передумови для ефективного та легітимного відновлення.

Підзвітність, своєю чергою, не зводиться лише до формального звітування. Вона означає, що суб'єкт, який ухвалює рішення або використовує ресурси, повинен не тільки показати витрати, а й обґрунтувати вибір, пояснити відхилення, відповісти на критичні запитання та бути готовим до контролю з боку інституцій і суспільства. Тому в контексті відновлення підзвітність має щонайменше чотири рівні: політичний, адміністративний, фінансовий і громадський.

В історії політичної думки дуже влучним образом прозорості стала фраза Луїса Брандайса: «Sunlight is said to be the best of disinfectants». Ця формула набула особливої популярності як метафора публічності, що очищує владу від зловживань [24]. Для сфери відновлення ця думка має майже буквальне значення: чим більше даних, процедур і фінансових потоків перебуває у «світлі» відкритості, тим менше простору для маніпуляцій, неефективності та корупції.

Українська традиція відповідальності не менш виразно підкреслює цей зв'язок між правдою, моральною відповідальністю і громадським життям. В'ячеслав Чорновіл говорив: «Немає страшнішої кари за муки нечистого сумління, бо немає вищого судді за правду». [11, с.45] У контексті публічного відновлення ця думка звучить як нагадування, що підзвітність – це не лише процедура, а й моральний стандарт влади: ухвалювати рішення так, щоб вони витримували не тільки аудиторську перевірку, а й перевірку суспільною довірою.

Сучасний український контекст додає до цих теоретичних підходів цілком конкретний нормативний зміст. Закон України від 22 лютого 2024 року № 3590-IX щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування став важливим кроком у закріпленні стандартів відкритості на локальному рівні. Верховна Рада зазначала, що закон був ухвалений як інструмент підвищення прозорості органів місцевого самоврядування, а в базі законодавства прямо підкреслено нові вимоги до оприлюднення інформації, доступності рішень та відкритості роботи рад. Для відновлення це критично, тому що саме громади дедалі більше виступають замовниками, пріоритезаторами і співвиконавцями відбудовчих проєктів.

Ще один принциповий елемент – цифрова інфраструктура прозорості. Досвід України показує, що відкритість у сфері відновлення вже не може спиратися лише на

привселюдну та відкриту публікацію рішень у форматі PDF або звичайні звіти. Потрібні системи, які дозволяють бачити повний життєвий цикл проекту: від потреби і заявки до фінансування, закупівлі, виконання і результату. Саме таку роль державні та партнерські інституції відводять екосистемі DREAM. Міністерський річний звіт прямо називає DREAM single platform для ініціювання та реалізації проектів відновлення, а OECD наголошує, що кращий моніторинг і прозорість recovery projects допомагають забезпечити відповідність реальним потребам громад. Тобто цифровізація тут виступає не технічним доповненням, а формою інституційної підзвітності.

Важливо й те, що прозорість у відновленні має безпосередній фінансовий вимір. Центр економічної стратегії у своєму огляді бюджету на 2025 рік звертає увагу, що бюджетна система України залишається значною мірою залежною від зовнішніх грантів і допомоги, а отже, якість публічного розкриття інформації та підзвітності стає фактором не тільки внутрішньої довіри, а й міжнародної фінансової стійкості. Інакше кажучи, прозорість – це ще й економічний актив: вона впливає на готовність партнерів фінансувати відновлення, а приватного сектору – інвестувати в нього.

На рівні практичної моделі відновлення прозорість і підзвітність доцільно розглядати як триєдину систему. По-перше, це відкриті правила – законодавство, критерії, процедури. По-друге, відкриті дані – бюджети, закупівлі, статус проектів, показники результативності. По-третє, відкритий контроль – інституційний, аудиторський, громадський, медійний. Якщо випадає хоча б один елемент, система втрачає цілісність. Саме тому в сучасних дослідженнях good governance і бюджетної прозорості акцент зміщується від деклараційної відкритості до реальних механізмів контролю, участі та перевірки [3, с. 85].

Отже, прозорість і підзвітність у процесах повоєнного та посткризового відновлення є не другорядними, а базовими умовами ефективної політики відбудови. Вони забезпечують відкритість рішень, доступ до інформації, зрозумілі правила використання ресурсів і формують довіру суспільства до дій влади. В умовах масштабних руйнувань, обмежених фінансових можливостей і значної міжнародної підтримки ці принципи мають не формальне, а практичне значення.

Їх реалізація пов'язана з дотриманням принципів належного врядування, бюджетною відкритістю, правовим регулюванням, цифровими інструментами контролю та участю громадянського суспільства. Саме поєднання цих складових дає змогу підвищити якість управлінських рішень, зменшити ризики зловживань і забезпечити більш раціональне використання ресурсів.

У сучасних українських умовах прозорість уже стала важливим інструментом управління довірою та результатами відновлення, а підзвітність – показником зрілості самої моделі відбудови. Чим чіткіше влада здатна пояснювати свої рішення, демонструвати результати та відповідати за них, тим вищою є ймовірність того, що відновлення буде не лише швидким, а й якісним, справедливим і суспільно легітимним. Відновлення не може розглядатися лише як технічний процес ліквідації руйнувань, а є багаторівневим явищем, яке поєднує управлінські, правові, фінансові та соціальні компоненти.

Передусім встановлено, що у науковій літературі поняття відновлення дедалі частіше трактується не як повернення до попереднього стану, а як трансформаційний процес формування більш стійкої моделі розвитку. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним концепціям recovery, resilience та reconstruction, у межах яких акцент переноситься з відбудови інфраструктури на відновлення функціонування державних інституцій, економіки, соціальної сфери та системи управління. У зв'язку з цим обґрунтовано, що результативність відновлення визначається не лише обсягом ресурсів, а

здатністю держави забезпечити узгоджене управління, стратегічне планування, координацію дій та відповідальність за результати.

Аналіз наукових підходів показав, що відновлення є міждисциплінарним феноменом, який перебуває на перетині економіки, права, публічного адміністрування та соціальних наук. Відповідно, організація відновлення має ґрунтуватися на поєднанні системного, інституційного, програмно-цільового та правового підходів, інтеграція яких формує сучасну модель управління відновленням.

Важливим результатом дослідження стало обґрунтування того, що організаційне забезпечення відновлення повинно будуватися на принципах законності, прозорості, відповідальності, координації, стратегічності та участі громад. Історичний досвід повоєнної відбудови низки держав засвідчує, що відсутність чіткої системи управління призводить до розпорошення ресурсів і затягування процесів, тоді як поєднання централізованого планування із залученням місцевого рівня та громадянського суспільства забезпечує більш стійкі результати.

Окрему увагу було приділено інституційним механізмам організації відновлення. Встановлено, що ефективна модель передбачає чітко визначену структуру органів управління, розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади, а також дієві механізми взаємодії з міжнародними партнерами, бізнесом і громадським сектором. Доведено, що ключовим чинником є координація між суб'єктами, яка визначає послідовність і стратегічність відновлення.

Дослідження показало, що нормативно-правове забезпечення процесів відновлення виконує не лише регулятивну, а й організаційну функцію, визначаючи правила формування програм, порядок використання коштів, механізми контролю та відповідальності. Наголошено, що правове регулювання відновлення має багаторівневий характер і потребує узгодженості, оскільки прогалини у правових нормах можуть спричиняти неефективне використання ресурсів та зниження довіри суспільства й міжнародних партнерів.

Історичний аналіз засвідчив наявність кількох базових моделей (грантової, кредитно-інвестиційної, донорської, програмно-інституційної та змішаної), при цьому найбільш результативним виявився комбінований підхід, що поєднує зовнішню допомогу з внутрішніми ресурсами та спеціальними фінансовими інституціями. Встановлено, що для України формується змішана модель фінансування, яка включає гранти, кредити, бюджетні ресурси, міжнародну допомогу, інвестиційні фонди та механізми державно-приватного партнерства.

Окремо доведено, що прозорість і підзвітність є ключовою умовою довіри до політики відновлення та ефективного використання ресурсів. Підкреслено, що цифрові системи моніторингу, відкриті реєстри та публічна звітність мають розглядатися як невід'ємні елементи інституційної моделі відновлення.

Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновок, що ефективна організація повоєнного та посткризового відновлення можлива за умови поєднання науково обґрунтованої концепції, чіткої інституційної структури, системного правового регулювання, збалансованої фінансової моделі та високого рівня прозорості і підзвітності. Наголошено, що сучасне відновлення України доцільно розглядати не лише як реакцію на наслідки війни, а як можливість структурної модернізації та формування нової моделі розвитку

Список використаних джерел:

1. Пшик Б. І. Фінансові аспекти повоєнної відбудови України: можливості застосування ESG-стратегії для залучення інвестицій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2024. Вип. 1 (165). С. 214–219.

2. Косицька В. Ю. Публічно-приватне партнерство в Україні в умовах війни та євроінтеграції. *Механізми публічного управління*. 2024. № 4. С. 45–52.
3. Свірко С. В., Дика О. С., Тростенюк Т. М., Сидоренко О. П., Загурський В.Ф. Принципи належного урядування на сучасному етапі розвитку людства: категоризація та концептуалізація. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 3 (109). С. 74–90.
4. Гарбінська-Руденко А. В., Курдибан С. П., Янкова М. В. Актуальні питання реалізації принципу прозорості у бюджетному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 48–53.
5. Хмарська І. А., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. С. 62–69.
6. Кривов'язюк І. В. Антикризове управління підприємством: навчальний посібник. 3-тє вид., доповн. і переробл. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 396 с.
7. Шибаєва Н. В., Бабан Т. О. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Харків: ДБТУ, 2022. 272 с.
8. Stiglitz J. E. *Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump*. New York: W. W. Norton & Company, 2017. 464 p.
9. *Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance* [Electronic resource]. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org/> (date of access: 19.03.2026).
10. *International Support to Post-Conflict Transition* [Electronic resource] / OECD. Paris : OECD Publishing, 2012. URL: : <https://www.oecd.org/> (date of access: 19.03.2026).
11. Чорноволівські читання: матеріали X наук.-практ. форуму (Київ, 20 груд. 2025 р.) / редкол.: В. Деревінський (гол.), Б. Паска, Я. Секо, О. Шипотілова. Київ: Університетська думка, 2025. 176 с.
12. Борисенко О. П. Взаємодія публічної влади й громадянського суспільства в реалізації національних інтересів України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 59–64.
13. Helen Keller Quotes on Progress [Electronic resource] / American Foundation for the Blind. URL: <https://www.afb.org/> (date of access: 19.03.2026).
14. Антонова Л. В., Штиршов О. М. Комунікативні технології в процесі взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 6. С. 92–98.
15. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.): аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.]; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. Київ : НІСД, 2023. 91 с. URL: <https://niss.gov.ua/> (дата звернення: 19.03.2026).
16. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 07.02.2026).
17. *Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released* // World Bank. 2026. URL: <https://www.worldbank.org> (дата звернення: 14.02.2026).
18. Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення України : збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 черв. 2024 р.). Одеса : Юридика, 2024. 276 с.
19. Marshall G. C. The Marshall Plan Speech at Harvard University, 5 June 1947 // OECD History. URL: <https://www.oecd.org> (дата звернення: 03.02.2026).
20. *Foreign Aid for Postwar Rehabilitation and Economic Reconstruction* // KDI School / Kdevelopedia. URL: <https://www.kdevelopedia.org> (дата звернення: 06.02.2026).
21. *Recovery and Resilience Facility* // European Commission. URL: <https://commission.europa.eu> (дата звернення: 07.02.2026).
22. Monnet J. Quote as cited in: *Forged in Crisis? The European Union and the Covid-19 Response* // CERGU Working Paper. 2024. 42 p.
23. *OECD Economic Surveys: Ukraine 2025*. Paris : OECD Publishing, 2025. 180 p.
24. Quote Origin: *Sunlight Is the Best Disinfectant* // Quote Investigator. 2020. URL: <https://quoteinvestigator.com> (дата звернення: 03.02.2026).

1.4. Консолідація української політичної нації: стійкість як унікальність у часи випробувань

Коли ми говоримо про самобутність України, принципово важливо розрізняти два поняття, які на перший погляд здаються схожими, але насправді описують принципово різні речі – «унікальність» і «винятковість». Ця різниця не термінологічна дрібниця, а справжня світоглядна розвилка. Попри семантичну спорідненість, у політологічному аналізі вони втілюють принципово різні світоглядні парадигми. Політична винятковість характеризується переконанням у особливій історичній місії нації. Вона стає ідеологічним обґрунтуванням втручання у справи інших держав, територіальних претензій та геополітичної експансії, підкріплюється наративом про зовнішні загрози та легалізує імперіалістичні практики, підживляючи універсалізм міжнародного права.

Якщо політична винятковість веде до самоізоляції та експансіонізму, то українська унікальність є шляхом до органічної інтеграції в глобальні демократичні процеси зі збереженням власної ідентичності.

Політична ідентичність є фундаментальною характеристикою для розуміння політичної унікальності нації з кількох ключових причин.

По-перше, вона забезпечує легітимність державного проєкту, формуючи відчуття приналежності громадян до політичної спільноти та створюючи основу для стабільності політичної системи.

По-друге, політична ідентичність визначає унікальну політичну культуру нації – специфічні моделі взаємодії з владою, розуміння справедливості, свободи та інших базових цінностей, що формує особливий стиль політичного життя. Політична культура українців характеризується унікальним поєднанням традиційних і модерних елементів, високим адаптивним потенціалом та здатністю до інновацій у критичні моменти. Ціннісні орієнтації, соціокультурні чинники та трансформації громадянської свідомості формують особливу модель політичної культури, яка продовжує розвиватися в умовах складних викликів.

По-третє, в глобалізованому світі чітка політична ідентичність дозволяє державі зберігати суб'єктність у міжнародних відносинах та артикулювати власні інтереси на світовій арені. Нарешті, політична унікальність стає ресурсом «м'якої сили» держави, формуючи її привабливий образ і здатність впливати через цінності та ідеї.

Зазначимо, що винятковість – це переконання у особливій історичній місії, яка стоїть вище за загальні правила. Саме вона стає ідеологічним підґрунтям для втручання у справи інших держав, територіальних претензій і геополітичної експансії. Вона живиться наративами про зовнішні загрози і, зрештою, підживляє універсалізм міжнародного права, підміняючи його логікою «нам можна більше, бо ми особливі».

Унікальність української моделі політичної ідентичності полягає в її багатовимірній спроможності інтегрувати регіональні особливості в межах єдиної громадянської нації, не нівелюючи їх автентичності, а навпаки, визнаючи їх джерелом культурного різноманіття. Така інтеграція досягається через органічне поєднання деколонізаційних процесів із демократичною трансформацією, що відбуваються паралельно та взаємо доповнюють одна одну, створюючи безпрецедентну динаміку національного самовизначення. Водночас українське суспільство демонструє виняткову здатність до синтезу різних цивілізаційних впливів у межах оригінальної політичної традиції, що набуває особливого значення в контексті геополітичних трансформацій.

Ця модель не є статичною – вона характеризується високою адаптивністю до викликів глобалізованого світу, виявляючи спроможність зберігати національну сутність при одночасній інтеграції в глобальні процеси. Українці продемонстрували здатність трансформувати зовнішній тиск та геополітичні загрози на фактори консолідації та переосмислення національної ідентичності. Архетипи свободи, справедливості та гідності, укорінені в козацькій спадщині та історичному досвіді опору, набули нового звучання в умовах сучасних викликів, особливо під мобілізуючим впливом російської агресії.

Особливо показовим є те, що формування цієї унікальної моделі не є результатом зовнішнього навіювання чи запозичення готових схем, а органічним розвитком громадянської свідомості через критичне переосмислення власної історичної спадщини. Громадянське суспільство України активно конструює нову матрицю національної ідентичності, де традиція діалектично взаємодіє з інновацією, де локальне не суперечить національному, а глобальне не нівелює особливості регіонального. Це створює передумови для формування стійкої, гнучкої та адаптивної політичної культури, здатної відповідати викликам XXI століття.

Перспективи розвитку цієї моделі залежатимуть від здатності українського суспільства зберегти баланс між мобілізуючою функцією національної ідентичності та інклюзивністю політичного простору, між захистом національних інтересів та відкритістю до міжкультурного діалогу. Отже, українська політична ідентичність як феномен має потенціал стати унікальним внеском у сучасну політичну теорію та практику, демонструючи, що демократична трансформація, національна консолідація та культурний плюралізм не лише сумісні, але й взаємозумовлюють одна одну в процесі розбудови справедливої, відкритої та суверенної держави.

Унікальність – це інше. Вона не протиставляє себе світові, а шукає в ньому своє місце. Українська унікальність – це не претензія на особливу місію чи право діяти поза загальними нормами, а здатність зберігати власну ідентичність, органічно інтегруючись у глобальні демократичні процеси. Там де винятковість веде до самоізоляції або експансії, унікальність відкриває шлях до повноправної участі у світовій спільноті – зі своїм обличчям, але за спільними правилами.

Саме через цю призму – унікальності, а не винятковості – і варто розглядати національну ідентичність України. Це не спроба довести, що Україна є «кращою» чи «обраною», а спроба зрозуміти, що робить її собою: які історичні, культурні і політичні чинники сформували українську націю як самостійний і самодостатній суб'єкт світової історії. Саме цьому присвячений подальший аналіз.

Повномасштабне вторгнення Росії стало епохальною подією в історії сучасної України, що не тільки оголила фундаментальні геополітичні розломи на теренах колишнього СРСР, а й прискорила кристалізацію національної єдності та становлення самобутньої політичної ідентичності українців. Вторгнення 2014 року, анексія Криму та захоплення частини Донеччини й Луганщини стали першими актами відкритої збройної агресії. Поставивши під сумнів саме існування української державності, ці події, однак, відіграли роль потужного каталізатора національної самоорганізації.

У своїй праці «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтон окреслив потенційні шляхи розвитку відносин між Москвою та Києвом після колапсу Радянського Союзу [1]. На основі його теоретичних викладок можна виокремити декілька гіпотетичних варіантів майбутнього.

Перший варіант виходив із тези про невисоку вірогідність великої війни між двома країнами, оскільки їх відносили до спільної православно-слов'янської цивілізаційної спільноти, що, за логікою автора, мала б нівелювати гострі конфлікти.

Другий сценарій припускав можливий розкол України: інтеграцію східних областей до складу Російської Федерації та існування західної частини як окремого державного утворення, що спиралося б на підтримку Європи.

Третій шлях, який Хантінгтон оцінював як відносно реалістичний, передбачав збереження територіальної цілісності України попри внутрішні культурні розбіжності, за умови її тісної співпраці з Росією. Однак реальний перебіг історії довів, що жоден із цих гіпотетичних векторів, реконструйованих на базі його концепції, не справдився на практиці [1].

Недовіра західних столиць напередодні повномасштабного вторгнення цілком вкладалася в канони традиційної геополітики, яка оперує виключно матеріальними величинами: кількістю гармат і стабільністю інституцій. Проте це бачення виявилось помилковим перед феноменом, що не піддається кабінетним прорахункам – українською історичною традицією боротьби за власну суб'єктність і самовизначення. З точки зору класичної геополітики, де держава – це сума танків та бюрократичних протоколів, Україна виглядала приреченою. Очікуваного краху держави не сталося; натомість виник феномен «горизонтальної нації». Єдність не диктувалася владною вертикаллю – вона виткалася знизу, із міріад громадських ініціатив та особистих зв'язків, що виявилися дієвішими за централізовані штаби.

Проте цей алгоритм дав збій. Світ зіткнувся з явищем, яке можна назвати «мережевою нацією». Українська консолідація не була спущена директивою «зверху» – вона проросла «знизу». Українці продемонстрували гнучкість через миттєву адаптацію цивільного населення до умов війни та горизонтальні зв'язки, коли локальні ініціативи виявилися ефективнішими за жорстку вертикаль ворога.

А швидке опанування новітньої зброї (від дронів до систем HIMARS) стало маркером того, що українська армія – це інтелектуально підкріплений драйвер нації. Українці чинили інтелектуальний спротив, продемонструвавши вражаючу здатність до трансформації. Вони не просто інтегрували сучасні технології війни у свій арсенал, а органічно сплели їх із власною філософією опору.

Природу українського спротиву неможливо збагнути без осмислення феномену самоорганізації, що перетворив пересічних громадян на дієвих суб'єктів оборони. У цій парадигмі волонтерство виросло у безпрецедентну інфраструктуру виживання, засновану не на ієрархічних приписах, а на мережі горизонтальних зв'язків. Воно вийшло за межі звичайної благодійності, ставши унікальним суспільним механізмом, що забезпечує національну стійкість. Навколо спільної логістики та фінансової підтримки гуртуються люди з різних, часто несумісних у мирний час, соціальних середовищ. Конфесійні, вікові чи політичні кордони втратили значення перед обличчям спільної потреби в дії.

По суті, волонтерство стало втіленням антикризового управління «знизу». Як слушно зазначає О. Руденко, там, де державні інституції гальмували через бюрократію чи нормативні обмеження, волонтери миттєво заповнювали прогалини, мобілізуючи власні ресурси, досвід і час [2]. Це яскрава ілюстрація переходу суспільства від пасивного спостереження до активної трансформації дійсності.

Російсько-українська війна репрезентує собою не суто територіальний конфлікт, а глибинне зіткнення наративів, ціннісних матриць та ідентифікаційних структур. В умовах екзистенційної загрози ідентичність виконує подвійну функцію: по-перше, вона слугує захисним механізмом, що забезпечує внутрішню когезію соціуму та запобігає його фрагментації; по-друге, виступає інструментом деміфологізації, здатним нівелювати імперські історичні конструкції. В етнічних групах росіян та українців вказаний конфлікт актуалізує процеси генералізації та посилює перцепцію колективної відповідальності.

Паралельно з процесами націєтворення в умовах війни відбувається формування так званої «інтернаціональної ідентичності», фундаментом якої виступає ціннісний консенсус,

що об'єднує свободу, справедливість і право народів на самовизначення. Сучасна боротьба проти рашизму концептуалізується в суспільній свідомості як прямий історичний аналог антифашистського руху середини ХХ століття.

Як зазначає В. Коцур, саме аксіологічний вимір цього протистояння пояснює феномен безпрецедентної міжнародної підтримки України та добровільчу участь іноземних легіонів. Взаємна довіра та повага, що ґрунтуються на універсальних гуманістичних засадах, інтегрують Україну до спільноти демократичних держав як органічний елемент. Це засвідчує, що глобальна солідарність навколо України детермінована не лише безпековими імперативами, а є наслідком розділення спільних цивілізаційних цінностей, що перетворює український спротив на справу всього демократичного світу [3, с. 97].

Трансформація ідентифікаційних структур у період війни продукує низку важливих політичних наслідків. Особливої уваги заслуговує феномен зростання російськомовного сегменту інтернаціональної ідентичності в самій російській федерації, а також актуалізація української ідентичності серед представників діаспори в РФ, що спрямована як проти політики російського керівництва, так і проти імперської ідентичності загалом.

Збройний конфлікт виступив потужним каталізатором громадянської ідентичності. Згідно зі спостереженнями В. Корнієнка, війна консолідувала громадянську ідентичність українців через механізм дистанціювання від агресора, що, зокрема, проявилось у свідомій відмові від російської мови в публічному просторі [4].

Трансформація національної ідентичності в умовах війни вийшла за межі суто емоційного реагування на екзистенційну загрозу, матеріалізувавшись у практичних формах колективної дії — від розгортання масштабного волонтерського руху до безпрецедентної мобілізації ресурсів задля захисту державного суверенітету. Громадянське суспільство засвідчило високий рівень самоорганізаційного потенціалу, ефективно доповнюючи, а в окремих аспектах і випереджаючи функціонування державних інституцій.

Український досвід консолідації політичної нації є унікальним з огляду на: поєднання демократичного розвитку з умовами повномасштабної війни; високий рівень мобілізації суспільства; швидку трансформацію ідентичності; здатність до самоорганізації та адаптації.

Ці характеристики формують нову модель державності, яка може стати предметом наукового аналізу та прикладом для інших країн.

Горизонтальні соціальні зв'язки інтегрували представників різних професійних та вікових груп навколо спільної мети — захисту країни. Цей досвід консолідації сприяв зміцненню підвалин політичної нації, де детермінантами єдності виступають не етнічне походження чи мовна приналежність, а спільні ціннісні орієнтири — свобода та взаємна повага. Військовий конфлікт ініціював процес критичного переосмислення історичного наративу, його очищення від імперських ідеологем та утвердження власної суб'єктності як самодостатньої європейської нації. Паралельно конфлікт актуалізував процеси деколонізації, що найбільш інтенсивно відбуваються в освітній сфері. Фіксується перегляд навчальних програм з метою заміни нав'язаних колоніальних схем автентичним баченням історичного шляху України.

Безпрецедентна мобілізація українців до лав Збройних Сил України постає додатковим маркером національної консолідації. На початковому етапі повномасштабної російської агресії близько 100 тисяч осіб добровільно вступили до лав Сил територіальної оборони України [5]. До захисту територіальної цілісності держави долучилися представники різних соціальних страт, професійних спільнот, вікових категорій та гендерних груп, що свідчить про всезагальний характер національної мобілізації.

Поряд із трансформацією освітнього дискурсу, перед Україною постало завдання формування ефективної системи протидії інформаційним загрозам. Інформаційна стійкість

держави в умовах гібридної агресії забезпечується синергією інституційних спроможностей влади та самоорганізаційного потенціалу громадянського суспільства. У відповідь на виклики було створено унікальну модель контрзаходів, у межах якої державні регуляторні механізми функціонують у координації з незалежними фактчекінговими ініціативами та аналітичними платформами.

Наслідком цієї синергії стало підвищення рівня медіаграмотності населення. Емпіричні дослідження фіксують, що українці демонструють значно вищу здатність до ідентифікації дезінформаційних матеріалів порівняно з громадянами інших пострадянських держав. Сформована компетенція критичного мислення набуває ознак стратегічного ресурсу національної безпеки, забезпечуючи суспільну стійкість в умовах перманентного інформаційно-психологічного тиску.

Однією з визначальних рис української нації в умовах війни стала здатність до адаптації економічної системи до функціонування в екстремальних умовах. Попри масштабні економічні втрати, деструкцію інфраструктури та значний відтік людського капіталу, українська економіка зберегла здатність до відтворення та подальшого розвитку. Така стійкість стала можливою завдяки дії комплексу чинників: макрофінансовій підтримці міжнародних партнерів, високій адаптивності бізнес-сектору до нових реалій та форсованому розвитку оборонно-промислового комплексу.

Важливим екзогенним фактором економічної стійкості виступає системна допомога міжнародних інституцій, зокрема грантові програми, гуманітарна підтримка та фінансування з боку Світового банку. Ілюстрацією цього є схвалений у 2024 році пакет реформ, спрямований на зміцнення макроекономічної стабільності та стимулювання приватних інвестицій [6].

Окремої уваги заслуговує динаміка розвитку військово-промислового комплексу України, який продемонстрував високий інноваційний потенціал та здатність до швидкого масштабування виробництва. Вітчизняні розробки у сфері безпілотних авіаційних систем, засобів радіоелектронної боротьби та інженерно-технічних систем захисту стали критичним компонентом обороноздатності держави. Як свідчать дані, у 2023 році обсяги виробництва озброєнь були збільшені втричі, з подальшими планами нарощування потужностей у наступні роки. Паралельно відбувається інституціоналізація міжнародних коаліцій, орієнтованих на спільне виробництво та технічне обслуговування озброєнь як на території України, так і за її межами.

Сукупність означених факторів не лише забезпечує поточне функціонування економічної системи України в умовах війни, але й формує підґрунтя для її постконфліктного відновлення та подальшого розвитку.

Російсько-український конфлікт має виразний аксіологічний вимір, репрезентуючи зіткнення двох цивілізаційних моделей та політичних культур. З одного боку – авторитарна, імперська парадигма, що базується на культурі сили та жорсткій вертикалі влади; з іншого – демократична модель, орієнтована на європейські цінності, верховенство права та повагу до людської гідності.

В умовах війни Україна активізувала розвиток публічної дипломатії як інструменту реалізації національних інтересів на міжнародній арені. Унікальність української моделі публічної дипломатії полягає в її горизонтальному характері, де ініціатива генерується «знизу» – громадянським суспільством, а не виключно державними інституціями. Така конфігурація забезпечує вищу ефективність комунікації з іноземними аудиторіями, особливо на рівні міжособистісних та міжгромадських зв'язків.

Важливо відзначити, що війна суттєво нівелювала гостроту багатьох внутрішньо суспільних розмежувань – спільна екзистенційна загроза виступила потужним консолідуючим чинником навколо ідеї захисту державного суверенітету. Однак для

забезпечення довгострокової стабільності необхідна розробка механізмів інтеграції всіх соціальних груп до єдиної політичної нації.

Таким чином, російсько-українська війна постає як «момент істини» для української політичної нації, що експлікував її сильні сторони та унікальні характеристики, зокрема:

1. Самоорганізаційний потенціал – здатність до горизонтальної координації та колективних дій без необхідності жорсткого централізованого управління.
2. Інклюзивність ідентичності – домінування громадянських (політичних) принципів націєтворення над етнокультурними маркерами.
3. Адаптивність та резильєнтність – спроможність зберігати функціональність та розвиватися в умовах екзистенційних загроз.
4. Цивілізаційна визначеність – чітка орієнтація на європейську ціннісну парадигму, що відображає глибинні суспільні настанови.
5. Синергійність – здатність до ефективного поєднання державних та громадських ініціатив задля досягнення спільних стратегічних цілей.

Означені характеристики дають підстави говорити про унікальність українського національного проєкту в контексті пострадянського простору та Східної Європи. Україна демонструє можливість формування сучасної політичної нації європейського зразка в умовах постколоніального та посттоталітарного транзиту, що надає цьому досвіду евристичної цінності для інших країн, які перебувають у подібній фазі трансформацій.

Водночас українська модель національного будівництва залишається динамічною, продовжуючи еволюціонувати під впливом воєнних викликів та глобальних тенденцій. Її подальша траєкторія залежатиме від спроможності суспільства та держави адаптуватися до нових умов, зберігаючи ті ціннісні та структурні характеристики, що забезпечили національну стійкість перед обличчям екзистенційної загрози.

До кола фундаментальних національних інтересів України належать захист прав людини, утвердження демократичних цінностей та забезпечення державного суверенітету. Водночас російсько-український конфлікт виступив каталізатором фрагментації глобальної економіки, що створює передумови для формування геополітичних блоків із дивергентними технічними стандартами та фінансовими системами. У відповідь на ці виклики Україна має сконцентрувати зусилля на проведенні системних реформ та післявоєнній відбудові, узгоджуючи власні національні інтереси з об'єктивними реаліями сучасного глобального ландшафту.

Стратегія російської федерації щодо України повністю вкладається в окреслену модель конфронтації. Експансіоністські амбіції рф спрямовані на тотальну трансформацію українського політичного, економічного, культурного та інформаційного простору відповідно до власних імперських цілей. Ця загроза має системний характер, виходячи далеко за межі суто військового протистояння та охоплюючи всі сфери суспільного буття.

Усвідомлення багатовимірності російської експансії є необхідною передумовою для розробки комплексної стратегії захисту. Російська федерація реалізує системний підхід, здійснюючи одночасне проникнення в інформаційний, економічний, культурний та політичний простір держави-об'єкта. Відтак, ефективний спротив має включати не лише військову компоненту, а й свідоме зміцнення національної ідентичності як фундаментальної основи суверенітету.

Аналіз зовнішньополітичної концепції рф 2016 року підтверджує ці висновки. Попри декларовану риторику про «добросусідство», документ фіксує пріоритетність «російських інтересів» та імператив захисту «співвітчизників», що на практиці виступає інструментом легітимації втручання у внутрішні справи суміжних держав. Виявлена невідповідність між деклараціями та реальними діями експлікує справжню мету російської політики – встановлення контролю під прикриттям співробітництва. Щодо України

концепція фіксує зацікавленість у «партнерстві», однак із суттєвим застереженням – «при збереженні російських національних інтересів».

Подальшу еволюцію російського розуміння міжнародних відносин ілюструє заява президента рф В. Путіна, який зазначив: «просто зовсім не всі країни, не всі держави мають такий привілей – боротися за свої інтереси». Ця позиція фактично легітимізує ієрархічну модель світоустрою, поділяючи держави на «першосортні», що наділені правом на власні національні інтереси, та «другосортні», позбавлені такого права.

У цій системі координат Україна, яка в кремлівському дискурсі кваліфікується як «недодержава», позбавляється права на самостійну суб'єктність та реалізацію власних національних інтересів. Відповідно до імперської логіки, національні інтереси розглядаються як прерогатива виключно «великих держав», тоді як інші країни мають підпорядковуватися їхній волі під патронатом «старшого брата».

Контрастом до цієї парадигми виступає українське законодавство, яке демонструє еволюцію розуміння сутності національних інтересів. Закон України «Про національну безпеку України» визначає їх як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян».

Законодавча фіксація фундаментальних національних інтересів України визначає державний суверенітет та територіальну цілісність як базові пріоритети, що доповнюються принципом неприпустимості втручання у внутрішні справи держави. Сталий економічний розвиток та інституціоналізація громадянського суспільства позиціонуються як стратегічні завдання, безпосередньо корельовані з добробутом населення. Важливою новацією нормативно-правового регулювання стала чітка фіксація зовнішньополітичного курсу на європейську інтеграцію з акцентом на набутті повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО.

Спроби Російської Федерації підпорядкувати Україну власному впливу генерують системні ризики для основ української державності. У відповідь на ці виклики чітке формулювання та послідовна імплементація національних інтересів набувають значення ключового інструменту для ефективного протистояння агресору, збереження територіальної цілісності та утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

О. Дзьобань слушно акцентує увагу на концептуальній природі національних інтересів, які мають репрезентувати «усвідомлені, сформульовані й офіційно заявлені пріоритети в зовнішній і внутрішній політиці держави» [8, с. 87]. Ці стратегічні пріоритети вирізняються подвійною природою: вони виступають одночасно і цільовим орієнтиром (кінцевою метою) розвитку держави, і практичним імперативом (керівництвом до дії). В умовах воєнного конфлікту територіальна цілісність та суверенітет трансформуються з абстрактних юридичних категорій у фундаментальну основу національного виживання в умовах перманентних геополітичних викликів. Відповідно, розбудова спроможних Збройних Сил постає головною інструментальною умовою для ефективного захисту означених інтересів.

Таким чином, для України проблематика національних інтересів виходить далеко за межі політичної риторики, набуваючи значення стратегічної передумови збереження державності. Водночас сучасне розуміння природи національних інтересів не обмежується виключно військовою потугою чи геополітичними імперативами. Україна репрезентує інноваційний підхід, у межах якого безпека нерозривно корелюється з ціннісними орієнтирами та резильєнтністю всього суспільства.

Як аргументує Джозеф Най, «сьогодні національні інтереси включають і так звану «м'яку силу» – здатність держави формувати преференції інших через привабливість власної культури, політичних цінностей та зовнішньої політики» [9]. Ця теза набуває

особливої актуальності в контексті українського досвіду, де привабливість демократичних цінностей та європейської ідентичності виступає важливим ресурсом мобілізації міжнародної підтримки.

Особливого значення в умовах збройного конфлікту з російською федерацією набуває питання співвідношення національних інтересів та демократичних цінностей. Ключовим є розуміння їхньої комплементарності, а не антагоністичності. Захист суверенітету, територіальної цілісності та національної ідентичності може ефективно реалізовуватися саме через демократичні механізми: прозоре урядування, верховенство права, повагу до прав меншин, свободу слова та інституційний плюралізм. У цьому сенсі демократична процедура виступає не перешкодою, а інструментом консолідації нації перед зовнішньою загрозою.

Визначальним чинником суспільної резильєнтності виступає розвинене громадянське суспільство, яке реалізує функцію медіації між інститутами влади та громадянами. Воно забезпечує демократичний контроль над органами управління та формує ціннісне середовище, у якому патріотичні настанови не суперечать процедурним нормам демократичного врядування. Паралельно децентралізаційні процеси уможливають ефективне узгодження загальнонаціональних стратегічних пріоритетів із локальними інтересами територіальних громад, мінімізуючи потенційну конфліктогенність.

У сфері зовнішньої політики Україна демонструє здатність до синтезу захисту державного суверенітету з євроінтеграційним курсом. Це безперервний процес, що вимагає підтримання перманентного діалогу з міжнародними партнерами, наявності політичної волі та інституційної спроможності до адаптації без відступу від демократичного вектора розвитку.

Взаємовідносини між національними інтересами та демократичними цінностями характеризуються складною діалектикою. Зокрема, імперативи національної безпеки можуть вступати в суперечність із гарантіями захисту громадянських прав. Апеляція до національних інтересів іноді інструменталізується для легітимації обмежень демократичних свобод, особливо в умовах екстернальних загроз. Дослідження практик використання національних інтересів для лімітування демократичних прав становить важливий напрям сучасної правозахисної аналітики.

Як зазначається у документі «Національна безпека та європейське законодавство», держави можуть апелювати до національної безпеки як підстави для обмеження прав людини. Однак у документі підкреслюється, що хоча міркування безпеки можуть вимагати особливих заходів, останні не повинні бути безконтрольними та мають відповідати принципам правової держави (верховенства права) [10].

Поділяємо позицію, відповідно до якої апеляція до національної безпеки не повинна інструменталізуватися для легітимації обмежень громадянських свобод, навіть в умовах екзистенційних викликів для держави. Будь-які обмежувальні заходи мають відповідати міжнародним стандартам прав людини, що унеможливує зловживання, придушення інакодомства чи маргіналізацію окремих соціальних груп.

Безпека набуває характеру сталості (резильєнтності) виключно за умови її ґрунтування на захисті прав людини. Саме цей підхід виступає запобіжником авторитарних тенденцій та забезпечує довіру громадян до державних інституцій, що є критично важливим для збереження демократичного вектора розвитку України.

Дослідження Лінца і Степана демонструють, що авторитарний поворот часто супроводжується апеляцією до національних інтересів при одночасному обмеженні демократичних процедур, що підриває основи політичної нації. Ілюстративним є випадок Угорщини, де, за оцінкою «Freedom House», консолідація влади під гаслами захисту національних інтересів призвела до ерозії демократичних інституцій та обмеження

громадянських свобод [11]. Цей приклад експлікує ризики неконтрольованого зміщення балансу в бік національних інтересів без адекватних демократичних запобіжників.

Забезпечення оптимального балансу між безпековими імперативами та громадянськими свободами є не питанням політичної волі влади, а проблемою інституційного дизайну та розбудови надійних запобіжників. Йдеться не просто про формальну наявність законодавства, а про формування дієвої системи стримувань і противаг, що включає: конституційні гарантії, які не підлягають скасуванню навіть у критичних ситуаціях, та механізми реального інклюзивного впливу громадянського суспільства на прийняття рішень. Відсутність незалежного контролю над сектором безпеки створює ризики рецидиву волюнтаризму, що є неприпустимим для держави, яка позиціонує себе як демократична.

Водночас інституційна архітектура становить лише структурний каркас (скелет) системи. Функціональну спроможність (м'язи) цієї системи забезпечує політична культура суспільства. Посилаючись на концепцію Р. Патнема, слід підкреслити: демократія набуває стійкості лише за умови її інтеріоризації – «проростання» в ціннісну структуру кожного громадянина. Коли повага до процедурних норм і готовність до діалогу трансформуються із зовнішнього примусу у внутрішню моральну настанову, держава набуває ознак нездоланності. У цьому контексті Україна формує модель, де патріотизм концептуалізується не як сліпа лояльність, а як відповідальна громадянська участь у життєдіяльності країни [12].

Російсько-українська війна стала потужним каталізатором кристалізації національної ідентичності та цінностей, актуалізувала глибинні культурні коди українців. Відбувається прискорена «націєтворча компресія» – процеси, які в мирний час тривали б десятиліття, відбуваються за кілька років чи навіть місяців. В українському контексті це проявилось у посиленні таких цінностей як свобода вибору, людська гідність, взаємодопомога, здатність до самоорганізації та спротиву насильству.

Війна не лише консолідує суспільство навколо спільних цінностей, але й проявляє ціннісні відмінності між українцями та агресором, допомагає чіткіше окреслити власну національну ідентичність. Українці проходять через болісний, але необхідний процес деколонізації свідомості, відмежування від імперських наративів, які століттями нав'язувалися ззовні.

Попри всі жахіття, війна стає своєрідним «плавильним котлом», де формується сучасний ціннісний код української нації – стійкий, самобутній та орієнтований на європейську цивілізаційну модель, але з глибоким корінням у власній історичній та культурній традиції.

Унікальністю українського ціннісного коду є здатність поєднувати протилежності: індивідуалізм із колективізмом, традиціоналізм із прагненням до змін, консерватизм із революційністю. Ця діалектична природа створює динамічну основу для національної консолідації в умовах глобальних викликів.

Ключовим елементом у формуванні консолідованої політичної нації в Україні виступає толерантність як соціально-політична цінність та практика. А. Колодій підкреслює необхідність створення умов для виникнення спільної національної ідентичності, яка об'єднає громадян України. Це передбачає не лише прийняття культурного різноманіття, а й активне включення різних спільнот у процес формування спільної політичної ідентичності [13].

У контексті сучасної України толерантність перетворюється з абстрактної цінності на конкретний механізм забезпечення єдності та стабільності суспільства. Яскравим прикладом консолідації різних етнічних спільнот України стало створення добровольчих батальйонів та підрозділів ЗСУ, сформованих за етнічною ознакою: чеченського

батальйону імені Шейха Мансура, грузинського легіону, кримськотатарського батальйону імені Номана Челебіджіхана, та інших.

Важливим компонентом процесу ціннісної консолідації української нації є *формування спільного культурного простору*. Натомість після початку повномасштабного вторгнення відбулося значне посилення інтересу українців до національної культури, літератури, музики та кіно. Після початку повномасштабного вторгнення в Україні спостерігається зростання інтересу громадян, зокрема до україномовної літератури.

Важливою складовою процесу консолідації української нації є формування спільного символічного простору та історичної пам'яті. Історична пам'ять відіграє визначальну роль у формуванні політичного ландшафту сучасної України, створюючи міцний фундамент для колективної ідентичності та впливаючи на процес прийняття рішень на найвищих щаблях влади. Історична спадщина, від козацької доби до визвольних змагань ХХ століття, не просто присутня в політичному дискурсі, а й активно інкорпорується в сучасні державотворчі практики, трансформуючись та набуваючи нових інтерпретацій у світлі актуальних викликів.

За спостереженням Я. Грицака, пам'ять про визвольні змагання ХХ століття стала одним із наріжних каменів формування української політичної ідентичності після «перших десяти років української незалежності» [14]. Ця пам'ять актуалізується під час кризових ситуацій, коли суспільство звертається до історичного досвіду боротьби за незалежність, шукаючи в ньому зразки успішної протидії зовнішнім загрозам.

Війна прискорила процес деколонізації історичної свідомості, стимулювала відхід від пострадянських комеморативних практик та сприяла формуванню власної, незалежної від російської, історичної парадигми. Нові політичні цінності включають підвищення значущості національної безпеки, зростання громадянської відповідальності, посилення горизонтальних зв'язків у суспільстві та зміцнення демократичних принципів як протидії авторитарним моделям.

Меморіалізація сучасних героїв, вшанування захисників України та збереження пам'яті про жертви війни стають важливими елементами нової політичної культури.

Трансформація ставлення до національних символів: від формального до емоційного. Важливим аспектом консолідації стала трансформація ставлення українців до національних символів. В умовах війни вони перетворилися з формальних атрибутів на живі символи національної єдності та опору. Яскравим прикладом стало масове використання державного прапора як символу єдності.

Наявна статистика демонструє значне зростання гордості українців за національні символи, що свідчить про глибоку трансформацію національної свідомості під впливом війни. Це явище відображає консолідацію української ідентичності, де формальні державні атрибути перетворилися на емоційно значущі символи єдності та опору. Такі зміни вказують на унікальну здатність української нації до згуртування перед зовнішньою загрозою та формування сильнішої громадянської самосвідомості. Національні символи стали не просто знаками державності, а втіленням спільних цінностей свободи, незалежності та суверенітету, що підкреслює зрілість політичної культури та єдність нації у критичний історичний момент.

Концепція героїзації в українському суспільстві: історичні персоналії та сучасні герої. Концепція героїзації в українському суспільстві ґрунтується на потужному історичному фундаменті, відображаючи колективне прагнення вшановувати особистості, які присвятили життя розбудові національного майбутнього. Історичний наратив України насичений прикладами героїчних постатей, що стали символами визвольних змагань.

У сучасному дискурсі образи героя-інтелектуала та героя-митця втілюються в постатях класиків української культури. Визначні особистості, які сформували національно-культурний код – Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та інші – міцно

інтегровані в колективну пам'ять. Мистецькі практики систематично звертаються до цих імен, пропонуючи різні інтерпретації: від канонічних репрезентацій до новаторських мистецьких рефлексій.

Як зауважує О. Гриценко, тривалість існування героїчного образу в національній культурі прямо пропорційна кількості трансформацій, яких він зазнає [15].

Важливим компонентом ціннісної консолідації української нації є розвиток політичної культури участі. Громадські бюджети, електронні петиції та консультації сприяють формуванню спільної відповідальності та солідарності. Показовим прикладом стала ініціатива «Дія. Громада», що дозволяє громадянам брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні.

Такі інновації електронної демократії трансформують традиційні моделі взаємодії між державою та громадянами, створюючи нові можливості для реалізації принципу народовладдя. Активна участь громадян у місцевому самоврядуванні через цифрові інструменти не лише підвищує ефективність управлінських рішень, але й зміцнює громадянську ідентичність та почуття приналежності до спільноти.

Особливого значення ці процеси набувають в умовах децентралізації, коли територіальні громади отримують більше повноважень і ресурсів. Практика колективного обговорення та вирішення місцевих проблем сприяє формуванню спільних цінностей та пріоритетів розвитку. Водночас це потребує підвищення рівня політичної освіти громадян, їхньої обізнаності щодо механізмів функціонування демократичних інститутів та навичок конструктивного діалогу.

Розвиток культури участі також стимулює прозорість та підзвітність влади, оскільки створює механізми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Процес ціннісної консолідації української нації являє собою багатовимірне явище, що розгортається в складному соціокультурному контексті. Ціннісний код нації як культурна матриця суспільної свідомості стає основою для подолання регіональних та етнокультурних відмінностей через формування спільних просторів взаємодії. Створення єдиного культурного простору відбувається паралельно з розбудовою публічної сфери, де громадяни різного походження можуть повноцінно брати участь у суспільному діалозі [16].

Особливо важливою для консолідації є трансформація символічного простору та переосмислення історичної пам'яті. Процес декомунізації став не просто адміністративним заходом, а глибинною переорієнтацією суспільної свідомості, що супроводжується змінами в інфраструктурі пам'яті – від монументів до назв вулиць, від шкільних підручників до музейних експозицій. Ця трансформація відображає переосмислення національної ідентичності та її символічних маркерів.

Показово змінилося ставлення українців до національних символів, які перестали бути формальними атрибутами і набули глибокого емоційного резонансу. Концепція героїзації також зазнала еволюції, відображаючи перехід від радянської моделі з колективними безособовими героями до визнання індивідуального подвигу та громадянської відваги.

Ціннісний код як динамічна система: від закріпленої структури до живої матриці. Політика мультикультуралізму в українському контексті набуває особливого значення, оскільки дозволяє зберігати культурне різноманіття, одночасно формуючи спільний ціннісний фундамент. Цей підхід передбачає не просто толерантність до відмінностей, а їх інтеграцію в єдину, багатоваріовану національну ідентичність. Паралельно відбувається розвиток політичної культури участі, коли громадяни стають активними суб'єктами формування спільного майбутнього.

Шляхи до суспільної консолідації лежать через органічне поєднання культурної трансформації, символічного переосмислення минулого та розвитку інклюзивних практик

громадянської участі. Ціннісний код нації формується не як закрита структура, а як динамічна система, що дозволяє інтегрувати різноманітний досвід у єдиний, багатогранний національний наратив [16].

Важливо зазначити, що консолідація політичної нації в Україні не означає досягнення ідеологічної однорідності. Саме різноманітність політичних, культурних та регіональних традицій може стати ресурсом для побудови динамічного демократичного суспільства. Метою є не ліквідація розбіжностей, а формування спільного політичного простору, де різні погляди можуть співіснувати та взаємодіяти.

Унікальність українського шляху полягає в необхідності поєднання завдань державотворення, демократизації та національної консолідації в умовах зовнішніх загроз та глобальних викликів. Як показав досвід Революції Гідності та протидії російській агресії, українське суспільство має значний потенціал для подолання внутрішніх розбіжностей перед обличчям спільних викликів. Пропагування толерантності є не просто етичним імперативом, але й практичною необхідністю для забезпечення стабільного демократичного розвитку та національної єдності України в умовах європейської інтеграції та протистояння зовнішній агресії.

Дослідження політичної унікальності України у контексті формування інклюзивної політичної нації дозволяє зробити важливі узагальнення щодо специфіки національного розвитку в складних геополітичних обставинах. Принципово важливо розрізняти політичну винятковість як ідеологію месіанства та цивілізаційної зверхності (притаманну росії, США, історичній Німеччині) від політичної унікальності України. Українська модель не ґрунтується на претензіях щодо особливої ролі в світовій політиці, а виникла як результат складного процесу національного самовизначення в умовах постійного зовнішнього тиску та внутрішніх трансформацій.

Унікальність України характеризується інклюзивністю, відкритістю до міжкультурного діалогу та орієнтацією на інтеграцію в європейську спільноту при збереженні національної своєрідності. На відміну від моделей винятковості, що ґрунтуються на ексклюзивності та протиставленні цінностей, українська модель передбачає конструктивну взаємодію з міжнародною спільнотою на основі взаємоповаги та спільних демократичних принципів.

Українська політична ідентичність формується через діалектичну взаємодію традиційних елементів національної свідомості з новітніми трансформаціями. Традиційні елементи, закорінені в глибинних пластах національної історії, взаємодіють з модерними політичними практиками, створюючи унікальний синтез: органічне поєднання демократичних цінностей з національним культурним кодом. Цей синтез виявляється у здатності України зберігати національну своєрідність, інтегруючись у європейський цивілізаційний простір. Євроатлантична інтеграція для України – це не відмова від національності, а органічне продовження національного шляху, спрямованого на утвердження демократії, захист суверенітету та сталий розвиток.

Унікальність України проявляється в процесі консолідації нації, яка не передбачає ідеологічної однорідності. Подолання регіональних та етнокультурних відмінностей відбувається через створення спільних культурних, публічних та символічних просторів. Трансформація історичної пам'яті, декомунізація та переосмислення національних символів стали важливими компонентами консолідації. Особливість українського шляху полягає в поєднанні національного відродження з принципами мультикультуралізму та розвитком інклюзивної політичної культури участі, що дозволяє інтегрувати різноманітність у єдиний національний наратив, де різні погляди можуть співіснувати та взаємодіяти.

Українська модель взаємодії держави та громадянського суспільства відрізняється від систем з політикою винятковості. На відміну від країн, де держава претендує на

монополію у визначенні національних інтересів, в Україні громадянське суспільство активно контролює державні інституції, а часто й компенсує їхню неефективність, особливо в кризових умовах. Така взаємодія створює унікальний баланс сил, що сприяє демократизації та модернізації суспільства навіть за несприятливих обставин. Феномен консолідації у контексті російської агресії демонструє унікальну здатність українського суспільства до мобілізації, солідарності та адаптації. Стійкість України полягає не в претензіях на особливу місію, а в практичній реалізації демократичних цінностей в екстремальних умовах.

Політична унікальність України формується не як статична характеристика, а як динамічний процес, у якому традиційні елементи взаємодіють з викликами сучасності. Українське суспільство демонструє здатність до критичного осмислення власного досвіду та історичних наративів, що дозволяє уникнути пастки месіанства та ресентименту. Ціннісний код нації розвивається як живої системи, що дозволяє інтегрувати різноманітний досвід у багатогранний національний наратив, залишаючись відкритим до глобальних викликів.

Унікальність України полягає не в ідеологічному конструюванні «особливого шляху», а в об'єктивній характеристиці органічного національного розвитку. Особливий шлях України формується як національний варіант реалізації загальнолюдських демократичних цінностей в умовах складних геополітичних і історичних обставин. Цей досвід має не лише національне, але й загальноєвропейське значення, демонструючи можливість успішного демократичного розвитку навіть за найскладніших умов. Консолідована політична нація України – це не результат одноразового акту державотворення, а триваючий процес інклюзивної консолідації, де національна своєрідність та демократичні цінності, символічне переосмислення історії та активна громадянська участь, євроінтеграція та збереження самобутності становлять єдину, органічну систему національного розвитку.

Український досвід переписує підручники з політології та військової стратегії. Ми продемонстрували, що національна стійкість – це не лише міцність броні, а передусім міцність соціальних зв'язків. Консолідація українського народу стала відповіддю на екзистенційну загрозу, трансформувавши біль у дію, а страх — у солідарність.

Сьогодні українська політична нація виходить за межі академічних очікувань. Вона стає новим світовим еталоном того, як громадянське суспільство може стати головним архітектором державної перемоги та гарантом її майбутнього розвитку. Стійкість України – це не випадковість, а результат усвідомленого вибору мільйонів людей, які обрали бути суб'єктами, а не об'єктами історії.

Список використаних джерел:

1. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
2. Руденко В. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/6dc8/249d78915111c49387a044ef9aa3ff9f1be4.pdf> (дата звернення: 27.02.2026).
3. Коцур В. Українська ідентичність в умовах «гібридної» війни російської федерації проти України. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. 1(13). С. 97.
4. Корнієнко В. О. Ідентичність як зброя та щит: соціальні і політичні аспекти російсько-української війни. *LIV Всеукраїнська науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету* (2025). 24.03.2025.

5. В Україні 14 березня відзначають День українського добровольця. *УКРІНФОРМ*. 2025. 14 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3970277-v-ukraini-vidznacaut-den-dobrovolca.html> (дата звернення: 17.03.2025).
6. World Bank Supports Ukraine to Maintain Economic Stability. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/26/world-bank-supports-ukraine-to-maintain-economic-stability> (дата звернення: 17.03.2026).
7. Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. №2 (79). С. 8–29.
8. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків: Майдан, 2007. С. 87.
9. Nye J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.
10. National security and european case-law. URL: <https://rm.coe.int/168067d214> (дата звернення: 19.03.2026).
11. Freedom House. *Nations in Transit 2023: Democratic Erosion Across the Postcommunist Region*. Washington, DC: Freedom House. 2023.
12. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993. 258 p.
13. Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів : Астролябія, 2008. С. 248.
14. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. С. 140.
15. Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі. Київ : УЦКД, 1999. 351 с.
16. Добіжа В.В. «Політична винятковість в цивілізаційному вимірі». Монографія. Тернопіль, Крок, 2026. 251с.

*Городинська Л.С., к.і.н., викладач
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
Колесник О.В., викладач вищої категорії, викладач - методист
Вінницький фаховий коледж економіки і підприємництва
Західноукраїнського національного університету*

1.5. Світовий досвід організаційного забезпечення повоєнного та посткризового відновлення

Повоєнне відновлення Європи після Другої світової війни стало одним із наймасштабніших прикладів системної реконструкції в історії. Руйнування інфраструктури, втрата людського капіталу, демографічні дисбаланси, фінансова нестабільність та політична фрагментація вимагали комплексної моделі відновлення, що поєднувала зовнішню допомогу, інституційну перебудову та внутрішні структурні реформи.

Ключовим інструментом економічної стабілізації стала ініційована програма План Маршалла (European Recovery Program), що діяла у 1948–1951 рр. Її стратегічна особливість полягала не лише у фінансовій допомозі, а й у вимозі координації економічної політики між державами-реципієнтами. Це сприяло формуванню наднаціональних механізмів співпраці та започаткувало інтеграційні процеси в Європі.

За сучасними оцінками, ефективність програми пояснюється трьома чинниками: узгодженням макроекономічної політики; стимулюванням виробничого

сектору; умовністю допомоги (реформи як передумова фінансування) [8]. Водночас дослідники наголошують, що фінансова підтримка була лише каталізатором, тоді як ключову роль відіграв внутрішній потенціал країн, інституційна спроможність урядів та рівень соціальної мобілізації [9].

Післявоєнна Європа реалізувала модель «керованого ринкового розвитку», що поєднувала ринкові механізми з активною державною участю.

У Західній Німеччині було впроваджено концепцію соціального ринкового господарства, яка забезпечила швидке економічне зростання та стабілізацію валюти. Франція та Італія застосували індикативне планування, що дозволило координувати модернізацію промисловості. Аналітичні матеріали OECD підкреслюють, що структурні реформи, спрямовані на модернізацію виробництва та розвиток інфраструктури, стали основою довгострокового економічного зростання [9]. Важливим елементом була інвестиція в транспортні коридори, енергетику та житлове будівництво, що створювало мультиплікативний ефект для економіки.

Повоєнний період характеризувався розширенням соціальних гарантій та формуванням держави загального добробуту (welfare state). Розвиток систем охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та освіти був спрямований на відновлення людського капіталу. За даними United Nations Development Programme, саме інвестиції у людський розвиток стали фундаментом довгострокової стабільності європейських країн [11]. Соціальна політика виконувала не лише гуманітарну, а й політичну функцію – зменшення ризиків радикалізації та соціальних конфліктів у період трансформації.

Європейська інтеграція як механізм запобігання конфліктам. Одним із найважливіших результатів повоєнного відновлення стало започаткування інтеграційних процесів, що згодом призвели до створення Європейський Союз. Співпраця у сфері вугілля та сталі, а згодом формування спільного ринку, стали інституційною відповіддю на проблему міждержавних конфліктів. У сучасних документах European Commission наголошується, що інтеграційний підхід дозволяє поєднувати економічну реконструкцію з політичною стабілізацією, що є релевантним і для сучасних постконфліктних країн [13].

Узагальнення європейської моделі. Європейський досвід після Другої світової війни демонструє, що ефективне повоєнне відновлення ґрунтується на:

1. Поєднанні зовнішньої допомоги та внутрішніх реформ.
2. Інституційній координації та міждержавній співпраці.
3. Структурній модернізації економіки.
4. Інвестиціях у людський капітал.
5. Формуванні механізмів довгострокової безпеки.

Сучасні аналітичні дослідження Світового банку підтверджують, що саме комплексність підходу, а не обсяг фінансування, визначає результативність відновлення [7]. Європейська модель стала прототипом для багатьох програм реконструкції у світі та заклала основи сучасної парадигми посткризового управління.

Повоєнне відновлення країн Азії після другої світової війни відбувалося в умовах масштабних руйнувань, політичної трансформації та формування нової архітектури міжнародної безпеки. На відміну від європейської моделі, азійські країни поєднали зовнішню допомогу з жорсткою державною модернізаційною політикою, орієнтацією на експорт та індустріалізацію. Найбільш показовими прикладами є Японія та Республіка Корея.

Японська модель: інституційна модернізація та технологічний прорив після капітуляції 1945 року Японія опинилася під окупаційною адміністрацією США, що

супроводжувалося глибокими реформами: демонополізацією великих фінансово-промислових груп, земельною реформою та демократизацією політичної системи.

Водночас було збережено ефективну бюрократичну структуру, яка згодом стала основою економічного управління. Ключову роль у координації індустріальної політики відігравало Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості (MITI), яке спрямовувало ресурси у пріоритетні галузі – машинобудування, електроніку, автомобілебудування.

За оцінками Asian Development Bank, саме державна координація інвестицій та експортна орієнтація забезпечили стійке зростання Японії впродовж 1950–1970-х років [16]. Японська модель відновлення ґрунтувалася на: активній ролі держави у стратегічному плануванні, інвестиціях у людський капітал та освіту, технологічному трансфері та інноваціях, інтеграції у світову торгівлю.

Південна Корея: розвиток через експортно-орієнтовану індустріалізацію. Після Корейської війни економіка Республіки Корея була практично зруйнована. Однак вже з 1960-х років країна реалізувала стратегію експортно-орієнтованої індустріалізації, що передбачала підтримку великих національних корпорацій (чеболів), залучення іноземних технологій та централізоване економічне планування.

Аналітичні дослідження World Bank підкреслюють, що ефективність корейської моделі пояснюється поєднанням державного стратегічного контролю та ринкових стимулів [8]. Високий рівень інвестицій у освіту та підготовку кадрів сприяв формуванню конкурентоспроможного людського капіталу.

На відміну від європейських країн, азійські держави розвивалися в умовах геополітичного протистояння «холодної війни». Безпекові гарантії з боку США стали одним із факторів економічної стабільності Японії та Південної Кореї. Міжнародна фінансова підтримка, кредитування та доступ до американського ринку створили сприятливе середовище для економічного зростання. Згідно з доповідями OECD, важливою умовою успіху було не лише фінансування, а й інституційна дисципліна, антикорупційні механізми та стратегічна послідовність реформ [9].

В обох країнах відновлення супроводжувалося масштабними соціальними змінами: урбанізацією, розвитком середнього класу, зростанням рівня освіти. Інвестиції у людський розвиток стали ключовим елементом довгострокового успіху. За даними United Nations Development Programme, саме підвищення рівня освіти та соціальної мобільності сприяло формуванню стійкої економіки знань [11]. Соціальна політика поступово еволюціонувала від мінімалістської моделі до розширеної системи соціального захисту, що відповідало зростанню доходів населення.

Повоєнний досвід країн Азії демонструє альтернативну модель реконструкції, що відрізняється від європейської:

1. Сильна централізована держава як стратегічний координатор.
2. Пріоритет індустріалізації та експорту.
3. Активне залучення технологій та іноземних інвестицій.
4. Високі стандарти освітньої політики.
5. Геополітична підтримка як фактор стабільності.

Сучасні дослідження Світового банку свідчать, що азійська модель стала прикладом «наздоганяючого розвитку», коли постконфліктна держава може досягти прориву за умови інституційної дисципліни та стратегічного бачення [8].

Таким чином, досвід Японії та Південної Кореї підтверджує, що ефективне повоєнне відновлення можливе за умови поєднання державного лідерства, інвестицій у людський капітал та інтеграції у глобальну економіку.

Постконфліктне відновлення на Балканах та в країнах Близького Сходу відбувалося наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в умовах складних етнополітичних конфліктів, руйнування державних інституцій та глибокої гуманітарної кризи. На відміну від класичних моделей повоєнної реконструкції після Другої світової війни, ці регіони зіткнулися з необхідністю одночасного державотворення, примирення та економічної стабілізації.

Балкани: міжнародна адміністрація та інституційне перезавантаження війни на території колишньої Югославії у 1990-х роках призвели до створення нових держав із фрагментованими політичними системами. Важливим прикладом є врегулювання конфлікту в Боснії і Герцеговині шляхом підписання Дейтонської угоди (1995 р.), які заклали основу складної федеративної моделі управління. Особливістю балканського відновлення стало активне міжнародне адміністрування. У Косово після конфлікту 1999 року діяла Тимчасова адміністрація ООН, що забезпечувала базове функціонування інституцій. Аналітичні матеріали United Nations Development Programme підкреслюють, що міжнародна присутність сприяла стабілізації, однак водночас формувала залежність від зовнішнього управління [11]. Європейський Союз відігравав ключову роль у трансформації регіону через механізми інтеграції, фінансову допомогу та моніторинг реформ. У документах European Commission наголошується, що перспектива членства стала потужним стимулом для демократичних і антикорупційних реформ [13]. Основні риси балканської моделі: міжнародний контроль і супровід реформ, конституційні компроміси між етнічними групами, акцент на безпековому секторі, поступова інтеграція до європейських структур.

Близький Схід. На Близькому Сході постконфліктне відновлення часто відбувалося без завершеного політичного врегулювання. Прикладом є Ірак після 2003 року, де одночасно здійснювалися демонтаж старих інституцій та формування нової системи влади. Відсутність інституційної спадкоємності спричинила управлінський вакуум і зростання нестабільності. Згідно з дослідженнями World Bank, ключовою проблемою регіону стала слабкість державних інституцій та обмежена координація донорської допомоги [8]. На відміну від європейського та азійського досвіду, тут часто спостерігалася фрагментація відновлювальних програм. Доповіді OECD вказують, що країни з високим рівнем крихкості (fragile states) потребують довгострокових програм підтримки, спрямованих на формування базових управлінських спроможностей, а не лише відновлення інфраструктури [9].

Балканські війни та конфлікти на Близькому Сході супроводжувалися масовими переміщеннями населення. За даними United Nations High Commissioner for Refugees, проблема повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб є визначальною для довгострокової стабільності регіону [20].

Гуманітарна складова відновлення включала: розмінування територій, відновлення житлового фонду, реінтеграцію ветеранів, програми примирення громад. Без вирішення соціальних та психологічних наслідків конфлікту економічна реконструкція залишалася нестійкою.

Постконфліктне управління на Балканах і Близькому Сході продемонструвало, що зовнішня допомога не гарантує успіху без внутрішньої політичної консолідації. Типовими проблемами стали: надмірна залежність від міжнародних донорів, слабка координація між інституціями, корупційні ризики, політизація етнічних відмінностей. У звітах OECD підкреслюється, що сталість відновлення залежить від здатності держави перейти від режиму «кризового управління» до повноцінної системи публічного адміністрування [9].

Балканська та близькосхідна моделі постконфліктного відновлення мають спільні риси:

1. Високий рівень міжнародної залученості.
2. Поєднання безпекових і гуманітарних заходів.
3. Складний процес політичного примирення.
4. Інституційна крихкість як головний ризик.
5. Залежність результатів від довгострокової підтримки.

На відміну від європейської та азійської моделей, де основою стало економічне зростання, у цих регіонах першочерговим завданням було відновлення державності та легітимності влади. Таким чином, постконфліктне управління в умовах етнополітичної фрагментації потребує триваліших горизонтів планування та глибшої інституційної перебудови.

Порівняльний аналіз історичних моделей повоєнного та постконфліктного відновлення (Європи, країн Азії, Балкани та Близький Схід) дозволяє виявити структурні закономірності, фактори успіху та типові ризики організаційного забезпечення реконструкції. Незважаючи на різний історичний, культурний і геополітичний контекст, зазначені регіони демонструють спільні логіки трансформації: інституційне відновлення, економічну модернізацію та соціальну стабілізацію.

Інституційна спроможність як базова умова відновлення. Європейська модель після Другої світової війни характеризувалася збереженням або швидким відновленням державних інституцій. Навіть за умов фізичних руйнувань, управлінські структури залишалися функціональними, що дозволило ефективно реалізувати План Маршалла. Координація економічної політики між державами стала передумовою інтеграційних процесів і подальшого формування Європейського Союзу [13].

Азійська модель (Японія, Південна Корея) продемонструвала варіант «керованої модернізації», де сильна централізована держава стала драйвером індустріалізації. Висока інституційна дисципліна та стратегічне планування забезпечили ефект «наздоганяючого розвитку» [8].

Натомість у країнах Балкан і Близького Сходу інституційна фрагментація або демонтаж державного апарату (Іраку) значно ускладнили процес реконструкції. У звітах OECD наголошується, що саме інституційна крихкість (fragility) є ключовим бар'єром сталого розвитку [9]. Висновок: сталість відновлення прямо залежить від збереження або швидкого формування ефективних публічних інституцій.

Зовнішня допомога: каталізатор чи замітник реформ? У європейському випадку зовнішня допомога була каталізатором внутрішніх реформ. Умовність фінансування сприяла модернізації економіки та посиленню координації політик [8]. В Азії міжнародна підтримка поєднувалася з чіткою національною стратегією розвитку. Ключову роль відігравала експортна орієнтація та інтеграція у глобальні ринки.

У Балканському регіоні та на Близькому. Сході міжнародна допомога нерідко заміщала внутрішні інституції, формуючи залежність від донорів. За оцінками United Nations Development Programme, відсутність локальної відповідальності за реформи знижує їхню ефективність [11]. Висновок: допомога є ефективною лише за умови національного лідерства та відповідальності.

Економічна стратегія: модернізація чи стабілізація. Європейських країн обрали модель соціального ринкового господарства та індустріальної модернізації. Азійські держави зробили ставку на індустріалізацію та технологічний розвиток. Натомість у країнах із тривалими конфліктами (Ірак, Сирія) відновлення часто

обмежувалося стабілізаційними заходами – відбудовою інфраструктури без глибокої структурної трансформації. Звіти World Bank підкреслюють, що без структурних реформ реконструкція не забезпечує довгострокового економічного зростання [7]. Висновок: економічна реконструкція має передбачати не лише відбудову, а й модернізацію.

Соціальний вимір та людський капітал у всіх успішних моделях ключовим чинником стало інвестування в освіту, охорону здоров'я та формування середнього класу. Європейська модель welfare state, а також азійський акцент на освітній політиці забезпечили стійкий розвиток людського капіталу [11]. У регіонах із тривалими етнополітичними конфліктами соціальна реінтеграція ускладнюється проблемами біженців, травматизації населення та низької довіри до інституцій. За даними United Nations High Commissioner for Refugees, масштаб переміщення населення прямо впливає на тривалість постконфліктної стабілізації [20]. Висновок: відновлення людського капіталу є довгостроковою інвестицією, що визначає успіх реконструкції.

Європейська інтеграція стала механізмом запобігання повторним конфліктам. У випадку Японії та Південної Кореї безпекові гарантії у період «холодної війни» створили передумови економічного розвитку. Натомість у Близькому Сході відсутність стабільної безпекової архітектури значно ускладнила відновлювальні процеси. Висновок: безпекова стабільність і міжнародна інтеграція є необхідними умовами сталого повоєнного розвитку. Порівняльний аналіз моделей вище згаданих моделей дозволяє сформулювати такі закономірності: інституційна спроможність є базовим фактором ефективності, зовнішня допомога має бути умовною та стимулювати реформи, економічна реконструкція повинна супроводжуватися структурною модернізацією, інвестиції у людський капітал визначають довгострокову стабільність, безпекові гарантії та інтеграція до міжнародних структур підсилюють результати. Таким чином, світовий досвід свідчить, що повоєнне відновлення – це не лише процес фізичної відбудови, а комплексна трансформація держави, економіки та суспільства. Успішні моделі поєднують державне лідерство, інституційну стабільність, соціальну згуртованість та стратегічну інтеграцію у глобальний простір.

Проведений аналіз історичних моделей повоєнного та постконфліктного відновлення дозволяє зробити узагальнені висновки щодо закономірностей організаційного забезпечення реконструкції держав і суспільств після масштабних криз. По-перше, досвід Європи після другої світової війни засвідчив, що ефективність відновлення визначається поєднанням зовнішньої підтримки та внутрішніх структурних реформ. Реалізація плану Маршалла стала прикладом координованої міжнародної допомоги, яка не лише компенсувала матеріальні втрати, а й стимулювала модернізацію економіки та міждержавну співпрацю. У подальшому це заклало підвалини для формування інтеграційної моделі розвитку, що інституціоналізувалася у створенні Європейського Союзу [13]. По-друге, азійська модель (Японія, Республіка Корея) продемонструвала альтернативний шлях відновлення – через централізовану індустріальну політику, експортну орієнтацію та масштабні інвестиції у людський капітал. Сильна держава як стратегічний координатор економічного розвитку забезпечила умови для «наздоганяючої модернізації» та довгострокового економічного прориву [8].

Отже, повоєнна реконструкція може стати стартовим майданчиком для глибокої структурної трансформації. По-третє, досвід Балкан і Близького Сходу виявив складність відновлення у контексті інституційної крихкості, етнополітичної фрагментації та тривалої нестабільності. Міжнародне адміністрування та миротворчі

місії забезпечували базову стабілізацію, проте не завжди сприяли формуванню самодостатніх національних інституцій. У межах концепції «крихких держав», розробленої OECD, підкреслюється, що відсутність легітимної влади та ефективного публічного управління істотно знижує сталість результатів реконструкції [9]. По-четверте, порівняльний аналіз засвідчив, що відновлення не обмежується матеріальною відбудовою.

Успішні моделі включали: інституційне перезавантаження та реформування системи управління, модернізацію економічної структури, інвестиції у людський капітал, соціальну інтеграцію та формування середнього класу, створення довгострокової безпекової архітектури. По-п'яте, зовнішня допомога є ефективною лише за умов національного лідерства, стратегічного бачення та внутрішньої відповідальності за результати реформ. У випадках, коли донорська підтримка підміняла державні функції, виникала залежність і сповільнювалася інституційна еволюція. Таким чином, історичні моделі повоєнного відновлення демонструють, що успіх визначається не лише обсягом фінансових ресурсів, а насамперед якістю організаційних рішень, рівнем інституційної спроможності та здатністю держави інтегрувати економічну, соціальну та безпекову політику в єдину стратегію розвитку.

Відновлення людського капіталу є одним із ключових напрямів повоєнної та посткризової реконструкції, оскільки саме людські ресурси визначають спроможність держави до довгострокового розвитку, інституційної стабільності та економічного зростання.

Світовий досвід свідчить, що інвестиції у освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і професійну адаптацію населення мають не лише гуманітарне, а й стратегічне значення.

Людський капітал як основа стійкого розвитку. Концепція людського розвитку, системно представлена у доповідях United Nations Development Programme, визначає освіту, тривалість життя та рівень доходів як базові індикатори спроможності суспільства до відновлення [11]. Після масштабних конфліктів або криз держави стикаються з такими викликами: демографічні втрати, вимушена міграція, зниження рівня освіти, руйнування медичної інфраструктури, зростання бідності та соціальної нерівності. Відновлення людського капіталу стає необхідною передумовою економічної реконструкції.

Освіта як стратегічна інвестиція. Європейський та азійський досвід показав, що після Друга світова війна саме масштабні інвестиції у систему освіти забезпечили формування кваліфікованої робочої сили та сприяли індустріальному прориву. У Японії та Південній Кореї освітня реформа стала центральним елементом стратегії модернізації, що дозволило сформувати економіку знань [8]. У постконфліктних країнах Балкан значна увага приділялася реформуванню навчальних програм із метою подолання етнополітичних розбіжностей і формування спільної громадянської ідентичності. Освіта в таких умовах виконує не лише економічну, а й миротворчу функцію.

Відновлення системи охорони здоров'я. Збройні конфлікти та масштабні кризи супроводжуються зростанням рівня захворюваності, психологічних травм та інвалідності. Відновлення медичної інфраструктури, забезпечення доступу до базових послуг та реформування системи фінансування охорони здоров'я є невід'ємною складовою реконструкції. Аналітичні матеріали World Bank підкреслюють, що ефективна система охорони здоров'я сприяє зменшенню соціальної напруги та підвищує продуктивність праці [7]. Особливого значення набувають програми психологічної реабілітації ветеранів і цивільного населення.

Міграція та реінтеграція переміщених осіб. Одним із найскладніших викликів є проблема вимушеної міграції. За даними United Nations High Commissioner for Refugees, постконфліктні суспільства часто стикаються з масовим переміщенням населення, що впливає на ринок праці, демографічну структуру та систему соціального забезпечення [20]. Ефективна політика реінтеграції включає: створення робочих місць, доступ до освіти і перекваліфікації, відновлення житлового фонду, підтримку малого і середнього бізнесу. Без інтеграції переміщених осіб у соціально-економічне життя країни ризик повторної нестабільності зберігається.

Соціальний захист та формування довіри. Система соціального захисту у повоєнний період виконує стабілізаційну функцію. У європейській моделі держава загального добробуту стала інструментом зменшення соціальної нерівності та зміцнення довіри до інституцій. У країнах із високим рівнем крихкості, як зазначає OECD, формування базових соціальних гарантій є необхідною умовою переходу від кризового управління до сталого розвитку [9].

Соціальний захист сприяє: зниженню рівня бідності, підтримці вразливих груп населення, зміцненню соціальної згуртованості, підвищенню легітимності державної влади.

Світовий досвід повоєнного та посткризового відновлення свідчить, що людський капітал є стратегічним ресурсом держави. Його відновлення потребує комплексного підходу, який поєднує: 1. Освітню модернізацію та розвиток навичок майбутнього. реабілітацію. 3. Ефективну політику реінтеграції мігрантів і ветеранів. 4. Розбудову системи соціального захисту. 5. Підвищення довіри до державних інституцій.

Економічна реконструкція є центральним елементом повоєнного та посткризового відновлення, оскільки саме вона формує матеріальну основу стабільності, соціального розвитку та довгострокового зростання. Світовий досвід свідчить, що ефективна модель відбудови повинна поєднувати фізичну реконструкцію інфраструктури з глибокими структурними реформами, модернізацією виробництва та інтеграцією у глобальну економіку.

Відбудова інфраструктури як перший етап стабілізації. Після масштабних конфліктів першочерговим завданням є відновлення базової інфраструктури: транспортної мережі, енергетики, житлового фонду, водопостачання. Європейський досвід після Друга світова війна продемонстрував, що системна модернізація інфраструктури може стати поштовхом до економічного зростання. У рамках Плану Маршалла значна частина ресурсів була спрямована саме на відновлення промисловості та логістики, що створило мультиплікативний ефект для економіки та стимулювало розвиток внутрішнього ринку [8]. Сучасні аналітичні матеріали World Bank підкреслюють, що інвестиції в інфраструктуру мають не лише економічний, а й соціальний ефект – вони сприяють зайнятості, регіональній інтеграції та зменшенню нерівності [7].

Структурна трансформація економіки. Світовий досвід свідчить, що просте відновлення довоєнної економічної структури не гарантує довгострокового розвитку. Успішні країни використали період відбудови як можливість для структурної модернізації. У Західній Європі було запроваджено модель соціального ринкового господарства, що поєднувала ринкові механізми з активною державною політикою. В Азії (Японія, Південна Корея) держава спрямовувала ресурси у стратегічні галузі – машинобудування, електроніку, суднобудування, формуючи конкурентоспроможний експортний сектор [8]. За оцінками OECD, структурні реформи, спрямовані на підвищення продуктивності та диверсифікацію економіки, є визначальним чинником переходу від стадії стабілізації до сталого зростання [9].

Роль держави у процесі реконструкції. Повоєнна практика доводить, що держава відіграє активну роль у координації відновлювальних процесів. Успішні моделі характеризуються: стратегічним плануванням розвитку є ефективною бюджетною політикою, створенням сприятливого інвестиційного клімату, підтримкою малого та середнього бізнесу.

Водночас надмірна централізація без прозорих механізмів управління може призвести до корупційних ризиків і неефективного використання ресурсів. Тому інституційна спроможність та прозорість є необхідними умовами результативної реконструкції.

Інтеграція у глобальну економіку. Інтеграція до міжнародних ринків стала одним із ключових чинників успіху повоєнного розвитку. Європейські країни поступово перейшли до моделі економічної інтеграції, що завершилася створенням Європейський Союз. Це забезпечило доступ до спільного ринку, інвестицій та координації економічної політики [13]. Азійські держави зробили ставку на експортно-орієнтовану модель, що дозволило їм інтегруватися у глобальні виробничі ланцюги та підвищити конкурентоспроможність. Натомість у країнах із тривалими конфліктами (Ірак, Сирія) відсутність стабільної безпекової ситуації та інституційної передбачуваності стримує залучення іноземних інвестицій та гальмує економічну диверсифікацію.

Фінансування відновлення. Фінансування реконструкції здійснюється через поєднання внутрішніх ресурсів, міжнародної допомоги, кредитування та приватних інвестицій. За даними International Monetary Fund, макрофінансова стабільність і контроль за бюджетним дефіцитом є передумовами ефективного залучення зовнішнього фінансування [15]. Водночас сучасні підходи наголошують на необхідності прозорого управління коштами та запровадження механізмів антикорупційного контролю.

Психологічна реабілітація та соціальна згуртованість є критично важливими аспектами посткризового відновлення, оскільки від рівня емоційного, психічного та соціального відновлення залежить здатність суспільства до стабільного розвитку, взаємодії з державними інституціями та участі у відбудові економіки та громадянських структур.

Психологічні наслідки конфліктів та криз. Масштабні конфлікти, стихійні лиха або економічні кризи призводять до значних психологічних втрат: травматизації цивільного населення та ветеранів; підвищеного рівня стресу, депресії та тривожності, порушень соціальних зв'язків і довіри, росту конфліктності в громадах. За даними World Health Organization, відсутність системної психологічної підтримки може спричинити затяжну соціальну нестабільність та обмежити ефективність економічної та інституційної реконструкції [12].

Психологічна реабілітація як складова відновлення. Ефективна постконфліктна політика включає створення системи психологічної підтримки: психотерапевтичні програми для ветеранів і цивільних осіб, групові тренінги та програми соціальної адаптації, освітні ініціативи, спрямовані на подолання травматичних наслідків конфліктів. У Боснії і Герцеговині після 1995 року впроваджувалися програми психологічної реабілітації та роботи з дітьми, які пережили війну. Досвід показав, що соціальна стабільність на пряму залежить від відновлення психоемоційного здоров'я населення [9].

Соціальна згуртованість. Соціальна згуртованість передбачає відновлення довіри між громадянами та державними інституціями, а також між різними групами населення. Вона включає: формування спільних норм і цінностей, розвиток громадянського суспільства та локальних ініціатив, інтеграцію переміщених осіб та

вразливих груп у соціальне життя, попередження повторних конфліктів через медіацію та діалог. У Косово та на Балканах після конфліктів міжнародні організації та місцеві громади активно впроваджували проекти з відновлення міжетнічної взаємодії, що стало ключовим чинником стабілізації [11].

Роль громадянського суспільства. Громадянське суспільство виконує функцію «мосту» між державою та населенням, сприяє: підвищенню соціальної відповідальності, реалізації гуманітарних та освітніх програм, мобілізації ресурсів для локальної відбудови, формуванню демократичних практик. За даними OECD, активне громадянське суспільство значно підвищує ефективність посткризового управління та прискорює інтеграцію суспільства в мирне та економічно стабільне життя [9].

Громадянське суспільство виступає критично важливим чинником посткризового та повоєнного відновлення, оскільки воно забезпечує мобілізацію ресурсів, підвищує соціальну згуртованість і сприяє підзвітності державних інституцій. Досвід різних регіонів демонструє, що ефективна взаємодія між державою та громадянськими структурами визначає успіх відбудови та інтеграції суспільства в мирне життя.

Громадянське суспільство як «міст» між владою та населенням. У постконфліктних країнах громадянські організації виконують роль посередника між державою та громадянами, сприяючи: реалізації соціальних та гуманітарних програм, забезпеченню доступу до базових послуг для вразливих груп, контролю за ефективністю державних ініціатив, розвитку демократичних практик на місцевому рівні [9]. Наприклад, у Боснії і Герцеговині та Косово громадські організації координували гуманітарну допомогу, програми інтеграції переміщених осіб та освітні ініціативи, що значно прискорило процес відновлення.

Підтримка соціальної згуртованості. Громадянське суспільство відіграє ключову роль у відновленні соціальної довіри. Воно сприяє: діалогу між різними етнічними та соціальними групами, розвитку локальних ініціатив для вирішення конфліктів, формуванню спільних норм і цінностей після кризи. У регіонах Балкан і Близького Сходу такі програми забезпечували попередження повторних конфліктів та створювали основу для сталого розвитку [11].

Економічна та гуманітарна роль. Громадянські організації активно залучають ресурси для економічної та соціальної відбудови: підтримка малого та середнього бізнесу, реалізація програм зайнятості для переселенців та ветеранів, забезпечення продовольчої та медичної допомоги у постконфліктний період [20]. Це дозволяє державі зосередитися на стратегічних завданнях, водночас забезпечуючи базові потреби населення.

Взаємодія з міжнародними організаціями. Громадянське суспільство часто виступає каналом для координації міжнародної допомоги та залучення експертних ресурсів. Спільна робота з United Nations Development Programme, World Bank та іншими міжнародними структурами забезпечує: ефективну реалізацію програм розвитку, контроль за прозорістю фінансування, передачу передового досвіду та технологій [11;7].

Отже, соціально-економічні і гуманітарні аспекти повоєнного та посткризового відновлення демонструє, що успішна реконструкція держави і суспільства залежить від комплексного підходу, який поєднує відновлення людського капіталу, економічну реконструкцію, психологічну реабілітацію та активну роль громадянського суспільства.

Відновлення людського капіталу є фундаментальним чинником стабільності. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та професійну підготовку

населення забезпечують довгострокову спроможність держави до розвитку та підвищують стійкість до майбутніх криз [11;7;20].

Економічна реконструкція та структурні зміни визначають темпи і якість відновлення. Відбудова інфраструктури, модернізація економічної структури, стратегічна роль держави та інтеграція у глобальні ринки створюють умови для сталого економічного зростання [8;9;13;15].

Психологічна реабілітація та соціальна згуртованість забезпечують стабільність соціального середовища. Відновлення психоемоційного стану населення, робота з постраждалими та інтеграція переміщених осіб формують базу довіри до держави і дозволяють уникнути повторних конфліктів [12;9;11].

Роль громадянського суспільства є критичною для ефективності відновлення. Громадські організації сприяють мобілізації ресурсів, реалізації гуманітарних програм, контролю за державними ініціативами та інтеграції населення у відбудову країни. Загалом, соціально-економічні та гуманітарні аспекти відновлення взаємопов'язані та створюють синергетичний ефект. Ігнорування будь-якого з цих компонентів призводить до зниження стійкості результатів реконструкції та підвищує ризики соціальної, економічної або політичної нестабільності. [9;11;20].

Аналіз світового досвіду повоєнного та посткризового відновлення дозволяє виокремити ряд успішних практик та типових помилок, що впливають на ефективність процесів відбудови. Цей аналіз важливий для формування рекомендацій щодо сучасного посткризового управління та підвищення спроможності держав і суспільств протистояти майбутнім кризам.

Комплексний підхід до відновлення. Ефективні моделі передбачають одночасну роботу над економічним, соціальним, психологічним та інституційним відновленням. Європейські країни після Друга світова війна поєднували відбудову інфраструктури, модернізацію економіки, соціальні програми та реформи державного управління, що забезпечило довгострокову стабільність [13;8].

Сильна інституційна база та державне лідерство. Успішні кейси (Японія, Південна Корея) показали, що стратегічне планування держави, чіткі пріоритети і контроль за реалізацією реформ забезпечують ефективне використання ресурсів і прискорюють економічний розвиток [8].

Інтеграція зовнішньої допомоги та локальних ініціатив. Позитивним прикладом є реалізація Плану Маршалла, де міжнародна фінансова та технічна допомога поєднувалася з національними реформами. Подібний підхід застосовувався в постконфліктних Балканських країнах для підтримки освіти, медицини та соціальних програм [11;7].

Психологічна та соціальна робота з населенням. Програми психологічної реабілітації, підтримки ветеранів і дітей, які пережили конфлікти (Боснія і Герцеговина, Косово), сприяли відновленню соціальної згуртованості і попередженню повторних конфліктів [9;12].

Роль громадянського суспільства. Активна участь громадських організацій підвищує ефективність посткризового управління, забезпечує прозорість, контроль за державними ресурсами та інтегрує вразливі групи у процес відновлення [9;11].

Ігнорування інституційного виміру. Нестача легітимних та ефективних державних структур, як у Іраку чи Сирії після конфліктів, призводить до затяжної нестабільності, залежності від донорської допомоги та слабкої реалізації реформ [9].

Фокус лише на економічному відновленні. Відновлення інфраструктури без уваги до соціальних і психологічних аспектів часто призводить до відтоку населення, конфліктів і низької продуктивності праці. Це спостерігалось у ряді постконфліктних регіонів Близького Сходу [20].

Надмірна залежність від зовнішньої допомоги. Міжнародні донори можуть забезпечити ресурси, але без національного лідерства та стратегічного планування результати відновлення часто нестійкі, що видно на прикладі частини Балканських країн [11].

Недостатня увага до соціальної згуртованості та психологічної реабілітації. Ігнорування цих аспектів збільшує ризик повторних конфліктів, підриває довіру до держави і уповільнює економічне відновлення [12;9].

Відсутність координації між секторами та рівнями управління. Фрагментація зусиль між державними органами, місцевими громадами та міжнародними агентствами знижує ефективність ресурсів і уповільнює процес відбудови.

Ефективність організаційних моделей повоєнного та посткризового відновлення залежить від поєднання інституційних, економічних, соціальних та зовнішніх чинників. Аналіз світового досвіду дозволяє виокремити ключові елементи, які визначають успішність процесів відбудови.

Сильна інституційна спроможність. Одним із головних факторів ефективності є наявність легітимних та функціональних державних інститутів. Досвід Європи після Друга світова війна і постконфліктних азійських країн (Японія, Південна Корея) показав, що стратегічне планування, чіткий розподіл функцій між центральною та місцевою владою, а також прозорі механізми контролю за реалізацією реформ забезпечують стабільність і сталість результатів [8;13]. У країнах з високим рівнем крихкості, як Ірак та Сирія, відсутність інституційної спроможності ускладнює відновлення, створюючи ризик політичної і соціальної нестабільності [9].

Комплексність та інтеграція підходів. Ефективні організаційні моделі поєднують економічну, соціальну, психологічну та безпекову складові. Наприклад, у Боснії і Герцеговині та Косово успішна координація гуманітарних, освітніх і соціальних програм з державними реформами сприяла формуванню стабільного соціального середовища [11]. Інтеграція дозволяє уникнути розривів між секторами та забезпечує синергетичний ефект: відновлення економіки посилює соціальну стабільність, а зміцнення соціальної згуртованості підвищує продуктивність економічних реформ.

Роль державного лідерства та стратегічного планування. Успішні кейси (Японія, Південна Корея, Західна Європа) демонструють, що ефективність відновлення на пряму залежить від сильного лідерства та чіткого стратегічного бачення. Держава координує залучення ресурсів, визначає пріоритети реформ та контролює їх виконання. Недостатнє лідерство або відсутність чіткої стратегії призводить до фрагментації процесів і неефективного використання ресурсів, що спостерігалось у частині постконфліктних країн Близького Сходу [20].

Залучення громадянського суспільства та місцевих ініціатив. Активна участь громадянського суспільства забезпечує підзвітність, мобілізацію ресурсів та соціальну згуртованість. Вона особливо важлива у регіонах з високим рівнем соціальної крихкості, де державні інститути ще не здатні повністю виконувати свої функції. Взаємодія з місцевими громадами дозволяє адаптувати відновлювальні програми до реальних потреб населення та підвищити легітимність державних рішень [9;11].

Стабільне фінансування та зовнішня підтримка. Доступ до фінансових ресурсів, міжнародної допомоги та інвестицій є необхідним, але не достатнім фактором. Ефективність забезпечується прозорістю використання коштів, контролем за їх цільовим призначенням та поєднанням із внутрішніми стратегіями

розвитку. Недостатньо координоване фінансування може призвести до дублювання зусиль, корупційних ризиків та затримок у відновленні [7;15].

Посткризове управління стикається з низкою складних викликів, що виникають у процесі відновлення після конфліктів, кризових ситуацій або катастроф. Світовий досвід демонструє, що успішне відновлення залежить від здатності держави та суспільства адаптуватися до динамічного середовища та інтегрувати сучасні підходи до управління.

Інституційна крихкість та легітимність влади. У багатьох постконфліктних країнах, таких як Ірак, Сирія, Косово та Боснія і Герцеговина, слабкі державні інститути та обмежена легітимність влади стримують процес відновлення. Відсутність ефективних правових та управлінських механізмів призводить до: нестабільності політичних процесів, низької довіри громадян до держави, розповсюдження корупційних практик, ризику повторних конфліктів [9;20].

Економічні та фінансові виклики. Посткризові економіки часто стикаються з дефіцитом ресурсів, руйнуванням інфраструктури та високою безробітністю. Основні проблеми включають: обмежений доступ до інвестицій та кредитів, нестабільність валютного та фінансового сектору, залежність від зовнішньої допомоги, нерівномірний розвиток регіонів [7;15].

Відсутність ефективного економічного планування може значно затягнути процес відновлення та зменшити довгострокову стійкість суспільства.

Соціальні та гуманітарні виклики Конфлікти та кризи залишають глибокі соціальні рани. Основними викликами є: психологічні травми населення, вимушена міграція та проблема інтеграції переселенців, нерівність та соціальна фрагментація, ослаблення соціальної згуртованості [12;11]. Ігнорування цих аспектів може підірвати ефективність економічних та інституційних реформ.

Безпеківі ризики та конфліктогенність. Навіть після завершення активних бойових дій залишаються високі ризики локальних конфліктів, терористичних загроз або міжетнічних зіткнень. Ці ризики ускладнюють роботу уряду та міжнародних організацій, що реалізують програми відновлення [20]. Ефективне посткризове управління вимагає синхронізації заходів безпеки з соціальними, економічними та гуманітарними ініціативами.

У сучасному глобальному середовищі посткризові країни значною мірою залежать від зовнішньої допомоги та міжнародних партнерств. Основні виклики полягають у: координації зусиль різних донорів, адаптації міжнародних програм до локальних потреб, забезпеченні прозорості та ефективності використання зовнішніх ресурсів [11;7]. Неefективна координація може призвести до дублювання програм, конфлікту інтересів та втрати ресурсів.

Світовий досвід повоєнного та посткризового відновлення надає цінні уроки, які можна адаптувати до сучасних умов і нових кризових ситуацій. Перспективи застосування цього досвіду полягають у системному використанні перевірених практик, інтеграції міжнародних стандартів та адаптації під специфіку локальних контекстів.

Успішні кейси (Європа після Другої світової війни, Японія, Південна Корея, Балкани) показали, що ефективне відновлення потребує одночасної роботи над економічною, соціальною, психологічною та інституційною складовими. Перспективним є застосування комплексних стратегій, які враховують: економічну реконструкцію та структурні реформи, відновлення інфраструктури, психологічну реабілітацію та підтримку соціальної згуртованості, зміцнення інституцій та законності. Таке поєднання дозволяє підвищити стійкість суспільства до повторних криз та забезпечує довгострокову стабільність.

Використання принципів state-building та peace-building. Теоретичні концепції state-building і peace-building стають практичними орієнтирами для посткризового управління: State-building передбачає створення ефективних інститутів влади, прозорого управління та здатності держави реалізовувати політику стабільного розвитку. Peace-building спрямований на попередження повторних конфліктів через соціальну інтеграцію, медіацію та розвиток громадянського суспільства. Інтеграція цих концепцій дозволяє уникати одноразових рішень і формує системну модель посткризового відновлення.

Запозичення успішних кейсів та інноваційних практик. Сучасні посткризові суспільства можуть запозичувати елементи успішних моделей відновлення: Балкани та Близький Схід: програми інтеграції переміщених осіб, розвиток місцевих громад та міжетнічний діалог. Азійські країни: стратегічні інвестиції у пріоритетні галузі економіки та модернізація виробничих секторів. Європа: координація міжнародної допомоги з національними реформами, впровадження соціального ринкового господарства. Адаптація цих практик під локальні умови підвищує ефективність відновлювальних програм.

Роль громадянського суспільства та міжнародних організацій. Активна участь громадянського суспільства у поєднанні з міжнародною підтримкою забезпечує: прозорість управління ресурсами, підзвітність державних інституцій, ефективну реалізацію гуманітарних, освітніх та економічних програм. Цей підхід дозволяє компенсувати слабкість державних структур у кризових регіонах та забезпечує сталість відновлення.

Виклики при застосуванні світового досвіду. Перспективи використання досвіду можуть бути обмежені специфікою локального контексту: політична нестабільність та слабка легітимність влади, економічні обмеження та обмежений доступ до фінансування, соціальна фрагментація та психологічні наслідки конфліктів, складність координації між державою, громадянським суспільством і міжнародними акторами. Успіх залежить від адаптації моделей до локальних реалій, врахування культурних особливостей і послідовної інтеграції всіх сфер відновлення.

Отже, світовий досвід повоєнного та посткризового відновлення дозволяє виокремити ключові уроки та виклики, які визначають ефективність сучасного управління кризовими ситуаціями. Комплексність підходу є критичною. Успішні моделі передбачають одночасну інтеграцію економічних, соціальних, психологічних та інституційних заходів. Однобокий підхід призводить до нестійких результатів і високих ризиків повторних криз.

Інституційна спроможність та легітимність влади визначають швидкість та ефективність відновлення. Держави з міцними і прозорими інститутами здатні координувати ресурси, проводити реформи та забезпечувати сталість результатів. Слабкі інститути, як у Сирії та Іраку, значно ускладнюють процес посткризового управління.

Роль державного лідерства та стратегічного планування залишається визначальною. Чітке бачення пріоритетів і координація дій між різними секторами забезпечують ефективне використання ресурсів і прискорюють відновлення.

Залучення громадянського суспільства підвищує легітимність реформ, сприяє соціальній згуртованості та мобілізує локальні ресурси. Активна участь громадських організацій дозволяє компенсувати слабкість державних структур у кризових регіонах.

Виклики посткризового управління залишаються значними. Вони включають інституційну крихкість, економічну нестабільність, соціальну фрагментацію, безпекові ризики та складну координацію міжнародної допомоги. Вирішення цих проблем потребує системного підходу та адаптації міжнародного досвіду до локальних умов. Перспективи застосування світового досвіду полягають у поєднанні комплексних стратегій, адаптації

концепцій state-building та peace-building, запозиченні перевірених практик і тісній взаємодії з міжнародними партнерами. Це дозволяє формувати стійкі моделі посткризового управління, здатні забезпечити довгострокову стабільність і розвиток держав та суспільств.

Список використаних джерел:

1. Власюк О. С. Повоєнне відновлення України: виклики та механізми реалізації. Київ: НІСД, 2023. URL: <https://niss.gov.ua>
2. Геєць В. М. Економіка відновлення: структурні трансформації та модернізація. Київ: НАН України, 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua>
3. Колодій А. Ф. Громадянське суспільство в умовах постконфліктного розвитку. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021 <https://lnu.edu.ua>
4. Лібанова Е. М. Людський розвиток у кризових та посткризових суспільствах. Київ: Інститут демографії НАН України, 2020. URL: <https://idss.org.ua>
5. Національний інститут стратегічних досліджень. Повоєнне відновлення України: стратегічні пріоритети. Київ, 2022. URL: <https://niss.gov.ua>
6. Центр Разумкова. Соціальна згуртованість та відновлення в умовах війни // Київ, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua>
7. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment 2024 Update // Washington, DC: World Bank, 2024. URL: <https://www.worldbank.org>
8. World Bank. Pathways to Inclusive Recovery: Lessons from Post-Conflict Countries // Washington, DC, 2022. URL: <https://www.worldbank.org>
9. OECD. States of Fragility 2022: The Road to Recovery // Paris: OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>
10. OECD. Building Resilient Infrastructure for Recovery // Paris, 2021. URL: <https://www.oecd.org>
11. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives // New York: UNDP, 2022. URL: <https://hdr.undp.org>
12. United Nations. Financing for Sustainable Development Report 2023 // New York, 2023. URL: <https://www.un.org>
13. European Commission. Ukraine Recovery and Reconstruction Plan // Brussels, 2023. URL: <https://ec.europa.eu>
14. European Investment Bank. Restoring Ukraine: Infrastructure and Economic Recovery // Luxembourg, 2023. URL: <https://www.eib.org>
15. International Monetary Fund (IMF). Ukraine: Program Monitoring with Board Involvement // Washington, DC, 2023. URL: <https://www.imf.org>
16. Asian Development Bank. Post-Conflict Reconstruction in Asia: Policy Frameworks and Institutional Approaches // Manila, 2021. URL: <https://www.adb.org>
17. Fukuyama F. Liberalism and Its Discontents // New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022. URL: <https://www.farrarstrauss.com>
18. Moyo D. How Boards Work: And How They Can Work Better in a Chaotic World // London: Penguin, 2021. URL: <https://www.penguin.co.uk>
19. Collier P. The Future of Capitalism: Facing the New Anxieties // London: Penguin, 2020. URL: <https://www.penguin.co.uk>
20. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Global Trends: Forced Displacement in 2023 // Geneva, 2024. URL: <https://www.unhcr.org>

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВІДНОВЛЕННЯ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

*Мартусенко І.В., к.г.н., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

2.1. Організаційно-економічне забезпечення спроможності просторових систем: регіональний аспект

У сучасних умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, посилених наслідками повномасштабної війни, проблема формування спроможності просторових систем України набуває особливої актуальності. Просторові системи, як складні соціально-економічні утворення, що охоплюють регіони, територіальні громади та міжрегіональні взаємодії, стають визначальними осередками відновлення, економічного зростання та забезпечення національної стійкості. В умовах децентралізації, інтеграції до європейського економічного простору та необхідності повоєнної реконструкції саме регіональний рівень виступає базовим середовищем для реалізації ефективної політики розвитку. Це зумовлено потребою у формуванні цілісної системи організаційно-економічного забезпечення спроможності просторових систем, яка б поєднувала інституційні механізми управління, фінансово-економічні інструменти, інноваційні підходи та сучасні моделі просторового розвитку. Існуючі диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів, нерівномірність ресурсного забезпечення, а також різний рівень інституційної спроможності територіальних громад вимагають наукового обґрунтування нових підходів до управління просторовими системами, орієнтованих на підвищення їх адаптивності, конкурентоспроможності та стійкості.

Теоретичне підґрунтя дослідження даної проблематики базується на положеннях теорії регіонального розвитку, інституціональної економіки, концепції сталого розвитку, смарт-спеціалізації та просторової економіки. Водночас, сучасні виклики вимагають інтеграції цих підходів у єдину методологічну конструкцію, що дозволяє комплексно оцінювати та формувати спроможність просторових систем як багатовимірну категорію, яка включає економічну, фінансову, інституційну, соціальну та інноваційну складові. Саме тому дослідження організаційно-економічного забезпечення спроможності регіонів нашої держави спрямоване на формування науково обґрунтованої концепції розвитку просторових систем України, яка забезпечить їх ефективне функціонування, підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію у європейський економічний простір.

У сучасному науковому дискурсі категорія «просторова система» набула статусу базового аналітичного інструменту дослідження територіальної організації економіки та регіонального розвитку. Її еволюція відображає поступову зміну парадигм економічної науки, від локаційно-ресурсної до інституційно-мережевої та системно-динамічної. На ранніх етапах розвитку економічної думки (теорії розміщення виробництва Й. фон Тюнена, А. Вебера, В. Крісталлера) простір розглядався, переважно, як фактор мінімізації витрат і оптимізації розміщення ресурсів. У межах цих підходів домінувала ідея економічної раціональності, а просторові системи трактувалися як сукупність точок виробництва і споживання.

Подальший розвиток регіональної науки (У. Айзард, Ф. Перру, Г. Мюрдал) змістив акцент на динамічні процеси розвитку територій, нерівномірність економічного зростання та ефекти агломерації. Просторові системи почали розглядатися як відкриті, нерівноважні системи, в яких важливу роль відіграють кумулятивні ефекти, полюси зростання та міжрегіональні зв'язки. Такий підхід формував статичне розуміння простору без урахування соціально-економічної складності та взаємозалежностей.

Подальший розвиток регіональної економіки та просторового аналізу сприяв переосмисленню ролі простору, як активного чинника економічної динаміки. У межах теорій полюсів зростання, кумулятивного розвитку та агломераційних ефектів просторові системи почали інтерпретуватися, як динамічні утворення, в яких концентруються економічна активність, інновації та інвестиції. Це зумовило перехід до розуміння просторової системи в сенсі середовища формування конкурентних переваг.

У межах неоінституційного підходу та нової геоekonomіки (П. Кругман, М. Фуджіта) просторові системи набули інтерпретації мережових структур взаємодії економічних агентів, інститутів та інфраструктур, функціонування яких визначається не лише ресурсними параметрами, але й якістю інституційного середовища, рівнем транзакційних витрат та інтенсивністю міжрегіональних зв'язків, де визначальними стають: транспортні витрати, масштаби ринку, агломераційні ефекти та інституційне середовище. У даному контексті простір трансформується з фізичної категорії у соціально-економічну конструкцію.

Сучасний етап розвитку теорії просторових систем характеризується домінуванням системного та мережевого підходів. Просторова система інтерпретується відкритим, багаторівневим, динамічним комплексом, що включає економічні, соціальні, інституційні та інноваційні підсистеми, інтегровані через горизонтальні та вертикальні зв'язки. Важливою характеристикою є її здатність до самоорганізації, адаптації та генерації розвитку в умовах зовнішніх шоків.

Отже, з урахуванням сучасних підходів, просторова система є – складною, відкритою соціально-економічною системою, що функціонує у межах визначеного територіального простору, характеризується інтегрованістю економічних, інституційних і соціальних елементів та забезпечує відтворення, розвиток і взаємодію на основі мережових зв'язків й інституційних механізмів. Таким чином, еволюція поняття «просторова система» відображає перехід від редукціоністського підходу – до комплексного, де простір виступає не лише умовою, а й активним ресурсом розвитку, що формує структуру економічних процесів та визначає траєкторії регіонального зростання.

В свою чергу, категорія «спроможність» у сучасній економічній науці розглядається як інтегральна характеристика функціонального потенціалу системи щодо досягнення стратегічних цілей розвитку в умовах обмеженості ресурсів і зростаючої невизначеності. У контексті просторових систем вона виступає визначальним критерієм ефективності регіональної політики та відновлення економіки. Теоретичне осмислення спроможності ґрунтується на поєднанні ресурсного, інституційного та функціонального підходів. У межах ресурсного підходу спроможність пов'язується з наявністю та ефективністю використання факторів виробництва. Інституційний підхід акцентує увагу на якості управління, здатності формувати та реалізовувати політики розвитку, а також забезпечувати координацію економічних процесів. Функціональний підхід розглядає спроможність як здатність системи до досягнення результатів, адаптації та трансформації.

У сучасних дослідженнях дедалі більшого значення набуває концепція «resilience», що розширює зміст категорії «спроможність» за рахунок включення характеристик стійкості, гнучкості та здатності до відновлення після кризових впливів [8]. Для України, в умовах повоєнної трансформації, це означає необхідність формування не лише відновлювальної, але й трансформаційної спроможності просторових систем.

У контексті регіонального розвитку, спроможність доцільно трактувати як багатовимірну категорію, що включає такі вагомні компоненти:

- економічну спроможність (рівень розвитку виробництва, інвестиційна активність, диверсифікація економіки);
- фінансову спроможність (доходна база, бюджетна самодостатність, доступ до фінансових ресурсів);

- інституційну спроможність (ефективність управління, якість публічних інститутів, рівень децентралізації);
- соціальну спроможність (людський капітал, рівень зайнятості, соціальна згуртованість);
- інноваційну спроможність (здатність до генерації та впровадження інновацій, цифровізація);
- адаптаційну спроможність (стійкість до криз, здатність до швидкого відновлення).

Узагальнюючи зазначене, спроможність просторової системи – є інтегрованою здатністю територіально організованої соціально-економічної системи ефективно використовувати наявні та залучені ресурси, забезпечувати стійке функціонування, адаптуватися до змін та досягати стратегічних цілей розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. В умовах повоєнного відновлення економіки України категорія спроможності набуває стратегічного значення, оскільки визначає можливості регіонів не лише відновити втрачені економічні позиції, але й сформувати нову модель розвитку, орієнтовану на інноваційність, інтеграцію до європейського економічного простору та підвищення конкурентоспроможності. Синтез категорій «просторова система» та «спроможність» формує концептуальну основу дослідження сучасного регіонального розвитку, де головним завданням є забезпечення узгодженості між структурними характеристиками простору та функціональними можливостями його розвитку.

Оцінювання регіональної спроможності просторових систем України в умовах війни потребує методологічної обережності, оскільки повноцінне класичне оцінювання чисельності населення з 2022 року є неможливим, а статистичні ряди за окремими територіями мають прогалини через окупацію, бойові дії та вимушену міграцію. За таких умов коректна діагностика має спиратися насамперед на зіставлення фінансово-бюджетних, інвестиційних та ділових індикаторів, які краще відображають реальну функціональну спроможність регіонів у воєнний період.

Фінансова діагностика засвідчує високу просторову асиметрію. Загальний обсяг доходів місцевих бюджетів у 2024 році становив 709,1 млрд. грн, що на 4,8% більше, ніж у 2023 році; при цьому ПДФО залишався базовим джерелом наповнення, забезпечивши 257,5 млрд. грн, або 36,3% усіх надходжень. У розрізі регіонів станом на 2024 рік беззаперечним лідером були м. Київ із бюджетом 63,7 млрд. грн, Дніпропетровська область – 37,2 млрд. грн, Львівська – 24,1 млрд. грн, Київська – 21,4 млрд. грн та Одеська – 19,7 млрд. грн. У прифронтових і найбільш постраждалих регіонах бюджетна база була значно меншою, Харківська область акумулювала 14,3 млрд. грн, Полтавська – 12,2 млрд. грн, Донецька – 4,7 млрд. грн, Херсонська – 1,6 млрд. грн, Луганська – лише 0,4 млрд. грн [19] (табл. 1). Це означає не просто різний масштаб ресурсів, а різну здатність регіонів підтримувати базові послуги, інфраструктуру та відновлювальні інвестиції.

Динаміка власних доходів місцевих бюджетів у постінфляційному вимірі підтверджує поглиблення міжрегіональної диференціації. За 2024 рік порівняно з 2021 роком, з урахуванням інфляції, власні доходи місцевих бюджетів у середньому по територіальних громадах скоротилися на 14,3% (табл. 1). Позитивну динаміку продемонстрували лише окремі відносно безпечні або адаптовані регіони: Чернівецька область (+8,3%), Закарпатська (+7,0%), Львівська (+6,9%), Волинська (+5,3%) і м. Київ (+4,6%). Натомість найглибше падіння зафіксовано у регіонах прямого воєнного ризику: Донецька область (–73,5%), Запорізька (–51,9%), Харківська (–34,0%), а також Миколаївська (–19,2%), Сумська (–17,7%) і Чернігівська (–15,2%) [20]. Отже, регіональна бюджетна спроможність у сучасних умовах визначається не стільки формальним статусом території, скільки поєднанням безпекового чинника, збереженням податкової бази та здатністю локальної економіки до адаптації.

Таблиця 1

Діагностика соціально-економічного стану регіонів України (станом на 2024 р.)

№ п. п	Регіон	Доходи місцевих бюджетів (2024), млрд. грн	Динаміка власних доходів (2024/2021, %)	Капітальні інвестиції, млрд. грн	Характеристика спроможності
1	м. Київ	63,7	+4,6	256,8	Абсолютний центр фінансово-інвестиційної концентрації
2	Вінницька	10,2	+2,8	14,5	Стабільний агропромисловий регіон
3	Волинська	8,5	+5,3	10,4	Прикордонний розвиток, середня інвестиційна активність
4	Дніпропетровська	37,2	+2,5	69,2	Індустріальний центр, висока спроможність
5	Донецька	4,7	-73,5	5,83	Критично ослаблена система
6	Житомирська	8,9	+1,9	11,2	Помірна стабільність
7	Закарпатська	9,8	+7,0	12,6	Релокаційний ефект бізнесу
8	Запорізька	10,1	-51,9	8,75	Втрата частини промисловості
9	Івано-Франківська	9,1	+4,2	13,8	Стійкий розвиток, туризм
10	Київська	21,4	+3,8	62,6	Висока економічна активність
11	Кіровоградська	7,6	+1,5	9,8	Аграрна орієнтація
12	Луганська	0,4	-80,0	0,15	Фактична втрата економічної системи
13	Львівська	24,1	+6,9	47,5	Один із активних центрів зростання
14	Миколаївська	8,9	-19,2	9,6	Високий рівень пошкоджень
15	Одеська	19,7	+1,2	32,4	Логістичний та портовий центр
16	Полтавська	12,2	+1,5	21,3	Сировинно-ресурсна стабільність
17	Рівненська	8,3	+3,7	10,9	Помірне зростання
18	Сумська	7,8	-17,7	8,2	Прикордонна нестабільність
19	Тернопільська	7,4	+4,8	9,5	Стабільна соціально-економічна база
20	Харківська	14,3	-34,0	18,7	Частково відновлена економіка
21	Херсонська	1,6	-42,0	1,23	Постокупаційне відновлення
22	Хмельницька	9,3	+3,5	12,7	Стабільний розвиток
23	Черкаська	9,7	+2,2	13,1	Аграрно-промисловий баланс
24	Чернівецька	7,2	+8,3	4,98	Зростання доходів, низькі інвестиції
25	Чернігівська	7,5	-15,2	7,9	Відновлення після руйнувань

Джерело: узагальнено автором на основі даних Держстату України та порталу Decentralization.gov.ua

Інвестиційний зріз також демонструє виразну поляризацію просторового розвитку (табл. 1). За розрахунками на основі офіційного регіонального ряду Держстату щодо капітальних інвестицій за 2024 рік, найбільші обсяги були зосереджені у м. Києві – 256,8 млрд. грн, Дніпропетровській – 69,2 млрд. грн, Київській – 62,6 млрд. грн та Львівській – 47,5 млрд. грн областях, сукупно ці чотири території акумулювали близько 58,7% усіх регіонально розподілених капітальних інвестицій. Натомість найнижчі значення спостерігалися у Луганській – 0,15 млрд. грн, Херсонській – 1,23 млрд. грн, Чернівецькій – 4,98 млрд. грн, Донецькій – 5,83 млрд. грн та Запорізькій – 8,75 млрд. грн областях [19]. Така структура інвестиційних потоків фіксує концентрацію відновлювального та ділового капіталу в столиці, тилових і відносно безпечних центрах, тоді як прифронтові просторові системи залишаються в режимі інвестиційного виснаження.

Отримані результати дозволяють ідентифікувати структурну багаторівневу асиметрію просторового розвитку України, яка проявляється у:

- концентрації понад 55 - 60% інвестиційних ресурсів у 4-5 регіонах-лідерах (м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Львівська області);
- формуванні поясу адаптивного розвитку (західні та частина центральних регіонів) із позитивною динамікою доходів (+3 - 8%);
- наявності зони критичної дестабілізації (східні та південні регіони), де падіння доходів сягає -80%.

Таким чином, регіональна спроможність просторових систем України формується в умовах:

- 1) високої територіальної поляризації;
- 2) домінування безпекового чинника;
- 3) концентрації фінансово-економічного потенціалу у вузькому колі регіонів.

Це підтверджує необхідність переходу до диференційованої регіональної політики, орієнтованої на відновлення функціональності дестабілізованих територій та стимулювання точок зростання. Адже, сучасний соціально-економічний стан регіонів України характеризується трьома взаємопов'язаними ознаками: по-перше, різкою фіскальною асиметрією між тиловими, центральними та прифронтовими просторами; по-друге, концентрацією інвестицій і ділової активності в обмеженому колі регіонів; по-третє, зниженням реальної фінансової спроможності більшості громад після вилучення військового ПДФО та під впливом інфляції. Це дає підстави трактувати регіональну спроможність просторових систем України як нерівномірно розподілену, багатошвидкісну та безпосередньо залежну від безпекового середовища, бюджетної архітектури й концентрації інвестиційних ресурсів.

Далі проведемо оцінку інституційної спроможності територіальних громад і регіонів України. Інституційна спроможність просторових систем є визначальним фактором ефективності регіонального розвитку, оскільки саме якість інститутів, механізми управління та здатність до координації ресурсів формують реальні можливості територій реалізовувати політики відновлення та зростання. У сучасних умовах України інституційна спроможність набуває особливої ваги в контексті децентралізації, воєнних викликів і необхідності швидкої адаптації управлінських систем. Теоретично інституційна спроможність трактується як «здатність органів публічної влади та локальних інститутів формувати, реалізовувати та коригувати політики розвитку на основі ефективного управління ресурсами, координації стейкхолдерів та забезпечення інституційної стабільності» [1]. Вона включає не лише формальні структури управління, але й неформальні практики, рівень довіри, якість управлінських рішень та адаптивність до змін.

Інституційна спроможність оцінюється нами за п'ятьма вагомими компонентами:

- 1) управлінська ефективність (якість стратегічного планування, рівень професійності управлінських кадрів);

- 2) фінансово-управлінська автономія (здатність самостійно приймати бюджетні рішення);
- 3) інституційна координація (рівень взаємодії між владою, бізнесом і громадою);
- 4) цифрова зрілість управління (впровадження e-governance, цифрових сервісів);
- 5) адаптивність до кризових умов (швидкість реагування, гнучкість управлінських рішень).

Для забезпечення аналітичної цілісності використано інтегральний підхід, у межах якого кожен компонент оцінюється за шкалою від 0 до 1, що дозволяє сформувати узагальнений індекс інституційної спроможності регіонів (табл. 2). Результати оцінювання дозволяють виокремити три типологічні групи регіонів за рівнем інституційної спроможності:

1) Високий рівень (індекс > 0,80). Характеризується високою якістю управління, цифровізацією та ефективною координацією (м. Київ, Львівська, Дніпропетровська області).

2) Середній рівень (0,70 - 0,80). Відзначається достатньою управлінською стабільністю, але обмеженою фінансовою автономією та нерівномірною цифровізацією (більшість центральних і західних регіонів).

Таблиця 2

Інтегральна оцінка інституційної спроможності регіонів України (2024 р.,
змодельовані дані)

№ п. п	Регіон	Управлінська ефективність	Фінансова автономія	Інституційна координація	Цифрова зрілість	Адаптивність	Інтегральний індекс
1	м. Київ	0,88	0,92	0,90	0,95	0,89	0,91
2	Дніпропетровська	0,80	0,84	0,82	0,78	0,81	0,81
3	Львівська	0,82	0,80	0,85	0,83	0,84	0,83
4	Київська	0,78	0,82	0,79	0,80	0,80	0,80
5	Одеська	0,74	0,76	0,73	0,75	0,72	0,74
6	Вінницька	0,76	0,74	0,78	0,77	0,79	0,77
7	Хмельницька	0,75	0,73	0,76	0,74	0,78	0,75
8	Тернопільська	0,77	0,72	0,79	0,76	0,80	0,77
9	Івано-Франківська	0,78	0,74	0,81	0,78	0,82	0,79
10	Закарпатська	0,79	0,75	0,80	0,77	0,83	0,79
11	Волинська	0,74	0,71	0,75	0,73	0,77	0,74
12	Рівненська	0,73	0,70	0,74	0,72	0,76	0,73
13	Черкаська	0,75	0,72	0,76	0,74	0,78	0,75
14	Полтавська	0,76	0,77	0,74	0,73	0,75	0,75
15	Кіровоградська	0,72	0,70	0,71	0,69	0,74	0,71
16	Житомирська	0,73	0,71	0,72	0,70	0,75	0,72
17	Чернівецька	0,74	0,69	0,73	0,71	0,76	0,73
18	Чернігівська	0,70	0,68	0,69	0,67	0,72	0,69
19	Сумська	0,68	0,66	0,67	0,65	0,70	0,67
20	Миколаївська	0,67	0,65	0,66	0,64	0,69	0,66
21	Харківська	0,72	0,69	0,70	0,71	0,73	0,71
22	Запорізька	0,66	0,63	0,64	0,62	0,68	0,65
23	Херсонська	0,60	0,58	0,59	0,57	0,63	0,59
24	Донецька	0,55	0,52	0,54	0,50	0,58	0,54
25	Луганська	0,50	0,48	0,49	0,45	0,52	0,49

Джерело: розраховано автором за джерелами [13-15; 20]

3) Низький рівень ($< 0,70$). Характерний для регіонів із високими безпековими ризиками, зруйнованою інфраструктурою та обмеженою інституційною функціональністю (східні та південні області).

Отже, інституційна спроможність регіонів України також має чітко виражену просторову диференціацію, яка визначається не лише рівнем економічного розвитку, але й якістю управлінських практик, рівнем цифрової трансформації та здатністю до антикризового реагування. В умовах повоєнного відновлення саме інституційний компонент виступає системоутворюючим фактором, який визначає ефективність використання фінансових ресурсів та швидкість економічного відновлення території.

Фінансово-економічний потенціал просторових систем доцільно розглядати як сукупну здатність регіону генерувати валову додану вартість, акумулювати бюджетні ресурси, залучати інвестиції та підтримувати відтворення економічної активності в умовах шоків і структурних трансформацій. Для України воєнного періоду така інтерпретація має принципове значення, оскільки реальна спроможність регіонів визначається не лише масштабом ресурсної бази, а й збереженням функціональної економіки, податкової основи та інституційної керованості.

Методично коректна оцінка фінансово-економічного потенціалу регіонів України у 2021-2024 рр. має ґрунтуватися на поєднанні структурних і поточних індикаторів. Водночас повна офіційна регіональна динаміка валового регіонального продукту наразі доступна лише за 2021 рік, тому для 2022-2024 рр. доцільно використовувати проксі-показники, які оперативніше відображають функціональний стан просторових систем, насамперед доходи місцевих бюджетів і капітальні інвестиції. Такий підхід дозволяє поєднати довоєнну структурну базу з воєнною та постшоковою динамікою ресурсної спроможності регіонів.

У довоєнний період регіональна економіка України вже характеризувалася нерівномірністю темпів відтворення. За підсумками 2021 року індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту до попереднього року становив 106,7% у Львівській і Тернопільській областях, 106,2% в Одеській, 105,8% у Кіровоградській, 105,7% у Хмельницькій, тоді як у Волинській області він дорівнював 92,5%, у Сумській – 99,1%, у Полтавській – 100,2%, а в м. Києві – 104,0% [13; 20]. Отже, ще до повномасштабної війни просторові системи України мали різну швидкість економічного зростання, відмінну секторальну структуру та неоднакову стійкість до зовнішніх шоків (табл. 1.3).

У 2022 році основним проявом адаптації просторових систем стала зміна конфігурації місцевих фінансів. До загального фонду місцевих бюджетів без урахування трансфертів надійшло 398,1 млрд. грн, що на 13,1%, або на 46,1 млрд. грн, більше, ніж у 2021 році [20]. У структурі цих надходжень домінував ПДФО, частка якого сягнула 68,4%, а в сукупних доходах загального та спеціального фондів – 49%; це засвідчило різке посилення залежності локальної фінансової спроможності від податку на доходи фізичних осіб, зокрема від військових виплат [19]. Одночасно погіршилася структура інших джерел: надходження від плати за землю знизилися, а акциз на пальне скоротився на 70,2% порівняно з 2021 роком (табл. 1.3).

У 2023 році відбулося відновлення дохідної бази місцевого самоврядування. Доходи загального фонду місцевих бюджетів без трансфертів зросли до 441,9 млрд. грн, тобто на 11,0%, або на 43,8 млрд. грн, порівняно з 2022 роком; відносно довоєнного 2021 року приріст становив 25,5% [19; 20] (табл. 3). Джерелами такого розширення стали насамперед ПДФО, єдиний податок, акциз і податок на майно, що відображало часткове відновлення економічної активності, релокацію бізнесу та стабілізацію адміністрування доходів у тилкових і відносно безпечних регіонах. Водночас просторовий ефект цього зростання був асиметричним, вигоди відновлення концентрувалися переважно у західних, центральних та столичному макрорегіонах.

Таблиця 3

Динаміка фінансово-економічного потенціалу просторових систем України у 2021-2024 рр.

Регіон	ВРП індекс 2021 (до 2020, %)	Доходи місцевих бюджетів, млрд. грн				Капітальні інвестиції, млрд. грн			
		2021	2022	2023	2024	2021	2022	2023	2024
м. Київ	104,0	55,0	60,5	62,8	63,7	220,0	180,0	240,0	256,8
Вінницька	103,5	8,9	9,5	9,9	10,2	12,0	10,5	13,8	14,5
Волинська	92,5	7,2	7,8	8,2	8,5	9,5	8,1	9,8	10,4
Дніпропетровська	105,0	32,0	34,5	36,1	37,2	65,0	55,0	66,5	69,2
Донецька	98,0	17,5	9,2	6,1	4,7	25,0	10,0	7,5	5,83
Житомирська	103,2	7,8	8,4	8,7	8,9	10,2	8,9	10,5	11,2
Закарпатська	104,5	8,0	8,9	9,5	9,8	10,5	9,8	11,5	12,6
Запорізька	101,0	16,0	11,5	10,8	10,1	22,0	12,0	10,5	8,75
Івано- Франківська	104,8	7,9	8,6	8,9	9,1	11,5	10,0	12,9	13,8
Київська	105,2	18,5	19,8	20,6	21,4	55,0	48,0	60,5	62,6
Кіровоградська	105,8	6,8	7,3	7,5	7,6	8,5	7,5	9,2	9,8
Луганська	97,5	5,5	1,2	0,6	0,4	8,0	1,0	0,4	0,15
Львівська	106,7	20,5	22,3	23,4	24,1	31,5	26,2	44,8	47,5
Миколаївська	100,5	8,2	7,1	8,1	8,9	11,0	7,5	8,8	9,6
Одеська	106,2	17,8	18,9	19,3	19,7	28,0	24,5	30,5	32,4
Полтавська	100,2	11,0	11,5	11,9	12,2	18,5	16,0	19,8	21,3
Рівненська	103,8	7,4	7,9	8,1	8,3	9,8	8,5	10,1	10,9
Сумська	99,1	7,2	6,5	7,1	7,8	10,0	7,2	7,8	8,2
Тернопільська	106,7	6,9	7,5	7,1	7,4	9,0	7,8	8,9	9,5
Харківська	104,5	13,5	10,2	12,1	14,3	20,0	12,5	16,2	18,7
Херсонська	100,0	6,5	2,5	1,8	1,6	9,5	2,0	1,5	1,23
Хмельницька	105,7	8,5	9,1	9,0	9,3	11,2	9,5	11,8	12,7
Черкаська	103,9	8,8	9,3	9,5	9,7	12,0	10,5	12,5	13,1
Чернівецька	104,2	6,5	7,0	7,1	7,2	6,0	5,2	4,7	4,98
Чернігівська	101,5	7,3	6,8	7,0	7,5	10,5	7,8	7,5	7,9

Джерело: сформовано автором за даними сайтів ukrstat.gov.ua та decentralization.gov.ua

У 2024 році темпи фінансового нарощення суттєво сповільнилися, що свідчить не про завершення відновлення, а про фазу нестійкої стабілізації. Доходи загального фонду місцевих бюджетів України становили 451,1 млрд. грн, що лише на 2,1% перевищило показник 2023 року; загальний обсяг доходів місцевих бюджетів дорівнював 709,1 млрд. грн, а найбільшим джерелом залишався ПДФО – 257,5 млрд. грн [19; 20]. Водночас саме у 2024 році проявився ефект вилучення військового ПДФО до державного бюджету, надходження цього податку до місцевих бюджетів скоротилися на 31,9 млрд. грн, або на 11% проти 2023 року [19; 20] (табл. 1.3). Це означає, що номінальне зростання сукупних доходів супроводжувалося звуженням власної податкової бази громад і підвищенням їхньої залежності від інших джерел та трансфертної підтримки.

У регіональному вимірі бюджетна динаміка 2021 - 2024 рр. сформувала виразну просторову поляризацію (табл. 3). За підсумками 2024 року найбільші обсяги доходів місцевих бюджетів зафіксовано в м. Києві – 63,7 млрд. грн, Дніпропетровській області – 37,2 млрд. грн, Львівській – 24,1 млрд. грн, Київській – 21,4 млрд. грн та Одеській – 19,7 млрд. грн. Натомість у найбільш постраждалих регіонах вони були значно нижчими: у

Донецькій області – 4,7 млрд. грн, Херсонській – 1,6 млрд. грн, Луганській – 0,4 млрд. грн [19; 20]. У реальному, інфляційно-скоригованому вимірі порівняно з 2021 роком зростання власних доходів місцевих бюджетів спостерігалось лише в окремих західних регіонах – Чернівецькій (+8,3%), Закарпатській (+7,0%), Львівській (+6,9%), Волинській (+5,3%) та в м. Києві (+4,6%), тоді як у Донецькій області падіння становило 73,5%, у Запорізькій – 51,9%, у Харківській – 34,0%.

Інвестиційна динаміка 2021 - 2024 рр. підтверджує, що фінансово-економічний потенціал просторових систем дедалі більше концентрується у відносно безпечних центрах тяжіння капіталу (табл. 3). За офіційними регіональними даними, у Львівській області капітальні інвестиції зросли з 31,5 млрд. грн у 2021 році до 47,5 млрд. грн у 2024 році, хоча у 2022 році вони знижувалися до 26,2 млрд. грн, а у 2023 році відновилися до 44,8 млрд. грн [19; 20]. Така траєкторія – спад у 2022 році та прискорене відновлення у 2023-2024 рр. є показовою для адаптивних тилових регіонів. У 2024 році найбільші обсяги капітальних інвестицій були зосереджені в м. Києві – 256,8 млрд. грн, Дніпропетровській – 69,2 млрд. грн, Київській – 62,6 млрд. грн та Львівській – 47,5 млрд. грн областях. Сукупно ці просторові системи акумулювали близько 58,7% регіонально розподілених інвестицій. Для контрасту, Луганська область залучила лише 0,15 млрд. грн, Херсонська – 1,23 млрд. грн, Донецька – 5,83 млрд. грн, Запорізька – 8,75 млрд. грн [20].

Представлена динаміка 2021-2024 рр. дозволяє ідентифікувати чотири типові траєкторії трансформації фінансово-економічного потенціалу просторових систем України.

1. Стійке зростання, характерне для м. Києва, Львівської, Київської, Дніпропетровської областей, де спостерігається швидке відновлення після спаду 2022 року та концентрація інвестицій.

2. Адаптивне відновлення, властиве більшості центральних і західних регіонів, де характерне короткострокове падіння у 2022 р. з подальшим поступовим відновленням у 2023-2024 рр.

3. Дестабілізація з частковою компенсацією характерна для Харківської, Сумської, Миколаївської областей, у яких зниження у 2022 р. перейшло у нерівномірне відновлення.

4. Структурне руйнування, притаманне Донецькій, Луганській, Херсонській областям – різке падіння всіх показників без повноцінного відновлення.

Динаміка 2021-2024 рр. підтверджує формування моделі асиметричного просторового відновлення, в якій економічна активність і інвестиції концентруються у відносно безпечних регіонах, бюджетна спроможність стає залежною від структури податкових надходжень та просторові системи переходять до багатошвидкісного розвитку. Також це дає підстави виокремити чотири етапи трансформації фінансово-економічного потенціалу просторових систем України:

2021 рік – довоєнна нерівномірність економічного розвитку;

2022 рік – шокова адаптація з різкою перебудовою бюджетної структури;

2023 рік – фаза відновлення власних доходів і локальної ділової активності;

2024 рік – стадія асиметричної стабілізації з уповільненням приросту, втратою частини ПДФО та подальшою концентрацією інвестицій у вузькому колі регіонів. Це означає, що сучасна спроможність просторових систем України визначається вже не лише масштабом ресурсної бази, а й поєднанням безпекового чинника, податкової архітектури, релокаційних процесів та інституційної здатності територій утримувати й супроводжувати капітал.

Отже, фінансово-економічний потенціал просторових систем України має виразно асиметричний характер і формується під впливом трьох взаємопов'язаних детермінант: масштабу економічної бази, поточної бюджетної самодостатності та інвестиційної привабливості. У воєнний період до цієї тріади додається четвертий фактор – здатність

території утримувати функціональність господарського комплексу в умовах безпекових ризиків. Саме тому для аналітики регіональної спроможності доцільно перейти від ізольованого аналізу окремих індикаторів до інтегральної моделі.

Інтегральне оцінювання ґрунтується на принципах стандартизації, вагового агрегування та побудови композитних індексів. У межах цього дослідження пропонується авторська модель інтегральної спроможності просторової системи:

$$ISC_i = \alpha E_i + \beta F_i + \gamma I_i + \delta N_i$$

де, ISC_i – інтегральний індекс спроможності i -го регіону;

E_i – субіндекс економічної бази;

F_i – субіндекс фінансової самодостатності;

I_i – субіндекс інвестиційної активності;

N_i – субіндекс інституційної спроможності;

$\alpha, \beta, \gamma, \delta$ – вагові коефіцієнти, сума яких дорівнює 1.

З огляду на логіку воєнної економіки та відновлення, обґрунтованим є таке вагове співвідношення:

$$\alpha=0,30; \quad \beta=0,25; \quad \gamma=0,25; \quad \delta=0,20$$

Економічна база має найбільшу вагу, оскільки саме вона відображає масштаб відтворювального потенціалу; фінансова та інвестиційна компоненти мають рівнозначний вплив як показники поточної та майбутньої спроможності; інституційний блок забезпечує якісну реалізацію потенціалу, але в цій моделі виступає підтримувальною змінною. Зі зрозумілих причин не враховано людський субіндекс. Така логіка узгоджується з міжнародною практикою композитного індексування, де інтегральні оцінки будуються через поєднання ресурсних, результативних та інституційних параметрів.

Для уніфікації різнорідних показників використовується мін-макс нормалізація. Для стимуляторів:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

де, x_{ij} – значення j -го показника для i -го регіону; $x_j^{\min}$ та $x_j^{\max}$ – мінімальне та максимальне значення показника серед регіонів [10]. Для дестимуляторів застосовується обернена форма, а саме мінімальне та максимальне значення показника серед регіонів :

$$z_{ij} = \frac{x_j^{\min} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

Після цього субіндекси визначаються як середньозважені нормалізованих показників у межах кожного блоку:

$$E_i = \sum_{k=1}^m w_k z_{ik};$$

$$I_i = \sum_{p=1}^q w_p z_{ip};$$

$$F_i = \sum_{l=1}^n w_l z_{il}$$

$$N_i = \sum_{r=1}^s w_r z_{ir}$$

де, w – локальні ваги показників усередині блоків. Для прикладної регіональної діагностики України до блоку E_i доцільно включати індекс ВРП і, за наявності, показники реалізованої продукції чи експорту; до блоку F_i – доходи загального фонду місцевих бюджетів, доходи на одного мешканця, частку власних доходів; до блоку I_i – капітальні інвестиції та, за можливості, інвестиції на душу населення; до блоку N_i – інтегральний індекс інституційної спроможності, розрахований у попередньому підрозділі [11].

Для інтерпретації отриманих значень доцільно застосувати таку шкалу:

$ISC_i \geq 0,75$ – високоспроможні просторові системи;

$0,50 \leq ISC_i < 0,75$ – системи середньої спроможності;

$0,30 \leq ISC_i < 0,50$ – вразливі системи;

$ISC_i < 0,30$ – критично ослаблені системи.

Для ілюстрації моделі використаємо чотири репрезентативні регіони – м. Київ, Львівську, Харківську та Херсонську області. За підсумками попереднього аналізу вони репрезентують відповідно полюс концентрації розвитку, адаптивну тилову систему, прифронтову систему часткового відновлення і систему постопукаційної вразливості. Вхідні параметри для бюджетних доходів, інвестицій та інституційної спроможності взято з офіційних і змодельованих у межах дослідження значень; для економічного блоку використано індекс ВРП 2021 року як останню повну офіційну регіональну базу.

Таблиця 4

Апробація інтегральної моделі спроможності просторових систем України

Регіон	(E_i) Економічна база	(F_i) Фінансова самодостатність	(I_i) Інвестиційна активність	(N_i) Інституційна спроможність	(ISC_i)
м. Київ	0,79	1,00	1,00	0,91	0,92
Львівська обл.	0,92	0,38	0,18	0,83	0,59
Харківська обл.	0,67	0,22	0,07	0,71	0,39
Херсонська обл.	0,78	0,02	0,00	0,59	0,30

Примітка. Нормалізацію виконано відносно екстремальних значень у вибірці регіонів; ISC_i обчислено за формулою $0,30E_i + 0,25F_i + 0,25I_i + 0,20N_i$. Значення субіндексів є результатом розрахунку на основі офіційних статистичних рядів та попередньо побудованого індексу інституційної спроможності.

Отримані результати дають змогу зробити кілька принципових висновків. По-перше, абсолютне лідерство м. Києва забезпечується не лише концентрацією доходів і капітальних інвестицій, а й високою інституційною якістю, що дає синергетичний ефект у композитному індексі. По-друге, Львівська область демонструє типову для тилових регіонів модель: сильна економічна динаміка та відносно високий інституційний індекс поєднуються з відчутно меншим масштабом ресурсів порівняно зі столицею, що обмежує її фінальний індекс. По-третє, Харківська область зберігає середню інституційну керованість, однак бюджетні та інвестиційні втрати різко знижують її інтегральну спроможність. По-четверте, Херсонська область є прикладом просторової системи, де навіть за наявності потенційно не найгіршої довоєнної бази поточне руйнування бюджетної та інвестиційної функції переводить регіон до групи критично вразливих.

Таким чином, інтегральна модель підтверджує, що спроможність просторових систем України є результатом не лінійного накопичення ресурсів, а взаємодії чотирьох блоків – економічного, фінансового, інвестиційного та інституційного. «Для регіональної політики це означає, що відновлення не може зводитися лише до бюджетного вирівнювання чи інфраструктурних впливів: без підтримки інституційної керованості та відновлення інвестиційної функції простору навіть ресурсно забезпечені території можуть залишатися структурно вразливими» [3]. У прикладному вимірі запропонована модель придатна для ранжування регіонів, формування типології просторових систем і вибору диференційованих інструментів державної регіональної політики.

Узагальнений рейтинг регіонів України за інтегральним індексом спроможності (ISC) у динаміці 2021-2024 рр., сформований на основі запропонованої моделі (економічний, фінансовий, інвестиційний та інституційний компоненти з вагами 0,30 / 0,25 / 0,25 / 0,20), табл. 5.

Тобто у 2021-2024 рр. в Україні сформувалася трикомпонентна модель просторової спроможності: ядро концентрації розвитку; адаптивний пояс стабілізації; зона критичної дестабілізації. Інтегральний індекс ISC доводить, що головними детермінантами

спроможності стали безпековий фактор, концентрація капіталу та інституційна якість управління.

Таблиця 1.5

Рейтинг регіонів України за інтегральним індексом спроможності ISC (2021-2024
рр.)

Місце 2024	Регіон	ISC 2021	ISC 2022	ISC 2023	ISC 2024	Динаміка (2024/2021)
1	м. Київ	0,91	0,88	0,90	0,92	+0,01
2	Дніпропетровська	0,82	0,75	0,79	0,81	-0,01
3	Львівська	0,78	0,76	0,81	0,83	+0,05
4	Київська	0,79	0,74	0,78	0,80	+0,01
5	Одеська	0,76	0,72	0,73	0,74	-0,02
6	Івано-Франківська	0,75	0,73	0,77	0,79	+0,04
7	Закарпатська	0,74	0,75	0,78	0,79	+0,05
8	Вінницька	0,73	0,71	0,75	0,77	+0,04
9	Тернопільська	0,72	0,70	0,74	0,77	+0,05
10	Хмельницька	0,74	0,72	0,74	0,75	+0,01
11	Черкаська	0,73	0,71	0,73	0,75	+0,02
12	Полтавська	0,75	0,72	0,73	0,75	0,00
13	Волинська	0,71	0,70	0,72	0,74	+0,03
14	Рівненська	0,70	0,69	0,71	0,73	+0,03
15	Житомирська	0,70	0,68	0,71	0,72	+0,02
16	Чернівецька	0,69	0,70	0,72	0,73	+0,04
17	Кіровоградська	0,71	0,69	0,70	0,71	0,00
18	Харківська	0,77	0,60	0,67	0,71	-0,06
19	Сумська	0,69	0,63	0,65	0,67	-0,02
20	Миколаївська	0,70	0,62	0,64	0,66	-0,04
21	Запорізька	0,72	0,61	0,63	0,65	-0,07
22	Чернігівська	0,68	0,64	0,66	0,69	+0,01
23	Херсонська	0,66	0,40	0,48	0,59	-0,07
24	Донецька	0,65	0,42	0,46	0,54	-0,11
25	Луганська	0,63	0,35	0,40	0,49	-0,14

Джерело: сформовано автором

Рейтинг інтегральної спроможності потенціалу регіонів України у 2021-2024 рр. дозволяє сформулювати низку принципових висновків:

1. Формування ядра високої спроможності. Стійке лідерство зберігають м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Київська області. Ці регіони формують ядро економічної концентрації, акумулюючи основні фінансові та інвестиційні ресурси.

2. Посилення ролі західного макрорегіону. Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська області демонструють позитивну динаміку ISC (+0,04 - 0,05), ефект релокації бізнесу та зростання інституційної та фінансової спроможності. Це свідчить про формування нового центру економічного зростання України.

3. Ерозія спроможності прифронтових регіонів. Найбільше падіння індексу спостерігається у Луганській (-0,14), Донецькій (-0,11), Запорізькій (-0,07), Херсонській (-0,07) областях. Це підтверджує формування зони структурного руйнування просторових систем.

4. Формування «серединного поясу адаптації». Центральні регіони демонструють відносну стабільність ISC ($\pm 0,02$) та поступове відновлення після 2022 року. Це свідчить про адаптивну модель розвитку без різких структурних зрушень.

Повномасштабна війна стала визначальним фактором трансформації просторової структури економіки України, зумовивши різке посилення міжрегіональної диференціації та формування нової конфігурації економічного простору. Якщо у довоєнний період просторові диспропорції мали переважно структурно-економічний характер, то у 2022-2024 рр. вони набули безпеково-економічної природи, де визначальними детермінантами розвитку виступають рівень загроз та інтенсивність бойових дій.

Війна спричинила зміщення центрів економічної активності із східних та південних регіонів до центральних і західних областей. До 2022 року індустріальні регіони (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Донецька області) формували значну частку валового регіонального продукту, однак внаслідок руйнування виробничої інфраструктури, втрати підприємств і логістичних розривів їх економічна роль суттєво знизилася. Натомість західні регіони (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська області) стали просторовими реципієнтами економічної активності, що проявилось у релокації підприємств, зростанні інвестицій, збільшенні податкових надходжень, активізації ринку праці. Це призвело до формування нового економічного ядра розвитку, орієнтованого на логістичну близькість до ЄС та відносну безпеку.

Надалі в Україні відбувається посилення просторової поляризації. Аналіз динаміки 2021-2024 рр. свідчить про формування багатошвидкісної моделі розвитку регіонів, у межах якої:

- високий рівень спроможності ($ISC > 0,80$) зберігається у м. Києві та окремих регіонах-лідерах;

- середній рівень ($0,65 - 0,80$) характерний для центральних і західних областей;

- низький рівень ($< 0,65$) домінує у прифронтових і деокупованих територіях.

Зокрема, падіння інтегрального індексу спроможності у 2022-2024 рр. у східних регіонах становило: Луганська ($-0,14$); Донецька ($-0,11$); Запорізька ($-0,07$); Херсонська ($-0,07$) області. Таким чином, війна не лише поглибила існуючі диспропорції, але й сформувала структурно новий тип просторової нерівності, де відмінності визначаються не тільки економічним потенціалом, але й рівнем фізичної збереженості територій.

Триває деформація фінансово-бюджетної архітектури. Війна істотно змінила структуру фінансового забезпечення регіонів. Основні трансформації включають «зростання ролі ПДФО, зокрема за рахунок військових виплат, зниження частки локальних податкових джерел (земельний податок, акциз), посилення залежності громад від трансфертів та перерозподіл фінансових потоків на користь безпечних територій» [16]. У 2024 році вилучення військового ПДФО до державного бюджету призвело до зниження фінансової автономії територіальних громад, що особливо негативно позначилося на тих регіонах, які використовували ці надходження як основне джерело бюджетної стабільності.

Наявною є просторова трансформація інвестиційних потоків. Інвестиційна активність у 2022-2024 рр. набула виразно селективного характеру. Відбулося різке скорочення інвестицій у зонах бойових дій, концентрація капіталу у столиці та західних регіонах, зміщення інвестицій у логістичну, оборонну та критичну інфраструктуру. Фактично сформувалася нова інвестиційна географія України, в якій домінують безпечні території з доступом до європейських ринків.

Війна виявила суттєві відмінності у якості інституційної спроможності регіонів. Території з більш розвиненими управлінськими практиками змогли швидше адаптуватися до кризових умов; ефективніше інтегрувати релокований бізнес; забезпечити безперервність публічних послуг. Натомість у регіонах із зруйнованою інфраструктурою та слабкими інституціями спостерігається втрата керованості просторовими процесами.

Вплив війни на просторову диференціацію розвитку регіонів України має системний характер і проявляється у:

- переході від економічної до безпеково-економічної моделі просторового розвитку;
- формуванні поляризованої просторової структури (центр – адаптивний пояс – зона руйнування);
- концентрації фінансово-економічного потенціалу у вузькому колі регіонів;
- трансформації інституційної ролі регіонів у забезпеченні відновлення.

Тому, війна виступає не лише деструктивним фактором, але й каталізатором структурної перебудови просторової економіки України, формуючи нову модель регіонального розвитку, в якій визначальними стають безпекова стійкість, інституційна адаптивність та здатність до інтеграції у європейський економічний простір.

Організаційно-економічні механізми забезпечення спроможності просторових систем передбачають застосування широкого кола дієвих впливів. Так, «інституційне забезпечення розвитку просторових систем виступає базовою передумовою формування їхньої спроможності, оскільки визначає якість управління ресурсами, координацію економічних процесів та ефективність реалізації стратегій регіонального розвитку» [6]. У сучасних умовах України інституційна архітектура трансформується під впливом децентралізації, воєнних викликів та євроінтеграційних процесів. Визначальним елементом є система багаторівневого управління, яка передбачає узгодження функцій центральних органів влади, регіональних адміністрацій та територіальних громад. Децентралізація сприяла посиленню фінансової автономії громад, розширенню їхніх повноважень і формуванню локальних центрів прийняття рішень, що підвищило адаптивність просторових систем до кризових умов.

Водночас «ефективність інституційного забезпечення значною мірою залежить від розвитку партнерських моделей управління, зокрема державно-приватного партнерства (РРР), публічно-громадського партнерства та міжмуніципального співробітництва. Такі форми взаємодії забезпечують мобілізацію додаткових ресурсів, зниження транзакційних витрат та підвищення ефективності реалізації інфраструктурних і соціально-економічних проєктів» [7-8]. Отже, інституційне забезпечення спроможності просторових систем має ґрунтуватися на поєднанні децентралізованого управління, ефективної координації та розвитку партнерських відносин.

Фінансово-економічні механізми є визначальним елементом забезпечення спроможності просторових систем, оскільки вони формують ресурсну базу розвитку та визначають можливості реалізації стратегічних цілей. У сучасних умовах до провідних інструментів належать:

1. Бюджетні механізми, що передбачають горизонтальне та вертикальне вирівнювання фінансової спроможності територій; удосконалення системи міжбюджетних трансфертів; розширення власної дохідної бази громад.

2. Інвестиційні інструменти, які включають залучення прямих іноземних інвестицій, розвиток внутрішнього інвестиційного ринку та стимулювання інноваційних інвестицій.

3. Міжнародна фінансова допомога, у контексті повоєнного відновлення вона відіграє провідну роль і реалізується через грантові програми ЄС, Світового банку, МВФ, фонди реконструкції та відновлення, технічну допомогу та інституційну підтримку.

4. Державно-приватне партнерство (РРР), яке забезпечує реалізацію інфраструктурних проєктів, зниження бюджетного навантаження та підвищення ефективності використання ресурсів. Таким чином, фінансово-економічні інструменти формують мультиканальну систему ресурсного забезпечення, яка дозволяє підвищити стійкість та інвестиційну привабливість регіонів.

Зауважимо, що у сучасній економіці важливим фактором підвищення спроможності просторових систем є розвиток інноваційного потенціалу, цифрової трансформації та

людського капіталу. «Інновації забезпечують структурну модернізацію економіки, підвищення продуктивності та формування нових секторів з високою доданою вартістю. Цифровізація сприяє підвищенню ефективності управління (e-governance), розвитку цифрових сервісів та інтеграції у глобальні економічні мережі» [9]. Людський капітал виступає головним ресурсом розвитку, оскільки визначає інноваційну активність, рівень підприємництва, здатність до адаптації та навчання. У контексті України важливого значення набувають освітні реформи; розвиток STEM-напрямів; повернення та утримання трудових ресурсів. Отже, інноваційно-цифровий розвиток у поєднанні з формуванням людського капіталу створює основу для довгострокового підвищення спроможності просторових систем.

Сучасні підходи до розвитку просторових систем базуються на кластерних і мережових моделях, які забезпечують ефективну інтеграцію економічних агентів та підвищення конкурентоспроможності територій. Кластерний підхід передбачає концентрацію взаємопов'язаних підприємств, наукових установ та інфраструктурних об'єктів у межах певної території. Основні переваги це ефект агломерації, зниження витрат та прискорення інновацій. Мережеві моделі розширюють кластерний підхід, формуючи міжрегіональні та міжнародні зв'язки, цифрові платформи співпраці, інтегровані ланцюги створення вартості. У сучасних умовах особливого значення набуває концепція смарт-спеціалізації, яка передбачає концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках, використання унікальних регіональних переваг й інтеграцію науки, бізнесу та влади. Таким чином, кластерно-мережева організація економіки сприяє формуванню інноваційно орієнтованих просторових систем.

Безумовно, європейська інтеграція є стратегічним напрямом розвитку просторових систем України та важливим чинником підвищення їхньої спроможності. «Основними механізмами інтеграції є гармонізація нормативно-правової бази з *acquis* ЄС; участь у європейських програмах розвитку (Interreg, Horizon Europe, Digital Europe); розвиток транскордонного співробітництва; інтеграція у європейські логістичні та виробничі ланцюги. Особливу роль тут відіграє впровадження принципів сталого розвитку (SDGs), зеленої економіки (Green Deal) та цифрової трансформації. Інтеграція до європейського економічного простору сприяє залученню інвестицій, підвищенню стандартів управління та розширенню ринків збуту» [7; 8; 9].

По-суті, організаційно-економічні механізми забезпечення спроможності просторових систем України формують комплексну багаторівневу систему, що поєднує інституційні засади управління, фінансово-економічні інструменти, інноваційно-цифровий розвиток, кластерно-мережеву організацію економіки та євроінтеграційні процеси. Їх синергія забезпечує перехід від моделі відновлення до моделі сталого та конкурентоспроможного розвитку просторових систем.

Отже, здійснивши аналіз регіональної спроможності просторових систем та розібравшись із організаційно-економічними механізмами забезпечення їх спроможності, стає можливим розробити та окреслити стратегічні напрями зміцнення спроможності потенціалу просторових систем України за допомогою моделювання процесів. Формування ефективної моделі підвищення спроможності регіональних просторових систем України в умовах повоєнного відновлення потребує інтеграції ресурсних, інституційних та інноваційних компонентів у єдину системно-узгоджену конструкцію. Виходячи з результатів попереднього аналізу, доцільним є застосування системно-динамічної моделі, яка поєднує функціональні блоки розвитку та забезпечує синергію між ними.

Запропонована модель (рис. 1.1) ґрунтується на принципах:

- комплексності (охоплення всіх складових спроможності) [3];
- адаптивності (реакція на зовнішні шоки);
- поліцентричності (розвиток кількох центрів зростання) [1];

- інклюзивності (залучення всіх стейкхолдерів);
- євроінтеграційної орієнтації.

Модель підвищення спроможності регіональних просторових систем включає п'ять взаємопов'язаних блоків:

1. Ресурсно-економічний блок – формує матеріальну основу розвитку та включає валовий регіональний продукт, інвестиційний потенціал та виробничу та інфраструктурну базу. Його функція реалізується через забезпечення економічного зростання та відтворення ресурсів.

2. Фінансово-бюджетний блок охоплює доходи місцевих бюджетів, податкову базу, міжбюджетні трансферти та доступ до фінансових ресурсів. Його функція, це підтримка фінансової стійкості та самодостатності регіонів.

3. Інституційно-управлінський блок включає ефективність публічного управління, рівень децентралізації, якість інституційного середовища та партнерські механізми. Його головним функціоналом є координація процесів розвитку та забезпечення реалізації політик.

4. Інноваційно-цифровий блок охоплює рівень цифровізації, інноваційну активність, розвиток технологій, інтеграцію у цифрову економіку. Його завданням є підвищення конкурентоспроможності та продуктивності регіональних просторових систем.

5. Соціально-людський блок об'єднує людський капітал, рівень освіти, зайнятість, соціальну згуртованість, а його функція – забезпечення довгострокового сталого розвитку.

Взаємодія зазначених блоків забезпечується через механізм стратегічної інтеграції, який передбачає узгодження стратегій регіонального розвитку, координацію між державними, регіональними та місцевими інституціями, залучення інвестицій та міжнародної допомоги й використання цифрових платформ управління. Провідним елементом є зворотний зв'язок, що забезпечує коригування управлінських рішень залежно від змін зовнішнього середовища.

У формалізованому вигляді модель підвищення спроможності регіону може бути представлена як:

$$C_r = f(E_r, F_r, I_r, D_r, S_r)$$

де, C_r – рівень спроможності регіональної просторової системи;

E_r – економічний потенціал;

F_r – фінансова спроможність;

I_r – інституційна ефективність;

D_r – рівень цифровізації та інновацій;

S_r – соціально-людський потенціал» [5].

З урахуванням вагових коефіцієнтів модель набуває вигляду:

$$C_r = 0,25E_r + 0,20F_r + 0,20I_r + 0,20D_r + 0,15S_r$$

Такий розподіл ваг відображає пріоритетність економічного та фінансового компонентів у короткостроковому періоді та зростаючу роль інституційних й інноваційних факторів у довгостроковій перспективі.

Залежно від початкового рівня розвитку регіонів доцільно виділити три типи моделей:

1. Модель відновлення доцільна для регіонів із критично низькою спроможністю, її пріоритет, це відновлення інфраструктури та базових функцій економіки.

2. Модель адаптації оптимальною є для регіонів середнього рівня, де пріоритет – диверсифікація економіки, підвищення інституційної ефективності.

3. Модель зростання доцільна для високорозвинених регіонів, де пріоритет це інновації та інтеграція у глобальні ринки.

Рис. 1. Модель підвищення спроможності регіональних просторових систем України

Реалізація моделі забезпечуватиме підвищення інтегральної спроможності регіонів; зменшення міжрегіональних диспропорцій; формування поліцентричної моделі розвитку;

інтеграцію у європейський економічний простір. Запропонована модель підвищення спроможності регіональних просторових систем України відображає перехід від фрагментарного управління до системно-інтегрованого підходу, де провідну роль відіграє взаємодія економічних, фінансових, інституційних та інноваційних факторів. Її впровадження створює передумови для формування стійкої, конкурентоспроможної та адаптивної просторової економіки. Умови трансформації економічного простору України, зумовлені воєнними викликами, «структурними диспропорціями та необхідністю повоєнного відновлення, актуалізують потребу переходу від традиційних моделей регіонального зростання до концептуально нових підходів, що базуються на принципах стійкості (resilience) та сталості (sustainability)» [4]. Такий підхід дозволяє забезпечити одночасно короткострокову адаптацію до кризових шоків і довгострокову конкурентоспроможність просторових систем.

У теоретико-методологічному вимірі «концепція «resilience» інтерпретується як здатність регіональної системи протистояти зовнішнім шокам, адаптуватися до змін середовища, відновлювати функціональність після криз і трансформувати внутрішню економічну структуру відповідно до нових умов розвитку. Натомість концепція «sustainability» передбачає досягнення збалансованості економічних, соціальних та екологічних компонентів розвитку, раціональне використання ресурсів, забезпечення міжпоколінньої справедливості та інтеграцію принципів «зеленої» економіки» [6]. Синергія зазначених підходів формує основу адаптивно-сталого розвитку регіонів, що поєднує стабілізаційні механізми з інструментами довгострокового зростання, так звана «Resilience-Sustainability framework» [11] для регіонів України (рис. 2).

Рис. 2. Модель стійкості-сталості для регіонів України (Resilience - Sustainability framework, концептуальна теоретико-прикладна модель управління регіональним розвитком)

Стратегія регіонального розвитку нового покоління, орієнтована на принципи *resilience* та *sustainability*, повинна мати комплексну структуру, що охоплює взаємопов'язані етапи формування та реалізації. Передусім, головним елементом є діагностика та оцінка вразливостей, яка включає ідентифікацію воєнних, економічних і демографічних ризиків, аналіз структурної стійкості економіки та оцінку інституційної спроможності територій. Наступним етапом є визначення стратегічних пріоритетів, що ґрунтується на принципах смарт-спеціалізації, конкурентних перевагах регіонів та їх потенціалі інтеграції у європейські ринки. Важливу роль відіграє сценарний підхід до планування, який передбачає формування альтернативних траєкторій розвитку: базового (інерційного), адаптивного та трансформаційного сценаріїв, орієнтованих відповідно на стабілізацію, поступове відновлення та інноваційний прорив. Реалізація стратегічних цілей забезпечується через інструментарій економічної політики, що включає фінансово-бюджетні механізми, інституційні реформи, інвестиційні та інноваційні проекти (рис. 2.). Завершальним елементом є система моніторингу та оцінки, яка базується на використанні інтегральних індикаторів (зокрема, індексу ISC), цифрових платформ управління та механізмів зворотного зв'язку.

У практичному вимірі реалізація стратегій на засадах *resilience* та *sustainability* передбачає концентрацію зусиль за низкою важливих напрямів трансформації. Першочерговим є економічна диверсифікація, спрямована на зменшення залежності регіонів від вузькоспеціалізованих галузей через розвиток малого та середнього бізнесу, підтримку інноваційних секторів і формування нових ланцюгів доданої вартості. Водночас важливого значення набуває просторова реінтеграція та поліцентричний розвиток, що передбачає формування кількох центрів економічного зростання, розвиток міжрегіональної кооперації та зменшення територіальних диспропорцій.

Не менш значущим напрямом є розвиток «зеленої» економіки, який охоплює підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваної енергетики та екологізацію виробничих процесів. Паралельно реалізується цифрова трансформація, що включає розвиток цифрової інфраструктури, впровадження електронного урядування та цифровізацію бізнес-процесів. Завершальним, але критично важливим компонентом є розвиток людського капіталу, який передбачає модернізацію освітньої системи, формування сучасних професійних компетенцій і створення умов для повернення та утримання трудових ресурсів.

Таким чином, розробка стратегій регіонального розвитку на засадах *resilience* та *sustainability* (рис. 2.) забезпечує формування нової парадигми просторового розвитку України, орієнтованої на підвищення адаптивності, зниження вразливості до кризових впливів та досягнення довгострокової соціально-економічної збалансованості. Застосування такого підходу створює передумови для переходу до проактивної моделі управління регіональним розвитком, у межах якої провідну роль відіграють інституційна ефективність, інноваційність та інтеграція у європейський економічний простір.

Синергія зазначених підходів реалізується через адаптивне планування (гнучкість стратегій), ризик-орієнтоване управління, інклюзивність прийняття рішень, довгострокову екологічну та соціальну орієнтацію. У формалізованому вигляді стратегічна ефективність може бути представлена як:

$$SR = f(R, S, I, E)$$

де, *SR* – стратегічна результативність регіону; *R* – рівень стійкості (*resilience*); *S* – рівень сталого розвитку (*sustainability*); *I* – інституційна ефективність; *E* – економічний потенціал.

Розробка стратегій регіонального розвитку на засадах *resilience* та *sustainability* забезпечує підвищення здатності регіонів до адаптації в умовах невизначеності;

формування стійких економічних структур; зменшення просторових диспропорцій; інтеграцію у європейський економічний простір. Стратегії нового покоління повинні ґрунтуватися на поєднанні принципів стійкості та сталості, що дозволяє перейти від реактивної моделі управління до проактивної, адаптивної та довгостроково орієнтованої моделі розвитку просторових систем України.

Україна потребує відновлення територій, постраждалих від війни, що вимагає застосування комплексного інструментарію, який поєднує фінансово-економічні, інституційні, інфраструктурні та соціальні механізми. На відміну від традиційних підходів до регіонального розвитку, «сучасна модель відновлення має базуватися на принципах *resilience*, *sustainability* та *build back better*, що передбачає не лише реконструкцію зруйнованих об'єктів, а й структурну модернізацію просторових систем» [2].

У фінансово-економічному вимірі провідну роль відіграють бюджетні та інвестиційні інструменти, спрямовані на мобілізацію ресурсів для відновлення. До них належать державні програми підтримки регіонів, спеціальні фонди відновлення, механізми міжбюджетного вирівнювання, а також залучення міжнародної фінансової допомоги через грантові та кредитні інструменти. Важливим напрямом є стимулювання приватних інвестицій через податкові пільги, гарантії ризиків та механізми державно-приватного партнерства, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет і підвищити ефективність використання ресурсів.

Інституційний компонент відновлення передбачає формування ефективної системи управління процесами реконструкції. Йдеться про створення спеціалізованих агентств відновлення, впровадження проєктного підходу до управління, забезпечення прозорості та підзвітності використання коштів, а також розвиток багаторівневого управління з активною участю місцевих громад. Значну роль відіграє цифровізація управлінських процесів, яка забезпечує моніторинг реалізації проєктів, зниження корупційних ризиків та підвищення ефективності прийняття рішень.

Інфраструктурні інструменти є базовим елементом відновлення, оскільки передбачають реконструкцію транспортної, енергетичної, житлової та соціальної інфраструктури. При цьому пріоритет надається не лише відновленню втрачених об'єктів, а й їх модернізації відповідно до сучасних стандартів енергоефективності, безпеки та екологічності. Важливим аспектом є розвиток критичної інфраструктури, здатної функціонувати в умовах підвищених ризиків.

Соціально-економічний блок інструментів відновлення спрямований на відновлення людського потенціалу територій. Це включає програми підтримки зайнятості, розвиток підприємництва, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, відновлення систем освіти та охорони здоров'я. Особливу увагу слід приділяти формуванню соціальної згуртованості та відновленню довіри до інституцій, що є критично важливими для стабільності просторових систем.

Інноваційно-цифрові інструменти відіграють дедалі важливішу роль у процесах відновлення. Йдеться про впровадження цифрових платформ управління відбудовою, використання геоінформаційних систем для планування територій, розвиток «розумних міст» та застосування сучасних технологій у будівництві й енергетиці. Такі підходи дозволяють підвищити ефективність використання ресурсів і забезпечити якісно новий рівень розвитку територій.

Окремим напрямом є просторово-орієнтовані інструменти, що передбачають диференціацію політик залежно від рівня руйнувань і потенціалу регіонів. Для територій із критичними втратами доцільним є застосування моделей «відновлення базових функцій», тоді як для регіонів із збереженим потенціалом – стратегій інноваційного

розвитку та інтеграції у глобальні економічні процеси. Ефективне відновлення територій, постраждалих від війни, можливе лише за умови застосування системного багаторівневого підходу, який поєднує різні групи інструментів і забезпечує їхню узгоджену взаємодію. Такий підхід дозволяє не лише відновити зруйновані просторові системи, але й сформувати нову модель їх розвитку, орієнтовану на стійкість, інноваційність та інтеграцію у європейський економічний простір.

Важливим стратегічним напрямом зміцнення спроможності просторових систем України є розвиток смарт-спеціалізації регіонів як сучасного інструменту структурної модернізації та підвищення конкурентоспроможності територій. У контексті повоєнного відновлення смарт-спеціалізація набуває особливого значення, оскільки дозволяє перейти від уніфікованих підходів в регіональній політиці до моделі, заснованої на виявленні унікальних конкурентних переваг кожного регіону, концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках та інтеграції науки, бізнесу, влади і громадянського суспільства. У теоретико-прикладному вимірі смарт-спеціалізація розглядається як механізм стратегічного вибору тих видів економічної діяльності, в яких регіон має найбільший потенціал формування доданої вартості, інноваційного прориву та включення у міжрегіональні й міжнародні ланцюги створення вартості. Для України це означає необхідність формування нової архітектури регіонального розвитку, у межах якої відновлення територій має поєднуватися з технологічною модернізацією, цифровізацією та екологічною трансформацією.

Практична реалізація смарт-спеціалізації повинна спиратися на кілька базових принципів. По-перше, йдеться про диференціацію стратегічних пріоритетів залежно від ресурсного, інституційного та людського потенціалу регіону. По-друге, важливим є підприємницьке відкриття як процес виявлення нових перспективних ніш розвитку на основі взаємодії стейкхолдерів. По-третє, смарт-спеціалізація потребує узгодження регіональних стратегій із національними та європейськими пріоритетами, зокрема у сферах цифрової економіки, зеленої трансформації, енергоефективності, біоекономіки, логістики та індустріальних інновацій. В умовах України розвиток смарт-спеціалізації доцільно пов'язувати з формуванням поліцентричної моделі просторового зростання, у межах якої окремі регіони виконують функції інноваційних, промислових, логістичних, агротехнологічних, рекреаційних або освітньо-наукових хабів. Такий підхід дозволяє не лише посилити функціональну спеціалізацію територій, але й зменшити міжрегіональні диспропорції через включення регіонів у мережеву взаємодію та кооперацію. Смарт-спеціалізація, таким чином, виступає не тільки інструментом економічної концентрації, але й механізмом розумної регіональної конвергенції.

Особливої актуальності цей напрям набуває для постраждалих від війни територій, де відновлення має здійснюватися не за принципом механічного відтворення довоєнної структури господарства, а на засадах структурної реконфігурації. Це означає, що смарт-спеціалізація повинна бути інтегрована у політику відбудови як інструмент переорієнтації регіональних економік на нові сектори з вищою продуктивністю, експортним потенціалом та інноваційною місткістю. Відповідно, стратегія смарт-спеціалізації має включати аналітичне картування активів регіону, визначення пріоритетних кластерів, створення інституцій підтримки інновацій та розбудову механізмів фінансування перспективних проектів. Отже, розвиток смарт-спеціалізації регіонів України є важливим елементом стратегічного зміцнення спроможності просторових систем, оскільки забезпечує поєднання територіальної унікальності, інноваційної спрямованості та інтеграції у ширші економічні мережі. Її впровадження створює передумови для переходу від моделі антикризового реагування до моделі продуктивного, інноваційно орієнтованого та збалансованого просторового розвитку.

Завершальним елементом стратегічного блоку зміцнення спроможності просторових систем є прогнозування ефективності впровадження запропонованих вище заходів, яке дозволяє оцінити потенційні результати реалізації обраної моделі розвитку та сформулювати основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У сучасних умовах невизначеності, пов'язаних із воєнними ризиками, макроекономічною нестабільністю та нерівномірністю просторового розвитку, прогнозування повинно мати не лінійний, а сценарний та адаптивний характер. Методологічно прогнозування ефективності доцільно здійснювати на основі інтеграції кількісних і якісних підходів. З одного боку, воно має спиратися на систему індикаторів, що відображають зміни у фінансовій, інституційній, економічній, інноваційній та соціальній спроможності регіонів. З іншого боку, важливо враховувати якісні параметри, пов'язані з глибиною інституційних трансформацій, рівнем міжсекторальної координації, безпековим середовищем і здатністю регіонів до швидкої адаптації. У цьому контексті інтегральний індекс спроможності виступає не лише інструментом поточної діагностики, але й базою для моделювання майбутніх траєкторій розвитку.

З позицій прикладного аналізу ефективність впровадження стратегічних заходів доцільно оцінювати через три базові сценарії. Інерційний сценарій передбачає збереження існуючих тенденцій із частковим відновленням регіональних систем без глибоких структурних змін; у цьому випадку можливе поступове покращення окремих показників, однак міжрегіональні диспропорції залишатимуться високими. Адаптивний сценарій пов'язаний із частковою реалізацією запропонованих механізмів – посиленням інституційної спроможності, розвитком цифрових інструментів, підтримкою інвестицій та людського капіталу; за такого підходу очікується більш стійке зростання, зменшення вразливості територій та поступове вирівнювання регіональної спроможності. Трансформаційний сценарій передбачає повномасштабне впровадження системних заходів, включаючи смарт-спеціалізацію, кластеризацію, інноваційно-цифрову модернізацію, зелену трансформацію та поглиблену інтеграцію у європейський економічний простір; саме цей сценарій забезпечує найвищу ймовірність довгострокового зростання, структурного оновлення та формування поліцентричної моделі розвитку.

У формалізованому вигляді прогнозу ефективності стратегічних заходів можна представити як функцію зміни інтегральної спроможності регіону в часі:

$$\Delta ISC_{t+n} = f(E, F, I, D, S, P)$$

де, ΔISC_{t+n} – прогнозована зміна інтегрального індексу спроможності у середньо- або довгостроковій перспективі; E – економічні параметри; F – фінансові параметри; I – інституційні параметри; D – рівень цифровізації та інновацій; S – соціально-людський потенціал; P – параметри державної та регіональної політики. Така модель відображає багатофакторність прогнозного процесу та дозволяє враховувати як внутрішні характеристики просторової системи, так і зовнішні регуляторні впливи.

Очікувана ефективність реалізації запропонованих заходів проявлятиметься у кількох взаємопов'язаних площинах. По-перше, прогнозується зростання інтегральної спроможності регіонів за рахунок посилення фінансової самодостатності, інституційної якості та інноваційної активності. По-друге, очікується зниження міжрегіональних асиметрій, насамперед через розвиток нових центрів зростання, активізацію міжрегіональної кооперації та підвищення функціональної ролі тилових і транзитних територій. По-третє, можливим є прискорення структурної модернізації економіки регіонів, включаючи цифровізацію управління, розвиток зеленої економіки та формування нових спеціалізацій. По-четверте, результатом має стати підвищення стійкості територій

до зовнішніх шоків, що є критично важливим у контексті затяжної нестабільності. Водночас прогнозування ефективності не може ігнорувати наявність ризиків і обмежень. До них належать нерівномірність ресурсного забезпечення, слабка інституційна спроможність окремих громад, обмежений доступ до інвестицій, втрати людського капіталу та висока залежність від зовнішньої допомоги. Саме тому прогнозна модель повинна бути динамічною та ітеративною, із можливістю регулярного перегляду параметрів залежно від змін у безпековому, економічному та політичному середовищі.

Таким чином, прогнозування ефективності впровадження запропонованих заходів підтверджує, що найбільш результативною для України є стратегія, заснована на поєднанні інституційної модернізації, смарт-спеціалізації, цифрової трансформації, розвитку людського капіталу та євроінтеграційної орієнтації. У науковому сенсі це дозволяє обґрунтувати перехід до проактивної моделі стратегічного управління просторовим розвитком, у межах якої ефективність визначається не лише швидкістю відновлення, а й здатністю регіонів формувати нові траєкторії конкурентоспроможного зростання.

Отже, окреслені теоретико-методологічні та прикладні засади організаційно-економічного забезпечення спроможності просторових систем України в умовах сучасних трансформацій дозволили уточнити зміст категорій «просторова система» та «спроможність», які обґрунтовано інтерпретуються як інтегрована багатовимірна характеристика, що поєднує економічні, фінансові, інституційні, інноваційні та соціальні компоненти розвитку. Проведена комплексна діагностика соціально-економічного стану регіонів України засвідчила суттєве посилення просторової диференціації у 2021-2024 рр. та формування нової конфігурації економічного простору під впливом воєнних чинників. Обґрунтовано існування трикомпонентної моделі просторової структури, яка включає ядро концентрації розвитку, адаптивний пояс та зону критичної дестабілізації.

Запропонований методичний підхід до оцінювання спроможності регіональних просторових систем на основі інтегрального індексу (ISC), забезпечує можливість кількісного вимірювання рівня розвитку територій та їх порівняльного аналізу в динаміці. Обґрунтована систему організаційно-економічних механізмів забезпечення спроможності охоплює інституційні, фінансово-економічні, інноваційно-цифрові та кластерно-мережеві інструменти, а також механізми інтеграції у європейський економічний простір. Розроблена концептуальна модель підвищення спроможності регіональних просторових систем базується на системно-інтегрованому підході та враховує взаємодію вагомих функціональних блоків розвитку.

Сформовано стратегічні напрями зміцнення спроможності, які передбачають реалізацію принципів resilience та sustainability, розвиток смарт-спеціалізації, цифрової трансформації, людського капіталу та поліцентричного просторового зростання. А також доведено, що ефективне відновлення територій, постраждалих від війни, потребує переходу до моделі «build back better», яка поєднує реконструкцію з глибокою структурною модернізацією економіки та підвищенням інституційної якості.

У цілому встановлено, що забезпечення спроможності просторових систем України має ґрунтуватися на синергії інституційної ефективності, фінансової самодостатності, інноваційного розвитку та євроінтеграційної орієнтації. Реалізація запропонованих підходів створює передумови для формування стійкої, конкурентоспроможної та адаптивної моделі просторового розвитку, здатної забезпечити довгострокове економічне зростання та відновлення України в умовах глобальних викликів.

Список використаних джерел:

1. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Управління розвитком регіональних соціально-економічних систем: сучасні підходи. Регіональна економіка. 2021. № 2. С. 7-18.
2. Пилипенко А. А., Левченко О. М. Інноваційний розвиток регіонів України: виклики та перспективи. Економічний вісник університету. 2022. № 52. С. 112-120.
3. Долішній М. І., Кравців В. С. Регіональна політика України: нові пріоритети в умовах трансформації. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2021. № 4. С. 3-10.
4. Василь Юрчишин. У пошуку глобального і регіонального інституційного оновлення. URL: https://razumkov.org.ua/images/2026/01/09/U_poshuku.pdf
5. Martusenکو Iryna, Boychuk Inna, Baluk Nadiia, Sai Lesia, Fursa Tetiana. Strategic PR Guidelines for Marketing Planning to Ensure the Sustainable Development of Socio-Economic Systems. International Journal of Sustainable Development & Planning, 2023, v. 18, n. 4, p. 1113, DOI: <https://doi.org/10.18280/ijstdp.180414>
6. Borys Pohrishchuk, Mariya Bardadym, Maksym Kovalskyi, Iryna Martusenکو, Viacheslav Rogov. Scenario modeling for sustainable development in dynamic environments. International Journal of Sustainable Development & Planning. 2023. № 18. Page: 3327-3332. DOI: <https://doi.org/10.18280/ijstdp.181032>
7. European Commission. A New Industrial Strategy for Europe. Brussels, 2020. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 10.03.2026).
8. European Commission. Cohesion Policy 2021-2027. Brussels, 2021. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 10.03.2026).
9. European Commission. Smart Specialisation Platform (S3). URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu> (дата звернення: 10.03.2026).
10. Fritsch M., Wyrwich M. Regional knowledge, entrepreneurship, and economic resilience. Small Business Economics. 2021. Vol. 56. P. 115–132.
11. OECD. Regional Development Policy and COVID-19. Paris, 2020. URL: <https://www.oecd.org> (дата звернення: 10.03.2026).
12. United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, 2015. URL: <https://sdgs.un.org> (дата звернення: 10.03.2026).
13. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA). Washington, DC, 2022. URL: <https://www.worldbank.org> (дата звернення: 10.03.2026).
14. World Bank. Global Economic Prospects. Washington, DC, 2023.
15. World Economic Forum. Global Competitiveness Report. Geneva, 2021. URL: <https://www.weforum.org> (дата звернення: 10.03.2026).
16. Верховна Рада України. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).
17. Кабінет Міністрів України. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ від 05.08.2020 № 695. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).
18. Міністерство розвитку громад та територій України. План відновлення України. 2023. URL: <https://recovery.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).
19. Державна служба статистики України. Регіональна статистика. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).
20. Національний банк України. Макроекономічний та монетарний огляд. 2024. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).

2.2. Розвиток державно-приватного партнерства як інструменту залучення ресурсів для реконструкції

Сучасний етап соціально-економічного розвитку держави характеризується необхідністю масштабної реконструкції та структурної трансформації економіки, що об'єктивно зумовлює потребу у розширенні джерел і вдосконаленні механізмів залучення ресурсів для реалізації відновлювальних проєктів. За таких умов ключового значення набуває формування ефективного інституційного середовища державного управління та посилення координації між суб'єктами відновлення, що сприяє створенню сприятливого інвестиційного клімату та відкриває можливості для активного залучення приватного капіталу.

За умов обмеженості бюджетних ресурсів та зростання потреб у фінансуванні відновлювальних процесів виникає необхідність пошуку ефективних форм взаємодії держави і бізнесу. У цьому контексті державно-приватне партнерство (ДПП) набуває особливого значення як складний інституційно-економічний механізм взаємодії, що відображає інтеграцію інтересів державного та приватного секторів економіки у процесі створення, відновлення та функціонування об'єктів інфраструктурної значимості. Застосування ДПП передбачає не лише залучення приватного капіталу до реалізації спільних проєктів, але й реалізацію сукупності організаційно-економічних інструментів, яка охоплює передачу управлінських компетенцій, ефективний розподіл ризиків, підвищення результативності використання ресурсів та формування інституційно окреслених моделей їх взаємодії.

Разом із тим багатогранність державно-приватного партнерства, наявність різних концептуальних підходів до його трактування та варіативність форм (моделей) реалізації зумовлюють необхідність поглибленого теоретичного осмислення його економічної природи, змістовних характеристик і функціонального призначення. Це, у свою чергу, формує методологічну основу ефективного використання інструменту державно-приватного партнерства у процесах залучення ресурсів для реконструкції економіки.

З огляду на зазначене, у даному параграфі доцільно здійснити системний аналіз теоретичних і практичних аспектів державно-приватного партнерства, а також узагальнити наукові підходи до визначення його сутності та обґрунтувати роль у формуванні ресурсної бази реконструкції економіки.

Оскільки діяльність держави передусім спрямована на формування, підтримання та трансформацію інституційного середовища взаємодії між державним і приватним секторами, дослідження державно-приватного партнерства як інституту потребує з'ясування природи та змісту інтересів держави, що визначають логіку її участі у партнерських відносинах.

У цьому контексті методологічною основою дослідження виступають концептуальні положення інституціоналізму, які дають змогу розкрити природу взаємодії держави та приватного сектору через систему формалізованих правил, норм і обмежень. Зокрема, важливе значення має визначення держави, запропоноване Д. Нортом, відповідно до якого держава розглядається як організація, що володіє порівняльними перевагами у здійсненні примусу в межах певної території, кордони якої визначаються її здатністю забезпечувати оподаткування населення [1, с. 69-91]. Такий підхід дозволяє розглядати державу як ключового інституційного суб'єкта, що формує правила взаємодії та визначає умови залучення приватного сектору до реалізації суспільно значущих проєктів.

Разом із тим Дж. Коммонс у своїх дослідженнях акцентував увагу на правовій природі функціонування інститутів, підкреслюючи їхню роль у контролі та узгодженні суспільних інтересів у межах системи соціально-економічних відносин [2]. Це дає підстави розглядати державно-приватне партнерство як форму інституційно врегульованої взаємодії, що забезпечує баланс інтересів держави та бізнесу у процесі реалізації інфраструктурних і соціально значущих проєктів.

У межах інституціонального підходу важливого значення набуває обґрунтування ролі держави як активного учасника економічних процесів та формувача правил взаємодії між економічними суб'єктами. Зокрема, лауреат Нобелівської премії Д. Норт визначає, що «інститути – це «правила гри» у суспільстві або, більш формально, створені людиною обмеження, що структурують взаємодію» [3, с. 3]. Ці «обмеження» охоплюють не лише соціально-економічні відносини, а й систему господарських зв'язків загалом. В цьому контексті особливої ваги набуває питання життєздатності економічних інститутів. Практика свідчить, що найбільш переконливим підтвердженням ефективності тієї чи іншої економічної моделі, зокрема форм взаємодії держави та приватного сектору, є її тривале історичне становлення та розвиток. Це дозволяє розглядати державно-приватне партнерство як інститут, ефективність якого визначається не лише теоретичними засадами, а й практикою його функціонування у різних країнах, що зумовлює доцільність його подальшого наукового дослідження.

У контексті аналізу теоретичних засад взаємодії державного та приватного секторів економіки слід відзначити, що в українському науковому дискурсі та практиці господарювання набув поширення термін «державно-приватне партнерство». Він походить від запозиченого із західної термінології поняття public-private partnership (PPP). У той же час слід враховувати, що в економічній теорії категорія «public» протиставляється «private» і охоплює весь публічний сектор, зокрема державні, муніципальні та місцеві органи влади, а також інститути громадянського суспільства, які репрезентують інтереси громади. Слід зауважити, що дослівний переклад слова public як «публічний» або «суспільний» може формувати дещо відмінні смислові асоціації в україномовному середовищі, тоді як категорія «приватний» є більш однозначною та пов'язується з партнером, який залучає власні ресурси з метою отримання прибутку у процесі спільної діяльності. У зв'язку з цим у вітчизняних економічних дослідженнях більш коректними з погляду буквального перекладу могли б вважатися терміни «суспільно-приватне партнерство» або «публічно-приватне партнерство». Разом із тим, з огляду на законодавче закріплення [4] відповідного механізму, у подальшому доцільним є використання саме терміну «державно-приватне партнерство» для позначення взаємодії державного сектору та приватного бізнесу.

Розгляд сутності державно-приватного партнерства крізь призму наукових підходів зумовлений складністю та багатовимірністю цього явища, що поєднує економічні, правові, інституційні та управлінські характеристики. У сучасних дослідженнях відсутнє єдине універсальне трактування державно-приватного партнерства, що пояснюється різними науковими поглядами, цілями дослідження та акцентами авторів. Тому використання підходового аналізу дозволяє систематизувати наявні тлумачення, виокремити їх змістовні домінанти та глибше розкрити економічну природу взаємодії держави та приватного сектору.

У межах цього дослідження пропонується виокремити інституційний, функціональний, інвестиційний та організаційний підходи, що дає змогу не лише структурувати теоретичні напрацювання, а й виявити логіку формування державно-приватного партнерства як цілісного механізму. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки забезпечує комплексне розкриття сутності державно-приватного партнерства та обґрунтування його ролі у сучасній економічній системі (табл.1).

Таблиця 1

Основні підходи до розуміння сутності поняття «державно-приватне партнерство»*

Підхід	Визначення ДПП	Концептуальна основа	Переваги	Обмеження
Інституційний підхід	ДПП трактується як форма взаємодії держави та приватного сектору, що функціонує в межах нормативно-правового середовища та базується на системі правових норм і регуляторних механізмів [5]	Теорія інституціоналізму	Врахування інституційного середовища, формалізованих норм і правил взаємодії, забезпечення стабільності та передбачуваності відносин	Недостатня увага до фінансово-економічних механізмів реалізації та практичних аспектів функціонування партнерства
	ДПП розглядається як інституційний та організаційний альянс між державою і бізнесом з метою реалізації суспільно значущих проєктів, програм у широкому спектрі галузей промисловості та інноваційній сфері [6, с. 91].			
	ДПП визначається системою відносин держави і бізнесу в контрактно-договірній формі, яка широко використовується як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку, тобто інструмент інституціоналізації цього розвитку [7, с.32]			
Функціональний підхід	ДПП характеризується як інструмент реалізації інфраструктурних проєктів, що забезпечує залучення інвестицій та ефективне використання ресурсів у різних галузях економіки [8]	Теорія публічного управління	Орієнтація на досягнення конкретних результатів, реалізацію суспільно значущих проєктів та забезпечення соціально-економічного ефекту	Обмежене врахування інституційних умов та економічних стимулів функціонування партнерства
	ДПП розглядається як форма реалізації спільних проєктів держави та бізнесу, спрямованих на досягнення суспільно значущих результатів через відповідні інструменти взаємодії [10]			
	ДПП визначається як форма взаємодії державного та приватного секторів у різних сферах суспільного життя, спрямована на вирішення суспільно значущих завдань [11]			
Інвестиційний підхід	ДПП трактується як інструмент залучення позабюджетних ресурсів і інвестицій для фінансування суспільно значущих проєктів та підвищення ефективності використання ресурсів [9]	Теорія інвестицій	Чітке відображення фінансової сутності партнерства, акцент на залученні інвестицій та формуванні ресурсної бази проєктів	Ігнорування інституційних та організаційних умов реалізації партнерства
	ДПП розглядається як сучасний інструмент економічної модернізації, що забезпечує залучення інвестицій та розвиток інфраструктури [12]			
	ДПП характеризується як співробітництво між державою та приватними партнерами, що здійснюється на основі договору та передбачає вкладення інвестицій приватним партнером у реалізацію проєктів [13]			
Організаційний підхід	ДПП визначається як форма взаємодії держави та приватного сектору, що передбачає використання організаційних інструментів співпраці для вирішення завдань суспільного розвитку [14]	Теорія менеджменту	Висвітлення форм, механізмів та інструментів організації взаємодії і управління спільною діяльністю	Обмежений аналіз стратегічних, інституційних та фінансових аспектів реалізації партнерства
	ДПП трактується як форма партнерської взаємодії держави та бізнесу, що реалізується через організацію спільної діяльності у відповідних сферах економіки [15]			

*Складено та допрацьовано автором на основі [5; 6; 7; 8; ;9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]

Узагальнення підходів (табл.1) до визначення державно-приватного партнерства свідчить про його складну багатовимірну природу, що розкривається через різні аналітичні площини. Зокрема, інституційний підхід акцентує увагу на системі формалізованих норм, правил та інститутів, у межах яких здійснюється взаємодія держави та приватного сектору. Натомість організаційний підхід зосереджується на формах, структурах і механізмах її побудови та координації у процесі реалізації спільних проєктів. Функціональний підхід відображає спрямованість ДПП на виконання суспільно значущих функцій і досягнення конкретних результатів, тоді як інвестиційний підхід розкриває ДПП як інструмент залучення приватного капіталу та формування фінансового забезпечення розвитку інфраструктури.

Аналіз наукових підходів до трактування державно-приватного партнерства свідчить про відсутність єдиного універсального визначення цього поняття, що зумовлено його багатогранною природою та міждисциплінарним характером. Водночас більшість дослідників сходяться на тому, що державно-приватне партнерство є складною формою взаємодії державного та приватного секторів, яка ґрунтується на об'єднанні ресурсів, розподілі ризиків і відповідальності та спрямована на реалізацію суспільно значущих проєктів і підвищення ефективності функціонування економіки.

Узагальнення представлених підходів зумовлює необхідність визначення концептуальної основи подальшого дослідження державно-приватного партнерства. У цьому контексті найбільш доцільним є використання інституційного підходу, який забезпечує комплексне врахування сукупності формалізованих норм, правил та інститутів, що формують умови, механізми та результати взаємодії держави і приватного сектору економіки.

У наукових дослідженнях державно-приватне партнерство розглядається як багатовимірне явище, у якому поєднуються інституційна природа взаємодії та прикладне значення ДПП як інструменту залучення інвестицій, розвитку інфраструктури та забезпечення якісних публічних послуг. З огляду на це, державно-приватне партнерство доцільно трактувати не лише як форму співробітництва, а як комплексний інституційно-економічний механізм, що інтегрує правові, економічні та управлінські елементи взаємодії держави і бізнесу.

Розвиток державно-приватного партнерства набуває особливого значення в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, зростання потреби у відновленні та необхідності модернізації інфраструктури. В умовах післякризового та повоєнного відновлення економіки механізм ДПП виступає одним із ключових інструментів залучення фінансових, технологічних та управлінських ресурсів приватного сектору для реалізації масштабних проєктів реконструкції. Це зумовлено здатністю партнерства поєднувати інтереси держави щодо забезпечення суспільного блага та інтереси бізнесу щодо отримання прибутку і довгострокової стабільності інвестицій.

Ключовими ознаками державно-приватного партнерства є довгостроковість співробітництва, що зумовлена тривалістю реалізації інфраструктурних проєктів та необхідністю забезпечення стабільності інвестиційного середовища, а також ефективний розподіл ризиків між сторонами, за якого ризики передаються учаснику, найбільш спроможному до їх управління та мінімізації, що сприяє підвищенню загальної ефективності реалізації проєктів.

Зазначені ознаки державно-приватного партнерства набувають практичного втілення через відповідні організаційно-економічні моделі його реалізації, у межах яких визначається конфігурація взаємодії державного та приватного партнерів. Саме моделі ДПП відображають ступінь залучення приватного сектору до різних етапів життєвого циклу проєкту, особливості розподілу функцій і підходи до розподілу ризиків між сторонами.

Таблиця 2

Системна класифікація моделей державно-приватного партнерства*

Модель ДПП	Функції приватного партнера	Функції державного партнера	Термін проєкту	Ризики приватного партнера	Ризики державного партнера	Типові сфери застосування
<i>Service Contract</i> (Сервісний контракт)	Виконання визначених операційних та технічних функцій відповідно до умов контракту	Фінансування послуг, встановлення стандартів якості, контроль виконання та відповідальність за загальне управління об'єктом	1–3 роки	операційний, контрактний (ризик штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання умов договору)	фіскальний, попиту, управлінський (неефективність організації надання послуг з боку замовника)	ЖКГ, технічне обслуговування інфраструктури, ІТ-послуги
<i>Management Contract</i> (Контракт на управління)	Операційне управління об'єктом, організація виробничих процесів, підвищення ефективності діяльності відповідно до умов контракту	Збереження права власності, здійснення капітальних інвестицій, визначення стратегічних напрямів розвитку та контроль результатів діяльності	3–5 років	операційний (невідповідність якості та обсягу послуг встановленим стандартам)	інвестиційний (забезпечення фінансування капітальних вкладень), фіскальний, ризик попиту	Водопостачання та водовідведення, заклади охорони здоров'я, управління державними підприємствами
<i>Lease (Оренда)</i>	Експлуатація об'єкта та надання послуг користувачам із отриманням доходів відповідно до умов договору	Збереження права власності, здійснення капітальних інвестицій, встановлення та регулювання тарифів, контроль дотримання умов договору	8–15 років	операційний, комерційний (збір платежів і платіжна дисципліна споживачів), частково ризик попиту	інвестиційний, політичний, соціальний (суспільна прийнятність тарифів та доступність послуг)	Комунальна інфраструктура (водоканали, теплопостачання), міський транспорт
<i>Concession</i> (Концесія)	Фінансування, проєктування, будівництво або реконструкція, експлуатація об'єкта та надання послуг користувачам відповідно до умов договору	Надання прав на створення та/або експлуатацію об'єкта, формування правових та регуляторних умов, встановлення тарифної політики,	20–30 років	будівельний (перевищення строків і вартості будівництва), операційний, фінансовий,	політичний, форс-мажорний (обставини непереборної сили, що впливають на реалізацію проєкту)	Транспортна інфраструктура (автомобільні дороги, порти, аеропорти), енергетика

		контроль за виконанням умов договору		попиту, регуляторний		
<i>BOT (Build–Operate–Transfer)</i>	Проектування, фінансування, будівництво та експлуатація об'єкта протягом визначеного строку з подальшою передачею його у державну власність	Надання права на реалізацію проєкту та/або тимчасову експлуатацію об'єкта, встановлення регуляторних умов, контроль виконання договору та прийняття об'єкта після завершення строку	15–25 років	будівельний, операційний, фінансовий, попиту, регуляторний	політичний, правовий, гарантійний (ризик виконання державних гарантій або компенсаційних зобов'язань за проєктом)	Енергетика, транспортна інфраструктура, великі інженерні об'єкти
<i>BOOT (Build–Own–Operate–Transfer)</i>	Проектування, фінансування, будівництво, володіння, експлуатація та подальша передача об'єкта державі	Надання прав на реалізацію проєкту, встановлення регуляторних умов, контроль виконання договору та прийняття об'єкта після завершення строку	20–30 років	інвестиційний, будівельний, операційний, фінансовий, попиту, регуляторний	політичний (зміна державної політики або пріоритетів), правовий, гарантійний	Капіталомісткі інфраструктурні проєкти (енергетика, транспорт, промислова інфраструктура)
<i>DB (Design–Build)</i>	Проектування та будівництво об'єкта відповідно до технічних вимог і умов контракту	Фінансування проєкту, збереження права власності, експлуатація об'єкта та контроль якості виконаних робіт	2–5 років	будівельний, технічний (помилки проектування, невідповідність технічним вимогам)	фіскальний, експлуатаційний (ефективність функціонування об'єкта після введення в експлуатацію), попиту	Соціальна інфраструктура (школи, лікарні), адміністративні будівлі
<i>DBF (Design–Build–Finance)</i>	Проектування, фінансування та будівництво об'єкта з подальшою його передачею державі	Експлуатація об'єкта, здійснення платежів приватному партнеру з метою відшкодування інвестиційних витрат	5–15 років	будівельний, фінансовий (залучення та обслуговування капіталу)	фіскальний (перевищення бюджетних витрат на оплату послуг), попиту	Адміністративні об'єкти, соціальна інфраструктура
<i>DBFO (Design–Build–Finance–Operate)</i>	Проектування, фінансування, будівництво та довгострокова експлуатація об'єкта відповідно до	Здійснення платежів за доступність, встановлення регуляторних умов та контроль якості надання послуг	15–25 років	будівельний, операційний, фінансовий, регуляторний	фіскальний, попиту (невідповідність обсягу або структури послуг реальним потребам)	Транспортний сектор, лікарні, освітня інфраструктура

	встановлених показників якості					
<i>DBFOM (Design–Build– Finance– Operate– Maintain)</i>	Проектування, фінансування, будівництво, довгострокова експлуатація та технічне обслуговування об'єкта протягом усього життєвого циклу	Встановлення регуляторних умов, контроль якості та, як правило, здійснення платежів за доступність	20–30 років	комплексні: будівельний, операційний, фінансовий, технічний, регуляторний	фіскальний, політичний	Комплексні інфраструктурні системи (транспорт, енергетика, соціальна інфраструктура)
<i>ROT (Rehabilitate– Operate– Transfer)</i>	Реконструкція (модернізація) об'єкта, його подальша експлуатація протягом визначеного строку та передача державі після завершення договору	Передача об'єкта у користування приватному партнеру, встановлення регуляторних умов, контроль виконання договору та прийняття об'єкта після завершення строку	10–20 років	інвестиційний, операційний, регуляторний	політичний, правовий, ризик початкового стану активу (невідповідність технічного стану об'єкта заявленим характеристикам на момент передачі)	Модернізація об'єктів ЖКГ, енергетики, транспортної інфраструктури
<i>SPV (Special Purpose Vehicle / Спеціальна проєктна компанія)</i>	Участь у створенні та фінансуванні проєктної компанії, здійснення управління та операційної діяльності	Участь у створенні та співфінансуванні проєктної компанії, здійснення стратегічного управління та контролю	більше 20 років	комерційний, операційний, фінансовий	політичний, стратегічний, частка фінансових ризиків	Великі інфраструктурні та капіталомісткі інвестиційні проєкти
<i>Mixed Ownership Company (Спільні підприємства)</i>	Участь у капіталі підприємства, здійснення операційної діяльності та участь в управлінні	Участь у капіталі підприємства, стратегічне управління, регулювання діяльності та контроль	довгостроково	операційний, комерційний, регуляторний	політичний, соціальний, стратегічний (прийняття неефективних управлінських рішень як співвласника)	Комунальна інфраструктура, міський транспорт, енергетика

Складено та допрацьовано автором на основі [7; 28]

З огляду на різноманітність підходів до їх класифікації та відсутність єдиної систематизації у науковій літературі, доцільно узагальнити існуючі моделі державно-приватного партнерства у вигляді структурованої аналітичної таблиці, яка комплексно відображає їх ключові характеристики та забезпечує можливість порівняльного аналізу. У таблиці 2 наведено системну класифікацію моделей державно-приватного партнерства за функціональним розподілом повноважень між партнерами, тривалістю реалізації проєктів та особливостями розподілу ризиків.

Систематизація моделей державно-приватного партнерства, представлена у таблиці 2, свідчить про те, що їх вибір має визначатися не лише формальними характеристиками контрактної структури, а передусім економічною доцільністю розподілу функцій і ризиків між партнерами. Із зростанням рівня залучення приватного сектору до реалізації проєкту (від сервісних контрактів до моделей типу DBFOM та концесій) розширюється спектр ризиків, що передаються приватному партнеру, що, у свою чергу, зумовлює підвищення вимог до інституційної спроможності держави забезпечити стабільність регуляторного середовища.

Разом із тим у практиці реалізації державно-приватного партнерства використовується значно ширший спектр моделей, включаючи їх численні модифікації та гібридні форми (BOO, BTO, BLT, DBO тощо). Проте більшість із них є похідними від базових контрактних конструкцій, представлених у таблиці 2, що зумовлює доцільність їх узагальнення в межах ключових типів моделей з метою забезпечення аналітичної узгодженості дослідження.

Наведена систематизація моделей ДПП свідчить, що ключовим фактором їх ефективності є не сам факт передачі ризиків, а економічно обґрунтоване закріплення ризиків за стороною, здатною мінімізувати їх вплив. У цьому контексті особливого значення набуває врахування регуляторних та політичних ризиків, які, хоча й генеруються державою, безпосередньо впливають на інвестиційну привабливість та рівень залучення приватного капіталу.

Разом із тим розподіл ризиків у межах ДПП не є самодостатнім чинником ефективності, оскільки він безпосередньо формує систему стимулів і обмежень для кожного з учасників. Саме через призму прийнятного рівня ризику, очікуваної дохідності та інституційної визначеності суб'єкти ухвалюють рішення щодо участі у відповідних проєктах. Таким чином, ризики трансформуються у ключові детермінанти мотивації, визначаючи як готовність приватного партнера до інвестування, так і спроможність держави забезпечити реалізацію стратегічно важливих проєктів.

За таких умов державно-приватне партнерство можна розглядати як цілісний механізм концентрації, розподілу та перерозподілу ресурсів з метою їх ефективного використання у процесах відновлення, модернізації та реконструкції важливих об'єктів інфраструктури. У зв'язку з цим мотиваційна структура державного та приватного секторів формується під впливом потреби у залученні додаткових ресурсів, мінімізації бюджетного навантаження, забезпеченні довгострокової окупності інвестицій та зниженні рівня невизначеності.

Для державного сектору ключовою є можливість реалізації суспільно значущих проєктів за обмеженості бюджетних ресурсів, прискорення оновлення інфраструктури та підвищення якості надання послуг. Разом із тим приватний сектор орієнтований на отримання стабільних джерел доходу, доступ до нових ринків, участь у масштабних інвестиційних проєктах, а також на забезпечення інституційних гарантій захисту вкладеного капіталу.

З огляду на зазначене, зумовлює необхідність систематизації мотиваційних чинників обох секторів у контексті використання ДПП як інструменту залучення ресурсів для реконструкції. Такий підхід дозволяє виявити ступінь узгодженості інтересів

учасників, а також окреслити потенційні дисбаланси, що можуть впливати на ефективність реалізації відповідних проєктів. У зв'язку з цим доцільно сформулювати узагальнюючу таблицю 3, що відображає ключові мотиваційні чинники державного та приватного секторів у зазначеному контексті.

Таблиця 3

Аналіз мотиваційних чинників державного і підприємницького секторів економіки

Складові мотиваційних чинників	Інтерес державного сектору	Інтерес підприємницького сектору	Критерій спільного інтересу
<i>Мета</i>	соціально-економічна стабільність, розвиток інфраструктури	максимізація прибутку, розширення ринку	різновекторна спрямованість інтересів
<i>Спосіб здійснення</i>	формування сприятливого інституційного середовища	оптимізація витрат, ефективне управління	співпадіння інтересів
<i>Засоби досягнення</i>	нормативно-правове регулювання, контроль	інвестиції, інновації, менеджмент	часткове співпадіння інтересів
<i>Соціально-економічне значення</i>	підвищення добробуту населення	задоволення попиту, формування ринку	співпадіння інтересів
<i>Умови досягнення мети</i>	інституційна стабільність	прогнозованість середовища	повне співпадіння інтересів
<i>Очікувані вигоди</i>	економічне зростання, модернізація	прибуток, доступ до ресурсів	взаємодоповнюваність інтересів
<i>Часовий горизонт</i>	довгостроковий розвиток	середньо- та довгострокова окупність	часткове співпадіння інтересів
<i>Обмеження</i>	бюджетні та політичні обмеження	капітал, регуляторні бар'єри	конфлікт інтересів

Складено та допрацьовано автором на основі [7, с.54]

Проведений аналіз мотиваційних чинників взаємодії державного та приватного секторів (табл. 3) свідчить про те, що інтереси учасників партнерства мають як суперечливий, так і взаємодоповнювальний характер. З одного боку, спостерігається фундаментальна різниця у стратегічних цілях: держава орієнтована на досягнення соціально-економічного ефекту та забезпечення суспільного блага, тоді як приватний сектор зосереджений на отриманні прибутку та підвищенні ефективності діяльності. З іншого боку, у процесі реалізації інфраструктурних проєктів виникають зони перетину інтересів, що формують підґрунтя для взаємовигідної співпраці.

Ключовим елементом, що забезпечує узгодження зазначених інтересів, виступає механізм ДПП, що забезпечує інтеграцію ресурсів, компетенцій та управлінських підходів держави і бізнесу. У зв'язку з цим вирішального значення набуває не лише формування ефективної системи мотиваційних стимулів, а й забезпечення оптимального розподілу ризиків між сторонами відповідно до їх здатності здійснювати управління такими ризиками. Саме через інструменти контрактного регулювання, державні гарантії, податкові стимули та механізми компенсації досягається баланс інтересів, що підвищує інвестиційну привабливість проєктів та забезпечує їхню довгострокову стійкість.

Таким чином, державно-приватне партнерство слід розглядати не лише як форму залучення приватного капіталу, а й як складний інституційний механізм узгодження економічних інтересів, у межах якого мотиваційні чинники та розподіл ризиків виступають визначальними факторами ефективної реалізації спільних проєктів. За умови

досягнення збалансованості мотиваційних чинників і механізмів розподілу ризиків державно-приватне партнерство трансформується у дієвий інструмент залучення ресурсів, що забезпечує відновлення економіки та розвиток суспільної інфраструктури. Сукупність взаємопов'язаних чинників, що обумовлюють доцільність застосування даного механізму, систематизовано на рис. 1, який відображає потенціал державно-приватного партнерства як інструменту залучення фінансових, управлінських і технологічних ресурсів, спрямованих на реконструкцію економіки.

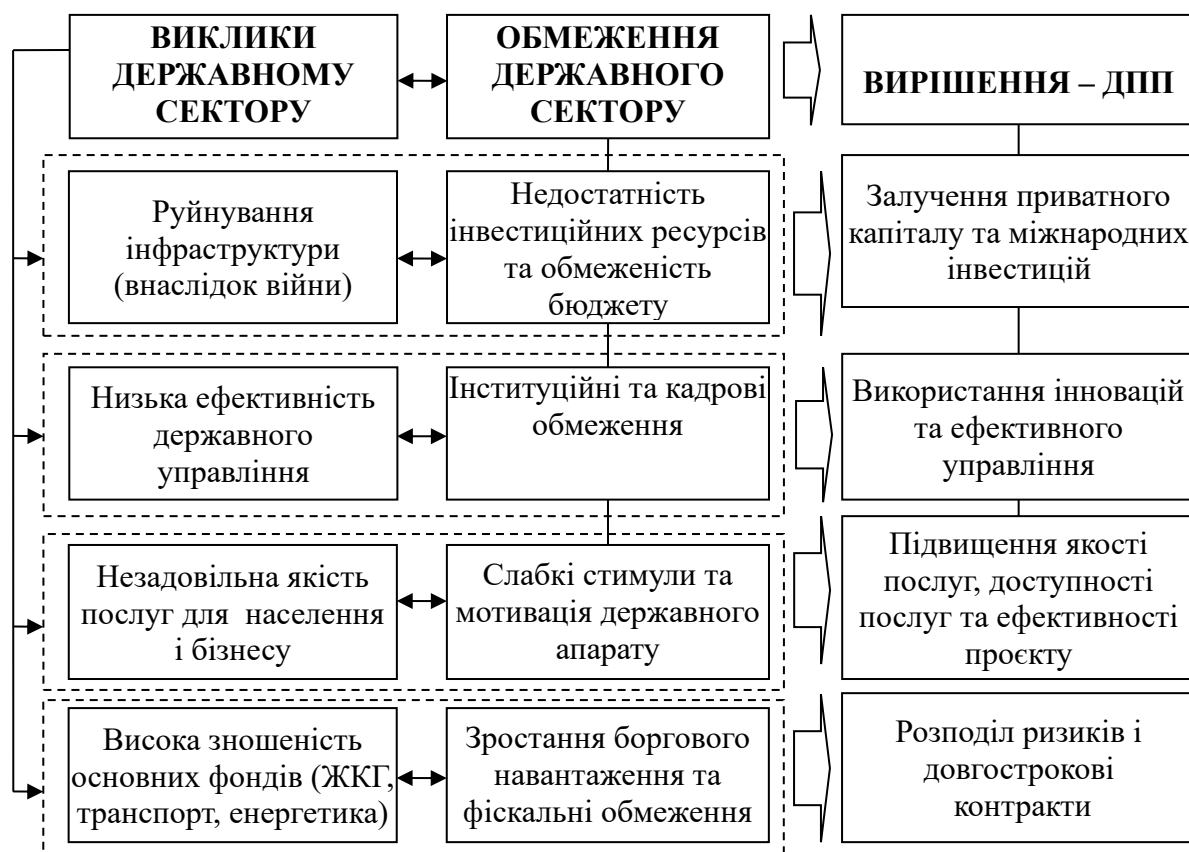

Рис. 1. Обґрунтування доцільності запровадження ДПП

Джерело: складено та доопрацьовано автором на основі [7, с. 58]

Враховуючи завдання Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [20], оновленої у 2024-2025 роках з урахуванням сучасних соціально-економічних та безпекових викликів, зокрема в умовах повномасштабної війни, участь суб'єктів господарювання у реалізації стратегічних ініціатив зумовлюється формуванням сприятливих умов для розвитку бізнесу, передусім у процесах відновлення та модернізації інфраструктури, а також реалізації публічних інвестиційних проєктів регіонального розвитку. За цих умов, зокрема через використання механізму державно-приватного партнерства, формуються додаткові стимули до співпраці держави і бізнесу, що реалізуються у вигляді можливостей участі у відбудові постраждалих регіонів, доступу до фінансових інструментів підтримки, використання оновленої інфраструктури та інтеграції у довгострокові програми розвитку національної економіки.

Ключовою передумовою формування зазначених стимулів взаємодії є обмежена спроможність державного сектору самостійно забезпечити реалізацію масштабних завдань реконструкції та модернізації інфраструктури в умовах системних обмежень, передусім фінансового характеру, що об'єктивно зумовлює необхідність залучення приватного капіталу та управлінських ресурсів. За таких умов особливої актуальності

набуває використання ДПП як інструменту залучення додаткових ресурсів для реалізації проєктів реконструкції.

Крім того, державно-приватне партнерство сприяє трансформації господарських зв'язків і відносин між державою та приватним сектором економіки у напрямі конструктивного розвитку, що забезпечує формування нової моделі взаємодії та зниження ймовірності виникнення конфліктних ситуацій. Завдяки поєднанню ресурсного потенціалу та практичного досвіду сторін досягається синергетичний ефект, зокрема через ефективний розподіл ризиків, що в інших умовах є складно досяжним. В свою чергу, інтеграція ресурсів держави та бізнесу формує передумови для ефективної реалізації завдань, спрямованих на задоволення суспільних потреб. У загальному вигляді ДПП забезпечує поєднання сильних сторін державного та приватного секторів економіки з метою підвищення суспільного добробуту та отримання взаємних вигод, що ілюструється на рис. 2.

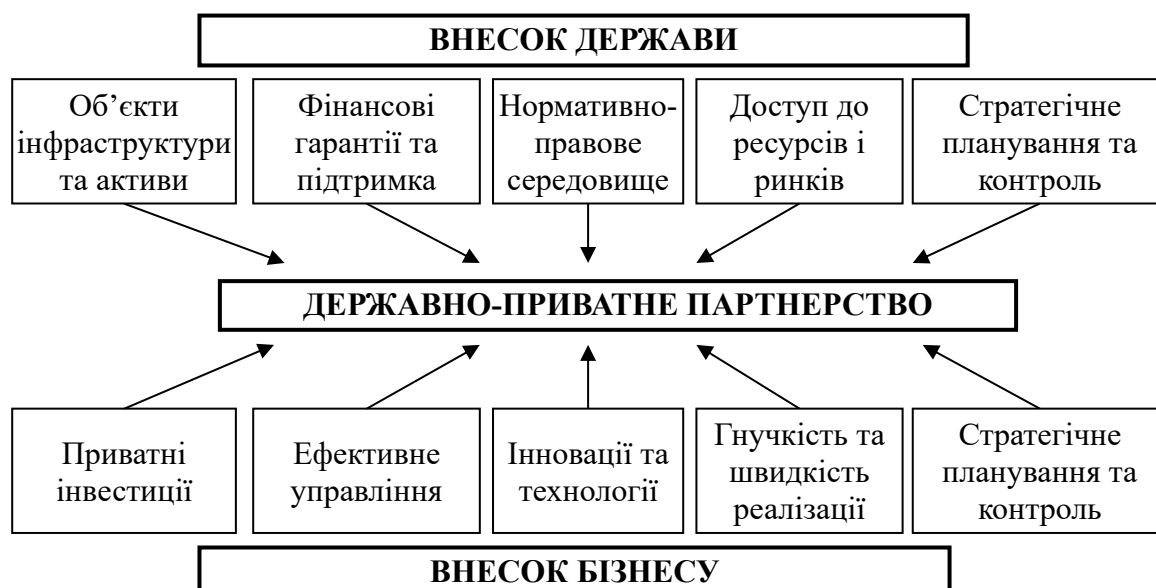

Рис. 2. Партнерські внески держави та бізнесу в межах ДПП

Джерело: складено самостійно на основі [5 – 15]

Як показано на рис. 2, державно-приватне партнерство виступає комплексним інституційним механізмом консолідації внесків державного та підприємницького секторів економіки, що охоплюють фінансові, матеріальні, організаційні, інноваційні ресурси та забезпечують їх ефективне акумулювання, перерозподіл та використання у процесах реконструкції економіки. Зазначена інтеграція дозволяє досягти синергетичного ефекту шляхом поєднання стратегічно орієнтованих функцій держави з управлінською ефективністю, технологічною гнучкістю та інвестиційним потенціалом приватного бізнесу, що у сукупності формує дієвий інструмент залучення ресурсів для реконструкції та модернізації інфраструктури.

Зарубіжний досвід реалізації проєктів державно-приватного партнерства свідчить про наявність суттєвих переваг цієї форми взаємодії порівняно з традиційними підходами до впровадження інфраструктурних проєктів. Зокрема, поєднання ресурсів, впровадження інноваційних рішень та застосування ефективних управлінських практик забезпечують підвищення економічної ефективності, що проявляється у зниженні витрат і більш раціональному використанні ресурсів. Крім того, світова практика підтверджує, що реалізація партнерських проєктів сприяє підвищенню якості їх реалізації,

формуванню сприятливого інституційного середовища, дотриманню строків виконання робіт і зниженню ризиків затримок у завершенні проєктів [21].

Важливим спільним мотиваційним чинником розвитку державно-приватного партнерства є вдосконалення інституційного середовища, що формується у процесі взаємодії державного та приватного секторів. У межах ДПП відбувається конвергенція управлінських підходів, у межах якої державний сектор інтегрує елементи ефективного корпоративного управління, а бізнес адаптується до вимог прозорості, підзвітності та стратегічної орієнтації на довгострокові результати. Це створює інституційні передумови для більш ефективного залучення та використання ресурсів, необхідних для реалізації проєктів реконструкції та модернізації інфраструктури.

У цьому контексті державно-приватне партнерство виступає дієвим інструментом консолідації фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів, спрямованих на відновлення об'єктів соціально-економічного значення. Його метою є синергічне поєднання досвіду, ресурсного потенціалу та компетенцій державного та приватного секторів для забезпечення ефективної реалізації проєктів реконструкції на засадах взаємної вигоди. При цьому ДПП не лише забезпечує концентрацію бюджетних і приватних інвестицій, а й розширює можливості фінансування за рахунок залучення позабюджетних джерел, включаючи ресурси місцевих бюджетів, комунального сектору та інших інституційних інвесторів. Такий підхід дозволяє підвищити масштабність і темпи реконструкційних процесів, оптимізувати використання обмежених ресурсів та забезпечити довгострокову стійкість результатів відновлення.

Після аналізу мотиваційних чинників розвитку ДПП наступним етапом дослідження є ідентифікація сфер економіки, де застосування цього інструменту є найбільш доцільним у контексті реконструкції інфраструктури. Це зумовлено тим, що самі мотиваційні передумови, зокрема, обмеженість бюджетних ресурсів, потреба у швидкому відновленні та необхідність залучення приватного капіталу, не дають змоги чітко визначити галузеві пріоритети реалізації проєктів державно-приватного партнерства.

Відтак доцільним є перехід від загального рівня обґрунтування до прикладного аналізу, який передбачає відбір конкретних сфер на основі їх інфраструктурного стану, соціально-економічної значущості та інвестиційної привабливості. Такий підхід дозволить не лише конкретизувати напрями реалізації державно-приватного партнерства, а й забезпечити його спрямування на вирішення найбільш критичних проблем відновлення, що є особливо актуальним в умовах післявоєнної реконструкції.

Таким чином, аналіз сфер застосування державно-приватного партнерства є логічним продовженням дослідження мотиваційних чинників і водночас формує аналітичну основу для подальшої оцінки доцільності використання співпраці держави і бізнесу як інструменту залучення ресурсів для реконструкції інфраструктури. Враховуючи зазначене, наступним етапом дослідження є формування системи критеріїв, за якими можна здійснювати відбір сфер для запровадження механізму державно-приватного партнерства. Така необхідність зумовлена тим, що навіть за наявності об'єктивної потреби у реконструкції інфраструктури не всі сфери чи галузі однаковою мірою придатні для ефективної реалізації проєктів державно-приватного партнерства.

Запровадження чітких критеріїв відбору забезпечує обґрунтованість прийняття рішень щодо визначення пріоритетних сфер, дозволяє уникнути фрагментарності у виборі напрямів реалізації партнерства та підвищує ефективність використання обмежених фінансових ресурсів. Критерії виступають інструментом узгодження інтересів держави та приватного сектору, оскільки враховують як соціально-економічну значущість галузей, так і їх інвестиційну привабливість.

Таблиця 3

Критерії оцінювання доцільності застосування ДПП

Критерій	Сутність критерію	Що саме оцінюється	Значення для прийняття рішення щодо ДПП
Інфраструктурна потреба	рівень руйнування, зношеності та потреби у відновленні об'єктів	масштаб втрат; фізичний стан активів; критичність відновлення	визначає пріоритетність реконструкції та необхідність залучення ресурсів
Соціально-економічна значущість	вплив галузі на економічний розвиток і добробут населення	внесок у ВВП; кількість користувачів; значущість базових послуг	обґрунтовує доцільність державного втручання та застосування державно-приватного партнерства
Капіталомісткість	обсяг інвестиційних ресурсів, необхідних для реалізації проєктів	вартість проєктів; тривалість реалізації; масштаб інвестицій	висока капіталомісткість зумовлює доцільність залучення приватного капіталу
Комерційний потенціал	здатність проєктів генерувати стабільні доходи	тарифна політика; рівень попиту; платоспроможність споживачів	визначає рівень зацікавленості приватного партнера
Інвестиційна привабливість	рівень привабливості галузі для потенційних інвесторів	співвідношення ризику та дохідності; наявність інвесторів; доступ до фінансування	визначає реалістичність залучення приватного сектору та реалізації проєктів ДПП
Ризиковість	сукупність зовнішніх і внутрішніх ризиків, пов'язаних із реалізацією проєктів	політичні, регуляторні, фінансові та інші	впливає на вибір моделі ДПП, розподіл ризиків між сторонами та необхідність надання державних гарантій
Інституційна спроможність	здатність державних інституцій забезпечити підготовку та реалізацію проєктів ДПП	наявність досвіду; нормативно-правова база; управлінські компетенції	визначає ефективність підготовки та реалізації проєктів ДПП
Швидкість реалізації та ефекту	здатність забезпечити швидке впровадження проєктів і досягнення відновлювального ефекту	тривалість підготовки та реалізації; терміни введення в експлуатацію; швидкість досягнення результатів	визначає доцільність пріоритетної реалізації проєктів у умовах відновлення

Джерело: складено автором на основі [7; 27; 28] та з врахуванням власних напрацювань

Таким чином, формування системи критеріїв створює методичне підґрунтя для ранжування сфер економіки за рівнем їх придатності до застосування механізму державно-приватного партнерства як інструменту залучення ресурсів для реконструкції. Застосування такого підходу дозволяє здійснити структурований аналіз галузей з урахуванням їх інфраструктурного стану, соціально-економічної значущості, інвестиційної привабливості та ризиків реалізації проєктів, що набуває критичного

значення в умовах відновлення економіки. Це, у свою чергу, дозволяє визначати пріоритетні напрями застосування державно-приватного партнерства. Узагальнену систему таких критеріїв наведено в табл. 3.

Система критеріїв відбору сфер для запровадження державно-приватного партнерства формується з урахуванням необхідності комплексного оцінювання умов функціонування галузей та параметрів реалізації відповідних проєктів. Запропоновані критерії дозволяють перейти від декларативного визначення пріоритетів до кількісно вимірюваного підходу, що забезпечує обґрунтованість вибору сфер для реалізації ДПП.

У теперішніх умовах доцільність застосування державно-приватного партнерства як інструменту реконструкції слід розглядати не лише як наслідок загальних мотиваційних чинників, а як об'єктивну потребу, яка формується під впливом стану окремих секторів економіки та умов їх функціонування. У цьому контексті інфраструктурний стан галузей, рівень їх зношеності, масштаб руйнувань, а також інституційні та економічні умови функціонування виступають ключовими індикаторами доцільності застосування ДПП. За такого підходу державно-приватне партнерство розглядається як цільовий інструмент залучення ресурсів для подолання структурних дисбалансів у конкретних секторах економіки. Насамперед це актуально для галузей із високим рівнем інфраструктурних втрат, значною капіталомісткістю реконструкції та обмеженими можливостями бюджетного фінансування, що зумовлює необхідність інтеграції приватного капіталу, управлінського досвіду та інноваційних технологій.

Застосування запропонованого підходу дозволяє здійснити обґрунтований відбір секторів економіки для подальшого аналізу з позицій доцільності використання моделей ДПП. Відбір здійснюється з урахуванням сформованої системи критеріїв, що охоплює інфраструктурний стан, рівень капіталомісткості модернізації, фінансово-інвестиційні обмеження та соціально-економічну значущість галузей.

Результати застосування визначених критеріїв дозволили обґрунтувати доцільність відбору транспортного та енергетичного секторів, житлово-комунального господарства та соціальної сфери як пріоритетних напрямів реалізації механізму ДПП. Вибір зазначених секторів зумовлений їх системоутворюючою роллю у функціонуванні економіки, значенням у забезпеченні базових потреб населення, концентрацією структурних дисбалансів і ресурсних обмежень, що зумовлює доцільність застосування ДПП.

Дослідження стану обраних секторів економіки дозволить виявити ключові інфраструктурні, фінансові та організаційні обмеження їх розвитку, а також обґрунтувати доцільність застосування механізму державно-приватного партнерства як інструменту залучення ресурсів для реконструкції інфраструктури.

Транспортний сектор відіграє системоутворюючу роль у функціонуванні економіки України, забезпечуючи мобільність ресурсів, безперервність виробничих процесів, розвиток внутрішніх і зовнішніх логістичних зв'язків та інтеграцію до європейського економічного простору. Його стратегічне значення закріплено у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [22], де розвиток сучасної транспортної інфраструктури визначено ключовою передумовою економічного зростання. Поряд із цим сектор характеризується значним фізичним і моральним зносом основних фондів, недостатнім рівнем розвитку інфраструктури та обмеженою пропускною спроможністю мереж. Ситуація суттєво ускладнилася внаслідок повномасштабної війни, що призвела до руйнування транспортної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів та зниження ефективності функціонування системи.

За результатами спільної оцінки потреб відновлення України станом на початок 2024 року загальні потреби у відновленні економіки та інфраструктури оцінюються у 486 млрд дол. США [23]. Наведена оцінка свідчить, що транспортний сектор належить до

найбільш постраждалих і капіталомістких напрямів, а потреба у його відновленні становить близько 73–74 млрд дол. США [23; 26]. Крім того, дані Ukraine Facility Plan також підтверджують значний масштаб інвестиційних потреб в транспортному секторі, що складає близько 66,8 млрд євро [24].

Таким чином, наявні оцінки свідчать про критично високий рівень потреб у фінансових ресурсах для реконструкції транспортної інфраструктури, який суттєво перевищує можливості державного фінансування. Подібні тенденції характерні й для інших системоутворюючих секторів, зокрема енергетики.

Енергетичний сектор є критично важливим для функціонування економіки та життєдіяльності населення. Унаслідок повномасштабних військових дій енергетична сфера зазнала значних руйнувань генеруючих потужностей, об'єктів магістральних і розподільчих мереж, що суттєво знизило стійкість енергосистеми.

За оцінками міжнародних інституцій, потреби у відновленні енергетичного сектору України, що зазнав значних руйнувань унаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації, станом на початок 2024 року становлять близько 40–50 млрд дол. США [23; 25]. Але дана оцінка не повною мірою враховує подальші руйнування енергетичного сектору у 2024–2025 рр., що свідчить про ймовірне зростання потреб у відновленні.

Аналогічні проблеми притаманні *житлово-комунальному господарству*, що забезпечує базові потреби населення та суттєво впливає на соціальну стабільність. Разом з тим сектор ЖКГ традиційно характеризується високим рівнем фізичного та морального зносу інженерної інфраструктури, технологічною відсталістю та хронічним недофінансуванням. В умовах війни ситуація загострилася внаслідок масштабних руйнувань житлового фонду та комунальної інфраструктури, що призвело до погіршення якості та доступності послуг. Потреби у відновленні оцінюються на рівні понад 80 млрд дол. США [23; 26], при цьому пошкоджено або зруйновано близько 10 % житлового фонду країни. За таких умов формується значний інвестиційний дефіцит, що зумовлює необхідність залучення альтернативних джерел фінансування. У цьому контексті механізм державно-приватного партнерства доцільно розглядати як інструмент мобілізації фінансових, управлінських і технологічних ресурсів.

Соціальна сфера (охорона здоров'я, освіта, соціальна інфраструктура) відіграє ключову роль у формуванні людського капіталу та забезпеченні соціально-економічної стабільності. Руйнування об'єктів охорони здоров'я, освіти та іншої соціальної інфраструктури призвели до зниження доступності та якості послуг. Потреби у відновленні оцінюються на рівні 40–45 млрд дол. США [23; 26]. Обмеженість бюджетних ресурсів ускладнює реалізацію масштабних проєктів, що обумовлює доцільність використання механізму ДПП.

Узагальнення результатів аналізу дозволяє констатувати наявність спільних системних проблем досліджуваних секторів, зокрема високого рівня зносу інфраструктури, масштабних руйнувань та значної капіталомісткості відновлення.

З метою узагальнення результатів проведеного аналізу та кількісної оцінки інвестиційного дефіциту у ключових секторах економіки доцільним є здійснення порівняльного зіставлення потреб у відновленні та фактичних обсягів фінансування (табл. 4). Такий підхід дозволяє визначити рівень ресурсного забезпечення досліджуваних секторів, а також виявити глибину дисбалансу між наявними фінансовими можливостями та потребами у реконструкції. Варто врахувати, що оцінки потреб у відновленні сформовано станом на початок 2024 року, тоді як обсяги фактичного фінансування відображають наявні ресурси у межах реалізації програм відновлення у 2023–2024 рр. Слід зазначити, що фінансування пріоритетних заходів відновлення у 2023–2024 рр. здійснюється за рахунок державного бюджету, коштів міжнародних фінансових організацій та механізму державних гарантій. Зокрема, у межах реалізації інвестиційних програм близько 2,68 млрд дол. США забезпечується через державні гарантії, 1,71 млрд дол. США – за рахунок міжнародних фінансових організацій, а 0,87 млрд дол. США – з державного бюджету [26]. Зіставлення зазначених обсягів фінансування з потребами у

відновленні, оціненими станом на початок 2024 року та узагальненими у табл. 4, дозволяє оцінити рівень ресурсного забезпечення досліджуваних секторів економіки та співвідношення між наявними фінансовими ресурсами і потребами реконструкції.

Таблиця 4

Порівняльна оцінка потреб у відновленні та фінансового забезпечення ключових секторів економіки України на початок 2024 року

Сектор економіки	Потреба у відновленні (станом на початок 2024 р.)	Орієнтовний обсяг фактичного фінансування (2023-2024 рр.)	Рівень покриття потреб	Оцінка інвестиційного дефіциту
<i>Транспортний сектор</i>	73-74 млрд дол. США	~0,5-1,0 млрд дол. США	<2%	Критично високий (>90%)
<i>Енергетичний сектор</i>	~47 млрд дол. США	~1-2 млрд дол. США	~3-5%	Дуже високий (>85%)
<i>Житлово-комунальне господарство</i>	>80 млрд дол. США	~1-2 млрд дол. США	<3%	Критично високий (>90%)
<i>Соціальна сфера</i>	~40-45 млрд дол. США	~0,5-1,0 млрд дол. США	<3%	Дуже високий (>85%)

*Примітка: оцінки потреб у відновленні наведено станом на початок 2024 року за результатами спільної оцінки Уряду України, Світового банку, Європейської комісії та ООН; обсяги фактичного фінансування мають орієнтовний характер і відображають ресурси державного бюджету, міжнародних фінансових організацій та механізму державних гарантій, залучені у 2023-2024 рр. [23;26].

Отримані результати свідчать про наявність системного інвестиційного дефіциту у досліджуваних секторах економіки, рівень якого перевищує 85-90 % від загальних потреб у відновленні. Найбільш критична ситуація спостерігається у транспортному секторі та житлово-комунальному господарстві, де фактичне фінансування покриває лише незначну частку необхідних обсягів, що створює ризики затягування відновлювальних процесів та поглиблення інфраструктурних дисбалансів. Разом з тим навіть у пріоритетному енергетичному секторі наявні ресурси залишаються недостатніми для забезпечення комплексної реконструкції.

За таких умов використання виключно бюджетних та донорських джерел фінансування є об'єктивно обмеженим, що актуалізує необхідність залучення альтернативних механізмів ресурсного забезпечення. У цьому контексті державно-приватне партнерство доцільно розглядати як системний інструмент залучення ресурсів для підвищення ефективності управління інфраструктурними проєктами та забезпечення довгострокової фінансової стійкості процесів реконструкції.

Фактичний стан реалізації механізму державно-приватного партнерства в Україні свідчить про його обмежене використання як інструменту залучення інвестицій у відновлення інфраструктури. За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади, станом на початок 2026 р. на умовах державно-приватного партнерства укладено 201 договір, з яких фактично реалізується лише 19, тоді як 171 договір не виконується або припинений, у тому числі з причин розірвання, завершення строку дії або впливу воєнних чинників [27].

Структура укладених договорів свідчить про переважання обмеженого кола моделей державно-приватного партнерства, зокрема концесійних угод, договорів про спільну діяльність та інших спрощених форм взаємодії, що не передбачають повноцінного розподілу ризиків і довгострокових інвестиційних зобов'язань приватного партнера. Фактична відсутність застосування складніших інфраструктурних моделей, зокрема DBFO, BOOT та інших форм проєктного фінансування, зумовлює суттєві обмеження щодо масштабного та довгострокового залучення приватного капіталу до інфраструктурних проєктів.

Структурний аналіз діючих проєктів також свідчить про їхню низьку концентрацію та обмежену галузеву представленість, зокрема переважання окремих ініціатив у сфері водопостачання, транспорту та енергетики, при майже повній відсутності масштабних проєктів у соціальній сфері. У сукупності це вказує на недостатній рівень інституційної зрілості та економічної спроможності механізму державно-приватного партнерства забезпечити вирішення системних проблем розвитку інфраструктури.

Наведені результати свідчать про наявність структурного розриву між потенціалом державно-приватного партнерства як інструменту залучення ресурсів та фактичним рівнем його реалізації в Україні. Обмежене застосування складних інвестиційно орієнтованих моделей, низька частка діючих проєктів та їхня галузева диспропорційність формують ситуацію, за якої механізм державно-приватного партнерства не виконує функцію системного інструменту фінансування інфраструктурного розвитку. Це, у свою чергу, знижує його здатність забезпечувати мобілізацію приватного капіталу у масштабах, необхідних для відновлення економіки.

Зазначені тенденції суттєво контрастують із практикою застосування державно-приватного партнерства у країнах із розвинутою ринковою економікою, зокрема у Великій Британії, Канаді та країнах Європейського Союзу, де механізм ДПП виступає одним із ключових інструментів фінансування інфраструктурних проєктів. Узагальнення міжнародного досвіду, представленого у матеріалах Світового банку, свідчить про широке використання у цих країнах комплексних моделей державно-приватного партнерства, що базуються на довгострокових контрактах, чіткому розподілі ризиків та залученні проєктного фінансування [28].

Зокрема, у Великій Британії розвиток державно-приватного партнерства здійснювався в межах моделей Private Finance Initiative, які передбачають передачу приватному партнеру функцій проєктування, фінансування та експлуатації об'єктів інфраструктури. У Канаді реалізація проєктів ДПП відбувається через інституційно організовані механізми із застосуванням стандартизованих моделей партнерства, що забезпечують ефективне управління ризиками та контроль за результатами. У країнах Європейського Союзу широкого застосування набули моделі DBFO та BOOT, які дозволяють поєднувати бюджетні та приватні ресурси у реалізації масштабних інфраструктурних проєктів [28].

Узагальнення міжнародної практики свідчить, що такий підхід забезпечує залучення значних обсягів приватного капіталу та підвищення ефективності управління інфраструктурними об'єктами, що зумовлює принципові відмінності між зарубіжними моделями та вітчизняними підходами до реалізації державно-приватного партнерства.

Таким чином, виявлена обмеженість практики застосування державно-приватного партнерства в Україні, що проявляється у низькому рівні реалізації укладених договорів, домінуванні спрощених моделей взаємодії та відсутності масштабних інфраструктурних проєктів, свідчить про невідповідність наявних механізмів потенційним потребам економіки у відновленні. За таких умов ключового значення набуває обґрунтування напрямів розвитку державно-приватного партнерства як інструменту залучення фінансових, інвестиційних та управлінських ресурсів для реконструкції інфраструктури, з урахуванням галузевої специфіки та особливостей реалізації проєктів у різних секторах економіки.

Узагальнення отриманих результатів дозволяє розглядати державно-приватне партнерство як комплексний інструмент залучення ресурсів для реконструкції інфраструктури, ефективність якого визначається здатністю враховувати галузеву специфіку, рівень інвестиційних ризиків та особливості фінансового забезпечення відповідних секторів економіки. Проведений аналіз підтверджує, що обмеженість бюджетних ресурсів у поєднанні зі значними масштабами інфраструктурних втрат обумовлює необхідність переходу до більш гнучких і адаптивних форм взаємодії держави

та приватного сектору. За таких умов розвиток державно-приватного партнерства доцільно розглядати як один із ключових напрямів трансформації механізмів фінансування відновлювальних процесів, що передбачає поєднання державних і приватних ресурсів на засадах розподілу ризиків, відповідальності та економічної доцільності. Ефективність ДПП значною мірою залежить від здатності забезпечити відповідність обраних моделей співпраці умовам реалізації інфраструктурних проєктів у різних секторах економіки.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що в умовах масштабних руйнувань, спричинених військовим вторгненням російської федерації, наявна практика реалізації державно-приватного партнерства в Україні не забезпечує належного рівня залучення інвестиційних ресурсів для відновлення інфраструктури, що зумовлено обмеженим використанням ефективних моделей партнерства, низькою результативністю укладених договорів та недосконалістю інституційного середовища. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність трансформації підходів до реалізації державно-приватного партнерства як інструменту залучення ресурсів для реконструкції інфраструктури як ключової складової відновлення економіки з урахуванням міжнародного досвіду та орієнтацією на забезпечення масштабного й довгострокового залучення приватного капіталу.

Список використаних джерел:

1. Норд Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К. : Основи, 2000. 198 с.
2. Commons J. R. Institutional economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. P. 648–657.
3. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
4. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).
5. Чорний М.Є. Правове регулювання принципів здійснення державно-приватного партнерства. *Juris Europensis Scientia*. 2021. №6. С. 64-68. URL: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i6.301>.
6. Розум Г.М. Державно-приватне партнерство як ефективний інструмент реалізації інноваційної політики регіонів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 90-92. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/20.pdf/.
7. Мельник А.Ф., Підгаєць С.В. Державно-приватне партнерство в системі інститутів національної економіки: механізми розвитку : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 279 с.
8. Біленко Д. В., Калязіна В. А. Галузева спрямованість державно-приватного партнерства в Україні: проблеми та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2021. № 12. С.61-65. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-12_0-pages-61_65.pdf.
9. Крищенко К.Є. Державно-приватне партнерство як інструмент позабюджетного фінансування професійної (професійно-технічної) освіти України. *Освітня аналітика України*. 2024. №5. С. 149-159. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/13_Kryshchenko_531_2024_149-159.pdf.
10. Доленко І.В. Форми реалізації державно-приватного партнерства щодо управління об'єктами нерухомості в Україні. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 404-408. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/62.pdf.
11. Мех Ю., Горобець Д., Головка В. Державно-приватне партнерство в секторі безпеки України: основні принципи та форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. №74. С. 224-231. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273697/269045>.

12. Ольшанський О. Державно-приватне партнерство як сучасний інструмент економічної модернізації. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2025. № 11. С. 108–117. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2025-11-108-117>.
13. Козар Ю. Державно- приватне партнерство у реалізації економічного та соціально-культурного розвитку територіальних громад. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 148-154. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10518/1/25.pdf>.
14. Дідич О.Р., Наумко М.М. Поняття та сутність державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34. № 6. С. 69-77. URL: https://www.pubadm.vernadskeyournals.in.ua/journals/2023/6_2023/12.pdf.
15. Качурінер В.Л. Міжнародний досвід державно-приватного партнерства у сфері сільського господарства. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 80-85. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/12.pdf.
16. PPP Contract Types and Terminology. *World Bank*. URL: <https://ppp.worldbank.org/ppp-contract-types-and-terminology> (date of access: 15.03.2026).
17. Concessions, BOTs and DBO Projects. *World Bank*. URL: <https://ppp.worldbank.org/agreements/concessions-bots-dbos> (date of access: 15.03.2026).
18. PPP Reference Guide – Introduction. *World Bank*. *World Bank*. URL: <https://ppp.worldbank.org/library/ppp-reference-guide-introduction> (date of access: 15.03.2026).
19. Public-Private Partnerships Reference Guide. *World Bank*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/268101513144277772/pdf/122038-WP-PUBLI-PPReferenceGuideVersion.pdf> (date of access: 15.03.2026).
20. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п> (дата звернення: 12.03.2026).
21. Benchmarking Infrastructure Development *World Bank*. URL: <https://ppp.worldbank.org/library/benchmarking-infrastructure-development-2023> (date of access: 15.03.2026).
22. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 р. № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2026).
23. Ukraine. Third Rapid Damage and Needs Assessment (February 2022 – December 2023). *Government of Ukraine, World Bank Group, European Commission, United Nations*. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default.pdf> (date of access: 15.03.2026).
24. Ukraine Facility Plan 2024–2027. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf> (дата звернення: 16.03.2026).
25. Step-by-Step Plan for Energy Efficient Reconstruction in Ukraine. *DiXi Group*. URL: <https://dixigroup.org/en/analytic/Ukraine/> (date of access: 15.03.2026).
26. Bogdan T. Ukraine's fiscal developments and needs for economic recovery, reconstruction and European integration : аналіт. звіт. Відень: The Vienna Institute for International Economic Studies, 2024. 73 с. URL: <https://wiiw.ac.at/ukraine-s-fiscal-developments> (date of access: 17.03.2026).
27. Стан здійснення державно-приватного партнерства в Україні. *Міністерство економіки України*. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 16.03.2026).
28. Public-Private Partnerships: Reference Guide Version 3. Washington, DC: World Bank Group, 2017. URL: <https://ppp.worldbank.org/> (date of access: 17.03.2026).

*Л.Г. Дончак, к.е.н., доцент,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету
В.М. Пилявець, к. е. н., доцент,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

2.3. Інвестиційно-інноваційні механізми повоєнного відновлення національної економіки

На початку ХХІ століття Україна переживає одну з найскладніших криз у своїй сучасній історії, спричинену тривалою військовою агресією. Воєнні дії призвели до значних втрат фізичного капіталу, руйнування критичної інфраструктури, зменшення обсягів виробництва, зниження рівня зайнятості та поглиблення соціально-економічних дисбалансів. За таких умов відновлення економіки стає важливим вектором державної політики, що безпосередньо впливає на добробут населення, соціальну стабільність та перспективи довгострокового розвитку. Масштаби руйнувань вимагають реконструкції інфраструктури, глибокої модернізації економічних механізмів, їхньої трансформації в напрямі підвищення продуктивності, технологічної готовності та інтеграції в глобальні ланцюги створення вартості. З огляду на це, інвестиції та інновації стають не просто елементами політики розвитку, а основними драйверами повоєнного відновлення національної економіки.

У контексті сучасної України необхідне формування унікальної архітекτονіки інвестиційно-інноваційної політики, яка враховуватиме реальні ризики, регіональні особливості та наявні ресурси. На відміну від післявоєнних реконструкцій ХХ століття, нинішня відбудова здійснюється в умовах глобальної економічної інтеграції, цифровізації та швидких технологічних змін.

Перш за все, доцільно дослідити теоретичні аспекти сутності інвестиційно-інноваційних механізмів, під якими розглядають сукупність взаємопов'язаних економічних, фінансових, організаційних та інституційних інструментів і процесів, спрямованих на мобілізацію та ефективне використання інвестиційних ресурсів з метою підтримки інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого економічного розвитку [1].

Як зазначає ряд науковців, сутність таких механізмів полягає у поєднанні інвестиційної складової, що забезпечує фінансування відтворення й нарощування виробничого потенціалу, модернізацію технологій, створення нових виробничих потужностей, та інноваційної складової, що сприяє створенню, впровадженню й комерціалізації нових знань і технологій [2-7]. Поділяючи цю позицію, водночас вважаємо, що важливим у цьому поєднанні є не лише наявність ресурсів чи інноваційних ідей, а саме здатність системи забезпечити ефективну взаємодію між джерелами фінансування, суб'єктами інноваційного процесу та інституційною інфраструктурою, що забезпечує трансфер технологій, мінімізацію ризиків та адаптивність економіки до змін.

В даному контексті заслуговує уваги думка, згідно якої інноваційна складова зосереджена на процесах створення нових знань, технологій і продуктів, а також на здатності економічних агентів засвоювати й інтегрувати ці знання у виробничу діяльність. Така позиція ґрунтується на концепції інноваційно-інвестиційних процесів як системи, де наукові інституції, підприємства та державні структури взаємодіють, створюючи сприятливе середовище для інноваційного розвитку [1; 8].

Варто зазначити, що інвестиційно-інноваційні механізми охоплюють інституційні, фінансові та організаційні інструменти, що забезпечують мобілізацію внутрішніх та

зовнішніх ресурсів для впровадження технологічних змін і сприяння економічному зростанню. Так, на думку Яцкевич І.В., «інноваційна політика України в післявоєнний період є найважливішим інструментом реалізації інвестиційного спрямування держави» [9]. Вона реалізується через підтримку кластерів, стартапів, дослідницьких програм та технологічної трансформації промисловості.

Крім цього, у вітчизняній науковій думці інноваційно-інвестиційні механізми розглядаються як синергія державного регулювання, приватного інвестування та академічних ініціатив, що реалізуються через цільові програми, податкові стимули, гранти, інститути розвитку. Зокрема, Постолювський В.О. наголошує, що відбудова має стати не лише процесом реконструкції, а й стратегічною можливістю для створення інноваційно-орієнтованої економіки, інтегрованої у глобальні ланцюги вартості [10].

Наслідки глобальних та внутрішніх змін, таких як інтеграція в світові ринки або постконфліктні трансформації, особливо підкреслюють значення адаптивних механізмів для мобілізації ресурсів та підвищення стійкості економіки. Інтеграція інвестиційних і інноваційних інструментів дозволяє економіці відновлюватися після потрясінь та формувати інноваційно-орієнтовану модель розвитку, здатну до високих темпів зростання та глобальної конкурентоспроможності.

Загалом, сутність інвестиційно-інноваційних механізмів у повоєнному контексті можна окреслити як системну взаємодію:

- 1) державної політики (через стратегії інноваційного розвитку та модернізації);
- 2) інституційних платформ (фондів, агенцій, венчурних структур);
- 3) джерел фінансування (зовнішні інвестиції, державні та приватні кошти);
- 4) технологічних драйверів (індустріальні парки, ІТ-рішення, green tech).

Лише така комплексність дозволяє перетворити інвестиції на основу стійкого розвитку, а інновації – на рушійну силу нової економіки.

З огляду на викладене, інвестиційно-інноваційні механізми – це складна система інструментів, що забезпечують взаємодію фінансового капіталу, науково-технічних розробок, організаційних моделей та регуляторних політик для досягнення сталого розвитку, модернізації виробництва та переходу до високотехнологічного економічного зростання.

Інтеграція інвестиційної та інноваційної політик потребує чіткої системної координації інструментів і суб'єктів, що беруть участь у реалізації стратегічних пріоритетів відновлення та модернізації економіки. На рис. 1 запропоновано систему інвестиційно-інноваційних механізмів, що дозволяє виявити основні структурні компоненти, між якими виникають стабільні взаємозв'язки та зворотні залежності. Така система є важливим інструментом для формування політики та забезпечує узгоджене функціонування інвестиційної та інноваційної складових у процесі повоєнного відновлення економіки.

Важливо відмітити, що державна політика формує стратегічні та регуляторні передумови функціонування інвестиційно-інноваційних механізмів. Вона охоплює визначення пріоритетів розвитку, формування нормативно-правової бази, запровадження податкових і фінансових стимулів, а також реалізацію структурних реформ і регуляторних змін. Через ці інструменти держава створює умови для залучення інвестицій, зниження ризиків та активізації інноваційної діяльності. Важливу роль у системі відіграє інституційна інфраструктура, яка забезпечує практичну реалізацію інвестиційно-інноваційної політики. До її складу належать фонди розвитку, агенції підтримки інновацій, венчурні структури, технопарки, бізнес-інкубатори, а також кластери та центри трансферу технологій. Можна сказати, що зазначені інституції виконують функцію посередників між державою, бізнесом і науковим середовищем, сприяючи акумулюванню ресурсів, відбору проєктів та реалізації інноваційних рішень.

Рис. 1. Система інвестиційно-інноваційних механізмів повоєнного відновлення економіки

Джерело: власні дослідження авторів

Разом з цим, ресурсну основу інвестиційно-інноваційних механізмів формують джерела фінансування, які включають внутрішні та іноземні інвестиції, гранти і програми міжнародної допомоги, приватний капітал та кредитні ресурси. Саме через їх мобілізацію створюються фінансові можливості для відновлення зруйнованого виробничого потенціалу та реалізації інноваційних проєктів.

Варто звернути увагу, що реалізація інноваційної складової відбувається за активної участі технологічних драйверів, до яких належать науково-дослідна та дослідно-конструкторська діяльність, стартап-ініціативи, цифрові технології, індустріальні й інноваційні парки, а також «зелені» технології. Дієвість цих елементів забезпечує перехід від відновлювальних заходів до формування нової, технологічно орієнтованої моделі економіки.

Викладене свідчить, що узгоджена взаємодія всіх зазначених складових зумовлює досягнення економічного відновлення та інноваційного розвитку, що проявляється у модернізації виробництва, зростанні конкурентоспроможності та забезпеченні сталого

розвитку національної економіки.

Сформована система інвестиційно-інноваційних механізмів створює теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу практичних підходів до повоєнного економічного відновлення. Водночас ефективність таких механізмів значною мірою визначається можливістю адаптації перевірених міжнародних практик до національних умов. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення досвіду країн, які в минулому зазнали масштабних воєнних руйнувань, але змогли у відносно короткі терміни не лише відновити економіку, а й закласти основи її довгострокового інноваційного зростання.

Дослідження сучасних українських науковців підтверджують, що міжнародний досвід післявоєнної реконструкції є надзвичайно релевантним для України, з огляду на масштаби руйнувань та необхідність поєднання фінансової стабілізації з інституційними й технологічними трансформаціями [10-11]. У цьому зв'язку доцільно зосередитися на аналізі основних прикладів успішного повоєнного відновлення Німеччини, Японії та Південної Кореї.

Зупиняючись на досвіді Німеччини, варто зазначити, що після Другої світової війни економіка країни перебувала у критичному стані: значна частина промислових потужностей та інфраструктури була зруйнована, а обсяги промислового виробництва скоротилися приблизно на третину порівняно з довоєнним рівнем. Вирішальним чинником відновлення стала реалізація комплексу макроекономічних та інституційних реформ у поєднанні з міжнародною фінансовою підтримкою в рамках Плану Маршалла [12].

Як підкреслюють науковці, фінансові ресурси, надані Німеччині в межах Європейської програми відновлення, були спрямовані не лише на відбудову інфраструктури, але й на модернізацію промисловості, розвиток експортоорієнтованих галузей та підвищення продуктивності праці [10]. Водночас важливу роль відіграли внутрішні реформи, зокрема грошова реформа, лібералізація цін, розвиток конкурентного середовища та підтримка малого й середнього бізнесу.

У результаті поєднання державного регулювання, ринкових механізмів та інвестиційної підтримки вже у 1950-х роках Німеччина досягла стійкого економічного зростання, що увійшло в історію як «німецьке економічне диво». Цей приклад демонструє, що ефективні інвестиційно-інноваційні механізми мають базуватися на чіткій координації державної політики, фінансових ресурсів та структурної модернізації економіки [11].

Повоєнне економічне відновлення Японії є одним із найбільш показових прикладів успішної реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Після завершення Другої світової війни країна перебувала у стані глибокої економічної та соціальної кризи. Водночас уже впродовж 1950-1970-х років Японія змогла досягти високих темпів економічного зростання, що згодом отримало назву «японського економічного дива».

Основною особливістю японської моделі відновлення стало активне поєднання державного стратегічного планування з ринковими механізмами, а також системне спрямування інвестицій у технологічне оновлення промисловості. Держава в Японії відігравала координуючу роль у визначенні пріоритетних галузей розвитку, зокрема машинобудування, електроніки, металургії та хімічної промисловості [12].

Важливим інституційним інструментом реалізації інвестиційно-інноваційних механізмів у повоєнній Японії стала діяльність Міністерства міжнародної торгівлі та промисловості (Ministry of International Trade and Industry, MITI), яке виконувало координуючу роль у формуванні промислової політики та спрямуванні структурних трансформацій економіки. Як зазначає Ч. Джонсон, MITI забезпечувало стратегічне узгодження інвестиційних рішень із довгостроковими національними пріоритетами, концентруючи фінансові та організаційні ресурси в секторах із найвищим потенціалом

технологічного зростання та експортної конкурентоспроможності. Через механізми селективної підтримки, регулювання доступу до фінансування, стимулювання імпорту передових технологій і контролю за їх адаптацією в національному виробництві міністерство сприяло не лише відновленню промислового потенціалу, а й його якісному оновленню.

Водночас МІТІ активно підтримувало експортно орієнтовані підприємства, використовуючи податкові стимули, кредитні преференції та інструменти зовнішньоторговельної політики, що дозволило сформувати тісний зв'язок між інвестиційною та інноваційною складовими економічного розвитку. У результаті така модель державного втручання забезпечила системну концентрацію ресурсів, прискорила технологічну модернізацію та стала одним із основних чинників формування інноваційно орієнтованої моделі економічного зростання Японії у повоєнний період [13].

Особливий акцент у японській моделі було зроблено на інвестиціях у людський капітал і науково-дослідну діяльність. Значні ресурси спрямовувалися на розвиток освіти, підготовку інженерних кадрів, а також адаптацію й удосконалення зарубіжних технологій. У результаті інноваційна складова тісно інтегрувалася з інвестиційною, забезпечуючи структурну модернізацію економіки та підвищення її конкурентоспроможності [14].

Таким чином, досвід Японії демонструє, що ефективні інвестиційно-інноваційні механізми у повоєнний період мають ґрунтуватися на довгостроковому стратегічному плануванні, активній ролі держави та цілеспрямованих інвестиціях у технології й знання.

Ще одним важливим прикладом післявоєнного економічного відновлення є Південна Корея, яка після Корейської війни (1950-1953 рр.) належала до найбідніших країн світу. Економіка країни характеризувалася низьким рівнем індустріалізації, браком фінансових ресурсів і залежністю від зовнішньої допомоги. Проте вже з 1960-х років Південна Корея змогла реалізувати модель прискореної індустріалізації та технологічного розвитку.

Як зазначають українські дослідники, корейська модель базувалася на поєднанні активної державної індустріальної політики з концентрацією інвестицій у пріоритетних галузях, зокрема металургії, суднобудуванні, автомобілебудуванні та електроніці [12]. Держава забезпечувала доступ до фінансових ресурсів, сприяла розвитку великих корпоративних структур (чеболів) і водночас стимулювала експорт.

Інвестиційно-інноваційні механізми в Південній Кореї характеризувалися чіткою вертикальною координацією: фінансові ресурси спрямовувалися через державні банки та спеціальні програми кредитування у визначені галузі, що дозволяло мінімізувати інвестиційні ризики та забезпечити швидке зростання виробничого потенціалу [15]. У подальшому, починаючи з 1980-1990-х років, акцент було зміщено у бік інноваційного розвитку, зростання витрат на R&D, формування національної інноваційної системи та інтеграції у глобальні технологічні ланцюги. Саме це забезпечило перехід від індустріальної до високотехнологічної моделі розвитку економіки Південної Кореї.

Порівняльний аналіз досвіду післявоєнного економічного відновлення Німеччини, Японії та Південної Кореї свідчить, що успішна реконструкція національної економіки ґрунтувалася не на ізольованих відновлювальних заходах, а на формуванні цілісних інвестиційно-інноваційних механізмів, здатних забезпечити довгострокове структурне зростання (табл. 1).

Спільною рисою для всіх трьох країн була активна та цілеспрямована роль держави, яка не замінювала ринкові механізми, але задавала стратегічні пріоритети розвитку, координувала інвестиційні потоки та створювала сприятливе інституційне середовище для технологічної модернізації.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика інвестиційно-інноваційних механізмів повоєнного економічного відновлення (Німеччина, Японія, Південна Корея)

Критерій порівняння	Німеччина	Японія	Південна Корея
Початкові умови відновлення	Масштабні руйнування промисловості та інфраструктури після Другої світової війни	Руйнування виробничих потужностей, дефіцит ресурсів, технологічна відсталість	Руйнування внаслідок Корейської війни, аграрна економіка, залежність від зовнішньої допомоги
Роль держави	Формування соціально-ринкової економіки, макроекономічна стабілізація, регуляторні реформи	Активна координація промислової політики через МІТІ, стратегічне планування	Директивна індустріальна політика, централізоване планування розвитку галузей
Основні інституційні механізми	План Маршалла, грошова реформа, антимонопольна політика	Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості (МІТІ), галузеві програми	Державні банки розвитку, міністерства економіки та промисловості
Інвестиційні інструменти	Зовнішня допомога, внутрішні інвестиції, розвиток МСП	Спрямовування інвестицій у пріоритетні галузі, контроль доступу до фінансування	Пільгове кредитування, концентрація ресурсів у великих корпораціях
Інноваційна складова	Модернізація промисловості, підвищення продуктивності праці	Імпорт, адаптація та розвиток технологій, інвестиції в R&D та освіту	Поступовий перехід від копіювання технологій до власних інновацій
Експортна орієнтація	Розвиток промислового експорту як драйвера зростання	Активна підтримка експортно орієнтованих виробників	Експорт як важливий інструмент індустріалізації
Результати відновлення	«Німецьке економічне диво», стале зростання, висока конкурентоспроможність	«Японське економічне диво», формування високотехнологічної економіки	Швидка індустріалізація та перехід до економіки знань
Основний урок	Поєднання ринкових механізмів і державного регулювання	Інтеграція інвестицій та інновацій через інституційну координацію	Концентрація ресурсів і послідовна інноваційна трансформація

Джерело: сформовано за даними [10-15]

Як показує приклад Німеччини, міжнародна допомога набуває стратегічного ефекту лише за умови її інтеграції в національну модель макроекономічної стабілізації, розвитку конкуренції та підтримки підприємництва. Для України це означає необхідність системного поєднання міжнародних ресурсів із внутрішніми реформами, спрямованими на підвищення інституційної спроможності та конкурентоспроможності економіки.

Досвід Японії акцентує увагу на ролі централізованої координації інвестиційно-інноваційної політики. Створення потужного інституційного центру, здатного узгоджувати державні пріоритети з потребами бізнесу та наукової спільноти, дозволило забезпечити концентрацію ресурсів у стратегічних галузях і стимулювати імпорт та адаптацію передових технологій. Для України це актуалізує питання посилення функцій

координаційних інституцій розвитку та формування довгострокових галузевих пріоритетів.

Водночас приклад Південної Кореї підтверджує, що прискорене економічне зростання можливе за умови цілеспрямованої концентрації інвестицій у визначених секторах і поступового переходу від індустріальної до інноваційно орієнтованої моделі розвитку. Важливу роль при цьому відіграє системне нарощування інвестицій у науково-дослідну діяльність, людський капітал і технологічну модернізацію.

Узагальнення досвіду зазначених країн дозволяє виокремити три системні принципи: інтеграцію зовнішніх ресурсів у національну стратегію розвитку, наявність сильного координаційного центру інвестиційно-інноваційної політики та концентрацію ресурсів у стратегічно визначених галузях. Саме поєднання цих елементів формує основу довгострокової конкурентоспроможності та структурної модернізації економіки.

Повномасштабна війна спричинила для України безпрецедентні економічні втрати, які охоплюють руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, скорочення промислового потенціалу, зниження інвестиційної активності та погіршення фінансової стійкості держави. За оцінками Світового банку, Європейської комісії та ООН, загальна вартість відновлення та реконструкції перевищує сотні мільярдів доларів США, що суттєво перевищує можливості внутрішніх джерел фінансування [16].

У таких умовах повоєнне економічне відновлення України не може обмежуватися виключно фізичною відбудовою зруйнованих об'єктів. Як зазначають автори, війна загострила наявні структурні дисбаланси економіки, зокрема сировинну спрямованість експорту, низьку технологічну інтенсивність виробництва та обмежену інноваційну активність підприємств [10]. Це обумовлює необхідність дослідження основних викликів, що перешкоджають ефективному та дієвому функціонуванню інвестиційно-інноваційних механізмів.

На цьому тлі стратегічного значення набуває обмеженість інвестиційних ресурсів за умов високих ризиків для приватного капіталу. Воєнна невизначеність, пошкодження логістичних ланцюгів, нестабільність фінансового ринку та зростання боргового навантаження держави стримують як внутрішні, так і зовнішні інвестиції. Дані Мінфін, представлені на рис. 2, свідчать про суттєву волатильність потоків прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2021-2025 років, що зумовлена насамперед повномасштабною війною та зростанням інвестиційних ризиків. Так, у 2021 році спостерігався відносно високий обсяг надходження ПІІ, однак уже у 2022 році відбулося різке скорочення інвестиційної активності, що супроводжувалося значним від'ємним сальдо, відображаючи масовий відтік капіталу та припинення інвестиційних проєктів. У 2023 році зафіксовано часткове відновлення припливу прямих іноземних інвестицій, що можна пов'язати з адаптацією економіки до воєнних умов і активізацією міжнародної фінансової підтримки, однак уже у 2024-2025 рр. тенденція залишається нестійкою, а сальдо інвестиційних потоків знову набуває від'ємних значень. Така динаміка свідчить про збереження структурних і безпекових обмежень для іноземних інвесторів та підтверджує, що без формування дієвих інвестиційно-інноваційних механізмів, спрямованих на зниження ризиків, підвищення інституційної довіри та стимулювання довгострокових вкладень, забезпечити стабільне відновлення інвестиційної активності в Україні буде вкрай складно.

Водночас важливим викликом залишається інституційна спроможність держави до ефективної координації процесів відбудови. Досвід післявоєнної реконструкції інших країн свідчить, що без чіткої системи управління, прозорих процедур відбору проєктів і контролю за використанням ресурсів інвестиції можуть мати фрагментарний характер і не забезпечувати довгострокового економічного ефекту [12]. Для України це актуалізує потребу в посиленні ролі інституцій розвитку, удосконаленні механізмів публічно-

приватного партнерства та інтеграції міжнародної допомоги в національні стратегічні програми.

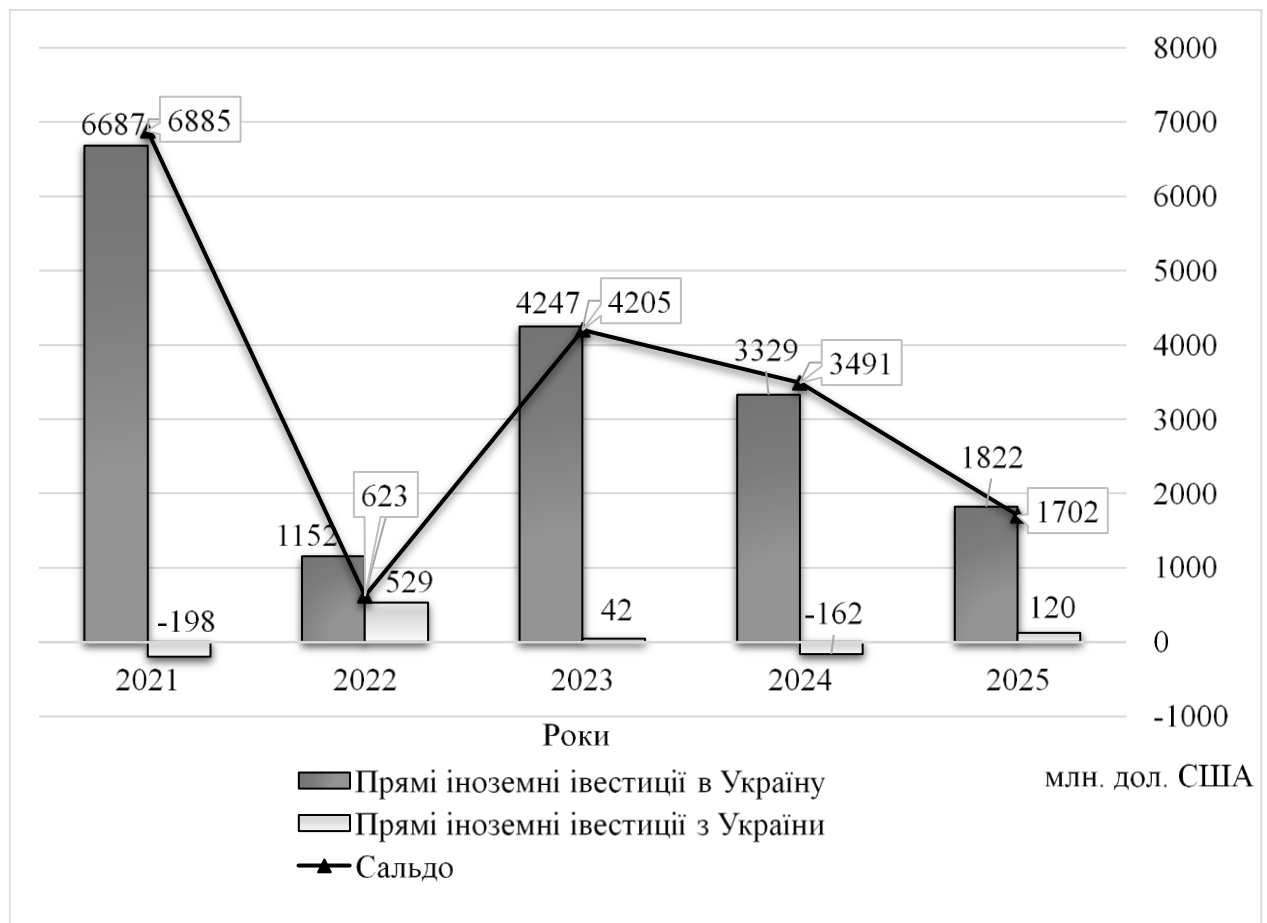

Рис. 2. Динаміка надходження та вибуття прямих іноземних інвестицій в Україні за період 2021-2025 років, млн. дол. США

Джерело: складно за даними Мінфін [17].

Окремої уваги потребує інноваційний вимір повоєнного відновлення. За результатами проведеного аналізу, значна частина виробничих потужностей України до війни характеризувалася технологічною застарілістю, що обмежувало конкурентоспроможність економіки на світових ринках. У цьому контексті повоєнна реконструкція створює унікальне «вікно можливостей» для оновлення економічної структури на основі цифровізації, розвитку високотехнологічних секторів, впровадження «зелених» технологій та інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості.

Ефективне повоєнне відновлення економіки України не може бути розглянуте поза контекстом вже сформованих структурних передумов, що впливають на потенціал інвестиційного та інноваційного розвитку. Оскільки сучасна економіка України зазнала значних руйнувань внаслідок тривалої повномасштабної війни, важливо визначити основні елементи, які з одного боку обмежують, а з іншого – створюють потенційну основу для подальшої трансформації національної економічної системи (дерегуляція, людський капітал, R&D, IT-сектор тощо) [18].

Передусім однією із вирішальних передумов майбутнього розвитку є людський капітал. Втрата населення, міграційні процеси та демографічні зміни значною мірою вплинули на наявність робочої сили та кваліфікованих кадрів. Проте, частина досліджень свідчить, що українські науковці та підприємці продовжують генерувати знання і

технології навіть в умовах війни, а також демонструють стійкість та здатність до адаптації [19]. Водночас, відбудова людського капіталу передбачає не лише повернення демографічних втрат, але й створення системи підтримки науковців, розбудови освітніх та дослідницьких інститутів, що дозволить зміцнити внутрішній потенціал для інновацій та технологічних трансформацій.

Другим важливим передумовним фактором є науково-технічна база та інноваційна інфраструктура України до початку збройного конфлікту. Так, згідно з офіційними даними UNESCO Institute for Statistics, витрати на наукові дослідження та розробки в Україні у 2023 році становили близько 0,33 % ВВП – це мінімальний рівень видатків на R&D за весь час спостережень України (1997-2023 роки) (рис. 3) [20]. Слабке фінансування та фрагментація науково-дослідницької діяльності створили ризики обмеження інноваційного потенціалу, які тепер потребують цілеспрямованого відновлення з урахуванням міжнародного досвіду та ресурсів донорських структур.

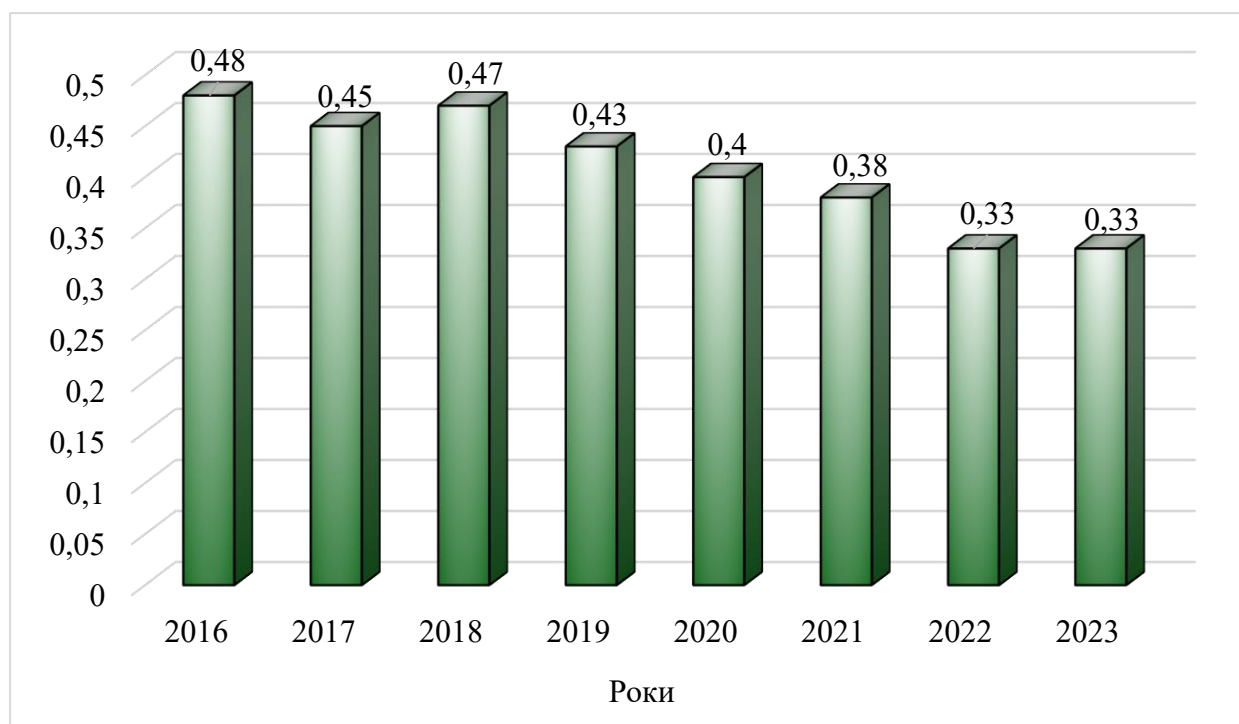

Рис. 3. Динаміка витрат на дослідження та розробки в Україні, % ВВП
Джерело: складно за даними UNESCO [20].

Водночас для об'єктивної оцінки стану інноваційної спроможності України варто звернутися до даних Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index, GII), який обраховується Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO) (рис. 4). У 2023 році Україна посіла 55-те місце серед 132 країн, отримавши оцінку 34,1 бала зі 100 можливих. Це нижче за середній показник країн Європи та Центральної Азії (40,5 бала), що свідчить про необхідність комплексного оновлення національної інноваційної системи [21].

Третя передумова – розвинений цифровий та ІТ-сектор, який навіть під час війни лишається одним із найбільш динамічних сегментів економіки. Українські ІТ-компанії продовжували працювати та навіть розширювати міжнародні зв'язки в умовах конфлікту, що робить їх базою для подальшого економічного відновлення та зростання [18]. Такий сектор, що базується на високих технологіях, створює сприятливий контекст для залучення іноземних інвестицій у повоєнний період та становлення України як

технологічного хабу в регіоні.

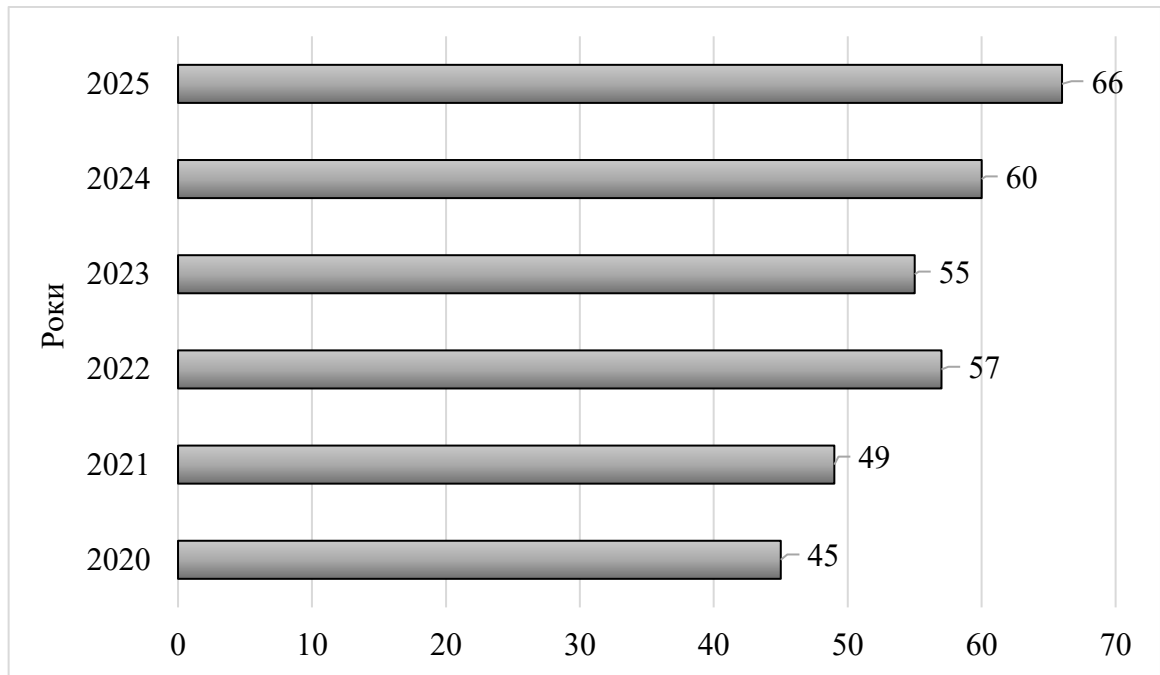

Рис. 4. Місце України рейтингу Глобального Інноваційного Індексу

Джерело: складно за даними WIPO [21].

Важливо також підкреслити наявність певних державно-політичних передумов, які передбачають уже започатковані стратегічні документи та ініціативи щодо відновлення та трансформації економіки. Україна розробила національні стратегії повоєнного відновлення, що передбачають структурні реформи, підтримку МСП, розвиток науки та інновацій. Поєднання стратегічного бачення з механізмами міжнародної технічної та фінансової допомоги може посилити здатність національної економіки здійснити трансформацію у напрямі більш стійкого, інноваційно-орієнтованого розвитку.

Нарешті, варто зазначити, що міжнародні та регіональні ініціативи також створюють передумови для подальшої інноваційно-інвестиційної активності. Серед них – проекти з відновлення інфраструктури, розвиток стартап-екосистем, грантові та кредитні програми, що спрямовані на підтримку науки, техніки та підприємництва. Інтеграція таких ініціатив із національними планами є необхідною умовою для ефективної реалізації інвестиційно-інноваційної політики в повоєнний період.

Системний аналіз свідчить, що, передумови інвестиційно-інноваційного розвитку України формуються як сукупність трансформованих післявоєнних реалій та залишкового потенціалу економіки, науки й підприємництва. З одного боку, наявність людського капіталу, IT-сектора та державних стратегій є сильними опорними точками для подальших змін, а з іншого – дефіцити та структурні розриви у фінансуванні R&D, регуляторній сфері та інституційній спроможності потребують цілеспрямованих коректив і модернізації.

У контексті повоєнного відновлення економіки України особливого значення набуває питання формування стратегічних пріоритетів інвестиційно-інноваційного розвитку. Наявність значного обсягу руйнувань інфраструктури, скорочення виробничого потенціалу та ослаблення фінансової системи потребують не лише відновлювальних рішень, а й переосмислення напрямів економічної трансформації. Така трансформація

повинна бути не реактивною, а проактивною, ґрунтуватися на довгостроковому стратегічному плануванні та адаптації найкращих міжнародних практик до національного контексту.

Формування пріоритетів інвестиційно-інноваційної політики є відповіддю на необхідність мобілізації ресурсів у найбільш перспективні галузі, здатні забезпечити не тільки швидке зростання, а й підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Варто зазначити, що в умовах обмеженого інвестиційного капіталу стратегічне фокусування має стати важливим критерієм при розподілі фінансових і організаційних ресурсів. Саме концентрація на окремих секторах дозволяє досягти синергії між державними пріоритетами, приватними ініціативами та міжнародною допомогою.

За результатами досліджень аналітичних центрів, зокрема Українського інституту майбутнього, а також за висновками експертів Світового банку та Європейської комісії, до кола стратегічних пріоритетів України у післявоєнний період варто віднести п'ять основних секторів. До них належать: агропромисловий комплекс із високим рівнем технологічної переробки; оборонно-промисловий комплекс як основа національної безпеки та каталізатор інновацій; цифрова економіка, включно з ІТ-галуззю; відновлювана енергетика та зелений перехід; а також сектор охорони здоров'я, біотехнологій та реабілітаційних технологій [22-24].

Особливої уваги заслуговує агропромисловий сектор, який традиційно відіграє важливу роль в експортній структурі України. Водночас, сучасний АПК має значний потенціал модернізації, через розвиток агротехнологій, точного землеробства, біоенергетики та інноваційного зберігання й логістики продукції. За умови технологічного оновлення цей сектор здатен не лише відновити довоєнні обсяги виробництва, а й забезпечити довгострокове зростання продуктивності.

Наступним важливим вектором є оборонно-промисловий комплекс, який набув критичного значення під час війни. У післявоєнний період його модернізація та інтеграція у глобальні оборонні ланцюги створення вартості можуть слугувати потужним драйвером технологічного оновлення. За оцінками аналітичної групи McKinsey & Company, після 2022 року країни Європи планують значне нарощування оборонних видатків: очікується, що в 2022-2028 роках сукупні бюджети оборони в Європі можуть зрости на 700-800 млрд євро, зокрема за рахунок збільшення витрат на закупівлю техніки та обладнання [25]. Це створює потенційно значні можливості для української оборонної промисловості щодо участі в експортних ланцюгах виробництва високотехнологічної продукції у післявоєнний період за умови відповідної інституційної підтримки та інвестицій.

Цифрова економіка також залишається стійким сегментом, який демонструє зростання навіть в умовах війни. Українські ІТ-компанії зберегли експортні позиції, а урядові ініціативи на кшталт «Дія.City» створюють нормативну та фіскальну базу для подальшого розвитку сектору. Зростання експорту ІТ-послуг у 2025 році на 3,3 % – до 6,656 млрд доларів США у порівнянні з 2024 роком демонструє позитивну динаміку навіть в умовах повномасштабної війни. Водночас обсяги залишаються нижчими за довоєнний рівень 2022 року (7,349 млрд дол.), що свідчить про наявність невикористаного потенціалу галузі для подальшого зростання та розширення інноваційної діяльності [26].

Крім цього, невід'ємною складовою інноваційної стратегії мають стати відновлювана енергетика та «зелені» технології. В умовах енергетичної кризи, спричиненої руйнуванням критичної інфраструктури, перехід до децентралізованих джерел енергії, smart grid-рішень та водневої енергетики є стратегічною потребою та інвестиційною можливістю. Європейський Союз реалізує низку програм, спрямованих на підтримку «зеленої трансформації» та модернізації енергетичного сектору України.

Наприклад, в межах програми EU4Green Recovery East ЄС надає експертну та фінансову підтримку для сприяння зеленому відновленню та відповідності стандартам Європейського Союзу, що охоплює питання управління природними ресурсами, кліматичної адаптації та енергоефективності [27]. Крім того, Європейська Комісія забезпечила додаткове фінансування обсягом майже 600 млн. євро для підтримки енергетичних систем, транспортної інфраструктури та подібних секторів, що включають заходи з модернізації енергетичного сектору України в умовах повоєнного відновлення [28].

Не менш важливим напрямом є медична галузь та біотехнології, які у повоєнний період, крім забезпечення соціальної стабільності, є об'єктом інноваційного підприємництва, що передбачає створення реабілітаційних центрів, розвиток військової медицини, локалізацію виробництва фармацевтичних препаратів і впровадження цифрових медичних технологій.

Виходячи з вищенаведеного, стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційного розвитку України повинні бути зосереджені на секторах із високим потенціалом мультиплікаційного ефекту, технологічного оновлення та експортної орієнтації. Визначення таких напрямів та формування відповідної політики їх підтримки є передумовою для переходу до моделі стійкого економічного зростання.

В умовах трансформації економіки та післявоєнного відновлення України особливого значення набуває формування інституційної системи, здатної комплексно реалізовувати як інвестиційні, так і інноваційні складові державної політики. У широкому розумінні інституційне забезпечення включає нормативно-правову базу, органи державної влади, фонди та агентства, механізми координації та взаємодії секторальних політик, а також інструменти стимулювання інвестиційної та інноваційної активності. Наразі в Україні сформовано певну інституційну інфраструктуру, однак вона має обмежену ефективність через фрагментованість повноважень, нестачу координації між органами влади та слабку інтеграцію з бізнесом і науковими установами.

Першою складовою інституційного забезпечення є наявність чіткої правової та стратегічної основи. В Україні одним із основних нормативних документів, що визначає напрями і механізми розвитку інноваційної діяльності, є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» № 526-р від 10 липня 2019 р. Даний документ закладає базові підходи до формування інноваційної політики, визначає пріоритетні напрями інноваційної діяльності і зазначає необхідність побудови відповідної інституційної інфраструктури [29].

Інший важливий нормативний акт – це Закон України «Про інноваційну діяльність», який визначає основні правові засади підтримки інновацій, умови діяльності інноваційних організацій та державні механізми стимулювання інноваційної діяльності [30]. Крім цього, у 2025 р. уряд України схвалив проєкт нового Закону «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», що має забезпечити сучасну законодавчу основу для інноваційної діяльності, зокрема механізми грантів, інноваційних ваучерів, державних закупівель та публічно-приватних партнерств як інструментів державної підтримки [31]. Даний законопроект був підготовлений у межах стратегії WINWIN 2030, яка визначає пріоритетні напрями інноваційної політики, включно з розвитком технологічних ініціатив, підтримкою стартапів, цифровою трансформацією та бізнес-інноваціями. Ця стратегія розроблена кількома міністерствами у співпраці з міжнародними партнерами та закріплює інституційні підходи до підтримки інновацій на державному рівні [32].

Функціонування інвестиційно-інноваційної політики в Україні забезпечується системою інституцій, що виконують як нормативно-регуляторні, так і операційно-виконавчі функції (табл. 2)

Таблиця 2

Основні інституції та їх функції у сфері інвестиційно-інноваційної політики
України

№	Інституція	Основні функції
1	Міністерство економіки України	Формування державної політики у сфері інвестицій, МСП, підтримки інновацій
2	Міністерство освіти і науки України (МОН)	Розробка політики в сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності
3	Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (ДІФКУ)	Надання фінансової підтримки інноваційним проєктам, оцінка та супровід інноваційних програм
4	Національний фонд досліджень України (НФДУ)	Конкурсний відбір та фінансування наукових і прикладних досліджень, грантова підтримка інновацій
5	Офіс розвитку підприємництва та експорту	Сприяння МСП, супровід експортерів, запуск програм підтримки стартапів
6	Український фонд стартапів (USF)	Грантова підтримка інноваційних проєктів на ранніх стадіях розвитку
7	Національна рада з відновлення України	Координація післявоєнного відновлення, стратегічне планування секторів, зокрема інноваційного розвитку
8	Агенції регіонального розвитку (АРР)	Реалізація проєктів регіонального інноваційного розвитку, сприяння кластеризації, місцеві PPP
9	UkraineInvest	Залучення та супровід іноземних інвесторів, популяризація інвестиційного потенціалу України
10	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)	Регулювання ринків капіталу, захист прав інвесторів, стимулювання інвестицій через фондовий ринок
12	Міністерство фінансів України	Бюджетна підтримка стратегічних інвестиційних проєктів, управління державними фінансами, взаємодія з донорами

Джерело: складено авторами за власними дослідженнями

Подаючи цілісну картину залучених органів, в таблиці продемонстровано як вертикальний рівень управління (міністерства, центральні фонди, урядові офіси), так і горизонтальні інституції, такі як агенції регіонального розвитку, що відповідають за реалізацію інвестиційно-інноваційної політики на місцях. Варто звернути увагу на те, що частина установ зосереджена переважно на інноваційній діяльності (наприклад, НФДУ, USF, ДІФКУ), тоді як інші виконують функції інвестиційного залучення та супроводу (зокрема, UkraineInvest, НКЦПФР, Мінфін).

Разом із тим, спільною для більшості інституцій є тенденція до інтеграції обох складових політики, що відповідає логіці переходу до мультисекторального управління розвитком. У поточних умовах відновлення та модернізації національної економіки важливо не лише чітко розмежування функцій між інституціями, але й їхня ефективна взаємодія в рамках єдиної стратегічної мети – формування конкурентоспроможної, інноваційно-орієнтованої економіки, здатної залучати довгостроковий капітал та масштабувати технологічні рішення. Наразі спостерігається дезінтегрованість управління, за якої інституції часто діють ізольовано, без належного горизонтального обміну інформацією та взаємоузгодженості стратегічних рішень. Крім цього, відсутність інтегрованої платформи координації між органами, що відповідають за інвестиції,

інновації та регіональний розвиток, знижує ефективність використання бюджетних коштів та ускладнює реалізацію міжгалузевих проєктів, особливо на рівні регіонів.

Також у практиці України спостерігається дублювання повноважень. Наприклад, водночас функції підтримки інновацій виконують як МОН (через політичну рамку), так і Мінекономіки (через державні програми), а інститути, що займаються інвестиціями, мають як регуляторний (Мінекономіки), так і сервісний (UkraineInvest) характер – без належного механізму делегування функцій. Ускладнює ситуацію й те, що механізми зворотного зв'язку між бізнесом, інвесторами та державними структурами залишаються слабкими. Так, більшість інвесторів не вважають наявні канали комунікації з урядом ефективними для просування своїх ініціатив.

Для забезпечення синергії між інституціями, що реалізують інвестиційну та інноваційну політику, необхідно запровадити цілісну модель міжвідомчої координації. У європейській практиці функціонують ефективні приклади таких моделей, які можуть бути адаптовані в українських реаліях. Зокрема, у Швеції центральну роль у підтримці інноваційної екосистеми відіграє Vinnova – державна агенція, яка діє як інтегратор між академічною спільнотою, бізнесом та урядом. Вона координує державне фінансування інновацій, визначає пріоритети технологічного розвитку і керує міжсекторальними проєктами [33]. У Франції аналогічну роль виконує Bpifrance – банк розвитку, який об'єднує функції кредитування, гарантування, інвестування у стартапи та технологічні підприємства. Він поєднує інноваційні та інвестиційні інструменти в одному контурі, що мінімізує адміністративні бар'єри [34].

Дослідження вказують, що для України найбільш перспективним є створення єдиної інтегрованої агенції інновацій та інвестицій або міжвідомчої координаційної ради при Кабінеті Міністрів, яка б мала делеговані повноваження щодо (рис. 5):

- розробки єдиної інвестиційно-інноваційної стратегії;
- формування бюджетних запитів та міжвідомчих програм;
- управління грантовими та кредитними інструментами;
- моніторингу реалізації проєктів;
- встановлення зв'язку з регіональними агенціями розвитку.

Слід звернути увагу на той факт, що аналогічні ініціативи вже декларувалися у Стратегії інноваційного розвитку на період до 2030 року та в окремих положеннях Національної економічної стратегії – 2030, однак станом на початок 2026 року вони залишаються нереалізованими [29; 35].

Запропонована модель координації інвестиційно-інноваційної політики ґрунтується на поєднанні вертикальної системи стратегічного управління та горизонтальної інтеграції інституцій і стейкхолдерів, що відповідає сучасним підходам до багаторівневого публічного управління. Зокрема, вертикальна складова моделі відображає ієрархію формування та реалізації політики: від стратегічного рівня (Кабінет Міністрів України) до координаційного центру – Національної інвестиційно-інноваційної агенції, а далі до функціональних блоків і регіонального рівня. Така структура забезпечує чітке розмежування відповідальності між формуванням політики, її координацією та практичною імплементацією.

Горизонтальний вимір моделі реалізується через інтеграційний механізм, а саме Єдиний цифровий портал підтримки, який виступає не окремим суб'єктом управління, а інструментом консолідації інформаційних потоків, програм фінансування та сервісів підтримки. Його функціонування дозволяє мінімізувати транзакційні витрати для бізнесу та наукової спільноти, підвищити прозорість доступу до ресурсів і забезпечити синхронізацію інвестиційних та інноваційних інструментів.

Важливим елементом моделі є закладений у ній механізм зворотного зв'язку. Регіональні інституції розвитку, а також бізнес і наукова спільнота формують практичні

сигнали щодо ефективності програм підтримки, що створює підґрунтя для адаптивного коригування державної політики. Таким чином, модель має не статичний, а динамічний характер і передбачає можливість перегляду пріоритетів на основі результатів реалізації проєктів.

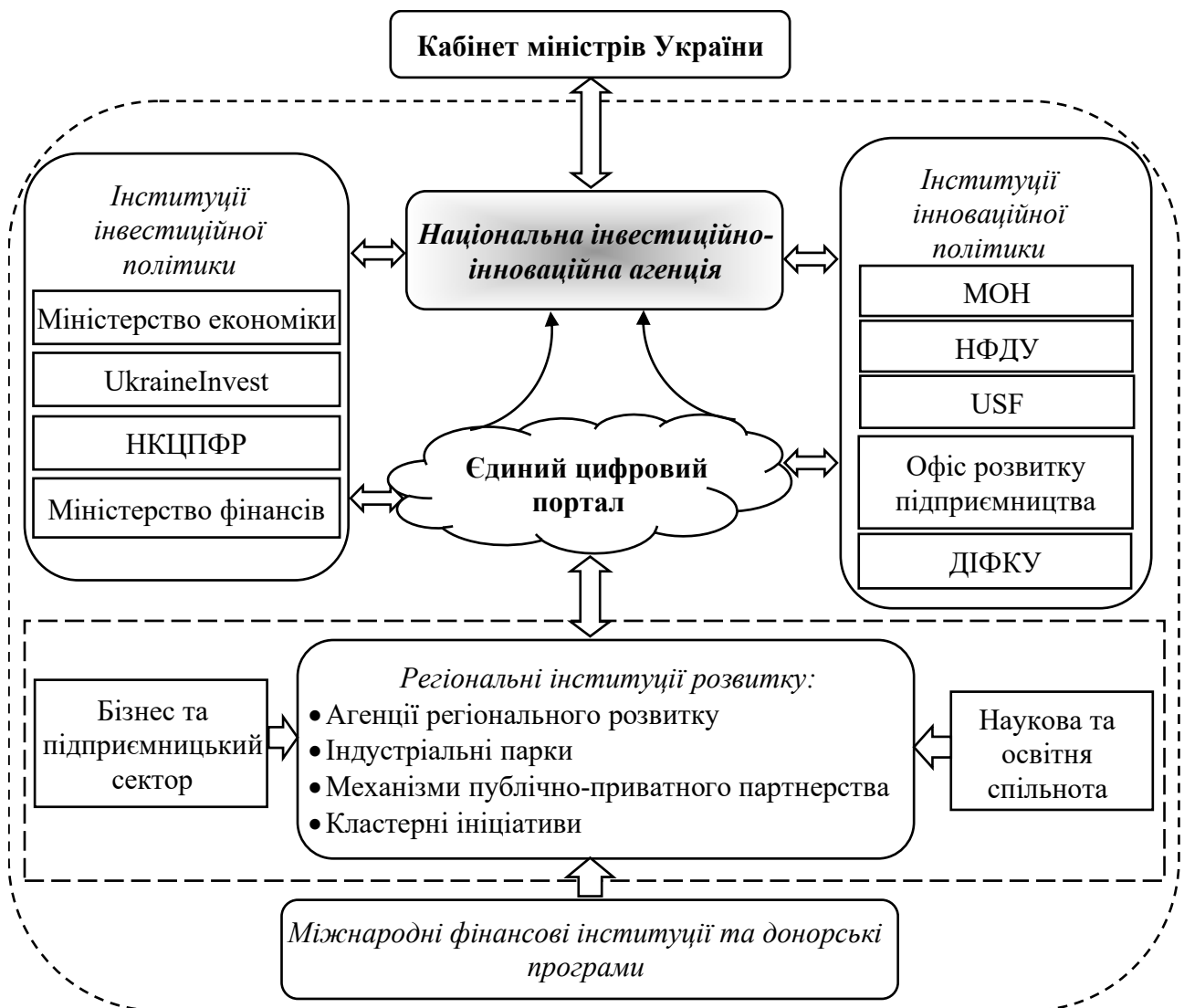

Рис. 5. Рекомендована модель координації інвестиційно-інноваційної політики України

Джерело: авторська розробка

Окремо варто наголосити на включенні до моделі міжнародних фінансових інституцій та донорських програм як зовнішнього контуру, що відображає відкритість національної системи та її інтегрованість у глобальний фінансово-інноваційний простір. Координація міжнародної допомоги через центральний рівень управління дозволяє уникнути фрагментації ресурсів і забезпечити їх спрямування відповідно до національних стратегічних цілей.

Узагальнюючи, запропонована модель поєднує принципи централізованої координації, децентралізованої реалізації, цифрової інтеграції та екосистемної взаємодії, що створює передумови для формування узгодженої інвестиційно-інноваційної політики, здатної забезпечити структурну модернізацію економіки та підвищення її конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі.

Звертаючи увагу на обрану проблематику, доцільно розкрити основні інструменти

забезпечення реалізації інвестиційно-інноваційної політики. До основних таких інструментів належать фінансові, оскільки саме через них стратегічні орієнтири трансформуються у конкретні проекти, програми та економічні результати. Якщо інституційна архітектура визначає суб'єктів формування та координації політики, то фінансові інструменти формують її ресурсне наповнення та визначають реальні стимули для економічних агентів.

Згідно з проведеними дослідженнями, у сучасній практиці України фінансові інструменти можна умовно поділити на три групи: бюджетні механізми підтримки, інструменти стимулювання приватних інвестицій та змішані фінансові моделі (табл. 3). Така багатокомпонентність свідчить про поступове формування змішаної моделі розвитку, в якій поєднуються державні, приватні та міжнародні ресурси. Водночас ефективність цієї системи визначається нормативною наявністю відповідних механізмів, їх практичною результативністю, стабільністю фінансування та здатністю створювати довгострокові очікування для інвесторів.

Таблиця 3

Класифікація фінансових інструментів реалізації інвестиційно-інноваційної політики України

Група інструментів	Конкретні механізми	Нормативне підґрунтя	Цільовий ефект
Бюджетні механізми підтримки	Фінансування НФДУ, гранти USF, державні програми НДДКР	Закон № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Стимулювання R&D, розвиток наукового потенціалу
Інструменти стимулювання приватних інвестицій	Податкові пільги, компенсація інфраструктури, спеціалізовані договори	Закон № 1116-IX «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями»	Залучення стратегічних інвесторів
Змішані фінансові моделі	ППП, концесії, гарантійні механізми, міжнародні кредитні програми	Закон № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство»	Мобілізація приватного та міжнародного капіталу

Джерело: складено з даними [36-38]

Найбільш інституційно оформленою групою залишаються бюджетні механізми підтримки наукових досліджень та інноваційної діяльності. Так, відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», держава забезпечує фінансування наукових досліджень через конкурсні процедури, зокрема через Національний фонд досліджень України [36]. Такий механізм сприяє розвитку фундаментальних та прикладних досліджень, однак обмежується рівнем бюджетного фінансування та його залежністю від макрофінансової ситуації. У період воєнного навантаження на бюджет ця проблема набуває особливої актуальності, що вимагає пошуку альтернативних або комплементарних джерел ресурсів.

Доцільно зауважити, що паралельно функціонують інструменти стимулювання великих інвестиційних проєктів, орієнтовані насамперед на мобілізацію приватного капіталу. Зокрема, закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» передбачає механізми компенсації витрат на інфраструктуру, податкові стимули та укладання спеціальних інвестиційних договорів із державою [37]. Цей інструмент спрямований на залучення стратегічних інвесторів у капіталомісткі

галузі, проте його ефективність значною мірою залежить від гарантій стабільності регуляторного середовища та прогнозованості державної політики.

Окремого значення набувають змішані фінансові моделі, що поєднують державні, приватні та міжнародні ресурси. В даному випадку важливу роль відіграють механізми державно-приватного партнерства (ППП), а також участь міжнародних фінансових інституцій, які застосовують кредитні, гарантійні та грантові інструменти, що дозволяє розподіляти ризики між сторонами та зменшувати бюджетне навантаження, одночасно стимулюючи реалізацію масштабних інвестиційних проєктів.

Що стосується PPP в Україні, то основні правові засади їх функціонування визначені Законом України «Про державно-приватне партнерство» [38]. Відповідно до цього закону, державно-приватне партнерство є формою співробітництва між державою, територіальними громадами та приватними партнерами на основі договору, що передбачає розподіл ризиків, ресурсів та відповідальності сторін. З економічної точки зору PPP виконує функцію мультиплікатора інвестицій, оскільки дозволяє залучати приватний капітал до реалізації суспільно значущих проєктів, розподіляти інвестиційні ризики між державою та бізнесом, підвищувати ефективність управління об'єктами інфраструктури, стимулювати трансфер технологій.

Особливої актуальності PPP набуває в умовах масштабного відновлення економіки, коли бюджетні ресурси є обмеженими, а потреба у модернізації інфраструктури та впровадженні інноваційних рішень є високою. На практиці механізми PPP можуть реалізовуватися у формах концесії, договорів спільної діяльності, управління майном або спеціальних інвестиційних угод. Разом з цим, у сфері інноваційного розвитку PPP може застосовуватися для створення технопарків, індустріальних парків, центрів досліджень і розробок, а також для впровадження цифрових інфраструктурних рішень. У цьому випадку держава забезпечує регуляторні гарантії та інфраструктурну підтримку, тоді як приватний партнер здійснює інвестиції та операційне управління.

Водночас ефективність PPP залежить від чіткої системи оцінки ризиків, прозорості конкурсних процедур та наявності інституційної спроможності органів влади готувати якісні проєкти. Недостатній рівень підготовки проєктної документації або правова невизначеність можуть знижувати інтерес приватних інвесторів та підвищувати вартість залученого капіталу.

Загалом, можна сказати, що фінансове забезпечення інвестиційно-інноваційної політики в Україні характеризується наявністю різноспрямованих інструментів, що формально охоплюють усі основні етапи інноваційного циклу, від досліджень до масштабування виробництва. Проте системною проблемою залишається неефективність їх застосування та відсутність повноцінної інтеграції в межах єдиної довгострокової фінансової стратегії розвитку.

Розглядаючи різні аспекти даної проблеми, особливої уваги потребують податково-регуляторні механізми, які формують економічні умови для прийняття інвестиційних рішень та доповнюють прямі фінансові стимули. Якщо бюджетні та грантові інструменти забезпечують безпосереднє фінансування проєктів, то податкові й регуляторні механізми впливають на очікувану норму прибутковості, рівень ризику та довгострокову передбачуваність інвестиційного середовища.

Цілком доцільно стверджувати, що податкові стимули в інвестиційно-інноваційній політиці виконують передусім компенсаційну функцію, тобто знижують витрати бізнесу на впровадження нових технологій, модернізацію виробництва та проведення досліджень. В українській практиці до таких інструментів належать пільгові режими оподаткування для резидентів індустріальних парків, а також спеціальні правові режими для інноваційно орієнтованих секторів. Зокрема, правовий режим «Дія.City»,

запроваджений Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», передбачає особливі умови оподаткування та гнучкі форми організації трудових відносин для ІТ-компаній [39]. Цей режим спрямований на формування конкурентного середовища для розвитку цифрових технологій та залучення інвестицій у високотехнологічні галузі, що відповідає глобальним тенденціям концентрації капіталу в секторі цифрової економіки.

Податково-регуляторні інструменти також охоплюють механізми прискореної амортизації, пільгове оподаткування реінвестованого прибутку, а також можливість застосування спеціальних економічних режимів у межах індустриальних парків (Закон України «Про індустриальні парки» [40]). На відміну від прямих бюджетних трансфертів, податкові стимули мають опосередкований характер і проявляються через довгострокове формування сприятливого інвестиційного клімату. Проте їх ефективність значною мірою залежить від стабільності законодавства та послідовності державної політики, оскільки часті зміни податкових правил знижують довіру інвесторів і нівелюють потенційний позитивний ефект від пільг.

Попри сформовану нормативну базу, наявність інституційної інфраструктури та розгалужений набір фінансових і регуляторних інструментів, практична реалізація інвестиційно-інноваційної політики в Україні залишається обмеженою низкою системних чинників. Їх аналіз свідчить, що основні бар'єри мають не фрагментарний, а структурний характер.

Насамперед, зберігається недостатній рівень інституційної інтеграції. Наявні механізми підтримки функціонують переважно у межах відомчих компетенцій, що ускладнює узгодження стратегічних пріоритетів, розподіл ресурсів та синхронізацію регіональних і національних програм. Відсутність цілісного координаційного контуру знижує ефективність навіть тих інструментів, які формально відповідають європейським підходам.

Другим суттєвим обмеженням є нестабільність регуляторного середовища. Часті зміни податкових правил, процедурні ускладнення та обмежена прогнозованість державної політики формують підвищений рівень інвестиційного ризику. За таких умов довгострокове планування інноваційних проєктів ускладнюється, а вартість капіталу зростає.

Не менш значущою залишається проблема недостатньої інноваційної спроможності економіки, що проявляється у низькій частці витрат на науково-дослідну діяльність, обмеженій комерціалізації результатів досліджень та слабкій інтеграції науки з виробництвом. У поєднанні зі структурною перевагою сировинних галузей це обмежує потенціал технологічного оновлення та зменшує мультиплікативний ефект інвестицій.

Додатковим чинником, що впливає на результативність політики, є високий рівень макроекономічної та безпекової невизначеності. Воєнні ризики, інфраструктурні втрати та обмеженість бюджетних ресурсів потребують застосування гарантійних механізмів, страхування ризиків та активної участі міжнародних фінансових інституцій у розподілі навантаження.

Узагальнення виявлених бар'єрів дозволяє констатувати, що ефективність інвестиційно-інноваційної політики визначається не лише наявністю інструментів, а рівнем їх інтегрованості в єдину стратегічну модель розвитку. Фрагментарне застосування навіть дієвих механізмів не забезпечує структурної трансформації без узгодженого управління ресурсами, пріоритетами та ризиками.

Проведене дослідження засвідчує, що інвестиційно-інноваційна політика в сучасних умовах має розглядатися як інтегрована система стратегічного управління розвитком, у межах якої поєднуються фінансові стимули, регуляторні механізми та інституційна координація. Її результативність залежить від здатності забезпечити

концентрацію ресурсів у визначених пріоритетах, стабільність правил економічної взаємодії та узгодженість дій держави, бізнесу й наукового сектору.

Міжнародний досвід підтверджує, що довгострокова конкурентоспроможність формується за умов поєднання зовнішньої підтримки з внутрішньою інституційною спроможністю та стратегічною концентрацією інвестицій. Для України це означає необхідність переходу від відтворювальної моделі відновлення до моделі структурної трансформації, орієнтованої на технологічну модернізацію, розвиток людського капіталу та підвищення доданої вартості виробництва.

Отже, інвестиційно-інноваційна політика повинна виступати не інструментом локальної підтримки окремих секторів, а базовим механізмом формування нової економічної архітектури. Саме її системна інтеграція у стратегію повоєнного розвитку створює передумови для довгострокової стійкості та економічної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Steblianko I. O., Doroshkevych V. I. Innovation-investment mechanisms of regulation of economic security of the state. *European Journal of Management Issues*. 2017. № 25(3-4). С 154-161.
2. Марчишинець С.М. Теоретичні основи інноваційно-інвестиційного процесу на підприємствах. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 4. С. 241-250.
3. Сподіна В.О. Інновації та інвестиції: сутність і взаємозв'язок. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2640>
4. Гринчуцький В.І., Микитюк В.П. Взаємозв'язок інвестиційної та інноваційної діяльності промислового підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 13. С. 236-243. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/49.pdf>
5. Гук О.В., Шендерівська Л.П., Мохонько Г.А. Інвестування інноваційної діяльності: нач. посіб. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, Видавництво «Політехніка», 2022. 186 с.
6. Рожок С. Сутність процесів управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням підприємств. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 4(76). С. 195-200. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-76-195-200>
7. Грігерман Є. Інноваційно-інвестиційний розвиток: сутність та концептуальні підходи. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 4. С. 54-60. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-7>
8. Lundvall B.A. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. Pinter Publishers, London. 1992. Pp. 317.
9. Яцкевич І.В. Інноваційна політика України у післявоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
10. Постолюк В.О. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки: шляхи імплементації в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: економіка*. 2025. Випуск 29. С. 60-71.
11. Вовчак О.Д., Ярошенко О.О. Застосування досвіду повоєнного економічного відновлення Німеччини, Японії та Південної Кореї до реалій України. *Економіка і регіон*. 2024. № 1 (92). С. 212-218.
12. Салівончик І. Реформи міжнародного досвіду формування модернізації економіки післявоєнних країн на прикладі Німеччини, Японії, Італії. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 1 (62). С. 44-49. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.044
13. Johnson C. MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975. Stanford: Stanford University Press, 1982. 393 p.
14. Freeman C. Technology policy and economic performance: lessons from Japan.

London, New York: Frances Printer Publishers, 1987. 155 p.

15. Amsden A.H. Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization. Oxford University Press, New York and Oxford, 1989. 379 p.

16. Світовий банк порахував, що на відновлення Україні потрібно буде \$524 млрд. *Мінфін*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2025/02/25/146005902/>

17. Іноземні інвестиції. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>

18. Building back a better innovation ecosystem in Ukraine. *OECD*. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/11/building-back-a-better-innovation-ecosystem-in-ukraine_8d07cd2d/85a624f6-en.pdf

19. Bezvershenko Yu., Ganguli I., Talavera O. Innovation for Economic Resilience: Strengthening Ukraine's Human Capital and Science Sector. *Economic Policy Advisory Council*. 2024.

URL: https://kse.ua/Economic_Council_Paper_%233_Innovation_for_Economic_Resilience.pdf?utm_source

20. UNESCO. Institute for Statistics. Gross domestic expenditure on R&D (% of GDP). URL: <https://uis.unesco.org/en/country/ua>

21. Global Innovation Index. *WIPO*. URL: <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index>

22. World Bank, Government of Ukraine, and European Commission, Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022-December 2024. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf?utm_source

23. European Commission, COM(2025)0464. Ukraine Plan 2024-2027. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2025/0464/COM_COM%282025%290464_EN.pdf?utm_source

24. Ukrainian Institute for the Future. Аналітичні звіти та дослідження щодо стратегічного розвитку України. 2025. URL: <https://uifuture.org/en/>

25. McKinsey & Company. The future of European defense and security. 2024. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/aerospace-and-defense/our-insights/the-future-of-european-defense-and-security>

26. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/en/statistic?utm_source

27. European External Action Service (EEAS). EU4Green Recovery East programme assistance for Ukraine. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-boosts-its-support-towards-greener-resilient-and-competitive-economy-ukrainian-citizens_en

28. EU support for Ukraine – new €600 million package for energy, transport, and critical infrastructure. *European Commission*. 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1798

29. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 10.07.2019 № 526-р. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.

30. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 36. ст. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/40-15>

31. Законопроект «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності». *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://mon.gov.ua/news/uriad-onovliuie-zakonodavstvo-dlia-rozvytku-innovatsiinoi-diialnosti-v-ukraini>

32. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року. *WINWIN*. URL: <https://winwin.gov.ua>

33. Vinnova. Innovation agency of Sweden. URL: <https://www.vinnova.se/en/>

34. Bpifrance. URL: <https://www.bpifrance.com/>

35. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

36. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>

37. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1116-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20>

38. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

39. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1667-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20>

40. Про індустріальні парки: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>

*В.М. Мережко, к.е.н., доцент, доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

2.4. Людський капітал та демографічні виклики у відновленні потенціалу України

Після початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України у 2022 році країна зазнала значних людських, економічних і соціальних втрат. Одним із суттєвих викликів для держави у повоєнний період стає відновлення її потенціалу, основу якого становить людський капітал. Зменшення чисельності населення, масштабна вимушена міграція, зниження рівня народжуваності, загрози для здоров'я населення, освітні розриви – усе це суттєво впливає на перспективи розвитку країни.

Людський капітал, що охоплює знання, навички, досвід, стан здоров'я та інші характеристики, які визначають продуктивність людини, виступає стратегічним ресурсом відновлення та модернізації держави. Водночас, сучасна демографічна ситуація в Україні, ускладнена наслідками війни, потребує комплексного аналізу та перегляду державної політики у сфері соціального відтворення. Питання збереження, розвитку і повернення людського капіталу з-за кордону набувають першочергового значення у формуванні політики національного відновлення.

Варто зазначити, що поняття «людський капітал» як самостійна економічна категорія формувалося протягом тривалого історичного періоду, проходячи складний шлях еволюції поглядів від класичної політичної економії до сучасних концепцій економіки знань.

Перші ідеї, дотичні до сучасного розуміння людського капіталу, зустрічаються ще в період становлення класичної економічної думки. Так, один із засновників класичної політичної економії Вільям Петті ще у XVII столітті стверджував, що джерелом багатства є праця, вважаючи її «батьком багатства», а землю – його «матір'ю» [1]. Ці ідеї стали основою для подальших досліджень у межах класичної школи, представниками якої були А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, К. Маркс та інші.

Зокрема, Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» уже в XVIII столітті вказував, що витрати на освіту, навчання, охорону здоров'я слід розглядати як інвестиції в людину, які приносять дохід у майбутньому. Він вважав, що витрати на підготовку робітника підвищують його виробничу цінність і тому мають капітальний характер [2].

Найбільш глибоко концепцію людського капіталу розвинув К. Маркс, хоча він не використовував цей термін безпосередньо. У межах трудової теорії вартості Маркс аналізував капітал як відношення, що базується на експлуатації праці, розглядаючи робочу силу як товар, який має споживчу вартість, здатну створювати додаткову вартість. Він розмежовував працю як процес і робочу силу як товар, який купує капіталіст [3].

У XX столітті спостерігається якісний зсув у трактуванні капіталу: людський капітал починає розглядатися як самостійний об'єкт інвестування. Революційний внесок у становлення сучасної теорії людського капіталу зробили американські вчені Т. Шульц і Г. Беккер. Зокрема, Теодор Шульц запропонував поняття «інвестиції в людину» як витрати на освіту, медицину, підготовку кадрів тощо, які підвищують продуктивність праці. Він стверджував, що людський капітал має здатність до накопичення та відтворення, а його формування відіграє вирішальну роль у зростанні добробуту суспільства [4-5].

Гері Беккер поглибив ці підходи, перенісши аналіз людського капіталу на мікрорівень. Він довів, що інвестиції в освіту, охорону здоров'я, професійне навчання є аналогічними до вкладень у фізичний капітал, оскільки забезпечують зростання доходів індивіда та прибутковості економіки в цілому [6-7]. Праці Беккера започаткували розвиток економіки освіти як окремого напрямку наукових досліджень, а також стали основою «економічного імперіалізму», що застосовує економічні інструменти до аналізу широкого спектра соціальних явищ.

Таким чином, історична еволюція поняття «людський капітал» свідчить про поступове переосмислення ролі людини в економічному процесі: від сприйняття її виключно як робочої сили – до повноцінного капіталу, що потребує стратегічного інвестування. Це стало основою для формування сучасної парадигми людського розвитку, в якій людина є не лише засобом, а й метою економічного зростання.

Сьогодні в науковому дискурсі поняття «людський капітал» інтерпретується значно ширше, ніж у класичних підходах, охоплюючи не лише освітній чи професійний рівень особистості, але й її фізичний, психологічний, соціальний та інноваційний потенціал. Сутність людського капіталу виходить за межі індивідуальних характеристик працівника і дедалі частіше трактується як стратегічний ресурс соціально-економічного розвитку держави.

Так, за визначенням Д.П. Мельничука, людський капітал – це сукупність соціально значущих якостей індивіда (знань, навичок, досвіду, здоров'я, мотивації), що сприяють зростанню його продуктивності та економічного потенціалу суспільства в цілому. Особливу увагу дослідник приділяє саморозвивальній природі людського капіталу, що відрізняє його від інших форм капіталу. Він підкреслює, що цей капітал має здатність до накопичення, відтворення та примноження впродовж життя, залежно від умов соціального середовища та державної політики у сфері освіти, охорони здоров'я, науки та культури [8].

Заслуговує уваги думка авторів, які трактують людський капітал як сформований і накопичений індивідом запас продуктивних якостей, який використовується в економічній діяльності та забезпечує зростання його особистого доходу і загального добробуту суспільства. Науковці наголошують, що людський капітал є інтенсивним продуктивним фактором, який охоплює не лише освічену частину трудових ресурсів, а й управлінський, інтелектуальний потенціал та соціокультурне середовище праці й життя

[9].

У праці В.І. Лугової та Б.М. Макова зазначено, що людський капітал є важливою умовою післявоєнного відновлення України. Автори розглядають його як інтегральну систему знань, навичок, соціальних зв'язків, довіри та норм співжиття, що формують основу економічного і соціального зростання. Особливо акцентується увага на загрозах для вітальної, інтелектуальної та соціальної складових людського капіталу в умовах воєнного та післявоєнного періодів, серед них втрата кваліфікованих кадрів, руйнування систем освіти та науки, зниження соціальної довіри. На думку авторів, ефективна відбудова країни неможлива без комплексної державної політики, орієнтованої на розвиток людського капіталу як системи [10].

Актуальним у цьому контексті є також підхід, запропонований Ю.І. Пилипенком та А.С. Швецем, які розглядають людський капітал як комплекс нематеріальних характеристик людини – знань, навичок, здоров'я, креативності, здатності до інноваційної діяльності, що виступають визначальним чинником формування конкурентоспроможної економіки. Автори підкреслюють, що сучасний розвиток людського капіталу тісно пов'язаний з інвестиціями у вищу освіту, науку, охорону здоров'я та цифрову трансформацію, які мають довгостроковий ефект та є основою інноваційного прориву. Особливу увагу вони приділяють системі вищої освіти як середовищу, що не лише транслює знання, а й формує інтелектуальний і творчий потенціал, здатний адаптуватися до викликів глобального ринку, зміни технологічного укладу та соціальної нестабільності. На думку дослідників, інституційна підтримка розвитку людського капіталу є передумовою забезпечення сталого економічного зростання в Україні [11].

У роботі Л.М. Ємельяненко та В.В. Пантасенко підкреслено, що людський капітал є «ключовим стратегічним ресурсом», без якого неможливо реалізувати жодну модель економічного зростання, особливо в умовах повоєнної трансформації. Стратегічне значення цієї категорії полягає не лише в економічному вимірі, а й у її здатності впливати на соціальну згуртованість, адаптивність суспільства, його спроможність до інновацій та саморозвитку [12].

Таким чином, поняття «людський капітал» в економічній науці характеризується як:

- результат інвестицій у розвиток людини;
- економічний актив, що забезпечує дохід;
- чинник соціально-економічного зростання;
- динамічна категорія, яка функціонує лише в умовах її реалізації через працю, інституції та соціальні зв'язки.

Узагальнюючи наведені підходи, можна констатувати, що сучасне розуміння людського капіталу суттєво розширилося порівняно з класичними економічними концепціями. Воно охоплює не лише індивідуальні характеристики працівника, як-от знання, навички чи досвід, а й соціальний контекст його розвитку, можливості до самореалізації, участі в інноваціях та здатності до адаптації в умовах невизначеності. Особливого значення ця категорія набуває в умовах повоєнного відновлення, коли збереження, примноження та повернення людського капіталу стають важливими завданнями національної політики.

Отже, людський капітал доцільно визначити як сукупність набутих людиною знань, професійних умінь, досвіду, здоров'я, соціальної активності, цінностей та здатності до інновацій, які формуються впродовж життя, є результатом як індивідуальних зусиль, так і суспільних інвестицій, та виступають важливим стратегічним ресурсом економічного, соціального і культурного розвитку суспільства.

Досліджуючи людський капітал, варто зупинитись на вивченні його структури, що

охоплює не лише економічні характеристики особистості, але й її фізичний, соціокультурний та інтелектуальний потенціал. Концептуальне уявлення про структуру людського капіталу формувалося поступово, від спрощених моделей, заснованих на освіті й здоров'ї, до складних багатокомпонентних систем, які враховують мотиваційні, інноваційні та духовні аспекти.

Одним із найбільш системних підходів до структурування людського капіталу представлено в монографії, де дана категорія трактується як складна багаторівнева система, яка включає: знання, уміння, професійні навички, кваліфікацію, мотивацію, компетентність, досвід, освіту, мобільність, здатність до праці, культуру, моральність, креативність, інтелектуальну власність, фізичні та розумові здібності, духовність, підприємницькі якості, інформаційну обізнаність тощо [8]. Така деталізація дозволяє виділити як індивідуальні характеристики, так і соціальні компоненти, що формуються у взаємодії з навколишнім середовищем.

У дослідженні Л. Артеменко зазначається, що людський капітал є багатокомпонентною системою, що формується на основі поєднання знань, умінь, інтелектуальних здібностей, досвіду, стану здоров'я, особистісних якостей і мотивації індивіда. Авторка підкреслює, що основними структурними елементами є професійні компетентності, вроджені здібності, здатність до праці, мобільність, а також мотиваційно-психологічна складова. Окрему увагу вона приділяє вітальному (фізичному) та соціальному капіталу, які визначають якість життя людини та її соціальну активність. Людський капітал, на думку авторки, має динамічну природу, а його ефективність залежить від взаємодії окремих складових, що змінюються під впливом соціального середовища, державної політики та ринку праці [13]. Така позиція дослідниці дозволяє розглядати кадрові ресурси як стратегічну інвестицію, здатну генерувати довгострокову віддачу як на індивідуальному, так і на макrorівні розвитку суспільства

В окремих дослідженнях акцентується увага на інноваційній складовій людського капіталу як здатності до генерації нових ідей та адаптації до змін. Так, Пилипенко Ю.І. та Швець А.С. підкреслюють, що саме інноваційність і креативність, сформовані в умовах якісної вищої освіти, є вирішальними у створенні економіки знань [11]. Вони розглядають вищу освіту не лише як освітню інституцію, а як середовище формування креативного людського капіталу.

На регіональному рівні, згідно з даними моніторингу розвитку людського капіталу в Україні, виокремлюються три базові компоненти:

- капітал освіти;
- капітал здоров'я;
- капітал культури.

Відповідно до цього підходу, саме якість освіти, стан медичного обслуговування та доступ до культурних практик формують «ядро» людського потенціалу [12].

Існує також позиція, згідно якої людський капітал розглядається як багатогранна категорія, основними складовими якої є: освіта та кваліфікація як основа професійної підготовки, здоров'я як передумова продуктивної діяльності, а також культура праці, мотивація, ініціативність і креативність – як особистісні характеристики, що визначають ефективність праці. Важливими елементами також є професійний досвід та здатність до адаптації в умовах змін. Особлива увага приділяється необхідності інвестування у розвиток людського капіталу з боку держави, бізнесу та самих індивідів, що є визначальним чинником соціально-економічного поступу країни [14].

Таким чином, людський капітал виступає складною багаторівневою системою, що включає як індивідуальні характеристики (знання, здоров'я, мотивацію, інноваційність), так і зовнішні інституційні умови. З метою візуалізації структурних компонентів людського капіталу доцільно представити їх у графічній формі (рис. 1).

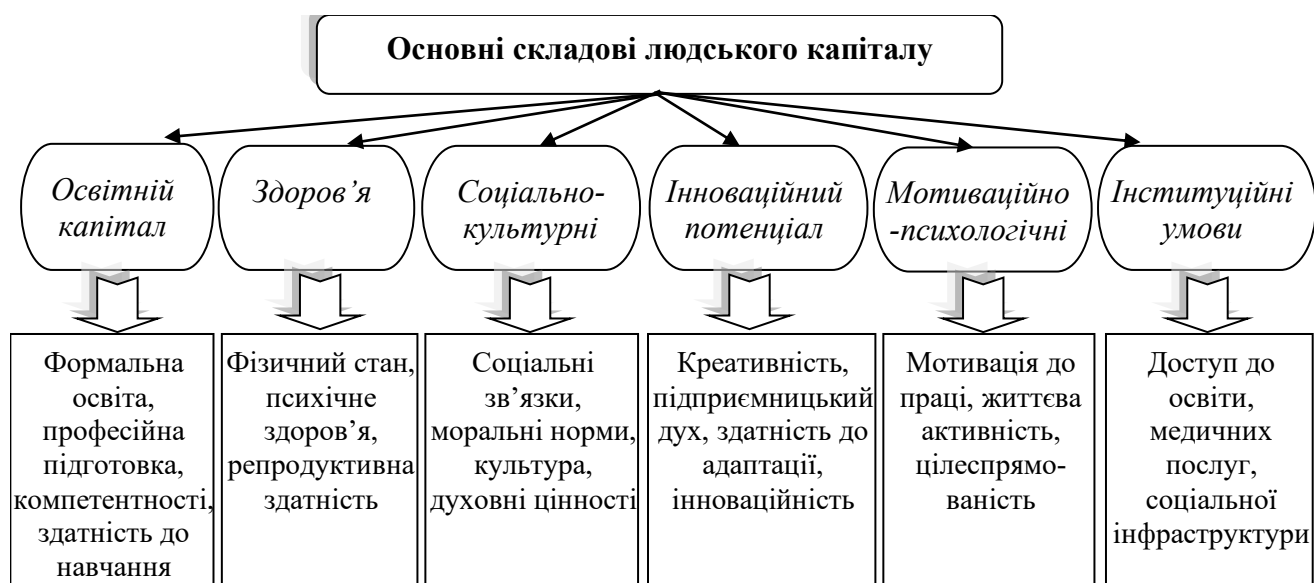

Рис. 1. Основні складові людського капіталу
Джерело: складено автором.

Узагальнюючи теоретичні аспекти дослідження людського капіталу, можна стверджувати, що його розгляд як багатовимірної динамічної системи дозволяє краще зрозуміти глибинну роль цього ресурсу в соціально-економічному розвитку. На сучасному етапі, особливо в умовах післявоєнного відновлення та глобальних трансформацій, інтелектуальний потенціал виступає основним драйвером інновацій, модернізації та економічної стійкості [15]. Саме поєднання знань, навичок, досвіду, здоров'я, креативності й мотивації формує базу для розвитку економіки знань, здатної забезпечити стале зростання та підвищення добробуту населення. За даними сучасних досліджень, між розвитком людського капіталу та економічним зростанням існує тісний зв'язок, адже висококваліфіковані, освічені та мобільні працівники не лише створюють продукцію з високою доданою вартістю, але й стимулюють внутрішній попит через зростання власних доходів. У світовій практиці вже сформувався консенсус, що інтелектуальний і кадровий потенціал є найціннішим ресурсом країни, здатним забезпечити сталий розвиток економіки, соціальної сфери й інфраструктури. В українських умовах ця роль ще більш вагомая – в умовах значних демографічних втрат, вимушеної міграції, викликів ринку праці та потреби в інтелектуальній модернізації, саме інвестування в розвиток людського капіталу визнається стратегічним напрямом довгострокового зростання та конкурентоспроможності держави.

З огляду на викладене, стає очевидним, що людський капітал є не лише важливим економічним активом, а й критичним елементом національної безпеки, соціальної стабільності та інноваційного потенціалу країни. Проте, потенціал цього капіталу напряму залежить від демографічної ситуації в країні. Тому закономірним є дослідження демографічних викликів України, які суттєво впливають на можливість повноцінного відтворення та реалізації людського капіталу. Одним із важливих показників у цьому контексті є динаміка чисельності населення, яка дає змогу оцінити масштаби змін у структурі людських ресурсів, темпи старіння нації, обсяги міграції та інші критично

важливі аспекти (рис. 2).

Як бачимо, чисельність населення України впродовж останніх десятиліть демонструє стабільну тенденцію до скорочення. Якщо у 1991 році, після здобуття незалежності, кількість населення України становила понад 51,9 млн осіб, то вже з середини 1990-х років почалося постійне зменшення, спричинене як природним спадом, так і масштабною трудовою міграцією. Важливо зазначити, що з 2014 року, у зв'язку з російською агресією, статистичні дані не включають показники з тимчасово окупованих територій. Облік населення здійснюється на основі адміністративних даних – реєстрації народжень, смертей і змін місця проживання. За даними Державної служби статистики [16], на початку 2022 року чисельність наявного населення становила 41167335 осіб, а постійного – 40997699 осіб. Уже на 1 лютого 2022 року кількість наявного населення зменшилася до 41130432 осіб.

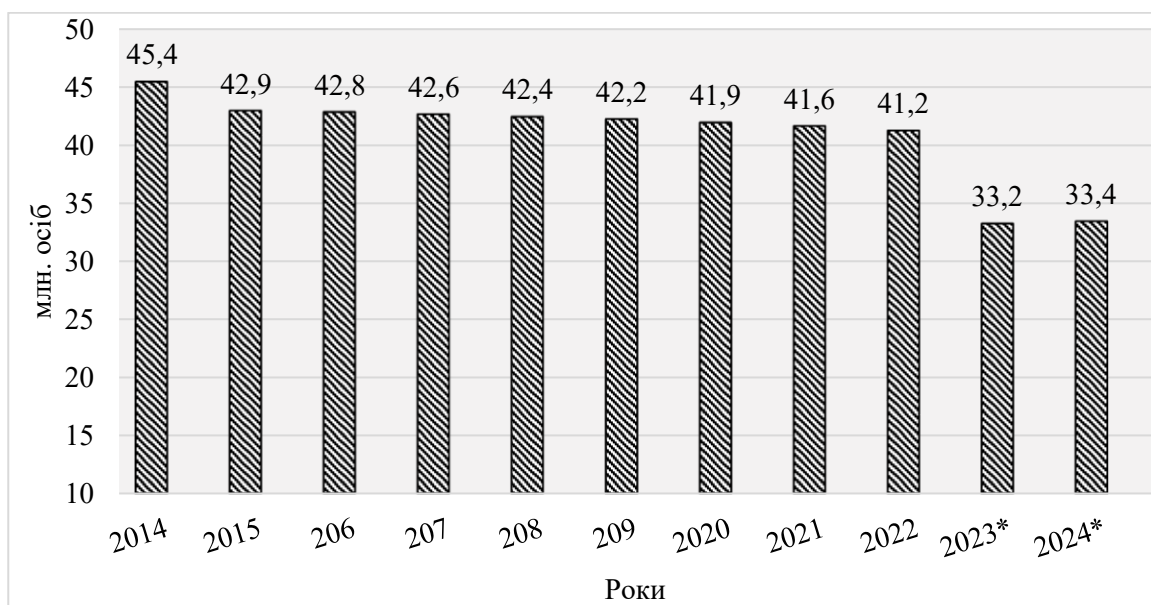

Рис. 2. Динаміка чисельності населення України за період 2014-2024 років, млн. осіб.

Примітка: * – після 2022 року чисельність населення наведена за оцінками міжнародних організацій, оскільки офіційна статистика частково ускладнена воєнними діями.

Джерело: сформовано за даними [16; 17].

Однак у лютому 2022 року демографічна ситуація загострилась. За оцінками Міжнародного валютного фонду, станом на 2023 рік населення України зменшилось до приблизно 33,2 млн осіб, а у 2024 році оцінюється на рівні 33,4 млн осіб (без врахування окупованих територій [17]).

За іншими джерелами, частина демографів оцінює, що після початку війни чисельність населення України могла скоротитися щонайменше на 10 мільйонів осіб, що становить майже чверть довоєнного населення. Серед них значну частину становлять жінки, діти та люди пенсійного віку, що також суттєво змінює вікову та статеву структуру населення країни. Крім того, частина громадян, які виїхали, вже інтегрувались у приймаючі суспільства, що ускладнює процес повернення навіть після завершення бойових дій. За оцінками низки дослідників, такий масштаб демографічного зменшення став найбільшим за всю новітню історію України [18].

Демографічні прогнози демонструють, що у разі збереження існуючих тенденцій від'ємний приріст та міграційні процеси можуть призвести до подальшого скорочення населення в середньостроковій перспективі, що ставить під загрозу не лише економічне зростання, а й відтворення робочої сили та соціальної стабільності.

Окрім загального скорочення чисельності населення, Україна стикається з трьома важливими демографічними викликами, які посилюють кризу людського капіталу: масовою міграцією, старінням населення та зниженням народжуваності. Усі ці чинники мають довгострокові негативні наслідки як для соціальної сфери, так і для економічної стійкості країни.

Що стосується міграційних процесів в Україні, то їх активізація спостерігається ще до повномасштабної війни – у зв'язку з економічною нестабільністю, безробіттям і нерівними умовами життя. Проте, масова вимушена міграція призвела до безпрецедентного відтоку населення з країни (табл. 1). Від початку 2022 року понад 6 мільйонів українців були змушені залишити територію держави, шукаючи прихистку в країнах Європейського Союзу та за його межами. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [19], станом на початок 2024 року офіційно зареєстровано понад 6,5 мільйона українських біженців у країнах Європи та за її межами.

Таблиця 1

Динаміка міграції населення України (у роках після 2022 року)

Рік/Період	Оцінка кількості українців, що виїхали за кордон	Джерело
24 лютого 2022 – лютий 2024	~6,5-6,9 млн українців були зареєстровані як біженці за кордоном	За даними UNHCR (станом до 15 лютого 2024) [19]
грудень 2023	~6,17 млн українських біженців у країнах Європи	За даними УВКБ ООН [20]
2025 (оцінка)	~5,2-8,5 млн українців перебувають за кордоном	За оцінками Центру Економічних Стратегій і соціологів: 5,2 млн біженців (листопад 2024) та 5-8 млн загалом за кордоном [21]
2025 (альтернативна оцінка)	~8,5 млн громадян на консульському обліку за кордоном	За інформацією МЗС/омбудсману – консульський облік [22]
2025 (розширена оцінка)	~11 млн українців могли виїхати з початку війни	За заявою омбудсману Д. Лубінця (оцінка включає тих без консульської реєстрації) [23]
2024 (тренд повернення)	~3 млн українців виїхали і не повернулися за три роки війни	За даними Держприкордонслужби України (Forbes 2025) [24].

Джерело: складено автором за даними [19-24].

Зазначена кількість є лише частиною загальної міграційної картини, адже дані Міністерства закордонних справ України свідчать про близько 8,5 мільйона українців, які перебувають за кордоном на консульському обліку, що не враховує тих, хто виїхав без офіційної реєстрації [22]. Більше того, за словами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Дмитра Лубінця, реальна кількість українців, які залишили країну з початку війни, може сягати 11 мільйонів осіб [23].

Оцінки міграційних втрат також подаються у контексті повернення населення. Зокрема, за даними Державної прикордонної служби, близько 3 мільйонів осіб, які виїхали з України за три роки війни, не повернулися [24]. Це вказує на стабільне формування українських діаспор у країнах Європи, особливо у Польщі, Німеччині, Чехії та інших державах, які надали тимчасовий захист українським громадянам.

Дані демонструють також, що попри певну стабілізацію ситуації та намагання держави стимулювати повернення своїх громадян, обсяги еміграції залишаються

значними, що створює суттєвий виклик для демографічного відтворення та відновлення трудового потенціалу України. Утримання значної частини населення за кордоном, у тому числі осіб працездатного віку та молоді, загрожує поглибленням процесів старіння населення, дефіциту кадрів та зниженням економічної активності на внутрішньому ринку праці.

Варто також зазначити, що тривалість перебування громадян за кордоном, інтеграція до місцевих ринків праці, освітніх та соціальних систем країн ЄС, поступово знижує ймовірність їх повернення. Така ситуація актуалізує потребу в розробці комплексної державної політики щодо підтримки зв'язків із діаспорою, створення сприятливих умов для реєміграції та залучення людського капіталу до процесів повоєнного відновлення та розвитку країни.

Отже, можна сказати, що Україна стикається не лише з викликами тимчасової втрати населення, але й з потенційними довготривалими наслідками, пов'язаними з демографічною депопуляцією. Стратегічною відповіддю має стати цілісна політика відновлення людського капіталу, інтеграції переселенців та стимулювання повернення українців до країни.

Однією з вагомих демографічних загроз, що суттєво впливають на формування людського капіталу України, є старіння населення. Цей процес характеризується зростанням частки осіб похилого віку у структурі населення та зменшенням частки молодих вікових груп. Така демографічна трансформація вимагає перегляду державної політики у сферах зайнятості, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та соціального захисту.

Згідно з даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 року частка осіб віком 65 років і старше становила 17,4% від загальної чисельності населення. У 2000 році цей показник становив лише 13,9%, що свідчить про стійку тенденцію до старіння протягом останніх двох десятиліть (рис. 3) [16].

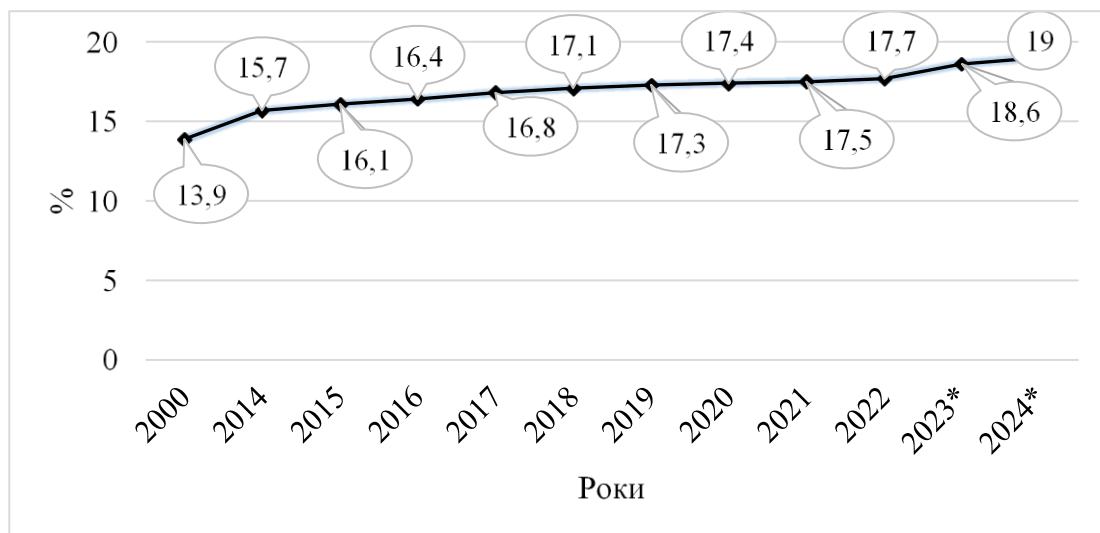

Рис. 3. Частка осіб віком 65+ від загальної чисельності населення в Україні, %

Примітка: * – після 2022 року частка людей похилого віку розраховується за оцінками міжнародних організацій, оскільки офіційна статистика частково ускладнена воєнними діями.

Джерело: сформовано автором [16; 25].

В умовах збройного конфлікту та пов'язаного з ним втрат, старіння населення ще більше загострюється. Значна частина молодого населення виїхала за кордон або стала учасниками бойових дій. Водночас кількість осіб похилого віку залишається стабільно високою, особливо у сільських регіонах, де демографічні втрати відчуються найбільше.

Особливе занепокоєння викликає демографічне навантаження на працездатне населення. Згідно з оцінками Світового банку, на 100 осіб працездатного віку в Україні припадає близько 60 осіб непрацездатного віку, з тенденцією до зростання цього показника у найближчі роки [25].

У звіті ООН зазначається, що за класифікацією Організації Об'єднаних Націй, суспільство вважається старим, якщо частка осіб віком 65+ перевищує 14%. В Україні цей поріг було перевищено ще у 2017 році. Прогнози ООН свідчать, що до 2050 року частка осіб віком 65+ в Україні може сягнути 25% загальної чисельності населення [26].

Варто звернути увагу на те, що поглиблення процесів старіння має низку негативних наслідків:

- зменшення трудового потенціалу, скорочення кількості активних працівників;
- зростання навантаження на пенсійну систему, що вже є дефіцитною;
- підвищення витрат на охорону здоров'я, догляд та соціальні послуги для літніх осіб;
- зміна структури споживання, що впливає на економічну динаміку.

В умовах війни та відновлення країни, проблема старіння набуває критичної ваги: з одного боку – втрачається частина працездатного населення, з іншого – збільшується потреба у підтримці старшого покоління.

Ще одним критичним демографічним викликом для України є тривала тенденція скорочення природного приросту населення, що зумовлена як зниженням народжуваності, так і зростанням смертності, особливо у кризові роки. Після 2014 року ситуація ускладнилася через анексію Криму, військові дії на сході, а після 2022 року – через повномасштабне вторгнення, що спричинило додаткові втрати, руйнування системи охорони здоров'я, міграцію, психологічні травми та погіршення умов життя. Як видно з динаміки за останні десять років, кількість новонароджених щороку зменшувалася, тоді як кількість померлих залишалася стабільно високою, що призвело до негативного природного приросту (рис. 4).

Аналіз наведених даних свідчить, що природне скорочення населення в Україні набуває системного характеру. Починаючи з 2016 року, природний приріст є від'ємним, причому масштаб зниження посилюється: з -184 тис. осіб у 2016 році до понад -440 тис. у 2021 році. У період 2022-2025 років, попри деяке зменшення смертності, ситуація залишається критичною через різке падіння народжуваності – кількість новонароджених у 2025 році вдвічі менша, ніж у 2016. Це є результатом як об'єктивних демографічних процесів, так і впливу війни, втрати репродуктивного населення через еміграцію, відтермінування народження дітей через невизначеність майбутнього, а також зниження загального рівня добробуту та доступності медичних послуг.

Підсумовуючи проведений аналіз варто зазначити, що збройний конфлікт суттєво трансформував демографічну структуру населення в Україні. Наслідки такого конфлікту стали відчутними у всіх аспектах демографічного розвитку: від втрати людських життів до масштабної міграції, падіння народжуваності та поступового старіння нації. У цих умовах саме демографічні зміни набувають особливої ваги, адже визначають потенціал національного відновлення, стійкість суспільства та довгострокову здатність до розвитку.

Одним із найсуттєвіших викликів стало масове переміщення населення як за межі країни, так і в її межах. Значна частина населення України була вимушено переміщена як в межах держави, так і за кордон унаслідок безпекових загроз, пов'язаних з воєнними діями. Серед вимушено переміщених осіб переважають жінки з дітьми, літні люди та представники соціально вразливих груп, які наразі проживають у країнах Європейського Союзу, і частина з них, адаптувавшись до нових умов, може не повернутися в Україну.

Разом із масштабною міграцією країна зазнала і суттєвих втрат серед цивільного населення та військових. Тисячі загиблих і поранених, зруйнована інфраструктура

охорони здоров'я, обмежений доступ до медичних послуг у прифронтових та окупованих територіях – все це призвело до погіршення рівня життя й зростання смертності.

Окремо варто зупинитись на негативній динаміці народжуваності. У воєнний час вона досягла рекордно низьких показників. Відсутність стабільності, загроза безпеці, економічна нестабільність, еміграція молодих сімей, невизначеність майбутнього суттєво впливає на репродуктивну поведінку населення. Відповідно, кількість новонароджених з року в рік зменшується, що лише поглиблює природне скорочення населення.

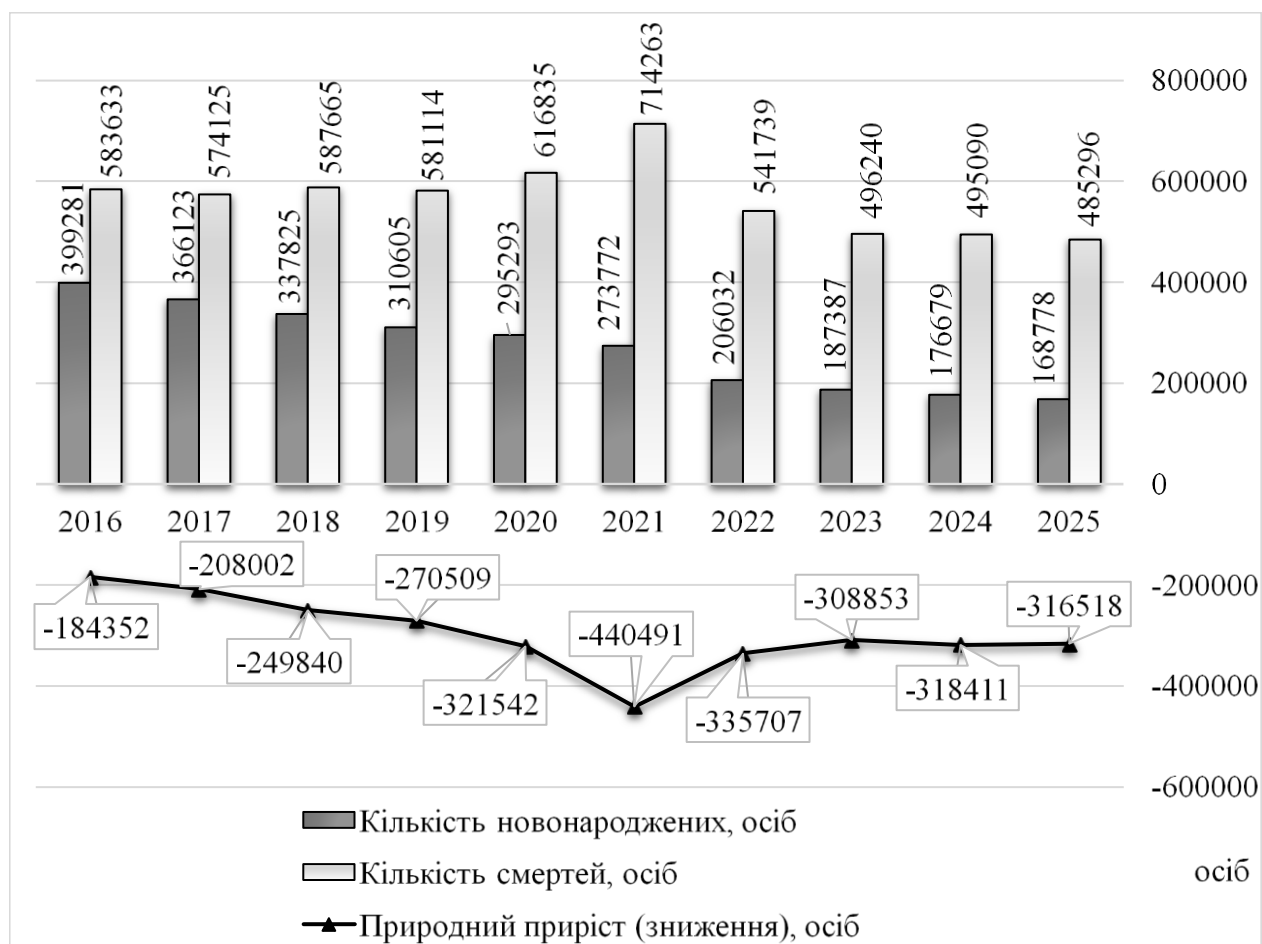

Рис. 4. Динаміка народжуваності та смертності в Україні за період 2016-2025 років, осіб

Джерело: складно за даними Міністерства юстиції України [27]..

Таким чином, демографічна ситуація в Україні сьогодні характеризується глибокими структурними зрушеннями, що виникли внаслідок багаторічних негативних тенденцій і були критично посилені війною: масштабне скорочення населення, гіперактивна міграція, зростання частки осіб старшого віку, різке падіння народжуваності та надвисокий рівень смертності, особливо у 2022-2023 роках. На цьому тлі спостерігається прогресуюче звуження демографічної бази – скорочується чисельність працездатного населення, знижується потенціал трудових ресурсів, зростає навантаження на систему соціального забезпечення. Сукупність цих факторів свідчить про формування складної демографічної кризи, яка вже сьогодні чинить глибокий вплив на економіку, соціальну сферу та національну безпеку держави.

У контексті демографічної кризи однією з найгостріших проблем, що безпосередньо впливає на формування людського капіталу, є системні виклики в галузях освіти та охорони здоров'я, а також пов'язані з ними втрати інтелектуального потенціалу.

Демографічне старіння та масштабна міграція суттєво ускладнюють доступ до освітніх послуг, знижують рівень охоплення навчанням і впливають на якість людських ресурсів, що готуються для потреб національної економіки.

Воєнні дії стали фактором, що спричинив істотні трансформації в системі освіти, зокрема пошкодження інфраструктури та перехід до дистанційних форматів навчання. За даними UNICEF, загальна кількість пошкоджених або зруйнованих шкіл з моменту ескалації війни в лютому 2022 року досягла 1611, а 4,6 мільйона дітей стикаються з бар'єрами для здобуття освіти під час четвертого навчального року війни, що триває [28]. Проте така цифра не є достатньо точною, оскільки згідно даних Міністерства освіти і науки України, з початку 2022 року зазнали ушкоджень 3524 навчальні заклади, з яких 360 повністю зруйновано. Найбільших руйнувань зазнали громади в Київській та Чернігівській областях, які були окуповані або зазнали сильних обстрілів [29].

Варто звернути увагу, що за даними соціологічних досліджень науковців ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» 51,6 % студентської молоді мають позитивні міграційні аспірації; 14,9 % – наміри працевлаштуватися за кордоном у найближчій перспективі; 26 % студентів вже здійснили підготовку щодо реалізації своїх міграційних намірів (дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти посередників тощо). Результати соціологічного дослідження молоді за кордоном ідентифікували відсутність у них намірів реєміграції. Про бажання залишитися на постійне місце проживання в країні перебування заявили 17,0 % опитаних молодих осіб, а 16,2 % української молоді за кордоном не бачать подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни [30].

Крім того, демографічний спад, вимушена міграція та безпекові ризики суттєво вплинули на структуру здобувачів освіти, а також на кадровий потенціал викладачів і науковців, що функціонують у вітчизняній системі освіти. За оцінками аналітичного звіту, близько 7 375 науковців, професорів, доцентів та викладачів були або внутрішньо переміщені, або емігрували, що становить значну частину академічного персоналу країни й створює дефіцит досвідчених фахівців у закладах освіти та наукових установах [31]. Такі зміни прискорили процеси переміщення студентів та працівників освіти, що призвело до необхідності адаптації навчальних програм і зміни форм організації навчального процесу.

Вимушені переміщення кваліфікованих педагогів і дослідників значною мірою ускладнюють реалізацію сучасних освітніх і наукових програм, оскільки замінити таких фахівців часто буває неможливо швидко у складних умовах війни. Це також погіршує можливості для проведення якісних наукових досліджень і міжнародної академічної співпраці, що є критично важливими для розвитку наукового потенціалу та конкурентоспроможності української вищої освіти [32]. Частина викладачів була змушена змінити сферу діяльності або перебувати у значно складніших умовах праці, що також впливає на якість підготовки молодих фахівців.

В охороні здоров'я демографічні зміни також виявилися критичними. Стан здоров'я населення, показники материнської та дитячої смертності та загальна тривалість життя були предметом досліджень ще до війни, що свідчить про існуючі структурні проблеми системи охорони здоров'я. На тлі війни зниження доступу до медичних послуг, перевантаження лікувальних закладів, внутрішні переміщення пацієнтів та недостатня кількість медичного персоналу посилюють негативні тенденції щодо здоров'я населення, що має прямий вплив на якість людського капіталу.

Особливо важливою є проблема інтелектуального потенціалу, так званого «витоку

мізків», який посилюється в період війни. Кваліфіковані фахівці все частіше виїжджають за кордон у пошуках безпеки, стабільності та можливостей для професійної реалізації. Така міграція веде до втрати найціннішого людського капіталу, оскільки держава фактично інвестує в освіту та підготовку кадрів, а потім втрачає їх для своїх внутрішніх потреб. Це не лише послаблює потенціал наукових досліджень і інновацій, а й ставить під питання здатність системи охорони здоров'я, освіти та технологічного сектору повноцінно функціонувати в майбутньому.

Візуалізація взаємозв'язку зазначених вище процесів наведена на рис. 5, яка показує, як демографічні зміни впливають на основні складові людського капіталу.

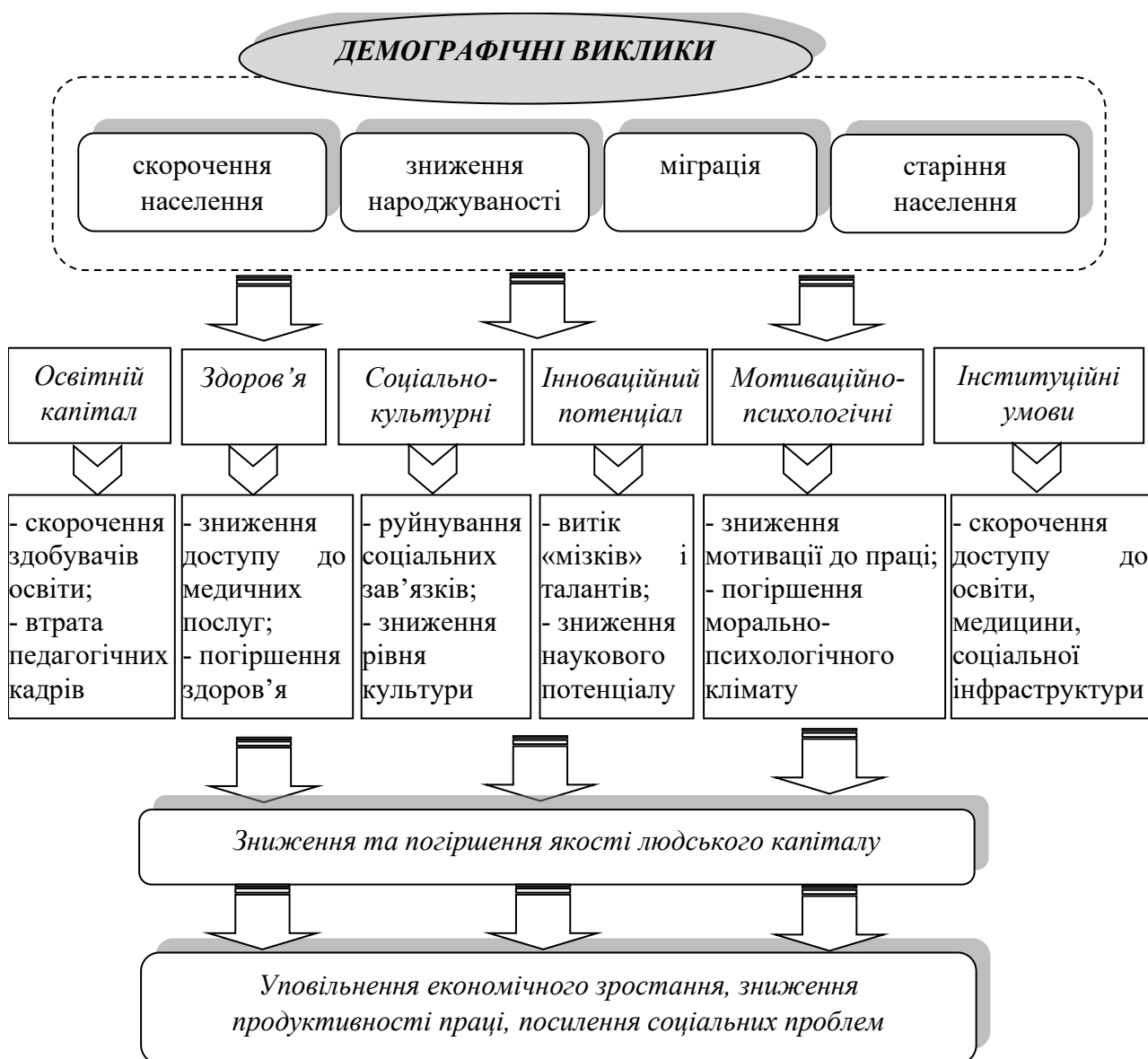

Рис. 5. Вплив демографічної кризи на людський капітал

Джерело: сформовано самостійно автором

Як видно з рис. 5, демографічні виклики, серед яких скорочення чисельності населення, зниження народжуваності, зростання масштабів міграції та старіння нації, мають комплексний деструктивний вплив на всі основні складові людського капіталу.

Освітній, здоров'я-збережувальний, соціокультурний, інноваційний, мотиваційно-психологічний та інституційний компоненти зазнають деградації внаслідок втрати доступу до послуг, відтоку фахівців, погіршення здоров'я, зниження рівня мотивації та руйнування соціального середовища. Сукупна дія цих чинників спричиняє зниження та погіршення якості людського капіталу, що в подальшому призводить до уповільнення економічного зростання, зменшення продуктивності праці та загострення соціально-економічних проблем у країні.

Аналіз сучасного стану людського капіталу в Україні засвідчує, що цей ресурс зазнав системних втрат, які позначилися як на його кількісних, так і якісних параметрах. Сукупність демографічних викликів (скорочення чисельності населення, масова міграція, старіння, зниження народжуваності) у поєднанні з руйнуванням інституційних основ освіти, охорони здоров'я та наукової сфери створюють загрозу тривалої деградації кадрового, інтелектуального та інноваційного потенціалу держави.

У контексті відновлення людського капіталу в Україні важливим стратегічним напрямом державної політики має стати посилення демографічного потенціалу, що охоплює як стабілізацію чисельності населення, так і підвищення якості демографічної структури. З огляду на хронічний природний спад, масштабну міграцію та прогресуюче старіння, традиційна демографічна політика потребує суттєвого перегляду в бік проактивних, довгострокових та комплексних заходів.

Насамперед ідеться про стимулювання народжуваності, що передбачає державну підтримку молодих сімей, включаючи: прямі грошові виплати при народженні дитини, податкові пільги, субсидоване житло, безкоштовний або доступний догляд за дітьми дошкільного віку. Досвід європейських країн свідчить, що поєднання фінансових і нефінансових стимулів є найефективнішим для впливу на репродуктивну поведінку населення.

Відповідно, ефективна стратегія повоєнного відновлення України повинна ґрунтуватися на визнанні людського капіталу як важливого ресурсу, що визначає не лише темпи й якість економічного зростання, а й рівень соціальної згуртованості, конкурентоспроможність нації у глобальному середовищі та її здатність до інноваційного прориву [33-34]. Людський капітал є основою розвитку економіки знань та цифрової трансформації. У цьому контексті державна політика має формуватись не як реакція на поточні виклики, а як системна й далекоглядна програма відновлення, спрямована на створення сприятливого інституційного середовища, збереження й примноження інтелектуального ресурсу, забезпечення доступу до якісної освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг.

Окремим блоком заходів мають стати програми охорони репродуктивного здоров'я, які охоплюють безкоштовний доступ до якісної медичної допомоги, профілактику безпліддя, інформаційну підтримку та планування сім'ї. Національні програми охорони здоров'я повинні включати розділи, орієнтовані саме на молоде населення та підтримку репродуктивної функції.

У післявоєнний період також набуває актуальності підтримка народжуваності у регіонах, що зазнали демографічного виснаження, зокрема у сільській місцевості та деокупованих територіях. Доцільним є впровадження регіональних програм демографічного розвитку, адаптованих до специфіки кожного регіону (щільність населення, рівень зайнятості, інфраструктурне забезпечення).

Крім того, надзвичайно важливим є створення умов для реєміграції громадян України, які виїхали в період війни. Повноцінне демографічне відновлення неможливе

без повернення репродуктивно активної частини населення, особливо молоді та спеціалістів. Політика стимулювання повернення має охоплювати комплексний підхід: забезпечення житлом, створення робочих місць, освітніх можливостей для дітей, розвитку інфраструктури в громадах.

Виходячи з цього, доцільно виокремити низку стратегічних напрямів, які мають стати основою формування державної політики у сфері збереження, відтворення та розвитку людського капіталу в Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Стратегічні напрями політики відновлення людського капіталу в Україні

<i>№</i>	<i>Напрямок політики</i>	<i>Ціль</i>	<i>Основні заходи</i>	<i>Очікувані результати</i>
1	Зміцнення демографічного потенціалу	Стабілізація чисельності населення, підтримка народжуваності	Соцпідтримка сімей, програми репродуктивного здоров'я, доступне житло для молоді	Зростання рівня народжуваності, зменшення темпів депопуляції
2	Реєміграційна політика та робота з діаспорою	Повернення кваліфікованих кадрів, збереження зв'язку з громадянами за кордоном	Програми реінтеграції, пільги для повернення, цифрові платформи комунікації	Підвищення рівня реєміграції, зменшення втрат інтелектуального потенціалу
3	Відновлення освіти та науки	Підвищення якості людського капіталу, інноваційний прорив	Відбудова шкіл та ЗВО, академічна мобільність, цифровізація освіти	Відновлення та модернізація системи підготовки кадрів, стимулювання інновацій
4	Розвиток охорони здоров'я	Покращення фізичного капіталу населення	Відновлення інфраструктури, підтримка медиків, телемедицина	Підвищення тривалості життя, зниження смертності, покращення якості життя
5	Підтримка трудового потенціалу	Збільшення зайнятості, адаптація до нових умов	Програми перекваліфікації, підтримка малого бізнесу, розвиток регіонів	Зменшення безробіття, зростання продуктивності праці, інтеграція ВПО
6	Соціальна інтеграція переміщених осіб	Формування інклюзивного суспільства	Доступ до освіти, медицини, житла, працевлаштування для ВПО	Підвищення соціальної згуртованості, зменшення нерівностей
7	Інституційна підтримка розвитку людського капіталу	Координація політик, довгострокове планування	Утворення національного агентства, регіональні стратегії, державне фінансування	Ефективне управління людським потенціалом, стабільне стратегічне середовище

Джерело: сформовано самостійно автором

Інституційним аспектом підтримки демографічної політики має стати створення єдиного координаційного органу або підсилення ролі наявних, який би займався

розробкою та реалізацією національної стратегії демографічного розвитку, у взаємодії з Міністерством соціальної політики, МОЗ, МОН та місцевими органами самоврядування.

В умовах гострої демографічної кризи та масштабного відтоку населення за кордон стратегічного значення набуває формування реєміграційної політики, спрямованої на повернення українських громадян, зокрема осіб працездатного віку, висококваліфікованих фахівців, науковців, студентів та підприємців. Масова вимушена міграція, спричинена війною, створила ситуацію, за якої мільйони українців перебувають за межами держави. Відтак, повернення хоча б частини з них є критично важливим не лише для демографічного балансу, але й для відновлення інтелектуального, економічного та культурного потенціалу країни.

Варто зазначити, що політика реєміграції має включати комплекс заходів соціального, економічного, правового та інформаційного характеру. До основних інструментів доцільно віднести:

- стимули для повернення фахівців, включаючи пріоритетний доступ до житла, податкові пільги, державні або муніципальні гранти на відкриття власної справи;
- розробку програм професійної реінтеграції, які дозволять адаптувати досвід, знання та навички, набуті за кордоном, до умов українського ринку праці;
- підтримку повернення сімей з дітьми, забезпечення доступу до освіти, медицини, інфраструктури, а також інтеграційні програми в громадах;
- розбудову цифрових платформ, які б підтримували постійний зв'язок із громадянами за кордоном, інформували їх про умови повернення, можливості працевлаштування, пільги та підтримку.

Окрема увага має приділятися українській діаспорі, яка виступає потужним ресурсом не лише фінансової, а й інтелектуальної, дипломатичної та культурної підтримки країни. Доцільним є створення стратегії співпраці з діаспорою, яка б включала механізми залучення її до процесів повоєнного відновлення, реалізації інвестиційних проєктів, просування національних інтересів України на міжнародній арені.

Практика окремих держав (Ізраїль, Ірландія, Вірменія) демонструє, що активна державна політика реєміграції може суттєво посилити інтелектуальний потенціал за рахунок повернення громадян, які здобули міжнародний досвід і готові інтегрувати його в національний розвиток. Водночас ефективність такої політики можлива лише за умови реального поліпшення внутрішніх умов життя, зокрема безпеки, зайнятості, стабільності правового середовища.

Досліджуючи питання формування високоякісного людського капіталу, варто приділити увагу удосконаленню освіти та науки, що забезпечує інноваційний розвиток, економічну конкурентоспроможність і стійкість суспільства до криз. Тому відновлення й модернізація освітнього простору мають стати одним із пріоритетів державної політики розвитку людського капіталу. Передусім необхідно зосередитися на інфраструктурному відновленні пошкоджених або зруйнованих закладів освіти, з урахуванням потреб безпеки, інклюзії та цифрової трансформації.

Крім фізичної реконструкції, важливим напрямом є оновлення змісту освіти, зокрема адаптація освітніх програм до вимог ринку праці, розвиток STEAM-компетентностей, критичного мислення, цифрових навичок, підприємницької та громадянської освіти. В умовах повоєнної трансформації необхідно формувати нове покоління фахівців, здатних діяти в умовах невизначеності, технологічних змін та глобальної конкуренції.

Особливу увагу слід приділити зміцненню кадрового потенціалу системи освіти, що зазнала значних втрат внаслідок міграції та внутрішнього переміщення педагогічних і наукових працівників. Держава має забезпечити умови для повернення викладачів і

науковців, підтримку їхньої професійної діяльності, можливості підвищення кваліфікації, академічної мобільності та наукових стажувань.

Розвиток науки в повоєнний період потребує перезавантаження політики досліджень і інновацій, передусім через створення сприятливих умов для молодих науковців, фінансування наукових проєктів, доступ до міжнародної наукової інфраструктури. Варто розширити можливості участі України у європейських програмах, зокрема Horizon Europe, та стимулювати міждисциплінарні дослідження, пов'язані з відбудовою країни.

У цілому, інвестування в освіту і науку є не лише соціальною функцією держави, а й інструментом економічного прориву. Якісний інтелектуальний капітал здатен формувати інноваційну економіку, сприяти модернізації промисловості, управління, цифрової трансформації та створенню нових робочих місць. Тому підтримка освітньо-наукового середовища має розглядатися як стратегічна інвестиція в майбутнє України.

Ще одним незаперечно важливим фундаментальним компонентом людського капіталу є стан здоров'я населення, що безпосередньо впливає на продуктивність праці, тривалість активного життя, рівень зайнятості та якість життя загалом. У контексті повоєнного відновлення України забезпечення доступу до якісної медичної допомоги та зміцнення системи охорони здоров'я виступає критичним напрямом соціальної та економічної політики.

Повномасштабне вторгнення завдало серйозних втрат системі охорони здоров'я, що істотно знизило рівень доступності медичних послуг, особливо у прифронтових та деокупованих регіонах. Окрім цього, значна частина медичних працівників була змушена покинути місце роботи або виїхати за кордон, що створило дефіцит фахівців у регіонах з підвищеним навантаженням.

У цих умовах пріоритетами державної політики мають стати:

- відновлення та модернізація медичної інфраструктури, особливо у сільських та постраждалих від війни громадах;
- створення умов для повернення медичних працівників, зокрема через фінансову підтримку, надання житла, безпечні умови праці;
- розширення доступу до первинної медичної допомоги та профілактичних послуг для всіх категорій населення;
- розвиток телемедицини як засобу забезпечення медичних послуг у віддалених та тимчасово непідконтрольних регіонах.

Окремого значення набуває реформування системи охорони психічного здоров'я, яка в умовах війни та повоєнної адаптації населення має бути включена до основного переліку медичних пріоритетів. Поширення посттравматичних розладів, депресій, психологічного виснаження серед військових, цивільного населення, дітей і молоді вимагає системного підходу до діагностики, лікування та соціальної реабілітації.

Також важливо посилити інвестиції в профілактику захворювань і формування культури здоров'я, зокрема через кампанії громадського здоров'я, інформаційні програми, розвиток спортивної та рекреаційної інфраструктури.

Підвищення рівня здоров'я населення сприятиме не лише зниженню соціальних витрат, але й збільшенню потенціалу продуктивної праці, зменшенню рівня втрат робочого часу через захворювання, підвищенню середньої тривалості життя. Таким чином, сектор охорони здоров'я має розглядатися як важливий елемент економічної стратегії, а не виключно як соціальна функція держави.

Суттєвим чинником економічного відновлення країни виступає розвиток трудового потенціалу, який потребує стратегічного переосмислення в контексті змін, спричинених повномасштабним збройним конфліктом. Зміни на ринку праці, зумовлені руйнуванням підприємств, внутрішньою міграцією та скороченням зайнятості,

актуалізували необхідність перегляду політики у сфері праці. Йдеться не лише про ліквідацію безробіття як такого, а про створення якісних, стійких і адаптивних робочих місць, здатних відповідати викликам нової економіки.

У цьому контексті особливої ваги набуває створення умов для адаптації робочої сили до нових економічних реалій, що передбачає інвестиції у системи професійної перепідготовки та розвитку навичок. Важливо не лише підготувати фахівців для галузей, які будуть основою післявоєнного відновлення, але й сформувати динамічну інфраструктуру навчання впродовж життя, що дозволить працівникам ефективно реагувати на зміну ринку праці та підтримувати свою конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Також критично важливою є інтеграція соціально вразливих груп населення, передусім внутрішньо переміщених осіб, молоді, осіб із обмеженими можливостями, до продуктивної зайнятості. Такі дії вимагають гнучких інструментів підтримки, індивідуального супроводу, адаптаційних програм та створення інклюзивного середовища на робочих місцях. Соціальна згуртованість суспільства значною мірою залежатиме від здатності держави забезпечити рівний доступ до праці як механізму самореалізації та добробуту.

Окремого значення набуває розвиток підприємництва як джерела нових робочих місць і простору для самозайнятості. Особливо це актуально для регіонів, де зруйнована частина промислової бази або відбулося скорочення традиційної зайнятості. Підтримка малого та середнього бізнесу, спрощення доступу до фінансування, створення бізнес-інкубаторів і освітніх програм для підприємців може стати каталізатором для оновлення локальних економік.

Не менш важливою складовою політики у сфері трудового потенціалу є внутрішня мобільність робочої сили, а також механізми реінтеграції українців, які повертаються з-за кордону. Їх залучення до активної економічної діяльності, у тому числі з урахуванням досвіду, здобутого за межами країни, становить значний ресурс для модернізації виробництва, управління та інновацій.

Отже, політика підтримки трудового потенціалу в умовах післявоєнної відбудови має виходити за межі традиційного розуміння зайнятості як лише фізичної присутності на робочому місці. Йдеться про створення умов для гнучкої, інноваційної, соціально відповідальної праці, яка поєднує професійний розвиток особистості з економічними потребами країни, що забезпечить довгострокову віддачу інвестицій у людський капітал і підвищить адаптивність економіки до глобальних викликів.

У структурі національного людського капіталу внутрішньо переміщені особи (ВПО) посідають особливе місце, адже саме вони становлять значну частку працездатного населення, яке, внаслідок війни, вимушено змінило місце проживання. Масштаби внутрішньої міграції в Україні зумовили суттєві зміни в демографічному розподілі, викликали дисбаланси в системах соціальних послуг і створили нові виклики для державної політики в контексті забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Відтак, повноцінна соціальна інтеграція ВПО є не лише гуманітарним завданням, а критично важливим напрямом у відновленні людського капіталу держави.

Процес інтеграції не повинен обмежуватися короткостроковою підтримкою або адресною допомогою – йдеться про необхідність створення умов для тривалого соціального включення переміщених осіб у життя приймаючих громад. Даний процес повинен передбачати доступ до якісної освіти, медичних послуг, житлових умов, а також можливість реалізувати себе в економічній та професійній сфері. У сучасних умовах такий підхід потребує інституційного підкріплення з боку держави й органів місцевого самоврядування через механізми цільових програм, фінансування та адміністративної підтримки.

Важливим елементом інтеграційної політики є розробка ефективних інструментів професійної адаптації для ВПО. Значна частина переміщеного населення стикається з необхідністю змінити рід діяльності, набувати нових навичок або долати бар'єри на ринку праці. У зв'язку з цим особливої ваги набувають програми перекваліфікації, розвиток сервісів з кар'єрного консультування, а також підтримка мікропідприємництва серед внутрішньо переміщених осіб. Залучення цієї частини населення до формального сектору економіки є дієвим інструментом збереження продуктивного трудового потенціалу національного рівня.

Водночас, інтеграція ВПО є нерозривно пов'язаною з інфраструктурною спроможністю приймаючих територіальних громад. У багатьох з них інфраструктура освіти, медицини, житлово-комунального господарства не була розрахована на різке збільшення кількості мешканців. Без відповідного ресурсного підкріплення з боку державного бюджету або міжнародної допомоги існує ризик зниження якості базових послуг як для переселенців, так і для корінного населення. Отже, інтеграційна політика має бути нерозривно пов'язана з регіональною політикою розвитку, що враховує змінені демографічні та соціально-економічні умови.

Не менш важливим компонентом інтеграції є соціально-психологічна адаптація ВПО, яка передбачає не лише індивідуальну підтримку, але й формування сприятливого середовища всередині приймаючих громад. Це вимагає зусиль як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства, через розвиток місцевих ініціатив, волонтерських проєктів, діалогових платформ і спільних громадських просторів. Інтеграція має базуватися не лише на правовій інклюзії, а й на практиках співжиття, довіри та міжособистісної взаємодії.

Реалізація комплексної політики відновлення та розвитку людського капіталу в Україні потребує не лише окремих програмних рішень, але й системного інституційного підходу, який би забезпечував координацію дій на всіх рівнях влади та у різних секторах. У сучасних умовах, коли завдання збереження, відтворення та примноження людського капіталу перетинається з проблемами демографії, освіти, охорони здоров'я, зайнятості, соціальної політики й регіонального розвитку, необхідно формувати єдину рамку стратегічного управління цією сферою.

Наразі політика у галузі людського капіталу в Україні має ознаки фрагментованості: відповідальність за її окремі компоненти розподілена між різними міністерствами та агентствами, що часто працюють без належної узгодженості. Така розпорошеність знижує ефективність управлінських рішень, ускладнює контроль за реалізацією заходів, а також зменшує стійкість системи до зовнішніх викликів. У зв'язку з цим, важливим кроком має стати посилення міжвідомчої координації на центральному рівні, через утворення або функціональне розширення спеціалізованої структури, відповідальної за моніторинг і управління політикою людського капіталу.

Доцільним у цьому контексті є запровадження Національної стратегії розвитку людського капіталу, яка б мала чітко визначені пріоритети, цілі, індикатори результативності та механізми реалізації на період післявоєнного відновлення. Така стратегія повинна враховувати регіональні особливості, соціальну диференціацію населення, демографічні ризики та потребу в інституційній підтримці інноваційних галузей. Її реалізація має супроводжуватись прогнозно-аналітичною підтримкою та системою моніторингу на основі актуальних даних.

Поряд із цим, необхідно активізувати роль місцевих громад у формуванні та реалізації політики людського капіталу. Децентралізація відкрила широкі можливості для розробки регіональних стратегій розвитку, однак у сфері людського капіталу бракує інструментів підтримки місцевих ініціатив, як організаційних, так і фінансових. Запровадження регіональних цільових програм, створення локальних центрів розвитку

людського потенціалу, партнерства між громадою, бізнесом та закладами освіти може стати основою сталого зростання в довгостроковій перспективі.

Невід'ємним компонентом інституційного забезпечення є також участь бізнесу та громадянського суспільства. Підприємства мають бути залучені до формування політики через механізми дуальної освіти, корпоративного навчання, підтримки наукових досліджень і соціальних програм. Водночас громадські організації, волонтерські ініціативи, освітні платформи відіграють дедалі більшу роль у підтримці мобільності, адаптивності та залученості громадян, зокрема молоді та вразливих груп.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що людський капітал, який ще донедавна розглядався переважно в контексті економіки знань та інноваційної конкурентоспроможності, в умовах війни набуває нового значення – як ресурс національного виживання та відновлення. Відтак, сучасна парадигма управління людським потенціалом має ґрунтуватися на розумінні його багатовимірності, динамічності й соціальної обумовленості. Питання збереження, розвитку та реінтеграції людського капіталу виходять за межі суто економічного аналізу і потребують міждисциплінарного підходу.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що ефективна політика у сфері людського капіталу повинна поєднувати такі основні елементи: стимулювання демографічного відтворення, створення умов для повернення українців з-за кордону, відновлення та модернізація системи освіти, підтримка охорони здоров'я, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, розвиток трудового потенціалу, а також встановлення ефективної інституційної рамки для реалізації цих завдань.

Кожен з окреслених напрямів має бути не автономним, а взаємопов'язаним елементом єдиної стратегії, спрямованої на формування гнучкої, інноваційно здатної та соціально стійкої моделі людського розвитку. Особливої ваги набуває регіональний вимір політики, оскільки саме на місцевому рівні реалізуються базові сервіси, що визначають якість життя, доступ до послуг та можливості самореалізації.

Таким чином, людський капітал у сучасних умовах повинен розглядатися не лише як об'єкт інвестування, а як важлива передумова стійкого поствоєнного відновлення України, здатна забезпечити економічну мобілізацію, соціальну згуртованість та стратегічну адаптацію держави до глобальних викликів. Відповідно, формування і реалізація ефективної політики в цій сфері має стати центральною складовою національного порядку денного найближчих десятиліть.

Список використаних джерел:

1. Petty W. The Economic Writings of Sir William Petty, vol. 1 / ed. by C. H. Hull. Cambridge: Cambridge University Press, 1899. 244 p.
2. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ: Наш формат, 2018. 736 с.
3. Маркс К. Капітал. Процес продукції капіталу. Том I. Книга I. пер. з 4-го нім. вид. / за ред. Д. Рабінович та С. Трикоза. Харків: Пролетар, 1933. 840 с.
4. Schultz T.W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. 1961. Vol. 51. No 1. P. 1-17.
5. Schulz T.W. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. New York: Free Press, 1971.
6. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement*. 1962. Vol. LXX, No. 5, Part 2. P. 9-49
7. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1964.
8. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення життя населення: монографія. Житомир: Полісся, 2015. 564 с.

9. Гинда С.М., Гинда О.М. Людський капітал: сутність, особливості аналізування та оцінювання. *Економіка та суспільство*. 2017. Випуск 12. С. 73-78
10. Лугова В. М., Маков Б. П. Використання людського капіталу у післявоєнній відбудові України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 4. С. 46-50
11. Пилипенко Ю.І. Швець А.С. Людський капітал: сутність та фактори розвитку. *Економічний вісник*. 2023. №2. С. 15-21
12. Ємельяненко Л. М., Пантасенко В. В. Розвиток людського капіталу в системі стратегування післявоєнної відбудови України. *Трансформаційна економіка*. 2025. № 2 (11). С. 48-56.
13. Артеменко Л.Б. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль: ТНТУ, 2016 Том 50. № 1. С. 22-31.
14. Бондарчук Н.В. Теоретичний зміст людського капіталу та його складові. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. Випуск 14 (1). Т. 1. С. 10-18.
15. Мостовенко О., Зінченко М. Людський капітал - основний актив України: проблеми та механізми повернення після війни. *Просторовий розвиток*. 2024. № 10. С. 582-592. <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.10.582-592>.
16. Державна служба статистики України. URL: <https://stat.gov.ua/uk/topics/naselennya-ta-mihratsiya>
17. МВФ оцінив кількість населення України та дав прогноз на найближчі роки. РБК-Україна. 2024. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html?utm_source.
18. Наскільки поменшало населення в Україні за час повномасштабної війни: ЗМІ назвали цифри. *УНІАН*. 2025. URL: <https://www.unian.ua/society/naselennya-ukrayini-naskilki-zmenshilasya-kilkist-meshkanciv-za-chas-povnomasshtabnoji-viyni-13107123.html>
19. UNHCR. 2024. URL: https://www.migrationdataportal.org/Figures_Mobility-Displacement_As-of-20-February-2024.pdf
20. Україна: Понад 6 мільйонів біженців розкидані по Європі. *УВКБ ООН*. 2024. URL: https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-across-europe/?utm_source
21. За кордоном залишається 5,2 млн українських біженців. 2025. URL: https://skilky-skilky.info/za-kordonom-zalyshaietsia-5-2-mln-ukrainskykh-bizhentsiv/?utm_source
22. Скільки насправді українців виїхало за кордон і куди – озвучено реальні цифри. *На пенсії*. 2026. URL: https://napensii.ua/uk/news/440037-skilky-naspravdi-ukrayinciv-vuyihalo-za-kordon-i-kudy-ozvucheno-realni-czyfry/?utm_source
23. Лубінець назвав кількість українців, які виїхали з початку війни. *Цензор.НЕТ*. 2025. URL: <https://censor.net/ua/n3593322>
24. Майже 450 000 українців виїхали і не повернулися додому в 2024 році. За три роки війни – близько 3 млн. 2025. *Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/znizhki-na-rosiysku-naftu-urals-dlya-indiyskikh-pokuptsiv-syagnuli-maksimumu-z-2022-roku-reuters-26012026-35808>
25. World Bank Open Data. URL: data.worldbank.org
26. United Nations. World Population Prospects 2022. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York: United Nations, 2022. URL: <https://population.un.org/wpp/>
27. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info
28. More than 340 educational facilities damaged or destroyed in Ukraine. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/more-340-educational-facilities-damaged-or-destroyed-ukraine-year>
29. Another 10 schools repaired in Ukraine with EU support. *EEAS*. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/another-10-schools-repaired-ukraine-eu>
30. Vasylytsiv T., Lupak R., Mulska O., Levytska O., Baranyak I. Youth migration during war: Triggers of positive aspirations and preservation of human resources in Ukraine. *Problems*

and Perspectives in Management. 2024. No 22(2), P. 627-641.

31. Analysis of war damage to the Ukrainian science sector and its consequences. URL: <https://ukrainet.eu/wp-content/uploads/2024/03/388803eng.pdf>

32. Academia in Ukraine in Times of War: Understanding the Status Quo, Challenges, and Support Needs. URL: <https://science-at-risk.org/wp-content/uploads/2025/11/science-at-risk-monitoring-report-ukraine-2024-web.pdf>

33. Hishchak B. Directions for expanding the potential of using human capital in the post-war reconstruction of the Ukrainian economy. *Ways to Improve Construction Efficiency*. 2024. № 2(53)/ P. 153-160. [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2024.53\(2\).153-160](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2024.53(2).153-160)

34. Гейко О. Виклики демографічної кризи в Україні: наслідки для розвитку людського капіталу. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 79. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-68>

*Балазюк О.Ю., к.е.н., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
Ясишена В.В., д.е.н., професор
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

2.5. Соціально-етичні та безпекові аспекти вибору програмного забезпечення для системи обліку в умовах війни та післявоєнного відновлення України

В умовах повномасштабної війни соціально-економічна динаміка України, її внутрішня стабільність та позиції у міжнародному середовищі визначаються не лише військовим потенціалом, а й рівнем інституційної та суспільної консолідації. Взаємодія держави, бізнесу та громадянського суспільства набуває системного характеру, що проявляється у формуванні єдиних морально-етичних орієнтирів та усвідомленні колективної відповідальності за забезпечення стійкості національної економіки в умовах воєнної агресії. Водночас стратегічні напрями зовнішньої політики України, зокрема інтеграція до Європейського Союзу, розвиток партнерства зі Сполученими Штатами Америки та взаємодія з Північноатлантичним Альянсом, визначають ключові вектори цифрової трансформації, управління даними та автоматизації бізнес-процесів, що розглядаються як складові системи економічної та інформаційної безпеки держави.

У зазначеному контексті вибір програмного забезпечення для формування інформаційного забезпечення підприємницької діяльності набуває міждисциплінарного характеру та виходить за межі виключно техніко-економічного обґрунтування. В умовах цифрової економіки інформаційні системи бухгалтерського обліку функціонують як елемент критичної інфраструктури, оскільки забезпечують обробку, зберігання та передачу фінансових даних, що мають стратегічне значення для забезпечення економічної стабільності держави. Відтак, програмні рішення, які використовуються у сфері обліку, слід розглядати як складову системи національної безпеки.

Застосування програмного забезпечення іноземного походження, зокрема такого, що розроблене в державі-агресорі, обумовлює виникнення комплексу системних ризиків, серед яких особливе місце займають кіберзагрози, можливість несанкціонованого втручання у фінансові потоки, а також потенційний інформаційний вплив на суб'єктів господарювання. В умовах воєнного стану такі ризики можуть трансформуватися у фактори дестабілізації економічної системи та опосередковано впливати на обороноздатність держави, що зумовлює необхідність їх урахування при прийнятті управлінських рішень.

Альтернативою виступає орієнтація на використання вітчизняних програмних продуктів, що сприяє не лише розвитку національного ІТ-сектору та підтримці внутрішнього ринку, а й зміцненню цифрового суверенітету держави. Такий підхід забезпечує формування власних стандартів кібербезпеки, зниження залежності від зовнішніх технологічних рішень та підвищення рівня контролю над інформаційними потоками. У цьому контексті відмова від використання програмного забезпечення, пов'язаного з державою-агресором, набуває не лише економічного, але й етичного, соціального та безпекового виміру.

Отже, процес вибору програмного забезпечення для інформаційного забезпечення управління підприємством доцільно розглядати як комплексне управлінське рішення, що формується на перетині технологічних, економічних, етичних та безпекових факторів. Ключовою науково-практичною проблемою є забезпечення збалансованості між ефективністю функціонування бізнес-процесів, дотриманням принципів професійної доброчесності та вимогами національної економічної безпеки. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення як для розвитку теоретико-методологічних засад цифровізації бухгалтерського обліку, так і для підвищення стійкості економічної системи та формування довіри до фінансової інформації в умовах післявоєнного відновлення України.

Проблематика цифрової трансформації бухгалтерського обліку та аудиту посідає важливе місце у сучасних наукових дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. У науковій літературі сформовано підходи до переосмислення традиційних моделей організації облікових процесів у контексті становлення нової технологічної парадигми, пов'язаної з розвитком цифрової економіки та переходом до п'ятої промислової революції.

Зокрема, низка дослідників обґрунтовує необхідність трансформації бухгалтерського обліку шляхом активного впровадження сучасних інформаційних технологій, серед яких ключову роль відіграють автоматизація облікових процесів, хмарні сервіси, штучний інтелект та технології розподіленого реєстру. У працях зазначених авторів визначено основні напрями розвитку обліку в цифрову епоху, а також проаналізовано як потенційні переваги цифровізації (підвищення ефективності, швидкості обробки даних, прозорості), так і пов'язані з нею ризики, зокрема кіберзагрози, втрату контролю над даними та залежність від технологічних рішень [1;2;3;4;5].

Важливим напрямом наукових досліджень є також аналіз трансформації професії бухгалтера в умовах цифрової економіки. Дослідники наголошують на зростанні ролі цифрових компетентностей, аналітичного мислення та здатності працювати з великими обсягами даних. У цьому контексті підкреслюється необхідність адаптації системи професійної підготовки кадрів до нових вимог, що передбачає інтеграцію ІТ-компетентностей, розвиток міждисциплінарних знань та посилення ролі державного регулювання і стандартизації освітніх програм [6;7;8].

Сучасні дослідження цифровізації фінансових функцій професійних організацій свідчать про те, що ефективність впровадження цифрових технологій у сфері бухгалтерського обліку визначається не лише рівнем технічного забезпечення, а й сукупністю когнітивних, соціальних та організаційних чинників. Зокрема, результати дослідження, проведеного в межах програми СІМА, підтверджують, що процес цифрової трансформації облікових функцій має комплексний характер і залежить від взаємодії технологічних можливостей із людським капіталом та інституційним середовищем [9].

У дослідженні обґрунтовано, що навіть за умов активного впровадження сучасних цифрових рішень, таких як роботизована автоматизація процесів, хмарні платформи та інструменти штучного інтелекту, їх фактичне використання у фінансових функціях часто залишається обмеженим. Значна частина фахівців продовжує орієнтуватися на традиційні

інструменти обробки даних, зокрема електронні таблиці, що свідчить про наявність бар'єрів не технологічного, а поведінкового та організаційного характеру .

Ключовим висновком дослідження є те, що цифрова трансформація облікових систем визначається рівнем так званої цифрової самоефективності фахівців, тобто їх впевненості у здатності працювати з цифровими технологіями, а також рівнем організаційної взаємодії, що характеризується широтою професійних зв'язків і комунікацій усередині підприємства. Встановлено, що лише поєднання цих двох факторів забезпечує активний обмін знаннями щодо використання цифрових інструментів, який, у свою чергу, виступає ключовим механізмом впровадження цифрових рішень у практику обліку .

Особливого значення набуває також рівень цифрових компетентностей у межах фінансової функції в цілому. Дослідження показує, що високий рівень колективних цифрових навичок сприяє формуванню середовища, у якому обмін знаннями стає більш інтенсивним і результативним, що, відповідно, прискорює впровадження автоматизації та аналітичних інструментів .

Проблематика соціально-етичних та безпекових аспектів цифровізації обліку в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України ґрунтується на результатах попередніх наукових досліджень авторів, у яких сформовано теоретико-методологічну основу для подальшого комплексного аналізу зазначеної тематики.

Зокрема, у праці, присвяченій етичним та соціальним аспектам автоматизації бухгалтерського обліку в умовах війни, розкрито трансформацію ролі бухгалтера як носія професійної етики та соціальної відповідальності. У роботі доведено, що автоматизація обліку в умовах цифрової трансформації має не лише технологічний, а й соціально-ціннісний характер, оскільки визначає рівень довіри до фінансової інформації, прозорість бізнес-процесів та стійкість економічних систем [10].

Особливу увагу у дослідженні приділено етичним аспектам вибору програмного забезпечення, зокрема обґрунтовано неприйнятність використання програмних продуктів, пов'язаних із державою-агресором, з позицій професійної доброчесності, корпоративної соціальної відповідальності та національних інтересів. Автором підкреслено, що підтримка вітчизняних програмних рішень і впровадження етичних цифрових практик є важливим чинником зміцнення цифрового суверенітету та підвищення стійкості бізнесу.

У сукупності зазначені дослідження дозволили сформуванню наукове підґрунтя для подальшого розвитку концепції етично та безпеково орієнтованого вибору програмного забезпечення у системах бухгалтерського обліку. Вони обґрунтовують необхідність розгляду процесів цифровізації не лише як технологічного явища, а як складної соціально-економічної системи, у якій поєднуються інтереси держави, бізнесу та суспільства.

Таким чином, результати попередніх наукових напрацювань авторів створюють логічну та методологічну основу для розроблення комплексного підходу до оцінки програмного забезпечення в облікових системах, який враховує етичні, соціальні та безпекові аспекти в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Сучасний етап розвитку цифрових технологій у сфері організації бухгалтерського обліку характеризується їх високим потенціалом щодо автоматизації облікових процедур. Це, у свою чергу, сприяє суттєвому зменшенню обсягів ручної праці, підвищенню точності обробки інформації та забезпеченню більшої достовірності облікових даних. Використання сучасних програмних рішень, зокрема ERP-систем і хмарних сервісів, забезпечує інтеграцію облікових процесів із загальною системою управління підприємством, що підвищує рівень прозорості діяльності та оперативність прийняття управлінських рішень.

Важливим напрямом розвитку цифрових облікових систем є впровадження інструментів аналітики великих даних, що дозволяє не лише здійснювати обробку інформації, а й прогнозувати фінансові результати діяльності, своєчасно ідентифікувати ризики та виявляти потенційні можливості для розвитку бізнесу. Водночас ефективне використання таких технологій потребує відповідної трансформації організаційних процесів та підвищення рівня цифрових компетентностей персоналу.

Інтеграція цифрових рішень в облікову діяльність зумовлює не лише автоматизацію операцій, але й зміну логіки функціонування облікової системи, яка переходить від ретроспективного відображення даних до їх використання у режимі реального часу для аналітики та підтримки управлінських рішень. Використання таких технологій, як хмарні обчислення, штучний інтелект, машинне навчання та сучасні аналітичні платформи, дозволяє забезпечити ефективну обробку великих масивів даних і підтримувати їх актуальність у режимі реального часу. Це створює інформаційну основу для прийняття своєчасних і обґрунтованих управлінських рішень.

Важливим результатом цифровізації є не лише зниження рівня помилок, а й підвищення аналітичної цінності облікової інформації, що дозволяє використовувати її для прогнозування, оцінки ризиків та стратегічного планування діяльності підприємства. Сучасні інформаційні системи здатні автоматично виконувати розрахунки, здійснювати контроль відповідності інформації встановленим правилам, а також формувати звітність відповідно до нормативних вимог і стандартів.

Окрім цього, цифровізація обліку змінює функціональну роль бухгалтерів і фінансових аналітиків, звільняючи їх від виконання рутинних операцій та спрямовуючи їх діяльність на вирішення більш складних і стратегічно важливих завдань. Використання технологій штучного інтелекту та аналітики даних розширює можливості облікових систем щодо виявлення закономірностей, аномалій та тенденцій, що підвищує якість як поточної звітності, так і прогнозних розрахунків та управління ризиками.

Застосування поглибленого аналізу даних дозволяє керівництву підприємства оперативно отримувати релевантну інформацію про фінансовий стан, а також приймати обґрунтовані рішення щодо оптимізації витрат і підвищення ефективності діяльності.

Водночас цифрові облікові системи формують передумови для інтеграції з іншими функціональними підсистемами підприємства. Взаємодія з підрозділами продажу, виробництва та управління персоналом забезпечує формування єдиного інформаційного простору, що розширює можливості аналітики та моніторингу. Така інтеграція сприяє підвищенню гнучкості управління та адаптивності підприємства до змін зовнішнього середовища.

Отже, сучасні цифрові облікові системи забезпечують комплексну інтеграцію бізнес-процесів, сприяють узгодженій взаємодії між різними структурними підрозділами та формують основу для ефективного управління підприємством. Завдяки доступності актуальної інформації в режимі реального часу підвищується якість управлінських рішень, а також створюються умови для більш раціонального використання ресурсів і забезпечення стратегічного розвитку суб'єкта господарювання.

Суттєвою характеристикою сучасних облікових інформаційних систем є їх здатність до інтеграції різних функціональних підсистем підприємства. Це дозволяє усунути дублювання інформації, мінімізувати помилки, пов'язані з ручним введенням даних, а також забезпечити формування єдиної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень. Важливим аспектом є також забезпечення багаторівневої аналітики, що дозволяє не лише відображати фактичні результати діяльності, але й здійснювати прогнозування та оцінку ефективності бізнес-процесів. Таким чином, інформаційні системи трансформуються з інструменту обліку у стратегічний ресурс управління підприємством.

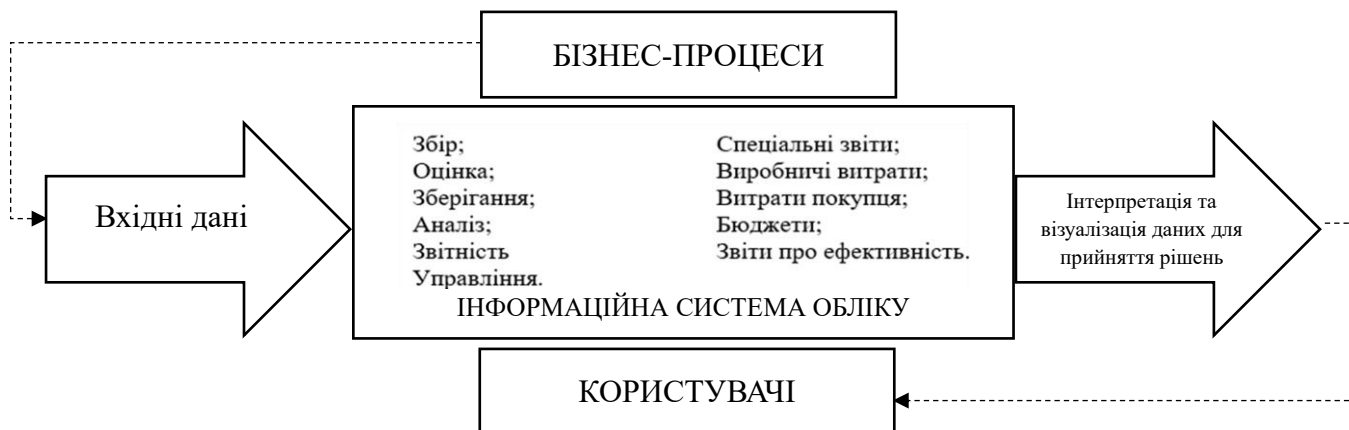

Рис.1. Схема обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень
Джерело: розроблено авторами

Особливе місце у структурі сучасних інформаційних систем займають ERP-системи (Enterprise Resource Planning), які забезпечують комплексну автоматизацію діяльності підприємства. Вони являють собою інтегровані програмні рішення, що поєднують функції обліку, управління, контролю та аналізу в єдиному інформаційному середовищі.

ERP-система визначається як інформаційна система, призначена для планування та управління всіма ресурсами підприємства, включаючи виробництво, закупівлі, продажі та облік. Вона дозволяє забезпечити реєстрацію господарських операцій у єдиному інформаційному просторі, що усуває дублювання даних і підвищує їх достовірність.

Ключовими характеристиками ERP-систем є:

- багатфункціональність;
- модульність;
- інтегрованість;
- аналітичність;
- надійність.

Модульна структура ERP-систем дозволяє адаптувати їх до специфіки діяльності підприємства. Типова ERP-система включає модулі управління фінансами, виробництвом, постачанням, персоналом, взаємовідносинами з клієнтами та іншими аспектами діяльності.

Однією з ключових переваг ERP-систем є їх здатність забезпечувати інтеграцію інформаційних потоків підприємства. Це означає, що всі дані формуються та обробляються в єдиному середовищі, що забезпечує їх узгодженість і доступність для різних користувачів.

ERP-системи фактично виступають стандартом організації трьох основних процесів економічного відтворення: закупівлі, виробництва та реалізації, поєднуючи при цьому функції обліку, управління, контролю та аналізу. Таким чином, ERP-системи забезпечують перехід від фрагментарного управління до системного підходу, заснованого на використанні єдиної інформаційної бази.

Ефективність цифровізації облікових систем доцільно оцінювати комплексно, з урахуванням організаційних, економічних та технологічних результатів. Крім того, цифровізація сприяє покращенню фінансових показників діяльності підприємства, зокрема підвищенню ліквідності, оптимізації структури активів та прискоренню

оборотності ресурсів .

Успішність цифровізації значною мірою залежить не лише від технічних характеристик системи, але й від ряду інших чинників, зокрема підтримки керівництва, рівня підготовки персоналу та ефективності управління змінами.

Отже, цифровізація облікових систем є ключовим напрямом трансформації сучасних підприємств, що забезпечує підвищення ефективності управління, прозорості діяльності та якості прийняття рішень. Інформаційні системи, зокрема ERP-рішення, виступають основою цього процесу, забезпечуючи інтеграцію бізнес-процесів та формування єдиного інформаційного середовища.

Застосування ERP-систем дозволяє не лише автоматизувати облікові процеси, але й трансформувати роль обліку у системі управління, перетворюючи його на стратегічний інструмент підтримки управлінських рішень. Водночас ефективність цифровізації залежить від комплексного врахування цілого ряду факторів.

У сучасних умовах цифрової трансформації економіки бухгалтерський облік набуває визначального значення у формуванні управлінської інформаційної системи підприємства, виступаючи її інформаційною основою та інструментом забезпечення цілісності й узгодженості інформаційних потоків. Саме обліково-контрольні процеси генерують переважну частину економічної інформації, яка використовується для управління господарською діяльністю, що обумовлює їх ключову роль у функціонуванні цифрового середовища. У цьому контексті бухгалтерський облік трансформується з традиційного механізму реєстрації господарських операцій у складну інформаційно-аналітичну систему, здатну забезпечувати підтримку прийняття управлінських рішень на різних рівнях управління.

Формування управлінської інформаційної системи неможливе без якісної облікової інформації, яка характеризується достовірністю, повнотою, своєчасністю та аналітичністю. Бухгалтерський облік забезпечує не лише накопичення та обробку даних, але й їх структурування відповідно до потреб управління, що дозволяє трансформувати первинну інформацію у систему показників, придатних для аналізу, прогнозування та контролю. У сучасних умовах це особливо важливо, оскільки управлінські рішення все більше ґрунтуються на даних, отриманих у режимі реального часу.

Водночас бухгалтерський облік виконує інтеграційну функцію в межах управлінської інформаційної системи, поєднуючи різні функціональні підсистеми підприємства в єдине інформаційне середовище. Така інтеграція забезпечує узгодженість інформаційних потоків, зменшує ризик виникнення інформаційних розривів та сприяє підвищенню ефективності управління. У цифровій економіці ця функція набуває особливої ваги, оскільки інформаційні системи обліку стають центром взаємодії між внутрішніми процесами підприємства та зовнішнім середовищем.

Не менш важливою є комунікаційна роль бухгалтерського обліку, який забезпечує передачу інформації між різними групами користувачів, включаючи менеджмент, власників, інвесторів та державні органи. Завдяки використанню сучасних цифрових технологій ця функція розширюється, забезпечуючи швидкість, доступність та прозорість інформаційних потоків. Облікова інформація стає універсальним засобом комунікації, що формує основу довіри у фінансово-економічних відносинах.

У процесі побудови управлінської інформаційної системи особлива роль належить бухгалтеру як ключовому суб'єкту формування та інтерпретації облікової інформації. Його функції виходять за межі традиційного ведення обліку і включають аналітичну обробку даних, контроль за ефективністю використання ресурсів, виявлення ризиків та участь у розробленні управлінських рішень. Таким чином, бухгалтер виступає активним учасником управлінського процесу, забезпечуючи інформаційну підтримку стратегічного розвитку підприємства.

Цифровізація суттєво змінює професійну роль бухгалтера, трансформуючи її у напрямі аналітичної та консультативної діяльності. У сучасних умовах бухгалтер стає не лише користувачем інформаційних систем, але й учасником їх впровадження та адаптації, визначаючи вимоги до облікових даних і контролюючи їх якість. Водночас зростає значення етичної складової професійної діяльності бухгалтера, особливо в умовах воєнного стану, коли питання вибору програмного забезпечення набувають стратегічного значення.

З огляду на це, бухгалтер бере участь у прийнятті рішень щодо впровадження інформаційних систем, оцінюючи їх не лише з позиції функціональної ефективності, але й з точки зору інформаційної безпеки, надійності та відповідності етичним принципам. У сучасних умовах інформаційні системи обліку розглядаються як елемент критичної інфраструктури, що забезпечує обробку фінансових даних стратегічного значення, а отже, вибір відповідного програмного забезпечення має безпосередній вплив на економічну безпеку підприємства та держави.

Результати дослідження СІМА [9] дозволяють стверджувати, що ефективність цифровізації облікових та фінансових функцій визначається не лише рівнем технологічного забезпечення, але й складною взаємодією індивідуальних та організаційних чинників. Зокрема, ключову роль відіграє поєднання цифрової ефективності працівників та їх інтегрованості в організаційні комунікаційні мережі. Високий рівень цифрових компетентностей не забезпечує ефективного обміну знаннями у разі відсутності відповідного організаційного середовища, тоді як розвинені комунікаційні зв'язки без достатньої цифрової підготовки також не дають належного ефекту. Таким чином, саме синергія зазначених факторів створює передумови для активного обміну знаннями щодо використання цифрових інструментів у системі обліку.

Важливим є також те, що ефект від поєднання цифрової впевненості та організаційної взаємодії значно посилюється за умов високого загального рівня цифрових компетентностей. Сформоване професійне середовище з достатнім рівнем цифрових навичок сприяє більш змістовній комунікації, підвищує якість аналітичних обговорень та забезпечує ефективніший обмін знаннями. Це, у свою чергу, створює основу для впровадження сучасних цифрових рішень у бухгалтерському обліку, включаючи автоматизацію процесів і використання аналітичних інструментів.

У цьому контексті обмін знаннями виступає ключовим механізмом, що забезпечує як автоматизацію облікових процесів, так і розвиток аналітичних можливостей системи управління. Активна комунікація між працівниками сприяє впровадженню технологій роботизованої автоматизації процесів, аналітичних платформ та інших цифрових інструментів, водночас зберігаючи важливу роль професійного судження бухгалтера. Це підтверджує, що цифровізація обліку не передбачає витіснення людського фактора, а навпаки – посилює його значення через поєднання технологічних можливостей і аналітичного мислення.

Таким чином, бухгалтерський облік у структурі управлінської інформаційної системи виконує системоутворюючу роль, забезпечуючи формування, інтеграцію та інтерпретацію економічної інформації. Роль бухгалтера трансформується у напрямі підвищення його значущості як аналітика, консультанта та гаранта достовірності інформації, що сприяє підвищенню ефективності управління, зміцненню довіри до фінансових даних та забезпеченню стійкого розвитку підприємства в умовах цифрової економіки.

В умовах повномасштабної війни внутрішня ситуація в Україні, її міжнародне становище та роль у глобальному просторі визначаються не лише військовим

потенціалом держави, а й рівнем консолідації суспільства, державних інституцій та бізнес-середовища. Така консолідація проявляється у формуванні єдиної морально-етичної позиції та усвідомленні спільної соціальної відповідальності у протидії агресії. Вибір програмного забезпечення для формування інформаційної інфраструктури підприємницької діяльності безпосередньо пов'язаний із питаннями національної безпеки.

Рис.2. Процес цифровізації облікових систем підприємства
Джерело: розроблено авторами

Використання іноземного програмного забезпечення, зокрема продуктів, розроблених у державі-агресорі, створює додаткові ризики, пов'язані з кіберзагрозами, можливими маніпуляціями фінансовими потоками та інформаційним впливом на бізнес-середовище. В умовах воєнного стану такі фактори можуть негативно впливати на економічну стабільність держави та послаблювати її оборонний потенціал.

З огляду на це, рішення щодо вибору програмного забезпечення для формування інформаційної бази управління слід розглядати не лише з позиції підвищення ефективності бізнес-процесів, але й у контексті державної політики інформаційної та економічної безпеки. У зв'язку з цим актуалізується необхідність пошуку оптимального балансу між технологічною ефективністю, дотриманням принципів професійної доброчесності та соціальною відповідальністю бізнесу в умовах війни. Розв'язання цього завдання є важливим як для розвитку наукових підходів до цифровізації обліку, так і для забезпечення стійкості національної економіки та підвищення довіри до фінансової інформації у післявоєнний період.

Водночас однією з суттєвих проблем залишається збереження значної залежності українських підприємств від програмних продуктів, пов'язаних із державою-агресором. За оцінками досліджень, близько 80% українських компаній застосовують програмні продукти, розроблені компанією «1С», що пояснюється не лише звичністю цих систем, а й фінансовими витратами, пов'язаними з переходом на альтернативне програмне забезпечення. Така ситуація створює додаткові ризики для бізнесу, оскільки посилює його вразливість до кіберзагроз, витоку даних та інших форм цифрового втручання.

Особливо гостро ця проблема проявляється у секторі малого підприємництва, де обмежені фінансові можливості та нестача фахових знань у сфері кібербезпеки ускладнюють своєчасне реагування на нові виклики. За цих умов питання відмови від потенційно небезпечного програмного забезпечення набуває значення не лише для

окремих компаній, а й для забезпечення загальної економічної стійкості країни. Підтримка переходу бізнесу на безпечні цифрові рішення має стати одним із важливих напрямів державної політики, спрямованої на зміцнення цифрової незалежності та зниження системних ризиків для національної економіки.

З огляду на зазначене, вибір програмного забезпечення для формування інформаційної бази управління доцільно розглядати не лише крізь призму підвищення операційної ефективності бізнес-процесів, автоматизації облікових процедур і зниження адміністративних витрат, а й у ширшому контексті державної політики інформаційної, економічної та кібернетичної безпеки. В умовах війни цифрове середовище функціонування підприємств стає одним із ключових чинників їхньої стійкості, оскільки від надійності програмних рішень залежить захищеність даних, стабільність управлінських процесів і безперервність господарської діяльності. Саме тому проблема вибору програмних продуктів набуває стратегічного значення, поєднуючи питання технологічної доцільності, професійної відповідальності та суспільної безпеки. Формування такого балансу є важливим не лише для розвитку сучасних наукових підходів до цифровізації бухгалтерського обліку й управлінської аналітики, але й для зміцнення економічної стійкості держави, підвищення рівня довіри до фінансової інформації та створення передумов для ефективного післявоєнного відновлення економіки.

Таблиця 1

Ключові проблеми підприємств малого і середнього бізнесу в Україні під час повномасштабного вторгнення росії.

Ключові виклики для малого та середнього бізнесу під час повномасштабного вторгнення Росії	Частка підприємств, %
Зниження попиту / втрата ринків збуту	77%
Зростання витрат (комунальні платежі, сировина)	70%
Зниження продуктивності праці через постійні тривоги / обстріли	68%
Неможливість прогнозувати й розробляти довгострокові стратегії через невизначеність	68%
Неможливість підвищити заробітну плату працівникам	55%
Розрив ланцюгів постачання	52%
Нестача фонду заробітної плати	50%
Відсутність оборотних коштів / доступу до кредитів	44%
Нестача сировини	35%
Втрата експертів / неможливість найняти персонал	27%
Неможливість погашення кредитів	14%
Втрата частини активів або обладнання	14%
Необхідність заміни російського програмного забезпечення	12%
Перевірки контролюючих органів	6%
Нестача знань для зміни профілю діяльності під час війни	3%
Ослаблення корпоративної культури через перехід на дистанційну роботу	3%
Інше	11%
Проблем немає	1%

Джерело: Систематизовано та узагальнено на основі [12]

Представлені у табл. 1 результати узагальнюють ключові проблеми, з якими

стикаються підприємства малого і середнього бізнесу в Україні в умовах повномасштабної війни. Аналіз даних свідчить, що найбільш суттєвими викликами є зниження попиту та втрата ринків збуту (77%), зростання витрат (70%), а також зниження рівня продуктивності праці через постійні загрози безпеці (68%). Високі значення також мають труднощі стратегічного планування в умовах невизначеності (68%), що підкреслює нестабільність зовнішнього середовища функціонування бізнесу.

Домінування проблем, пов'язаних зі скороченням попиту, свідчить про глибоку трансформацію ринкового середовища внаслідок війни. Втрата частини споживачів через міграційні процеси, падіння купівельної спроможності населення та скорочення ділової активності спричинили суттєве звуження внутрішнього ринку. Для багатьох підприємств це означало необхідність оперативного перегляду каналів збуту, пошуку нових сегментів споживачів або переорієнтації на інші регіони чи зовнішні ринки. Одночасно з цим зростання витрат на енергоресурси, логістику, сировину та комунальні послуги істотно посилює фінансовий тиск на бізнес, зменшуючи його можливості щодо накопичення ресурсів для подальшого розвитку.

Не менш важливою тенденцією є зростання впливу безпекового чинника на результати господарської діяльності. Постійні повітряні тривоги, перебої в енергопостачанні, пошкодження інфраструктури та ризики фізичного знищення активів безпосередньо впливають на продуктивність праці й стабільність усіх операційних процесів. Підприємства вимушені адаптувати виробничі цикли до нестандартних режимів роботи, що досить часто супроводжується додатковими витратами та організаційними ускладненнями. Водночас високий показник неможливості довгострокового планування демонструє, що воєнна невизначеність суттєво обмежує інвестиційну активність і стримує ухвалення стратегічних управлінських рішень.

Фінансові труднощі також формують окремий блок системних ризиків. Нemoжливість підвищення заробітної плати (55%), нестача фонду оплати праці (50%) та обмежений доступ до кредитних ресурсів (44%) свідчать про зниження фінансової гнучкості підприємств. У довгостроковій перспективі це може призвести до послаблення конкурентоспроможності бізнесу через втрату кадрового потенціалу, зниження мотивації персоналу та скорочення інвестицій у розвиток людського капіталу. Додатковим негативним чинником виступають розриви ланцюгів постачання (52%) і нестача сировини (35%), що підтверджує високу залежність значної частини підприємств від зовнішніх логістичних зв'язків. Особливу увагу в контексті цифровізації облікових систем та інформаційної безпеки заслуговує проблема необхідності заміни російського програмного забезпечення, на яку вказали 12% підприємств. Хоча цей показник є нижчим порівняно з іншими викликами, його значення не можна недооцінювати, оскільки він відображає не лише технічну, а й стратегічну проблему функціонування бізнесу в умовах війни.

Зазначена проблема має комплексний характер і поєднує економічні, технологічні та безпекові аспекти. Використання програмного забезпечення, пов'язаного з державою-агресором, створює ризики кіберзагроз, витоку конфіденційної інформації та можливого зовнішнього впливу на фінансово-господарську діяльність підприємств. У цьому контексті необхідність переходу на альтернативні програмні рішення набуває ознак не лише управлінського чи технологічного завдання, а й елементу забезпечення економічної та інформаційної безпеки.

Крім того, заміна програмного забезпечення потребує значних організаційних і фінансових ресурсів, що в умовах обмеженості капіталу та високої невизначеності ускладнює цей процес для підприємств малого і середнього бізнесу. Водночас така трансформація відкриває можливості для впровадження сучасних цифрових рішень, зокрема ERP-систем, які забезпечують інтеграцію бізнес-процесів та підвищують ефективність управління.

Таким чином, наведені у таблиці дані підтверджують, що поряд із традиційними економічними викликами в умовах війни формуються нові ризики, пов'язані з цифровою трансформацією бізнесу. Зокрема, питання вибору та заміни програмного забезпечення стає важливою складовою забезпечення стійкості підприємств, їх інформаційної безпеки та відповідності принципам цифрового суверенітету.

Процес обмеження використання програмного забезпечення російської фірми «1С» в Україні має поступовий, еволюційний характер і зумовлений передусім питаннями національної безпеки, кіберзахисту та цифрового суверенітету держави. Перші санкційні обмеження були запроваджені у 2017 році рішенням Ради національної безпеки і оборони України, що було пов'язано з виявленими ризиками кіберзагроз, можливого несанкціонованого доступу до даних та потенційного використання програмних продуктів у цілях кіберрозвідки. У подальшому санкційна політика послідовно посилювалася, що відображає зростання усвідомлення критичної ролі інформаційних систем у забезпеченні економічної безпеки держави.

Зокрема, у 2023–2024 роках було розширено санкційні обмеження щодо розробників і дистриб'юторів відповідного програмного забезпечення, а у 2024 році указом Президента України повторно введено санкції проти виробника «1С», що закріпило на державному рівні позицію щодо неприпустимості використання продуктів, пов'язаних із державою-агресором. Важливим інституційним кроком стало прийняття у 2025 році постанови Кабінету Міністрів України №1335, яка передбачила створення централізованого відкритого переліку забороненого програмного забезпечення та мережевого обладнання. Формування та ведення цього переліку покладено на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, що забезпечує системність державної політики у сфері кібербезпеки.

У 2026 році зазначений перелік було офіційно оприлюднено, і до нього включено ще більшу кількість продуктів компанії «1С», зокрема популярні рішення для бухгалтерського обліку, управління персоналом та торгівлі. Відповідні обмеження є обов'язковими для органів державної влади, місцевого самоврядування, державних підприємств, військових формувань та операторів об'єктів критичної інфраструктури, що обробляють чутливу інформацію. Крім того, запроваджений перелік має динамічний характер і підлягає регулярному оновленню, що дозволяє оперативно реагувати на нові загрози та технологічні ризики.

Водночас для приватного сектору такі обмеження наразі мають переважно рекомендаційний характер, однак уже сьогодні обговорюються законодавчі ініціативи щодо розширення їх дії на всі суб'єкти господарювання. Це свідчить про поступове формування комплексної державної політики, спрямованої на мінімізацію залежності від іноземного, зокрема російського програмного забезпечення, та стимулювання розвитку національних і безпечних цифрових рішень.

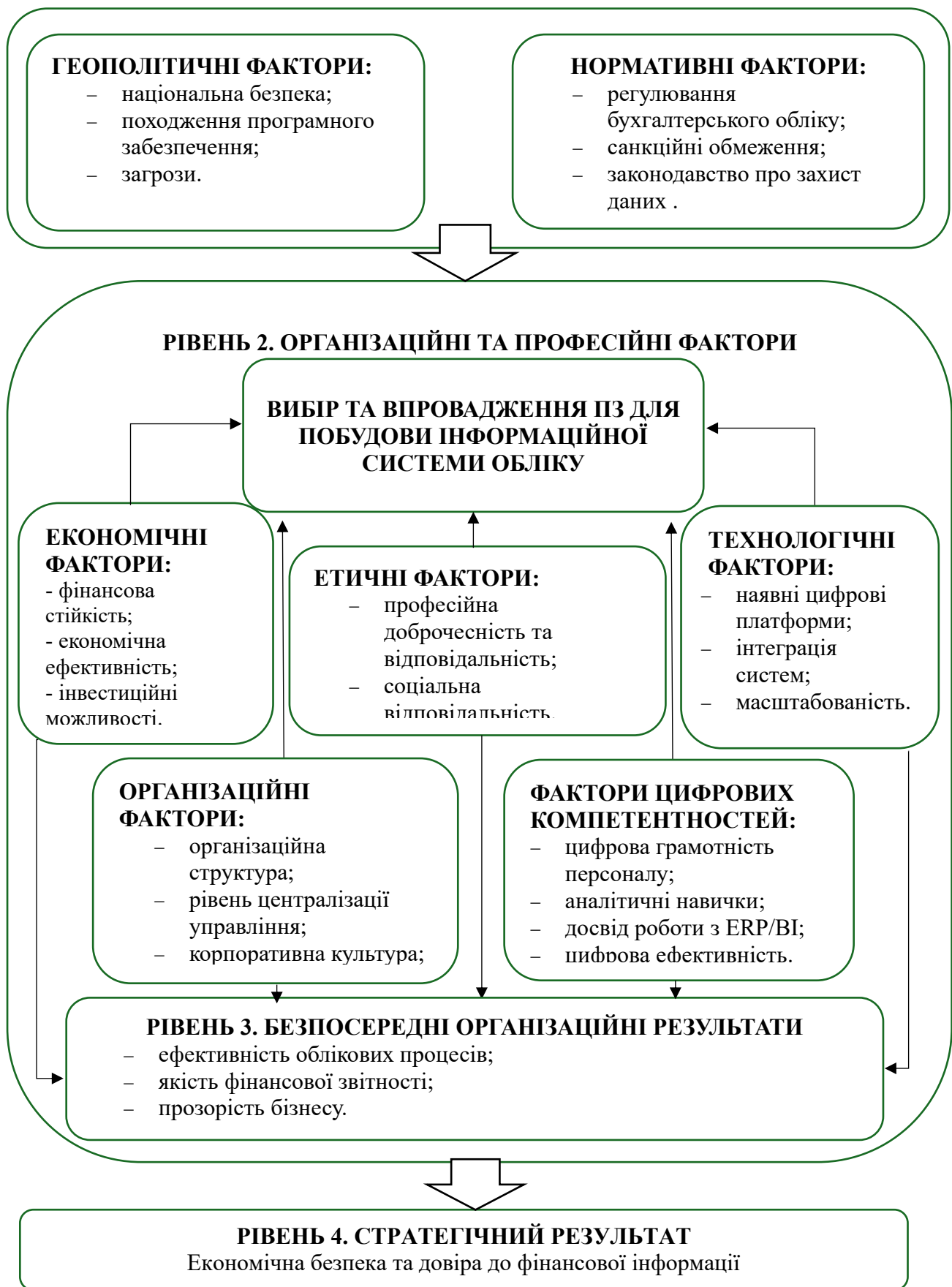

Рис.3. Модель вибору та впровадження програмного забезпечення для побудови інформаційної системи обліку

Джерело: розроблено авторами

На рис. 3 представлено модель впливу сукупності факторів на впровадження цифрових рішень у системах бухгалтерського обліку. У центрі моделі знаходиться процес впровадження та налаштування цифрових облікових систем, який виступає основним об'єктом дослідження.

Встановлено, що використання програмного забезпечення, пов'язаного з державою-агресором, формує комплекс ризиків, серед яких особливе місце займають загрози та потенційний негативний вплив на фінансову стабільність підприємств. Водночас поступове посилення санкційної політики в Україні сприяє зниженню такої залежності та стимулює розвиток безпечних і національно орієнтованих цифрових рішень.

Таким чином, процес відмови від програмного забезпечення «ІС» в Україні характеризується поєднанням регуляторного тиску, безпекових викликів та економічних обмежень, що обумовлює його поступовий характер. У стратегічному вимірі цей процес є складовою ширшої політики забезпечення інформаційної безпеки та цифрового суверенітету держави, а також формування стійкої та незалежної цифрової інфраструктури в умовах війни та післявоєнного відновлення. У процесі вибору програмного забезпечення для облікових потреб визначальне значення мають не лише технічні, економічні, характеристики інформаційних систем, але й ширший спектр соціальних, етичних і професійних, організаційних факторів.

В умовах повномасштабної війни одним із ключових критеріїв прийняття управлінських рішень стає соціальна відповідальність бізнесу перед державою та суспільством, яке протистоїть агресії. Використання програмних продуктів, пов'язаних із державою-агресором, може не лише створювати технологічні та безпекові ризики, але й суперечити принципам підтримки національної економіки та забезпечення цифрового суверенітету. Водночас вибір програмного забезпечення має ґрунтуватися на етичних засадах професійної діяльності бухгалтерів, що передбачає дотримання принципів доброчесності, відповідальності та усвідомлення наслідків прийнятих рішень для економічної безпеки держави. Проведене дослідження засвідчує, що цифровізація облікових систем в умовах повномасштабної війни виходить за межі суто технологічного процесу та набуває стратегічного значення для забезпечення національної економічної безпеки. Вибір програмних рішень у цьому контексті постає не лише як управлінське, але й як етичне рішення, тісно пов'язане з питаннями національної безпеки та соціальної відповідальності бізнесу, де ключового значення набуває обізнаність суб'єктів господарювання щодо ризиків використання небезпечного програмного забезпечення. Таким чином, подальший розвиток цифрових рішень у сфері бухгалтерського обліку має базуватися на збалансованому поєднанні інновацій, професійної доброчесності та державної політики, спрямованої на забезпечення цифрового суверенітету. Реалізація такого підходу сприятиме підвищенню довіри до фінансової інформації та зміцненню стійкості економіки України.

Сьогодні практика українських підприємств свідчить про поступовий перехід від застарілих та потенційно небезпечних облікових систем до сучасних цифрових платформ, що відповідають вимогам інформаційної безпеки, прозорості та інтегрованості бізнес-процесів. У сучасних умовах вибір програмного забезпечення дедалі більше розглядається не лише як технологічне рішення, а як складова економічної та національної безпеки.

Варто розглядати ERP-системи розглядаються не лише як інструмент автоматизації, а як інтегровану інформаційну платформу, що забезпечує взаємозв'язок між операційними, управлінськими та стратегічними рівнями діяльності підприємства.

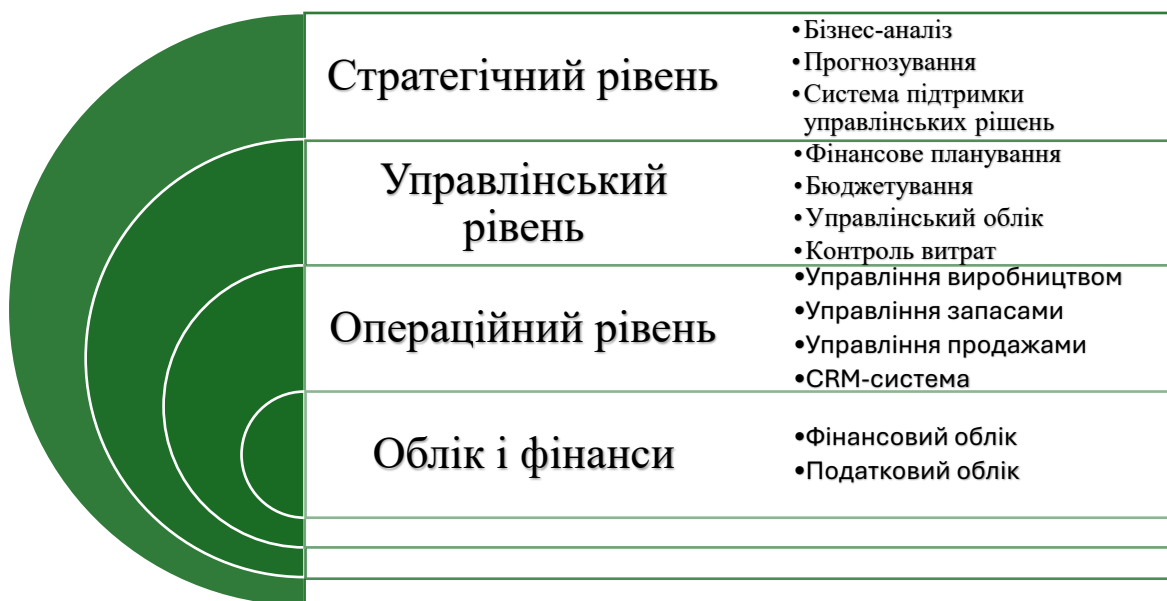

Рис.4. Ієрархічна модель структури ERP-системи в управлінні підприємством

Джерело: розроблено авторами

Враховуючи сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на вибір програмного забезпечення, процес прийняття рішень щодо впровадження облікових систем набуває комплексного та багаторівневого характеру. Визначений вибір уже не може обмежуватися лише оцінкою функціональних можливостей програмного продукту або його вартості, оскільки він безпосередньо пов'язаний із забезпеченням стабільності облікових процесів, якістю інформаційного забезпечення управління та рівнем захищеності корпоративних даних. У сучасних умовах підприємствам необхідно враховувати значно ширший спектр критеріїв, серед яких важливе місце займають технічна сумісність програмного забезпечення з наявною цифровою інфраструктурою, можливості масштабування системи відповідно до потреб підприємств, адаптивність до змін у нормативно-правовому середовищі, а також рівень кіберзахисту.

У таких умовах доцільним є не лише вибір конкретного програмного продукту, але й визначення оптимальної архітектури інформаційної системи, яка відповідає масштабу, галузевій специфіці та стратегічним цілям підприємства. Саме тому важливо набуває побудова структурованої моделі ERP-системи, що дозволяє інтегрувати операційні, управлінські та стратегічні функції в єдиному інформаційному середовищі. Такий підхід забезпечує можливість адаптації цифрових рішень до потреб підприємств різного типу.

У відповідь на санкційні обмеження та підвищені вимоги до кіберзахисту підприємства активно шукають альтернативні рішення, орієнтуючись на функціональність, масштабованість та безпечність програмних продуктів. Серед найбільш поширених альтернатив на українському ринку варто виділити:

- Microsoft Dynamics 365 Business Central як універсальне ERP-рішення для середнього бізнесу;
- SAP Business One та SAP S/4HANA як комплексні системи управління

ресурсами підприємства;

- Odoo ERP як гнучку модульну платформу з відкритим кодом;
- Oracle NetSuite як хмарне рішення для інтегрованого управління бізнесом;
- вітчизняні програмні продукти, зокрема «Master: Бухгалтерія», «Дебет+» та

інші, що розробляються з урахуванням національних стандартів обліку та вимог законодавства.

Вибір конкретного програмного забезпечення залежить від масштабу підприємства, галузевої специфіки, рівня цифрової зрілості та фінансових можливостей. При цьому спостерігається зростання популярності хмарних рішень, які забезпечують гнучкість, доступність та можливість швидкої адаптації до змін зовнішнього середовища.

Застосування сучасних ERP-систем дозволяє формувати єдиний інформаційний простір підприємства, інтегрувати облікові, фінансові, виробничі та управлінські процеси, що підвищує ефективність діяльності та якість управлінських рішень. Водночас використання хмарних технологій сприяє зниженню витрат на інфраструктуру та забезпечує доступ до актуальних даних у режимі реального часу, що є особливо важливим для малого та середнього бізнесу.

Таким чином, сучасна практика переходу підприємств на альтернативні програмні рішення свідчить про формування нового підходу до організації облікових систем, який базується на поєднанні технологічної ефективності, інформаційної безпеки та стратегічної орієнтації на розвиток.

Важливим сучасним інструментом державної підтримки цифрової трансформації бізнесу в Україні є впровадження спеціалізованих програм стимулювання переходу підприємств на безпечні цифрові рішення. Прикладом такої ініціативи є пілотна програма «ERP-ваучери для мікро-, малих та середніх підприємств», реалізована за участю Асоціації «IT Ukraine» та міжнародних партнерів [13].

Зазначена програма спрямована на фінансову підтримку підприємств у процесі переходу з небезпечного програмного забезпечення на сучасні ERP-системи, що відповідають вимогам кібербезпеки та цифрової стійкості. В її межах мікро- та малі підприємства отримують можливість залучити ваучерне фінансування для покриття витрат на придбання, впровадження та налаштування програмного забезпечення, міграцію даних, а також навчання персоналу.

Метою програми є не лише технологічне оновлення інформаційних систем підприємств, а й формування нової культури цифрового управління, орієнтованої на безпеку, прозорість та інтегрованість бізнес-процесів. Важливою складовою ініціативи є її спрямованість на заміщення програмних продуктів, пов'язаних із державою-агресором, що дозволяє знизити ризики та підвищити рівень захисту фінансових даних підприємств.

Особливістю програми є її орієнтація на найбільш вразливі сегменти економіки – мікро- та малий бізнес, для якого високі витрати на цифрову трансформацію часто є критичним бар'єром. Таким чином, ваучерний механізм виступає інструментом зниження фінансового навантаження та стимулювання впровадження інноваційних рішень. Крім того, програма передбачає комплексний підхід до цифровізації, що включає не лише придбання програмного забезпечення, але й розвиток компетентностей персоналу та адаптацію бізнес-процесів.

У ширшому контексті зазначена ініціатива є складовою державної політики підтримки цифрової трансформації економіки, що реалізується у співпраці з міжнародними партнерами та спрямована на інтеграцію українського бізнесу у європейський цифровий простір. Вона також демонструє перехід від виключно

регуляторного підходу до стимулюючого, коли держава не лише обмежує використання небезпечного програмного забезпечення, але й створює умови для впровадження альтернативних рішень.

На основі аналізу зазначеної ініціативи доцільно запропонувати подальший розвиток подібних механізмів підтримки цифровізації облікових систем в Україні.

По-перше, перспективним напрямом є масштабування ваучерних програм на середній бізнес, а також їх диференціація залежно від галузевої специфіки. Зокрема, для аграрного сектору, промисловості та ІТ-галузі доцільно розробити спеціалізовані пакети підтримки з урахуванням специфіки облікових та управлінських процесів.

По-друге, важливим є створення державного маркетплейсу сертифікованого програмного забезпечення для обліку та управління, що відповідатиме вимогам кібербезпеки та національних стандартів. Це дозволить підприємствам здійснювати обґрунтований вибір програмних продуктів та зменшить ризики використання небезпечних рішень.

По-третє, доцільним є запровадження програм компенсації витрат на навчання персоналу, оскільки саме людський фактор часто виступає ключовим бар'єром цифрової трансформації. Підвищення цифрових компетентностей бухгалтерів та фінансових менеджерів сприятиме більш ефективному використанню сучасних інформаційних систем.

По-четверте, перспективним є розвиток механізмів державно-приватного партнерства у сфері цифровізації обліку, що передбачає залучення ІТ-компаній до розробки та впровадження галузевих рішень. Це дозволить забезпечити швидке впровадження інновацій та адаптацію технологій до потреб бізнесу.

Таким чином, впровадження ваучерних програм цифрової трансформації є ефективним інструментом стимулювання переходу підприємств на сучасні облікові системи, а їх подальший розвиток може стати основою формування комплексної державної політики забезпечення цифрової безпеки та стійкості економіки України.

Водночас слід зазначити, що поряд із підтримкою підприємств як кінцевих користувачів цифрових рішень, важливим напрямом державної політики та міжнародної допомоги має стати стимулювання розвитку вітчизняних розробників програмного забезпечення для обліку та управління. Саме такі компанії формують основу національного ринку інформаційних систем і здатні забезпечити створення конкурентоспроможних ERP-рішень, адаптованих до особливостей українського законодавства, облікових стандартів та бізнес-середовища.

Підтримка розробників може здійснюватися через механізми фінансування інноваційних проєктів, податкові стимули, грантові програми, а також через створення сприятливого регуляторного середовища для розвитку ІТ-сектору. Особливого значення набуває залучення міжнародних донорів до фінансування розробки та масштабування українських програмних продуктів, що дозволить прискорити їх вихід на внутрішній і зовнішні ринки.

Розвиток вітчизняних ERP-систем сприятиме не лише зниженню залежності від іноземного програмного забезпечення, але й формуванню національної цифрової екосистеми, здатної забезпечити високий рівень інформаційної безпеки та економічної стійкості. Крім того, це створює передумови для розширення внутрішнього ринку цифрових рішень, підвищення конкурентоспроможності українських ІТ-компаній та інтеграції їх у міжнародний цифровий простір.

Отже, комплексна підтримка як бізнесу, так і розробників програмного

забезпечення є необхідною умовою формування ефективної та безпечної системи цифровізації обліку в Україні, що відповідає викликам воєнного часу та завданням післявоєнного відновлення.

Післявоєнне відновлення економіки України відбуватиметься в умовах глибоких структурних змін, що охоплюють як виробничу сферу, так і систему управління підприємствами. У цьому контексті цифрова трансформація виступає не лише інструментом модернізації, але й основою формування нової економічної моделі, орієнтованої на інноваційний розвиток, відкритість та інтеграцію у глобальні ринки.

Формування цифрової економіки визначається як один із ключових напрямів післявоєнного розвитку України. Її сутність полягає у широкому використанні цифрових технологій для забезпечення ефективного функціонування бізнесу, державного управління та фінансових систем. Впровадження хмарних технологій, штучного інтелекту, аналітики великих даних та ERP-рішень створює передумови для підвищення продуктивності, оптимізації ресурсів та зростання конкурентоспроможності економіки.

Важливим аспектом цифрової економіки є створення єдиного інформаційного середовища, що забезпечує прозорість, доступність та достовірність даних. У цьому контексті особливого значення набуває інтеграція інформаційних систем підприємств із державними цифровими платформами, що сприяє спрощенню взаємодії бізнесу та держави, а також підвищенню рівня довіри до економічних процесів.

Водночас цифровізація економіки має супроводжуватися розвитком відповідної інфраструктури, зокрема телекомунікаційних мереж, дата-центрів та систем кіберзахисту. Це створює основу для стійкого функціонування цифрових сервісів та забезпечення безпеки інформаційних потоків у національному масштабі.

У нових економічних умовах бухгалтерський облік трансформується у ключовий елемент цифрової економіки, виконуючи функції не лише фіксації господарських операцій, але й аналітичного забезпечення управління. Його роль полягає у формуванні достовірної інформаційної бази для прийняття рішень, оцінки ефективності діяльності та контролю за використанням ресурсів.

Особливого значення набуває використання облікових систем як інструменту забезпечення прозорості фінансових потоків, що є критично важливим у процесі відновлення економіки та залучення інвестицій. У цьому контексті цифрові облікові системи забезпечують автоматизацію обробки даних, підвищення точності звітності та можливість оперативного аналізу фінансових показників.

Крім того, бухгалтерський облік відіграє важливу роль у забезпеченні контролю за використанням міжнародної фінансової допомоги, що надходить в Україну. Високий рівень прозорості та достовірності фінансової інформації сприяє підвищенню довіри з боку міжнародних партнерів та інвесторів, що є важливою передумовою економічного відновлення.

У цифровому середовищі бухгалтер трансформується у фахівця, який поєднує функції аналітика, консультанта та учасника стратегічного управління. Це обумовлює необхідність розвитку цифрових компетентностей, здатності працювати з великими масивами даних та використовувати сучасні інформаційні системи.

Одним із ключових напрямів післявоєнного розвитку України є інтеграція до Європейського Союзу, що передбачає гармонізацію економічної, правової та інформаційної систем із європейськими стандартами. У сфері бухгалтерського обліку це означає необхідність адаптації національної системи до вимог міжнародних стандартів фінансової звітності, а також впровадження сучасних цифрових рішень, що відповідають

європейським практикам.

Інтеграція у європейський економічний простір потребує забезпечення сумісності інформаційних систем підприємств із цифровими платформами ЄС. Це включає використання стандартизованих форматів обміну даними, забезпечення високого рівня кібербезпеки та дотримання вимог щодо захисту персональних даних.

Водночас євроінтеграція відкриває нові можливості для розвитку облікових систем, зокрема через доступ до європейських програм фінансування, участь у спільних цифрових ініціативах та впровадження передових технологій. Це сприяє підвищенню якості облікових процесів, їх прозорості та відповідності міжнародним стандартам.

У процесі післявоєнного відновлення особливого значення набуває розвиток національних програмних продуктів для обліку та управління. Формування власного ринку ERP-систем дозволяє зменшити залежність від іноземного програмного забезпечення, підвищити рівень інформаційної безпеки та забезпечити відповідність програмних рішень національним потребам.

Українські IT-компанії мають значний потенціал для розробки конкурентоспроможних цифрових продуктів, що можуть бути використані як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку. Важливим є забезпечення їх підтримки з боку держави та міжнародних партнерів, що сприятиме розвитку інновацій та масштабуванню технологічних рішень.

Розвиток національних ERP-систем також сприяє формуванню цифрової екосистеми, яка забезпечує інтеграцію різних сфер діяльності підприємства, підвищення ефективності управління та створення нових можливостей для бізнесу. У цьому контексті важливим є поєднання технологічних інновацій із професійними знаннями у сфері обліку, що дозволяє створювати адаптивні та ефективні інформаційні системи.

Проведене дослідження дозволило комплексно розглянути соціально-етичні та безпекові аспекти вибору програмного забезпечення для систем бухгалтерського обліку в умовах війни та післявоєнного відновлення України, а також обґрунтувати ключові напрями трансформації облікових систем у контексті цифровізації економіки.

Узагальнення теоретичних положень і практичних підходів засвідчило, що сучасний етап розвитку облікових систем характеризується переходом від фрагментарної автоматизації до інтегрованих цифрових рішень, основу яких становлять ERP-системи. Вони забезпечують єдиний інформаційний простір підприємства, інтегрують операційні, управлінські та аналітичні процеси та створюють передумови для підвищення ефективності управління. Водночас встановлено, що цифровізація обліку виходить за межі суто технологічного процесу та набуває стратегічного значення, оскільки безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки підприємств і держави загалом.

У процесі дослідження визначено, що вибір програмного забезпечення для облікових систем формується під впливом багаторівневої сукупності факторів, які можна умовно згрупувати у зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать геополітичні умови, санкційна політика, регуляторні вимоги та загрози кібербезпеці. Саме ці чинники зумовлюють необхідність відмови від програмного забезпечення, пов'язаного з державою-агресором, і формують нові вимоги до безпечності цифрових рішень. Внутрішні фактори включають економічні можливості підприємства, рівень цифрових компетентностей персоналу, організаційну структуру та готовність до змін, а також рівень розвитку інформаційної інфраструктури.

Особливу увагу приділено ролі людського фактора у процесі цифровізації облікових систем. Доведено, що ефективність впровадження цифрових рішень залежить

не лише від технічних характеристик програмного забезпечення, але й від рівня цифрової самоефективності працівників, їх здатності до взаємодії та обміну знаннями, а також загального рівня цифрових компетентностей у межах організації. У цьому контексті цифровізація постає як комплексний процес, що поєднує технологічні, організаційні та соціальні аспекти.

Встановлено, що ERP-системи відіграють ключову роль у трансформації облікових процесів, забезпечуючи інтеграцію бізнес-процесів, підвищення прозорості діяльності підприємства та створення аналітичної основи для прийняття управлінських рішень. Їх впровадження дозволяє перейти від обліку як інструменту фіксації операцій до обліку як стратегічного ресурсу управління. Водночас ефективність використання ERP-систем значною мірою визначається якістю даних, що формують основу для аналітики та прогнозування.

Практичний аналіз процесів цифровізації облікових систем в Україні засвідчив, що підприємства поступово переходять до використання сучасних цифрових рішень, орієнтуючись на безпечність, функціональність та інтегрованість програмного забезпечення. Важливу роль у цьому процесі відіграє державна політика, спрямована на обмеження використання небезпечного програмного забезпечення та стимулювання впровадження альтернативних рішень. Зокрема, впровадження санкцій, створення переліків забороненого програмного забезпечення та запуск програм підтримки цифрової трансформації, таких як ERP-ваучери, формують інституційні передумови для розвитку національної цифрової екосистеми.

У контексті економічної безпеки доведено, що вибір програмного забезпечення для облікових систем має стратегічне значення, оскільки інформаційні системи виступають елементом критичної інфраструктури. Використання небезпечних або залежних від держави-агресора програмних продуктів створює ризики кіберзагроз, витоку інформації та можливого впливу на фінансові процеси підприємств. Натомість впровадження безпечних цифрових рішень сприяє підвищенню рівня захисту інформації, зміцненню довіри до фінансових даних та забезпеченню стабільності економічної системи. У процесі дослідження також обґрунтовано важливість розвитку національних ІТ-рішень у сфері обліку та управління. Підтримка вітчизняних розробників програмного забезпечення, поряд із стимулюванням бізнесу до впровадження сучасних цифрових систем, створює умови для формування конкурентоспроможного ринку ERP-систем та забезпечення цифрового суверенітету держави. У цьому контексті особливого значення набуває взаємодія держави, бізнесу та міжнародних партнерів у реалізації програм цифрової трансформації.

Перспективи післявоєнного відновлення України тісно пов'язані з розвитком цифрової економіки, інтеграцією до європейського економічного простору та впровадженням сучасних інформаційних систем. Бухгалтерський облік у цих умовах трансформується у ключовий елемент цифрової інфраструктури, забезпечуючи прозорість фінансових потоків, контроль за використанням ресурсів та підтримку прийняття управлінських рішень. Водночас інтеграція до ЄС передбачає гармонізацію облікових стандартів, впровадження сучасних цифрових технологій та забезпечення відповідності інформаційних систем європейським вимогам.

Отже, цифровізація облікових систем є ключовим фактором підвищення ефективності управління, забезпечення економічної безпеки та формування стійкої економіки в умовах сучасних викликів. Комплексний підхід до вибору програмного забезпечення, що враховує технологічні, організаційні, етичні та безпекові аспекти,

дозволяє створити ефективну систему інформаційного забезпечення управління підприємством.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є аналіз механізмів інтеграції інформаційних систем підприємств у європейський цифровий простір. Особливої уваги потребують питання забезпечення безпеки облікових систем, розвитку національних стандартів цифрового обліку та формування методологічних засад використання штучного інтелекту у фінансово-обліковій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бардаш С. В., Грабчук І. Л. Цифрові технології в сфері бухгалтерського обліку: основні можливості та ризики. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.9.18>.
2. Іонін Є. Обліково-аналітичне забезпечення бізнес-процесів в умовах цифрової економіки. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33, № 1. С. 172–191. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.01.172>
3. Кузь В. І. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах цифровізації господарських та управлінських процесів. *Бізнесінформ*. 2021. № 6. С. 197–204. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-6-197-204>
4. Легенчук С. Ф., Завалій Т. О., Денисюк О. М. Big Data в стратегічному управлінському обліку. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2023. Вип. 3 (56). С. 14–20. DOI: [https://dx.doi.org/10.26642/2023-3\(56\)-14-20](https://dx.doi.org/10.26642/2023-3(56)-14-20).
5. Семанюк В., Мельник Н. Вплив цифрових технологій на інформаційне середовище бізнесу в умовах п'ятої промислової революції. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 203–212. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.203>.
6. Микульський В. С. Трансформація професії бухгалтера в умовах диджиталізації управління. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 103 — 110. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906103>
7. Муравський В., Шевчук О. Глобальна трансформація ролі бухгалтерського обліку і контролю в умовах цифрової економіки. *Світ фінансів*. 2024 (1(78), С. 39–58. DOI: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1671>
8. Гевлич Л. Л. Професія бухгалтера у цифровій економіці. *Економіка і організація управління*. 2021. № 3 (43). С. 138–146. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.3.13>.
9. Driving Digital Technology Use in Finance Functions. CIMA Research Executive Summary . 2026. Vol. 22 Issue 2. URL: <https://www.aicpa-cima.com/cpd-and-learning/download/driving-digital-technology-use-in-finance-functions>
10. Балазюк О. Ю. Етичні та соціальні аспекти автоматизації обліку в умовах війни в Україні. *Ефективна економіка*. 2025. № 11. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.75> (дата звернення: 13.03.2026).
11. Томчук В.В. Диджитал механізм управління компанією: роль ERP-систем. *Економіка і організація управління*. 2026. №1(61) С.189-197. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2026.1.16>.
12. OECD (2024), Enhancing Resilience by Boosting Digital Business Transformation in Ukraine, OECD Publishing, Paris, URL: <https://doi.org/10.1787/4b13b0bb-en>.
13. IT Ukraine Association. Відкрито прийом заявок на програму «ERP-ваучери для ММСП» : офіційний вебсайт. URL: <https://itukraine.org.ua/vidkrito-prijom-zayavok-na-programu-erp-vaucheri-dlya-mmstp/> (дата звернення: 23.03.2026).

РОЗДІЛ. 3. ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ

*Руденко В. В., д.е.н., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

3.1. Реформування військового збору як фіскального інструменту фінансової підтримки відновлення держави

У контексті формування фінансово-економічних передумов повоєнного відновлення та довгострокового розвитку України важливим завданням державної фінансової політики стане перегляд підходів до застосування військового збору. Цей податковий платіж був запроваджений як тимчасовий фіскальний інструмент у період збройної агресії з метою оперативної мобілізації додаткових бюджетних ресурсів для фінансування оборонного сектору. В умовах повномасштабної війни його функціонування стало важливим джерелом формування доходів Державного бюджету України та підтримки сектору безпеки і оборони.

Водночас у повоєнний період зміняться макроекономічні та інституційні умови функціонування національної економіки, що обумовить необхідність адаптації податкової політики до нових пріоритетів державного розвитку. Основними серед них стануть стимулювання економічної активності, відновлення виробничого потенціалу, залучення інвестицій, детінізація економіки та забезпечення стійкості публічних фінансів. У зв'язку з цим збереження або трансформація військового збору потребуватиме науково обґрунтованого підходу, оскільки надмірне податкове навантаження на доходи населення може стримувати економічне відновлення, зменшувати інвестиційну привабливість та уповільнювати процеси відбудови.

Возняковський Т. П. підкреслює, що спеціальні оборонні податкові платежі або надбавки до існуючих податків, які використовуються для фінансування військових видатків, у більшості держав-членів ЄС мають тимчасовий або надзвичайний характер [1]. Такий підхід пояснюється як фіскальними, так і політико-економічними причинами.

По-перше, оборонні податкові платежі зазвичай запроваджуються як інструмент фінансування надзвичайних бюджетних потреб, що виникають у періоди воєнних конфліктів або різкого зростання видатків на оборону. Як зазначає Згага Т., у різні історичні періоди держави використовували спеціальні податкові механізми для покриття військових видатків, однак такі платежі часто запроваджувалися саме як тимчасові або одноразові фіскальні заходи, пов'язані з конкретними кризовими обставинами [2]. Клемм А., Хебус Ш., Мікіелзе Г., Нерсесян Н. наголошують, що так звані «capital levies» або оборонні внески застосовувалися в окремих державах саме в періоди надзвичайних потреб, зокрема для фінансування військових видатків чи післявоєнної відбудови, і здебільшого розглядалися як разові або обмежені у часі податкові заходи [3].

По-друге, політична прийнятність оборонних податкових платежів значною мірою залежить від їхнього тимчасового характеру. Торрегоса-Гетланд С. і Сабате О. акцентують увагу на тому, що під час воєн уряди часто підвищували ставки податків або запроваджували додаткові збори, однак такі рішення обґрунтовувалися як тимчасові заходи, спрямовані на фінансування конкретних військових потреб. Саме таке позиціонування сприяло суспільному прийняттю податкового навантаження, оскільки громадяни розглядали його як необхідний внесок у забезпечення національної безпеки [4, с.331]. Так, у Латвії як інструмент підвищення фінансування оборонних потреб запроваджено тимчасовий податок на надприбутки банків, який часто розглядається як форма оборонного податкового платежу у вузькому сенсі – додатковий податок, введений

у період підвищених безпекових ризиків після російського вторгнення в Україну. Цей податок у законодавстві Латвії закріплений як «solidarity contribution» і спрямований на залучення додаткових коштів до державного бюджету, частина яких може бути використана для фінансування оборонних видатків. Його платниками є кредитні установи, зареєстровані в Латвії, включно з філіями іноземних банків, що здійснюють діяльність у країні. Базою оподаткування є чиста процентна маржа банківських установ, що перевищує 50 % середнього чистого процентного доходу за п'ятирічний період для відповідного банку. Податок застосовується лише до частини цього доходу, що перевищує певний поріг. Ставка встановлена на рівні 60% від бази оподаткування. Податок сплачується щоквартально протягом звітного року, а його дія визначена тимчасовою нормою на три роки — із 1 січня 2025 р. до 31 грудня 2027 р. [5]. Законодавство також передбачає можливість зменшення ставки податку, якщо банк суттєво збільшує кредитування, що стимулює спрямування ресурсів у реальний сектор економіки.

Тимчасовий податок на надприбутки банків у Латвії не є класичним окремим оборонним податковим платежем із власною універсальною схемою, що застосовується до широкого кола платників. Насамперед він є специфічним тимчасовим податком, спрямований на банки, який має прямий фіскальний ефект – залучення додаткових коштів у бюджет для покриття безпекових потреб (включно з обороною) у період підвищених ризиків.

По-третє, податкові платежі для фінансування оборонних потреб часто мають обмежений у часі характер або визначений період дії. Це пов'язано з тим, що уряди прагнуть уникнути довгострокового зростання податкового навантаження на економіку та суспільство, тому оборонні податкові заходи нерідко оформлюються як тимчасові надбавки або спеціальні внески [6]. Так, після 2022 р. у зв'язку з погіршенням безпекового середовища у Балтійському регіоні в Литві ініційовано реформу податкової системи з метою забезпечення довгострокового фінансування оборони. У 2024 р. прийнято пакет законодавчих змін, що створили спеціальний оборонний фонд та передбачили низку фіскальних інструментів для його наповнення [7].

Метою реформи стало збільшення оборонних видатків у 2025-2027 рр. до рівня близько 3% ВВП і більше, що відповідає стратегічним зобов'язанням країни в рамках НАТО. З позицій фінансової науки цей підхід можна інтерпретувати як цільове бюджетне фінансування оборони через фіскальні інструменти, що наближене до концепції «цільових податків».

Згідно з податковою реформою, в Литві 2% надходжень податку на доходи фізичних осіб спрямовуються безпосередньо до оборонного фонду, що дозволяє забезпечити стабільне джерело фінансування, прив'язане до економічної активності населення. Одним із нових елементів оподаткування став податок на страхові премії, що становить близько 10% страхових премій за договорами нежиттєвого страхування та спрямовується до оборонного фонду. Реформа передбачає, що 50% надходжень податку на нерухомість (для об'єктів, які не є основним житлом) та додаткова ставка 0,2% на комерційну нерухомість також спрямовуються до оборонного фонду. Це створює диверсифіковану систему фінансування, що спирається не лише на доходи населення, а й на капітал. Пакет оборонного фінансування включає також підвищення ставки податку на прибуток підприємств на один процентний пункт до 16% для підприємств та до 6% для малого бізнесу, а також підвищення ставок акцизного податку на алкоголь, тютюн та енергетичні продукти, такі як бензин та дизельне паливо.

У 2024 р. Естонія ухвалила рішення про введення тимчасового оборонного податку, спрямованого на покриття зростаючих витрат на оборону на тлі погіршення безпекової ситуації у Європі. На законодавчому рівні запроваджено тимчасовий податок на оборону до 31 грудня 2028 р., що складається з трьох компонентів [8]:

- ПДВ – 2% з 1 липня 2025 р.;
- оборонний податок на дохід фізичних осіб – 2% з 1 січня 2026 р.;
- оборонний податок на річний прибуток підприємств – 2% з 1 січня 2026 р.

Для фізичних осіб-резидентів Естонії база оподаткування оборонного податку на доходи дещо ширша, ніж існуюча база оподаткування податку на доходи фізичних осіб. Вона включає неоподатковувані податком на доходи фізичних осіб іноземні дивіденди та пенсійні виплати II та III рівнів пенсійної системи. Оборонний податок на прибуток підприємств обчислюється на основі річного прибутку, а авансові платежі визначаються на основі прибутку попереднього фінансового року. Крім того, оподатковуваний прибуток збільшено за рахунок коригування трансфертного ціноутворення та витрат, не пов'язаних із веденням бізнесу.

Отже, аналіз сучасної практики свідчить, що оборонні податкові платежі або спеціальні надбавки до податків у державах-членах ЄС здебільшого запроваджуються як тимчасові фіскальні інструменти, призначені для фінансування надзвичайних витрат на оборону. Такий підхід пояснюється необхідністю швидкої мобілізації бюджетних ресурсів у кризових умовах, а також прагненням держав мінімізувати довгостроковий податковий тиск на економіку та суспільство.

У сучасній європейській податковій практиці, поряд із тимчасовими оборонними податками, існують приклади, коли такі фіскальні інструменти фактично трансформуються у постійні елементи податкової системи. Найбільш показовими у цьому контексті є випадки Республіки Кіпр та України, де оборонні податкові платежі, попри початковий тимчасовий характер, продовжують застосовуватися протягом тривалого періоду та виконують функцію стабільного джерела фінансування сектору безпеки та оборони.

Передусім, у Республіці Кіпр функціонує спеціальний внесок на оборону – Special Contribution for the Defence. Його запроваджено у 1984 р. з метою мобілізації додаткових бюджетних ресурсів для фінансування військових потреб держави. Надалі цей податковий платіж інституціоналізовано у законодавстві, що регулює порядок його справляння та застосовується й у сучасній податковій системі країни. Відтак спеціальний внесок на оборону на Кіпрі з часом перетворився на постійну складову податкового механізму, що справляється з окремих видів пасивних доходів (дивідендів, процентів, доходів від оренди) платників податків. Юридичні особи сплачують спеціальний внесок на оборону, якщо вони є податковими резидентами Кіпру, а фізичні особи – лише в тому випадку, якщо вони є податковими резидентами Кіпру та мають постійне місце проживання на Кіпрі (табл. 1).

Таблиця 1

Ставки спеціального внеску на оборону на Кіпрі

Види пасивних доходів	Фізичні особи	Юридичні особи
Дохід від оренди	0%	0%
Дивідендний дохід	5%	0%
Процентний дохід	17%	17%
Процентний дохід, отриманий від державних облігацій і ощадних сертифікатів	3%	0%
Процентний дохід, отриманий особами, якщо їхній дохід не перевищує 12 000 євро	3%	0%
Процентний дохід, отриманий від пенсійних фондів та фонду соціального страхування	3%	

Джерело: складено автором на основі даних компанії Blevins Franks [9]

Подібна ситуація спостерігається і в Україні. У 2014 р., в умовах початку збройної агресії проти держави, було запроваджено військовий збір у розмірі 1,5% доходів фізичних осіб. Спочатку він визначався законодавством як тимчасовий податковий платіж, що мав діяти до завершення реформування Збройних сил України. Однак у подальшому його застосування неодноразово продовжувалося, а сфера оподаткування поступово розширювалася. Зокрема з 2025 р. до платників військового збору належать:

1. Фізичні особи-резиденти, які отримують доходи із джерел походження в Україні та із закордонних джерел (іноземні доходи).

2. Фізичні особи-нерезиденти, які отримують доходи із джерел походження в Україні.

3. Податкові агенти: юридичні особи або фізичні особи-підприємці, які зобов'язані нараховувати, утримувати і сплачувати податок від імені фізичних осіб, роботодавці при виплаті заробітної плати, компанії при виплаті винагород за цивільно-правовими договорами, банки при виплаті відсотків за депозитами.

4. Юридичні особи та фізичні особи-підприємці на спрощеній системі оподаткування.

Ставки військового збору в Україні також суттєво змінилися з 2025 р., їх диференційовано для різних платників податків [10]. Для фізичних осіб і податкових агентів:

- 5% від доходу – підвищена ставка, яка діятиме до 31 грудня року, в якому буде припинено (скасовано) воєнний стан;

- 1,5% від доходу – для військовослужбовців і працівників силових структур.

Для суб'єктів малого бізнесу на спрощеній системі оподаткування:

- 10% від мінімальної заробітної плати – для фізичних осіб-підприємців 1, 2 та 4 груп платників єдиного податку;

- 1% від отриманого доходу – для фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, що належать до 3 групи платників єдиного податку.

Таким чином, аналіз податкових систем європейських держав демонструє важливу закономірність: оборонні податкові платежі часто запроваджуються як тимчасові фіскальні заходи, однак за умов тривалих безпекових викликів вони можуть поступово трансформуватися у стійкі елементи податкової системи. Саме така еволюція спостерігається у випадку Кіпру, де спеціальний внесок на оборону функціонує вже кілька десятиліть, а також України, де військовий збір, введений як тимчасовий інструмент фінансування оборони, фактично став постійним джерелом бюджетних надходжень для забезпечення національної безпеки (рис. 1).

В Україні відбувалося поступове зростання надходжень від військового збору до державного бюджету протягом 2014-2021 рр. – від 161,2 млн євро у 2014 р. до 885,4 млн євро у 2021 р. У цей період співвідношення надходжень від військового збору та видатків на оборону коливалося від 9,3% до 22,4%. Водночас після початку повномасштабної війни у 2022 р. ситуація суттєво змінилася. Попри зростання абсолютних надходжень (до 990,5 млн євро у 2022 р. та 1178,3 млн євро у 2024 р.), співвідношення надходжень від військового збору та видатків на оборону різко зменшилося – до 1,8-2,9%. Це пояснюється багаторазовим збільшенням оборонних видатків держави, що значно перевищило можливості цього фіскального інструменту. Лише у 2025 р., після підвищення ставок військового збору, спостерігається суттєве збільшення його надходжень до державного бюджету – до 3476,6 млн євро, що зумовило певне зростання співвідношення надходжень від військового збору та видатків на оборону до 5,3%.

На відміну від України, на Кіпрі динаміка надходжень спеціального внеску на оборону до державного бюджету у 2014-2021 рр. характеризувалася поступовим скороченням – з 439,8 млн євро у 2014 р. до 270,8 млн євро у 2021 р., що було зумовлено

змінами податкового законодавства та трансформаціями інвестиційного середовища. Водночас починаючи з 2022 р. відбулося відновлення зростання доходів, які у 2025 р. досягли 497,1 млн євро.

Рис. 1. Роль спеціальних податкових платежів у фінансуванні оборони в Україні та на Кіпрі

Джерело: складено автором на основі статистичних даних України [11; 12] та Кіпру [13]

Особливістю Кіпру є значна роль спеціального внеску на оборону у фінансуванні оборонних видатків: у різні роки його частка коливалася від 62% до понад 150%. Така ситуація свідчить про те, що надходження від даного внеску не тільки забезпечують фінансування сектору безпеки та оборони, а й можуть формувати додатковий фіскальний ресурс бюджету.

Порівняльний аналіз демонструє принципові відмінності між двома моделями оборонного оподаткування. В Україні військовий збір базується переважно на оподаткуванні трудових доходів населення та має обмежений фіскальний потенціал у період масштабних воєнних видатків державного бюджету. Натомість на Кіпрі спеціальний внесок на оборону спирається на оподаткування інвестиційних доходів і характеризується значно більшою стабільністю та фіскальною місткістю. Крім того, український військовий збір має кризовий характер і був запроваджений як тимчасовий захід, тоді як кіпрський спеціальний внесок на оборону є інституціоналізованим елементом податкової системи.

В умовах повномасштабної війни та необхідності післявоєнного відновлення держави особливого значення набуває SWOT-аналіз впливу військового збору на фінансову систему України, бюджетну стабільність, інвестиційний клімат та соціально-економічний розвиток у воєнний і післявоєнний періоди. Такий аналіз дозволяє систематизувати переваги, недоліки, можливості та загрози функціонування цього фіскального інструменту, а також визначити напрями його подальшої трансформації у контексті відновлення економіки. Крім того, проведення SWOT-аналізу функціонування військового збору дозволяє оцінити його значення не лише як інструменту фінансування оборони, але й як елементу фіскальної політики, спрямованої на формування ресурсної

SWOT-аналіз функціонування військового збору в Україні

Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
1. Стабільне джерело бюджетних доходів для фінансування оборони. Військовий збір забезпечує надходження до державного бюджету, що дозволяє частково фінансувати потреби сектору оборони без надмірного збільшення державного боргу. 2. Висока мобілізаційна спроможність. Оскільки військовий збір утримується з доходів фізичних осіб та інших категорій платників, його адміністрування є відносно простим і не потребує створення нових податкових механізмів. 3. Підвищення фінансової автономії держави у сфері оборони. Власні податкові надходження дозволяють частково зменшити залежність України від зовнішньої фінансової допомоги. 4. Фактор суспільної консолідації. Сплата військового збору розглядається як прояв фінансової участі громадян і малого бізнесу у забезпеченні національної безпеки.	1. Зростання податкового навантаження на населення та бізнес. Підвищення ставки військового збору для більшості доходів збільшує загальне податкове навантаження на платників. 2. Потенційний негативний вплив на інвестиційний клімат. Тривале існування тимчасового податку може створювати додаткову невизначеність для інвесторів. 3. Зниження стимулів до легалізації доходів. Додаткові фіскальні платежі можуть сприяти зростанню тіньової економіки. 4. Відсутність чітких часових меж функціонування. Перетворення тимчасового податку на фактично постійний фіскальний інструмент може суперечити принципу стабільності податкової системи.
Opportunities (можливості)	Threats (загрози)
1. Формування фінансової бази для післявоєнної відбудови. Надходження від військового збору можуть бути використані не лише для поточних військових витрат, а й для модернізації оборонно-промислового комплексу та розвитку інфраструктури. 2. Розвиток оборонної індустрії. Стабільні бюджетні ресурси дозволяють інвестувати у виробництво озброєнь, технологій та військових інновацій. 3. Підвищення ефективності податкової системи. У майбутньому військовий збір може бути трансформований у джерело надходжень спеціального фонду фінансування національної безпеки. 4. Зміцнення фінансової стійкості держави. Власні податкові ресурси є важливою передумовою для зменшення дефіциту бюджету та державного боргу.	1. Високе податкове навантаження в умовах економічного спаду. Післявоєнна економіка може потребувати зниження податкового тиску для стимулювання підприємництва. 2. Соціальна напруга через тривалість дії. Якщо тимчасовий податок стає постійним, це може викликати суспільне невдоволення. 3. Фіскальна залежність оборонного бюджету від одного джерела доходів. Надмірна залежність від військового збору може створювати ризики у разі зниження економічної активності. 4. Конкуренція за ресурси з іншими бюджетними потребами. Значні оборонні видатки бюджету можуть обмежувати фінансування соціальної сфери та економічного розвитку.

Джерело: складено автором на основі досліджень науковців [14; 15; 16]

Як свідчить проведений SWOT-аналіз, функціонування військового збору в Україні як інструменту мобілізації фінансових ресурсів для забезпечення оборонних потреб держави має важливе фіскальне значення в умовах тривалої збройної агресії, що розгорнулася після анексії Криму росією та набула якісно нового масштабу після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Разом з тим тривале застосування цього інструменту у податковій системі держави супроводжується низкою проблем інституційного, організаційного, фіскального та соціально-економічного характеру, які можуть впливати на формування фінансово-економічних передумов післявоєнного відновлення та сталого розвитку України (табл. 3).

Передусім варто відзначити проблему інституційної невизначеності статусу військового збору. Запроваджений як тимчасовий фіскальний інструмент для оперативного фінансування сектору безпеки та оборони, військовий збір фактично набув ознак постійного елементу податкової системи, що створює дисонанс із принципами стабільності та передбачуваності податкової політики, які є фундаментальними для

забезпечення довгострокового економічного планування.

Таблиця 3

Проблеми функціонування військового збору в Україні та ризики, які вони створюють для повоєнного відновлення

Проблема	Ризики для повоєнного відновлення
Інституційна невизначеність статусу військового збору	Зниження передбачуваності податкової політики, погіршення інвестиційного клімату, ускладнення стратегічного планування бізнесу та стримування економічної активності.
Неповнота інформаційної бази щодо платників і їхніх доходів	Викривлення статистики податкової бази, недооблік податкових зобов'язань, втрати потенційних бюджетних надходжень та обмеження фінансових ресурсів держави.
Обмежена фіскальна ефективність військового збору	Невисока результативність інструменту мобілізації ресурсів, залежність фінансування оборонного сектору від інших джерел (запозичень, міжнародної допомоги).
Відсутність фактичного цільового використання надходжень	Зниження прозорості бюджетного процесу, зменшення довіри платників податків, послаблення ефективності цільового фінансування оборонних потреб.
Посилення податкового навантаження на доходи фізичних осіб	Зниження платоспроможного попиту, скорочення внутрішнього споживання та інвестиційної активності, уповільнення економічного зростання у повоєнний період.
Ризики зниження бази оподаткування при операціях з рухомим майном	Недонадходження коштів до державного бюджету, зниження ефективності податкового адміністрування та втрати потенційних ресурсів для фінансування відновлення.
Неналежне виконання податковими агентами обов'язків щодо подання інформації	Системні ризики зниження податкових зобов'язань, зменшення обсягів бюджетних надходжень, послаблення фінансової спроможності держави.
Ризики тінізації доходів населення та трудових відносин	Скорочення податкової бази, послаблення податкової дисципліни, обмеження ресурсної спроможності держави для фінансування програм відбудови.
Недостатній рівень міжвідомчої взаємодії та інформаційного обміну	Ускладнення контролю за повнотою сплати військового збору, підвищення ризиків ухилення від оподаткування та втрат бюджетних ресурсів.
Фрагментація податкової системи	Зниження прозорості бюджетного процесу, ускладнення стратегічного бюджетного планування, підвищення адміністративних витрат.
Негативний соціально-психологічний ефект	Формування негативних економічних очікувань населення і бізнесу, стримування інвестиційної активності та уповільнення економічного відновлення.

Джерело: авторська розробка

Як засвідчує звіт Рахункової палати, нормативно-правова база, що регулює

справляння військового збору, загалом сформована, проте вона дублює положення, що регулюють відносини щодо податку на доходи фізичних осіб, а окремі її норми потребують удосконалення та узгодження з чинним законодавством [17].

Така ситуація ускладнює правозастосування, породжує невизначеність для платників податків і підвищує ризики виникнення податкових спорів. Невизначеність щодо строків існування збору та порядку нарахування негативно впливає на стратегічне планування бізнесу та інвестицій, стримуючи розвиток економічної активності та уповільнюючи структурну модернізацію країни в період післявоєнного відновлення. В умовах, коли формування фінансових ресурсів для сектору безпеки й оборони є критично важливим, подібна інституційна невизначеність підриває ефективність податкового адміністрування та створює передумови для потенційних втрат державного бюджету, що підкреслює необхідність комплексного перегляду правових норм та їх узгодження для забезпечення прозорості, передбачуваності та стабільності механізму справляння військового збору.

Суттєвою проблемою функціонування механізму адміністрування військового збору в Україні є неповнота інформаційної бази щодо кола платників та обсягів їхніх доходів, що обмежує можливості держави забезпечувати належний контроль за формуванням податкових надходжень. Звіт Рахункової палати свідчить, що дані Державної податкової служби України про кількість платників військового збору є неповними, оскільки не охоплюють окремі категорії фізичних осіб, які отримують доходи від операцій з продажу або обміну рухомого майна, зокрема двох і більше об'єктів у вигляді легкових автомобілів, мотоциклів чи мопедів, а також доходи від надання нерухомого майна в оренду або отримання спадщини. Відсутність повної інформації щодо таких платників призводить до викривлення статистичних даних про базу оподаткування військовим збором і створює ризики недообліку відповідних податкових зобов'язань. Крім того, податкові органи не володіють достатньою інформацією щодо доходів, отриманих фізичними особами-резидентами з іноземних джерел, у тому числі шляхом грошових переказів з-за кордону або внаслідок працевлаштування за межами України [17]. За відсутності належного інформаційного обміну та ефективних механізмів моніторингу таких доходів ускладнюється здійснення податкового контролю, а також обмежується можливість своєчасного залучення відповідних осіб до декларування отриманих доходів і сплати військового збору до державного бюджету.

Не менш важливою проблемою у сфері фінансування оборонних видатків є обмежена фіскальна ефективність військового збору як інструменту формування бюджетних ресурсів. Незважаючи на те, що надходження від цього спеціального податкового платежу відіграють певну роль у формуванні фінансових ресурсів держави, їхній обсяг залишається відносно невеликим порівняно з потребами оборонного сектору. Аналіз співвідношення надходжень від військового збору та видатків на оборону за період 2014-2025 рр. показує, що в середньому вони становили лише 12,8%, що свідчить про вторинний характер цього джерела фінансування. Основне фінансове навантаження покладається на інші податкові надходження, державні запозичення та міжнародну фінансову допомогу, що забезпечує більшість ресурсів для підтримки обороноздатності держави.

У цьому контексті постає обґрунтоване питання щодо доцільності збереження окремого спеціального податкового платежу, який формально має цільове призначення, проте фактично надходження від нього зараховуються до загального фонду державного бюджету. Запровадження військового збору у 2014 р. передбачало його цільове використання на забезпечення фінансування заходів із підвищення обороноздатності держави, а з 1 січня 2015 р. – на реформування Збройних Сил України. Водночас, у практичній площині, через включення надходжень до загального фонду бюджету,

військовий збір не виконує безпосередньої фінансової підтримки оборонного сектору у повному обсязі, створюючи додаткове податкове навантаження на доходи населення без визначального впливу на обсяг ресурсів, необхідних для оборони.

Великою проблемою у сфері податкової політики залишається посилення податкового навантаження на доходи фізичних осіб, що має безпосередній вплив на фінансову поведінку домогосподарств та рівень платоспроможного попиту. Зокрема, військовий збір справляється одночасно з податком на доходи фізичних осіб, що фактично призводить до збільшення загального рівня фіскального вилучення із заробітної плати та інших доходів населення. У період воєнних викликів, коли економічна активність значною мірою обмежена, а доходи домогосподарств зазнають негативного впливу інфляційних процесів, міграції робочої сили та скорочення зайнятості, додаткове податкове навантаження, на думку Юздепської А. А., Ніколаєвої А. П., Юрчишеної Л. В., може спричиняти подальше зниження платоспроможного попиту, обмежуючи внутрішнє споживання та інвестиційну активність [18, с.300]. Враховуючи, що внутрішній попит відіграє ключову роль у стимулюванні економічного зростання та відновлення національної економіки, підвищення фіскального тиску на громадян може негативно позначатися на темпах економічного відновлення країни у повоєнний період, послаблюючи ефективність державних заходів щодо стабілізації соціально-економічної ситуації та створення умов для відновлення виробничого потенціалу.

Важливою проблемою функціонування механізму справляння військового збору в Україні є наявність ризиків заниження бази оподаткування, що призводить до недонадходження коштів до державного бюджету. Звіт Рахункової палати показує, що чинний механізм відображення вартості рухомого майна у договорах купівлі-продажу, яке є об'єктом оподаткування військовим збором, не забезпечує належного відображення його реальної ринкової ціни. Особливо актуальною ця проблема є під час здійснення операцій з відчуження транспортних засобів, оскільки відповідно до положень Податкового кодексу України базою оподаткування має бути договірна ціна, але не нижча за середньоринкову вартість такого майна. Водночас на офіційному вебсайті Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України відсутні розрахунки середньоринкової вартості окремих моделей транспортних засобів, зокрема таких марок, як Audi, Mitsubishi та Renault, що ускладнює використання цих даних платниками податків і контролюючими органами. Унаслідок цього спостерігається тенденція до укладення договорів купівлі-продажу транспортних засобів, у тому числі преміальних брендів – Porsche, Jaguar, Infiniti та Tesla – за цінами, нижчими за середньоринкові [17]. Така практика створює передумови для заниження вартості об'єкта оподаткування та, відповідно, недонадходження військового збору до бюджету, що свідчить про необхідність удосконалення механізму визначення ринкової вартості майна і підвищення ефективності податкового адміністрування.

Однією з проблем функціонування механізму справляння військового збору є ризик заниження бази оподаткування під час операцій з відчуження рухомого майна, що призводить до недонадходження коштів до державного бюджету. Як свідчить звіт Рахункової палати, окремі податкові агенти не виконують належним чином вимоги Податкового кодексу України щодо подання інформації про суми доходів фізичних осіб, отриманих від продажу або обміну рухомого майна. Водночас територіальні органи Державної податкової служби України не завжди використовують дані з офіційних джерел для перевірки відповідності договірної вартості майна його середньоринковій ціні. Унаслідок цього у податковій звітності можуть відображатися занижені доходи від продажу такого майна, що безпосередньо впливає на обсяг військового збору, який підлягає сплаті [17]. Рахункова палата виявила численні випадки ймовірного заниження вартості легкових автомобілів у договорах купівлі-продажу порівняно з їх

середньоринковою вартістю, внаслідок чого військовий збір розраховувався на підставі заниженої договірної ціни, що свідчить про наявність системних ризиків недоотримання бюджетних надходжень та необхідність посилення контролю за достовірністю визначення вартості об'єктів оподаткування.

Ще однією суттєвою проблемою у сфері податкової політики та фінансового забезпечення держави є ризики зростання тінізації доходів населення та трудових відносин. Збільшення податкового навантаження на офіційні доходи громадян, зокрема у вигляді поєднання військового збору та податку на доходи фізичних осіб, з точки зору Бак Н., Калити Т., Тарашенко В., Різника Д., Артемчук М., може стимулювати поширення неформальних механізмів оплати праці, приховування частини доходів або використання інших способів мінімізації податкових зобов'язань [19, с.141]. Наслідком цього є скорочення бази оподаткування, зниження ефективності податкового адміністрування та втрати потенційних бюджетних надходжень, що істотно обмежує фінансові можливості держави. Поглиблення тінізації економічної діяльності набуває особливої загрози у контексті післявоєнного відновлення, оскільки воно зменшує ресурсну спроможність держави для забезпечення необхідних соціально-економічних трансформацій, реалізації масштабних програм інфраструктурної та економічної відбудови, а також підтримки стабільності на ринку праці. Крім того, поширення тіньових доходів і неформальної зайнятості створює додаткові ризики для соціальної безпеки та соціальної справедливості, послаблює податкову дисципліну та ускладнює прогнозування державних фінансів, що є критичним для планування стратегічних видатків у сфері оборони, освіти, охорони здоров'я та інших ключових галузей післявоєнного розвитку. Таким чином, проблема тінізації доходів населення та трудових відносин виступає не лише як фіскальний виклик, а й як фактор, який безпосередньо впливає на здатність держави реалізовувати політику економічного відновлення та стабілізації.

Важливою проблемою функціонування механізму адміністрування військового збору в Україні є недостатній рівень міжвідомчої взаємодії та інформаційного обміну між державними органами, що ускладнює здійснення ефективного контролю за повнотою нарахування та сплати цього платежу. Звіт Рахункової палати доводить, що окремого механізму інформаційного обміну щодо адміністрування військового збору між Державною податковою службою України та іншими заінтересованими органами виконавчої влади фактично не передбачено. Неналежна взаємодія між Пенсійним фондом України, Державною податковою службою України та Державною службою України з питань праці, а також недостатній обмін інформацією з боку нотаріусів обмежують можливості контролю за достовірністю декларування доходів платниками податків та повнотою перерахування військового збору до державного бюджету. Водночас передбачена нормативними актами взаємодія між Пенсійним фондом України і Державною податковою службою України щодо обміну інформацією про використання праці неоформлених працівників фактично реалізується недостатньо, що унеможливлює узагальнення даних про виявлені порушення трудового законодавства та оцінку результативності такої співпраці. Крім того, неналежне виконання окремими територіальними органами Державної податкової служби України повноважень щодо оформлення матеріалів фактичних перевірок, а також відсутність належного зворотного зв'язку з боку Державної служби України з питань праці створюють ризики несплати військового збору та незастосування передбачених законодавством штрафних санкцій [17].

Окремої уваги потребує проблема фрагментації податкової системи, що виникає внаслідок існування спеціальних цільових платежів, зокрема військового збору. Така фрагментація проявляється у виділенні окремих джерел фінансування, які формально мають цільове призначення, проте фактично їх інтеграція в загальну систему публічних

фінансів є обмеженою. У більшості розвинених країн фінансування оборонного сектору здійснюється через загальну систему бюджетних доходів без запровадження окремих спеціалізованих податків, що дозволяє забезпечити більш високий рівень узгодженості, прозорості та гнучкості бюджетного процесу. Наявність окремого військового збору в Україні може свідчити про недостатню інтегрованість механізмів фінансування державних функцій, створюючи додаткову складність у структурі податкової системи та підвищуючи адміністративні витрати на облік і контроль таких надходжень. Фрагментація фіскальних інструментів ускладнює процес стратегічного бюджетного планування, знижує прозорість формування та використання бюджетних ресурсів, а також обмежує можливості держави оперативно перерозподіляти фінансові ресурси відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку. У довгостроковій перспективі така ситуація може зменшувати ефективність державної фінансової політики, поглиблювати ризики нецільового використання коштів та створювати додаткові перешкоди для комплексного управління фінансовими потоками в умовах повоєнного відновлення та трансформації економіки.

Водночас не можна ігнорувати соціально-психологічні проблеми функціонування військового збору, що проявляються у формуванні у населення стійких асоціацій між існуванням спеціального податкового платежу та постійним станом воєнного ризику. Наявність такого збору, як стверджують Потапова Д. І., Василенко А. В., Дуравкін П. М., не лише символізує необхідність фінансування оборонних потреб держави, а й психологічно підтримує у свідомості громадян образ зтяжної кризової ситуації, що може негативно впливати на економічні очікування як населення, так і бізнесу [20, с.303]. Подовження дії військового збору, навіть за умови його обґрунтованого економічного призначення, може формувати атмосферу невизначеності, що стримує споживчу активність, обмежує готовність до інвестицій та зменшує ділову ініціативу. У контексті післявоєнної реконструкції важливим завданням державної політики стає поступовий перехід від моделі «воєнної економіки», яка характеризується високим фіскальним тиском і цільовими обмеженими ресурсами, до моделі сталого економічного розвитку, орієнтованої на стимулювання інвестиційної привабливості, інноваційної діяльності та підприємницької активності. Такий перехід передбачає не лише оптимізацію фіскальних інструментів, а й формування у суспільстві довіри до економічної стабільності держави, що є ключовим чинником відновлення платоспроможного попиту, активізації внутрішнього ринку та створення сприятливих умов для соціально-економічного зростання у післявоєнний період.

Наявність означених проблем обумовлює необхідність подальшого реформування військового збору в Україні, яка посилюється в контексті трансформації соціально-економічних умов функціонування держави, пов'язаних із тривалою збройною агресією, масштабними втратами економічного потенціалу та потребою у формуванні фінансово-економічних передумов для повоєнного відновлення і довгострокового розвитку національної економіки. З огляду на це військовий збір, який був запроваджений як тимчасовий антикризовий фіскальний інструмент, потребує подальшого концептуального та інституційного вдосконалення з метою підвищення його ефективності, справедливості та узгодженості із стратегічними пріоритетами державної фінансової політики. При цьому важливим орієнтиром може виступати досвід країн-членів ЄС, зокрема Республіки Кіпр (табл. 4).

З позицій теорії оподаткування, доцільним є інституційне переосмислення чинного військового збору в Україні як спеціального внеску на оборону, що дозволить більш коректно відобразити його сутність у системі фіскальних інструментів держави та сприятиме підвищенню прозорості податкової політики у сфері фінансування оборонних потреб. Зауважимо, що у сучасній системі оподаткування важливе значення має чітке

розмежування таких понять, як податок, збір та внесок, оскільки їх економічна природа, правові ознаки та функціональне призначення відрізняються.

Таблиця 4

Напрями реформування військового збору в Україні та їхній очікуваний вплив на процес повоєнного відновлення

Напрямок	Очікуваний вплив на повоєнне відновлення
Інституційна трансформація військового збору у спеціальний внесок на оборону	Підвищує прозорість податкової політики та довіру платників до системи оборонного фінансування, що сприяє стабільності надходжень. Чітке цільове позиціонування платежу формує суспільну підтримку фінансування оборони, що є важливою передумовою довгострокового фінансування відбудови держави.
Диверсифікація джерел формування військового збору	Забезпечує більш справедливий розподіл податкового навантаження та збільшення фіскального потенціалу платежу без надмірного тиску на доходи від праці та малий бізнес. Це сприятиме мобілізації додаткових ресурсів для фінансування оборонних і відновлювальних програм.
Диференціація бази оподаткування та впровадження елементів прогресивності	Сприяє зменшенню соціальної нерівності та підвищенню ефективності перерозподілу фінансових ресурсів. Це дозволяє мобілізувати додаткові кошти для фінансування програм реконструкції та розвитку без погіршення умов економічної активності.
Створення спеціального державного фонду оборони та відновлення	Забезпечує цільове та ефективне використання коштів, дозволяє реалізовувати довгострокові інвестиційні програми у сфері безпеки та реконструкції. Це формує стабільне фінансове підґрунтя для післявоєнної відбудови та модернізації економіки.
Розвиток цифрової системи обліку доходів платників податків	Підвищує повноту охоплення платників податків, зменшує можливості ухилення від оподаткування та забезпечує стабільність бюджетних надходжень. Це посилює фінансову спроможність держави у фінансуванні оборони та відновлення економіки.
Посилення міжвідомчої інформаційної інтеграції	Сприяє легалізації трудових відносин, скороченню тіньової економіки та збільшенню податкових надходжень. Це формує додаткові ресурси для фінансування програм відновлення економіки та інфраструктури.
Підвищення ефективності податкового контролю та цифровізація адміністрування	Зменшує масштаби ухилення від оподаткування, підвищує податкову дисципліну та стабільність надходжень до бюджету. Це забезпечує більш прогнозоване фінансування оборонних і відновлювальних програм.
Узгодження військового збору з інвестиційною політикою держави	Сприяє активізації інвестиційної діяльності, модернізації виробництва та розвитку інноваційної економіки. Це створює умови для швидшого економічного зростання та відновлення країни після війни.
Підвищення прозорості використання коштів військового збору	Підвищує довіру громадян і бізнесу до державної фінансової політики, стимулює добровільну сплату податків і посилює громадський контроль. Це сприяє стабільності фінансових ресурсів для реалізації програм післявоєнної реконструкції.

Джерело: авторська розробка

Саме аналіз сутності цих дефініцій дає підстави обґрунтувати доцільність

трансформації назви чинного військового збору в Україні не в «оборонний податок», а у «спеціальний внесок на оборону», що більш адекватно відображає економічний зміст відповідного платежу та відповідає міжнародній практиці, зокрема досвіду Республіки Кіпр.

Передусім слід звернути увагу на теоретико-правову сутність збору. Відповідно до положень Податкового кодексу України, збір (плата, внесок) визначається як «обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій» [10]. Отже, ключовою ознакою збору є часткова відплатність, тобто існування прямого або опосередкованого еквівалента між сплатою платежу та отриманням певної послуги чи права.

Подібну позицію підтримують і науковці. Так, Назаренко Г. В. трактує збір як «обов'язковий внесок (зазвичай цільового призначення) до бюджетів різних рівнів або до державних цільових фондів, що справляється з юридичних або фізичних осіб» [21, с.6]. Кучерявенко М. П. під збором розуміє «обов'язковий внесок, стягнутий з організацій і фізичних осіб, сплата якого є однією з умов здійснення відносно платників зборів державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами і посадовими особами юридично значущих дій, включаючи надання певних прав чи видачу дозволів (ліцензій)» [22, с.63]. На думку Остапенко Т. М., «збір – це плата, яка стягується з юридичних і фізичних осіб державними органами за право участі, користування будь-чим або за право здійснення тієї або іншої діяльності» [23, с.8]. Оніщик Ю. В. підкреслює, що «збір – це встановлений законодавством у твердо фіксованому розмірі обов'язковий, частково відплатний, цільовий платіж, який сплачується юридичними і фізичними особами у відповідний позабюджетний фонд за здійснення уповноваженими державними органами юридично значущих дій, за надання особливих прав та видачу дозволів» [24, с.35]. Відтак більшість наукових підходів сходяться на тому, що збір має еквівалентний характер та передбачає отримання платником конкретної вигоди або права.

Водночас військовий збір за своєю економічною природою не відповідає цим характеристикам. Платники цього платежу не отримують жодної індивідуальної вигоди або адміністративної послуги від держави в обмін на його сплату. Фінансові ресурси спрямовуються на загальнодержавні оборонні потреби, що мають суспільний, а не індивідуальний характер. Таким чином, використання терміна «збір» щодо такого платежу є певною мірою умовним і не повністю узгоджується з класичним розумінням цієї дефініції у фінансово-правовій науці.

Іншим ключовим поняттям системи оподаткування є податок, який у Податковому кодексі України визначається як «обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до законодавства» [10]. Науковці також акцентують на таких ознаках податків, як безумовність, індивідуальна безоплатність та регулярність. Зокрема, Сударенко О. В. визначає податок як «обов'язковий, індивідуально безоплатний та безумовний, регулярний грошовий платіж до державного та/або місцевого бюджетів, що справляється із суб'єктів, які мають податковий обов'язок (платники податків та податкові агенти) в порядку та строки, визначені в Податковому кодексі України» [25, с.63]. Магопєць О. А. вважає, що «податок – обов'язковий, безумовний, індивідуально безоплатний, регулярний та законодавчо визначений платіж, який сплачується фізичними і юридичними особами до бюджету відповідного рівня з метою фінансового забезпечення діяльності держави (регіонів) й задоволення суспільних потреб» [26, с.167]. Томнюк Т. Л. розглядає податки

як «обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій» [27, с.17]. Скрамцова Т. О. трактує податки як «обов'язкові платежі, законодавчо встановлені державою які сплачуються юридичними та фізичними особами у процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах з метою забезпечення виконання державою покладених на неї функцій» [28, с.14]. Отже, податки мають загальний характер використання, тобто акумульовані кошти надходять до бюджету і використовуються на фінансування різноманітних державних функцій без жорсткого закріплення за конкретною метою. Саме ця риса відрізняє податки від платежів, які мають чітко визначене цільове спрямування.

Поняттям, яке акцентує увагу на цільовій спрямованості податкових платежів є внесок. Відповідно до Податкового кодексу України, терміни «збір», «плата» та «внесок» використовуються як взаємозамінні, оскільки мають однакове нормативне трактування [10]. Проте, на наш погляд, дані дефініції не є повністю тотожними, адже відрізняються за економічною природою, цільовим призначенням і механізмом справляння. У науковій літературі підкреслюється, що внески характеризуються цільовим призначенням. Зокрема, Томнюк Т. Л. визначає їх як «обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення» [27, с.17]. Дубовик О. Ю. вважає, що «внесок – це внесення грошей або платіж» [29, с.35]. Стеценко С. П. наголошує, що «внески передбачають цільове призначення платежів (тобто їх використання на конкретні цілі) яке впливає з назви платежу» [30, с.75]. У свою чергу, Опарін В. М. підкреслює, що внески фактично є цільовими податками, кошти від яких повинні використовуватися виключно за визначеним призначенням [31, с.137]. Тому, внесок відрізняється від класичного податку тим, що його фіскальна функція поєднується з чітко визначеною метою використання коштів.

З огляду на зазначені теоретичні підходи можна зробити висновок, що військовий збір в Україні за своїми сутнісними характеристиками найбільшою мірою відповідає саме поняттю «внесок». По-перше, цей платіж має чітко визначене цільове спрямування – фінансування оборонних потреб держави. По-друге, він не передбачає отримання платниками індивідуальної вигоди, що виключає його віднесення до класичних зборів. По-третє, на відміну від традиційних податків, кошти від військового збору мають конкретну функціональну спрямованість, пов'язану з підтримкою обороноздатності держави.

Таким чином, ми вважаємо, що перейменування військового збору в Україні на «оборонний податок» не є цілком обґрунтованим, оскільки податки характеризуються загальним, а не цільовим характером використання коштів. Натомість використання терміна «спеціальний внесок на оборону» більш повно відповідає економічній природі цього платежу, адже:

- підкреслює його цільове спрямування;
- відображає суспільно солідарний характер участі громадян у фінансуванні оборони держави;
- узгоджується з міжнародною практикою функціонування подібних фіскальних інструментів;
- забезпечує більш точну відповідність між назвою платежу та його економічним змістом.

Запровадження інституційної моделі спеціального внеску на оборону в Україні може стати логічним кроком у напрямі узаконення і чіткого визначення економічної природи платежу, що нині функціонує як військовий збір. Такий внесок, на наш погляд,

має бути формально окреслений у законодавстві як цільовий платіж на підтримку системи національної безпеки й оборони, з відповідними механізмами прозорого адміністрування та звітності про використання бюджетних коштів. Це б дозволило не лише відмежувати цей платіж від загального податку на доходи фізичних осіб, але й інтегрувати його у довгострокову фінансово-бюджетну стратегію держави, прийняту в умовах повоєнної відбудови.

Важливим компонентом цієї трансформації є підвищення прозорості використання бюджетних ресурсів, оскільки цільові оборонні внески повинні бути безпосередньо пов'язані з конкретними програмами та заходами у сфері оборони. У практиці європейських країн та на рівні ЄС бюджетні рамки для фінансування оборонних функцій, як правило, формуються на підставі загальної класифікації видатків, яка включає витрати на озброєння, навчання, інфраструктуру та спільні оборонні проєкти, а не через тимчасові чи спеціальні податки [32]. Такий підхід забезпечує стабільність фінансування, дозволяє планувати ресурси у довгостроковому горизонті й зменшує ризики фіскальної фрагментації.

Інституційна трансформація військового збору у спеціальний внесок на оборону має також сприяти посиленню суспільної довіри до механізмів фінансування оборонної сфери. Чітка юридична регламентація цільового внеску з прозорими правилами розподілу та звітності дозволить суспільству й бізнес-спільноті чіткіше розуміти, на які саме потреби спрямовуються їхні кошти, що є важливим елементом демократичного контролю за державними фінансами. У країнах-членах ЄС, де оборонні бюджети здійснюються через загальні джерела, прозорість бюджетних процесів і відкритість даних про оборонні витрати є одними з ключових інструментів підтримки довіри населення до державної політики у сфері безпеки.

Важливим напрямом реформування військового збору в Україні є диверсифікація джерел його формування. У більшості країн-членів ЄС фінансування оборони в окремі періоди здійснювалося шляхом встановлення надбавок до існуючих податків. Водночас досвід окремих юрисдикцій, зокрема Республіки Кіпр, демонструє, що для підвищення як фіскальної ефективності, так і справедливості розподілу податкового тягара може бути виправданим застосування спеціальних оборонних внесків на окремі види доходів, насамперед ті, що не пов'язані із трудовою активністю платників. До 2026 р. ставка спеціального внеску на оборону на дивіденди становила 17 %, на «пасивні» процентні доходи – також значну частину (до 17-30 % залежно від джерела) і на доходи від оренди – 3%, хоча остання категорія з 2026 р. була переглянута або скасована для деяких платників у межах реформи податкової системи [33]. Такий підхід відокремлює активні джерела доходів, що формуються через працю та продуктивність економічних агентів, від пасивних доходів, які часто мають менше прямого зв'язку з базовою економічною діяльністю, але при цьому демонструють значну платоспроможність.

Використання такого принципу щодо військового збору може бути особливо актуальним для України, що переживатиме тривалу фазу повоєнного відновлення та потребуватиме збалансованих фіскальних рішень. У поточній українській системі базою оподаткування для військового збору є загальний обсяг доходів платників, на який накладається фіксована ставка. Така універсальність, хоч і забезпечує простоту адміністрування, обмежує потенціал даного фіскального інструменту, адже не відображає диференційованої платоспроможності окремих категорій доходів у суспільстві. Зокрема, доходи від капіталу та пасивних джерел мають тенденцію концентруватись серед вищих сегментів доходів, що дозволяє стверджувати про їх потенційну спроможність забезпечувати значнішу частку фінансування оборонних потреб без створення непропорційного тягара для найманих працівників чи малих підприємств. У цьому сенсі запровадження окремих елементів кіпрського спеціального внеску на оборону в

українське законодавство може сприяти перерозподілу податкового навантаження на користь більш справедливого та ефективного фінансування оборони, не підсилюючи навантаження на основну масу працюючих громадян.

Диференціація бази оподаткування військового збору, з нашої точки зору, може бути реалізована через два ключових механізмів. По-перше, впровадження диференційованих ставок військового збору залежно від типу доходу, де для пасивних потоків передбачаються вищі значення ставок військового збору порівняно з активними доходами від праці чи операційної діяльності суб'єктів малого бізнесу. По-друге, введення прогресивних елементів оподаткування для високих пасивних доходів, які можуть бути співвіднесені з принципами здатності до сплати. Така архітектура військового збору дозволить зменшити непропорційність фіскального тягара, водночас підсилюючи його справедливість і стійкість.

Крім того, диференціація бази оподаткування ставить перед собою мету уникнення негативного впливу на економічну активність і підприємницьку діяльність: застосування підвищених ставок до пасивних доходів, у той час як для заробітної плати та доходів від операційної діяльності включаються більш сприятливі ставки або пільги, може стимулювати розширення економічної бази, підвищення рівня зайнятості та капіталовкладень. Це відповідає ключовому принципу сучасної податкової політики – максимізації фіскальної ефективності при мінімізації спотворень економічної поведінки.

Важливим напрямом модернізації механізму функціонування військового збору в Україні в умовах повоєнного відновлення є інституційне забезпечення цільового та прозорого використання коштів, отриманих від цього платежу. У сучасній практиці публічних фінансів держав-членів ЄС дедалі більшого поширення набуває модель спеціалізованих фондів безпеки та оборони, які акумулюють фінансові ресурси для реалізації стратегічних оборонних та інфраструктурних програм. Саме тому одним із перспективних напрямів реформування військового збору в Україні може стати створення спеціального державного фонду оборони та відновлення, до якого спрямовуватимуться надходження від відповідного платежу.

Необхідність формування такого фонду, на нашу думку, зумовлена кількома важливими чинниками. По-перше, військовий збір має мати чітко виражене цільове призначення, пов'язане із забезпеченням обороноздатності держави, що логічно передбачає його акумулювання у спеціалізованому фінансовому інструменті. По-друге, інституційна відокремленість відповідних ресурсів від загального фонду державного бюджету сприяє підвищенню прозорості їх використання, зміцненню суспільної довіри до податкової системи та посиленню фіскальної дисципліни платників податків. По-третє, наявність окремого фонду дозволяє формувати довгострокові інвестиційні програми у сфері оборони та реконструкції, що особливо актуально для України у період післявоєнного відновлення.

Подібний підхід уже використовується в окремих країнах Європейського Союзу. Показовим прикладом є Польща, де у межах реалізації національного плану відновлення було створено Фонд безпеки та оборони – Security and Defence Fund, який акумулює значні фінансові ресурси для інвестицій у сферу безпеки, оборонної інфраструктури та розвитку оборонної промисловості. Зокрема, польський уряд передбачив спрямування до такого фонду близько 26-30 млрд злотих, що мають використовуватися для фінансування проєктів цивільного захисту, модернізації оборонної інфраструктури, розвитку оборонно-промислового комплексу та інвестицій у технології подвійного призначення [34].

Функціонування подібних інституційних механізмів відповідає також ширшій європейській тенденції формування спеціалізованих оборонних фінансових інструментів. Наприклад, на рівні ЄС діє Європейський оборонний фонд, спрямований на підтримку досліджень, розробок та інновацій у сфері оборонних технологій. Його

бюджет на період 2021-2027 років становить майже 7,95 млрд євро і призначений для стимулювання спільних оборонних проєктів держав-членів ЄС, а також розвитку європейської оборонної технологічної та промислової бази [35].

Використання такого інституційного підходу може бути надзвичайно корисним для України, оскільки дозволяє сформувати стійку систему фінансування оборонного сектору та післявоєнної реконструкції. У межах спеціального фонду оборони та відновлення кошти, отримані від військового збору, можуть спрямовуватися на реалізацію кількох стратегічно важливих напрямів. Передусім йдеться про модернізацію оборонної інфраструктури, включаючи розвиток військової логістики, системи цивільного захисту, об'єктів подвійного призначення та інженерної інфраструктури. Не менш важливим напрямом є підтримка національного оборонно-промислового комплексу, що передбачає фінансування науково-дослідних розробок, інноваційних технологій, виробництва сучасного озброєння та військової техніки. Крім того, ресурси фонду можуть використовуватися для відновлення критичної інфраструктури, зокрема транспортних мереж, енергетичних систем, об'єктів зв'язку та інших ключових елементів економічної безпеки держави.

В умовах повоєнного відновлення України одним із ключових напрямів модернізації механізму справляння військового збору має стати удосконалення системи обліку платників цього податкового платежу та розширення інформаційної бази щодо джерел їхніх доходів. У цьому контексті одним із пріоритетних напрямів реформування має стати формування комплексної інформаційної системи обліку доходів фізичних осіб, яка забезпечуватиме акумулювання та систематизацію даних щодо різних джерел доходів платників податків. Така система повинна інтегрувати інформаційні ресурси Державної податкової служби України з даними інших державних реєстрів, включаючи реєстри прав власності на нерухоме майно, транспортні засоби, спадкові реєстри та інформаційні бази фінансових установ. Це дозволить забезпечити більш повне відображення економічної активності фізичних осіб та підвищити точність визначення бази оподаткування військовим збором. Водночас важливим елементом такого підходу має стати використання сучасних цифрових технологій аналізу фінансових потоків та автоматизованих систем ризик-орієнтованого контролю, які дозволяють виявляти потенційні випадки приховування доходів або їх заниження.

Не менш важливим аспектом реформування є розширення міжнародного обміну податковою інформацією, що дозволить підвищити прозорість фінансових операцій резидентів України за кордоном. У цьому контексті доцільним є активніше використання міжнародних механізмів обміну фінансовими даними, зокрема стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки, розробленого Організацією економічного співробітництва та розвитку [36]. Запровадження таких механізмів дозволяє податковим органам отримувати інформацію про доходи резидентів, розміщені на рахунках у закордонних фінансових установах, що значно підвищує ефективність боротьби з ухиленням від оподаткування та сприяє більш повному декларуванню доходів фізичних осіб.

Практика держав-членів ЄС демонструє, що ефективна система обліку доходів фізичних осіб є важливим елементом сучасної податкової політики. Наприклад, у Данії функціонує інтегрована система податкового адміністрування, яка базується на централізованому обліку доходів громадян і використанні електронних податкових декларацій, що формуються на основі даних, отриманих від роботодавців, фінансових установ та інших джерел [37]. Такий підхід дозволяє податковим органам автоматично зіставляти інформацію про доходи платників податків і значно знижує ризики їхнього приховування. Подібні системи функціонують і в інших країнах-членах ЄС, де податкові адміністрації активно використовують цифрові платформи обміну інформацією між

державними органами та фінансовими установами.

Імплементация подібних підходів в Україні, на нашу думку, може стати важливим інструментом підвищення ефективності адміністрування військового збору. Створення розширеної інформаційної бази щодо доходів фізичних осіб, інтеграція державних реєстрів та використання міжнародних механізмів обміну податковими даними сприятимуть більш повному охопленню платників податків, підвищенню рівня прозорості фінансових операцій та зміцненню податкової дисципліни. Зазначене у довгостроковій перспективі дозволить забезпечити стабільність надходжень військового збору до державного бюджету та посилити фінансову спроможність держави у сфері фінансування оборонних потреб і реалізації програм післявоєнного відновлення.

Важливим напрямом удосконалення механізму функціонування військового збору в Україні в умовах повоєнного відновлення є посилення інформаційної інтеграції між державними органами, що беруть участь у процесі адміністрування податкових платежів. Сучасна практика публічного управління свідчить, що ефективність податкового адміністрування значною мірою залежить від рівня координації між інститутами, відповідальними за облік доходів населення, контроль за дотриманням трудового законодавства та забезпечення повноти надходжень до державного бюджету. У цьому контексті важливим напрямом реформування є створення інтегрованої системи міжвідомчого інформаційного обміну, яка забезпечуватиме автоматизовану передачу даних між ключовими органами державної влади щодо доходів фізичних осіб, фактів використання незадекларованої праці, результатів перевірок контролюючих органів та інших показників, що впливають на формування податкової бази. Така система, з нашої точки зору, повинна функціонувати на основі сучасних цифрових платформ державного управління та забезпечувати синхронізацію інформаційних ресурсів органів державної влади. Її запровадження дозволить підвищити ефективність податкового контролю, своєчасно виявляти випадки приховування доходів або використання неоформленої праці, а також забезпечити більш повне надходження військового збору до державного бюджету.

Доцільність впровадження подібних механізмів підтверджується практикою держав-членів ЄС, де інтегровані системи обміну даними між податковими та соціальними інституціями є важливим інструментом боротьби з тіньовою економікою. Зокрема, в Естонії функціонує одна з найбільш розвинених у Європі систем електронного урядування, яка забезпечує інтеграцію державних реєстрів та автоматизований обмін інформацією між податковими органами, установами соціального страхування та іншими державними інституціями. Завдяки використанню цифрової платформи X-Road державні органи мають можливість оперативно отримувати дані про доходи фізичних осіб, їхню зайнятість та соціальні внески, що значно підвищує ефективність контролю за дотриманням податкового законодавства та сприяє зменшенню масштабів тіньової зайнятості [38].

Подібний підхід використовується також у Фінляндії, де функціонує національний електронний реєстр доходів (Incomes Register), який акумулює інформацію про заробітну плату, соціальні виплати та інші види доходів громадян. Дані з цього реєстру доступні одночасно для податкових органів, установ соціального страхування та інших державних інституцій, що дозволяє здійснювати комплексний контроль за правильністю нарахування податків і соціальних внесків [39]. Використання подібних цифрових механізмів сприяє підвищенню прозорості фінансових потоків, зменшенню адміністративних витрат та покращенню якості державного фінансового управління.

Адаптація таких підходів в Україні може суттєво підвищити ефективність адміністрування військового збору. Створення інтегрованої системи інформаційного обміну між ключовими державними органами дозволить сформувати єдину інформаційну

базу щодо доходів фізичних осіб та джерел їх отримання, забезпечити оперативний контроль за виконанням податкових зобов'язань і своєчасне реагування на виявлені порушення. Крім того, посилення інформаційної взаємодії між державними інституціями сприятиме легалізації трудових відносин, скороченню масштабів тіньової економіки та підвищенню загального рівня податкової дисципліни.

Ще одним пріоритетним напрямом реформування військового збору в Україні є підвищення ефективності податкового контролю та посилення відповідальності за порушення податкового законодавства, що має особливе значення у контексті забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету у період повоєнного відновлення. Для подолання цих проблем доцільним є удосконалення процедур проведення податкових перевірок, що включає стандартизацію вимог до оформлення їх результатів, введення уніфікованих електронних форм звітності та автоматизованих систем обміну інформацією між контролюючими органами. Запровадження електронних механізмів взаємодії дозволить оперативно передавати дані про виявлені порушення, прискорити прийняття рішень щодо застосування штрафних санкцій та забезпечити системний контроль за виконанням платниками податкових зобов'язань.

У країнах-членах ЄС суттєве вдосконалення податкового контролю здійснюється через впровадження сучасних цифрових технологій і трансформацію податкового адміністрування. Зокрема, в рамках стратегії Tax Administration 3.0 розробленої Організацією економічного співробітництва та розвитку, податкові адміністрації переходять до моделі, яка базується на інтегрованому використанні великих обсягів даних, автоматизованому обміні інформацією, аналітиці ризиків та застосуванню штучного інтелекту для виявлення і протидії податковим правопорушенням. Такий підхід дозволяє скоротити адміністративні витрати, підвищити якість даних, забезпечити більш ефективне сегментування платників і зосередити контрольні заходи на більш ризикових категоріях, що сприяє зменшенню ухилення від сплати податків і тіньової економіки. Крім того, інтегровані цифрові сервіси та платформи дозволяють податковим адміністраціям взаємодіяти з іншими державними органами (соціальними, митними, статистичними), що зміцнює основу для комплексного контролю і підвищує рівень добровільної податкової дисципліни серед платників податків [40].

Адаптація таких цифрових і процедурних інструментів в Україні дозволить підвищити ефективність податкового контролю за військовим збором, забезпечити своєчасне застосування санкцій та зміцнити дисципліну платників. Впровадження стандартних електронних процедур перевірок, автоматизованого обміну даними та інтегрованого моніторингу порушень стане важливою складовою комплексної реформи, спрямованої на підвищення прозорості, ефективності та стабільності фінансових надходжень до державного бюджету у сфері оборонного фінансування.

Однією з ключових передумов ефективного реформування військового збору в Україні в умовах повоєнного відновлення є забезпечення його узгодженості з інвестиційною та економічною політикою держави. У сучасній практиці публічних фінансів дедалі більше значення надається поєднанню фіскальних механізмів мобілізації ресурсів для безпеки з інструментами стимулювання економічного розвитку. У цьому контексті важливим є формування такої моделі оборонного платежу, яка, з одного боку, забезпечуватиме стабільне фінансування оборонних потреб, а з іншого — не створюватиме надмірних бар'єрів для інвестиційної активності, підприємництва та модернізації економіки.

Досвід держав-членів Європейського Союзу свідчить, що ефективність оборонних фіскальних інструментів значною мірою залежить від їх інтеграції у ширшу систему економічної політики. Показовим у цьому аспекті є досвід Республіки Кіпр, де

функціонує спеціальний внесок на оборону. Водночас кіпрська податкова система характеризується відносно сприятливими умовами для інвестиційної діяльності, що дозволяє підтримувати високу конкурентоспроможність економіки навіть за наявності окремого оборонного платежу. Такий баланс досягається шляхом оптимізації податкових ставок, використання податкових пільг для інвестиційної діяльності та забезпечення відносно простого адміністрування податків. Завдяки цьому держава зберігає інвестиційну привабливість і водночас отримує додаткові ресурси для фінансування оборонних потреб.

Загалом податкова модель Республіки Кіпр орієнтована на стимулювання капіталовкладень через помірні ставки оподаткування прибутку підприємств, розвинену систему податкових пільг та прозорі правила ведення бізнесу. За даними міжнародних податкових оглядів, ставка податку на прибуток підприємств у країні становить 12,5%, що є однією з найнижчих у ЄС, а система оподаткування дивідендів та інших доходів від капіталу побудована таким чином, щоб мінімізувати подвійне оподаткування і стимулювати інвестиційну активність [41]. У таких умовах спеціальний внесок на оборону не створює критичного навантаження на економіку, оскільки він інтегрований у загальну систему податкової політики, спрямованої на підтримку економічного розвитку.

Для України, яка після завершення війни потребуватиме масштабних інвестицій у відновлення інфраструктури, модернізацію виробництва та розвиток інноваційної економіки, узгодження механізмів військового збору з інвестиційною політикою має стратегічне значення. У цьому контексті доцільним є формування такої моделі оборонного платежу, яка поєднуватиме фіскальну ефективність із інвестиційними стимулами. Зокрема, одним із можливих напрямів реформування може стати запровадження податкових стимулів для інвестицій у відновлення критичної інфраструктури, транспортних мереж, енергетичних систем та інших стратегічних об'єктів. Такі стимули можуть передбачати тимчасове зменшення ставки військового збору або надання податкових кредитів для підприємств, що реалізують інвестиційні проєкти у сфері післявоєнної реконструкції.

Важливим елементом узгодження військового збору з інвестиційною політикою може бути також можливість спрямування частини коштів, отриманих від військового збору, на фінансування оборонно-інноваційних проєктів. Подібний підхід використовується в ЄС у межах функціонування European Defence Fund, який фінансує науково-дослідні та технологічні розробки у сфері оборони, сприяючи одночасно зміцненню безпеки та розвитку інноваційної економіки [42, с.135]. Така модель демонструє, що оборонні витрати можуть виступати не лише елементом забезпечення безпеки, а й важливим драйвером технологічного розвитку, індустріалізації та формування нових секторів економіки.

Крім того, інтеграція механізмів оборонного фінансування з програмами економічного розвитку дозволяє формувати синергетичний ефект між безпековою та економічною політикою держави. У цьому контексті військовий збір може розглядатися не лише як фіскальний інструмент мобілізації ресурсів для оборони, але і як елемент ширшої системи фінансування інновацій, модернізації промисловості та підтримки стратегічних галузей економіки. Особливо актуальним це є для України, де оборонно-промисловий комплекс має потенціал стати одним із ключових драйверів економічного зростання у післявоєнний період.

Важливим напрямом реформування механізму функціонування військового збору в Україні в умовах повоєнного відновлення є підвищення прозорості його адміністрування та використання акумульованих фінансових ресурсів. У сучасній практиці публічних фінансів прозорість бюджетного процесу та відкритість інформації про податкові надходження розглядаються як один із ключових інструментів підвищення ефективності державної фінансової політики, зміцнення довіри громадян до інститутів влади та формування відповідальної податкової культури. Саме тому модернізація механізмів адміністрування військового збору повинна передбачати не лише удосконалення процедур його справляння, а й забезпечення належного рівня відкритості щодо розподілу та використання отриманих коштів.

У країнах-членах ЄС питання прозорості публічних фінансів є важливою складовою системи фіскального врядування. Європейські стандарти бюджетної прозорості передбачають регулярне оприлюднення інформації про доходи та видатки державного бюджету, деталізовані звіти про використання коштів спеціальних фондів, а також функціонування електронних систем моніторингу бюджетних операцій. Показовим прикладом застосування сучасних інструментів прозорості у сфері бюджетного управління є досвід Естонії, яка вважається однією з найбільш цифровізованих держав-членів ЄС. У країні функціонує інтегрована система електронного врядування, що забезпечує відкритий доступ до значної частини бюджетної інформації, включаючи дані про державні доходи, витрати та реалізацію державних програм [43]. Такий підхід дозволяє не лише підвищити ефективність адміністрування податків, але й забезпечує високий рівень громадського контролю за використанням публічних ресурсів. Завдяки цифровим платформам громадяни, експерти та громадські організації можуть відстежувати бюджетні операції та оцінювати ефективність державної фінансової політики, що сприяє формуванню більш відповідального ставлення платників до виконання податкових зобов'язань.

У контексті реформування військового збору в Україні використання подібних підходів може відігравати важливу роль у зміцненні довіри суспільства до державної податкової політики. В умовах тривалого військового протистояння та значних потреб у фінансуванні оборонного сектору питання прозорості використання коштів набуває особливої актуальності. Якщо платники податків мають можливість отримувати чітку та доступну інформацію про те, на які саме цілі спрямовуються кошти військового збору, це сприяє підвищенню рівня добровільної податкової дисципліни та зменшує ризики ухилення від оподаткування.

Модернізація адміністрування військового збору, на нашу думку, може передбачати впровадження низки інституційних механізмів, спрямованих на підвищення відкритості та підзвітності держави. Одним із таких механізмів може бути створення спеціальних електронних платформ, на яких у відкритому доступі публікуватимуться дані про обсяг надходжень від військового збору, напрями їх використання та результати реалізації відповідних державних програм. Подібна практика вже застосовується у багатьох країнах-членах ЄС, де функціонують системи відкритих бюджетів та портали державних фінансів, що забезпечують громадянам можливість контролю за бюджетними потоками [44, с.216].

Крім того, важливим елементом підвищення прозорості може стати регулярне оприлюднення звітів про використання коштів оборонного фінансування, включаючи

інформацію про фінансування оборонних програм, модернізацію військової інфраструктури та реалізацію проектів післявоєнного відновлення. Така практика відповідає принципам бюджетної прозорості, закріпленим у міжнародних стандартах, зокрема у рекомендаціях Організації економічного співробітництва та розвитку щодо відкритості бюджетного процесу. Відповідно до цих рекомендацій, держави повинні забезпечувати доступ громадськості до зрозумілої та повної інформації про формування та використання бюджетних ресурсів, що сприяє підвищенню підзвітності органів влади та зміцненню демократичних інститутів [45].

Таким чином, реформування військового збору в Україні має здійснюватися на основі комплексного підходу, що поєднує фіскальні, інституційні та інвестиційні механізми розвитку держави. Використання досвіду країн-членів ЄС, зокрема Республіки Кіпр, свідчить про доцільність трансформації такого платежу у спеціальний цільовий внесок, диференціації його бази оподаткування, підвищення прозорості використання коштів та інтеграції оборонного фінансування з програмами економічного відновлення. Реалізація зазначених напрямів реформування сприятиме зміцненню фінансової стійкості держави, підвищенню ефективності фінансування сектору безпеки та оборони, а також створенню необхідних фінансово-економічних передумов для повоєнного відновлення та сталого розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Woźniakowski T. P. Invisible taxes, visible defense: lessons from US fiscal-military history for financing European security. *Journal of European Public Policy*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2587238> (accessed: 20.02.2026).
2. Zgaga T. Financing defence in times of war: Switzerland's conditional power to tax and insights for the European Union. *Journal of European Public Policy*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2566999> (accessed: 20.02.2026).
3. Klemm A., Hebous Sh., Michielse G., Nersesyan N. COVID-19: Recovery Contributions. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid19-recovery-contributions.ashx> (accessed: 20.02.2026).
4. Torregrosa-Hetland S., Sabaté O. Income tax progressivity and inflation during the world wars. *European Review of Economic History*. 2022. Vol. 26. Is. 3. P. 311-339.
5. Ministry of Finance Republic of Latvia. Changes in taxation and finances from 2025. URL: <https://www.fm.gov.lv/en/changes-taxation-and-finances-2025> (accessed: 20.02.2026).
6. Baert P. Tax challenges facing the European defence union. *European Parliamentary Research Service*. 2025. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2025/772918/EPRS_ATA\(2025\)772918_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2025/772918/EPRS_ATA(2025)772918_EN.pdf) (accessed: 20.02.2026).
7. Ministry of Finance of the Republic of Lithuania. Amendments to tax laws adopted by the Seimas. URL: <https://finmin.lrv.lt/en/news/amendments-to-tax-laws-adopted-by-the-seimas/> (accessed: 20.02.2026).
8. Tingas R., Wahtramäe H., Elling T. Estonia | Significant tax changes apply in 2025-2026. URL: https://www.ey.com/en_gl/technical/tax-alerts/estonia-significant-tax-changes-apply-in-2025-2026 (accessed: 20.02.2026).
9. Blevins Franks. Cyprus tax in 2026 – tax reforms make the island an even more attractive retirement destination. URL: <https://www.blevinsfranks.com/cyprus-tax-in-2026-tax-reforms-make-the-island-an-even-more-attractive-retirement-destination/> (accessed: 20.02.2026).
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. Дата оновлення: 01.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.02.2026).

11. Державний веб-портал бюджету для громадян : офіційний вебсайт. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2026).
12. Національний банк України : офіційний вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 20.02.2026).
13. Republic of Cyprus, Statistical Service : official website. URL: <https://www.cystat.gov.cy/en/KeyFiguresList?s=48> (accessed: 20.02.2026).
14. Могила І.-Л. А. Прогресивна модель оподаткування військового збору: новий підхід до формування податкової політики України в умовах повоєнного відновлення. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2025. №6. С. 25-33.
15. Шубін В. Військовий збір та військові облигації як складники бюджетної політики під час воєнного стану. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. №4. С. 200-205.
16. Солдатенко О. В. Військовий збір у податковій системі України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. №1. С. 224-229.
17. Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності справляння та результативності контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати військового збору до державного бюджету : Рішення Рахункової палати від 11.04.2023 р. №6-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/6-1_2023/R_RP_6-1_2023.pdf (дата звернення: 20.02.2026).
18. Юздепська А. А., Ніколаєва А. П., Юрчишена Л. В. Податок на доходи фізичних осіб та військовий збір: виклики, ефективність і вплив на фінансову стабільність. *Бізнес Інформ*. 2024. №12. С. 296-302.
19. Bak N., Kalyta T., Tarashchenko V., Riznyk D., Artemchuk M. The impact of the shadow economy on the reduction of tax revenues to the state budget. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2024. Vol. 2 (55). P. 130-143.
20. Потапова Д. І., Василенко А. В., Дуравкін П. М. Правова природа військового збору. зміни до податкового кодексу України щодо положень про військовий збір. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №10. С. 301-303.
21. Іванов Ю. Б., Тищенко В. Ф., Найдено О. Є. та ін. Податкова система : навч. посіб. Харків : :ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 408 с.
22. Кучерявенко М. П. Податок і збір: спільність і відмінності правового режиму. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 58-65.
23. Остапенко Т. М., Кубецька О. М., Кононова І. В., Протопопова Н. А. Оподаткування суб'єктів підприємництва : навч. посіб.(у схемах). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 148 с.
24. Оніщик Ю. В. Податок і збір як системоутворюючі категорії податкового права: поняття, ознаки, сутність. *Адвокат*. 2010. №2. С. 32-35.
25. Сударенко О. В. Податок – категорія фінансового права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016.. №1. С. 56-67.
26. Магопєць О. А. Визначення сутності поняття «податок» з урахуванням його змістовних характеристик. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 32. С. 160-171.
27. Томнюк Т. Л. Податкова система : навч. посіб. Чернівці : ЧТЕІ ДТЕУ, 2022. 324 с.
28. Андрущенко В. Л., Осмятченко В. О., Ізмайлов Я. О., Тучак Т. В. та ін. Податкова система : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 492 с.
29. Волохова І. С., Дубовик О. Ю., Слатвінська М. О. та ін. Податкова система : навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2019. 402 с.
30. Стеценко С. П. та ін. Фінанси : навч. посіб. Київ : КНУБА, 2024. 192 с.
31. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 4 вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с.

32. Clapp S. EU defence funding. URL: <https://epthinktank.eu/2025/10/08/eu-defence-funding> (accessed: 20.02.2026).
33. KPMG Limited. Main Provisions of the Tax Reform. URL: <https://kpmg.com/cy/en/home/insights/2025/12/main-provisions-of-the-tax-reform.html> (accessed: 20.02.2026).
34. Ministry of Development Funds and Regional Policy. The government has decided to re-allocate funds from the National Recovery and Resilience Plan to the Security and Defence Fund. URL: <https://www.gov.pl/web/funds-regional-policy/the-government-has-decided-to-re-allocate-funds-from-the-national-recovery-and-resilience-plan-to-the-security-and-defence-fund> (accessed: 20.02.2026).
35. European Commission. European Defence Fund. URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/european-defence-fund_en (accessed: 20.02.2026).
36. OECD. Tax Administration 2025: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/11/tax-administration-2025_6360fad8/cc015ce8-en.pdf (accessed: 20.02.2026).
37. Fjord L. B., Koerver Schmidt P. The Digital Transformation of Tax Systems – Progress, Pitfalls and Protection in a Danish Context. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2022. No. 22-10. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4252832 (accessed: 20.02.2026).
38. Hardy A. Estonia's digital diplomacy: Nordic interoperability and the challenges of cross-border e-governance. *Internet Policy Review*. 2024. Vol. 13. Is. 3. URL: <https://doi.org/10.14763/2024.3.1785> (accessed: 20.02.2026).
39. National Audit Office of Finland. Introduction and impacts of the Incomes Register. URL: <https://vtv.fi/en/report/introduction-and-impacts-of-the-incomes-register/> (accessed: 20.02.2026).
40. OECD. Tax Administration Digitalisation and Digital Transformation Initiatives. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/06/tax-administration-digitalisation-and-digital-transformation-initiatives_87f43a78/c076d776-en.pdf (accessed: 20.02.2026).
41. OECD. Tax and benefit policy descriptions for Cyprus 2025. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/income-support-redistribution-and-work-incentives/TaxBEN-Cyprus-latest.pdf> (accessed: 20.02.2026).
42. Sabatino E. The European defence fund: a step towards a single market for defence. *Journal of European Integration*. 2022. Vol. 44. Is. 1. P. 133-148. URL: <https://doi.org/10.1080/07036337.2021.2011264> (accessed: 20.02.2026).
43. Tropp E., Hoffmann Th., Chochia A. Open Data: A Stepchild in e-Estonia's Data Management Strategy? *Journal of European Studies Tallinn University of Technology*. 2022. Vol. 12. No. 1 (35). URL: <https://scispace.com/pdf/open-data-a-stepchild-in-e-estonias-data-management-strategy-3ejc8wps.pdf> (accessed: 20.02.2026).
44. Cuadrado-Ballesteros B., Bisogno M. Budget transparency and financial sustainability. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*. 2022. Vol. 34. P. 210-234. URL: <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-02-2022-0025> (accessed: 20.02.2026).
45. OECD. Quality Budget Institutions: Developments in OECD countries. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/> (accessed: 20.02.2026).

3.2. Бюджетні інструменти інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку

На сучасному етапі економіка України перебуває у складному кризовому стані, зумовленому наслідками воєнної агресії РФ проти України. Значна частина підприємств була зруйнована внаслідок бойових дій, інші втрачено через тимчасову окупацію територій, а окремі суб'єкти господарювання змушені припинити діяльність у зв'язку з порушенням логістичних ланцюгів постачання сировини та реалізації продукції. За таких умов національна економіка потребує суттєвої підтримки для забезпечення стабільного функціонування держави та виконання нею соціально-економічних зобов'язань, зокрема виплати пенсій, заробітної плати працівникам бюджетної сфери, соціальних допомог, а також фінансування діяльності державних інституцій і ключових секторів економіки. Незважаючи на вагомий роль міжнародної фінансової допомоги, зокрема кредитних ресурсів, їх недостатньо для повноцінного відновлення економіки. У цьому контексті особливого значення набувають інвестиції, які виступають визначальним чинником відбудови та структурної модернізації економіки України, забезпечуючи умови для її сталого розвитку [8].

Інвестиційна діяльність в Україні в умовах воєнного стану характеризується поступовим відновленням та адаптацією до нових економічних умов. Після значного спаду у 2022 році, уже з 2023 року спостерігається перехід до відновлювального зростання, що супроводжується активізацією підприємницької діяльності, промисловості та внутрішнього ринку. Важливу роль у підтримці інвестицій відіграє державна політика, яка реалізується через бюджетне фінансування відновлення інфраструктури, програми підтримки бізнесу та покращення доступу до фінансових ресурсів. Значний вплив має також міжнародна фінансова допомога, що сприяє як прямому фінансуванню відновлення, так і залученню приватного капіталу. Водночас інвестиційна діяльність здійснюється в умовах підвищених ризиків, пов'язаних із воєнною нестабільністю, енергетичними проблемами та обмеженістю фінансових ресурсів, що стримує інвестиційну активність. За таких умов держава виступає ключовим суб'єктом інвестиційної підтримки, забезпечуючи формування сприятливого інвестиційного середовища та стимулювання економічного розвитку [25].

Бюджетна підтримка інвестиційної діяльності є важливим інструментом державної економічної політики, спрямованим на забезпечення сталого розвитку національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності та стимулювання структурних змін. У сучасних умовах, особливо в період відновлення економіки, роль держави у формуванні інвестиційного середовища значно зростає, що обумовлює необхідність ефективного використання бюджетних ресурсів.

На нашу думку, сутність бюджетних інструментів інвестиційної підтримки полягає у цілеспрямованому впливі держави на інвестиційні процеси через формування, розподіл та використання фінансових ресурсів бюджету. Такі інструменти дозволяють не лише забезпечити фінансування стратегічно важливих проєктів, але й створити сприятливі умови для залучення приватних інвестицій.

У системі бюджетних інструментів інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку особливе місце займають бюджетні інвестиції, які виступають базовою формою реалізації інвестиційної функції держави. Саме через механізм бюджетних інвестицій забезпечується безпосереднє спрямування фінансових ресурсів на створення

та модернізацію об'єктів економічної і соціальної інфраструктури, реалізацію стратегічно важливих проєктів і програм, а також формування умов для активізації інвестиційної діяльності.

В. Руденко наголошує, що бюджетні інвестиції виступають важливою умовою забезпечення інвестиційного розвитку, сприяють реалізації проєктів соціальної значущості та здійснюють вплив на інвестиційну активність як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях [23].

Гордей О., Новицька О., та Левонюк А. відзначають, що збройна агресія російської федерації проти України спричинила глибоку економічну кризу та суттєво ускладнила функціонування національної економіки. Це призвело до погіршення діяльності соціально-гуманітарних сфер, скорочення зовнішньоекономічної активності та часткового припинення роботи підприємств. Умови воєнного стану зумовили необхідність трансформації економічних процесів і водночас окреслили нові орієнтири розвитку бюджетного інвестування. У таких умовах воно набуває стратегічного значення як інструмент відновлення економіки, зміцнення інфраструктури та забезпечення стабільного функціонування ключових секторів [7].

Такої ж думки є Касич А., Глухова В. та Кравченко Х., що основним призначенням бюджетних інвестицій є забезпечення інвестиційної підтримки розвитку реального сектору економіки та соціальної сфери. Їх результативне використання сприяє формуванню ефективної системи надання суспільних послуг, що, у свою чергу, створює передумови для підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави та зростання добробуту населення. Водночас бюджетні інвестиції забезпечують зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери, стимулюють інвестиційну активність і виступають важливим чинником економічного зростання країни [16].

Щур Р., Мацьків В. та ін. зазначають, що у сучасних умовах бюджетне інвестування виступає одним із визначальних чинників забезпечення сталого економічного розвитку держави, оновлення інфраструктури та підвищення якості надання суспільних послуг. В Україні його роль істотно посилилася в умовах воєнного стану, загострення структурних дисбалансів та необхідності відновлення економіки у післявоєнний період. Обмеженість фінансових можливостей, зростання обсягу соціальних зобов'язань держави та потреба у відбудові зруйнованих територій зумовлюють актуальність підвищення ефективності використання бюджетних інвестицій. Водночас сучасна система бюджетного інвестування характеризується низкою проблем, зокрема недостатньою узгодженістю стратегічного планування з бюджетними рішеннями, обмеженою інституційною спроможністю органів державної влади та недосконалістю підходів до оцінювання інвестиційних проєктів. У зв'язку з цим дослідження розвитку бюджетного інвестування в Україні набуває особливої теоретичної та практичної значущості [27].

В умовах сучасних воєнно-економічних трансформацій дослідження питань управління бюджетними інвестиціями набуває особливої значущості, оскільки проблеми раціонального та результативного використання державних фінансових ресурсів стають дедалі більш очевидними та потребують невідкладного вирішення. Сьогодні ефективність бюджетного інвестування розглядається як складний багатогранний процес, що активно аналізується у наукових колах з різних методологічних підходів. Значні обсяги бюджетних асигнувань, які спрямовуються на інвестиційні цілі, зумовлюють необхідність посилення фінансового контролю, підвищення прозорості та забезпечення максимальної віддачі від їх використання. Водночас, незважаючи на активізацію наукових досліджень у цій сфері, практична реалізація механізмів бюджетного інвестування супроводжується низкою неврегульованих питань, що свідчить про потребу подальшого вдосконалення інструментів управління та підходів до оцінки їх ефективності [3].

Оснoву державної підтримки інвестиційної діяльності становлять бюджетні інвестиції, які водночас виступають важливим інструментом державного впливу на інвестиційні процеси. При цьому вітчизняне законодавство характеризується відсутністю чіткого трактування поняття бюджетного інвестування, що зумовлює наявність теоретичних і практичних невизначеностей у цій сфері [6].

У чинному законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «бюджетні інвестиції».

У цьому контексті виникає необхідність уточнення сутності поняття «бюджетні інвестиції» та визначення їх ролі у забезпеченні відновлювальних процесів у національній економіці, що дозволяє більш глибоко розкрити зміст і функціональне призначення даного інструменту бюджетної політики.

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції – це сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей, які спрямовуються у різні сфери господарської чи іншої діяльності з метою отримання економічного результату у вигляді прибутку, а також досягнення соціального або екологічного ефекту [1].

У Бюджетному кодексі зазначається, що публічні інвестиції охоплюють фінансові ресурси державного та місцевих бюджетів, включаючи кошти міжнародної технічної допомоги, а також залучені під державні чи місцеві гарантії. До їх складу також належать капітальні вкладення державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також господарських товариств, у яких частка держави перевищує 50 % (за винятком банків), за умови, що такі інвестиції не здійснюються за рахунок їх власних коштів. Зазначені ресурси спрямовуються на створення, придбання, реконструкцію або модернізацію основних засобів, інших необоротних матеріальних і нематеріальних активів із терміном використання понад один рік, а також на виконання зобов'язань за договорами державно-приватного партнерства [5].

О. Гетманець у своїх дослідженнях розглядає наявні термінологічні розбіжності та труднощі практичного використання понять «бюджетні інвестиції» і «публічні інвестиції» в сучасному правовому середовищі України, а також окреслює можливі підходи до їх узгодження [6].

М. Бліхар визначає бюджетні інвестиції як процес спрямування бюджетних ресурсів на відтворення основного капіталу з метою нарощення державних і муніципальних активів, а також забезпечення виконання загальнодержавних і місцевих завдань [4].

Кириленко О. та Малиняк Б. вважають, що бюджетні інвестиції охоплюють бюджетні кошти, що спрямовуються на створення і придбання об'єктів основного капіталу, зокрема будівель, споруд, обладнання, транспортних засобів, а також нематеріальних активів, проведення їх капітального ремонту, модернізації, реконструкції та реставрації, поліпшення земельних ресурсів і здійснення капітальних трансфертів [17].

Затонацька Т. розглядає бюджетні інвестиції як видатки державного та місцевих бюджетів, що спрямовуються на фінансування цільових програм економічного, науково-технічного та соціального розвитку, а також програм розвитку окремих галузей економіки і регіонів [10].

На думку колективу авторів Касич А., Глухової В. та Кравченко Х., бюджетні інвестиції – це капітальні видатки, що спрямовуються на формування та оновлення основного капіталу, включаючи будівництво, придбання, ремонт, реконструкцію і реставрацію об'єктів виробничого та невиробничого призначення. До їх складу також належать витрати на створення державних запасів і резервів, придбання капітальних

активів, здійснення безповоротних платежів і компенсацію втрат, пов'язаних із пошкодженням основного капіталу. Крім того, бюджетні інвестиції охоплюють фінансування структурної перебудови національної економіки, надання субвенцій та інші видатки, спрямовані на забезпечення розширеного відтворення за рахунок бюджетних ресурсів [16].

Аналіз наукових підходів свідчить про відсутність єдиного трактування поняття «бюджетні інвестиції», однак більшість дослідників акцентують увагу на їх капітальному характері, цільовій спрямованості та ролі у забезпеченні соціально-економічного розвитку.

На нашу думку, бюджетні інвестиції – це капітальні видатки державного та місцевих бюджетів, що мають цільовий та відтворювальний характер і спрямовуються на фінансування створення, реконструкції, модернізації та розвитку об'єктів економічної і соціальної інфраструктури, а також реалізацію інвестиційних проєктів і програм, забезпечуючи розширене відтворення публічного капіталу, підвищення ефективності функціонування національної економіки та досягнення стійкого соціально-економічного розвитку.

Запропоноване трактування бюджетних інвестицій як капітальних видатків, спрямованих на розширене відтворення публічного капіталу та забезпечення соціально-економічного розвитку, зумовлює необхідність їх розгляду в контексті загальної структури видаткової частини Державного бюджету України. Саме через систему бюджетних видатків відбувається практична реалізація інвестиційної функції держави, що дає змогу оцінити масштаби, пріоритети та ефективність використання фінансових ресурсів. У зв'язку з цим доцільним є аналіз видатків Державного бюджету України, зокрема їх розподілу за економічною класифікацією, що дозволяє виокремити місце та роль капітальних видатків у забезпеченні інвестиційних процесів.

Видатки Державного бюджету України під час війни зазнали кардинальної трансформації. Пріоритетними напрямками фінансування стали оборона, безпека, соціальний захист населення та підтримка функціонування державних інституцій. Частка видатків на сектор безпеки і оборони суттєво зросла, що обумовило перерозподіл ресурсів з інших сфер, зокрема інвестиційних та інноваційних програм. У результаті відбулося скорочення капітальних видатків, які традиційно відіграють ключову роль у забезпеченні економічного розвитку.

Розглянемо динаміку виконання видатків держбюджету протягом 2021–2025 рр. за економічною класифікацією.

На рис 1. відображено динаміку виконання видатків Державного бюджету України за економічною класифікацією у 2021–2025 рр., що свідчить про суттєве зростання як поточних, так і капітальних видатків протягом досліджуваного періоду [18].

Найбільшу частку у структурі видатків традиційно займають поточні видатки. У 2021 р. їх обсяг становив 1356,2 млрд грн, у 2022 р. – 2617,1 млрд грн, а у 2023 р. зріс до 3805,8 млрд грн. У наступні роки тенденція до зростання зберігається: у 2024 р. поточні видатки досягли 4181,4 млрд грн, а у 2025 р. – 5137,7 млрд грн. Таким чином, за аналізований період їх обсяг зріс майже у 3,8 рази, що свідчить про значне розширення фінансування поточних потреб держави.

Капітальні видатки, хоча і мають значно менші обсяги порівняно з поточними, також демонструють зростаючу динаміку. У 2021 р. вони становили 134,1 млрд грн, у 2022 р. – 88,4 млрд грн (що свідчить про тимчасове скорочення в умовах початку повномасштабної війни), після чого у 2023 р. їх обсяг зріс до 208,5 млрд грн. У 2024–2025 рр. спостерігається подальше збільшення капітальних видатків — до 305,2 млрд грн та

335,8 млрд грн відповідно, що вказує на поступове відновлення інвестиційної складової бюджету.

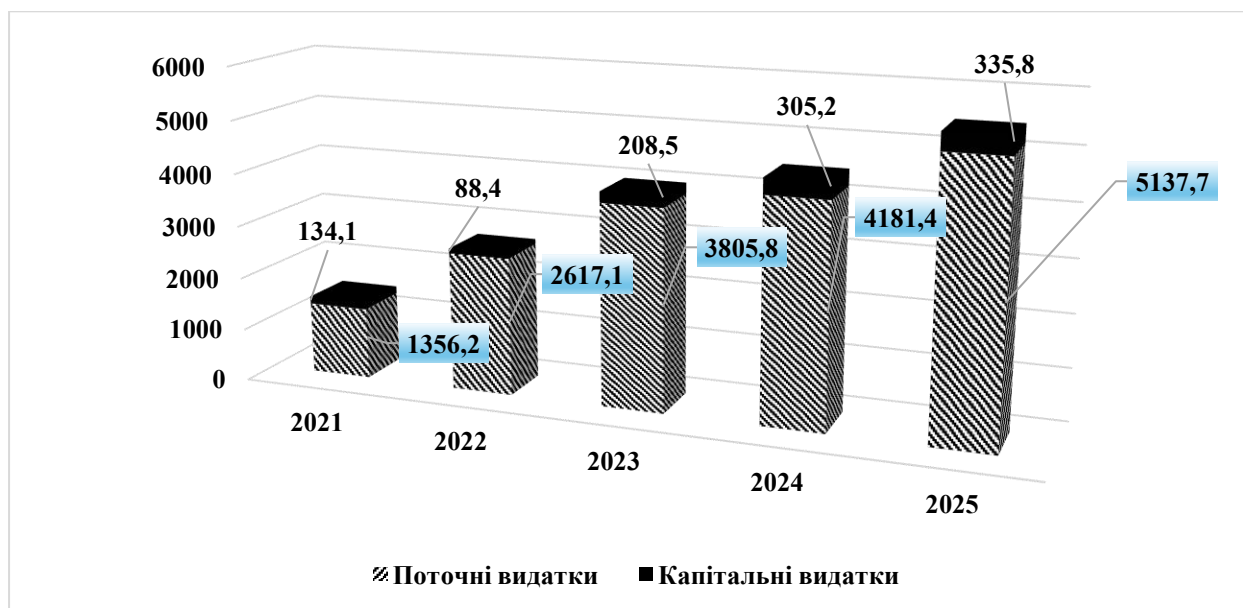

Рис. 1 Динаміка виконання видатків Державного бюджету України протягом 2021–2025рр. за економічною класифікацією [18]

Разом з тим, співвідношення між поточними та капітальними видатками свідчить про суттєве домінування поточних витрат у структурі видаткової частини бюджету. Це обумовлено необхідністю фінансування оборонних потреб, соціальних виплат та утримання державного сектору в умовах воєнного стану.

Динаміка видатків Державного бюджету України характеризується значним зростанням їх загального обсягу при збереженні дисбалансу між поточними та капітальними видатками. Така структура обмежує можливості бюджету щодо фінансування інвестиційних проєктів та потребує пошуку ефективних механізмів посилення інвестиційної складової бюджетної політики.

Для оцінки можливостей держави щодо фінансування відновлювальних та інвестиційних процесів доцільно перейти до аналізу складу та структури видатків Державного бюджету України у 2021–2025 рр. за економічною класифікацією (табл. 4.2.1.) [18].

Аналіз складу та структури видатків Державного бюджету України за економічною класифікацією у 2021–2025 рр. свідчить про суттєве зростання їх загального обсягу та зміну пріоритетів бюджетної політики в умовах воєнного стану. Загальний обсяг видатків держбюджету зріс з 1490,3 млрд грн у 2021 р. до 5473,5 млрд грн у 2025 р., тобто у 3,7 рази. Найбільш стрімке зростання відбулося у 2022–2023 рр., що пов'язано з різким збільшенням фінансування оборонних, соціальних та інших першочергових потреб держави.

У структурі видатків домінують поточні видатки, частка яких упродовж досліджуваного періоду становить понад 90 %. У 2021 р. вона дорівнювала 91,0 %, у 2022 р. зросла до 96,7 %, а у 2023–2025 рр. стабілізувалася на рівні 93–95 %. Обсяг поточних видатків зріс з 1356,2 млрд грн до 5137,7 млрд грн, що свідчить про їх пріоритетність у бюджетній політиці держави.

У складі поточних видатків найбільшу питому вагу займають витрати на використання товарів і послуг, які зросли з 382,5 млрд грн у 2021 р. до 1659,4 млрд грн у

2025 р., а їх частка досягла 30,3 %. Це зумовлено значним збільшенням витрат на забезпечення оборонного сектору та функціонування державного апарату.

Видатки на оплату праці та нарахування також суттєво зросли — з 262,8 млрд грн у 2021 р. до 1568,1 млрд грн у 2025 р., а їх частка у структурі видатків збільшилася до 28,7 %. Така динаміка пояснюється підвищенням рівня грошового забезпечення військовослужбовців та працівників бюджетної сфери.

Видатки на соціальне забезпечення, незважаючи на зростання в абсолютному вираженні (з 343,5 млрд грн до 663,7 млрд грн), мають тенденцію до зниження частки у загальній структурі — з 23,0 % у 2021 р. до 12,1 % у 2025 р., що свідчить про зміну пріоритетів бюджетної політики.

Суттєвого зростання зазнали поточні трансферти — з 195,3 млрд грн у 2021 р. до 862,7 млрд грн у 2025 р., а їх частка зросла до 15,8 %, що пов'язано з необхідністю підтримки населення, підприємств та регіонів у кризових умовах.

Видатки на обслуговування державного боргу також мають тенденцію до зростання — з 153,1 млрд грн до 355,8 млрд грн, що обумовлено збільшенням боргового навантаження на бюджет.

Капітальні видатки, на відміну від поточних, займають значно меншу частку у структурі бюджету. У 2021 р. їх частка становила 9,0 %, у 2022 р. скоротилася до 3,3 %, а у 2023–2025 рр. поступово зросла до 6,1 %. Обсяг капітальних видатків зріс з 134,1 млрд грн до 335,8 млрд грн, однак їх частка залишається недостатньою для забезпечення інвестиційного розвитку.

У складі капітальних видатків основну частину становлять видатки на придбання основного капіталу, які зросли з 32,0 млрд грн до 190,9 млрд грн, що свідчить про поступове відновлення інвестиційної діяльності держави. Капітальні трансферти також демонструють зростання, однак їх частка залишається відносно стабільною.

Отже, спостерігається формування структури видатків Державного бюджету України з домінуванням поточних витрат та обмеженою часткою капітальних видатків. Така модель забезпечує фінансування першочергових потреб держави в умовах воєнного стану, однак стримує реалізацію інвестиційних проєктів та довгострокового економічного розвитку. Це обумовлює необхідність підвищення ефективності бюджетної політики та посилення ролі інвестиційної складової видатків, що є важливим для забезпечення відновлення та розвитку економіки України.

Розглянемо видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією, що дасть змогу побачити наскільки структура видатків відповідає цілям інвестиційного розвитку та відновлення економіки. Аналіз складу та структури видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією у 2021–2025 рр. свідчить про суттєву зміну пріоритетів бюджетної політики під впливом воєнних факторів та необхідності забезпечення національної безпеки (табл. 2.) [11–15].

Загальний обсяг видатків державного бюджету зріс з 1490,3 млрд грн у 2021 р. до 5473,5 млрд грн у 2025 р., що становить приріст у 3,7 рази. Водночас відбулося значне переформатування структури видатків за функціональним призначенням.

Найбільш вагомою тенденцією є різке зростання видатків на оборону. Якщо у 2021 р. їх частка становила лише 8,6 %, то у 2022 р. вона зросла до 42,2 %, а у 2025 р. досягла 56,1 %. В абсолютному вираженні видатки на оборону збільшилися з 127,5 млрд грн до 3069,8 млрд грн, що свідчить про їх домінуючу роль у структурі бюджету та пріоритетність фінансування сектору безпеки в умовах війни. Водночас видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, які у 2021 р. займали найбільшу частку (22,8 %), поступово зменшуються до 8,3 % у 2025 р., незважаючи на зростання в абсолютному вимірі. Така тенденція відображає зміну бюджетних пріоритетів на користь оборонного сектору.

Таблиця 1

Аналіз складу та структури видатків Державного бюджету України протягом 2021-2025рр.
за економічною класифікацією [18]

Видатки за економічною класифікацією	2021р.		2022р.		2023р.		2024р.		2025р.		Відхилення 2025р. від							
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	2021р.		2022р.		2023р.		2024р.	
											млрд грн	темп прир-ту, %	млрд грн	темп прир-ту, %	млрд грн	темп приросту, %	млрд грн	темп приросту, %
Поточні видатки	1356,2	91,0	2617,1	96,7	3805,8	94,8	4181,4	93,2	5137,7	93,8	3781,5	278,8	2520,6	96,3	1331,9	34,9	956,3	22,8
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	262,8	17,6	994,4	36,8	1235,1	30,7	1302,7	29,0	1568,1	28,7	1305,3	496,6	573,7	57,6	333	26,9	265,4	20,3
Використання товарів та послуг	382,5	25,7	750,6	27,7	1549,9	38,6	1373,0	30,6	1659,4	30,3	1276,9	333,8	908,8	121,0	109,5	7,0	286,4	20,8
Обслуговування боргових зобов'язань	153,1	10,3	159,7	5,9	252,2	6,3	303,0	6,8	355,8	6,5	202,7	132,3	196,1	122,7	103,6	41,0	52,8	17,4
Поточні трансферти	195,3	13,1	188,5	7,0	213,8	5,3	595,0	13,3	862,7	15,8	667,4	435,9	674,2	357,6	648,9	303,5	267,7	44,9
Соціальне забезпечення	343,5	23,0	509,5	18,8	534,1	13,3	579,2	12,9	663,7	12,1	320,2	93,2	154,2	30,2	129,6	24,2	84,5	14,5
Інші поточні видатки	19,0	1,3	14,2	0,5	20,6	0,5	28,2	0,6	27,8	0,5	8,8	46,3	13,6	95,7	7,2	34,9	-0,4	-1,4
Капітальні видатки	134,1	9,0	88,4	3,3	208,5	5,2	305,2	6,8	335,8	6,1	201,7	150,4	247,4	279,8	127,3	61,1	30,6	10,0
Придбання основного капіталу	32,0	2,1	57,8	2,1	103,8	2,5	178,1	4	190,9	3,5	158,9	496,5	133,1	230,2	87,1	83,9	12,8	7,1
Капітальні трансферти	102,1	6,8	30,6	1,1	104,6	2,6	127,0	2,8	144,8	2,7	42,7	41,8	114,2	373,2	40,2	38,4	17,8	14
Всього	1490,3	100,0	2705,4	100,0	4 014,4	100,0	4486,6	100,0	5473,5	100,0	3983,2	267,2	2768,1	102,3	1459,1	36,3	986,9	21,9

Таблиця 2

Аналіз складу та структури видатків Державного бюджету України протягом 2021-2025 рр.
за функціональною класифікацією [11-15]

Видатки за функціональною класифікацією	2021р.		2022р.		2023р.		2024р.		2025р.		Відхилення 2025р. від							
	2021р.		2022р.		2023р.		2024р.		2025р.		2021р.		2022р.		2023р.		2024р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	темп приросту, %	млрд грн	темп приросту, %	млрд грн	темп приросту, %	млрд грн	темп приросту, %
Загальнодержавні функції	206,6	13,9	202,0	7,5	296,1	7,3	374,3	8,3	438,6	8,0	232	112,3	236,6	117,1	187,5	63,3	64,3	17,1
Оборона	127,5	8,6	1142,9	42,2	2097,6	52,3	2304,4	51,4	3069,8	56,1	2942,3	2307,7	1926,9	168,5	972,2	46,3	765,4	33,2
Громадський порядок, безпека, судова влада	174,4	11,7	443,3	16,4	574,6	14,3	692,6	15,4	819,3	14,9	644,9	369,7	376	84,8	244,7	42,5	126,7	18,2
Економічна діяльність	181,0	12,1	95,4	3,5	134,3	3,3	163,1	3,6	168,7	3,1	-12,3	-6,7	73,3	76,8	34,4	25,6	5,6	3,4
Охорона навколишнього середовища	8,2	0,6	4,7	0,2	5,2	0,1	9,5	0,2	10,5	0,2	2,3	28,0	5,8	123,4	5,3	101,9	1	10,5
Житлово-комунальне господарство	0,2	0,0	0,5	0,0	8,3	0,2	7,5	0,2	14,9	0,3	14,7	7350	14,4	2880	6,6	79,5	7,4	98,6
Охорона здоров'я	170,5	11,4	184,3	6,8	179,2	4,5	201,4	4,5	218,8	4,0	48,3	28,3	34,5	18,7	39,6	22,0	17,4	8,6
Духовний та фізичний розвиток	16,0	1,1	11,1	0,4	11,8	0,2	16,2	0,4	15,7	0,3	-0,3	-1,8	4,6	41,4	3,9	33,0	-0,5	-3,1
Освіта	63,8	4,3	58,5	2,2	60,4	1,5	64,7	1,4	67,2	1,2	3,4	5,3	8,7	14,8	6,8	6,29	2,5	3,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	339,3	22,8	426,0	15,7	469,2	11,6	464,7	10,4	453,4	8,3	114,1	33,6	27,4	6,4	-15,8	-3,36	-11,3	-2,4
Міжбюджетні трансферти	202,7	13,6	136,8	5,1	177,3	4,4	187,9	4,2	196,0	3,6	-6,7	-3,3	59,2	43,2	18,7	10,5	8,1	4,3
Всього	1490,3	100	2705,4	100	4 014,4	100	4486,6	100	5473,5	100	3983,2	267,2	2768,1	102,3	1459,1	36,3	986,9	21,9

Суттєве зростання також характерне для видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу: їх обсяг зріс з 174,4 млрд грн у 2021 р. до 819,3 млрд грн у 2025 р., а частка у структурі бюджету збільшилася до 14,9 %. Це свідчить про посилення фінансування правоохоронної та судової систем.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо видатків на охорону здоров'я, частка яких зменшилася з 11,4 % до 4,0 %, та освіту — з 4,3 % до 1,2 %, що свідчить про відносне скорочення фінансування соціально-гуманітарної сфери в структурі бюджету.

Видатки на економічну діяльність мають нестабільну динаміку та загалом характеризуються зниженням частки з 12,1 % у 2021 р. до 3,1 % у 2025 р., що вказує на обмеженість бюджетної підтримки економічного розвитку та інвестиційних процесів.

Загальнодержавні функції також демонструють зменшення частки у 2022–2023 рр. з подальшим незначним зростанням, однак їх питома вага залишається нижчою за довоєнний рівень.

Видатки на охорону навколишнього середовища, житлово-комунальне господарство та духовний і фізичний розвиток мають незначну частку у структурі бюджету та не здійснюють суттєвого впливу на загальну структуру видатків.

Міжбюджетні трансферти також характеризуються зниженням частки — з 13,6 % у 2021 р. до 3,6 % у 2025 р., що свідчить про централізацію фінансових ресурсів на рівні державного бюджету.

Окремої уваги потребує трансформація структури бюджетних видатків. У воєнний період відбулося зміщення акцентів від розвитку до забезпечення виживання економіки та держави, так як домінуючу роль відіграють витрати на оборону та безпеку, тоді як фінансування соціальної та економічної сфер має відносно менше значення. І це проявляється у скороченні фінансування довгострокових інвестиційних програм та концентрації ресурсів на поточних потребах. Така ситуація, хоча й є об'єктивно зумовленою, створює ризики для майбутнього економічного зростання та відновлення країни і тому потрібно забезпечити поступове відновлення інвестиційної складової бюджетної політики шляхом підвищення ефективності розподілу фінансових ресурсів, переорієнтації частини видатків на фінансування капітальних вкладень та реалізації пріоритетних інфраструктурних і відновлювальних проєктів.

Аналіз видаткової частини Державного бюджету України дає змогу окреслити загальні тенденції та пріоритети розподілу фінансових ресурсів, проте не дозволяє повною мірою оцінити їх цільове спрямування на реалізацію окремих інвестиційних напрямів. У цьому контексті особливого значення набувають бюджетні цільові фонди як інструмент акумулювання та цільового використання ресурсів, орієнтований на підтримку інвестиційних процесів та відновлення економіки.

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення бюджетні цільові фонди відіграють важливу роль у забезпеченні фінансування пріоритетних сфер, зокрема енергетики, транспорту, житлово-комунального господарства та регіонального розвитку.

Бюджетні цільові фонди мають важливе значення для регулювання інвестиційних процесів, оскільки забезпечують концентрацію фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках, що визначають інвестиційний розвиток держави [24].

Цільові бюджетні фонди в Україні являють собою централізовані грошові ресурси, які формуються у складі державного бюджету, а в окремих випадках — у межах місцевих бюджетів [24].

На нашу думку, цільові бюджетні фонди — це частина бюджетних ресурсів, що формуються у складі державного або місцевих бюджетів і мають чітко визначене цільове призначення, спрямоване на фінансування конкретних програм, заходів або інвестиційних проєктів.

Відповідно до Бюджетного кодексу в Україні передбачено функціонування таких державних цільових фондів в межах бюджету як: Резервний фонд бюджету, Державний фонд регіонального розвитку, Державний дорожній фонд, Державний фонд поводження з радіоактивними відходами, Державний фонд розвитку водного господарства, Державний фонд внутрішніх водних шляхів та Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації [5].

Резервний фонд бюджету призначений для фінансування непередбачених і разових видатків, які не були враховані під час планування бюджету; порядок використання його коштів визначається Кабінетом Міністрів України, а рішення про їх виділення приймаються органами виконавчої влади різних рівнів. Обсяг фонду обмежується 1% видатків загального фонду бюджету, що підкреслює його допоміжну роль, а використання коштів супроводжується регулярною звітністю перед представницькими органами. Формування резервного фонду є обов'язковим для державного бюджету, тоді як на місцевому рівні його створення здійснюється за рішенням відповідних рад [5].

Державний дорожній фонд функціонує у складі спеціального фонду бюджету та забезпечує фінансування будівництва, реконструкції, утримання автомобільних доріг, розвитку транспортної інфраструктури та реалізації інвестиційних проєктів у дорожній сфері [5].

За результатами аналізу Звіту про використання коштів державного дорожнього фонду Державної казначейської служби України за 2024 рік встановлено, що загальний обсяг фінансування фонду з урахуванням внесених змін становив 25,9 млрд грн, тоді як фактичне виконання досягло 16,68 млрд грн, або 64,4% від уточненого плану (рис. 2.) [22]. Такий рівень виконання свідчить про наявність суттєвого розриву між запланованими та фактичними обсягами фінансування, що може бути обумовлено як обмеженістю фінансових ресурсів держави, так і специфікою реалізації інфраструктурних проєктів у період підвищеної економічної невизначеності.

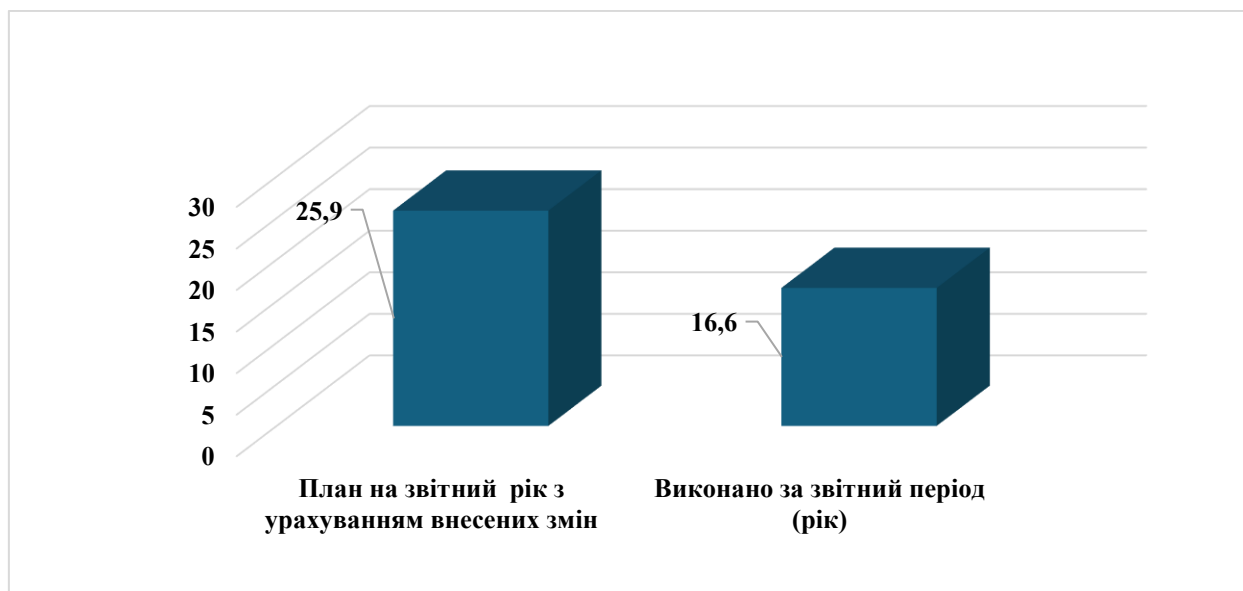

Рис. 2. Використання коштів Державного дорожнього фонду у 2024 році, млрд грн [22]

Аналіз джерел формування фінансових ресурсів фонду показує, що вагому роль відігравали зовнішні запозичення, затверджені в обсязі 8,8 млрд грн, однак фактичний рівень їх використання склав лише 2,31 млрд грн, або 26,3%. Така ситуація свідчить про

обмежене використання боргових інструментів для фінансування дорожньої інфраструктури, що, у свою чергу, стримує реалізацію капіталомістких інвестиційних проєктів.

Основна частина ресурсів фонду була сформована за рахунок змін обсягів бюджетних коштів, що перевищували 17,1 млрд грн, що вказує на підвищену залежність фінансування дорожньої галузі від внутрішніх бюджетних можливостей.

У структурі використання коштів домінуюче місце займають видатки на розвиток і утримання автомобільних доріг загального користування державного значення, обсяг яких становив 14,37 млрд грн, або близько 86% загального обсягу виконаних видатків. Така концентрація ресурсів свідчить про пріоритетність забезпечення функціонування існуючої дорожньої мережі.

Водночас видатки інвестиційного характеру, зокрема на розвиток автомагістралей та реформування дорожнього сектору, становили лише 1,91 млрд грн (близько 11,4%), що відображає обмеження масштабних інфраструктурних перетворень. Позитивною тенденцією є високий рівень виконання видатків на розбудову прикордонної дорожньої інфраструктури (295,8 млн грн, або понад 90% плану), що обумовлено необхідністю забезпечення стабільності експортно-логістичних маршрутів в умовах трансформації зовнішньоекономічних зв'язків.

Натомість фінансування напрямів, пов'язаних із розвитком та відновленням транспортних зв'язків, залишається незначним (110,9 млн грн), що свідчить про обмеженість інвестицій у розширення інфраструктурного потенціалу [22].

В умовах воєнного стану відбувається трансформація функціонального призначення Державного дорожнього фонду: від інструменту інвестиційного розвитку до механізму підтримки базового функціонування транспортної інфраструктури. Така трансформація зумовлює зниження інвестиційної активності у дорожньому секторі та обмежує можливості довгострокового економічного зростання.

Водночас підвищення ефективності використання коштів фонду потребує вдосконалення механізмів планування, розширення практики залучення позабюджетних ресурсів, а також посилення контролю за реалізацією інфраструктурних проєктів, що особливо актуально в контексті післявоєнного відновлення економіки.

Державний фонд поводження з радіоактивними відходами спрямований на фінансування заходів, пов'язаних із створенням, експлуатацією та модернізацією об'єктів поводження з радіоактивними відходами, включаючи інвестиційні проєкти у цій сфері [5]. Аналіз використання коштів Державного фонду поводження з радіоактивними відходами за 2024 рік свідчить про певну диспропорцію між обсягами надходжень і фактичним фінансуванням видатків [22].

Доходи фонду формувалися за рахунок екологічного податку, який становив 632,15 млн грн за планом, однак фактичні надходження перевищили запланований обсяг і склали 712,61 млн грн, що вказує на перевиконання доходної частини приблизно на 12,7%. Основним джерелом цих надходжень був податок за утворення та зберігання радіоактивних відходів [22].

Водночас видаткова частина фонду була виконана на рівні 430,16 млн грн, що становить лише близько 68% від затвердженого плану (632,15 млн грн). Усі кошти були спрямовані за однією бюджетною програмою — на виконання робіт у сфері поводження з радіоактивними відходами, зокрема будівництво та експлуатацію комплексу «Вектор». Це свідчить про вузьку спрямованість використання ресурсів фонду (рис. 3.).

Окремої уваги потребує показник змін залишків коштів: при наявності значного залишку на початок року (2,81 млрд грн) та його зростанні до 3,09 млрд грн на кінець року, спостерігається недостатній рівень освоєння фінансових ресурсів. Негативне

значення змін (-282,45 млн грн) підтверджує тенденцію до накопичення коштів замість їх активного використання.

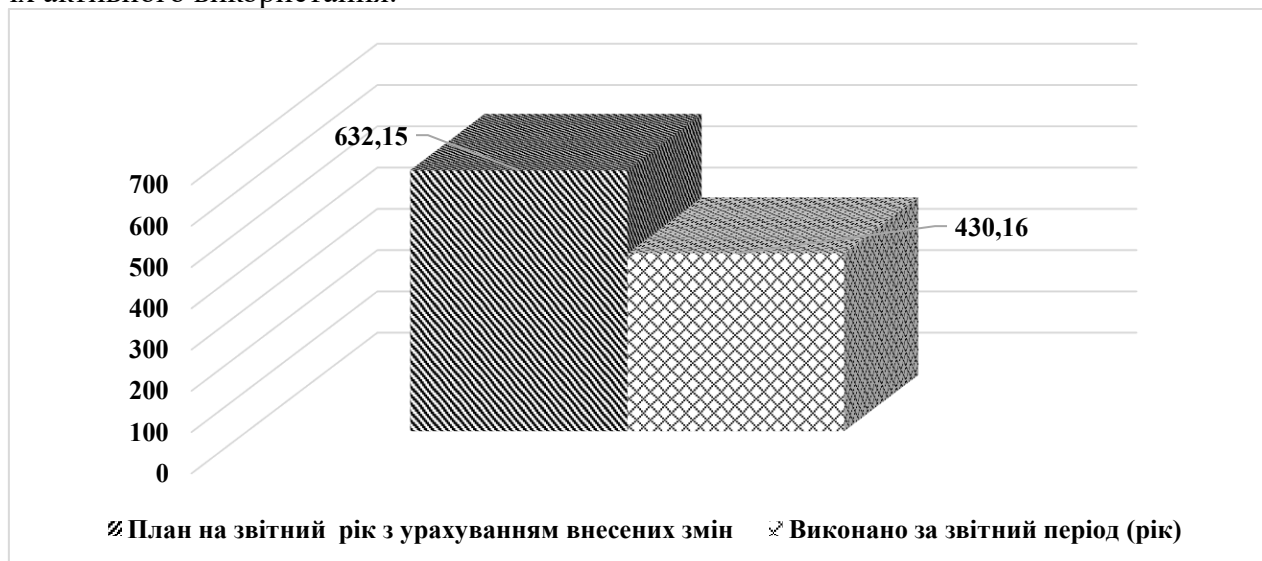

Рис. 3. Використання коштів Державного фонду поводження з радіоактивними відходами у 2024 році, млн грн [22]

Таким чином, попри стабільні та навіть перевищені надходження, ефективність використання коштів фонду залишається обмеженою, що вказує на наявність проблем у реалізації інвестиційних проєктів та потребує підвищення рівня освоєння ресурсів у контексті забезпечення екологічної безпеки та розвитку відповідної інфраструктури.

Державний фонд розвитку водного господарства забезпечує фінансування інвестиційних проєктів у сфері водного господарства, зокрема будівництва та реконструкції меліоративних систем, модернізації водогосподарської інфраструктури та захисту від шкідливої дії вод [5].

Аналіз використання коштів Державного фонду розвитку водного господарства у 2024 році (у млн грн) свідчить про перевищення фактичних надходжень над плановими показниками при одночасно неповному освоєнні видаткової частини [22].

Доходи фонду формувалися за рахунок рентної плати за спеціальне використання води і становили 142,0 млн грн за планом, тоді як фактично надійшло 212,17 млн грн, що перевищує запланований обсяг майже на 49,4%. З урахуванням змін залишків коштів загальний фінансовий ресурс фонду зріс до 273,41 млн грн.

Водночас фактичні видатки склали 152,84 млн грн, або близько 55,9% від уточненого плану (273, 4 млн грн), що вказує на недостатній рівень освоєння коштів (рис. 4.). Основна частина фінансування була спрямована на заходи із захисту від шкідливої дії вод — 114,85 млн грн (понад 75% усіх видатків), що свідчить про пріоритетність протипаводкових та захисних заходів. На забезпечення централізованого водопостачання сільських населених пунктів використано 24,49 млн грн, а на експлуатацію водогосподарського комплексу — 13,50 млн грн.

Значні залишки коштів на початок (340,41 млн грн) і їх подальше зростання до 399,73 млн грн на кінець року свідчать про накопичення ресурсів та обмежену ефективність їх використання. Негативне значення змін обсягів бюджетних коштів (-59,33 млн грн) підтверджує тенденцію до неповного освоєння фінансових ресурсів.

Таким чином, попри достатній рівень фінансового забезпечення, ефективність використання коштів фонду залишається недостатньою, що вказує на необхідність підвищення якості планування та реалізації інвестиційних заходів у сфері водного господарства.

Державний фонд внутрішніх водних шляхів спрямований на розвиток інфраструктури внутрішнього водного транспорту, утримання водних шляхів, реалізацію інвестиційних проєктів та забезпечення безпеки судноплавства [5].

Рис. 4. Використання коштів Державного фонду розвитку водного господарства у 2024 році, млн грн [22]

Доходи фонду формувалися переважно за рахунок рентної плати за спеціальне використання води, яка за планом становила 156,7 млн грн, проте фактично надійшло лише 96,03 млн грн (61,3% виконання). Надходження від ввізного мита були незначними — 0,38 млн грн при запланованих 2,0 млн грн. Таким чином, дохідна частина фонду виконана на низькому рівні [22].

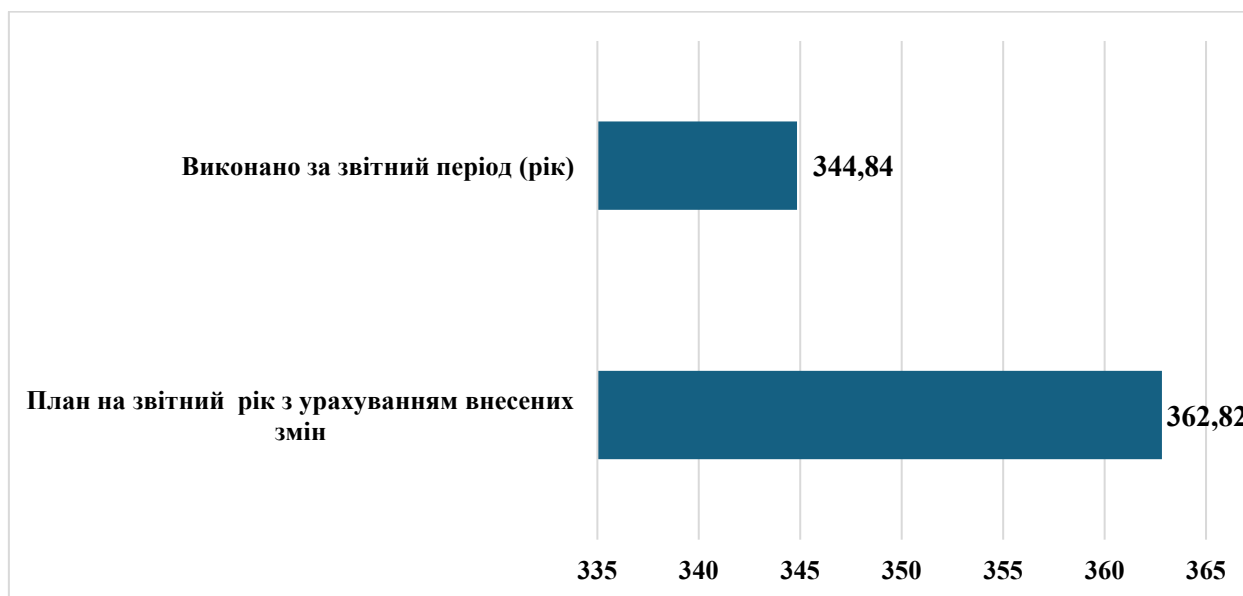

Рис. 5. Використання коштів Державного внутрішніх водних шляхів у 2024 році, млн грн [22]

Зменшення залишків коштів з 623,70 млн грн до 375,27 млн грн підтверджує активне використання накопичених ресурсів у звітному періоді. Це свідчить про підвищення ефективності реалізації інвестиційних заходів у сфері внутрішнього водного транспорту.

Разом з тим, за рахунок значних залишків коштів на початок року (623,70 млн грн) та позитивних змін обсягів бюджетних ресурсів (+248,43 млн грн) загальний фінансовий ресурс фонду зріс до 362,83 млн грн за уточненим планом.

Фактичні видатки становили 344,84 млн грн, або 95,0% від уточненого плану (362,82 млн грн), що свідчить про високий рівень освоєння коштів (рис. 5.). Усі видатки були спрямовані на фінансування заходів з функціонування та розвитку внутрішніх водних шляхів і відповідної інфраструктури, що вказує на цільову спрямованість використання ресурсів.

Загалом, попри недовиконання доходної частини, фонд забезпечив високий рівень фінансування інфраструктурних проєктів за рахунок накопичених залишків, що дозволило ефективно підтримати розвиток внутрішніх водних шляхів у 2024 році [22].

Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації фінансує інвестиційні проєкти у сфері енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії, скорочення викидів та впровадження інноваційних енергетичних технологій [5].

Аналіз використання коштів Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації у 2024 році свідчить про суттєву невідповідність між обсягами надходжень і рівнем фінансування видатків [22].

Доходи фонду формувалися переважно за рахунок екологічного податку на викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення, обсяг якого значно перевищив планові показники: при затверджених 759,2 млн грн фактичні надходження становили 2 000,57 млн грн, тобто перевищення більш ніж у 2,6 рази. Додатково було залучено 13,48 млн грн міжнародної допомоги, що свідчить про підтримку екологічних та енергоефективних заходів з боку міжнародних партнерів.

Разом з тим, видаткова частина фонду була виконана лише на рівні 393,08 млн грн, або близько 50,9% від уточненого плану (772,68 млн грн), що вказує на низький рівень освоєння коштів. Усі видатки спрямовувалися через єдину бюджетну програму, що охоплює заходи з декарбонізації та підвищення енергоефективності (рис. 6.).

Характерною особливістю є значне накопичення залишків коштів: на кінець року вони становили 1 620,97 млн грн, що підтверджує наявність значного нереалізованого фінансового потенціалу фонду. Від'ємне значення змін обсягів бюджетних коштів (-1 620,97 млн грн) відображає саме процес акумулювання ресурсів, а не їх активного використання.

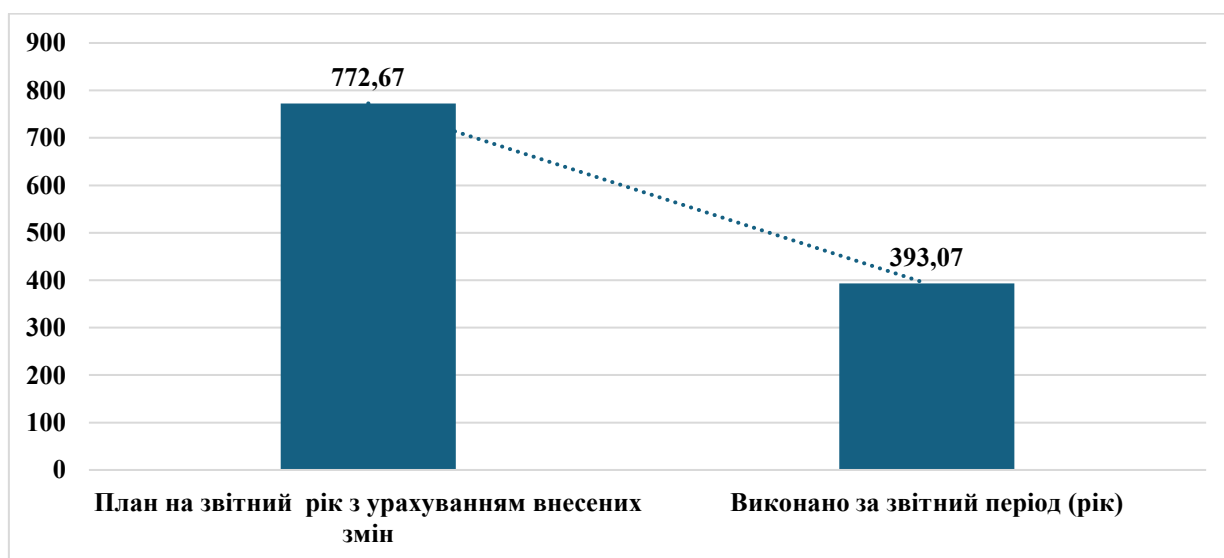

Рис. 6. Використання коштів Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації у 2024 році, млн грн [22]

Таким чином, попри значні фінансові надходження та зростаючу ресурсну базу, ефективність використання коштів фонду залишається недостатньою. Це свідчить про необхідність удосконалення механізмів реалізації інвестиційних проєктів у сфері декарбонізації та енергоефективності, а також підвищення рівня освоєння бюджетних ресурсів у контексті відновлення та сталого розвитку економіки.

Державний фонд регіонального розвитку формується у складі Державного бюджету України як програма публічних інвестицій і спрямовується на реалізацію середньострокових інвестиційних проєктів регіонального розвитку, що відповідають державним і місцевим стратегіям. Щодо використання коштів Державного фонду регіонального розвитку у 2024 році, то в умовах воєнного стану було тимчасово призупинено в Бюджетному кодексі дію статті 24¹ на 2024 рік згідно із Законом № 3460-IX від 09.11.2023 щодо його функціонування [5].

Бюджетні цільові фонди є важливим інструментом інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку, оскільки забезпечують концентрацію фінансових ресурсів на реалізації стратегічно важливих проєктів у сферах інфраструктури, екології та енергоефективності. Водночас їх ефективність в умовах воєнного стану є нерівномірною: поряд із високим рівнем фінансування окремих напрямів спостерігається неповне освоєння коштів і накопичення залишків, що свідчить про необхідність удосконалення механізмів планування та реалізації інвестиційних програм для підвищення результативності використання бюджетних ресурсів.

Аналіз видаткової частини Державного бюджету України та функціонування бюджетних цільових фондів дає змогу оцінити напрями й цільове використання публічних фінансових ресурсів, зокрема їх роль у забезпеченні інвестиційних процесів. Водночас результативність їх реалізації значною мірою залежить від рівня бюджетної збалансованості.

Суттєвою проблемою функціонування Державного бюджету України в умовах війни став значний дефіцит (рис. 7). Його зростання обмежує потенціал держави щодо повноцінного фінансування видатків, зокрема інвестиційного характеру. Основними джерелами покриття дефіциту стали внутрішні та зовнішні запозичення, а також міжнародна фінансова допомога. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні партнери, зокрема Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Європейський Союз, які забезпечують фінансову підтримку у вигляді кредитів, грантів і макрофінансової допомоги.

У 2021 р. дефіцит бюджету становив 198,8 млрд грн, що відповідає відносно помірному рівню та є характерним для докризового періоду. Однак уже у 2022 р. відбулося різке його зростання до 914,7 млрд грн, тобто більш ніж у 4,5 рази, що зумовлено різким збільшенням видатків у зв'язку з початком повномасштабної війни та одночасним скороченням доходів бюджету.

У 2023 р. дефіцит продовжує зростати та досягає 1333,1 млрд грн, що свідчить про збереження значного розриву між доходами та видатками бюджету. У 2024 р. темпи зростання дещо уповільнюються, і дефіцит становить 1358,5 млрд грн, що може вказувати на часткову стабілізацію бюджетної системи.

Разом з тим у 2025 р. спостерігається подальше збільшення дефіциту до 1635,8 млрд грн, що є максимальним значенням за досліджуваний період. Це свідчить про збереження високого рівня бюджетного навантаження та необхідність залучення значних обсягів фінансових ресурсів для його покриття.

З економічної точки зору, зростання бюджетного дефіциту є наслідком випереджального збільшення видатків порівняно з доходами, а також обмеженості внутрішніх джерел фінансування. У таких умовах ключову роль у покритті дефіциту

відіграють зовнішні запозичення та міжнародна фінансова допомога, що підвищує залежність держави від зовнішніх партнерів.

Бюджетний дефіцит виступає одним із ключових факторів, який визначає фінансові можливості держави щодо реалізації інвестиційної політики.

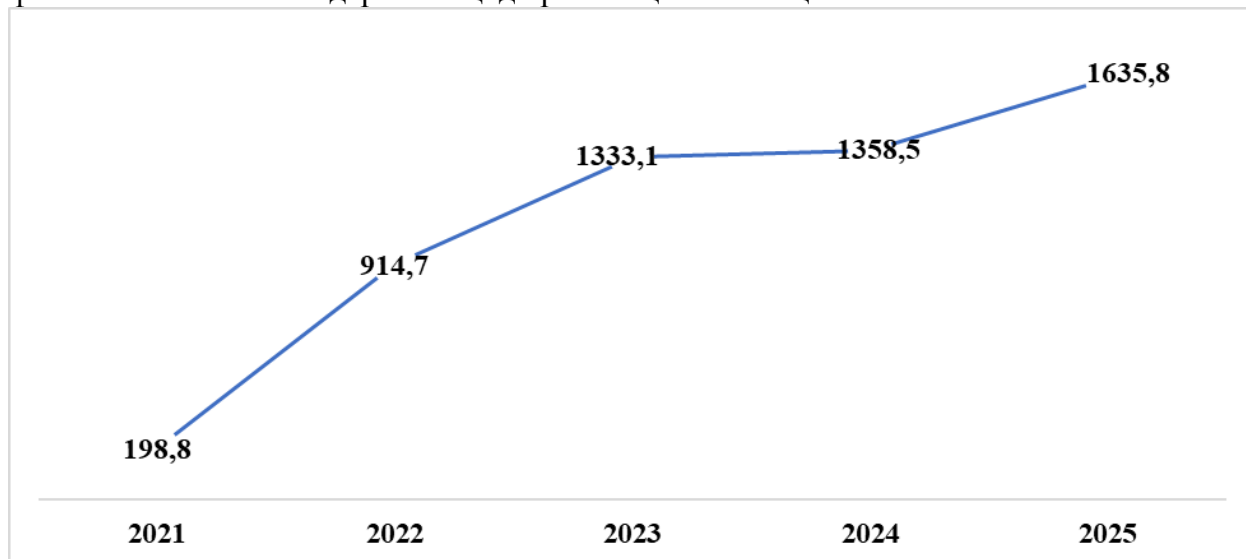

Рис. 7. Дефіцит Державного бюджету України протягом 2021-2025 рр., млрд грн [20]

Його значні обсяги, з одного боку, обмежують можливості прямого бюджетного фінансування розвитку, а з іншого — обумовлюють необхідність пошуку ефективних бюджетних інструментів для стимулювання інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку.

Забезпечення збалансованості бюджетної системи та реалізація видаткової політики держави безпосередньо залежать від обсягів і структури дохідної частини бюджету. Саме доходи формують фінансову основу функціонування держави та визначають її можливості щодо фінансування соціально-економічних і інвестиційних процесів.

Грунтовний аналіз динаміки доходів Державного бюджету України у 2021–2025 рр., представленої на рис. 8, свідчить про стійку тенденцію до їх зростання протягом усього досліджуваного періоду [11-15].

Зокрема, у 2021 р. обсяг доходів становив 1296,9 млрд грн, тоді як у 2025 р. він досяг 3834,2 млрд грн, що означає зростання майже у три рази. Найбільш інтенсивне збільшення доходів спостерігається у 2022–2023 рр., коли їх обсяг зріс з 1787,4 млрд грн до 2671,9 млрд грн. Така динаміка зумовлена, передусім, активним залученням міжнародної фінансової допомоги, а також впливом інфляційних процесів, які сприяли номінальному зростанню бюджетних надходжень.

У наступні роки (2024–2025 рр.) зберігається позитивна тенденція до збільшення доходів бюджету – до 3122,7 млрд грн та 3834,2 млрд грн відповідно. Це свідчить про поступове розширення дохідної бази держави та підвищення рівня мобілізації фінансових ресурсів. Водночас темпи приросту доходів дещо стабілізуються, що може вказувати на адаптацію економіки до нових умов функціонування.

Разом із тим, зростання доходів державного бюджету має переважно номінальний характер і значною мірою залежить від зовнішніх джерел фінансування, що знижує рівень фінансової самостійності бюджетної системи. Крім того, збільшення доходів не супроводжується пропорційним зростанням їх інвестиційної складової, що обмежує можливості держави щодо фінансування довгострокових проєктів розвитку.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про наявність позитивної динаміки доходів Державного бюджету України, однак їх зростання не є достатнім для забезпечення фінансової збалансованості бюджету та формування повноцінного інвестиційного потенціалу.

З огляду на це, доцільним є подальше дослідження структури доходів державного бюджету, що дозволить визначити основні джерела їх формування та оцінити їх роль у забезпеченні інвестиційної підтримки процесів відновлення та розвитку економіки України.

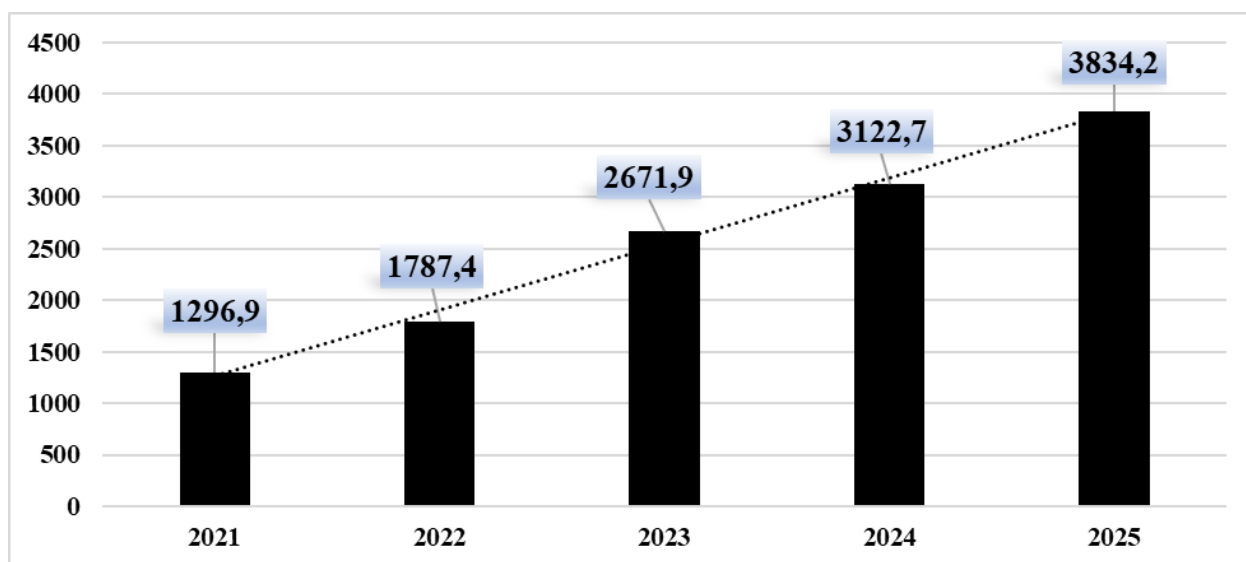

Рис. 8. Динаміка доходів Державного бюджету України протягом 2021-2025 рр., млрд грн [11-15]

Аналіз складу та структури доходів Державного бюджету України у 2021–2025 рр. свідчить про суттєві зміни у джерелах формування бюджетних ресурсів, що зумовлені як внутрішніми економічними трансформаціями, так і впливом воєнних факторів (табл. 3) [18].

У 2021 р. домінуючу роль у формуванні доходів бюджету відігравали податкові надходження, частка яких становила 85,4 % (1107,1 млрд грн), що є характерним для стабільної бюджетної системи. Неподаткові надходження займали другорядне місце (13,5 %), тоді як інші джерела мали незначний вплив на загальну структуру доходів.

Починаючи з 2022 р., відбувається суттєва трансформація структури доходів бюджету. Частка податкових надходжень різко знижується до 53,1 %, що обумовлено спадом економічної активності, зменшенням бази оподаткування та наданням податкових пільг у період воєнного стану. Водночас спостерігається значне зростання ролі зовнішніх джерел фінансування — коштів від закордонних країн і міжнародних організацій, частка яких досягає 26,9 % (481,1 млрд грн). Це свідчить про посилення залежності бюджетної системи від міжнародної фінансової допомоги.

У 2023 р. структурні зрушення поглиблюються. Частка податкових надходжень знижується до 45,04 %, тоді як неподаткові надходження зростають до 37,11 % (991,6 млрд грн), що пояснюється активізацією внутрішніх джерел наповнення бюджету, зокрема доходів від державної власності, адміністративних зборів та інших платежів. Частка міжнародної допомоги дещо зменшується до 16,22 %, однак залишається вагомим джерелом формування доходів бюджету.

У 2024–2025 рр. спостерігається певна стабілізація структури доходів. Частка податкових надходжень зростає до понад 52 %, що свідчить про поступове відновлення фіскальної спроможності держави та адаптацію економіки до нових умов функціонування. Водночас неподаткові надходження зберігають значну частку — близько 31–32 %, що підтверджує їх важливу роль у забезпеченні бюджетних ресурсів. Частка міжнародної фінансової допомоги поступово знижується (з 15,18 % у 2024 р. до 14,29 % у 2025 р.), однак залишається суттєвою, що вказує на збереження залежності бюджету від зовнішніх джерел (рис 9) [15].

Таблиця 3

Аналіз складу та структури доходів Державного бюджету України
за 2021–2025 рр. [18]

Доходи	2021		2022		2023		2024		2025	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Податкові надходження	1107,1	85,4	949,7	53,1	1203,5	45,04	1647,2	52,75	2015,8	52,57
Неподаткові надходження	175,4	13,5	346,3	19,4	991,6	37,11	974,4	31,20	1217,5	31,76
Доходи від операцій з капіталом	0,3	0,03	0,61	0,03	0,1	0,00	0,2	0,01	0,3	0,01
Офіційні трансферти	12,6	0,97	9,5	0,53	42,9	1,61	26,5	0,85	52,1	1,36
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій	1,3	0,1	481,1	26,9	433,4	16,22	473,9	15,18	548,0	14,29
Цільові фонди	0,2	0,02	0,14	0,01	0,43	0,02	0,47	0,02	0,41	0,01
Разом	1296,9	100	1787,4	100	2671,9	100	3122,7	100	3834,2	100

Доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти та надходження до цільових фондів упродовж усього періоду залишаються незначними та не мають істотного впливу на загальну структуру доходів бюджету.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі основні закономірності:

- відбулося зниження ролі податкових надходжень у структурі доходів бюджету у 2022–2023 рр. з подальшим їх частковим відновленням;
- суттєво зросла роль неподаткових надходжень, що свідчить про диверсифікацію джерел формування бюджету;
- встановлено високий рівень залежності державного бюджету від зовнішньої фінансової допомоги;
- структура доходів бюджету зазнала трансформації від податково-орієнтованої до змішаної моделі з вагомою часткою зовнішніх та неподаткових надходжень.

Таким чином, сучасна структура доходів Державного бюджету України характеризується зростанням ролі альтернативних джерел фінансування при

одночасному збереженні значення податкових надходжень як базового елементу бюджетної системи.

З огляду на те, що податкові надходження залишаються базовим джерелом формування доходів Державного бюджету України, доцільним є більш детальний аналіз їх внутрішньої структури. Це дозволяє оцінити не лише загальну роль податкових платежів у формуванні бюджетних ресурсів, а й визначити ключові джерела податкових надходжень та їх трансформацію в умовах воєнного стану.

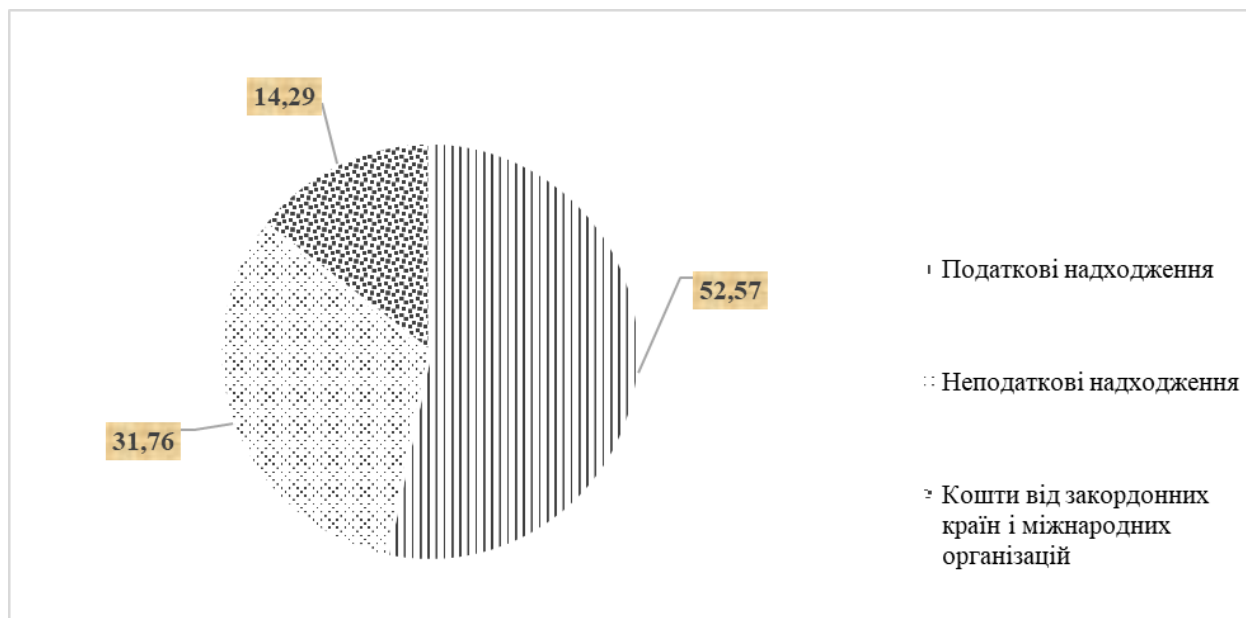

Рис. .9. Питома вага податкових надходжень в доходах Державного бюджету України в 2025 році, % [15]

Дані табл. 4 відображають зміну структури податкових надходжень у доходах Державного бюджету України протягом 2021–2025 рр. [18].

Найбільшу частку у структурі податкових надходжень упродовж усього періоду займає податок на додану вартість. У 2021 р. його частка становила 41,4 %, однак у 2022–2023 рр. вона суттєво зменшилася до 26,1 % та 21,7 % відповідно. У 2024–2025 рр. спостерігається незначне зростання показника до 23,5 % і 22,1 %, проте він залишається значно нижчим за рівень 2021 р.

Частка акцизного податку у 2021 р. становила 12,5 %, у 2022 р. вона різко знизилася до 5,7 %, після чого поступово зростала і досягла 7,3 % у 2025 р., що свідчить про часткове відновлення його ролі у формуванні доходів бюджету.

Таблиця 4

Частка податкових надходжень в доходах Державного бюджету України протягом 2021-2025 років, % [18]

Податкові надходження	2021	2022	2023	2024	2025
Податок на додану вартість	41,4	26,1	21,7	23,5	22,1
Акцизний податок	12,5	5,7	6,3	6,7	7,3
Податок на прибуток підприємств	11,4	6,5	5,4	8,7	7,4
Податок та збір на доходи фізичних осіб	10,6	8,3	7,7	10,4	12,8

Податок на прибуток підприємств також демонструє зниження у 2022–2023 рр. — з 11,4 % до 5,4 %, з подальшим підвищенням до 8,7 % у 2024 р. та незначним зниженням до 7,4 % у 2025 р.

Податок та збір на доходи фізичних осіб характеризується більш стабільною динамікою: після зниження з 10,6 % у 2021 р. до 7,7 % у 2023 р., його частка зростає до 10,4 % у 2024 р. та 12,8 % у 2025 р., що є найвищим значенням за досліджуваний період.

Таким чином, структура податкових надходжень зазнала змін: частка основних бюджетоутворюючих податків зменшилася у 2022–2023 рр. з подальшою тенденцією до часткового відновлення у наступні роки.

Таблиця 5

Аналіз складу неподаткових надходжень Державного бюджету України
за 2021–2025 рр. [18]

Неподаткові надходження	2021		2022		2023		2024		2025	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Доходи від власності та підприємницької діяльності	56,0	31,9	87,2	25,2	124	12,5	125,9	12,93	179,1	14,71
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності	12,9	7,4	8,2	2,4	14,2	1,44	17,0	1,75	16,0	1,32
Інші неподаткові надходження	18,0	10,3	16,1	4,6	41,0	4,14	52,8	5,42	68,3	5,61
Власні надходження бюджетних установ	88,4	50,4	234,8	67,8	812,4	81,93	778,6	79,91	954,2	78,37
Разом	175,4	100	346,3	100	991,6	100	974,3	100	1217,6	100

Виявлені зміни у структурі податкових надходжень свідчать про трансформацію джерел формування доходів державного бюджету, що відображає адаптацію податкової системи до кризових умов та водночас обумовлює необхідність підвищення її стійкості й ефективності у забезпеченні фінансової основи економічного відновлення.

Водночас структурні зрушення у формуванні доходів бюджету проявляються не лише у сфері податкових надходжень, а й у зміні ролі неподаткових джерел.

Аналіз складу неподаткових надходжень Державного бюджету України у 2021–2025 рр. (табл. 5) свідчить про суттєві структурні зміни у формуванні цього виду доходів, що зумовлені як трансформацією економічних процесів, так і специфікою функціонування бюджетної системи в умовах воєнного стану [18].

У 2021 р. структура неподаткових надходжень була відносно збалансованою, де основну частку становили власні надходження бюджетних установ (50,4 %), а також доходи від власності та підприємницької діяльності (31,9 %). Інші складові мали значно меншу питому вагу.

Починаючи з 2022 р., спостерігається суттєва трансформація структури неподаткових надходжень. Найбільш помітним є різке зростання ролі власних надходжень бюджетних установ, частка яких збільшується до 67,8 %, а у 2023 р. — до 81,93 %. У подальшому цей показник залишається домінуючим — на рівні близько 78–80 % у 2024–2025 рр. Така динаміка свідчить про концентрацію неподаткових доходів у межах цього джерела та підвищення його значення у формуванні бюджетних ресурсів.

Водночас частка доходів від власності та підприємницької діяльності має тенденцію до зниження: з 31,9 % у 2021 р. до 12,5 % у 2023 р. У 2024–2025 рр. спостерігається незначне зростання цього показника (до 14,71 %), однак його роль залишається значно меншою порівняно з довоєнним періодом. Це свідчить про зменшення ефективності використання державного майна та скорочення доходів від підприємницької діяльності державного сектору.

Адміністративні збори та платежі, а також доходи від некомерційної діяльності упродовж усього періоду мають незначну частку у структурі неподаткових надходжень (від 1,3 % до 7,4 %) і не відіграють суттєвої ролі у формуванні бюджету.

Частка інших неподаткових надходжень також залишається відносно невисокою, хоча у 2023–2025 рр. спостерігається певне її зростання — до 5,61 %, що свідчить про певну диверсифікацію джерел формування доходів.

Структура неподаткових надходжень характеризується високим рівнем концентрації у межах одного джерела — власних надходжень бюджетних установ, частка яких у досліджуваному періоді значно зросла. Це свідчить про зміщення акцентів у формуванні неподаткових доходів бюджету та водночас вказує на обмеженість інших джерел їх наповнення.

Водночас така структура не є оптимальною з точки зору забезпечення фінансової стійкості бюджету, оскільки залежність від одного джерела підвищує ризики нестабільності дохідної бази.

Неподаткові надходження відіграють важливу, проте допоміжну роль у формуванні доходів державного бюджету, а їх структура зазнала суттєвої трансформації в умовах воєнного стану.

Аналіз динаміки надходжень коштів від закордонних країн і міжнародних організацій у 2021–2025 рр., представлений на рис. 10, засвідчує кардинальну зміну ролі міжнародної фінансової допомоги у формуванні дохідної бази Державного бюджету України [18].

підтримки України у відповідь на повномасштабну агресію.

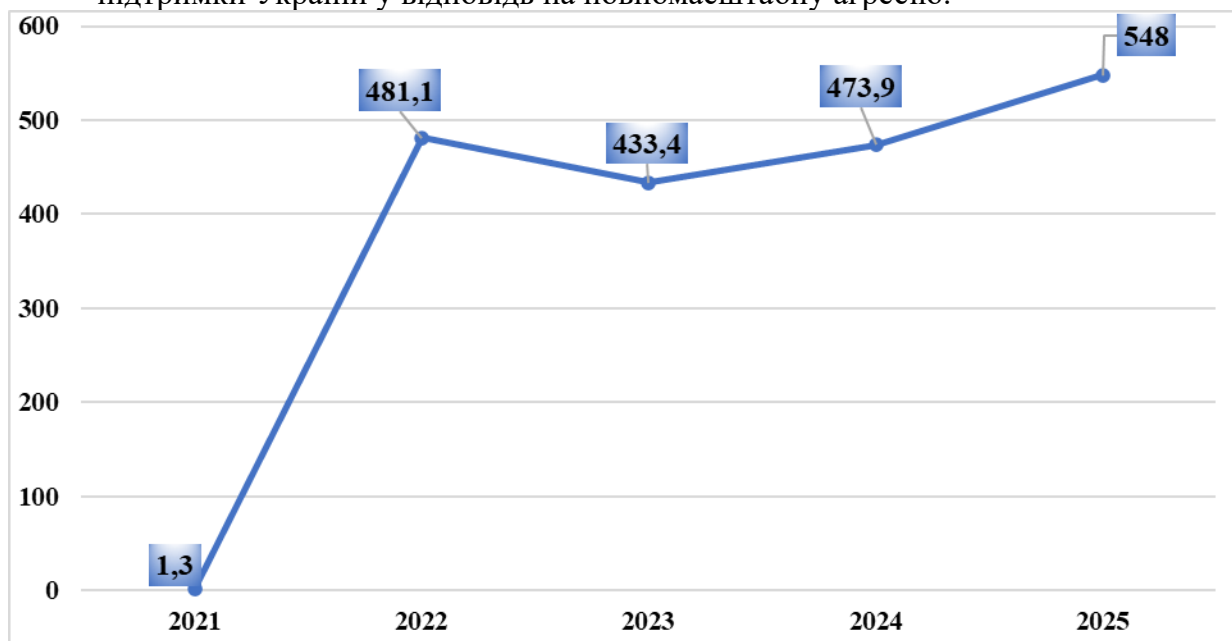

Рис. 10. Динаміка надходжень коштів від закордонних країн і міжнародних організацій протягом 2021-2025 рр., млрд грн [18]

У 2021 р. обсяг таких надходжень був незначним і становив лише 1,3 млрд грн, що свідчить про мінімальну залежність бюджетної системи від зовнішніх джерел

фінансування у довоєнний період. Проте вже у 2022 р. відбувається безпрецедентне зростання цього показника до 481,1 млрд грн, що стало наслідком масштабної мобілізації міжнародної фінансової У 2023 р. обсяг міжнародної допомоги дещо зменшується до 433,4 млрд грн, однак залишається на надзвичайно високому рівні. Це свідчить про перехід від екстреної фінансової підтримки до більш стабілізованого, хоча й значного, фінансування потреб державного бюджету. У 2024 р. спостерігається повторне зростання надходжень до 473,9 млрд грн, а у 2025 р. — до 548,0 млрд грн, що є максимальним значенням за весь досліджуваний період.

Така динаміка свідчить про формування стійкої тенденції до значної ролі міжнародної фінансової допомоги у забезпеченні функціонування бюджетної системи України. Водночас коливання обсягів допомоги в окремі роки відображають залежність від зовнішньополітичних факторів, рішень міжнародних партнерів та умов надання фінансування.

З економічної точки зору, різке зростання обсягів зовнішнього фінансування дозволило забезпечити макрофінансову стабільність, покриття бюджетного дефіциту та безперебійне фінансування критично важливих видатків в умовах війни. Міжнародна допомога фактично стала ключовим компенсаторним механізмом втрати внутрішніх доходів бюджету та обмеженості власних фінансових ресурсів.

Водночас така модель формування доходів бюджету має подвійний характер. З одного боку, вона забезпечує необхідні ресурси для підтримки економіки та реалізації відновлювальних заходів. З іншого — формує високий рівень залежності бюджетної системи від зовнішніх джерел фінансування, що створює додаткові ризики для фінансової стійкості держави у середньо- та довгостроковій перспективі.

Крім того, значна частина міжнародної допомоги має цільовий характер, що обмежує можливості її використання для реалізації інвестиційних проєктів розвитку та зумовлює необхідність підвищення ефективності внутрішніх джерел формування бюджетних ресурсів. Міжнародна фінансова допомога у досліджуваному періоді трансформувалася з другорядного джерела доходів у один із ключових елементів бюджетного забезпечення, відіграючи вирішальну роль у підтримці фінансової стабільності держави.

Сучасна модель формування доходів державного бюджету України характеризується високим рівнем диверсифікації, проте одночасно і значною залежністю від зовнішніх джерел фінансування, що знижує рівень фінансової автономії держави та підвищує вразливість бюджетної системи до зовнішніх ризиків.

Таким чином, сформована структура доходів державного бюджету в умовах воєнного стану забезпечує поточну фінансову стійкість, проте не створює достатнього підґрунтя для активізації інвестиційної діяльності та сталого економічного розвитку. Це обумовлює необхідність підвищення ефективності мобілізації внутрішніх доходів та вдосконалення механізмів використання бюджетних ресурсів.

Сучасний стан Державного бюджету України характеризується високим рівнем дефіциту, зміною структури доходів і видатків, а також значною залежністю від зовнішнього фінансування. Водночас ці умови формують нові виклики та можливості для використання бюджету як інструменту інвестиційної підтримки. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження бюджетних можливостей фінансування відновлення економіки та розробки ефективних механізмів інвестиційного стимулювання.

У цьому контексті особливого значення набуває реформа управління публічними інвестиціями, що впроваджується Урядом України, у межах якої формується єдиний підхід до планування та реалізації інвестицій на державному, регіональному та місцевому рівнях, який закріплено відповідною нормативно-правовою базою.

Важливим елементом цієї системи є Єдиний проєктний портфель публічних інвестицій, порядок формування якого визначено постановою Кабінет Міністрів України №527 від 28.02.2025. Він включає перелік пріоритетних проєктів і програм, схвалених інвестиційними радами та відібраних за результатами експертної оцінки для можливого бюджетного фінансування. Формування портфеля здійснюється в цифровій системі DREAM, що забезпечує прозорість, доступність і можливість моніторингу з боку державних органів, міжнародних партнерів та громадськості, а також сприяє розширенню можливостей залучення інвестиційних ресурсів. Інформація про проєкти в портфелі є офіційною та затверджується відповідними рішеннями, тоді як можливі розбіжності у відкритих даних мають технічний характер і підлягають усуненню [19].

Єдиний проєктний портфель публічних інвестицій держави (Single Project Pipeline) — це систематизований перелік (реєстр) пріоритетних інвестиційних проєктів, які плануються або реалізуються за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також із залученням міжнародної фінансової допомоги [9].

22 жовтня 2025 року Стратегічна інвестиційна рада оновила Єдиний проєктний портфель публічних інвестицій держави, додавши 42 проєкти та 4 програми загальною вартістю понад 1,1 трлн грн. Оновлений портфель відображає пріоритети державної інвестиційної політики, зокрема розвиток енергетики та транспорту, які акумулюють найбільші обсяги фінансування, а також охоплює сфери муніципальної інфраструктури, безпеки, житла, освіти і правової системи. Реалізація проєктів передбачається у партнерстві з міжнародними фінансовими інституціями та донорами з метою ефективного використання зовнішньої допомоги [19].

Станом на 01.03.2026 року нараховується 145 проєкти і 64 програми [2; 21]. На рис. 11. представлено розподіл проєктів і програм у межах Єдиного проєктного портфеля публічних інвестицій за основними секторами. Загалом простежується чітка концентрація інвестицій у стратегічно важливих для відновлення економіки напрямках.

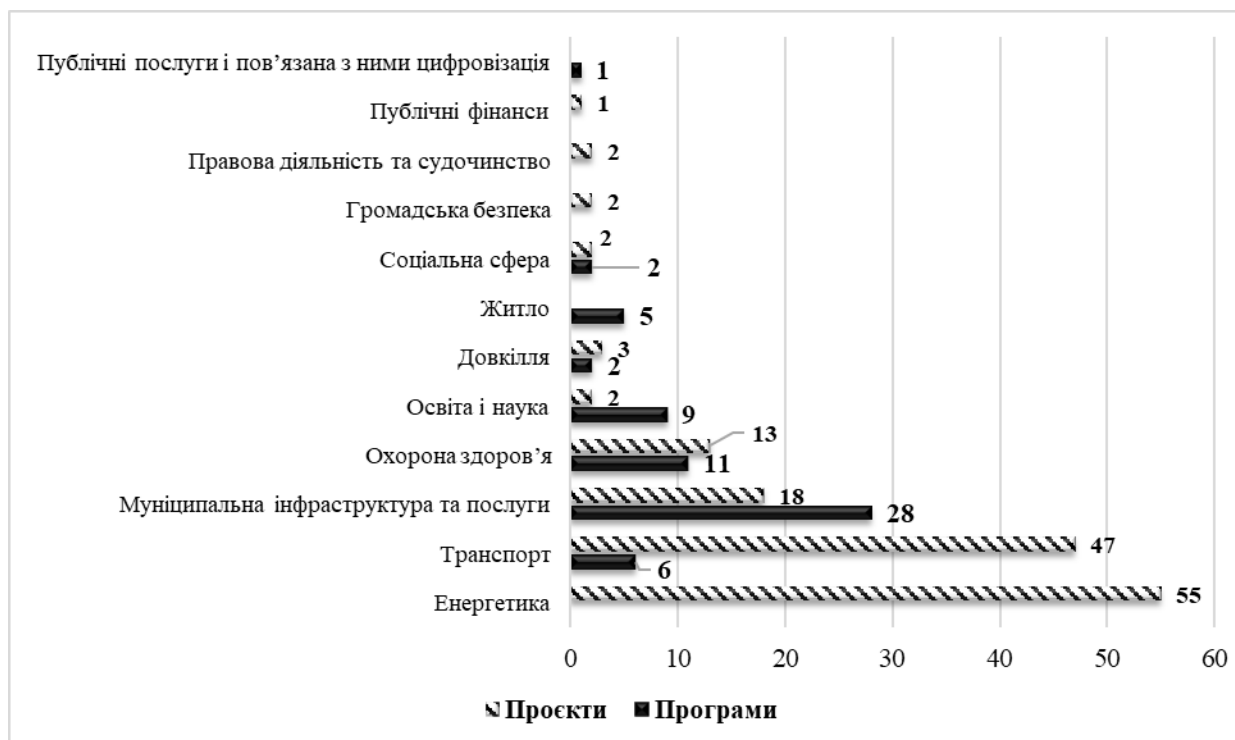

Рис. 11. Кількість проєктів і програм за секторами станом на 1.03.2026 року [2; 21]

Найбільша кількість проєктів припадає на сектор енергетики (55 проєктів), що свідчить про його пріоритетність в умовах воєнного часу та необхідність відновлення і

захисту енергетичної інфраструктури. Значний обсяг також зосереджено у сфері транспорту (47 проєктів і 6 програм), що обумовлено потребою у відбудові логістичних шляхів, забезпеченні експорту та внутрішньої мобільності.

Важливе місце посідає муніципальна інфраструктура та послуги, де зафіксовано 28 програм і 18 проєктів, що підкреслює орієнтацію державної політики на відновлення громад та покращення якості життя населення. У сфері охорони здоров'я (13 проєктів і 11 програм) та освіти і науки (9 програм і 2 проєкти) також спостерігається суттєва активність, що відображає соціальну спрямованість інвестиційної політики.

Менш представленими є такі напрями, як житло (5 програм), довкілля (2 програми і 3 проєкти), соціальна сфера, громадська безпека, правова діяльність, публічні фінанси та цифровізація, де кількість проєктів і програм є незначною (1–2 одиниці). Це свідчить або про вузьку спеціалізацію таких проєктів, або про їх інтеграцію в ширші інвестиційні напрями.

Структура єдиного проєктного портфелю публічних інвестицій держави демонструє домінування інфраструктурних та енергетичних проєктів, що відповідає сучасним викликам відновлення економіки України, тоді як соціальні та інституційні напрями мають допоміжний, але важливий характер.

Щодо орієнтовної вартості проєктів та програм за секторами у межах Єдиного проєктного портфелю публічних інвестицій станом на 01.03.2026 року, то вона становить 6,40 трлн грн, з них на програми відведено 4,22 трлн грн і на проєкти – 2,18 трлн грн. Суттєва концентрація фінансових ресурсів спостерігається у стратегічно важливих секторах відновлення економіки України (табл. 6.).

Таблиця 6

Орієнтовна вартість проєктів та програм за секторами
станом на 01.03.2026 року [2; 21]

Сектор	Програми	Проєкти
Муніципальна інфраструктура та послуги	2,73 трлн	61,77 млрд
Транспорт	906,99 млрд	676,07 млрд
Енергетика	0,00	1,40 трлн
Житло	222,97 млрд	0,00
Освіта і наука	218,48 млрд	4,42 млрд
Охорона здоров'я	105,18 млрд	31,15 млрд
Соціальна сфера	28,01 млрд	7,25 млрд
Довкілля	7,51 млрд	153,77 млн
Публічні послуги і пов'язана з ними цифровізація	5,27 млрд	0,00
Публічні фінанси	0,00	2,38 млрд
Правова діяльність та судочинство	0,00	1,92 млрд
Громадська безпека	0,00	1,02 млрд

Найбільші обсяги фінансування припадають на сектор муніципальної інфраструктури та послуг, де вартість програм становить 2,73 трлн грн, що є абсолютним максимумом серед усіх напрямів, тоді як проєкти займають відносно незначну частку (61,77 млрд грн). Це свідчить про переважання довгострокових комплексних програм розвитку територіальних громад. Значні ресурси також спрямовуються у сферу енергетики, де всі інвестиції представлені виключно проєктами (1,40 трлн грн), що підкреслює критичну необхідність відновлення та модернізації енергетичної інфраструктури. У секторі транспорту спостерігається збалансоване співвідношення між програмами (906,99 млрд грн) та проєктами (676,07 млрд грн), що

вказує на комплексний підхід до розвитку транспортної системи. Сфера житла (222,97 млрд грн) та освіти і науки (218,48 млрд грн) характеризуються домінуванням програмного фінансування, що відображає соціальну спрямованість державної інвестиційної політики.

У галузі охорони здоров'я фінансування також є значним і поєднує як програми (105,18 млрд грн), так і проекти (31,15 млрд грн), що свідчить про необхідність одночасного відновлення інфраструктури та забезпечення системних змін. Натомість у секторах соціальної сфери (28,01 млрд грн програм і 7,25 млрд грн проектів) та довілля (7,51 млрд грн програм і лише 153,77 млн грн проектів) обсяги інвестицій є суттєво меншими.

Найменше фінансування припадає на інституційні напрями, такі як публічні фінанси (2,38 млрд грн), правова діяльність і судочинство (1,92 млрд грн) та громадська безпека (1,02 млрд грн), де інвестиції реалізуються переважно у формі окремих проектів. Сфера цифровізації публічних послуг також має обмежений обсяг фінансування (5,27 млрд грн). Таким чином структура інвестицій демонструє домінування інфраструктурних та енергетичних напрямів, що відповідає потребам повоєнного відновлення України, тоді як соціальні та інституційні сектори мають допоміжний, але стратегічно важливий характер.

Відповідно до результатів звіту про діагностичне оцінювання управління державними інвестиціями, для забезпечення ефективної післявоєнної відбудови доцільно реалізувати комплекс взаємопов'язаних заходів. Насамперед необхідним є вдосконалення механізмів управління державними інвестиціями із збереженням базових функціональних елементів системи, що забезпечують планування, відбір, реалізацію та моніторинг інвестиційних проектів. Водночас трансформація системи управління має здійснюватися з урахуванням змін політичного та економічного контексту, що обумовлює переорієнтацію державних інвестицій на пріоритетні напрями відновлення. Важливим аспектом є усвідомлення значення процесу відбудови не лише як економічного, але й як суспільно значущого явища, що сприяє відновленню довіри до державних інституцій. У цьому зв'язку особливого значення набуває зміцнення нормативно-правової та інституційної основи управління державними інвестиціями, що виступає необхідною передумовою ефективної реалізації відновлювальних програм [26].

Підвищення ефективності бюджетних інструментів інвестиційної підтримки потребує удосконалення механізмів планування та реалізації інвестиційних проектів, посилення контролю за використанням коштів, розширення можливостей залучення позабюджетних ресурсів та інтеграції бюджетної політики з сучасними інструментами управління публічними інвестиціями. Реалізація цих заходів є ключовою передумовою переходу від моделі фінансової стабілізації до моделі сталого економічного розвитку та післявоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. «Про інвестиційну діяльність»: Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws//1560-12>
2. DREAM Аналітика. URL: <https://bi.dream.gov.ua/#/sp>.
3. Rudenko V., Pohrishchuk H., Moskvichova O., Bei S., Smahlo O. Prospects for reforming the budget investments management in Ukraine in the context of international experience. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. № 3 (56). Pp. 97-117.
4. Бліхар М. Правові підходи до визначення поняття «бюджетні інвестиції». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 100–104.

5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.17.2010 р. №2456-VI. Дата оновлення: 13.09.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2456-17>.
6. Гетманець О.П. Правове забезпечення бюджетного інвестування: напрями удосконалення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Вип. 70.
7. Гордей О., Новицька О., Левонюк А. Особливості бюджетного інвестування в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток економіки*. № 1 (48), 2024. С. 257-265.
8. Дідур К. Сутність інвестиційної діяльності та методи визначення її ефективності. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5/2023. С. 66-73.
9. Єдиний проєктний портфель публічних інвестицій держави (Single Project Pipeline). URL: <https://me.gov.ua/view/606ce164-a6b2-4686-a812-cbe0831e859c>.
10. Затонацька Т.Г. Бюджетні інвестиції в реальний та людський капітал як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни. *Наукові праці НДФІ*. 2008. № 1(42). С. 86–89.
11. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2021. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>.
12. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2022. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538.
13. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582.
14. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2024-698.
15. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2025. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770.
16. Касич А.О., Глухова В.І., Кравченко Х.В. Аналіз бюджетних інвестиційних ресурсів України. *Економіка та суспільство*. Вип. 35, 2022. С. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1103/1060>.
17. Кириленко О.П., Малиняк Б.С. Теорія і практика бюджетних інвестицій : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2007. С. 288.
18. Офіційний державний вебпортал бюджету для громадян Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.
19. Офіційний сайт Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.
20. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.
21. Проєктний офіс DREAM. URL: <https://dream.gov.ua/ua>.
22. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2024 рік Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/file-storage/richnyi-zvit-pro-vykonannia-derzhavnoho-biudzhetu-ukrainy-za-2024-rik?page=4>.
23. Руденко В. Бюджетні інвестиції як важливий елемент фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів в країнах ЄС і в Україні. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 19 – 26.
24. Руденко В. Цільові бюджетні фонди як складник фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. Вип. 3 (89). 2021. С. 46-53.
25. Стан інвестиційної діяльності в Україні. URL: <https://me.gov.ua/view/a552d111-ce35-4b57-81ad-de90be7de2dc>
26. Управління державними інвестиціями. Звіт про діагностичне оцінювання. URL: <https://me.gov.ua/view/ad4d0ff3-73e2-4330-8e28-0482ae536e2e>.
27. Щур Р., Мацьків В., Білий М., Лаврів А. Особливості розвитку бюджетного інвестування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5/2026. С. 84-89.

3.3. Роль державного боргу у забезпеченні економічного відновлення національної економіки

У сучасних умовах трансформації глобального економічного середовища та посилення впливу екзогенних шоків державний борг набуває системного значення як один із ключових інструментів фінансового забезпечення макроекономічної стабільності та відновлення економічного зростання. Для національних економік, що перебувають у стані структурної перебудови або відновлення після кризових явищ, боргова політика держави виконує не лише фіскальну, але й стратегічну функцію, забезпечуючи акумуляцію необхідних фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних, інфраструктурних та соціально-економічних пріоритетів.

У цьому контексті державний борг виступає як інституційно організований механізм перерозподілу фінансових ресурсів у часі, що дозволяє компенсувати розриви між бюджетними доходами та видатками, а також забезпечувати безперервність фінансування критично важливих функцій держави. Особливої актуальності цей інструмент набуває в умовах обмеженості внутрішніх ресурсів, високої невизначеності економічного розвитку та необхідності одночасного вирішення завдань стабілізації та відновлення економіки.

Поняття державного боргу в сучасній фінансово-економічній науці та практиці державного управління має багатовимірний характер і формується на перетині правового, макроекономічного та інституційного підходів. Його зміст доцільно обґрунтовувати на основі поєднання законодавчого визначення та наукових інтерпретацій, що дозволяє виявити як формально-юридичні, так і економічні ознаки цього явища.

Відповідно до Бюджетного кодексу України «державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення та/або внаслідок здійснення правочинів з умовними зобов'язаннями у разі настання обставин згідно з умовами таких правочинів, за яких кредитори можуть реалізувати обмежене право вимагати від держави повернення кредитів (позик), що були надані внаслідок здійснення таких правочинів» [1]. Таке визначення акцентує увагу на юридичній природі боргу, його формалізації у вигляді договірних відносин, а також на важливому аспекті – можливості трансформації умовних зобов'язань у прямі боргові вимоги до держави. Водночас воно фіксує моментний характер боргу як величини, що визначається на конкретну дату, що є принципово важливим для цілей бюджетного обліку та управління державними фінансами.

У науковій літературі державний борг розглядається інакше, із залученням макроекономічного та функціонального підходів. Лаконічно трактують державний борг Опарін В. М. як «суму заборгованості держави своїм кредиторам» [2, с.177], Романенко О. Р. як «суму заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами» [3, с.232] та Серченко В. Б. як «сукупність усіх боргових зобов'язань держави перед своїми кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, організаціями та ін.)» [4, с.145]. Кириленко О. П. вважає, що «державний борг – сума прямих договірних зобов'язань органів державного управління перед економічними суб'єктами інших секторів економіки (резидентами) і зарубіжними кредиторами» [5, с.367]. Дані визначення є узагальненими, проте вони чітко фіксують

сутнісну характеристику боргу як зобов'язання, що виникає у процесі перерозподілу фінансових ресурсів між державою та іншими економічними суб'єктами.

Федоров В. А. характеризує державний борг як «загальний розмір, накопиченої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вилученням бюджетних надлишків» [6, с.36]. Такий підхід відображає причинно-наслідковий зв'язок між бюджетною політикою та формуванням боргу, підкреслюючи його фіскальну природу та роль як індикатора дисбалансів державних фінансів.

Низка науковців розширює склад державного боргу за рахунок включення не лише прямих зобов'язань, а й відсоткових платежів, внутрішніх і зовнішніх запозичень, а також державних гарантій. Так, Бондарук Т. Г., Бондарук О. С. і Мельничук Н. Ю. під державним боргом розуміють «всю суму випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам» [7, с.30]. Сочка К. А. до державного боргу відносить «обсяг усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами, відсотків за ними, а також гарантії за кредитами, що надаються іноземними позичальниками національним суб'єктам» [8, с.174]. Петик М. І. й Дропа Я. Б. державний борг описують як «загальну суму усіх безумовних боргових зобов'язань держави, що виникли внаслідок запозичень, вступу в силу урядових гарантій за зобов'язаннями третіх осіб і невиконання державою власних фінансових зобов'язань у грошовій формі перед суб'єктами економічних відносин» [9, с.439]. Така інтерпретація узгоджується із сучасною практикою управління державним боргом, де значна увага приділяється квазіборговим зобов'язанням і потенційним фіскальним ризикам.

Третяк К. В., Климаш Н. І. і Роганова Г. О. під державним боргом визначають «залучені урядовими органами кошти від резидентів та нерезидентів у процесі реалізації позиково-кредитних відносин на умовах поверненості задля підтримки належного фінансово-економічного стану держави» [10, с.155]. Вчені акцентують увагу на процесуальному аспекті, розглядаючи державний борг як результат залучення коштів у межах кредитних відносин з метою забезпечення фінансової стійкості держави. У цьому контексті державний борг виступає не лише як наслідок дефіциту бюджету, а як активний інструмент фінансової політики.

Суттєве значення має також інституційно-стандартизований підхід, представлений Гасановим С. С., який визначає державний борг відповідно до методології ESA 2010 як валовий консолідований борг сектору загального державного управління за номінальною вартістю на кінець р. (або іншу дату), що включає суми непогашених зобов'язань зазначеного сектору за такими категоріями: валюта та депозити, боргові цінні папери, кредити – як визначено Європейською системою національних і регіональних рахунків (ESA 2010)» [11, с.44].

Узагальнюючи наведені підходи, слід відзначити, що державний борг доцільно розглядати як складне фінансово-економічне поняття, що відображає систему боргових зобов'язань держави, сформованих у результаті реалізації бюджетної та боргової політики, включаючи як прямі, так і умовні зобов'язання перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами. Він є не лише індикатором стану державних фінансів, а й важливим інструментом мобілізації фінансових ресурсів, перерозподілу доходів у часі та забезпечення макроекономічної стабільності. Відтак у контексті забезпечення економічного відновлення національної економіки державний борг варто трактувати не виключно як фінансовий тягар, а як інституційний механізм акумулювання ресурсів для фінансування структурних перетворень, відбудови інфраструктури та стимулювання

економічного зростання за умови його ефективного та збалансованого управління.

У сучасній науці функціональне призначення державного боргу інтерпретується неоднозначно, що зумовлено багатовимірністю цієї дефініції та різними підходами до оцінки її ролі у макроекономічному розвитку. Узагальнення наукових підходів свідчить про наявність широкого спектра функцій державного боргу, серед яких дослідники виокремлюють фінансову, регуляторну (регуляторну), стабілізаційну, інвестиційну, перерозподільчу, валютно-фінансову, інтеграційну, оптимального розподілу ресурсів та функцію забезпечення економічного зростання і суспільного добробуту (табл. 1). Водночас, попри таке різноманіття, більшість із них мають похідний характер і можуть бути концептуально зведені до двох ключових функцій – фінансової та регуляторної, які відображають базову економічну сутність державного боргу.

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення функцій державного боргу

Автор(и)	Функції								
	фінансова	регуляторна	стабілізаційна	інвестиційна	перерозподільча	валютно-фінансова	інтеграційна	оптимального розподілу ресурсів	забезпечення економічного зростання і суспільного добробуту
Багатий О. В., Гринчук Ю. В. [12, с.50]	+	+							
Жмурко Н. В., Рудик О. Р., Гринкевич Т. М. [13, с.104]	+	+			+	+			
Короленко Р. В., Потапчук А. В. [14, с.136]	+	+							
Петруха Н., Куцовський О. Петруха С. [15, с.97]	+	+	+	+					
Руденко Ю. М. [16, с.64]	+	+		+			+		
Скороход Г. М. [17, с.321]	+	+	+		+	+		+	
Уешіна М. [18]									+
Шапран Н. С., Гапонюк М. А., Шапран В. С. [19, с.119]	+	+							

Джерело: складено автором самостійно

Фінансова функція державного боргу полягає у забезпеченні формування фінансових ресурсів держави шляхом мобілізації додаткових коштів на покриття бюджетного дефіциту та фінансування суспільно значущих видатків. У цьому контексті державний борг виступає альтернативним джерелом надходжень бюджету, що дає змогу згладжувати тимчасові дисбаланси між доходами і видатками, не вдаючись до надмірного податкового навантаження. Саме фінансова функція лежить в основі більшості інших інтерпретацій, запропонованих у науковій літературі. Так, інвестиційна функція фактично є проявом цільового використання мобілізованих через державний борг ресурсів для фінансування розвитку економіки. Аналогічно, функція забезпечення економічного зростання та суспільного добробуту відображає кінцевий результат реалізації фінансового потенціалу державного боргу.

Регуляторна функція державного боргу полягає у впливі на макроекономічні процеси через механізми державних запозичень, обслуговування боргу та управління

його структурою. Вона проявляється у здатності держави використовувати боргові інструменти для стабілізації економічної кон'юнктури, регулювання обсягів грошової маси, рівня процентних ставок, інвестиційної активності та платіжного балансу. У цьому контексті стабілізаційна функція є складовою регулювального впливу державного боргу, оскільки спрямована на пом'якшення циклічних коливань економіки. Перерозподільча функція та функція оптимального розподілу ресурсів також мають регулятивний характер, оскільки забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між секторами економіки, регіонами та поколіннями. Валютно-фінансова функція відображає вплив державного боргу на валютний ринок, стан платіжного балансу та зовнішню фінансову стійкість, що також є складовою макроекономічного регулювання. Інтеграційна функція пов'язана із залученням держави до міжнародних фінансових ринків і посиленням її участі у глобальних економічних процесах, що також реалізується через регулятивні механізми боргової політики.

Таким чином, узагальнення наукових підходів дозволяє дійти висновку, що численні функції державного боргу, виокремлені різними дослідниками, відображають окремі аспекти його впливу на економіку, однак концептуально вони зводяться до двох базових функцій. Фіскальна функція забезпечує акумулювання фінансових ресурсів для потреб держави, тоді як регулювальна – визначає напрями та інструменти їх використання з метою впливу на макроекономічні процеси. Такий підхід є особливо релевантним у контексті економічного відновлення національної економіки, оскільки дозволяє розглядати державний борг не лише як джерело фінансування відбудови, а і як дієвий інструмент державного регулювання, спрямований на досягнення макроекономічної стабільності та стимулювання сталого розвитку.

В умовах трансформаційної економіки та глибоких структурних зрушень, що супроводжують як внутрішні реформи, так і екзогенні шоки, оцінка динаміки державного боргу у співвідношенні до валового внутрішнього продукту набуває ключового значення для визначення боргової стійкості країни.

Рис. 1. Співвідношення державного боргу та валового внутрішнього продукту в Україні

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20] та Держстату [21]

Для України цей показник є особливо інформативним, оскільки відображає не лише фінансову дисципліну та ефективність боргової політики, а й масштаб макроекономічних дисбалансів, що загострилися внаслідок військової агресії та необхідності фінансування оборонних і відновлювальних потреб (рис. 1).

Дані рис. 4.3.1 свідчать, що у 2016 р. рівень боргового навантаження становив 81,0% ВВП, що відображало наслідки попередньої макрофінансової кризи та девальваційних процесів. Упродовж 2017-2019 рр. спостерігалася позитивна тенденція до зниження цього показника – з 71,8% до 50,3%, що було зумовлено як зростанням номінального ВВП, так і відносною стабілізацією обсягів боргу (з 2141,67 млрд грн у 2017 р. до 1998,3 млрд грн у 2019 р.). Така динаміка свідчила про поступове відновлення боргової стійкості та формування певного фінансового простору для реалізації економічної політики.

Водночас уже у 2020 р. відбулося зростання співвідношення боргу до ВВП до 60,8%, що було обумовлено як збільшенням державних запозичень (до 2551,88 млрд грн), так і уповільненням економічної активності. У 2021 р. показник знову знизився до 48,9%, що стало найнижчим значенням за аналізований період і могло розглядатися як ознака тимчасової макрофінансової стабілізації.

Однак починаючи з 2022 р., під впливом повномасштабної війни, відбулося різке погіршення боргових індикаторів. Зокрема, співвідношення боргу до ВВП зросло до 78,5% у 2022 р., а у 2023-2025 рр. продемонструвало подальшу висхідну динаміку – 84,4%, 91,2% та 101,2% відповідно. При цьому загальний обсяг державного та гарантованого боргу зріс більш ніж у 2,2 раза за період 2022-2025 рр. (з 4072,85 млрд грн до 9042,68 млрд грн), тоді як зростання номінального ВВП відбувалося значно повільнішими темпами. Перевищення рівня боргу у 100% ВВП у 2025 р. є критичним сигналом, що свідчить про суттєве погіршення боргової стійкості та підвищення ризиків фінансової нестабільності.

У сучасних умовах посилення глобальних макрофінансових дисбалансів та зростання ролі боргових інструментів у забезпеченні економічного розвитку держав особливого значення набуває компаративний аналіз рівня боргового навантаження. Співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту є ключовим індикатором боргової стійкості, який широко використовується як у межах наднаціональних регуляторних механізмів ЄС (зокрема, критеріїв фінансової конвергенції), так і для оцінки здатності країн забезпечувати макроекономічну стабільність у довгостроковій перспективі. У цьому контексті зіставлення динаміки боргового навантаження України з відповідними показниками країн-членів ЄС у 2016-2025 рр. дозволяє не лише визначити відносну позицію України, але й ідентифікувати структурні диспропорції, які мають критичне значення для формування політики повоєнного відновлення (табл. 2).

Дані табл. 2 показують, що Україна із середнім показником 72,9% ВВП у 2016-2025 рр. загалом перебуває у групі країн із помірно високим рівнем боргового навантаження, наближаючись до таких держав, як Словенія (72,2%), Угорщина (73,1%) та Фінляндія (73,5%). Водночас цей рівень є суттєво нижчим, ніж у країнах із хронічно високою заборгованістю, зокрема Греції (179,0%), Італії (138,1%) та Португалії (115,2%), але перевищує показники значної частини нових держав-членів ЄС, таких як Болгарія (24,2%), Естонія (16,0%) чи Литва (39,1%). Це свідчить про те, що Україна формально не належить до найбільш перевантажених державним боргом економік, однак її боргова позиція є вразливою з огляду на нижчий рівень економічного розвитку та обмежений доступ до фінансових ресурсів.

Динамічний аналіз дозволяє виявити принципові відмінності між Україною та

більшістю країн ЄС. У 2016-2019 рр. Україна демонструвала стійку тенденцію до зниження боргового навантаження з 81,0% до 50,3% ВВП, що відповідало загальноєвропейському тренду поступової фіскальної консолідації після боргової кризи попереднього десятиліття. Подібні тенденції спостерігалися, зокрема, в Ірландії, Нідерландах, Хорватії та Португалії, де зниження боргу було результатом як економічного зростання, так і активної боргової політики.

Таблиця 2

Співвідношення державного боргу та валового внутрішнього продукту в Україні та країнах-членах ЄС

Країна	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Середнє значення
Бельгія	105,8	102,6	100,2	97,7	111,4	108,7	103,4	102,4	103,9	107,1	104,3
Болгарія	29,1	25,1	22,2	20,1	24,5	23,8	22,5	22,9	23,8	28,4	24,2
Чехія	36,2	33,8	31,7	29,6	36,9	40,7	42,5	42,2	43,3	43,1	38,0
Данія	41,7	40,2	38,5	38,3	45,2	39,6	33,3	33,0	30,5	29,7	37,0
Німеччина	68,3	64,0	60,8	58,7	68,0	67,9	64,4	62,3	62,2	63,0	64,0
Естонія	10,2	9,4	8,5	9,0	19,1	18,4	19,2	20,2	23,5	22,9	16,0
Ірландія	72,7	65,2	61,3	55,8	56,9	52,4	42,9	41,8	38,3	32,8	52,0
Греція	183,1	182,1	189,0	183,2	209,4	197,3	177,8	164,3	154,2	149,7	179,0
Іспанія	102,0	101,2	99,8	97,7	119,3	115,7	109,3	105,2	101,6	103,2	105,5
Франція	98,1	98,8	98,5	98,2	114,9	112,8	111,4	109,8	113,2	117,7	107,3
Хорватія	79,3	76,2	72,8	70,9	86,5	78,2	68,5	60,9	57,4	57,2	70,8
Італія	134,2	133,7	134,2	133,9	154,4	145,8	138,4	133,9	134,9	137,8	138,1
Кіпр	106,9	96,5	100,7	92,3	113,6	96,5	80,3	71,1	62,8	60,6	88,1
Латвія	41,7	40,3	38,3	37,9	44,0	45,9	44,4	44,4	46,6	45,2	42,9
Литва	39,8	39,1	33,3	35,6	45,9	43,3	38,3	37,1	38,0	40,7	39,1
Люксембург	19,6	21,8	20,9	22,3	24,5	24,2	24,9	24,7	26,3	27,9	23,7
Угорщина	74,6	72,0	68,8	65,0	78,7	76,2	74,1	73,2	73,5	75,2	73,1
Мальта	53,1	45,6	41,4	39,3	48,8	49,8	50,3	47,0	46,2	46,5	46,8
Нідерланди	60,9	56,0	51,6	47,7	53,4	50,5	48,4	45,8	43,7	42,4	50,0
Австрія	83,4	79,1	74,6	71,0	83,2	82,4	78,1	77,8	79,9	83,7	79,3
Польща	54,1	50,4	48,2	45,2	56,6	53,0	48,8	49,5	55,1	58,1	51,9
Португалія	131,2	126,0	121,1	116,1	134,1	123,9	111,2	96,9	93,6	97,6	115,2
Румунія	37,8	35,3	34,6	35,2	46,9	48,6	48,1	49,3	54,8	58,9	45,0
Словенія	79,4	74,9	71,0	66,0	80,2	74,8	72,8	68,3	66,6	67,6	72,2
Словаччина	52,1	51,4	49,3	48,0	58,4	60,2	57,8	55,8	59,7	62,3	55,5
Фінляндія	68,6	66,6	65,4	65,3	75,3	73,1	74,0	77,1	82,5	86,8	73,5
Швеція	43,2	41,9	40,2	36,0	40,4	37,2	34,1	32,0	34,0	33,3	37,2
Україна	81,0	71,8	60,9	50,3	60,8	48,9	78,5	84,4	91,2	101,2	72,9

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20] та Євростату [22]

Однак на відміну від більшості країн ЄС, які після шоку 2020 р., пов'язаного з пандемією, змогли стабілізувати або навіть знизити боргове навантаження, Україна після 2021 р. увійшла у фазу стрімкого зростання цього показника. Якщо у 2021 р. рівень боргу становив 48,9% ВВП (що було одним із найнижчих значень за весь період і відповідало критеріям Маастрихтської конвергенції), то вже у 2022 р. він зріс до 78,5%, а у 2025 р. досяг 101,2% ВВП. Таким чином, Україна перейшла з групи країн із відносно

безпечним рівнем боргу до категорії держав, де боргове навантаження перевищує критичний поріг у 100% ВВП.

Для порівняння, навіть серед країн ЄС із традиційно високим рівнем боргу у 2025 р. лише окремі економіки демонструють подібні або вищі значення: Греція (149,7%), Італія (137,8%), Франція (117,7%), Іспанія (103,2%) та Бельгія (107,1%). Водночас більшість країн Центральної та Східної Європи утримують боргове навантаження на рівні значно нижчому за 60% ВВП або близькому до нього (Чехія, Польща, Румунія, країни Балтії), що відповідає принципам фіскальної стійкості ЄС. Це свідчить про те, що після 2022 р. Україна фактично втратила позиції у групі країн із контрольованим борговим навантаженням і наблизилася до найбільш боргово обтяжених економік Європи.

Важливо підкреслити, що на відміну від країн-членів ЄС із високим рівнем боргу, які функціонують у межах розвинених фінансових ринків, мають доступ до дешевих кредитних ресурсів та підтримку наднаціональних інституцій, Україна стикається з принципово іншими макрофінансовими умовами. Це означає, що навіть співставний рівень боргу створює для України значно більші ризики. Зокрема, високе боргове навантаження в умовах воєнної економіки обмежує можливості фіскального маневру, підвищує залежність від зовнішнього фінансування та міжнародної допомоги, а також посилює чутливість до валютних коливань.

У контексті повоєнного відновлення ці диспропорції набувають особливої гостроти. На відміну від більшості країн-членів ЄС, які можуть поєднувати політику боргового фінансування із стимулюванням економічного зростання, Україна змушена спрямовувати значну частину залучених ресурсів на фінансування базових потреб держави, включаючи оборону та соціальну підтримку. Це знижує інвестиційний потенціал боргових ресурсів і уповільнює відновлювальні процеси.

Крім того, перевищення рівня боргу понад 100% ВВП у 2025 р. створює ризик формування так званої «боргової пастки», коли нові запозичення спрямовуються переважно на обслуговування вже існуючих зобов'язань, а не на розвиток економіки. У таких умовах ключовим завданням стає не лише стримування подальшого зростання боргу, а й забезпечення його якісної трансформації, зокрема через залучення пільгового фінансування, реструктуризацію зобов'язань та підвищення ефективності використання позикових коштів.

Використання фіскальних правил, зокрема боргових обмежень, є одним із ключових інструментів забезпечення довгострокової макрофінансової стабільності та запобігання надмірній акумуляції державного боргу. Класичним орієнтиром у цьому контексті виступає правило, відповідно до якого співвідношення державного боргу до номінального валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 60%, що історично сформувалося як складова фіскальних критеріїв економічної конвергенції в Європі [23]. Застосування цього правила відображає прагнення досягнення балансу між необхідністю використання боргових інструментів для стимулювання розвитку та забезпеченням боргової стійкості, яка є передумовою фінансової безпеки держави.

Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні, попри формальне існування боргового правила, відсутній механізм його реального застосування, що особливо проявилось після 2021 р. На відміну від цього, у країнах-членах ЄС боргові правила функціонують як складова комплексної системи фіскального нагляду та координації, доповнена національними механізмами імплементації. В умовах повоєнного відновлення України це актуалізує необхідність не лише відновлення дії боргового правила, а й його інституційного переосмислення з урахуванням принципів гнучкості, контрциклічності та забезпечення довгострокової боргової стійкості.

В Україні зазначене боргове правило інституційно закріплене у ст. 18 Бюджетного

кодексу України, де встановлено граничний рівень державного та гарантованого державою боргу на рівні 60% номінального ВВП [1]. Водночас, починаючи з 2021 р., його дія щорічно призупиняється, що фактично трансформує дану норму з обов'язкового до декларативного інструменту. Така практика свідчить про обмежену дієвість формального закріплення боргового правила без належного інституційного забезпечення його дотримання. В умовах кризових явищ, а особливо повномасштабної війни, пріоритети фінансової політики зміщуються у бік забезпечення ліквідності державних фінансів та фінансування першочергових видатків, що об'єктивно унеможлиблює дотримання жорстких боргових обмежень.

На відміну від України, у країнах-членах ЄС боргове правило щодо розміру державного боргу у 60% номінального ВВП має наднаціональне закріплення в рамках Пакту стабільності та зростання [24], ухваленого у 1997 р. та реформованого у 2005 і 2011, 2013 рр. Його особливістю є не лише формальне встановлення граничного рівня боргу, а й наявність чітких механізмів моніторингу, координації та санкцій у разі відхилення від встановлених параметрів. Водночас практика свідчить, що навіть у межах ЄС це правило не завжди дотримується, що зумовило еволюцію підходів до його застосування – від жорсткого дотримання до більш гнучких механізмів коригування боргової динаміки.

Суттєвою особливістю є те, що низка країн-членів ЄС імплементувала боргове правило також у національне бюджетне законодавство, що підвищує рівень його інституційної обов'язковості. При цьому можна виокремити декілька моделей такого правила. Найбільш поширеною є модель прямого відтворення орієнтира ЄС, коли граничний рівень боргу встановлюється на рівні 60% номінального ВВП. Саме такий підхід застосовується, зокрема, у Бельгії, Хорватії, Італії, Кіпрі, Латвії, Мальті, Польщі, Португалії, Румунії та Фінляндії. У цих країнах боргове правило виконує функцію номінального «якоря» фінансової політики, сигналізуючи про допустимі межі боргового фінансування.

Водночас окремі держави застосовують більш складні або жорсткі конструкції боргового правила. Наприклад, у Болгарії передбачено не лише обмеження на рівні 60% номінального ВВП, а й автоматичний механізм зниження державного боргу у разі його перевищення – щорічне скорочення на 5% від суми перевищення. Подібний підхід, орієнтований на поступову конвергенцію до нормативного рівня, застосовується також в Австрії, де передбачено скорочення державного боргу на одну двадцяту частину перевищення. У Словаччині реалізується динамічна модель, за якої граничний рівень державного боргу поступово знижується до 50% ВВП, що відображає прагнення до підвищення фінансової дисципліни у довгостроковій перспективі [23].

Окрему групу становлять країни, які встановлюють більш жорсткі національні обмеження порівняно зі стандартом ЄС. Так, в Угорщині граничний рівень боргу визначено на рівні 50% номінального ВВП, у Словенії – 40%, а у Швеції – 35%, що свідчить про високий рівень фінансового консерватизму та орієнтацію на мінімізацію боргових ризиків. В Іспанії, своєю чергою, боргове правило деталізоване за рівнями державного управління, що забезпечує більш жорсткий контроль за субнаціональними фінансами та запобігає накопиченню боргу на регіональному рівні.

Разом з тим значна кількість країн-членів ЄС (Данія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Греція, Франція, Литва, Нідерланди) не мають формального закріплення боргового правила у національному законодавстві, покладаючись на наднаціональні механізми регулювання та власні фінансові інститути [23]. Це свідчить про те, що ефективність боргових обмежень визначається не лише їх юридичним закріпленням, але й загальною якістю інституційного середовища, рівнем бюджетної дисципліни та довірою до фінансової політики.

Логічним продовженням дослідження фіскальних правил як інструменту забезпечення боргової стійкості та макрофінансової стабільності є перехід до аналізу практичної реалізації боргової політики, що знаходить своє відображення у структурі державного боргу. Якщо фіскальні правила визначають граничні параметри дефіциту бюджету, обсягів запозичень і рівня боргового навантаження, то структура державного боргу відображає фактичні результати прийнятих рішень у сфері управління державними фінансами та борговими інструментами.

Структура державного боргу, зокрема співвідношення його внутрішньої та зовнішньої складових, є одним із ключових індикаторів фінансової стійкості держави, оскільки визначає рівень її залежності від зовнішніх джерел фінансування, валютні ризики та здатність уряду здійснювати ефективну боргову політику. У цьому контексті аналіз динаміки внутрішнього та зовнішнього державного і гарантованого державою боргу України у 2016-2025 рр. дозволяє виявити суттєві структурні трансформації, що відбулися під впливом як внутрішніх економічних процесів, так і безпрецедентних зовнішніх викликів, пов'язаних із військовою агресією (рис. 2).

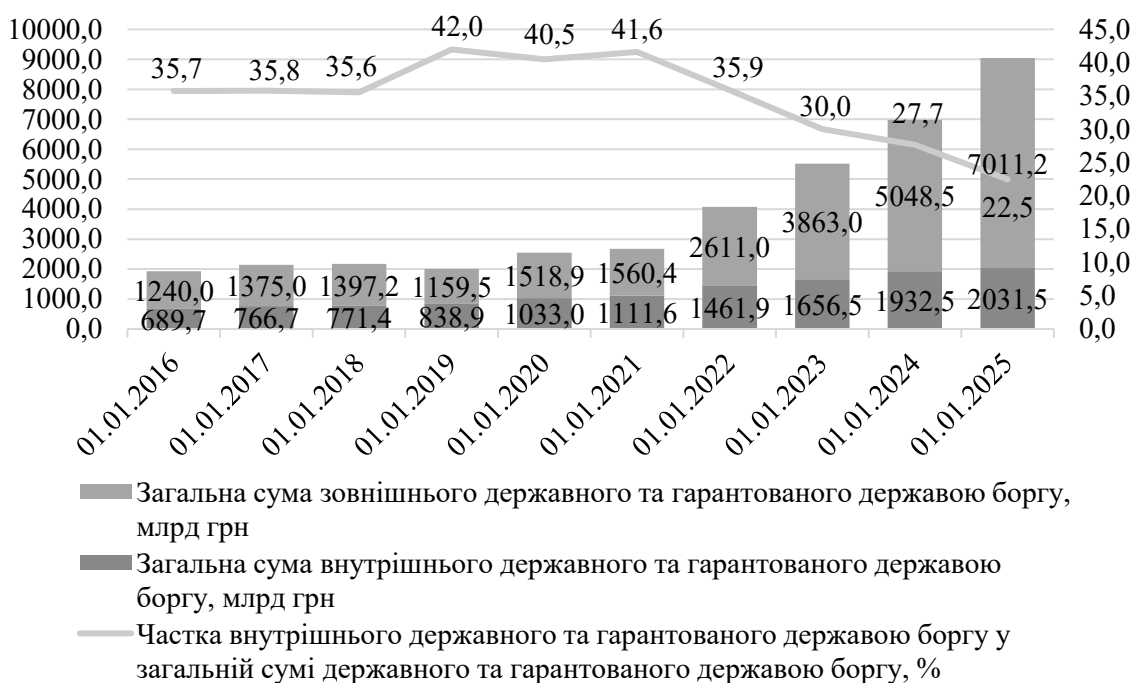

Рис. 2. Співвідношення внутрішнього й зовнішнього державного та гарантованого державою боргу в Україні

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20]

За даними рис. 2 видно, що на початковому етапі досліджуваного періоду (2016-2018 рр.) структура боргу України характеризувалася відносною стабільністю з домінуванням зовнішньої складової. Так, у 2016 р. обсяг зовнішнього боргу становив 1240,03 млрд грн проти 689,73 млрд грн внутрішнього, що відповідало частці внутрішнього боргу на рівні 35,7%. У наступні роки співвідношення залишалось практично незмінним (35,8% у 2017 р. та 35,6% у 2018 р.), що свідчить про збереження структурної залежності державних фінансів від зовнішніх кредиторів. Така модель була характерною для економік із обмеженим внутрішнім фінансовим ринком та значною потребою у валютних ресурсах.

Водночас у 2019-2021 рр. спостерігалася певна переорієнтація боргової політики у бік нарощування внутрішніх запозичень. Зокрема, у 2019 р. частка внутрішнього боргу зросла до 42,0%, що стало максимальним значенням за весь аналізований період.

У 2020-2021 рр. цей показник залишався відносно високим – 40,5 % та 41,6% відповідно. Зростання внутрішньої складової державного боргу було зумовлене активізацією ринку державних цінних паперів, зокрема облігацій внутрішньої державної позики, що дозволило уряду частково зменшити залежність від зовнішніх джерел фінансування. Така тенденція відповідала загальноприйнятим підходам до управління державним боргом, згідно з якими розвиток внутрішнього ринку запозичень розглядається як важливий чинник підвищення фінансового суверенітету.

Однак починаючи з 2022 р. відбулися кардинальні зміни у структурі державного боргу України. В умовах повномасштабної війни різко зросла потреба у фінансових ресурсах, що об'єктивно не могла бути повністю задоволена за рахунок внутрішнього ринку. Як наслідок, відбулося стрімке зростання зовнішнього боргу з 1560,42 млрд грн у 2021 р. до 2610,96 млрд грн у 2022 р., а надалі до 3863,01 млрд грн у 2023 р., 5048,47 млрд грн у 2024 р. та 7011,18 млрд грн у 2025 р. У той же час внутрішній борг зростав значно повільнішими темпами з 1111,6 млрд грн у 2021 р. до 2031,5 млрд грн у 2025 р.

Це призвело до суттєвого зниження частки внутрішнього боргу у загальній структурі: з 35,9% у 2022 р. до 30,0 % у 2023 р., 27,7% у 2024 р. та 22,5% у 2025 р. Отже, якщо у 2019-2021 рр. структура державного боргу була відносно збалансованою, то у 2022-2025 рр. відбулося різке зміщення у бік зовнішніх запозичень, частка яких перевищила три чверті загального обсягу державного боргу.

Зазначена трансформація має комплексні макрофінансові наслідки. По-перше, посилюється валютний ризик, оскільки обслуговування значної частини боргу здійснюється в іноземній валюті, що підвищує чутливість державних фінансів до коливань обмінного курсу. По-друге, зростає залежність від міжнародних фінансових організацій та урядів іноземних держав, що, з одного боку, забезпечує доступ до відносно дешевих і довгострокових ресурсів, але з іншого – обмежує автономію національної фінансової політики. По-третє, звужується роль внутрішнього фінансового ринку як джерела фінансування дефіциту бюджету, що може стримувати розвиток національної фінансової системи. Водночас слід враховувати, що у воєнний період домінування зовнішнього боргу має і певні позитивні аспекти. Зокрема, значна частина зовнішнього фінансування надається на пільгових умовах або у формі грантів, що знижує боргове навантаження у довгостроковій перспективі. Крім того, залучення зовнішніх ресурсів дозволяє уникнути надмірного тиску на внутрішній фінансовий ринок та обмежує ефект витіснення приватних інвестицій.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про наявність двох якісно різних етапів у формуванні структури державного боргу України: періоду відносної збалансованості у 2016-2021 рр. та періоду різкої зовнішньої боргової експансії у 2022-2025 рр. Сформована асиметрія між внутрішнім і зовнішнім боргом є об'єктивним наслідком воєнних умов, однак у довгостроковій перспективі потребує корекції шляхом відновлення ролі внутрішніх джерел фінансування та поступового зниження валютних ризиків. Це є важливою передумовою забезпечення фінансової стійкості держави та ефективної реалізації стратегії повоєнного економічного відновлення України.

Структура державного боргу за ознакою умовності, зокрема співвідношення прямих та умовних (гарантованих) зобов'язань, є важливим індикатором фінансової стійкості держави, оскільки відображає не лише обсяг фактичного боргового навантаження, а й потенційні фінансові ризики, пов'язані з можливістю трансформації умовних зобов'язань у прямий борг. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити боргову позицію держави, враховуючи як уже реалізовані, так і приховані зобов'язання, що можуть актуалізуватися за несприятливих економічних умов. У цьому контексті дослідження динаміки співвідношення прямого та гарантованого державою боргу України у 2016-2025 рр. дає змогу виявити суттєві зміни у підходах до реалізації

боргової політики та управління фінансовими ризиками (рис. 3).

Рис. 3. Співвідношення прямого державного й гарантованого державою боргу в Україні

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20]

Як показують дані рис. 3, на початковому етапі аналізованого періоду (2016-2018 рр.) структура державного боргу характеризувалася відносною стабільністю з домінуванням прямого державного боргу, частка якого становила 85,5% у 2016 р., 85,6% у 2017 р. та 85,8% у 2018 р. В абсолютному вимірі обсяг прямого державного боргу зріс з 1650,8 млрд грн до 1860,5 млрд грн, тоді як гарантований державою борг залишався практично незмінним на рівні близько 308 млрд грн. Така конфігурація свідчила про збереження значної ролі держави як безпосереднього позичальника, водночас обмежуючи масштаб непрямих (контингентних) зобов'язань.

У 2019-2021 рр. спостерігалася подальше зміцнення позицій прямого державного боргу у структурі загального боргового портфеля. Частка прямого боргу зросла до 88,1% у 2019 р. та стабілізувалася на рівні близько 88,4-88,5% у 2020-2021 рр. При цьому обсяг гарантованого державою боргу навіть дещо скоротився у 2019 р. до 236,9 млрд грн, що свідчить про посилення контролю за наданням державних гарантій та зниження активності у використанні цього інструменту. У цей період боргова політика України характеризувалася прагненням до підвищення прозорості боргових зобов'язань шляхом концентрації їх у формі прямого державного боргу, що є більш контрольованим і передбачуваним з точки зору бюджетного планування.

Починаючи з 2022 р., на тлі повномасштабної війни, відбулися суттєві структурні зрушення, які проявилися у різкому зростанні частки прямого державного боргу. Зокрема, у 2022 р. цей показник зріс до 91,2%, у 2023 р. – до 94,0%, у 2024 р. – до 95,9%, а у 2025 р. досяг 96,9%. У абсолютному вимірі обсяг прямого державного боргу зріс більш ніж у 2,3 раза за 2022-2025 рр. з 3715,1 млрд грн до 8766,0 млрд грн. Водночас гарантований державою борг демонстрував протилежну тенденцію: після певного зростання у 2022 р. до 357,7 млрд грн, його обсяг поступово скорочувався до 276,7 млрд грн у 2025 р.

Відтак упродовж досліджуваного періоду відбулося поступове, а після 2022 р. –

стрімке витіснення гарантованого боргу прямими державними зобов'язаннями. Якщо у 2016 р. частка гарантованого боргу становила близько 14,5% загального обсягу, то у 2025 р. вона скоротилася до лише 3,1%. Це свідчить про істотну трансформацію моделі державного запозичення – від часткового делегування боргових зобов'язань суб'єктам господарювання до їх концентрації безпосередньо на рівні держави.

Зазначена тенденція має неоднозначні наслідки для фінансової стійкості. З одного боку, зниження частки гарантованого державою боргу зменшує обсяг контингентних зобов'язань, що є позитивним фактором з точки зору прозорості та керованості державного боргу. Прямий державний борг є більш прогнозованим, оскільки його обслуговування прямо враховується у бюджетному процесі, тоді як гарантовані зобов'язання можуть матеріалізуватися у вигляді додаткового навантаження у разі неплатоспроможності позичальників. З іншого боку, концентрація боргового навантаження у формі прямого державного боргу означає, що всі ризики обслуговування та погашення боргу повністю покладаються на державний бюджет. У воєнних умовах це посилює фінансовий тиск та обмежує можливості маневрування бюджетними ресурсами. Крім того, зменшення ролі державних гарантій може свідчити про звуження інструментарію підтримки державного сектору економіки, зокрема інфраструктурних проєктів та підприємств стратегічного значення.

У ширшому контексті така структурна трансформація відображає зміну пріоритетів боргової політики України в умовах кризи: від використання змішаних інструментів фінансування до домінування прямих державних запозичень, що забезпечують швидке залучення ресурсів, але водночас підвищують рівень фінансових ризиків. У перспективі повоєнного відновлення це актуалізує необхідність пошуку оптимального балансу між прямим і гарантованим боргом, який би дозволив поєднати прозорість і контрольованість боргових зобов'язань із ефективним використанням механізмів державної підтримки економічного розвитку.

Валютна структура державного та гарантованого державою боргу є одним із ключових параметрів оцінки боргової стійкості, оскільки безпосередньо визначає рівень валютних ризиків, чутливість боргового портфеля до коливань обмінного курсу та загальну вразливість державних фінансів до зовнішніх шоків. Аналіз динаміки боргу України в розрізі валют погашення у 2016-2025 рр. дозволяє виявити суттєві структурні зрушення, які відображають як трансформацію джерел фінансування, так і зміну пріоритетів боргової політики в умовах зростаючих макроекономічних викликів (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать, що на початковому етапі досліджуваного періоду валютна структура боргу України характеризувалася домінуванням іноземної валюти, передусім долара США та спеціальних прав запозичення (СПЗ), за відносно вагомої частки національної валюти. Зокрема, у 2016 р. борг, номінований у доларах США, становив 860,26 млрд грн, у СПЗ – 355,53 млрд грн, тоді як гривнева складова дорівнювала 584,06 млрд грн. Частка євро була порівняно незначною (106,92 млрд грн), а інші валюти (японська єна, канадський долар) відігравали другорядну роль. Така структура відображала історично сформовану орієнтацію на зовнішні ринки капіталу та співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями.

У 2017-2019 рр. спостерігалася відносна стабільність валютної структури боргу з незначним зростанням ролі євро та поступовим скороченням боргу, номінованого у доларах США (з 953,35 млрд грн у 2018 р. до 777,24 млрд грн у 2019 р.). Водночас частка гривневого боргу дещо зросла, досягнувши 732,25 млрд грн у 2019 р., що свідчило про певне зміцнення внутрішнього ринку запозичень і прагнення зменшити валютні ризики. У цей період валютна структура боргу виглядала відносно диверсифікованою, що відповідало базовим принципам ефективного управління державним боргом.

Таблиця 3

Структура державного та гарантованого державою боргу в Україні в розрізі валют погашення

Валюта	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024	31.12.2025
Англ. фунт стерлінгів	0	0	0,56	0,81	0,89	8,02	35,83
Долар США	777,2	922,7	920,1	1220,4	1446,5	1871,7	2047,8
Євро	203,5	355,8	359,4	898,4	1783,6	2304,6	4047,6
Канадський долар	3,62	0,00	0,00	52,47	124,93	197,24	208,77
СПЗ	268,3	362,6	395,7	527,8	625,83	795,21	780,32
Українська гривня	732,3	894,3	982,7	1336,5	1501,	1768,5	1886,1
Японська єна	13,36	16,53	13,61	36,49	35,94	35,59	36,25

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20]

Суттєві зміни відбулися у 2020-2021 рр., коли на тлі глобальної економічної нестабільності та зростання потреб у фінансуванні спостерігалось збільшення обсягів боргу, номінованого в євро (до 355,82 млрд грн у 2020 р. та 359,35 млрд грн у 2021 р.), а також у СПЗ (до 395,68 млрд грн у 2021 р.). Водночас гривнева складова продовжила зростати, досягнувши 982,72 млрд грн у 2021 р., що відображало активізацію внутрішніх запозичень. Загалом цей період характеризувався відносною збалансованістю валютної структури державного боргу.

Кардинальна трансформація відбулася починаючи з 2022 р. під впливом повномасштабної війни. У цей період різко зросли обсяги боргу, номінованого у євро: з 359,35 млрд грн у 2021 р. до 898,38 млрд грн у 2022 р., 1783,63 млрд грн у 2023 р., 2304,68 млрд грн у 2024 р. та 4047,60 млрд грн у 2025 р. Таким чином, євро фактично стало домінуючою валютою у структурі державного боргу України, випередивши долар США, який хоча і демонстрував зростання (до 2047,79 млрд грн у 2025 р.), але значно повільнішими темпами.

Паралельно відбулося зростання боргу у СПЗ, який досяг пікового значення у 795,21 млрд грн у 2024 р., що відображає активну співпрацю України з міжнародними фінансовими інституціями. Натомість гривнева складова хоча й зростала в абсолютному вимірі (до 1886,11 млрд грн у 2025 р.), проте її відносна роль у структурі боргу поступово зменшувалася, що свідчить про посилення залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Окремої уваги заслуговує поява та зростання ролі нових валют у структурі боргу. Зокрема, після 2022 р. суттєво збільшилися обсяги боргу, номінованого у канадських доларах (з 0 у 2021 р. до 208,77 млрд грн у 2025 р.), а також у фунтах стерлінгів (з практично нульових значень до 35,83 млрд грн у 2025 р.). Це свідчить про розширення географії міжнародної фінансової підтримки України та диверсифікацію валютних джерел запозичень. Водночас борг у японській єні залишався відносно стабільним і не відігравав суттєвої ролі у формуванні загальної структури.

Узагальнюючи, варто констатувати, що упродовж 2016-2021 рр. валютна структура державного боргу України характеризувалася відносною диверсифікацією та поступовим зростанням ролі національної валюти. Натомість у 2022-2025 рр. відбулася

різка переорієнтація у бік зовнішніх валют, передусім євро, що стало прямим наслідком масштабної міжнародної фінансової допомоги. Така трансформація має подвійний ефект: з одного боку, вона забезпечує доступ до значних фінансових ресурсів, необхідних для функціонування держави в умовах війни, а з іншого – суттєво підвищує валютні ризики та залежність від зовнішніх економічних чинників.

У контексті повоєнного відновлення це актуалізує необхідність формування збалансованої валютної структури боргу, яка б передбачала поступове збільшення частки зобов'язань у національній валюті, розширення внутрішнього ринку запозичень та впровадження ефективних механізмів управління валютними ризиками. Лише за таких умов можливо забезпечити належний рівень боргової стійкості та мінімізувати негативний вплив валютних коливань на державні фінанси України.

Структура державного та гарантованого державою боргу за видами відсоткових ставок є важливим індикатором чутливості боргового портфеля до змін вартості фінансових ресурсів і, відповідно, рівня процентного ризику, що супроводжує обслуговування боргових зобов'язань. У сучасних умовах, коли глобальні фінансові ринки характеризуються підвищеною волатильністю відсоткових ставок, аналіз співвідношення фіксованих і плаваючих інструментів у структурі державного боргу України у 2016-2025 рр. дозволяє оцінити ступінь захищеності державних фінансів від шоків процентної динаміки та ефективність реалізації боргової політики (табл. 4).

Таблиця 4

Структура державного та гарантованого державою боргу в Україні за видами відсоткових ставок

Ставки	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024	31.12.2025
EURIBOR	0	0	0	0	0,4	3,28	93,0	242,6	265,6	320,1
SOFR	245,7	297,3	253,4	204,0	247,7	257,9	263,1	455,7	884,0	918,1
SONIA							132,0	35,9	7,02	34,7
TORF								13,84	9,18	9,36
Індекс споживчих цін	0	145,2	145,2	145,2	145,2	145,2	145,2	145,2	145,2	145,2
Облікова ставка НБУ	0	0	0	0	4,25	22,51	148,0	289,7	291,0	289,9
Ставка МВФ	355,5	392,9	359,9	268,3	362,6	395,7	527,8	625,8	795,2	780,3
Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб	0	0	0	0	0	6,87	14,9	1,11	18,8	15,1
Фіксована	1328,6	1346,2	1410,2	1380,8	1791,8	1840,6	2748,8	3709,7	4565,0	6529,8

Джерело: складено автором на основі даних Мінфіну [20]

Представлені у табл. 4 дані відображають, що упродовж 2016-2019 рр. структура боргу України за видами відсоткових ставок характеризувалася чітко вираженим домінуванням зобов'язань із фіксованою ставкою. Зокрема, обсяг такого боргу зріс з 1328,56 млрд грн у 2016 р. до 1410,19 млрд грн у 2018 р., а у 2019 р. залишився на високому рівні – 1380,77 млрд грн. Водночас інструменти з плаваючими ставками були представлені переважно зобов'язаннями, прив'язаними до ставки міжнародних фінансових організацій (зокрема, так званої «ставки МВФ»), обсяг яких коливався у межах 268-393 млрд грн, а також до орієнтирів, що історично асоціювалися з глобальними міжбанківськими ставками (зокрема, індикаторів, які у подальшому були замінені на сучасні бенчмарки). У цей період частка боргу з плаваючими ставками

залишалася відносно помірною, що забезпечувало відносну передбачуваність витрат на обслуговування боргу.

Починаючи з 2020 р., на тлі зміни глобального процентного середовища та активізації внутрішніх запозичень, відбулося поступове ускладнення структури державного боргу за видами ставок. З'являються інструменти, прив'язані до облікової ставки центрального банку, а також до індексу споживчих цін, що свідчить про використання механізмів індексації для захисту інвесторів від інфляційних ризиків. Зокрема, вже у 2020 р. обсяг боргу, пов'язаного з обліковою ставкою, становив 4,25 млрд грн, а у 2021 р. зріс до 22,51 млрд грн. Паралельно з цим фіксована складова продовжувала домінувати, досягнувши 1840,6 млрд грн у 2021 р.

Кардинальні зміни у структурі боргу за видами відсоткових ставок відбулися у 2022-2025 рр., що було зумовлено як внутрішніми макрофінансовими умовами, так і трансформацією глобальних фінансових бенчмарків. Насамперед, різко зросла роль інструментів із плаваючими ставками, прив'язаними до нових міжнародних референтних ставок, таких як SOFR, EURIBOR, SONIA та TORF. Зокрема, обсяг державного боргу, прив'язаного до SOFR, зріс з 263,10 млрд грн у 2022 р. до 918,14 млрд грн у 2025 р., що свідчить про суттєве підвищення залежності від глобальних процентних умов у доларовому сегменті. Аналогічно, борг, номінований із прив'язкою до EURIBOR, збільшився з практично нульових значень у попередні роки до 320,10 млрд грн у 2025 р., відображаючи активізацію єврового фінансування.

Важливою тенденцією є також поява нових процентних індикаторів, зокрема SONIA та TORF, що свідчить про інтеграцію України у сучасну систему міжнародних фінансових ринків після відмови від традиційних міжбанківських ставок. Хоча їх частка у загальній структурі боргу залишається відносно невеликою, сама поява таких інструментів відображає якісні зміни у підходах до залучення фінансових ресурсів.

Водночас значно зросла роль внутрішніх процентних індикаторів. Зокрема, обсяг боргу, прив'язаного до облікової ставки Національного банку України, зріс до 289,94 млрд грн у 2025 р., що відображає активізацію внутрішнього ринку запозичень у період підвищених процентних ставок. Також спостерігається використання інструментів, прив'язаних до українського індексу ставок за депозитами фізичних осіб, хоча їх роль залишається другорядною та характеризується значною волатильністю.

Попри зростання значення плаваючих ставок, фіксована ставка продовжує відігравати домінуючу роль у структурі боргу. Її обсяг зріс з 2748,76 млрд грн у 2022 р. до 6529,83 млрд грн у 2025 р., що свідчить про збереження стратегічної орієнтації на обмеження процентного ризику. Водночас відносна частка фіксованих інструментів поступово зменшується, оскільки темпи зростання боргу з плаваючими ставками є вищими.

Проведений аналіз дозволяє виокремити дві ключові тенденції. По-перше, відбувається поступова диверсифікація процентної структури боргу із розширенням спектра використовуваних фінансових індикаторів, що відповідає сучасним тенденціям розвитку глобальних фінансових ринків. По-друге, зростає частка боргу з плаваючими ставками, що підвищує чутливість державних фінансів до змін процентної кон'юнктури, особливо в умовах глобального підвищення ставок.

У контексті повоєнного відновлення України це формує додаткові виклики для боргової політики, оскільки зростання процентних ставок на міжнародних ринках може призвести до суттєвого збільшення витрат на обслуговування боргу. Водночас збереження значної частки фіксованих інструментів створює певний буфер стабільності, який може бути використаний для пом'якшення впливу зовнішніх шоків. Таким чином, оптимізація структури боргу за видами відсоткових ставок має стати одним із ключових напрямів удосконалення управління державним боргом України з метою забезпечення її

довгострокової фінансової стійкості.

Загалом в умовах трансформаційних викликів, спричинених військовими діями, руйнуванням виробничого потенціалу та інфраструктури, а також зростанням фіскального навантаження, державний борг об'єктивно набуває статусу одного з ключових інструментів забезпечення макрофінансової стабільності та мобілізації ресурсів для відновлення національної економіки. Водночас його стрімке зростання, ускладнення структури та підвищення вартості обслуговування формують додаткові ризики для бюджетної системи, посилюють залежність від зовнішніх джерел фінансування та обмежують простір для реалізації стимулюючої фіскальної політики.

Повоєнне відновлення національної економіки об'єктивно обумовлює потребу комплексного вдосконалення стану та структури державного боргу, механізмів здійснення нових запозичень, а також підвищенні ефективності їх використання, що має стати важливою передумовою забезпечення макрофінансової стійкості та досягнення сталого економічного зростання (табл. 5). Практика свідчить, що нераціональна боргова політика може трансформуватися у фактор макроекономічної нестабільності, тоді як збалансоване управління боргом здатне виступати потужним драйвером економічного зростання.

Для забезпечення посткризового та повоєнного відновлення національної економіки ключового значення набуває не лише кількісний вимір державного боргу, а й його якісні характеристики, насамперед структура боргового портфеля. Досвід країн-членів ЄС переконливо свідчить, що саме структурна оптимізація державного боргу є одним із визначальних чинників забезпечення боргової стійкості, зниження макрофінансових ризиків та формування передумов для сталого економічного зростання [25].

Передусім, важливим напрямом виступає оптимізація співвідношення внутрішнього та зовнішнього державного боргу. У практиці більшості країн-членів ЄС простежується тенденція до підвищення ролі внутрішніх запозичень, що дозволяє зменшити залежність від зовнішніх кредиторів та обмежити вплив глобальної фінансової волатильності [26]. Внутрішній державний борг, номінований у національній валюті, є менш вразливим до валютних шоків і забезпечує більшу керованість борговими процесами. У цьому контексті важливим є також зменшення частки валютного державного боргу, або дедоларизація боргового портфеля, що активно реалізується в країнах-членах ЄС через розвиток глибоких і ліквідних внутрішніх ринків державних цінних паперів. Збільшення питомої ваги державного боргу в національній валюті дозволяє мінімізувати валютні ризики та знизити чутливість державних фінансів до девальваційних процесів.

Суттєвим елементом оптимізації структури боргу є подовження середнього строку його погашення, що широко застосовується у борговій політиці європейських країн. Такий підхід дає змогу знизити ризики рефінансування та уникнути пікових навантажень на бюджет у короткостроковій перспективі. Водночас ефективною практикою є вирівнювання графіка погашень, що передбачає рівномірний розподіл боргових виплат у часі, запобігаючи концентрації значних сум погашення у окремі періоди. У поєднанні зі зниженням частки короткострокових зобов'язань це формує більш стабільний та прогнозований профіль боргового навантаження [27].

Не менш важливим напрямом є диверсифікація інструментів державних запозичень і кредиторської бази.

Таблиця 5

Напрями вдосконалення державного боргу в Україні та їх роль в економічному відновленні

Група заходів	Конкретні інструменти / заходи	Очікуваний ефект	Вплив на економічне відновлення
Оптимізація структури державного боргу	Збільшення частки внутрішнього боргу; дедоларизація; подовження строків погашення; зниження короткострокового боргу; диверсифікація інструментів і кредиторів	Зниження валютних та рефінансійних ризиків; підвищення стабільності боргового портфеля	Формування макрофінансової стійкості як бази для відновлення
Покращення боргової політики й управління борговими ризиками	Впровадження середньострокової стратегії; застосування аналізу стійкості боргу; хеджування ризиків; формування ліквідних буферів	Зменшення ризику боргової кризи; підвищення передбачуваності боргової політики	Підвищення довіри інвесторів і стабілізація фінансової системи
Оптимізація державних запозичень	ОЗДП; ОВДП; пільгове фінансування; військові, інфраструктурні, зелені облігації; ДПП; змішане фінансування	Залучення дешевших і довгострокових ресурсів	Забезпечення ресурсної бази для масштабного відновлення
Використання інноваційних боргових інструменти	використання механізмів обміну боргових зобов'язань; облігації, пов'язані зі сталим розвитком; токенизація державного боргу	Гнучкість боргового фінансування; зниження боргового навантаження	Адаптація фінансування до умов нестабільності та післявоєнної відбудови
Використання запозичених державою коштів	Відновлення транспорту, енергетики, житла, цифрової інфраструктури; підтримка МСП, індустріальних парків, експортних галузей; імпортозаміщення; фінансування освіти; медицини, зайнятості	Відновлення базових економічних функцій, активізація підприємницької діяльності, підвищення якості робочої сили	Прямий мультиплікативний ефект на економічне зростання та зайнятість
Посилення боргової стійкості держави	Фіскальні правила; контроль боргу до ВВП; стрес-тестування; прогнозування	Запобігання надмірному борговому навантаженню	Забезпечення довгострокової фінансової стабільності
Реалізація специфічних заходів щодо повоєнного відновлення	Реструктуризація; списання боргу; міжнародні фонди відновлення; використання заморожених активів; репарації	Зменшення боргового навантаження	Фінансування масштабної відбудови економіки

Джерело: складено автором самостійно

Країни-члени ЄС активно використовують широкий спектр фінансових інструментів – від класичних державних облігацій до спеціалізованих боргових інструментів, включаючи «зелені» та соціальні облігації [28]. Така диверсифікація дозволяє не лише залучати ресурси на вигідніших умовах, а й адаптувати боргову політику до змін ринкової кон'юнктури.

Водночас розширення кола кредиторів за рахунок міжнародних фінансових організацій, урядів інших держав та приватних інвесторів сприяє зниженню ризику залежності від окремих джерел фінансування та підвищує стійкість боргового портфеля.

У контексті управління процентними ризиками важливим є підвищення частки боргу з фіксованою процентною ставкою, що дозволяє мінімізувати негативний вплив коливань ринкових ставок на витрати з обслуговування боргу. Паралельно необхідно здійснювати оптимізацію співвідношення між ринковим і пільговим боргом: з одного боку, пільгові кредити забезпечують нижчу вартість запозичень, а з іншого – ринкові інструменти сприяють розвитку фінансового ринку та формуванню ринкових орієнтирів вартості капіталу.

Вагомим чинником структурної трансформації державного боргу є розвиток внутрішнього ринку державних цінних паперів, який у країнах-членах ЄС відіграє ключову роль у мобілізації фінансових ресурсів. Формування широкого кола внутрішніх інвесторів, насамперед інституційних (пенсійні фонди, страхові компанії), забезпечує стабільний попит на державні боргові інструменти та зменшує залежність від зовнішніх джерел фінансування [29]. У цьому контексті важливим є також зниження концентрації державного боргу у кредиторів, що сприяє підвищенню фінансової безпеки держави.

Окремої уваги заслуговує інтеграція принципів сталого розвитку у структуру державного боргу, що набуває дедалі більшого поширення в країнах-членах ЄС. Випуск «зелених» та соціальних облігацій дозволяє спрямовувати запозичені кошти на фінансування екологічно та соціально значущих проєктів, одночасно розширюючи інвесторську базу за рахунок відповідальних інвесторів [30]. Такий підхід не лише підвищує ефективність використання боргових ресурсів, але й сприяє досягненню цілей сталого розвитку.

На наш погляд, узагальнення досвіду країн-членів ЄС доводить до висновку, що удосконалення структури державного боргу є системним і багатовимірним процесом, спрямованим на зниження ризиків, підвищення гнучкості боргової політики та забезпечення її відповідності стратегічним цілям економічного розвитку. В умовах повоєнного відновлення національної економіки така трансформація структури державного боргу виступає необхідною передумовою не лише фінансової стабілізації, а й ефективної мобілізації ресурсів для відбудови та модернізації економіки.

Для повоєнного відновлення національної економіки особливого значення набуває не лише оптимізація параметрів державного боргу, а й якісна трансформація боргової політики та управління борговими ризиками. Досвід країн-членів ЄС засвідчує, що ефективне управління державним боргом ґрунтується на інституціоналізації стратегічного підходу, впровадженні сучасних аналітичних інструментів та забезпеченні високого рівня прозорості і підзвітності [31].

Ключовим елементом такої трансформації є впровадження середньострокової стратегії управління державним боргом, яка забезпечує узгодженість боргової політики з цілями фіскальної та макроекономічної стабілізації. У країнах-членах ЄС середньострокове планування боргових операцій дозволяє оптимізувати структуру боргу з урахуванням вартості та ризиків, визначати цільові орієнтири щодо валютного складу, строкowości та процентної структури боргового портфеля. Такий підхід сприяє підвищенню передбачуваності боргової політики та зміцненню довіри інвесторів. В Україні важливим інституційним кроком стало запровадження середньострокового

планування боргової політики, адже починаючи з 2017 р. на законодавчому рівні ухвалюється Середньострокова стратегія управління державним боргом України на трирічний період, яка визначає цільові орієнтири боргової політики та параметри управління державним боргом у середньостроковій перспективі [32].

Важливу роль у забезпеченні боргової стійкості відіграє використання аналітичних інструментів, зокрема аналізу стійкості боргу, що широко застосовується у практиці європейських країн у співпраці з Міжнародним валютним фондом і Світовим банком [33]. Застосування цього підходу дозволяє оцінити довгострокову спроможність держави обслуговувати борг, ідентифікувати критичні ризики та розробляти сценарії реагування на можливі макроекономічні шоки. У поєднанні з регулярним проведенням стрес-тестування це формує аналітичну основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Удосконалення боргової політики також передбачає комплексне управління ключовими борговими ризиками. Зокрема, посилення управління валютним ризиком у країнах-членах ЄС реалізується через оптимізацію валютної структури боргу та використання інструментів хеджування, що дозволяє знизити чутливість боргового навантаження до курсових коливань. Паралельно здійснюється управління процентним ризиком шляхом збільшення частки боргу з фіксованою ставкою та застосування відповідних фінансових інструментів, включаючи процентні свопи та форвардні контракти [34]. Такі механізми дають змогу обмежити вплив волатильності фінансових ринків на витрати з обслуговування боргу.

Не менш важливим є управління ризиком рефінансування, що передбачає мінімізацію концентрації виплат у короткостроковій перспективі та забезпечення рівномірного розподілу боргового навантаження у часі. У практиці країн-членів ЄС це досягається через подовження строків запозичень, формування сприятливого графіка погашень та створення відповідних фінансових буферів. Зокрема, формування ліквідних резервів дозволяє державам забезпечувати своєчасне виконання боргових зобов'язань навіть за умов тимчасового обмеження доступу до ринків капіталу. Додатковим інструментом підвищення стійкості виступає створення фондів погашення боргу, які акумулюють ресурси для майбутніх виплат [35].

Суттєвим напрямом удосконалення є підвищення прозорості боргової політики, що у країнах-членах ЄС розглядається як необхідна умова ефективного функціонування фінансових ринків. Регулярне оприлюднення детальних звітів про стан і структуру державного боргу, а також стратегічних документів сприяє зниженню інформаційної асиметрії та підвищенню довіри інвесторів. Водночас цифровізація управління боргом, зокрема впровадження сучасних інформаційних систем, забезпечує підвищення оперативності, точності та аналітичної спроможності органів державного управління [36].

Важливим інституційним аспектом є запровадження системи оцінювання ефективності діяльності органів управління державним боргом на основі ключових показників результативності, що дозволяє підвищити відповідальність та якість прийняття рішень. Паралельно у країнах-членах ЄС значна увага приділяється посиленню парламентського контролю за борговою політикою, що забезпечує її демократичну легітимність і підзвітність суспільству [37].

Окремої уваги заслуговує питання підвищення кредитного рейтингу держави як інтегрального індикатора ефективності боргової політики. Високий кредитний рейтинг дозволяє залучати фінансові ресурси на більш вигідних умовах, знижуючи вартість запозичень та розширюючи доступ до міжнародних ринків капіталу. У цьому контексті важливим є дотримання кращих міжнародних практик управління боргом, що формуються, зокрема, за участю Міжнародного валютного фонду та Світового банку.

З нашої точки зору, систематизація практики країн-членів ЄС дозволяє зробити висновок, що удосконалення боргової політики та системи управління борговими ризиками є необхідною передумовою забезпечення макрофінансової стабільності та ефективного використання державного боргу як інструменту економічного відновлення. У повоєнний період така трансформація набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє не лише мінімізувати ризики боргової нестабільності, а й створити інституційне підґрунтя для довгострокового економічного зростання.

У системі інструментів забезпечення повоєнного відновлення національної економіки державні запозичення відіграють не лише фінансову, але й інвестиційно-стимулюючу роль, що обумовлює необхідність якісної трансформації підходів до їх організації. Досвід країн-членів ЄС засвідчує, що ефективність державних запозичень визначається не стільки їх обсягами, скільки інституційною спроможністю держави формувати збалансовану, передбачувану та диверсифіковану політику залучення ресурсів, інтегровану у загальну систему макрофінансового управління [38].

Передусім, ключовим напрямом оптимізації боргового портфеля Української держави є активне залучення пільгового фінансування від міжнародних фінансових організацій, Міжнародного валютного фонду та Світового банку, що широко практикується країнами-членами ЄС у періоди економічної нестабільності. Такі ресурси характеризуються нижчою вартістю та більш сприятливими умовами погашення, що дозволяє зменшити боргове навантаження на бюджет [39, с.539]. У цьому контексті важливу роль відіграють також програми макрофінансової допомоги, які поєднують фінансову підтримку з інституційними реформами, спрямованими на підвищення ефективності державного управління.

Паралельно країни-члени ЄС активно використовують ринкові інструменти запозичень, серед яких особливе місце займає випуск суверенних єврооблігацій, що забезпечує доступ до широкого кола міжнародних інвесторів та сприяє інтеграції у глобальні фінансові ринки [40, с.72]. Водночас у сучасних умовах спостерігається диверсифікація боргових інструментів через розвиток спеціалізованих сегментів, зокрема військових, інфраструктурних, «зелених» та соціальних облігацій. Такий підхід дозволяє не лише залучати ресурси, а й забезпечувати їх цільове спрямування на фінансування пріоритетних сфер – від оборони до екологічної трансформації та соціального розвитку.

Особливої актуальності у повоєнний період набуває впровадження так званих «облігацій відновлення» (recovery bonds), які орієнтовані на фінансування програм відновлення економіки. Досвід європейських країн, зокрема реалізація масштабних фінансових ініціатив після кризових явищ, демонструє ефективність такого інструменту у мобілізації значних ресурсів на довгостроковій основі [41]. Важливим доповненням до цього є розвиток інструментів роздрібного інвестування, що дозволяє залучати кошти населення, підвищуючи рівень фінансової інклюзії та формуючи внутрішню інвесторську базу [42].

Удосконалення процесу державних запозичень також передбачає активне використання альтернативних фінансових механізмів, таких як державні гарантії, державно-приватне партнерство та змішане фінансування. У країнах-членах ЄС ці інструменти широко застосовуються для реалізації масштабних інфраструктурних та інноваційних проєктів, дозволяючи зменшити пряме боргове навантаження та підвищити ефективність використання ресурсів. Додатковим джерелом фінансування виступають грантові компоненти, які знижують вартість запозичень і сприяють реалізації соціально значущих проєктів [43].

Інституційна ефективність процесу державних запозичень значною мірою залежить від розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів. У країнах-членах

ЄС велика увага приділяється підвищенню ефективності аукціонних механізмів розміщення боргових інструментів, створенню системи первинних дилерів та забезпеченню ліквідності вторинного ринку [44, с.1177]. Це сприяє формуванню ринкових орієнтирів вартості державного боргу та підвищує його привабливість для інвесторів.

Не менш важливим є забезпечення інтеграції до міжнародних ринків капіталу, що дозволяє диверсифікувати джерела фінансування та зменшити залежність від внутрішніх ресурсів. У цьому контексті особливу роль відіграє розвиток ефективної системи комунікації з інвесторами, яка включає регулярне інформування про стан державних фінансів, боргову політику та макроекономічні перспективи [45]. Такий підхід сприяє підвищенню довіри до держави як позичальника та зниженню вартості запозичень.

На наш погляд, аналіз практик європейських країн свідчить, що оптимізація процесу державних запозичень є комплексним завданням, яке передбачає поєднання стратегічного планування, диверсифікації фінансових інструментів, розвитку інституційної інфраструктури та забезпечення ефективної взаємодії з міжнародними та внутрішніми інвесторами. У контексті відбудови національної економіки після війни реалізація цих підходів створює передумови для мобілізації необхідних фінансових ресурсів, підвищення їх ефективності та забезпечення сталого економічного розвитку.

У сучасних умовах зростаючої складності фінансових ринків та обмеженості традиційних джерел ресурсів особливого значення набуває впровадження інноваційних фінансових інструментів у сфері державної боргової політики. Для країн-членів ЄС характерною є тенденція до активного використання таких інструментів з метою підвищення гнучкості боргового фінансування, зниження боргового навантаження та забезпечення цільового спрямування залучених ресурсів [46]. У контексті повоєнного відновлення національної економіки це набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє поєднати завдання макрофінансової стабілізації з потребами структурної трансформації економіки.

Одним із перспективних напрямів є використання механізмів обміну боргових зобов'язань, зокрема «обмін боргу на акції» (*debt-for-equity swaps*), які передбачають конверсію державного боргу у частки в активах або інвестиційних проєктах. У країнах-членах ЄС такі механізми застосовуються для зниження боргового тиску та одночасного залучення стратегічних інвесторів до розвитку ключових секторів економіки. Подібну логіку має і механізм «обмін боргу на природоохоронні інвестиції» (*debt-for-nature swaps*), що поєднують боргову політику з екологічними цілями, забезпечуючи фінансування природоохоронних заходів в обмін на реструктуризацію або часткове списання державного боргу [47]. У контексті післявоєнної відбудови особливої ваги набуває механізм «обмін боргу на фінансування відбудови» (*debt-for-reconstruction swaps*), які дозволяють трансформувати боргові зобов'язання у фінансування проєктів відновлення інфраструктури та виробничого потенціалу.

Важливим інноваційним інструментом є випуск облігацій, прив'язаних до макроекономічних показників, що передбачають залежність обслуговування боргу від динаміки валового внутрішнього продукту [48]. Такий підхід, який обговорюється та частково впроваджується в європейській практиці, дозволяє автоматично адаптувати боргове навантаження до економічного циклу, знижуючи ризики у періоди спаду та забезпечуючи справедливий розподіл вигод у періоди зростання. Паралельно застосовуються інструменти страхування ризиків, зокрема «облігації катастроф» (*catastrophe bonds*), які дають змогу залучати фінансові ресурси з одночасним перенесенням частини ризиків на інвесторів, що є особливо актуальним у контексті підвищеної невизначеності та потенційних шоків [49].

Суттєвим резервом мобілізації ресурсів виступає використання «облігацій діаспори» (diaspora bonds), які орієнтовані на залучення заощаджень громадян, що проживають за кордоном [50]. Досвід країн-членів ЄС свідчить, що такі інструменти не лише розширюють інвесторську базу, але й сприяють зміцненню економічних зв'язків із діаспорою та підвищенню довіри до державних фінансових інститутів. У цьому контексті важливим є також розвиток цифрових інновацій, зокрема токенизація державного боргу (blockchain bonds), що забезпечує підвищення прозорості, зниження транзакційних витрат та розширення доступу інвесторів до боргових інструментів [51].

Перспективним напрямом є інтеграція новітніх фінансових технологій у боргову політику, включаючи потенційне використання цифрових валют центральних банків для здійснення державних запозичень [52]. Хоча цей інструмент перебуває на стадії формування, у країнах-членах ЄС активно ведуться дослідження щодо можливостей його застосування для підвищення ефективності державних фінансів та оптимізації боргових операцій. Водночас важливе місце займає впровадження облігацій, пов'язані зі сталим розвитком, які передбачають прив'язку вартості запозичень до досягнення певних екологічних або соціальних показників [53, с.685]. Такий підхід стимулює державу до реалізації політики сталого розвитку та підвищує привабливість боргових інструментів для відповідальних інвесторів.

Додатковим інструментом підвищення ефективності використання боргових ресурсів держави є результат-орієнтоване фінансування (results-based financing), яке передбачає надання коштів за умови досягнення конкретних результатів. У практиці країн-членів ЄС цей підхід застосовується для фінансування інфраструктурних, соціальних та інноваційних проєктів, забезпечуючи підвищення ефективності витрачання коштів і мінімізацію ризиків нецільового використання [54].

Ми вважаємо, що використання досвіду країн-членів ЄС щодо впровадження інноваційних фінансових інструментів у сфері державної боргової політики дозволяє суттєво розширити можливості залучення ресурсів, підвищити гнучкість управління боргом та забезпечити його адаптивність до умов невизначеності. У період повоєнної трансформації національної економіки такі інструменти виступають важливим механізмом не лише фінансування відбудови, але й стимулювання структурних змін, підвищення ефективності використання ресурсів та досягнення довгострокової макрофінансової стабільності.

Для забезпечення повоєнного відновлення національної економіки вирішального значення набуває не лише здатність держави залучати боргові ресурси, а й раціональність вибору напрямів їх використання. Досвід країн-членів ЄС переконливо засвідчує, що ефективність державного боргу як інструменту економічної політики визначається передусім його інвестиційною спрямованістю та здатністю генерувати довгостроковий мультиплікативний ефект [55, с.356]. У цьому контексті принципово важливим є орієнтація запозичених коштів на ті сфери, які формують основу економічного зростання, підвищують продуктивність та забезпечують соціальну стійкість.

Першочерговим напрямом використання державних запозичень у європейських країнах традиційно виступає відновлення та модернізація інфраструктури. Інвестиції у транспортну інфраструктуру, включаючи дороги, мости та залізничні мережі, забезпечують підвищення мобільності ресурсів, зниження логістичних витрат і розширення внутрішніх та зовнішніх ринків [56, с.152]. Не менш важливими є вкладення в енергетичну інфраструктуру, які сприяють зміцненню енергетичної безпеки, диверсифікації джерел енергії та переходу до низьковуглецевої економіки. В умовах цифровізації особливого значення набуває розвиток цифрової інфраструктури, що створює передумови для формування сучасної економіки знань, підвищення

ефективності державного управління та розвитку інноваційних секторів. Водночас відновлення житлового фонду має не лише соціальне, але й економічне значення, оскільки стимулює розвиток будівельної галузі та суміжних секторів.

Важливим вектором спрямування запозичених коштів є стимулювання економічного зростання через підтримку підприємницької діяльності. У країнах-членах ЄС значна увага приділяється підтримці малого і середнього бізнесу як ключового драйвера зайнятості та інновацій. Фінансування створення індустріальних парків сприяє концентрації виробничих потужностей, розвитку регіонів та залученню інвестицій. Паралельно здійснюється підтримка експортно-орієнтованих галузей, що забезпечує інтеграцію у глобальні ланцюги доданої вартості та зміцнення платіжного балансу. Важливим елементом є також політика імпортозаміщення, спрямована на розвиток внутрішнього виробництва та зниження залежності від зовнішніх поставок [57].

У сучасній європейській практиці особливий акцент робиться на інноваційному розвитку як основі довгострокового економічного зростання. Запозичені кошти активно спрямовуються на фінансування наукових досліджень і розробок, що сприяє створенню нових технологій та підвищенню конкурентоспроможності економіки [58]. Водночас цифрова трансформація виступає ключовим напрямом модернізації економічної системи, охоплюючи як державний сектор, так і бізнес-середовище. Розвиток стартап-екосистеми, зокрема через підтримку інноваційних підприємств та венчурного фінансування, дозволяє забезпечити швидке впровадження нових рішень та формування нових ринків.

Не менш важливим напрямом є інвестування у людський капітал, що розглядається у країнах-членах ЄС як стратегічна передумова сталого розвитку. Фінансування освіти забезпечує підвищення кваліфікації робочої сили та її адаптацію до вимог сучасної економіки [59, с.19]. Інвестиції у систему охорони здоров'я сприяють підвищенню якості життя населення та продуктивності праці. В умовах структурних змін особливого значення набувають програми перекваліфікації кадрів і сприяння зайнятості, які дозволяють мінімізувати негативні соціальні наслідки трансформаційних процесів та забезпечити ефективне використання трудового потенціалу.

Поряд із цим, вагомим компонентом раціонального використання державних запозичень є забезпечення соціальної стабільності. У країнах-членах ЄС значна частина фінансових ресурсів спрямовується на підтримку вразливих груп населення, надання соціальних трансфертів та реалізацію програм відновлення громад [60, с.172]. Такий підхід дозволяє не лише пом'якшити соціальні наслідки кризових явищ, але й створити передумови для відновлення внутрішнього попиту, що є важливим чинником економічного зростання.

На нашу думку, вивчення досвіду країн-членів ЄС засвідчує, що раціональний вибір напрямів використання запозичених державою коштів є ключовим чинником трансформації державного боргу з інструменту фінансування дефіциту у механізм забезпечення економічного розвитку. В умовах повоєнного відновлення національної економіки це передбачає концентрацію ресурсів у стратегічно важливих сферах, здатних забезпечити мультиплікативний ефект, підвищення продуктивності та формування основ для довгострокового зростання і соціальної стабільності.

У системі пріоритетів державної фінансової політики в умовах повоєнного відновлення особливого значення набуває забезпечення боргової стійкості в довгостроковій перспективі, що виступає фундаментальною передумовою макрофінансової стабільності та сталого економічного зростання. Досвід країн-членів ЄС переконливо свідчить, що ефективна боргова політика не обмежується вирішенням короткострокових завдань фінансування бюджетного дефіциту, а передбачає формування цілісної системи інституційних, фіскальних та макроекономічних

механізмів, спрямованих на підтримання боргового навантаження на економіку на прийнятному рівні [61, с.100].

Одним із ключових елементів такої системи є відновлення та дотримання положень щодо граничних рівнів державного боргу відносно валового внутрішнього продукту. В європейських країнах ці обмеження закріплені в рамках наднаціональних і національних фіскальних правил і виступають важливим орієнтиром для формування бюджетної та боргової політики. Їх дотримання забезпечує дисципліну у сфері державних фінансів, запобігає накопиченню надмірного боргового навантаження та формує довіру з боку інвесторів і міжнародних фінансових інституцій.

Важливою складовою управління борговою стійкістю є прогнозування боргового навантаження, яке у країнах-членах ЄС здійснюється на основі середньо- та довгострокових макроекономічних прогнозів. Це дозволяє оцінити майбутні потреби у фінансуванні, визначити потенційні ризики та сформувати відповідні стратегії реагування. Додатковим інструментом виступає сценарний аналіз, що передбачає моделювання впливу різних негативних шоків – економічних, фінансових або геополітичних – на боргову стійкість [62]. Такий підхід забезпечує підвищення готовності держави до кризових ситуацій і сприяє формуванню превентивної політики.

Водночас довгострокова боргова стійкість значною мірою залежить від здатності економіки генерувати достатній рівень доходів для обслуговування державного боргу. У цьому контексті забезпечення економічного зростання виступає ключовою умовою ефективного функціонування боргової системи. Досвід країн-членів ЄС свідчить, що підвищення продуктивності економіки, зокрема через інноваційний розвиток, модернізацію виробництва та розвиток людського капіталу, є визначальним фактором розширення фіскальних можливостей держави [63]. Паралельно важливим є розширення податкової бази, що досягається через детінізацію економіки, підвищення ефективності податкового адміністрування та стимулювання економічної активності.

Окремої уваги заслуговує питання зниження вартості обслуговування державного боргу, що безпосередньо впливає на його стійкість. У країнах-членах ЄС це досягається через підвищення кредитного рейтингу держави, удосконалення структури боргу, а також забезпечення довіри з боку інвесторів завдяки прозорій та передбачуваній борговій політиці [64]. Зниження вартості запозичень дозволяє зменшити бюджетне навантаження та вивільнити ресурси для фінансування розвитку.

З нашого погляду, аналіз й узагальнення досвіду країн-членів ЄС підтверджує, що забезпечення боргової стійкості в довгостроковій перспективі є комплексним процесом, який поєднує фіскальну дисципліну, ефективне управління боргом та стимулювання економічного зростання. У контексті повоєнного відновлення національної економіки реалізація цих підходів дозволяє не лише мінімізувати ризики боргової нестабільності, а й створити міцну фінансову основу для сталого розвитку та підвищення добробуту суспільства.

У контексті повоєнного відновлення національної економіки державний борг набуває не лише функції фінансового інструмента покриття дефіциту ресурсів, а й перетворюється на елемент міжнародної архітектури відбудови, що інтегрує фіскальні, інституційні та геоekonomічні механізми підтримки. Досвід країн-членів ЄС та практики міжнародних фінансових криз свідчать, що у випадках масштабних шоків – воєнних руйнувань, економічних колапсів або системних криз – стандартні боргові інструменти доповнюються специфічними механізмами полегшення боргового навантаження та мобілізації зовнішніх ресурсів для відновлення [65].

Одним із таких інструментів є часткове списання боргу, яке в історії європейських країн застосовувалося у виняткових випадках для відновлення платоспроможності держав та створення простору для інвестицій у відбудову [66]. Подібний підхід дозволяє

зменшити борговий тиск і спрямувати обмежені бюджетні ресурси на фінансування критично важливих відновлювальних проєктів. У тісному взаємозв'язку з цим перебуває реструктуризація зовнішнього боргу, яка передбачає зміну графіків погашення, зниження вартості обслуговування або конверсію боргових зобов'язань у більш довгострокові та пільгові інструменти. У країнах-членах ЄС подібні підходи використовувалися як механізм стабілізації фінансових систем у кризові періоди, що дозволяло уникати дефолтних сценаріїв і підтримувати макрофінансову рівновагу.

Особливе значення у повоєнному контексті має залучення репарацій та міжнародних компенсацій, які виступають формою відшкодування завданих збитків і водночас джерелом фінансування відбудови без додаткового боргового навантаження. У сучасній європейській практиці дедалі більшої актуальності набуває також використання заморожених активів держав-агресорів, які можуть бути спрямовані на фінансування відновлювальних програм у постраждалих країнах [67]. Такий підхід поєднує елементи міжнародного права, фінансової справедливості та практичної економічної доцільності.

Важливим інституційним інструментом є створення міжнародних фондів відновлення, які акумулюють ресурси держав-донорів, міжнародних організацій та приватного сектору. У європейській практиці подібні фонди відіграють ключову роль у координації відновлювальних програм, забезпечуючи цільове та прозоре використання коштів. Вони також сприяють зниженню транзакційних витрат та підвищенню ефективності міжнародної допомоги [68]. У цьому ж контексті формується концепція синхронізації боргової політики з національним планом відновлення, що передбачає узгодження обсягів запозичень, напрямів їх використання та стратегічних пріоритетів реконструкції економіки. Суттєвим елементом є пріоритезація відновлювальних інвестицій, яка дозволяє концентрувати обмежені ресурси на ключових секторах – інфраструктурі, енергетиці, житловому фонді та критичних соціальних системах. Такий підхід, характерний для відновлювальних програм у країнах-членах ЄС, забезпечує максимальний мультиплікативний ефект та прискорення економічної нормалізації [69]. У ширшому стратегічному вимірі ці заходи можуть бути інтегровані в концепцію умовного «плану Маршалла» для України, який передбачає комплексне поєднання міжнародної фінансової допомоги, пільгового кредитування, інституційної підтримки та цільових інвестицій у відновлення економіки.

Таким чином, досвід країн-членів ЄС засвідчує, що повоєнне відновлення вимагає застосування спеціальних боргових та квазіборгових механізмів, які виходять за межі стандартної фіскальної політики. Їх комплексне використання дозволяє поєднати зниження боргового навантаження з мобілізацією значних зовнішніх ресурсів, що в сукупності формує фінансову основу для масштабної реконструкції та довгострокового економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.03.2026).
2. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 4 вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с.
3. Романенко О. Р. Фінанси : підручник. 4-те вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
4. Серченко В. Б. Державний борг України: сутність та структура. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. Вип. 26-27. С. 145.

5. Фінанси : підручник / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : Університетська думка, 2024. 632 с.
6. Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 176 с.
7. Бондарук Т. Г., Бондарук О. С., Мельничук Н. Ю. Державний борг України та видатки бюджету на його обслуговування. *Статистика України*. 2018. №1. С. 30-39.
8. Сочка К. Державний борг України: поточні реалії і проблеми. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2022. Вип. 2. С. 172-183.
9. Петик М. І., Дропа Я. Б. Концептуальні основи дослідження державного боргу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 19. С. 438-445.
10. Третяк К. В., Климаш Н. І., Роганова Г. О. Державний борг України: виклики та загрози для економіки. *Бізнес Інформ*. 2022. №10. С. 152-161.
11. Гасанов С. С. Міжнародні стандарти статистики державного боргу та їх впровадження в систему управління державними фінансами України. *Фінанси України*. 2023. №1. С. 26-47.
12. Багатий О. В., Гринчук Ю. В. Економічна природа та сутність державного боргу. *Студентський науковий вісник МНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 1 (16). Ч. 1. С. 48-54.
13. Жмурко Н. В., Рудик О. Р., Гринкевич Т. М. Економічний зміст та класифікація державного боргу. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 59. С. 103-109.
14. Короленко Р. В., Потапчук А. В. Державний борг України: сутність та управління. *Modern Economics*. 2019. №13. С. 136-140.
15. Петруха Н., Куцовський О. і Петруха С. Іманентність та типологізація державного боргу й боргової політики в кризових умовах. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. №1 (73). С. 93-104.
16. Мозговий О. М., Мусієць Т. В., Руденко-Сударєва Л. В. та ін. Міжнародні фінанси : підручник / за наук. ред. О. М. Мозгового. Київ : КНЕУ, 2015. 515 с.
17. Скороход Г. М. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового регулювання державного боргу України. *Юридична наука*. 2020. №2. С. 318-327.
18. Ueshina M, The effect of public debt on growth and welfare under the golden rule of public finance. *Journal of Macroeconomics*. 2018. Vol. 55. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2017.08.004> (accessed: 20.02.2026).
19. Шапран Н. С., Гапонюк М. А., Шапран В. С. Роль ринку ОВДП у системі державних фінансів України. *Фінанси України*. 2023. №11. С. 116-128.
20. Міністерство фінансів України : офіційний вебсайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (дата звернення: 20.02.2026).
21. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. URL: <https://stat.gov.ua/uk/topics/natsionalni-rakhunky> (дата звернення: 20.02.2026).
22. Eurostat : official website. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1/default/table?lang=en&category=gov.gov_gfs10.gov_10dd (accessed: 20.02.2026).
23. Alonso V., Arroyo C., Ozlem A. et al. Fiscal rules at a glance: an update 1985-2024. Washington : International Monetary Fund, 2025. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/fiscalrules/Release%20-%20Fiscal%20Rules%20at%20a%20Glance%201985-2024.pdf> (accessed: 20.02.2026).
24. Stability and Growth Pact. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-governance-framework/stability-and-growth-pact_en (accessed: 20.02.2026).

25. Navarro-Ortiz J., Sapena J. Sovereign debt sustainability in the Euro Area: a probabilistic assessment. *Cogent Economics & Finance*. 2025. Vol. 13. No. 1. URL: <https://doi.org/10.1080/23322039.2025.2584593> (accessed: 20.02.2026).
26. OECD. Global Debt Report 2025: Financing Growth in a Challenging Debt Market Environment. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: <https://doi.org/10.1787/8ee42b13-en> (accessed: 20.02.2026).
27. OECD. OECD Sovereign Borrowing Outlook 2021. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: <https://doi.org/10.1787/48828791-en> (accessed: 20.02.2026).
28. García-Escobar J., Fernández-Guadano J., Mascareñas J. Empirical comparative analysis of the performance of European Union conventional and ESG bonds. *Discover Sustainability*. 2026. Vol. 7. No. 204. URL: <https://doi.org/10.1007/s43621-025-02437-6> (accessed: 20.02.2026).
29. OECD. OECD Sovereign Borrowing Outlook 2019. Paris : OECD Publishing, 2019. URL: <https://doi.org/10.1787/aa7aad38-en> (accessed: 20.02.2026).
30. Huang L. Green bonds and ESG investments: Catalysts for sustainable finance and green economic growth in resource-abundant economies. *Resources Policy*. 2024. Vol. 91. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104806> (accessed: 20.02.2026).
31. OECD. Global Debt Report 2026: Sustaining Debt Market Resilience Under Growing Pressure. Paris : OECD Publishing, 2026. URL: <https://doi.org/10.1787/e9d80efd-en> (accessed: 20.02.2026).
32. Стратегія та Програма управління державним боргом. URL: <https://mof.gov.ua/uk/osnovna-informacija> (дата звернення: 20.03.2026).
33. Bouabdallah O., Checherita-Westphal C., Warmedinger Th., De Stefani R., Drudi F., Setzer R., Westphal A. Debt sustainability analysis for euro area sovereigns: a methodological framework : occasional paper series No. 185. Frankfurt am Main : European Central Bank, 2017. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4ee3f010-28b2-11e7-ab65-01aa75ed71a1/> (accessed: 20.02.2026).
34. De Boer N., Kriele-Orphal Ph., Rommerskirchen Ch., Smoleńska A., Suttor-Sorel L. Governing Sovereign Risk in the Euro Area- Law and politics of the ECB's collateral and market stabilisation framework. Brussels : European Parliament, 2025. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/ECTI_STU%282025%29773736 (accessed: 20.02.2026).
35. Athanasopoulou M., Consiglio A., Erce A., Gavilan A., Moshhammer E., Zenios St. A. Risk management for sovereign financing within a debt sustainability framework : working paper series No. 31. Luxembourg : European Stability Mechanism, 2018. URL: <https://www.esm.europa.eu/system/files/document/wp-31final.pdf> (accessed: 20.02.2026).
36. OECD. Global Debt Report 2026: Sustaining Debt Market Resilience Under Growing Pressure. Paris : OECD Publishing, 2026. URL: <https://doi.org/10.1787/e9d80efd-en> (accessed: 20.02.2026).
37. The World Bank. Debt Management Performance Assessment Methodology. Washington : The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2021. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/526391628746190611/pdf/Debt-Management-Performance-Assessment-Methodology-2021-Edition.pdf> (accessed: 20.02.2026).
38. OECD. Stronger Financial Markets and Institutions for Ukraine's Recovery. Paris : OECD Publishing, 2026. URL: <https://doi.org/10.1787/0c41c8ac-en> (accessed: 20.02.2026).
39. Broccolini Ch., Lotti G., Maffioli A., Presbitero A. F., Stucchi R. Mobilization Effects of Multilateral Development Banks. *The World Bank Economic Review*. 2021. Vol. 35. Is. 2. P. 521-543. URL: <https://doi.org/10.1093/wber/lhz049> (accessed: 20.02.2026).

40. Lukić V. Integration of Government Bond Market in the Euro Area and Monetary Policy. *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2016. Vol. 5. No. 1. P. 71-97. URL: <https://doi.org/10.1515/jcbtp-2016-0004> (accessed: 20.02.2026).
41. European Central Bank. Financial Integration and Structure in the Euro Area. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/fie/html/ecb.fie202406~c4ca413e65.en.html> (accessed: 20.02.2026).
42. Filippin M. E. Who's in? Household-targeted Government Policies and the Role of Financial Literacy in Market Participation. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.12575> (accessed: 20.02.2026).
43. The World Bank. Blended Finance. URL: <https://ppp.worldbank.org/blended-finance> (accessed: 20.02.2026).
44. Panagiotou P., Jiang X., Gavilan A. The determinants of liquidity commonality in the Euro-area sovereign bond market. *The European Journal of Finance*. 2023. Vol. 29. Is. 10. P. 1144-1186. URL: <https://doi.org/10.1080/1351847X.2022.2100269> (accessed: 20.02.2026).
45. Zorell N. Large net foreign liabilities of euro area countries: risks, prospects and policy options : occasional paper series No. 198. Frankfurt am Main : European Central Bank, 2017. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op198.en.pdf> (accessed: 20.02.2026).
46. Lindner P., Chung K. Sovereign ESG Bond Issuance : a Guidance Note for Sovereign Debt Managers. Washington : International Monetary Fund, 2023. URL: <https://www.imf.org/-/media/files/publications/wp/2023/english/wpica2023058-print-pdf.pdf> (accessed: 20.02.2026).
47. Froese H., Hoefer M., Wilhelmi L. Dynamic Debt Swapping in Financial Networks. *Theoretical Computer Science*. 2026. Vol. 1068. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tcs.2026.115788> (accessed: 20.02.2026).
48. Borensztein E., Mauro P. Reviving the Case for GDP-Indexed Bonds : IMF Policy Discussion Paper PDP/02/10. Washington : International Monetary Fund, 2002. URL: https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/pdp/2002/_pdp10.pdf (accessed: 20.02.2026).
49. Henry P., North M. Explainer: How catastrophe bonds help manage climate risks. URL: <https://www.weforum.org/stories/2025/12/catastrophe-bond-insurance-climate-crisis/> (accessed: 20.02.2026).
50. Ketkar S. L., Ratha D. Development Finance via Diaspora Bonds : Track Record and Potential : Policy Research Working Paper 4311. Washington : The World Bank, 2007. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/867801468165874505/pdf/wps4311.pdf> (accessed: 20.02.2026).
51. Block D., Propson D. Asset Tokenization in Financial Markets: The Next Generation of Value Exchange : insight report. Geneva : World Economic Forum, 2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Asset_Tokenization_in_Financial_Markets_2025.pdf (accessed: 20.02.2026).
52. Xin B., Jiang K., Santibanez Gonzalez E. D. R. The coevolution effect of central bank digital currency and green bonds on the net-zero economy. *Energy Economics*. 2024. Vol. 134. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2024.107587> (accessed: 20.02.2026).
53. Lupo-Pasini F. Sustainable Finance and Sovereign Debt: The Illusion to Govern by Contract. *Journal of International Economic Law*. 2022. Vol. 25. Is. 4. P. 680-698. URL: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgac047> (accessed: 20.02.2026).
54. OECD. OECD Spending Better Framework. Paris : OECD, 2023. URL: [https://one.oecd.org/document/GOV/SBO\(2022\)6/REV1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/GOV/SBO(2022)6/REV1/en/pdf) (accessed: 20.02.2026).

55. Deleidi M., Iafrate F., Levrero Enrico S. Public investment fiscal multipliers: an empirical assessment for European countries. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2020. Vol. 52. P. 354-365. URL: <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.12.004> (accessed: 20.02.2026).
56. Butkus M. et al. Transport Infrastructure Investments as a Factor of Economic Growth of European Union Countries. *TalTech Journal of European Studies*. 2023. Vol. 13. No. 1. P. 150-176. URL: <https://doi.org/10.2478/bjes-2023-0008> (accessed: 20.02.2026).
57. European Parliament. Report on a New Industrial Strategy for Europe. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0197_EN.html (accessed: 20.02.2026).
58. Canton E., Mitra A. The added value of European investments in research and innovation. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/66e846db-e4eb-11ee-8b2b-01aa75ed71a1> (accessed: 20.02.2026).
59. Kichurchak M. Human capital in the sustainable development of EU countries: a longitudinal data analysis. *Economic Forum*. 2024. Vol. 14. Is. 1. P. 18-27. URL: <https://doi.org/10.62763/cb/1.2024.18> (accessed: 20.02.2026).
60. Miežienė R., Krutulienė S. The Impact of Social Transfers on Poverty Reduction in EU Countries. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9. P. 157-175. URL: <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0009> (accessed: 20.02.2026).
61. Alcidi C. Debt Sustainability in the Emerging New EU Fiscal Framework: A Major Change. *The Economists' Voice*. 2023. Vol. 20. No. 1. P. 97-102. URL: <https://doi.org/10.1515/ev-2023-0025> (accessed: 20.02.2026).
62. Bec F., Courtoy F., Mohl Ph., Opitz F. The Stochastic Simulations of the Commission's Debt Sustainability Analysis: a Refined Approach : European Economy Discussion Papers No. 226. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/d106f0af-ed71-4c27-bc64-34da24f8e583_en?filename=dp226_en_stochastic%20simulations.pdf (accessed: 20.02.2026).
63. Onofrei M., Bostan I., Firtescu B. N., Roman A., Rusu V. D. Public Debt and Economic Growth in EU Countries. *Economies*. 2022. Vol. 10. Is. 10. URL: <https://doi.org/10.3390/economies10100254> (accessed: 20.02.2026).
64. Peat M., Svec J., Wang J. The effects of fiscal opacity on sovereign credit spreads. *Emerging Markets Review*. 2015. Vol. 24. P. 34-45. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2015.05.001> (accessed: 20.02.2026).
65. De Paul Kambou S. V. Debt relief instruments and external debt dynamics following natural disasters in developing countries. *International Economics*. 2025. Vol. 184. URL: <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2025.100624> (accessed: 20.02.2026).
66. Togo E., Miao H., Anthony M., Kim M., Kogan J., Luo K. Restructuring Sovereign Domestic Debt in Developing Countries: New Cases and Lessons. IMF Working Paper No. WP/25/202. Washington: International Monetary Fund, 2025. <https://www.imf.org/-/media/files/publications/wp/2025/english/wp25202-source-pdf.pdf> (accessed: 20.02.2026).
67. Nagy C. I. International Investment Law Enables the Use of Frozen Russian Assets to Compensate for War Damage in Ukraine. *Harvard International Law Journal*. 2023. Vol. 64. URL: <https://ssrn.com/abstract=4634472> (accessed: 20.02.2026).
68. Barakat S. The failed promise of multi-donor trust funds: aid financing as an impediment to effective state-building in post-conflict contexts. *Policy Studies*. 2009. Vol. 30. Is. 2. P. 107-126. URL: <https://doi.org/10.1080/01442870902723485> (accessed: 20.02.2026).
69. Binetti M. N. Rebuilding energy infrastructures and the manufacturing sector in post-conflict countries. *Energy Policy*. 2023. Vol. 172. URL: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113298> (accessed: 20.02.2026).

3.4. Банківське кредитування як інструмент активізації відновлення та сталого розвитку національної економіки

Сучасний дискурс сталого економічного розвитку, що дедалі більше набуває рис нормативно-інституційної парадигми глобального господарювання, актуалізує питання переосмислення ролі фінансової системи як не лише інструментального, але й онтологічного чинника динамічних змін економіки. У контексті зростаючої фінансової взаємозалежності, посилення екологічних обмежень та прискорення технологічних трансформацій фінансова архітектура постає як складна адаптивна система, що опосередковує процеси алокації ресурсів, трансформації ризиків та інституціоналізації очікувань економічних агентів. У цьому контексті кредитування отримує статус центрального механізму, що функціонує як форма темпорального перенесення вартості, яка забезпечує не лише ефективний розподіл капіталу, але й структурну модернізацію економіки через стимулювання інвестиційної активності, інноваційного розвитку та інклюзивних трансформацій.

Емпіричний досвід, сформований протягом останніх десятиліть, переконливо демонструє, що ефективно функціонуюча фінансова система є каталізатором розвитку національної економіки, диверсифікації ризиків та зниження інституційних бар'єрів для кредитування. Через механізми банківського посередництва та функціонування фінансових ринків відбувається складний процес трансформації тимчасово вільних грошових ресурсів у продуктивний капітал, що, у свою чергу, сприяє формуванню інноваційних екосистем, підвищенню конкурентоспроможності та генерації зайнятості. Водночас слід відмітити, що цей зв'язок не є лінійно детермінованим, адже надмірна кредитна експансія, що деформує оптимальні межі фінансової глибини, здатна породжувати системні ризики, макроекономічні дисбаланси та кризові явища, що підкреслює важливість інституційної складової у регулюванні кредитної діяльності.

Зростаюча складність глобального середовища, позначеного асиметріями розвитку, кліматичними викликами та цифровізацією, зумовлює підвищений інтерес до дослідження механізмів, через які фінансова система може забезпечити не лише економічне зростання, але й його якісну трансформацію з елементами сталого розвитку. У цій площині аналітичний взаємозв'язок між кредитом і розвитком виходить за межі суто економічної сфери, інтегруючи соціальні та екологічні аспекти, де доступ до фінансових ресурсів постає як фундаментальна передумова модернізації виробництва, редукції бідності та прискорення переходу до зеленої економіки. Відповідно, концепція сталого кредитування, інституціоналізована у практиках таких міжнародних організацій, як Світовий банк, МВФ та ООН, репрезентує нову парадигму фінансової політики, зорієнтовану на досягнення цілей сталого розвитку, зокрема у площині забезпечення гідної праці, індустріалізації та інноваційної інфраструктури.

У теоретичному вимірі розвиток фінансової системи традиційно розглядається як один із базових драйверів економічного зростання, оскільки саме вона забезпечує ефективну трансформацію заощаджень у інвестиції. У цьому контексті ринки капіталу, банки та інші посередники постають елементами інституційної архітектури, які не лише віддзеркалюють наявну структурну побудову економіки, а й сприяють її переформатуванню через селекцію, фінансування та масштабування підприємницьких ініціатив, що змінюють саму логіку відтворення вартості.

Так, у шумпетерівській парадигмі фінансові інститути, насамперед банки, набувають статусу основного рушія капіталістичної еволюції, оскільки саме вони створюють нову купівельну спроможність для підприємця-новатора, який виходить за межі наявної виробничої та технологічної структури [1]. Кредит, у відповідності до цієї концепції, не є простим перерозподілом наявних ресурсів, а скоріше інструментом тимчасового виведення економіки зі стану рівноваги, що запускає хвилю творчого руйнування, змінюючи конфігурацію галузей, ринків і технологічних траєкторій. Отже, банк постає не як пасивний посередник, а як інституційний селектор майбутніх технологічних режимів, який через оцінку ризикоформуючих факторів визначає, які інноваційні проекти отримають право на існування в економічному просторі.

У працях Дж. Гурлі та Е. Шоу банківські фінансові інститути інтерпретуються як ключова ланка процесу економічного розвитку, що реалізовує перерозподіл заощаджень у інвестиції шляхом розбудови складної системи фінансових активів і зобов'язань [2]. Їхній підхід підкреслює, що зростання ролі небанківських посередників, стрімкий розвиток ринків капіталу та диверсифікація фінансових інструментів створюють умови для більш гнучкого фінансування довгострокових, ризикових та інноваційно орієнтованих проектів. С. Голдсміт, у свою чергу, показав, що ступінь фінансового розвитку корелює зі структурною модернізацією економіки: чим глибшою є фінансова система, тим вищою є здатність суспільства акумулювати ресурси для технологічних зрушень і переходу до більш капіталомістких, наукоємних видів діяльності [3]. У цьому ракурсі банківські установи постають як інфраструктура для стимулювання інновацій, що підтримує технологічні революції, які дозволяють здійснювати переходи між технологічними укладами різного рівня.

Р. Кінг та Р. Левін у своїх роботах перешли від теоретичних пошуків до емпіричної верифікації, демонструючи, що рівень розвитку фінансових інститутів статистично пов'язаний із темпами економічного зростання, нагромадженням капіталу та підвищенням продуктивності [4]. У їхній інтерпретації фінансова система виконує дві критично важливі функції для динамічного розвитку інновацій: по-перше, покращує відбір інвестиційних проектів, зменшуючи показник інформаційної асиметрії між підприємницькими структурами та інвесторами; по-друге, сприяє диверсифікації ризиків, що дозволяє суспільству приймати більш радикальні технологічні рішення. Таким чином, фінансові установи розглядаються як механізм, що підвищує ймовірність реалізації інноваційних проектів із високим ступенем невизначеності, але потенційно значущим вкладом у зміну технологічної складової економічного розвитку.

У зазначеному дискурсі Г. Мінські вводить важливий коректив: фінансові інститути, будучи провідниками інновацій, одночасно генерують ендогенну нестабільність через суттєве нарощування боргових зобов'язань і структурну зміну ризику в процесі фінансування нових технологій [5]. Згідно концепції актора фінансова інновація не є однозначно прогресивною: вона розширює можливості фінансування підприємницьких ініціатив, але водночас створює умови для спекулятивних і понці-фінансових схем, які можуть завершуватися кризами. Отже, банки за теорією науковця постають як амбівалентний чинник інноваційного зростання: вони прискорюють технологічні зрушення, але ціною підвищення системної вразливості, що періодично матеріалізується у фінансових потрясіннях.

У роботах К. Перес та К. Фрімена діяльність банків розглядається крізь призму довгих хвиль техніко-економічного розвитку, де формуючись, кожний рівень нової технологічної парадигми вимагає специфічної конфігурації забезпечення фінансовим капіталом для свого розширеного існування [6;7]. На першочерговому етапі, що пов'язаний зі становленням нової парадигми, фінансові ринки стрімко спрямовують наявні ресурси в «спекулятивні бульбашки», що формуються навколо новітніх

технологій. Але саме ця надмірна фінансова експансія дозволяє реалізувати процес масштабування інфраструктури, що необхідна для послідовної нормалізації й дифузії інновацій. Таким чином, банківські установи, згідно зазначеної концепції, можна розглядати як своєрідний механізм узгодження часових горизонтів: вони дозволяють сьогодні фінансувати ті технологічні проекти, економічна вигода від яких буде отримана лише в майбутніх фазах розвитку парадигми.

Ф. Юлген робить критичний перегляд шумпетерівської концепції фінансових інновацій та їхнього впливу на стабільність економіки, відзначаючи, що на сучасному етапі фінансова сфера, яка повинна б була виконувати роль інституційного селектора бізнес-проектів і каталізатора технологічних зрушень, у режимі кредитування дедалі більше відривається від продуктивної економіки, спрямовуючи вектор інновацій не на створення нових комбінацій, а на конструювання складних спекулятивних інструментів, що генерують короткострокові прибутки ціною довгострокової нестабільності [8]. Саме тому, пошук балансу між регулятивною архітектурою та інноваційністю постає як ключова умова сталого розвитку економіки: інновації доцільно використовувати в інвестиційних циклах, підтримуючи їх продуктивність, тоді як регулювання – на знаходження каналів, що не придушуючи творчій імпульс, перетворюють його у форми, сумісні з макрофінансовою стійкістю. У цьому сенсі завдання держави та ринкових інституцій полягає у формуванні такого середовища, де інновації не перетворюються на деструктивні «події ризику», а стають інструментами довгострокового зростання, що здатні узгоджувати ініціативу підприємницьких структур з вимогами щодо системної стабільності.

Порівнюючі зазначені концепції, можна побачити, що Дж. Шумпетер розташовує банки в мікроінституційному вимірі, акцентуючи увагу на їхній здатності здійснювати свого роду «селекцію» підприємців-новаторів і використовувати кредит як інструмент створення інновацій. Дж. Гурлі та Е. Шоу зміщують фокус до мезорівня, де фінансова система з цілісною мережею посередників забезпечує структурну модернізацію та перехід до більш складних технологічних структур. Р. Кінг та Р. Левін надають макроемпіричне підтвердження кореляційного зв'язку між фінансовим розвитком та інноваційним зростанням, тоді як Г. Мінські та Ф. Юлген наголошують на діалектичній єдності розвитку й нестабільності, що супроводжує фінансування інновацій. К. Перес і К. Фрімен, у свою чергу, вписують фінансові інститути в довгі хвилі технологічних парадигм, показуючи, як фінансовий капітал спочатку гіперболізує очікування щодо нових технологій, а потім, через кризове «переналаштування», сприяє їх вбудуванню в нову реальність.

Узагальнюючи наявну інформацію, можна стверджувати, що в усіх цих підходах фінансові інститути постають не як «тінь» реального сектору, а як автономний вимір інноваційного руху, який через алгоритмізацію довіри, перерозподіл ризиків та відбір еволюційних підприємницьких стратегій формує траєкторію розвитку усієї економіки.

Парадигмальний зсув останніх десятиліть виокремлює необхідність поступової інтеграції екологічних, соціальних та управлінських (ESG) критеріїв в механізм кредитування, що, у свою чергу, перетворює фінансових посередників в активних агентів сталого розвитку. У цьому контексті кредитування стає інструментом селективного спрямування ресурсів у проекти, що забезпечують декарбонізацію, енергоефективність та соціальну інклюзію, що відображає його нові функціональні якості.

Так кредитування у сучасній парадигмі сталого розвитку, спрямоване на фінансування зелених технологій, енергоефективності та циркулярних виробничих моделей, набуває характеру не лише економічного інструмента, але й нормативно-ціннісного механізму трансформації господарської системи. Через перетікання

фінансових ресурсів у сектори з низькою вуглецевою концентрацією кредит виконує функцію каталізатора екологічної модернізації, сприяючи зменшенню негативних екстерналій, оптимізації використання природних ресурсів та формуванню нової моделі зростання, заснованої на принципах ресурсоефективності та декарбонізації. Це дозволяє розглядати кредитування як головний інструмент переходу до конкурентоспроможної та екологічно збалансованої економіки.

Крім того, розширення доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств, а також аграрних виробників у сільських територіях (де інвестиції у технологічне оновлення, стійкі іригаційні системи та механізацію забезпечують зростання врожайності, мінімізацію виробничих втрат та інтеграцію локальних виробників у ланцюги доданої вартості), репрезентує важливий аспект інклюзивного розвитку, в межах якого кредитування виконує функцію соціально-економічного вирівнювання. Забезпечуючи можливості для диверсифікації економічної діяльності, підвищення продуктивності та генерації доходів, воно сприяє зменшенню структурної бідності. У цьому контексті кредитування також виступає як інструмент розширення фінансової інклюзії, забезпечуючи інтеграцію раніше маргіналізованих верств населення у економічний простір.

Отже, така інтеграція не лише підвищує рівень економічної активності, але й створює передумови для розвитку соціальних та технологічних інновацій, формуючи нову якість економічної взаємодії. Відтак, за умов ефективного інституційного дизайну та цільового спрямування ресурсів, сучасні механізми кредитування можуть розглядатися як один із визначальних каталізаторів досягнення цілей сталого розвитку, сприяючи формуванню зеленої, інклюзивної та конкурентоспроможної економіки.

У 2015 році, в межах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, міжнародна спільнота перейшла до нового етапу глобального планування, схваливши Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Підсумковий документ Саміту - «Перетворення нашого світу» - закріпив 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 завдань, що відображають комплексний характер сучасних соціально-економічних та екологічних викликів і необхідність адаптації управління ризиками, які їх супроводжують.

Україна, долучившись до цього глобального процесу, ініціювала інклюзивний механізм адаптації ЦСР з урахуванням принципу «нікого не залишити осторонь». Упродовж 2016 року було проведено широкі загальнодержавні та регіональні консультації, що дозволили співвіднести глобальні цілі з реаліями національного розвитку та визначити стратегічні орієнтири до 2030 року, а саме:

1. Усунення бідності як системного соціально-економічного явища та формування умов для гідного рівня життя всіх верств населення.
2. Подолання голоду та забезпечення продовольчої безпеки, підвищення якості харчування та підтримка сталого розвитку аграрного сектору.
3. Формування середовища, що гарантує здоровий спосіб життя, та розширення можливостей для фізичного, психічного й соціального благополуччя людей упродовж усього життєвого циклу.
4. Розвиток інклюзивної, справедливої та якісної освіти, а також підтримка безперервного навчання як ключового чинника людського розвитку.
5. Утвердження гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат як фундаментальної умови соціального прогресу.
6. Гарантування доступності водних ресурсів і забезпечення відповідних санітарних норм й сталого та ефективного управління ними.
7. Забезпечення універсального доступу до сучасних, надійних і екологічно стійких енергетичних ресурсів за прийнятною вартістю.

8. Сприяння інклюзивному та сталому економічному зростанню, забезпечення повної, продуктивної зайнятості та гідних умов праці.
9. Розбудова стійкої інфраструктури, підтримка інклюзивної та екологічно орієнтованої індустріалізації й інноваційного розвитку.
10. Скорочення соціально-економічної нерівності як між країнами, так і всередині них.
11. Формування безпечних, стійких, відкритих та екологічно збалансованих міст і населених пунктів, здатних адаптуватися до сучасних викликів.
12. Перехід до раціональних моделей виробництва та споживання, що мінімізують екологічний тиск і сприяють ефективному використанню ресурсів.
13. Реалізація невідкладних заходів щодо протидії зміні клімату та пом'якшення її негативних наслідків.
14. Збереження океанів, морів і морських ресурсів, забезпечення їх раціонального використання в інтересах довгострокового розвитку.
15. Охорона та відновлення наземних екосистем, раціональне лісокористування, боротьба з деградацією земель, опустелюванням і втратою біорізноманіття.
16. Сприяння формуванню миролюбного, інклюзивного і справедливого суспільства, забезпечення доступу до правосуддя та ефективного функціонування підзвітних інституцій.
17. Посилення механізмів реалізації та активізація глобального партнерства задля досягнення сталого розвитку [9].

Результати консультацій засвідчили, що національна система ЦСР має потенціал стати платформою для інтеграції та узгодження політик, спрямованих на забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та екологічно відповідального природокористування. І саме кредитування, що функціонує як багатоканальний механізм впливу, може мати позитивний вплив на економічний розвиток, охоплюючи стимулювання інвестицій у екологічні технології, підвищення продуктивності у сільському господарстві та промисловості, а також розширення доступу до фінансових ресурсів для вразливих груп населення та малого бізнесу. Така багатовимірність підкреслює визначальну роль фінансової системи у трансформації економіки у відповідності до цілей сталого розвитку, де ефективно спрямування капіталу поєднується з екологічною відповідальністю та соціальною справедливістю. Саме через ці механізми кредитування забезпечує модернізацію економічної структури та підвищення її резильєнтності як до глобальних так і внутрішньодержавних чинників впливу, що динамічно змінюються протягом останніх років.

Так, трансформацію зовнішнього та внутрішнього середовища, що інтенсивно впливає на функціонування української економіки у 2016–2025 роках можна характеризувати не як просту хронологію подій чи сукупність макроекономічних індикаторів, а скоріше як складну еволюційну конфігурацію взаємодії глобальних сил, що формують динаміку світового розвитку та динамічну систему ендегенних взаємозв'язків, в якій фінансові, монетарні, інституційні та соціально-демографічні чинники формують складну траєкторію розвитку, підпорядковану як циклічним, так і структурним закономірностям. У цьому контексті зовнішні й внутрішні ризики набувають статусу не лише прикладних параметрів економічної політики, а й чинників, що визначають саму структуру економічної реальності, у межах якої функціонує національна економіка.

Розглядаючи аналізований період крізь призму історико-еволюційного підходу можна відмітити, що 2016 рік є своєрідною фазою посткризової стабілізації, що водночас містить зародки майбутньої глобальної турбулентності. Адже попри відносно сприятливу кон'юнктуру, фундаментальна невизначеність, зумовлена триваючою

агресією росії та зміною глобального політичного дискурсу, позначеного посиленням ізоляціонізму та ерозією ліберального міжнародного порядку, залишалася високою. Саме в цей період формується нова парадигма ризику, у межах якої економічні процеси дедалі більше підпорядковуються політичним і безпековим імперативам. Так ілюзія стабілізації у 2017 році, що проявилася у прискоренні світового економічного зростання та сприятливій фінансовій кон'юктурі, мала виразний проциклічний характер: зростання глобальної ліквідності, активізація потоків капіталу та підвищення вартості активів супроводжуються накопиченням прихованих дисбалансів, що переходять у латентну форму, створюючи передумови для майбутніх шоків. Слід відмітити, що одним із ключових маркерів цього етапу, крім іншого, є суттєве розширення державних соціальних зобов'язань. Зокрема, видатки державного бюджету України на надання житлових субсидій та пільг населенню у 2017 році склали 61,2 млрд грн. що на 29,94 % більше ніж у 2016 році – 47,1 млрд грн, а видатки на покриття дефіциту Пенсійного фонду у 2016-2017 роках в середньому склали 141,95 млрд грн, що є відображенням досить глибоких структурних дисбалансів у системі соціального забезпечення [10].

2018 – 2019 роки характеризуються зміною природи зовнішніх ризиків, що зумовлено посиленням геоекономічної фрагментації. У цей період світова економіка переходить від моделі глибокої глобалізації до режиму регіоналізації та протекціонізму. Під впливом торговельних конфліктів, уповільненого зростання основних макроекономічних показників провідних країн світу і зниження темпів міжнародної торгівлі формується нова структура глобального попиту. Для України, як економіки з високою експортною залежністю та сировинною спеціалізацією, це означає зростання чутливості до зовнішніх шоків. Кульмінацією цього етапу стає 2019 рік, коли глобальна економіка входить у фазу синхронного уповільнення, що змушує провідні центральні банки застосовувати безпрецедентне монетарне пом'якшення, для стабілізації ситуації, що поступово накопичує нові дисбаланси.

У 2021–2025 роках перебудова глобальних ланцюгів вартості, посилення технологічної конкуренції та багатовимірна геополітична конфронтація формують нову архітектуру глобальної взаємодії. У таких умовах зовнішні ризики для України перестають бути суто екзогенними: вони інтегруються у внутрішню економічну структуру, визначаючи нову траєкторію розвитку та фазу функціонування на тлі воєнного стану. Найбільш показовим у зазначений період є різке погіршення фіскальних параметрів. Дефіцит державного бюджету у зазначений період зазнав значних коливань (3,9 % ВВП у 2021 році; 24,5% ВВП у 2022 році; 20,3 % ВВП у 2023 році, 17,5% ВВП у 2024 році, 23% ВВП у 2025 році) [11] і навіть за умов періодичного скорочення залишався критично високим у порівнянні з класичними фіскальними орієнтирами (3% ВВП), що обумовлено передусім високими оборонними видатками.

Монетарна сфера в період 2021-2025 років також зазнає суттєвих трансформацій. Інфляція у 2022 році досягла рівня 26,6%, що відображає перевищення довоєнного середнього рівня показника у три рази на 17,44 п.п. (близько 9,16%). Надалі спостерігається тенденція до дезінфляції: 8 % у 2025 році, що означає відносне скорочення інфляції більш ніж на 73,4% [12]. Водночас навіть цей рівень перевищує цільовий орієнтир НБУ, що свідчить про неповне відновлення цінової стабільності.

Особливу увагу привертає динаміка міжнародних резервів, обсяг яких збільшився з 29,133 млрд дол. у 2021 році до 54,756 млрд дол у 2025 році, що відображає безпрецедентну міжнародну допомогу Україні від іноземних партнерів та екзогенний характер формування показника, який, за таких умов, не відображає внутрішньої стійкості економіки.

Внутрішній попит і будівництво у воєнний період стає ключовим драйвером економічного відновлення (+11,3%) [13]. Його зростання забезпечується, зокрема,

підвищенням доходів домогосподарств та значними бюджетними виплатами. Водночас цей фактор має обмежену довгострокову ефективність, оскільки не супроводжується адекватним зростанням інвестицій.

Структурним обмеженням виступає ринок праці, де спостерігається дефіцит робочої сили та зростання конкуренції за неї. Це призводить до підвищення заробітних плат, що, з одного боку, стимулює споживчий попит, а з іншого – формує додатковий інфляційний тиск через зростання виробничих витрат.

Отже, у період 2016 – 2025 років українська економіка функціонує у режимі перманентної невизначеності, де зберігаються глибокі структурні проблеми (хронічний фіскальний дефіцит, інвестиційна недостатність та дисбаланси на ринку праці) і де ризик стає не відхиленням, а системною нормою, еволюціонуючи від локалізованих геополітичних загроз до комплексних системних викликів, що вимагає переходу від реактивної до проактивної моделі економічної політики, здатної інтегрувати ризик як ключовий елемент стратегічного планування та орієнтованої на внутрішні джерела зростання, структурну модернізацію та підвищення ефективності інституційного середовища, у тому числі за рахунок кредитування, що може бути не тільки інструментом фінансування, але й системоутворюючим елементом економічного розвитку.

Як видно з табл.1, динаміка кредитів, наданих депозитними корпораціями резидентам у розрізі секторів економіки у період 2016 – 2025 років, відображає глибинні трансформації фінансового посередництва банків, що пов'язані як з макроекономічними циклами так і з інституційними змінами у самому банківському секторі.

Агрегований показник обсягу наданих кредитів демонструє хвилеподібну траєкторію розвитку. Так у 2016–2018 роках спостерігається його помірне зростання (з 998,7 млрд грн до 1 073,1 млрд грн), що відображає посткризове відновлення процесу кредитування після банківської кризи 2014–2015 років. 2019–2020 роки характеризуються скороченням показника до 948,4 млрд грн, що є наслідком жорсткої монетарної політики НБУ та підвищення кредитних ризиків.

Починаючи з 2021 року можна зафіксувати відновлення кредитної активності з особливо інтенсивним зростанням у 2024–2025 роках (до 1214,8 млрд грн), що свідчить про певну адаптацію фінансової системи до шоків та поступову нормалізацію економічних очікувань.

Розглядаючи динаміку споживчого кредитування у 2016–2025 роках, доцільно відзначити, що цей період відображає не лише поступове відновлення фінансової системи після глибоких кризових потрясінь, але й формування якісно нової моделі поведінки домогосподарств як економічних агентів, що функціонують в умовах підвищеної невизначеності, макрофінансової волатильності та інституційної трансформації.

Початковий етап досліджуваного періоду – 2016 рік – характеризується станом глибокої посткризової депресії у сегменті споживчого кредитування, що зумовлено як низькою платоспроможністю населення, так і суттєвими обмеженнями щодо кредитних ресурсів з боку банківського сектору. Обсяг кредитів, наданих домогосподарствам в зазначений період, становив 159,9 млрд грн, що відображає вкрай обмежений рівень фінансової інклюдії. При цьому фінансова поведінка домогосподарств у цей рік була детермінована не стільки інвестиційними чи споживчими чинниками, скільки необхідністю згладжування поточних витрат за рахунок позикових ресурсів. Як свідчать емпіричні дані, значна частка населення була змушена використовувати кредити або заощадження для фінансування базового споживання, і лише 17% домогосподарств мали можливість здійснювати заощадження без обмеження витрат.

Таблиця 1

Кредити, надані депозитними корпораціями резидентам у розрізі секторів економіки, млн грн [15]

Період	Усього	у тому числі														Довідково	
		інші фінансові корпорації			сектор загального державного управління			нефінансові корпорації			домашні господарства та НКОДГ						
		Усього	у тому числі		Усього	у тому числі		Усього	у тому числі		Усього	домашні госп-ва	з них			корпоративний сектор	домашні господарства (крім фізичних осіб-підприємців)
			страхові корпорації та пенсійні фонди	інші		центральні органи держ.упр.	регіональні та місцеві органи держ.упр.		державні нефінансові корпорації	інші нефінансові корпорації			фізичні особи-підприємці	фізичні особи	некомерційні організації, що обслуговують дом. госп.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	13.1	13.2	14	15	16
2016	998 682	11 583	126	11 457	1 430	1 064	366	822 114	76 733	745 381	163 555	163 333	3 376	159 957	222	837 295	159 957
2017	1 016 657	10 936	145	10 791	1 522	915	607	829 932	87 594	742 338	174 268	174 182	3 942	170 240	86	844 896	170 240
2018	1 073 131	9 222	157	9 065	2 875	773	2 102	859 740	86 724	773 016	201 293	201 102	5 105	195 997	191	874 259	195 997
2019	971 871	9 577	184	9 393	4 732	623	4 110	744 648	60 854	683 794	212 914	212 515	6 294	206 221	399	760 918	206 221
2020	948 386	5 701	36	5 664	11 579	4 746	6 833	724 157	59 558	664 599	206 950	206 471	6 900	199 572	478	737 235	199 572
2021	1 044 049	9 644	27	9 617	26 990	15 234	11 756	752 324	52 224	700 100	255 091	254 385	11 808	242 577	705	774 482	242 577
2022	1 007 648	6 809	20	6 790	24 810	18 008	6 801	754 371	62 751	691 620	221 657	221 105	11 210	209 895	552	772 943	209 895
2023	997 877	7 359	15	7 343	18 350	15 689	2 661	735 295	61 534	673 762	236 874	236 470	13 929	222 541	404	756 986	222 541
2024	1 106 844	19 448	2	19 446	13 078	10 693	2 385	782 219	70 783	711 436	292 098	291 760	17 528	274 232	339	819 534	274 232
2025	1 214 774	32 899	9	32 890	10 056	7 205	2 851	838 460	81 620	756 840	333 359	333 039	20 760	312 279	320	892 439	312 279

Таким чином, кредит у 2016 році виконував переважно функцію компенсації доходів, а не інструменту розвитку.

2017 рік характеризується формуванням фази квазістабілізації, що супроводжується поступовим відновленням споживчого кредитування. У цей період обсяг кредитів домогосподарствам зріс до 170,2 млрд грн, тобто на 6,42% порівняно з 2016 роком. Водночас цей приріст мав обмежений вплив на макроекономічну динаміку, адже частка нових кредитів у структурі споживчих витрат становила лише 5%. Це свідчить про те, що кредитування ще не стало повноцінним драйвером внутрішнього попиту, залишаючись на периферії економічних процесів. Разом з тим, саме в цей період закладаються передумови для подальшої експансії кредитного ринку через зростання доходів населення, зниження інфляційного тиску та поступове відновлення довіри до банківської системи.

Переломним етапом у розвитку споживчого кредитування стає 2018–2019 роки, коли відбувається різке прискорення темпів його зростання. Обсяг кредитів домогосподарствам збільшується з 195,9 млрд грн у 2018 році до 206,2 млрд грн у 2019 році, що відповідає приросту понад 28,95% порівняно з 2016 роком. Така динаміка є наслідком поєднання кількох факторів: зростання реальних доходів населення, активізації конкуренції між банками та високої прибутковості сегмента незабезпеченого кредитування.

Водночас цей етап характеризується накопиченням латентних ризиків. Зокрема, значна частина позичальників спрямовувала до 20% своїх доходів на обслуговування боргу, що створювало потенційну загрозу для фінансової стійкості домогосподарств. Крім того, банки демонстрували схильність до заниження оцінок кредитного ризику, що формувало передумови для майбутнього погіршення якості портфеля.

Період 2020 року слід розглядати як фазу різкого циклічного зламу, спричиненого пандемією COVID-19. Обсяг кредитування домогосподарств скоротився до 199,5 млрд грн, а темпи зростання споживчого кредитування суттєво уповільнилися. Погіршення споживчих настроїв, зниження доходів населення та зростання невизначеності призвели до зниження попиту на кредити, а також до посилення обережності банків. У цей період кредитування знову набуває рис антикризового інструменту, спрямованого на підтримку ліквідності домогосподарств, однак його масштаби залишаються обмеженими.

Водночас вже у 2021 році можна спостерігати фазу стрімкого відновлення, що характеризується динамічним зростанням роздрібного кредитного портфеля. У цей період обсяг кредитів домогосподарствам досягає 242,5 млрд грн, що відповідає приросту понад 21,55% за рік. При цьому темпи зростання роздрібного кредитування перевищують докризові рівні, а річні прирости сягають 30% і більше. Основним драйвером виступає сегмент незабезпечених споживчих кредитів, який забезпечує значну частину доходів банків. Проте така динаміка супроводжується посиленням системних ризиків: зниження стандартів кредитування та підвищення боргового навантаження на населення. У відповідь на ці виклики НБУ запроваджує підвищені ваги ризику для споживчих кредитів, що свідчить про перехід до більш жорсткої макропруденційної політики.

Починаючи з 2022 року, розвиток споживчого кредитування відбувається в умовах повномасштабної війни, що радикально змінює як макроекономічне середовище, так і поведінкові моделі економічних агентів. Обсяг кредитів домогосподарствам скорочується до 209,8 млрд грн, а понад 20% роздрібного портфеля стає непрацюючим. Це свідчить про масштабний шок платоспроможності населення, спричинений втратою доходів, міграцією та руйнуванням економічної інфраструктури. Водночас банки змушені адаптувати свої кредитні політики, посилюючи вимоги до позичальників і нараховуючи резерви. У 2023–2025 роках спостерігається поступова стабілізація та відновлення споживчого кредитування, що відображає адаптацію економічної системи до умов війни.

Обсяг кредитів зростає з 236,9 млрд грн у 2023 році до 333,4 млрд грн у 2025 році, тобто майже на 41% за два роки. Важливо підкреслити, що це зростання має переважно екстенсивний характер, адже основним чинником зростання виступає збільшення кількості позичальників, тоді як середній розмір кредиту залишається відносно стабільним (близько 9 тис. грн). Така тенденція свідчить про розширення фінансової інклюзії, але водночас і про обмежений інвестиційний потенціал такого кредитування.

Суттєвою особливістю сучасного етапу є поступове наближення рівня проникнення споживчого кредитування до свого рівноважного значення, оціненого на рівні близько 9% ВВП. Це означає, що подальше екстенсивне зростання сегмента буде обмеженим, а ключовим фактором розвитку стане підвищення якості кредитного портфеля та ефективності використання кредитних ресурсів.

Таким чином, еволюція споживчого кредитування у 2016–2025 роках відображає складний процес трансформації від моделі виживання до моделі відновлення та поступового розвитку. Якщо на початковому етапі кредит виконував функцію компенсації доходів і підтримки базового споживання, то на сучасному етапі він дедалі більше інтегрується у механізм відтворення економічної активності. Водночас зберігається низка структурних обмежень, зокрема висока чутливість до макроекономічних шоків, концентрація ризиків у сегменті незабезпеченого кредитування та залежність від динаміки доходів населення. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення інституційного середовища та макропруденційної політики з метою забезпечення стійкого розвитку ринку споживчого кредитування.

Крім того, якщо розглядати ринок роздрібного кредитування крізь призму реалізації державою цілей сталого розвитку, що пов'язані з формування середовища, що гарантує здоровий спосіб життя, та розширення можливостей для фізичного, психічного й соціального благополуччя громадян упродовж усього життєвого циклу, то слід сконцентрувати свою увагу на такому важливому у воєнний та повоєнний періоди стабілізаційний інструмент, який функціонує на перетині фінансової, соціальної та безпекової політик, як іпотечне кредитування.

За умов інтенсивного руйнування житлового фонду та масштабної внутрішньої міграції іпотека трансформувалась з класичного механізму довгострокового кредитування у специфічний формат цільової державної інтервенції, спрямованої на збереження платоспроможного попиту, утримання інвестиційної активності у будівельному секторі та запобігання глибокій деградації фінансової інфраструктури. Отже, у новітньому форматі геополітичних зрушень іпотечне кредитування виконує роль індикатора інституційної спроможності держави забезпечувати передбачуваність економічних правил гри, компенсувати ринкові провали та підтримувати довіру економічних агентів, що є фундаментальною передумовою для майбутньої повоєнної реконструкції та відновлення довгострокових інвестиційних циклів.

Слід констатувати той факт, що іпотечне кредитування в Україні у 2022–2025 роках формувалося в умовах безпрецедентного поєднання макроекономічних, інституційних та безпекових шоків, що трансформували не лише кількісні параметри фінансового посередництва, але й саму функціональну природу іпотеки як економічного інструмента. У цій площині іпотечний ринок є не стільки автономним сегментом фінансової системи, скільки інтегрованим індикатором структурних дисбалансів, інституційної спроможності держави виконувати свої базові функції та адаптивності економічних агентів до умов гіперневизначеності.

Так, у 2022 році відбулося фактичне «вимивання» іпотечного кредитування як ринкового механізму, що було зумовлено одночасною дією факторів шокового попиту та пропозиції. З одного боку, аналізуючи іпотечний ринок у цей період, можна спостерігати різке падіння платоспроможного попиту на житло, що проявилось у скороченні кількості

угод до приблизно чверті довоєнного рівня. З іншого – обмеження кредитної пропозиції через підвищення ризиків неповернення, руйнування заставної бази та макрофінансову нестабільність. Як результат іпотечне кредитування в період з березня по вересень 2022 року фактично припинилося, а поодинокі кредити не формували системного ефекту.

Застосовуючи метод структурно-функціонального аналізу, можна стверджувати, що у 2022 році іпотека втратила свою класичну функцію трансформації заощаджень у довгострокові інвестиції і перетворилася на латентний інструмент, існування якого підтримувалося виключно очікуваннями державного втручання. Кореляційний аналіз між динамікою орендного ринку та ринку нерухомості (зокрема за показником «ціна до оренди», що досягло історичних максимумів) свідчить про збільшення розриву між фінансовим та реальним секторами, що є ознакою глибокої ринкової дисфункції.

У 2023 році розпочинається фаза часткової реактивації іпотечного кредитування, однак слід відмітити що його джерело має не ринкову, а квазіфіскальну природу. Запуск та масштабування програми «єОселя» зумовили появу нового інституційного контуру іпотечного кредитування, у межах якого держава стає основним гравцем зазначеного сегменту на ринку капіталу. За результатами кількісного аналізу частка угод із залученням іпотеки у зазначений період зросла до 5,8% у пікові місяці, що є значним відносним зростанням в порівнянні з 2022 роком, але водночас свідчить про збереження загальної низької проникності іпотеки [17].

Крім того, метод інституційного аналізу дозволив виявити, що «єОселя» в аналізований період виконувала функцію не лише стимулювання попиту, але й селективного перерозподілу ресурсів у найбільш ліквідні сегменти ринку – передусім вторинне житло та новобудови високого ступеня готовності. Це підтверджується тим, що дві третини кредитів спрямовувалися на вторинний ринок. Водночас мультиплікативний ефект іпотеки залишався обмеженим через вузькість сегмента та відсутність несубсидійованого кредитування, що вказує на витіснення приватної ініціативи державними механізмами.

2024 рік можна охарактеризувати як фазу стабілізації іпотечного ринку, що має характер «квазі-рівноваги», яка була досягнута не через відновлення ринкових механізмів, а через адаптацію економічних агентів до обмежень. Не дивлячись на те, що кількість угод іпотечного кредитування зростає на 14 п.п., цей показник складає лише 70% довоєнного рівня, що вказує на неповне відновлення попиту. Загалом частка іпотечних угод коливається на рівні 4-5%, демонструючи стагнацію фінансової глибини ринку [18]. Серед ключових детермінант цієї динаміки слід виокремити наступні:

1. Інституційні обмеження програми «єОселя» (зміна умов, обмеження ресурсів).
2. Макроекономічні параметри (високі процентні ставки, що на ринковому рівні сягають близько 18%).
3. Поведінкові фактори (ризик-аверсія домогосподарств в умовах війни).

Особливо показовим є аналіз доступності іпотеки через показник DSTI (близько 40%): за поточних ставок домогосподарство має отримувати близько 80 тис. грн на місяць для обслуговування кредиту, що суттєво перевищує середній рівень доходів. Це означає, що без державного субсидіювання іпотека є системно недоступною, а отже, не може виконувати функцію масового фінансового інструмента.

Для 2025 року характерною є інституційна стагнація іпотечного ринку. Зважаючи на незначне зростання обсягів іпотечних кредитних угод (7 п.п.), роль іпотеки в загальній структурі ринку нерухомості залишається незначною, адже в кредит купується менше ніж 3% житла. Це дозволяє зробити висновок про низьку еластичність попиту на іпотеку навіть за умов державної підтримки. Так, проведення системного аналізу реалізації державного проєкту «єОселя» дозволило виявити його внутрішню нестійкість, адже, по перше, модель є фіскально обмеженою: на 1 гривню капіталу генерується лише 1 гривня

іпотеки, що унеможлиблює масштабування; по-друге, вона створює моральний ризик, оскільки банки не несуть повної відповідальності за якість кредитного портфеля; по-третє, вона витісняє ринкові механізми, знижуючи стимули до розвитку комерційної іпотеки.

Крім того, проведений структурний аналіз дозволив виявити важливу трансформацію, що пов'язана з концентрацією іпотеки у первинному сегменті (понад 60% кредитів). Це свідчить про спробу держави використати іпотеку як інструмент стимулювання будівельної галузі, тобто як елемент промислової політики. Однак ефективність цього підходу обмежується слабкою пропозицією (повільне будівництво, дефіцит фінансування девелоперів) та інституційними ризиками.

Також слід відмітити, що порівнюючи українську модель іпотечного кредитування з загальносвітовими можна констатувати, що вітчизняна перебуває на етапі «державно-центричної» трансформації, тоді як у зрілих економіках іпотека базується на ринкових механізмах сек'юритизації та довгострокових ресурсах.

Узагальнюючи, доцільно виокремити кілька ключових аналітичних висновків:

1. Іпотечне кредитування в Україні у 2022–2025 роках трансформувалося з ринкового інструмента у державоцентричний механізм підтримки попиту, що функціонує в умовах високих ризиків і обмежених ресурсів.

2. Вплив іпотечного кредитування на ринок житла залишається обмеженим, що підтверджується низькою часткою іпотечних угод та слабкою кореляцією з динамікою цін і пропозиції.

3. Існуюча модель розвитку іпотечного кредитування є інституційно нестійкою та потребує поступового переходу до гібридної системи, яка поєднуватиме державну підтримку з ринковими механізмами фінансування.

Таким чином, у сучасних умовах іпотечне кредитування в Україні виконує радше функцію адаптаційного інструмента, що пом'якшує наслідки кризи, ніж каталізатора економічного зростання. Водночас за умови глибокої інституційної модернізації, розвитку вторинного ринку іпотечних активів та зниження макрофінансових ризиків, воно може трансформуватися у ключовий драйвер післявоєнної реконструкції та довгострокового розвитку, інтегруючись у ширшу парадигму сталого та інклюзивного економічного зростання.

Що стосується показника динаміки кредитування малого бізнесу в Україні, то починаючи з 2020 року він демонструє суттєву еволюцію, що відображається як у поведінці банківського сектору, так і в інструментарії державної підтримки, що віддзеркалює глибші структурні зміни в економічному середовищі. Порівнюючи дані таблиці 1. слід виокремити два періоди в динамічному зсуві показника кредитування фізичних осіб-підприємців: 2016–2020 роки та 2020–2025 роки, що дозволяє простежити перехід від антикризової моделі стимулювання кредитування до більш складної, багаторівневої системи державного втручання, яка поступово набуває рис інституційної перебудови фінансового ринку.

У 2020 році, на тлі глибокого шоку, спричиненого пандемією COVID-19, малий бізнес опинився у найбільш вразливому становищі серед усіх секторів економіки. Історично обмежений доступ до банківського фінансування, недостатність заставного забезпечення та високі ризики ліквідності створювали передумови для різкого скорочення кредитної активності. Однак зміна інституційного середовища, що відобразилась у зниженні вартості запозичень, пом'якшенні монетарної політики та запуску державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» створили унікальне поєднання стимулів, яке компенсувало традиційні бар'єри доступу до фінансування. Програма стала ключовим драйвером кредитної експансії: банки у 2020 році видали понад 6,3 тис. кредитів на суму

14,7 млрд грн, причому значна їх частка припадала на рефінансування, що дозволило підприємствам зберегти ліквідність у період карантинних обмежень [16].

Показовою характеристикою 2020 року також була висока якість кредитного портфеля малого бізнесу, що не входив до складу великих бізнес-груп. Це свідчило про те, що банки активно кредитували саме життєздатні підприємства з достатнім рівнем фінансової дисципліни. Натомість погіршення якості кредитів у сегменті «малих» підприємств, що фактично були трансформованими великими компаніями, підтверджувало наявність структурних проблем у корпоративному секторі.

Таким чином, 2020 рік можна окреслити як період формування нової кредитної парадигми, у якій державні інструменти відіграли роль компенсаторів ринкових недосконалостей, а банки – роль провідників антикризової підтримки.

Протягом 2022-2025 років кредитування малого бізнесу функціонувало в умовах повномасштабної війни, що, в свою чергу, радикально змінило структуру ризиків, поведінку банків та пріоритети державної політики. Програма «5-7-9%» перетворилася на системоутворюючий інструмент підтримки бізнесу: її частка у чистому корпоративному портфелі сягнула 40%, а загальний обсяг виданих кредитів з лютого 2022 року перевищив 167 млрд грн [17].

Проте масштабне розширення програми мало й зворотний бік. У 2022–2025 роках вона втратила початковий фокус на малому та середньому бізнесі, перетворившись на багатофункціональний інструмент підтримки широкого спектра секторів, включно з великими торговельними компаніями. Це призвело до ускладнення структури програми, зростання бюджетного навантаження та появи ризику фінансової нестійкості: у 2023 році обсяг компенсацій процентних ставок перевищив заплановані бюджетні ресурси, а заборгованість Фонду розвитку підприємництва перед банками сягнула 5 млрд грн.

Водночас програма зберегла високу якість портфеля: частка непрацюючих кредитів у жовтні 2023 року становила лише 7%, що є низьким показником для умов війни. Це свідчить про ефективність механізмів відбору позичальників та про те, що банки не знижували стандарти оцінки ризиків.

Суттєвим структурним зрушенням стало поєднання програми «5-7-9%» із портфельними державними гарантіями. Це дозволило компенсувати брак застави та розширити доступ до фінансування для найменших підприємств. На початок листопада 2023 року гарантії покривали кредити на 63 млрд грн, а рівень звернень банків за компенсацією становив лише 1% від обсягу гарантій, що свідчить про високу якість портфеля.

Проте надмірна концентрація кредитів у кількох державних банках та втрата доступу до програми низкою великих фінустанов створили ризики ринкових дисбалансів і викривлення конкуренції.

Упродовж 2025 року програма «Доступні кредити 5-7-9%» зазнала подальшої інституційної трансформації, що відображає поступовий перехід від антикризового режиму підтримки малого бізнесу до більш структурованої моделі стимулювання інвестиційної активності та розвитку «територій стійкості». Зміни, запроваджені урядом, передбачали суттєве звуження можливостей отримання пільгових кредитів на поповнення обігових коштів для широких категорій бізнесу, перегляд максимальних обсягів фінансування для окремих груп позичальників та коригування граничних рівнів процентних ставок. Така переорієнтація програми свідчить про прагнення держави зменшити фіскальне навантаження та підвищити адресність підтримки, спрямовуючи ресурси на ті напрями, що мають найбільший мультиплікативний ефект для економіки.

Важливим елементом оновленої архітектури програми стало запровадження вимог щодо оцінювання екологічних та соціальних ризиків у процесі кредитування аграрних підприємств. Ці критерії, які з 2026 року поширюватимуться на всіх учасників програми

(за винятком бізнесів, розташованих у зонах високого воєнного ризику), дозволяють інтегрувати принципи ESG у державну політику підтримки кредитування, що відповідає сучасним тенденціям сталого фінансування та сприяє формуванню більш відповідальної моделі економічного розвитку.

Паралельно спостерігається активізація використання державної підтримки для фінансування придбання техніки та обладнання через механізми лізингу. Частка лізингу, що субсидується у портфелях банківських і небанківських установ майже подвоїлася, досягнувши 15%. Водночас частка субсидованих інструментів у сукупному гривневому портфелі кредитів і лізингу зменшилася до 28%, що свідчить про поступове зниження залежності ринку від державних стимулів та про структурне переформатування попиту на фінансові ресурси [19].

Звуження спрямованості програми позитивно вплинуло на виконання державою своїх зобов'язань перед банками щодо компенсації процентних ставок. Хоча загальний обсяг заборгованості Фонду розвитку підприємництва перед банками наприкінці року дещо зменшився, повне погашення накопичених зобов'язань залишається віддаленою перспективою. Це свідчить про необхідність подальшої оптимізації програми та збалансування її фіскальної складової.

Особливої уваги заслуговує динаміка кредитування у регіонах, наближених до лінії фронту. Після різкого скорочення кредитного портфеля у 2022 році банки тривалий час уникали кредитування в цих областях. Проте з середини 2024 року ситуація почала змінюватися: темпи зростання кредитування стали наближеними до темпів в інших регіонах. Такі тенденції стали можливими завдяки цілеспрямованому направленню державної підтримки у ці території, поширенню державних гарантій на ці регіони, запровадженню механізмів стосовно компенсації воєнних збитків, адаптації банківських кредитних політик до умов війни та підвищенню здатності бізнесу функціонувати в умовах високих безпекових ризиків.

Слід відмітити, що протягом 2022-2025 років банки активно використовують державні гарантії, застосовуючи їх з іншими інструментами підтримки. Так розширення урядом ліміту гарантій восени 2025 року дозволило фінустановам нарощувати гарантований портфель, що сприяє розширенню доступу бізнесу до фінансування. Поряд із цим банки мають можливість залучати гарантії міжнародних фінансових організацій, хоча співпраця МФО з приватними українськими банками залишається обмеженою. У цьому контексті особливо важливо, щоб банки активніше використовували механізм гарантій саме для підтримки якісних позичальників, які мають недостатній рівень заставного забезпечення, оскільки це є ключовим бар'єром для доступу до кредитів у воєнний час. Таким чином, приклад трансформації програми «Доступні кредити 5-7-9%» відображає можливість формування нової архітектури кредитного ринку, у якій державна підтримка у період відновлення та сталого розвитку національної економіки відіграє роль каталізатора доступу до фінансування через активне використання державних гарантій.

Прикладом такого використання державних гарантій, крім іншого, може бути кредитування ОСББ з метою підтримки енергоефективності, що створює багаторівневу систему стимулювання модернізації житлового фонду, за допомогою кредитних ресурсів, що поєднуються з прямими компенсаціями вартості обладнання. Така інтеграція дозволяє не лише зменшити фінансове навантаження на кінцевих бенефіціарів, але й забезпечити структурну модернізацію багатоквартирного сектору, що є критично важливим для підвищення енергетичної автономності міських спільнот.

У корпоративному секторі такі державні програми кредитування розширюють можливості бізнесу щодо встановлення газотурбінних, газопоршневих та біогазових установок, що формує новий контур енергетичної безпеки підприємств. Пільгові умови фінансування сприяють диверсифікації джерел генерації та зменшенню залежності від

централізованих мереж, які залишаються вразливими до ракетних атак. У цьому контексті кредитні програми виконують роль інституційного амортизатора, що дозволяє бізнесу підтримувати безперервність операційного процесу і водночас інвестувати у довгострокові активи з високим рівнем енергетичної стійкості.

Таким чином, сучасна архітектура державних фінансових програм у сфері енергонезалежності демонструє перехід від точкових інтервенцій до системної моделі стимулювання розподіленої генерації, у якій поєднуються кредитні, компенсаційні та регуляторні інструменти. Це свідчить про формування більш зрілої політики енергетичної безпеки, що інтегрує принципи стійкості, доступності та інституційної адаптивності, забезпечуючи структурну трансформацію енергетичного сектору та підвищення його здатності протистояти зовнішнім шокам.

Що стосується сектору загального державного управління, то, враховуючи особливості функціонування зазначеного сектора економіки, рівень його кредитування показує найбільш волатильну динаміку. Значне зростання показника у 2020–2022 рр. (пікове значення 24,8 млрд грн у 2022 р.) відбулось його поступове скорочення, що пов'язано зі змінами у фінансовій політиці, зокрема із заміною банківського фінансування іншими джерелами (емісією державних цінних паперів, міжнародною допомогою тощо). Структура перерозподілу кредитування всередині самого сектора свідчить про зміну співвідношення між центральними та місцевими органами влади, що відображає процеси децентралізації.

З позицій структурно-динамічного аналізу доцільно відзначити наявність двох ключових трендів. По-перше, відбувається диверсифікація кредитного портфеля за рахунок зростання частки домогосподарств та небанківських фінансових інституцій. Так, здійснивши оцінку секторальної концентрації з використанням індексу Герфіндаля-Гіршмана ($H = \sum s_i^2$, де s_i – частка сектору) показує зниження рівня концентрації з 0,71 у 2016 році до 0,55 у 2025 році, що можна побачити поступовий перехід від монодомінантної моделі, орієнтованої на корпоративний сектор, до більш збалансованої структури, у якій зростає роль домогосподарств та інших інституційних груп. Така диверсифікація потенційно підвищує стійкість фінансової системи, зменшуючи ризики надмірної залежності від одного сектору. По-друге, не дивлячись на описані зміни висока концентрація кредитів у корпоративному секторі все ж зберігається, що формує системні ризики у разі погіршення фінансового стану підприємств.

З точки зору інституційної економіки, виявлені тенденції можна інтерпретувати як результат взаємодії регуляторної політики, макроекономічної стабілізації та поведінкових змін економічних агентів. Зокрема, очищення банківської системи після посилення банківського нагляду та здійснення регулятором ряду макропруденційних дій у 2015 р. сприяли зменшенню кредитування ризикових позичальників, що відобразилося у тимчасовому скороченні обсягів кредитів. У подальшому, зі зниженням макрофінансових ризиків, відбулося поступове відновлення кредитної активності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що кредитування резидентів депозитними корпораціями України характеризується складною нелінійною динамікою, структурною асиметрією та поступовою диверсифікацією. Виявлені закономірності свідчать про трансформацію моделі фінансового посередництва у напрямі підвищення ролі домогосподарств і небанківського сектору при збереженні домінування корпоративного кредитування. Така трансформація свідчить про глибші зміни у фінансовій архітектурі країни, що відображають адаптацію економіки до нових викликів, підвищення ролі внутрішнього попиту та формування більш інклюзивної моделі кредитування. У перспективі це створює як нові можливості для економічного зростання, так і потенційні ризики, пов'язані з циклічними процесами у фінансовому секторі та концентрацією кредитного портфеля.

Результати проведеного дослідження свідчать, що банківське кредитування в Україні у 2016–2025 роках пройшло складну еволюційну траєкторію, яка відображає не лише циклічні коливання макроекономічної кон'юнктури, але й глибинні інституційні трансформації фінансової системи, зумовлені як внутрішніми реформами, так і екзогенними шоками глобального та геополітичного характеру. У цьому контексті кредитування постає не лише як інструмент перерозподілу фінансових ресурсів, а як системоутворюючий елемент економічної архітектури, що визначає параметри відтворювальних процесів, рівень економічної активності та потенціал сталого розвитку.

Враховуючи виявлені закономірності функціонування банківського кредитування в Україні, доцільно сформулювати систему науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення його ефективності як інструмента активізації відновлення та забезпечення сталого розвитку національної економіки. Ключовим аспектом такого відновлення є переосмислення ролі кредитування не лише як каналу фінансового посередництва, а як стратегічного механізму структурної трансформації економіки, здатного інтегрувати економічні, соціальні та екологічні імперативи розвитку. Саме тому принципово важливим є формування цілісної інституційної архітектури кредитного ринку, яка забезпечуватиме баланс між ринковими механізмами та державним втручанням. З огляду на виявлену домінуючу роль державних програм у підтримці кредитної активності, доцільним є поступовий перехід від прямого субсидювання до створення умов для розвитку ринкових інструментів довгострокового фінансування. Такий підхід передбачає розвиток вторинного ринку кредитних активів, запровадження механізмів сек'юритизації, а також активізацію участі інституційних інвесторів у фінансуванні економіки, що дозволить знизити фіскальне навантаження та підвищити масштабованість кредитування.

Для забезпечення макрофінансової стабільності слід удосконалити механізми монетарної трансмісії та знизити вартість кредитних ресурсів, адже високий рівень процентних ставок залишається одним із ключових бар'єрів для розвитку інвестиційного кредитування, що обумовлює потребу у формуванні довгострокової ресурсної бази банківської системи шляхом стимулювання розвитку ринку довгострокових заощаджень, зокрема через пенсійні та страхові механізми, що дозволить забезпечити стабільне джерело фінансування інвестиційних проєктів.

Особливої уваги також потребує трансформація структури кредитування у напрямі підвищення її продуктивності. Проведений аналіз виокремив питання домінування споживчого кредитування, що обмежує потенціал довгострокового економічного зростання. Відтак, перспективним є стимулювання розвитку інвестиційного кредитування, зокрема у сферах інновацій, інфраструктури, енергетики та агропромислового комплексу, що може бути реалізовано через механізми часткового гарантування кредитів, податкові стимули та розвиток державно-приватного партнерства.

У контексті підтримки малого та середнього бізнесу раціональним є подальше вдосконалення програм державного кредитування шляхом підвищення їх адресності та ефективності. Зокрема, необхідно забезпечити чітке таргетування фінансових ресурсів на підприємства, що мають високий потенціал створення доданої вартості, інноваційної активності та зайнятості. Водночас важливим є мінімізація ефекту витіснення приватного кредитування та збереження конкурентного середовища у банківському секторі.

Враховуючи необхідність підтримання регіонального розвитку, доцільно посилити роль кредитування як інструмента відновлення економічної активності у постраждалих та прифронтових територіях, що передбачає розширення програм державних гарантій, компенсацію воєнних ризиків та створення спеціалізованих фінансових інструментів для підтримки локального бізнесу. Такий підхід сприятиме не лише відновленню економічної інфраструктури, але й зменшенню регіональних диспропорцій.

Ключовим напрямом трансформації кредитування є інтеграція принципів сталого розвитку у кредитну політику банків. Тому запровадження ESG-критеріїв при оцінці кредитних проєктів, створення спеціалізованих «зелених» кредитних продуктів, а також розширення використання механізмів державного співфінансування екологічно орієнтованих інвестицій дозволить спрямувати фінансові ресурси у сектори, що забезпечують екологічну модернізацію, підвищення енергоефективності та розвиток циркулярної економіки.

Особливу роль у забезпеченні сталого розвитку відіграє іпотечне кредитування, яке має потенціал стати інструментом не лише соціальної стабілізації, але й структурної модернізації житлового фонду. У цьому контексті доцільно орієнтувати іпотечні програми на фінансування енергоефективного житла, реконструкцію зруйнованої інфраструктури та розвиток сучасних урбаністичних моделей. Водночас необхідним є поступовий перехід від державоцентричної моделі до змішаної системи, що забезпечить довгострокову стійкість іпотечного ринку.

Не менш важливим також є розвиток фінансової інклюзії шляхом впровадження цифрових фінансових технологій, спрощення процедур кредитування та підвищення рівня фінансової грамотності населення, що стане передумовою розширення кредитної бази економіки. Зростання доступності фінансових послуг для домогосподарств, малого бізнесу та сільських територій, у свою чергу, сприятиме підвищенню економічної активності, диверсифікації джерел доходів та зменшенню соціально-економічних диспропорцій.

З позицій системного підходу, підвищення ефективності кредитування як інструмента відновлення потребує також удосконалення механізмів управління ризиками, що включає у себе розвиток макропруденційної політики, підвищення прозорості фінансової системи та вдосконалення процедур оцінки кредитоспроможності позичальників. Особливу увагу слід приділити мінімізації системних ризиків, пов'язаних із концентрацією кредитного портфеля та високою чутливістю до макроекономічних шоків. Отже, ефективне використання банківського кредитування як інструмента активізації відновлення та сталого розвитку національної економіки можливе лише за умови комплексної трансформації фінансової системи, що передбачає поєднання інституційних реформ, удосконалення державної політики та розвитку ринкових механізмів. У стратегічній перспективі кредитування має еволюціонувати від інструмента короткострокової стабілізації до ключового драйвера структурної модернізації, забезпечуючи формування конкурентоспроможної, інклюзивної та екологічно збалансованої економіки, здатної до стійкого розвитку в умовах глобальних викликів.

Список використаних джерел:

1. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development. Cambridge: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934. 189 p. URL: <https://cruel.org/books/hy/shortschumpeter/> (дата звернення: 02.03.2026).
2. Gurley J. G., Shaw E. S. Money in a Theory of Finance. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1960. 385 p. URL: <https://www.scribd.com/document/424807567/Money-in-a-theory-of-Finance-Gurley-pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
3. Goldsmith R. W. Financial Structure and Development. New Haven; London: Yale University Press, 1969. 608 p. URL: <https://archive.org/details/financialstructu0000gold/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 02.03.2026).
4. King R. G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *Quarterly Journal of Economics*. 1993. Vol. 108, No. 3. P. 717–737. URL:

- <https://www.isid.ac.in/~tridip/Teaching/DevEco/Readings/07Finance/05King&Levine-QJE1993.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
5. Minsky H. P. *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press, 1986. 407 p. URL: <http://digamo.free.fr/minsky86.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
 6. Freeman C., Perez C. *Structural Crises of Adjustment, Business Cycles and Investment Behaviour*. In: *Technical Change and Economic Theory*. London: Pinter Publishers, 1988. P. 38–66. URL: <https://carlotaperez.org/wp-content/downloads/publications/theoretical-framework/StructuralCrisesOfAdjustment.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
 7. Perez C. *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham: Edward Elgar, 2002. 189 p. URL: <http://pombo.free.fr/carlota2002.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
 8. Ulgen F. Is financial innovation destruction creative? A Schumpeterian reappraisal. *Journal of Innovation Economics & Management*. 2013. No. 11. P. 231–249. URL: https://shs.cairn.info/article/JIE_011_0231?lang=en (дата звернення: 02.03.2026).
 9. Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 10.03.2026).
 10. Видатки та доходи бюджету Фонду. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/> (дата звернення: 10.03.2026).
 11. Аналітична довідка щодо доходів бюджету під час війни. *Федерація роботодавців України*. URL: <https://fru.ua/ua/media-center/analytics/analitichna-dovidka-shchodokhodiv-byudzhetu-pid-chas-vijni> (дата звернення: 10.03.2026).
 12. Індекс інфляції в Україні 2026. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 10.03.2026).
 13. Динаміка міжнародних резервів. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/dynamics?startDate=01.01.2021&endDate=01.03.2026> (дата звернення: 10.03.2026).
 14. Динаміка та структурні зміни ВВП України у 2022–2025 роках. *Держстат*. URL: <https://stat.gov.ua/uk/publications/dynamika-ta-strukturni-zminy-vvp-ukrayiny-u-2022-2025-rokakh> (дата звернення: 10.03.2026).
 15. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 10.03.2026).
 16. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2020. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H2.pdf?v=16 (дата звернення: 11.03.2026).
 17. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2023. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=16 (дата звернення: 11.03.2026).
 18. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2024. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf?v=16 (дата звернення: 11.03.2026).
 19. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2025. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2025-H2.pdf?v=16 (дата звернення: 11.03.2026).

3.5. Механізми колективного фінансування у системі соціально-економічного відновлення України

Повномасштабна війна та її соціально-економічні наслідки спричинили безпрецедентні втрати для економіки України, включаючи руйнування виробничої інфраструктури, скорочення інвестиційної активності, падіння ділової довіри та суттєве зростання бюджетного дефіциту. За таких умов традиційні джерела фінансування відновлення – державний бюджет, міжнародні кредити та гранти — виявляються недостатніми для покриття масштабних потреб у відбудові. Це зумовлює необхідність пошуку альтернативних і додаткових механізмів мобілізації фінансових ресурсів, здатних забезпечити швидкість, гнучкість та широку участь суспільства у відновлювальних процесах.

Одним із таких механізмів виступає колективне фінансування, яке в останнє десятиліття трансформувалося з інструменту підтримки стартапів у багатофункціональну систему акумуляції коштів для соціальних, гуманітарних та інфраструктурних проєктів. Розвиток цифрових платформ, поширення фінансових технологій та зростання рівня фінансової інклюзії створили передумови для активного використання краудфандингових, краудлендингових та краудінвестиційних моделей у різних сферах економічної діяльності. В українських реаліях ці інструменти набули особливого значення, оскільки поєднують фінансову функцію з високим рівнем громадянської мобілізації та соціальної солідарності.

Система колективного фінансування в умовах воєнної економіки виконує не лише роль альтернативного каналу залучення коштів, а й виступає інституційним механізмом консолідації суспільства, формування довіри до державних та громадських ініціатив і підвищення прозорості використання фінансових ресурсів. Залучення широких верств населення, діаспори та міжнародної спільноти до фінансування відновлювальних проєктів сприяє диверсифікації джерел фінансування та зменшенню залежності від зовнішніх запозичень.

Водночас використання колективного фінансування вимагає системного осмислення його економічної природи, інституційних особливостей та механізмів інтеграції у загальну систему державної політики відновлення. Недостатній рівень нормативно-правового врегулювання, нерівномірний розвиток платформ, а також ризики інформаційної асиметрії та шахрайства обмежують потенціал цього інструменту та потребують науково обґрунтованих підходів до його подальшого розвитку.

Розкриття теоретичних засад, аналіз сучасних практик та обґрунтування напрямів удосконалення відповідних інституційних механізмів дозволяє сформулювати цілісне уявлення про роль краудфінансових інструментів у забезпеченні стійкого та інклюзивного економічного розвитку в післявоєнний період.

У сучасній економічній літературі термін «краудфінансування» (англ. *crowdfinancing* або *crowdfunding*) трактується неоднозначно, залежно від фокусу дослідника (технологічний, фінансовий чи соціальний). Визначення «краудфінансування» еволюціонувало від опису соціального явища до аналізу складного фінансового інструменту. Для об'єктивного розкриття суті терміну варто розглянути підходи провідних дослідників:

1. Технологічний підхід (Джефф Хау, 2006): автор терміну «краудсорсинг» розглядає колективне фінансування як модель, де функції, що раніше належали

інституційним посередникам, передаються широкому загалу через відкритий онлайн-заклик [1].

2. Фінансово-орієнтований підхід (Армін Швінбахер та Б. Ларралде, 2010): дослідники акцентують увагу на меті залучення ресурсів, визначаючи краудфандинг як відкритий заклик (переважно через мережу Інтернет) для акумуляції фінансових коштів або у формі пожертв, або в обмін на певну винагороду чи частку в капіталі [2].

3. Системно-економічний підхід (Бельфлам, Ламберт та Швінбахер): автори трактують краудфандинг як механізм, що дозволяє підприємцям звертатися до великої кількості індивідуальних донорів/інвесторів, де кожен вносить відносно невелику суму, що дозволяє масштабувати фінансування без участі банківського сектору [3].

Аналіз наведених визначень дозволяє виділити три фундаментальні розбіжності, які важливо враховувати в контексті відбудови України:

Трансформація ролі посередника: якщо Дж. Хау наголошує на повному усуненні професійних посередників, то сучасні українські реалії (наприклад, платформа United24) демонструють появу нового типу «державного цифрового посередника», який гарантує безпеку транзакцій.

Очікувана вигода: у визначенні А. Швінбахера фінансова вигода (відсотки, акції) є рівноцінною благодійності. Проте для соціально-економічного відновлення пріоритетним стає «соціальний дохід» (SROI), який не завжди враховується класичними західними моделями.

Об'єкт впливу: ранні автори фокусувалися на фінансуванні стартапів та творчих проєктів. Сучасна ж наукова думка (зокрема праці В. Геєця) адаптує ці дефініції до масштабних інфраструктурних об'єктів державного значення [4].

Також ранні автори (Хау) бачили в цьому соціальний феномен, тоді як сучасні економісти (Швінбахер, Бельфлам) розглядають його як повноцінну альтернативу банківському кредитуванню. Частина авторів обмежує краудфандинг лише благодійністю, інші ж включають сюди складні фінансові інструменти, як-от краудінвестинг (акції).

Різноманітність наукових підходів до трактування краудфінансування свідчить про багатогранність цього інструменту, який виходить далеко за межі звичайної благодійності або технологічного хайпу. Оскільки єдиного універсального визначення не існує, виникає потреба в глибшій структуризації даного явища. Саме через класифікацію за ключовими ознаками – такими як характер винагороди, рівень фінансових зобов'язань та правовий статус учасників - стає можливим ідентифікувати ті специфічні механізми, які є найбільш релевантними для вирішення завдань соціально-економічного відновлення України.

Систематизація видів колективного фінансування дозволяє розмежувати альтруїстичні мотиви донорів від прагматичних інтересів мікроінвесторів, що є критично важливим для побудови ефективної державної політики у цій сфері. Розуміння функціональних відмінностей між основними моделями крауд-технологій відкриває шлях до аналізу їхнього практичного застосування: від швидкої гуманітарної допомоги до довгострокового інвестування в інфраструктурні об'єкти та малий бізнес.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно розглянути чотири базові моделі колективного фінансування, які отримали найбільше розповсюдження у світовій практиці та поступово адаптуються до українських реалій.

1. Donation-based (Благодійний краудфандинг) - це найбільш розповсюджений вид в Україні з початку 2022 року. Безоплатна передача коштів без очікування фінансової чи матеріальної вигоди. Використовується для термінових гуманітарних потреб, розмінування та швидкого відновлення (наприклад, заміна вікон у школі). Наприклад, United24, «Повернись живим».

2. Reward-based (Винагородний краудфандинг) - донор отримує негрошову винагороду. Це може бути мерч, цифрова подяка або «перший примірник» продукту.

Наприклад, за донат на відбудову культурного центру особа отримує квиток на першу виставу або його ім'я карбується на «стіні меценатів». Це створює емоційний зв'язок із проектом.

3. Crowdlending (P2P-позики) - це фінансово-кредитна модель, яка може стати альтернативою банкам для малого бізнесу на деокупованих територіях. Механізм дії полягає в тому, що приватні особи позичають гроші підприємцю під відсоток (зазвичай нижчий, ніж у банку, але вищий за депозит). Головна перевага в цьому для України є швидкість. Малий бізнес (пекарні, СТО) може отримати кошти на відновлення обладнання за кілька днів через онлайн-платформу.

4. Equity Crowdfunding (Краудінвестинг) - найскладніший вид, що потребує чіткого законодавства. Механізм такий: інвестор отримує частку в капіталі компанії (акції) або право на частку від майбутнього прибутку. Це ідеальний інструмент для залучення іноземного капіталу в українські технологічні стартапи або промислові підприємства, що потребують повної реновації.

Для візуалізації різниці між підходами колективного фінансування складемо таблицю 1.

Таблиця 1

Відмінності між основними моделями крауд-технологій

Тип	Мотивація учасника	Фінансові ризики	Роль у відновленні
Donation	Альтруїзм, патріотизм	Низькі (втрата суми донату)	Гуманітарні та соціальні проекти
Reward	Причетність + бонус	Середні (проект може не реалізуватись)	Культурні та інфраструктурні об'єкти
Lending	Отримання відсотків	Високі (дефолт позичальника)	Відновлення малого та середнього бізнесу
Equity	Володіння активом	Дуже високі (банкрутство компанії)	Масштабна відбудова промисловості

Джерело: розробка автора

Аналіз базових моделей колективного фінансування свідчить про те, що у світовій практиці краудфандинг здебільшого функціонує як інструмент підтримки креативних індустрій або фінансування бізнес-стартапів. Проте в умовах повномасштабної агресії ці класичні механізми в Україні зазнали докорінної трансформації, виходячи за межі суто економічних відносин. Це призвело до виникнення унікального явища - «військового краудфандингу», який, хоча і базується на принципах добровільних пожертв (donation-based), за масштабами впливу та рівнем інтеграції з державними інституціями став повноцінною альтернативною системою фінансового забезпечення національної безпеки та першочергового відновлення.

Перехід від класичних західних моделей до української практики зумовлений критичною зміною мотивації учасників: замість отримання продукту чи прибутку, на перший план виходить «соціальне інвестування» у виживання держави та спроможність територіальних громад до швидкого відродження. Такий гібридний формат, де цифрові технології monobank чи United24 поєднуються з безпрецедентною довірою суспільства до волонтерських фондів, потребує окремого наукового розгляду як специфічного вітчизняного інструменту в системі підтримки соціально-економічного відновлення.

При спробі ідентифікувати українську модель колективного фінансування періоду 2022-2026 рр. через призму класичних дефініцій, стає очевидним, що найбільш точним є системно-економічний підхід П. Бельфламма, але з суттєвими національними

модифікаціями. Якщо у Бельфламма краудфандинг - це інструмент «підприємців», то в Україні він трансформувався в інструмент «національного виживання».

Український воєнний краудфандинг доцільно визначати як гібридну екосистему «Crowdfunding-as-a-Service» (CaaS), що поєднує три компоненти:

1. Класична благодійність (Donation-based) тут відсутня фінансова вигода для донора.
2. Державний фандрейзинг (State-led Crowdfunding) тут використовується авторитет держави для верифікації зборів (приклад - платформа United24).
3. Цифрова мобілізація - використання банківських екосистем (наприклад, «Банки» від monobank) як технологічного фундаменту.

Таким чином, український військовий краудфандинг - це специфічна гібридна модель колективного фінансування, що базується на добровільних мікроінвестиціях громадян у сектор безпеки та відновлення, де держава або великі фонди-посередники виступають гарантими цільового використання коштів через механізми прямої звітності.

Такими конкретними прикладами військового краудфандингу можна виділити:

1. Платформа United24 (Державний краудфандинг). Це найбільш яскравий приклад гібридності. З одного боку, це ініціатива Президента, з іншого - механізм збору приватних коштів по всьому світу. Його специфіка полягає в тому, що кошти йдуть на рахунки НБУ, але їх розподіл відбувається швидше, ніж через стандартні бюджетні процедури. Платформа стала «цифровим мостом» між урядом та глобальною спільнотою донорів [5].

2. Модель «Народний Байрактар» / «Народні супутники» (Фонд Притули). Приклад того, як краудфандинг перебирає на себе функції стратегічних державних закупівель. Специфіка полягає в колективному фінансуванні об'єктів, які зазвичай купує лише держава на рівні Міністерства оборони. Це доводить тезу А. Швінбахера про те, що краудфандинг може замінювати інституційні джерела фінансування у критичні моменти [6].

3. «Банки» monobank (Технологічна дифузія). Приклад того, як фінансові технології інтегруються в побут. Особливість полягає у створенні «мікро-спільнот» навколо конкретних потреб [7] (ремонт школи, купівля дрона). Це підтверджує теорію Дж. Хау про «мудрість натовпу» та легкість доступу до фінансів через цифрові мережі.

Варто зазначити, що західні автори (Belleflamme, Schwienebacher) розглядали краудфандинг як спосіб створення нового продукту заради прибутку. В Україні ж метою є збереження існуючої соціально-економічної системи. Основною відмінністю в Україні стало те, що в українському контексті краудфандинг перестав бути «альтернативним» фінансуванням і став «критично необхідним» елементом системи підтримки соціально-економічного відновлення, що діє в синергії з державним бюджетом.

Для глибшого розуміння трансформації механізмів колективного фінансування в умовах системної кризи, доцільно порівняти класичну (західну) модель та українську воєнну модель за п'ятьма ключовими векторами (див. рис. 4.5.1). Специфіка фінансування проєктів соціально-економічного відновлення є містком між загальною теорією краудфандингу та практикою відбудови держави. Тут важливо показати, що відновлення (Recovery) - це не просто будівництво, а складний економічний процес із особливими ризиками та очікуваними результатами.

Повномасштабна війна спричинила безпрецедентні руйнування економічної та соціальної інфраструктури України. За оцінками міжнародних інституцій, потреби у відновленні вже перевищують \$500-588 млрд. Найбільші потреби у відновленні та відбудові оцінюються у транспорті (16,4% від загального обсягу), енергетиці (15,4%) та житловому будівництві (15,3%) [8]. У таких умовах класичні фінансові підходи (орієнтація на прибутковість інвестицій) виявляються недостатніми.

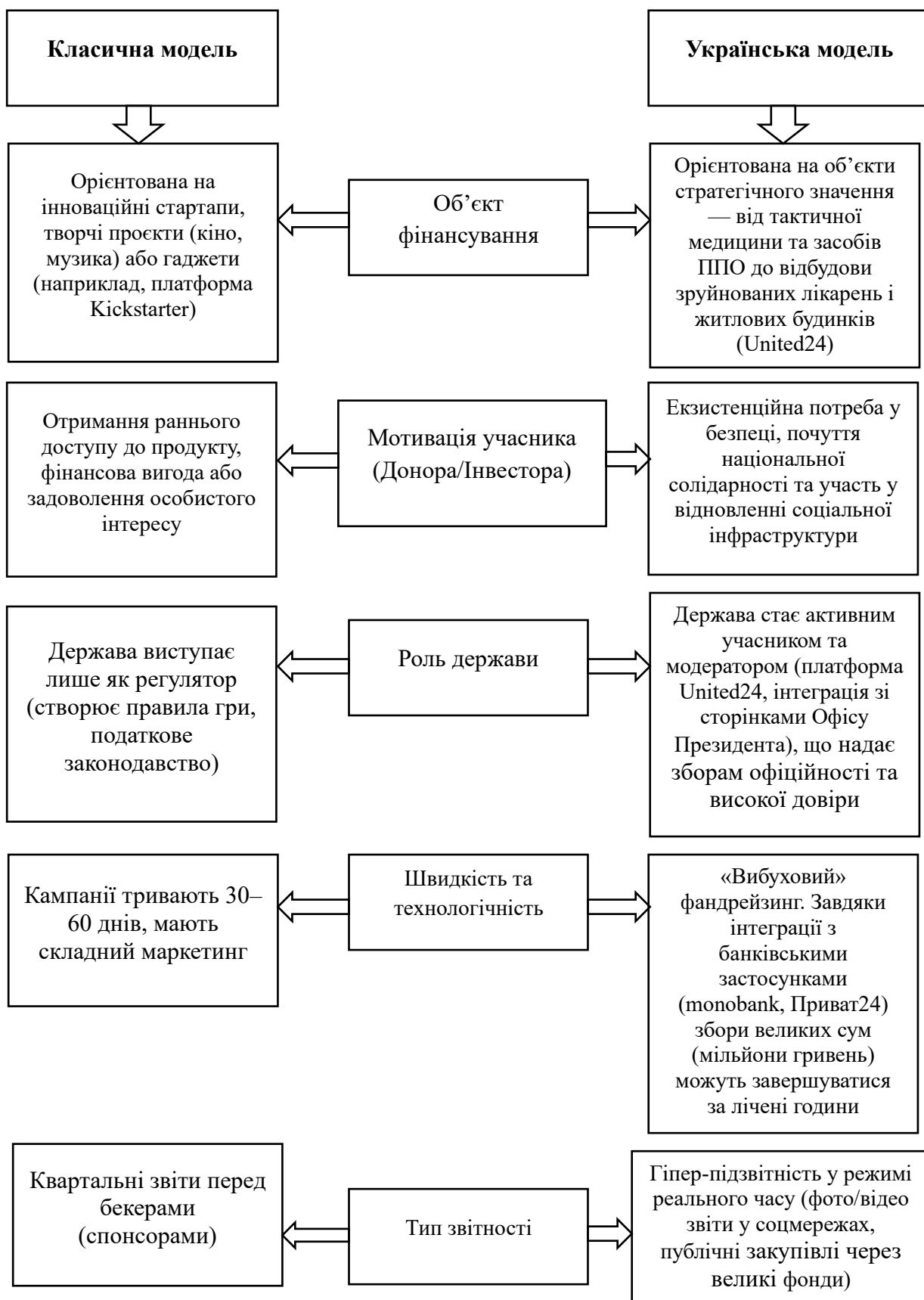

Рис. 1. Порівняльна характеристика моделей колективного фінансування
Джерело: розробка автора

Відновлення України має не лише економічний, але й глибокий соціальний вимір: йдеться про повернення населення, відновлення громад, забезпечення базових послуг і формування нової інституційної якості держави.

Проекти відновлення зазвичай мають довший життєвий цикл порівняно з комерційними краудфандинговими кампаніями. Згідно з методологією Світового банку, процес відновлення поділяється на три етапи [9]:

1. Emergency (Екстрений) - швидке латання дірок, гуманітарна допомога (фінансується переважно через Donation-based моделі).

2. Recovery (Відновлення) - капітальний ремонт інфраструктури, житла, шкіл.

3. Reconstruction (Реконструкція) - повна модернізація економіки за принципом Build Back Better (будувати краще, ніж було).

Колективне фінансування на етапі «Відновлення» потребує стабільного потоку коштів протягом 1-3 років, що є викликом для краудфандингових платформ, які зазвичай орієнтовані на короткі сплески активності (30-90 днів).

Традиційний підхід до інвестицій оцінює ефективність через фінансову віддачу (Return on Investment, ROI). Однак у контексті післявоєнного відновлення ключовим стає показник Social Return on Investment (SROI) - соціальна віддача від вкладених ресурсів. SROI передбачає оцінку таких результатів: відновлення житла та соціальної інфраструктури, створення робочих місць, підвищення якості життя населення, соціальна стабільність і безпека.

Фактично, інвестиції у відбудову шкіл, лікарень і доріг не генерують прямого прибутку, але створюють довгострокову суспільну цінність, що є критичною для економічного зростання. Наприклад, якщо через краудфандинг було зібрано кошти на відновлення пекарні в деокупованому місті, соціальний ефект вимірюється кількістю створених робочих місць та забезпеченням населення свіжим хлібом, а не лише прибутком власника.

Зарубіжні дослідники, зокрема К. Ландстрьом, зазначають, що у критичних умовах краудфандинг трансформується у форму «соціального капіталу», де довіра між учасниками замінює юридичні гарантії [10].

Фінансування відбудови через колективні механізми супроводжується високим рівнем невизначеності:

Безпекові ризики - можливість повторного руйнування об'єкта внаслідок бойових дій.

Інфляційні ризики - стрімке зростання вартості будівельних матеріалів може призвести до того, що зібраної суми забракне для завершення проєкту.

Ризики прозорості - висока ймовірність нецільового використання коштів у регіонах із послабленим державним контролем.

Українські вчені, зокрема В. Геєць, наголошують, що для нівелювання цих ризиків необхідно впроваджувати цифрові системи моніторингу, які б дозволяли донорам бачити прогрес у реальному часі [4].

Міжнародні організації наголошують, що фінансування відновлення має поєднуватися з реформами та розвитком інституцій [11]. Це означає, що інвестиції оцінюються не лише за економічними показниками, а важливою є їхня здатність забезпечити сталість розвитку та соціальний ефект. Таким чином, формується нова модель: «impact-driven financing» (фінансування, орієнтоване на вплив).

Важливою особливістю є те, що краудфандинг у системі відновлення виконує роль «Seed money» (початкового капіталу). Коли громада збирає перші 10-20% суми на відновлення мосту чи амбулаторії, це стає сигналом для великих міжнародних донорів про високу зацікавленість та відповідальність місцевих мешканців, що створює

мультиплікативний ефект колективного фінансування. Це значно підвищує шанси на отримання грантової підтримки [12].

Як було сказано вище, згідно з оцінками Світового банку загальні фінансові потреби у відновленні України перевищують 500 млрд. дол. США і найбільші витрати припадають на транспорт, енергетику та житло [8], а руйнування інфраструктури вже перевищили 170 млрд. дол. США [13]. Такий масштаб і структура фінансових потреб формує кілька ключових особливостей фінансування:

Довгостроковість (10+ років).

Мультиджерельність (державні кошти, міжнародні фонди, приватний сектор).

Високий рівень невизначеності (триваюча війна).

Основними джерелами фінансування відновлення України виступають міжнародні фінансові інституції (Світовий банк, ЄІБ); державні бюджети країн-партнерів; спеціальні фонди (наприклад, Ukraine Facility ЄС до €50 млрд); приватні інвестиції та державно-приватні партнерства, а також внутрішні ресурси України. Ключовим елементом є координація донорів, що реалізується через спеціальні платформи (Ukraine Donor Platform) [11].

Практична реалізація підходу SROI в Україні проявляється у пріоритетному фінансуванні проєктів, що забезпечують базові соціальні потреби населення. Йдеться, передусім, про відновлення житлового фонду, реконструкцію освітніх і медичних закладів, а також відбудову критичної інфраструктури, зокрема транспортної та енергетичної систем. Такі інвестиції, як правило, не генерують швидкого фінансового прибутку, проте створюють фундамент для економічного розвитку в майбутньому. Наприклад, відновлення шкіл сприяє поверненню сімей до постраждалих регіонів, що, у свою чергу, активізує локальну економіку та ринок праці. Аналогічно, реконструкція лікарень підвищує доступність медичних послуг і зменшує соціальні ризики, що позитивно впливає на загальний рівень людського капіталу. Міжнародні донори та фінансові інституції дедалі частіше орієнтуються саме на показники соціального впливу, розглядаючи їх як ключовий критерій ефективності використання ресурсів [11]. Крім того, підхід SROI сприяє формуванню довгострокової стратегії розвитку, яка базується на відновленні людського потенціалу та соціальної інфраструктури. Це означає, що навіть за відсутності негайної фінансової вигоди такі інвестиції мають високий мультиплікативний ефект у перспективі. Відновлення робочих місць, підтримка малого та середнього бізнесу, а також розвиток місцевих громад створюють умови для поступового економічного зростання, що в майбутньому може трансформуватися у стабільні фінансові надходження.

Однією з центральних функцій держави є визначення пріоритетів відбудови, що передбачає концентрацію ресурсів у найбільш критичних сферах, таких як енергетика, транспортна інфраструктура, житловий фонд, освіта та охорона здоров'я. В умовах обмеженості фінансових ресурсів саме держава забезпечує узгодженість рішень, запобігає їх фрагментації та формує цілісну стратегію розвитку. Це дозволяє уникнути хаотичного використання коштів і спрямувати їх на досягнення максимального соціально-економічного ефекту. Водночас державна політика у сфері відновлення дедалі більше інтегрується з європейськими підходами до управління публічними фінансами, що підсилює її ефективність та прозорість [11].

У ситуації високих ризиків, пов'язаних із воєнними діями, інвестори та донори орієнтуються не лише на економічні показники, але й на рівень інституційної спроможності держави, її здатність забезпечити верховенство права, прозорість процедур та ефективний контроль за використанням коштів. Саме тому важливою складовою процесу відновлення є впровадження антикорупційних механізмів, розвиток цифрових інструментів моніторингу та забезпечення публічної підзвітності. Як підкреслюють

аналітичні центри, від рівня прозорості залежить не лише ефективність використання ресурсів, але й обсяг майбутнього фінансування [14].

Україна інвестувала багато часу в підготовку та запуск надійної інституційної архітектури для відбудови, щоб забезпечити необхідну довіру та впевненість для підтримки майбутнього процесу відновлення. Отже, як виглядає ця архітектура та хто є суб'єктами відновлення?

По-перше, це Міністерство відновлення – це неофіційна назва Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури. Воно відповідає за реалізацію політики уряду щодо процесів реконструкції. Міністерство, яке зараз є одним з найбільших в уряді, було створено в грудні 2022 р. шляхом злиття Міністерства розвитку громад та Міністерства інфраструктури. Нове міністерство має широкий спектр обов'язків, від транспорту до регіональної політики. Однак його основним напрямком є реконструкція. Це Міністерство розпоряджається кількома фондами, серед яких Фонд ліквідації наслідків збройної агресії (понад 1,6 млрд дол.), Фонд відновлення зруйнованого майна (16,9 млн дол.) та Державний фонд регіонального розвитку (54 млн дол.) [14].

По-друге, це Агентство з відновлення. Окрім Міністерства відновлення, на початку 2023 р. уряд створив Агентство з відновлення. Воно також було сформовано з двох існуючих структур: Агентства інфраструктурних проєктів та Державного агентства автомобільних доріг України. Рішення про об'єднання та перейменування цих агентств дозволило уряду вбити щонайменше двох зайців одним пострілом. Зрештою, обидва ключові агентства мають досвід участі в міжнародних тендерах та управлінні величезними проєктами, і вони почали впроваджувати заходи щодо запобігання корупції за міжнародної підтримки.

Таким чином, роль держави у фінансуванні відновлення України є багатовимірною та визначальною. Вона охоплює стратегічне планування, координацію ресурсів, забезпечення прозорості та формування інституційних умов для сталого розвитку.

Розвиток краудфандингу в Україні обумовлений високим рівнем соціальної мобілізації та довіри до волонтерських і громадських ініціатив. Особливо це проявилось у фінансуванні оборонних, гуманітарних та інфраструктурних проєктів, де громадяни оперативно реагують на актуальні потреби, спрямовуючи ресурси туди, де вони є найбільш необхідними. Як зазначається у дослідженнях, український досвід краудфандингу в умовах війни є унікальним прикладом інтеграції громадянського суспільства у процеси державного значення [15].

Основні функції краудфандингу в системі відновлення можна узагальнити таким чином:

- забезпечення швидкої мобілізації фінансових ресурсів без складних бюрократичних процедур;

- підвищення рівня прозорості, оскільки донори мають можливість безпосередньо контролювати використання коштів;

- формування суспільної довіри до процесів відбудови через залучення громадян до прийняття рішень.

Водночас краудфандинг не замінює державні механізми фінансування, а доповнює їх, створюючи ефект синергії. Держава поступово інтегрує такі ініціативи у загальну систему відновлення, використовуючи цифрові платформи, відкриті реєстри проєктів та інструменти публічної звітності.

Таким чином, краудфандинг в Україні виходить за межі традиційного фінансового інструментарію та перетворюється на механізм демократизації економічних процесів. Його значення полягає не лише у залученні додаткових ресурсів, але й у формуванні нової моделі взаємодії між державою та суспільством, де громадяни виступають активними учасниками відбудови країни.

Фінансування соціально-економічного відновлення України супроводжується низкою системних викликів, які мають як економічний, так і інституційний характер. Однією з найбільш гострих проблем є значний розрив між потребами у фінансуванні та наявними ресурсами. Обсяги фактично мобілізованих ресурсів покривають лише частину цих потреб, що створює хронічний дефіцит фінансування. Це змушує державу і міжнародних партнерів постійно переглядати пріоритети та відкладати реалізацію менш критичних проєктів, що, у свою чергу, може уповільнювати загальні темпи відновлення.

Не менш важливим викликом є високий рівень невизначеності та ризиків, пов'язаних із безпековою ситуацією. Продовження воєнних дій суттєво знижує інвестиційну привабливість країни, обмежуючи участь приватного капіталу у фінансуванні відбудови. У результаті фінансування значною мірою залежить від міжнародної допомоги та державних ресурсів, що створює додаткове навантаження на бюджет і підвищує залежність від зовнішніх донорів [14].

Суттєвою проблемою залишається також ризик неефективного використання коштів, зокрема через корупційні практики або недостатню інституційну спроможність. В умовах значних фінансових потоків і великої кількості учасників процесу відновлення особливо важливо забезпечити прозорість, підзвітність і контроль за реалізацією проєктів. Міжнародні партнери неодноразово наголошують, що рівень довіри до державних інституцій безпосередньо впливає на обсяги фінансування та готовність донорів продовжувати підтримку [11]. У цьому контексті впровадження цифрових систем моніторингу, відкритих реєстрів і незалежного аудиту стає необхідною умовою ефективного використання ресурсів.

Окрему увагу слід приділити проблемі фрагментації фінансових інструментів і недостатньої координації між різними джерелами фінансування. Велика кількість донорів, програм і фондів створює ризик дублювання проєктів або, навпаки, виникнення «білих плям», де фінансування відсутнє. У таких умовах особливо важливою є роль держави як координатора, який забезпечує узгодженість дій усіх учасників процесу. Відсутність ефективної координації може призвести до зниження загальної ефективності використання ресурсів і втрати потенційного соціально-економічного ефекту [8].

Ще одним вагомим викликом є зростання боргового навантаження, яке виникає внаслідок активного використання кредитних ресурсів для фінансування відновлення. Хоча позики є важливим інструментом мобілізації коштів, їх надмірне використання може створити довгострокові ризики для макроекономічної стабільності. Збільшення державного боргу обмежує можливості майбутнього економічного розвитку та потребує ретельного балансування між грантовим і кредитним фінансуванням. У цьому контексті особливого значення набуває залучення безповоротної допомоги та пошук альтернативних джерел фінансування, включаючи заморожені російські активи та інноваційні фінансові інструменти [16].

Таким чином, виклики фінансування відновлення України мають комплексний характер і потребують системного підходу до їх подолання. Вони охоплюють як обмеженість ресурсів і високі ризики, так і інституційні проблеми, пов'язані з управлінням фінансовими потоками.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати наступне:

1. Фінансування відновлення України характеризується переходом від прибутково-орієнтованої моделі до соціально-орієнтованої (SROI).

2. Соціальний ефект (відбудова інфраструктури, створення робочих місць) є ключовим критерієм ефективності інвестицій.

3. Держава відіграє центральну роль як координатор, гарант і інституційний реформатор.

4. Краудфандинг трансформується в інструмент прямої демократії, що дозволяє громадянам впливати на процес відбудови.

5. Ефективність фінансування залежить від прозорості, координації та поєднання різних джерел ресурсів.

Міжнародний досвід фінансування соціально-економічного відновлення свідчить про те, що успішні моделі, як правило, поєднують державні, приватні та громадські ресурси, а також активно залучають інноваційні фінансові інструменти. Особливу увагу привертають практики використання потенціалу діаспори, цифрових краудфандингових платформ і механізмів співфінансування, які довели свою ефективність у країнах, що пережили військові конфлікти або гуманітарні кризи.

Показовим у цьому контексті є досвід Хорватії. Після війни за незалежність (1991-1995 рр.) Хорватія зіткнулася з необхідністю відбудови зруйнованої інфраструктури за дефіциту державного бюджету. Ключовим механізмом став «прото-краудфандинг» - залучення капіталу хорватської діаспори (переважно з США, Німеччини та Чилі). Це здійснювалось на основі механізму створення спеціальних фондів (наприклад, Croatian Homeland Foundation), які акумулювали мікропожертви для відновлення конкретних об'єктів культурної спадщини та житлового фонду [17]. В результаті окрім фінансового ресурсу, це сприяло поверненню частини фахівців до країни («зворотна міграція»). Для України цей кейс є релевантним через наявність багатомільйонної нової хвилі мігрантів [18].

Не менш важливим є досвід глобальних краудфандингових платформ, зокрема GlobalGiving та Kiva, які спеціалізуються на роботі з кризовими регіонами. Міжнародні крауд-майданчики розробили спеціалізовані протоколи для роботи в зонах конфліктів, що мінімізують ризики для донорів. Так, GlobalGiving використовує модель «Community-led disaster response». Платформа не просто збирає гроші, а верифікує місцеві НУО (неурядові організації), надаючи їм статус надійних партнерів. Це дозволяє великим корпоративним донорам безпечно спрямовувати кошти через крауд-інструменти [19]. Kiva (Краудлендинг) спеціалізується на мікрокредитуванні малого бізнесу в країнах, що розвиваються. У пост-конфліктних регіонах (Афганістан, Колумбія) Kiva надає безвідсоткові позики для фермерів та підприємців, що є критично важливим для відновлення локальних ринків [20].

Має сенс розглянути і британську модель Match-funding, яка виділяється синергією громади та влади. Модель «Match-funding» (співфінансування) вважається найбільш перспективною для майбутньої відбудови українських міст. Суть механізму полягає у тому, що муніципалітет або урядова структура оголошує, що на кожен 1 фунт стерлінгів (чи гривню), зібраний громадою через краудфандинг на соціальний проєкт (наприклад, інклюзивний дитячий майданчик), влада додає ще 1 фунт із бюджетних коштів. В результаті вони отримують ефект, який вирішує проблему «недофінансування» великих об'єктів та гарантує, що бюджетні кошти витрачаються на проєкти, які мають реальну підтримку населення. У Великій Британії платформою-лідером у цій сфері є Spacehive [21]. Застосування британської моделі Match-funding в Україні може бути реалізоване через державну програму «Відновлення», де частину витрат на ремонт багатоквартирних будинків покривають мешканці через крауд-платформу, а частину - державний фонд. Порівняння світових моделей можна подивитись в табл. 2.

Порівняльна таблиця світових моделей

Країна / Платформа	Модель фінансування	Ключова перевага	Релевантність для України
Хорватія	Diaspora Philanthropy	Патріотична лояльність	Висока (через велику діаспору)
GlobalGiving	Verified Donation	Висока прозорість	Залучення іноземних донорів
Велика Британія	Match-funding	Поділ відповідальності	Реформа децентралізації та ОТГ

Джерело: складено автором на основі джерел 17-20

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. спричинило безпрецедентні потреби у фінансових ресурсах для оборони, гуманітарної підтримки та відбудови України. Традиційні механізми міжнародної допомоги не могли забезпечити достатньо оперативного та гнучкого фінансування. У відповідь на це Україна вперше у світовій практиці запровадила модель державного цифрового краудфандингу — платформу United24, що стала офіційним каналом залучення пожертв від фізичних та юридичних осіб у всьому світі [22]. Ця платформа була запущена 5 травня 2022 р. з ініціативи Президента України як централізована платформа для збору добровільних внесків на підтримку держави [22]. Основною ідеєю створення платформи було консолідувати розрізнені благодійні потоки, підвищити довіру міжнародних донорів, забезпечити прозорість використання коштів через державні механізми контролю та прискорити фінансування критично важливих проєктів.

Таким чином, United24 стала першою у світі системою, де держава виступає не лише реципієнтом допомоги, але й оператором краудфандингової інфраструктури [23]. United24 функціонує як офіційна фандрейзингова платформа України, інтегрована з державними фінансовими інститутами. Її операційна модель передбачає кілька рівнів управління [22].

1. Політичний та стратегічний рівень: Президент України виступає ініціатором і публічним гарантом довіри до платформи, а Кабінет Міністрів затверджує порядок використання коштів.

2. Операційний рівень: Міністерство цифрової трансформації координує цифрову інфраструктуру, а Міністерства-отримувачі коштів відповідають за реалізацію проєктів (оборони, охорони здоров'я, відбудови тощо).

3. Фінансовий рівень: усі пожертви надходять на спеціальні рахунки НБУ, після чого розподіляються за цільовими напрямками відповідно до вибору донора.

Такий механізм забезпечує централізований фінансовий облік, мінімізацію ризику шахрайства, прямий зв'язок між донором і державним проєктом [22].

Однією з ключових особливостей United24 є використання інституту міжнародних амбасадорів — відомих діячів культури, спорту, науки та бізнесу, які публічно підтримують платформу. Залучення світових лідерів думок (Т. Снайдер, М. Гемілл, Б. Стрейзанд та ін.) дозволило вийти за межі локального контексту, перетворивши підтримку України на глобальний тренд. Саме завдяки амбасадорам United24 змогла швидко перетворитися на глобальний бренд і залучити донорів із понад 110 країн світу [24]. З економічної точки зору це є прикладом використання репутаційного капіталу як інструменту фінансової мобілізації. Станом на 2025 р. через платформу United24 було залучено понад 1 млрд дол. США благодійних внесків. Станом на початок 2026 р.

платформа продемонструвала безпрецедентну динаміку залучення ресурсів, акумулювавши загалом понад 3,5 млрд доларів США [22].

Розподіл коштів за основними напрямками United24 передбачає п'ять основних напрямів фінансування: оборона, гуманітарне розмінування, медична допомога, відбудова України, освіта і наука. Динаміка залучення коштів через UNITED24: у 2022 р. – оборона та медицина – 288 млн дол. США; у 2023 р. – флот морських дронів та відбудова мостів – 336 млн дол. США; у 2024 р. – дрони (БПЛА), неонатальні центри – 424 млн дол. США; у 2025 р. – гуманітарне розмінування та освіта – 1400 млн дол. США [22]. Проте найбільша частка пожертв спрямовується на підтримку оборонного сектору. За оцінками аналітичних сервісів, близько 92% пожертв у 2024 р. були використані на підтримку ЗСУ. Це свідчить про те, що платформа фактично стала додатковим джерелом оборонного фінансування, що не має аналогів у світовій практиці [24].

Друга за обсягом категорія фінансування — медична сфера. За рахунок донатів було закуплено: сотні автомобілів швидкої допомоги, обладнання для реанімацій, генератори для лікарень [24]. Медичні проєкти відзначаються високою соціальною значущістю, що стимулює донорів підтримувати саме цей напрям.

Третій напрям включає реконструкцію житлових будинків, відновлення мостів, будівництво шкільних укріплень. Наприклад, завдяки коштам United24 було відновлено десятки мостів та житлових об'єктів у деокупованих регіонах.

Дана платформа об'єднала донорів із більш ніж 130 країн світу, що робить її одним із найбільш глобалізованих прикладів цифрового фандрейзингу. Структура донорів включає приватних осіб, міжнародні корпорації, благодійні фонди, державні організації. Це дозволяє розглядати United24 як гібридну модель, що поєднує елементи: краудфандингу, державних фінансів, корпоративної соціальної відповідальності [23].

Однією з ключових умов успішності United24 є високий рівень прозорості. Платформа публікує щотижневі звіти про надходження і використання коштів, що є нетиповим навіть для більшості міжнародних благодійних фондів. Використання коштів перевіряється міжнародними аудиторськими компаніями, такими як, Deloitte — аудит напрямів «Оборона» та «Медична допомога», BDO — аудит напрямів «Відбудова», «Освіта» та «Розмінування» [22]. Аудит проводиться раз на півроку та щорічно за підсумками фінансового року. Це забезпечує відповідність витрачання коштів встановленим процедурам та міжнародним стандартам фінансової звітності.

Особливістю платформи є те, що кошти не змішуються між напрямками, донор може відстежувати, на які проєкти спрямовано його внесок та кожен напрям має окремий рахунок у НБУ. Такий підхід значно знижує ризик нецільового використання коштів і формує високий рівень довіри з боку міжнародної спільноти [22].

United24 стала не лише інструментом збору коштів, але й новою моделлю державної фінансової мобілізації у кризових умовах. Її значення полягає у диверсифікації джерел фінансування державних витрат, зменшенні залежності від зовнішніх кредитів та формуванні глобальної мережі фінансової солідарності [23]. З позиції фінансової науки платформу можна розглядати як інноваційний інструмент фіскальної підтримки, що поєднує елементи добровільного оподаткування та краудфандингу.

United24 є унікальним світовим прецедентом державного краудфандингу, який довів ефективність цифрових платформ у мобілізації глобальних фінансових ресурсів. Поєднання державної легітимності, технологічної інфраструктури, міжнародних амбасадорів і незалежного аудиту забезпечило високий рівень довіри та стабільний приплив пожертв. Зібрані через платформу мільярди доларів дозволили Україні фінансувати критично важливі оборонні, медичні та відбудовчі проєкти, що зробило United24 важливим елементом фінансової системи воєнного часу та потенційною моделлю для інших держав у кризових ситуаціях [23].

До початку повномасштабної війни екосистема колективного фінансування в Україні формувалася переважно в громадському секторі та була орієнтована на підтримку соціальних, культурних та освітніх ініціатив [25]. Вітчизняні платформи не мали значного фінансового масштабу, однак створили інституційні та технологічні передумови для масового залучення мікродонатів. Після 2014 р. розвиток краудфандингу прискорився через необхідність підтримки армії та постраждалого населення [26]. Саме в цей період сформувалися ключові гравці — платформа «Спільнокошт», а також благодійні фонди з краудфандинговими механізмами, такі як «Повернись живим» і Фонд Сергія Притули [27]. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. вони трансформувалися з волонтерських структур у потужні фінансові інститути громадянського суспільства [27].

Платформа «Спільнокошт», створена організацією Big Idea у 2012 р., стала першою системною українською платформою колективного фінансування. Вона функціонувала за класичною моделлю reward-based crowdfunding, подібною до міжнародних платформ Kickstarter або Indiegogo [25]. Основними напрямками фінансування були культурні проекти, освітні ініціативи, громадські стартапи, локальні урбаністичні проекти.

На відміну від United24, «Спільнокошт» не був орієнтований на гуманітарні чи військові потреби, а виступав інструментом розвитку громадянського суспільства та креативної економіки. Платформа дозволяла авторам проектів самостійно визначати бюджет, винагороди для донорів та терміни збору, що відповідало класичним принципам краудфандингу. Після 2022 р. функціональна роль «Спільнокошту» частково змінилася: платформа почала активніше підтримувати соціальні ініціативи, пов'язані з війною, зокрема, проекти психологічної допомоги, освітні онлайн-програми для дітей, відновлення культурної спадщини [25]. Таким чином, «Спільнокошт» став прикладом трансформації культурного краудфандингу в інструмент соціальної стійкості.

Українська модель колективного фінансування має важливу особливість: значну роль у ній відіграють не лише цифрові платформи, а й благодійні фонди, які використовують краудфандингові технології збору коштів. Це призвело до формування гібридної моделі, де поєднуються елементи благодійності, масові мікродонати та цифрові платіжні інструменти [26].

Фонд «Повернись живим» був заснований у 2014 р. як волонтерська ініціатива для підтримки українських військових. З часом він перетворився на найбільшу недержавну організацію, що системно фінансує оборонні потреби. Станом на 2024 р. фонд зібрав понад 11 млрд грн пожертв, що свідчить про масштабність його діяльності та високий рівень довіри з боку суспільства [27]. Механізм збору коштів базується на регулярних невеликих внесках громадян, інтеграції з банківськими додатками та онлайн-платежами, прозорій публічній звітності щодо закупівель та передачі обладнання військовим. Фонд фінансує не лише закупівлю техніки, а й навчальні програми для військових, аналітичні дослідження та розвиток оборонних технологій, що відрізняє його від класичних гуманітарних благодійних організацій.

Фонд Сергія Притули виник у 2020 р. на базі волонтерської діяльності громадського діяча і швидко став одним із найбільших краудфандингових центрів країни. Його ключовою особливістю є активне використання соціальних мереж та персонального бренду засновника як інструменту мобілізації донорів [28]. Після 2022 р. фонд реалізував низку масштабних кампаній зі збору коштів на безпілотні літальні апарати, бронетехніку та гуманітарну допомогу цивільному населенню. За даними аналітичних сервісів, разом із платформою United24 і фондом «Повернись живим» фонд Сергія Притули входить до трійки найбільших отримувачів благодійних внесків в Україні [29].

Характерною рисою української системи є домінування мікродонатів — регулярних невеликих внесків великої кількості громадян. За оцінками аналітичних платформ відкритих даних, найбільші благодійні організації України сумарно залучили

понад 93 млрд грн пожертв протягом перших 3-х років війни, причому значна частина цих коштів надходила саме у вигляді невеликих індивідуальних внесків [26]. Мікродонати стали фактично новою формою економічної участі громадян у забезпеченні національної безпеки, що не має аналогів у більшості країн світу.

Особливе місце у системі колективного фінансування займає міжнародна благодійна організація Razom for Ukraine, заснована у США у 2014 р. українською діаспорою [30]. Її діяльність демонструє, як транснаціональні мережі можуть виступати потужним джерелом фінансових ресурсів для країни походження. Ця організація функціонує як неприбуткова структура, зареєстрована у США, що дозволяє залучати пожертви від американських донорів із податковими пільгами, співпрацювати з великими міжнародними фондами та корпораціями. Згідно з річним звітом організації, у 2022 р. Razom for Ukraine спрямувала допомогу сотням медичних закладів та реалізувала десятки програм у сфері охорони здоров'я, гуманітарної підтримки та психологічної реабілітації [30]. Таким чином, Razom for Ukraine фактично виконує роль інституційного мосту між українським суспільством та міжнародними донорами, поєднуючи краудфандинг і грантове фінансування [30].

Українська система колективного фінансування сформувала три різні, але взаємодоповнювальні моделі [26] (див. табл.3):

Таблиця 3

Порівняльний аналіз моделей: платформи, фонди та діаспора

Модель	Приклад	Основне джерело коштів	Характер проєктів
Класичний краудфандинг	Спільнокошт	Громадяни	Культурні та соціальні ініціативи
Благодійний краудфандинг	Повернись живим, Фонд Притули	Мікродонати	Оборона, гуманітарна допомога
Транснаціональний краудфандинг	Razom for Ukraine	Діаспора та міжнародні донори	Медицина, гуманітарні програми

Ця багаторівнева структура забезпечила Україні високу стійкість у фінансуванні суспільних потреб навіть за умов воєнної економіки.

Порівняння традиційного краудфандингу, який існував до 2022 р. і сучасного (2024-2026 рр.) можна подивитись в табл. 4. Вітчизняні майданчики довели, що українська модель колективного фінансування базується на горизонтальних зв'язках. Трансформація від волонтерського «збору на картку» до системних платформ із прозорою звітністю стала запорукою того, що краудфандинг у 2026 р. сприймається як легітимний та високоефективний інструмент підтримки соціально-економічної стабільності держави. Саме поєднання державного UNITED24 та приватних фондів («Повернись живим», Притула) створює «двоконтурну систему» фінансування, яка є надзвичайно стійкою до зовнішніх шоків.

Вітчизняні краудфандингові платформи та благодійні фонди відіграли критично важливу роль у формуванні інституційних і технологічних передумов для запуску державної платформи United24. Досвід «Спільнокошту», фондів «Повернись живим» і Притули, а також міжнародної мережі Razom for Ukraine довів ефективність моделі масових мікродонатів та високий рівень довіри до громадських ініціатив. У сукупності ці структури сформували унікальну для світової практики систему, де громадянське

суспільство, держава та діаспора виступають рівноправними учасниками процесу колективного фінансування національних потреб [26].

Таблиця 4

Розвиток ринку краудфандингу

Параметр	Традиційний краудфандинг (до 2022 р.)	Сучасна система (2024-2026 рр.)
Основний мотив	Підтримка ідеї / Соціальне схвалення	Національне виживання / Співучасть у перемозі
Середній чек	Середній (від \$20)	Низький («донат на каву»), але масовий
Швидкість збору	Місяці	Години або дні (флеш-збори)
Підзвітність	Внутрішня звітність платформи	Глобальна прозорість, цифрові чеки, аудит

Джерело: складено автором

Реформа децентралізації, що розпочалася в Україні після 2014 р., створила інституційні передумови для посилення фінансової автономії територіальних громад [31]. Передача частини бюджетних повноважень органам місцевого самоврядування сприяла розвитку механізмів прямої участі громадян у фінансуванні та контролі місцевих проєктів [32]. У воєнний період ця модель еволюціонувала у форму так званого громадянського фінансування — процесу, коли мешканці територіальної громади не лише сплачують податки, але й добровільно збирають додаткові кошти на реалізацію локальних ініціатив, особливо у сфері відбудови зруйнованої інфраструктури [33].

Після звільнення Київської області у 2022 р. міста Буча та Ірпінь стали символами не лише воєнних злочинів, але й громадянської солідарності та самоорганізації. Місцеві жителі, бізнес і волонтери ініціювали десятки кампаній зі збору коштів на відновлення житлових будинків, реконструкцію шкіл та дитячих садків та відбудову місцевих доріг і мостів [34]. Мешканці використовували переважно соціальні мережі, локальні Telegram-канали та сторінки громад у Facebook як інструменти мобілізації донорів. Такий підхід дозволяв оперативно реагувати на потреби, не очікуючи на централізовані державні програми [33].

Значну роль у координації допомоги відігравали місцеві благодійні організації, зокрема Благодійний Фонд «Для Українців» та БО «Відновлення добробуту», які виступали посередниками між донорами та муніципалітетами, забезпечуючи закупівлю матеріалів, логістику та звітність. Такі структури фактично виконували функції локальних краудфандингових платформ, але з вищим рівнем довіри через географічну близькість до бенефіціарів [35].

Миколаїв, який зазнав значних руйнувань внаслідок регулярних обстрілів, став прикладом поєднання муніципальних програм і громадських зборів. Містяни організовували кампанії для закупівлі генераторів, ремонту водогону після руйнування системи водопостачання та підтримки місцевих лікарень [36]. Такі ініціативи демонструють, що в умовах кризових ситуацій локальні спільноти здатні швидко акумулювати фінансові ресурси та спрямовувати їх на критично важливі потреби [33].

Особливістю громадянського фінансування на рівні громад є відсутність спеціалізованих платформ. Замість них використовуються соціальні мережі, банківські додатки та сервіси миттєвих переказів [32]. Це формує децентралізовану цифрову екосистему, де комунікація, мобілізація донорів та звітність відбуваються в одному інформаційному просторі. Такий підхід має як переваги (оперативність, низькі

транзакційні витрати), так і ризики, пов'язані з відсутністю централізованого контролю та стандартизованої звітності [37].

Поряд із добровільними пожертвами, в Україні активно розвивається механізм бюджету участі, який є інституційною формою громадянського впливу на розподіл публічних фінансів. Бюджет участі передбачає, що частина коштів місцевого бюджету спрямовується на проекти, які обирають самі мешканці громади шляхом голосування. Цей інструмент розглядається як один із ключових механізмів розвитку локальної демократії та прозорості фінансового управління [38].

Процес зазвичай включає такі стадії: подання громадянами проектних пропозицій (наприклад, «Встановлення сонячних панелей на школі №5» або «Створення інклюзивного парку»); експертна перевірка проектів органами місцевого самоврядування; публічне онлайн-голосування мешканців. Використання BankID або Дія.Підпису для верифікації гарантує прозорість та запобігає маніпуляціям; фінансування проектів-переможців з місцевого бюджету; громадський моніторинг виконання.

Завдяки цифровим платформам (наприклад, e-DEM, Prozorro.Продажі або локальні сервіси «Smart City») участь у голосуванні стала можливою дистанційно, що суттєво підвищило рівень залученості громадян [39]. До повномасштабного вторгнення більшість проектів стосувалися естетизації (фестивалі, мурали). У 2026 р. спостерігається чіткий тренд на «Hard Recovery» та безпеку: проекти з енергоефективності громадських будівель, облаштування сучасних укриттів-коворкінгів та створення ветеранських хабів на базі комунальної власності [33].

Повномасштабна війна істотно вплинула на реалізацію програм бюджету участі. Значна частина міст тимчасово призупинила конкурси проектів через пріоритетність оборонних витрат і скорочення доходів місцевих бюджетів. Дослідження аналітичної програми Transparent Cities показало, що у 2023-2024 рр. лише 8 зі 100 досліджених муніципалітетів продовжували реалізовувати бюджет участі [40]. Водночас окремі міста, зокрема Миколаїв, не лише зберегли, а й розширили відповідні програми. Міська рада затвердила програму «Громадський бюджет Миколаєва» на 2025-2027 рр. з фінансуванням понад 45 млн грн, що дозволить мешканцям і надалі впливати на розподіл коштів громади [36]. Це свідчить про поступову інституційну адаптацію механізмів участі до умов воєнного стану.

На відміну від національних платформ або великих благодійних фондів, громадянське фінансування на рівні громад характеризується [37]:

Таблиця 5

Порівняння громадянського фінансування з класичним краудфандингом

Критерій	Національний краудфандинг	Локальне громадянське фінансування
Масштаб	Мільйони донорів	Сотні або тисячі мешканців
Інфраструктура	Спеціалізовані платформи	Соціальні мережі та локальні фонди
Рівень довіри	Базується на бренді	Базується на особистих контактах
Швидкість реалізації	Середня	Висока

Громадянське фінансування на рівні ОТГ виконує дві критичні функції:

- економічну - дозволяє акумулювати ресурси для малих проектів, які не є пріоритетними для великих міжнародних фондів або державного бюджету;
- соціальну - формує почуття «власності» щодо відновленого майна. Коли мешканець долучився до фінансування або голосування за ремонт парку, він стає гарантом його збереження та ефективної експлуатації.

Таким чином, інструменти бюджету участі, цифрові комунікаційні платформи та діяльність місцевих благодійних фондів сформували нову модель фінансової взаємодії

між громадянами та органами місцевого самоврядування. Ця модель може розглядатися як перспективний напрям розвитку публічних фінансів у післявоєнний період, оскільки вона поєднує принципи демократії, прозорості та економічної ефективності.

Незважаючи на стрімке зростання обсягів колективного фінансування в Україні після 2014 року та особливо після 2022 року, національне законодавство досі не містить окремого комплексного нормативно-правового акта, який би регулював діяльність краудфандингових платформ та механізми краудінвестингу [41]. На сьогодні правове поле цієї сфери формується фрагментарно через: Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [42], Податковий кодекс України [43] та нормативні акти НБУ щодо фінансового моніторингу та платіжних операцій [44]. Такий підхід створює низку проблем через відсутність єдиних вимог до платформ, невизначеність щодо відповідальності за шахрайство та складнощі у залученні інституційних інвесторів [45].

На відміну від України, у Європейському Союзі з 2021 р. діє Регламент (EU) 2020/1503 щодо європейських постачальників краудфандингових послуг (European Crowdfunding Service Providers, ECSP), який встановлює єдині вимоги до ліцензування платформ, захисту інвесторів, розкриття інформації та нагляду з боку регуляторів [46]. Наявність такого регуляторного режиму забезпечує правову визначеність і сприяє інтеграції краудфандингових сервісів до єдиного фінансового ринку ЄС [47].

В Україні ж відсутність механізму ліцензування краудфандингових сервісів обмежує їхню співпрацю з міжнародними платіжними системами, інвестиційними фондами та банками, що знижує потенціал масштабування та ускладнює залучення іноземного капіталу [45].

Крім правових бар'єрів, існують і операційні ризики, пов'язані з кібербезпекою, шахрайством та відмиванням коштів, особливо в умовах воєнного стану, коли обсяги онлайн-транзакцій різко зросли [44]. Відсутність єдиних стандартів звітності та аудиту для краудфандингових платформ також знижує рівень довіри з боку інституційних донорів і міжнародних організацій [48].

Таким чином, подальший розвиток колективного фінансування в Україні стримується не лише макроекономічними чинниками воєнного часу, але й інституційною незавершеністю регуляторної бази, що потребує гармонізації з європейським правом та запровадження спеціалізованого законодавства у сфері краудфандингу [46].

Одним із найбільш дискусійних аспектів колективного фінансування в Україні є оподаткування коштів, що надходять на рахунки фізичних осіб, які здійснюють волонтерську діяльність [49]. До 2022 р. значна частина зборів здійснювалася саме через особисті банківські картки волонтерів, що створювало ризики трактування таких надходжень як особистого доходу [43].

Після початку повномасштабної війни держава частково врегулювала це питання, запровадивши реєстр волонтерів, податкові пільги для благодійної допомоги та розширені ліміти неоподатковуваних внесків [50]. Зокрема, зміни до Податкового кодексу дозволили не оподатковувати благодійну допомогу, зібрану волонтерами, за умови її використання на визначені цілі оборони та гуманітарної підтримки [43]. Разом з тим, низка проблем залишається це складна процедура підтвердження цільового використання коштів, необхідність ведення детальної звітності та ризик фінансового моніторингу та блокування рахунків банками [51].

Важливою є також проблема податкових знижок для донорів. Податкові органи зазначають, що внески, здійснені на особисті рахунки волонтерів, не враховуються при наданні податкової знижки, оскільки такі платежі не вважаються офіційними благодійними пожертвами на користь зареєстрованих неприбуткових організацій [43]. Це стимулює поступову переорієнтацію пожертв із неформальних волонтерських зборів на

рахунки офіційно зареєстрованих благодійних фондів, які мають неприбутковий статус та ведуть стандартизовану звітність [49].

Таким чином, хоча запроваджені державою податкові пільги значною мірою легалізували волонтерські збори, чинна система все ще створює адміністративне навантаження на волонтерів і не повністю усуває правову невизначеність, що може стримувати подальший розвиток неформальних механізмів колективного фінансування [50].

Активне використання цифрових платформ і соціальних мереж для збору коштів створило сприятливе середовище для кіберзлочинців [52]. Після 2022 р. зафіксовано значне зростання випадків фішингових атак та створення фальшивих благодійних сайтів, які імітують відомі платформи збору коштів [53].

Дослідження міжнародних експертів показують, що шахраї активно використовують кризові події, зокрема війни та стихійні лиха, для створення тематичних сайтів і кампаній, що підвищує ймовірність успішного обману користувачів [54]. Основні загрози включають: копіювання дизайну офіційних платформ, розсилку фальшивих платіжних посилань та використання криптовалют для ускладнення відстеження транзакцій [55].

В умовах війни ці ризики мають не лише фінансовий, а й інформаційно-психологічний характер. Масове поширення шахрайських зборів підриває довіру громадян до благодійних ініціатив, що може призводити до зниження обсягів пожертв навіть для легітимних організацій та платформ [52].

Стійкість системи колективного фінансування також значною мірою залежить від фінансових можливостей домогосподарств [56]. Повномасштабна війна призвела до різкого зниження доходів населення, зростання безробіття та інфляційного тиску, що прямо вплинуло на обсяги добровільних пожертв [9]. За даними НБУ, у 2022 р. споживча інфляція досягла 26,6%, що суттєво знизило реальну купівельну спроможність населення [57]. Хоча у 2025 р. інфляція сповільнилася до 8%, тиск на доходи домогосподарств зберігався через руйнування підприємств, внутрішню міграцію та зростання витрат на енергоресурси та житло [9]. Це призвело до поступового переходу від масових разових донатів до більш обережної моделі регулярних, але менших за обсягом внесків [56]. Тривала війна призвела до вичерпання заощаджень середнього класу — основної верстви, що забезпечувала масові «мікродонати» [58]. Крім того, настав ефект «звикання» та втоми - психологічна адаптація до кризових умов знижує емоційну залученість, що змушує платформи витрачати більше ресурсів на маркетинг та креатив для підтримки обсягів зборів [59]. Порівняння різних типів ризиків розвитку колективного фінансування в умовах війни можна подивитись в табл. 6.

Отже, розвиток колективного фінансування в Україні в умовах війни супроводжується значними правовими, економічними та технологічними викликами. Відсутність спеціалізованого законодавства, податкові колізії щодо волонтерських зборів, кіберзагрози та зниження платоспроможності населення формують комплексний ризиковий ландшафт для функціонування краудфандингових механізмів [61].

Подолання цих бар'єрів потребує гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, створення єдиного реєстру цифрових платформ збору коштів, посилення кіберзахисту та фінансової грамотності населення, а також впровадження податкових стимулів для донорів [56]. Це дозволить забезпечити довгострокову стійкість колективного фінансування як важливого елементу фінансової системи України в умовах воєнної та післявоєнної економіки.

В умовах масштабного поствоєнного відновлення критичним чинником залучення приватних коштів стає впевненість донора у цільовому використанні кожної гривні. Традиційні методи звітності (PDF-файли або фотозвіти у соцмережах) часто виявляються

недостатніми для великих інвесторів та міжнародних фондів через ризики маніпуляцій. Вирішенням цієї проблеми є перехід до моделі «Transparency 2.0», яка базується на децентралізованих технологіях розподіленого реєстру (блокчейн).

Таблиця 6

Порівняльна матриця ризиків колективного фінансування у 2026 р. [60]

Тип ризику	Прояв	Можливі наслідки	Рекомендації
Законодавчий	Відсутність статусу краудінвестора	Відтік капіталу в закордонні юрисдикції	Прийняття Закону «Про краудфандинг»
Податковий	Блокування рахунків волонтерів	Тінізація зборів, штрафи	Автоматизація верифікації через «Дію»
Кібернетичний	Фейкові платформи	Фінансові втрати донорів	Створення єдиного реєстру верифікованих зборів
Економічний	Зниження «середнього чека»	Неможливість фінансування великих проєктів	Перехід до моделі корпоративного партнерства

Основою нової моделі фінансування мають стати смарт-контракти - самовиконувані алгоритми, які автоматизують фінансові потоки. Запропонована модель передбачає, що кошти, зібрані через крауд-платформу, не перераховуються підряднику авансом у повному обсязі, а депонуються на спеціальному рахунку (ескроу-сервіс на блокчейні). Виплата траншів здійснюється автоматично лише за умови виконання чітких критеріїв: завантаження в систему цифрових актів виконаних робіт, підтверджених технічним наглядом або громадою через механізм голосування. Це мінімізує людський фактор у розподілі коштів та гарантує оплату лише за фактично наданий результат [62].

Для стимулювання участі великих донорів та бізнесу доцільно впроваджувати механізми токенізації. Такі «цифрові сертифікати» виконують роль віртуального підтвердження права власності або меценатської участі. Завдяки блокчейну кожен учасник збору отримує можливість відстежити шлях своєї транзакції від моменту натискання кнопки «сплатити» до моменту закупівлі конкретного будівельного матеріалу. У такій системі кожній партії матеріалів (наприклад, бетону чи металоконструкцій) присвоюється унікальний цифровий ідентифікатор, що пов'язаний із фінансовою операцією. Це виключає можливість «подвійної бухгалтерії» та забезпечує безпрецедентний рівень аудиту в режимі реального часу, що є критично важливим для залучення коштів іноземних інституційних інвесторів [63].

Перспективним напрямом підвищення ефективності колективного фінансування є глибока технічна інтеграція крауд-платформ із Реєстром пошкодженого та знищеного майна (РПЗМ), що функціонує в межах системи «Дія». Така синхронізація дозволяє автоматизувати верифікацію об'єктів, на які збираються кошти, виключаючи можливість дублювання запитів або збору грошей на неіснуючі потреби. Механізм взаємодії базується на використанні програмного інтерфейсу (API), через який блокчейн-платформа отримує актуальні дані про ступінь пошкодження будівлі, її юридичний статус та наявність державної експертизи. Це створює систему «подвійного контролю»: державна верифікація - підтверджує, що об'єкт дійсно потребує відновлення згідно з офіційними актами обстеження; громадський контроль - забезпечує фінансування тих робіт, які не покриваються державним бюджетом у повному обсязі або потребують негайного втручання.

Інтеграція дозволяє впровадити принцип «цифрового двійника» відбудови: кожна операція у блокчейн-мережі автоматично оновлює статус об'єкта в державному реєстрі. Це забезпечує синергію між приватним капіталом та державними програмами (наприклад, «ЄВідновлення»), дозволяючи уникнути перехресного фінансування одних і тих самих робіт із різних джерел. Таким чином, блокчейн-платформа стає не просто фінансовим посередником, а інтелектуальною надбудовою над державною цифровою інфраструктурою, що важливо для залучення інституційних донорів [64].

Технічна реалізація взаємодії між смарт-контрактом крауд-платформи та Реєстром пошкодженого та знищеного майна (РПЗМ) базується на принципах ініціативи «Government as a Platform». Основним каналом зв'язку в цій архітектурі виступає система електронної взаємодії державних електронних ресурсів «Трембіта».

Механізм передачі даних працює за наступним алгоритмом:

1. Запит верифікації - при створенні нового збору на платформі смарт-контракт ініціює запит через API-шлюз.

2. Захищений обмін - система «Трембіта» забезпечує шифрування та автентифікацію запиту, звертаючись до бази даних РПЗМ для отримання унікального ідентифікатора об'єкта нерухомості та статусу його пошкодження.

3. Валідація - отримані дані автоматично фіксуються в блокчейн-мережі, що робить неможливим зміну параметрів об'єкта (наприклад, штучне завищення площі пошкодження) після початку збору коштів.

Схема потоків даних (Data Flow Diagram, DFD), яка візуалізує технічну архітектуру інтеграції блокчейн-платформи краудфандингу з державними реєстрами України через систему «Трембіта» представлена на рис. 2. Цей рисунок базується на поєднанні 3-х фундаментальних джерел та концепцій:

1. Технічна архітектура системи «Трембіта». Логіка взаємодії між «Платформою» та «Реєстрами» побудована на офіційних регламентах ДП «Дія» щодо того, як приватні інформаційні системи можуть підключатися до державних баз даних [65].

2. Концепція Світового економічного форуму (WEF) щодо блокчейну в гуманітарній допомозі. Схема відображає архітектуру «Trust-based Transparency», де блокчейн виступає як зовнішній аудиторський шар для державних транзакцій. Саме звідси взято логіку автоматичної виплати після верифікації акта виконаних робіт [63].

3. Регламент функціонування РПЗМ. Потік даних від «Ініціатора» до «РПЗМ» через «Платформу» відповідає логіці закону про компенсацію за пошкоджене майно, де дані мають бути верифіковані через КЕП (кваліфікований електронний підпис) [66].

Впровадження автоматизованої синхронізації з державними реєстрами докорінно змінює операційну модель колективного фінансування. За попередніми оцінками експертів з цифрової трансформації, така інтеграція дозволяє досягти наступних показників ефективності:

- Прискорення пре-модерації - автоматична верифікація через РПЗМ скорочує час на перевірку проєктів адміністраторами платформ на 70-80%. Якщо в традиційних моделях перевірка документів тривала від 3 до 7 робочих днів, то інтегрована система дозволяє запускати збори майже миттєво після офіційного внесення акта про руйнування в державну базу.

- Зниження адміністративних витрат - завдяки автоматизації зменшується потреба у великому штаті юристів та аудиторів на боці краудфандингового майданчика, що дозволяє спрямувати більшу частину зібраних коштів (до 98% замість стандартних 90-92%) безпосередньо на об'єкти відбудови.

- Мінімізація фроду (шахрайства) - ризик створення фіктивних проєктів на платформі нівелюється на 100%, оскільки смарт-контракт блокує створення будь-якої кампанії, яка не має підтвердженого запису в РПЗМ.

Blockchain-based crowdfunding platform i Ukrainina state digital infrastruktura for post-war rekonstruktion – sistema 'Trembita'

Рис. 2. Схема потоків даних (DFD) інтегрованої системи колективного фінансування відбудови
Джерело: розроблено автором на основі [58]

Це створює передумови для формування «екосистеми миттєвого реагування», де громада може почати акумулювати ресурси вже в перші години після зафіксованого пошкодження інфраструктури [67].

У сучасній міжнародній практиці державної підтримки місцевих ініціатив дедалі ширше використовується механізм match funding (співфінансування), який передбачає пропорційне дофінансування державою або іншим інституційним донором коштів, зібраних громадою через краудфандинг [68]. Суть механізму полягає у тому, що кожна гривня, залучена громадянами, автоматично доповнюється відповідною сумою з публічних або донорських джерел [69].

У контексті України, де після 2022 р. виникла потреба у масштабній відбудові зруйнованих населених пунктів, модель match funding може стати ефективним інструментом поєднання державних ресурсів і громадянської активності [70]. Модель співфінансування створює подвійний стимул як для громадян, так і для держави.

Переваги впровадження match funding для відбудови України:

1. Підвищення громадянської активності. Співфінансування стимулює громадян брати участь у фінансуванні проєктів, оскільки їхні внески стають більш значущими. Це сприяє розвитку культури фінансової участі та відповідальності за спільне майно [69].

2. Адресність державних витрат. Держава отримує механізм відбору проєктів на основі фактичного попиту, що зменшує ризик фінансування непотрібних або неефективних ініціатив [56].

3. Прозорість та контроль. Оскільки краудфандингові платформи зазвичай передбачають публічну звітність, усі сторони — громада, держава та донори — мають доступ до інформації про рух коштів і стан реалізації проєкту [68].

4. Мобілізація додаткових ресурсів. Match funding дозволяє залучити до фінансування ті кошти, які в іншому випадку могли б залишитися поза межами бюджетного процесу, зокрема заощадження домогосподарств та пожертви діаспори [70].

Західна практика (зокрема досвід Великобританії через платформу Spacehive [72] та Естонії через Nooandja [71]) доводить, що Match Funding є найефективнішим для проєктів «малого та середнього відновлення» (бюджетом від 100 тис. до 5 млн грн) [56]. Отже, модель Match Funding є переходом від патерналістської моделі «держава дає кошти» до партнерської моделі «держава підтримує ініціативу». Це не просто фінансовий інструмент, а механізм відновлення соціальної тканини суспільства, де спільна інвестиція в інфраструктуру стає фундаментом для нової економічної ідентичності українських громад.

Попри значні переваги, впровадження моделі може супроводжуватися певними ризиками [69]: нерівність між громадами: більш заможні громади здатні швидше зібрати необхідну частку коштів; можливість маніпуляцій із проєктними кошторисами для отримання більшого державного фінансування та потреба у створенні нової цифрової інфраструктури або модернізації існуючих платформ. Тому для ефективного застосування match funding необхідне нормативне закріплення процедур перевірки проєктів та контролю витрат [9].

Таким чином, модель match funding дозволяє створити гібридну систему розподілу ресурсів, у якій стратегічне планування здійснюється державою, а пріоритизація конкретних проєктів — громадянами [70]. Причому інтеграція цієї моделі може відбуватися через державні цифрові платформи колективного фінансування, місцеві бюджети участі та спеціальні програми співфінансування від міжнародних партнерів.

У сучасних умовах децентралізації та післявоєнної відбудови України особливої актуальності набувають фінансові механізми, які дозволяють залучати ресурси безпосередньо від мешканців територіальних громад. Одним із таких інструментів є муніципальний краудфандинг — форма колективного фінансування локальних проєктів, що ініціюються або підтримуються органами місцевого самоврядування [73]. На відміну від національних або міжнародних платформ, муніципальний краудфандинг має такі характерні риси як, географічна прив'язка до конкретної громади, чітка локальна користь від реалізованого проєкту та підвищений рівень довіри до ініціаторів через особисту зацікавленість мешканців [74].

Одним із найбільш перспективних інструментів локального фінансування є громадські облігації (community bonds) — спеціалізовані боргові цінні папери, які купують мешканці громади для фінансування конкретних соціальних або інфраструктурних проєктів. Основними характеристиками громадських облігацій є цільове використання коштів, фіксована дохідність або нефінансові бонуси, невеликі номінали, доступні широкому колу населення та поєднання інвестиційної та соціальної мотивації [75].

Порівняння муніципального краудфандингу та громадських облігацій можна подивитись у табл. 7.

Перевагами громадських облігацій для місцевої влади є диверсифікація джерел фінансування, зменшення залежності від державних субвенцій та підвищення відповідальності влади перед громадянами як інвесторами [76]. Для населення вони створюють можливість безпосередньо впливати на розвиток громади, отримувати дохід або податкові пільги та інвестувати у знайомі та зрозумілі проєкти [75].

Попри значний потенціал, впровадження муніципального краудфандингу та громадських облігацій в Україні пов'язане з низкою ризиків:

1. Низька фінансова спроможність громад. У багатьох територіальних громадах рівень доходів населення залишається недостатнім для активного інвестування, що обмежує обсяг можливих залучених коштів [32].

2. Боргові обмеження. Бюджетне законодавство встановлює жорсткі обмеження на обсяг місцевого боргу та витрати на його обслуговування, що знижує гнучкість

використання облігаційних інструментів. Зокрема, видатки на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10 % видатків загального фонду бюджету [159].

3. Низький рівень фінансової грамотності населення. Відсутність досвіду інвестування у боргові інструменти може знижувати довіру громадян до таких фінансових інновацій [78].

4. Ризики недовіри до місцевої влади. У разі неефективного використання коштів або затримок у виплатах це може призвести до втрати репутації органів місцевого самоврядування та зниження інвестиційної активності [76].

Таблиця 7

Порівняння муніципального краудфандингу та облігацій [45]

Параметр	Муніципальний краудфандинг	Громадські облігації (Bonds)
Природа коштів	Безповоротні (пожертви/внески)	Поворотні (інвестиція під %)
Об'єкти	Малі проєкти (парки, дитячі майданчики)	Капітальні проєкти (молодіжне житло, енергетика)
Ризики	Мінімальні для громади	Високі (потребують гарантій бюджету)
Основний мотив	Альтруїзм та комфорт	Фінансова вигода + патріотизм громади

У післявоєнний період Україна потребує масштабних фінансових ресурсів для відновлення інфраструктури. У цьому контексті поєднання муніципального краудфандингу, громадських облігацій та державних субвенцій може сформувати багаторівневу систему фінансування розвитку територій. Такий підхід дозволить підвищити ефективність використання бюджетних коштів, зменшити корупційні ризики через залучення громадського контролю та формувати довгострокову фінансову стійкість місцевого самоврядування [79].

Ефективність функціонування краудфандингових платформ значною мірою залежить від чіткості нормативно-правового регулювання, яке забезпечує баланс між інноваційністю фінансових інструментів та захистом прав інвесторів. В Україні колективне фінансування фактично існує, однак законодавчо воно не виділене в окрему сферу регулювання. Це призводить до правової невизначеності щодо статусу платформ, прав інвесторів, порядку оподаткування інвестиційних операцій та механізмів відповідальності у разі невиконання зобов'язань [80].

У країнах ЄС зазначені питання врегульовано на рівні наднаціонального права через Регламент (ЄС) 2020/1503 про європейських постачальників краудфандингових послуг, який встановлює єдині вимоги до ліцензування платформ, розкриття інформації та захисту інвесторів [81]. Цей документ вводить, зокрема, обов'язкову реєстрацію та нагляд за платформами, стандартизований інформаційний документ для інвесторів (Key Investment Information Sheet) та класифікацію інвесторів на професійних і непрофесійних із різними рівнями захисту [81]. Для України імплементація подібних норм є критичною в контексті євроінтеграції та гармонізації фінансового законодавства.

Прийняття окремого закону про краудфандинг дозволить визначити правовий статус краудплатформ як фінансових посередників, встановити вимоги до розкриття інформації про проєкти, запровадити механізми ліцензування та державного нагляду та врегулювати транскордонні операції та валютні обмеження [80].

Українське законодавство вже містить окремі елементи податкового стимулювання благодійної діяльності. Зокрема, фізичні особи мають право на податкову знижку за витратами на благодійні внески, здійснені протягом звітного року. Така знижка надається за умови, що кошти були перераховані неприбутковим організаціям, включеним до

відповідного державного реєстру, а її розмір не перевищує 4 % річного оподаткованого доходу платника податку [82].

Особливе значення для післявоєнної економіки має залучення корпоративного сектору до фінансування соціальних та інфраструктурних проєктів через краудфандинг. Для цього доцільно запровадити податкові стимули для підприємств, які інвестують у сертифіковані краудпроєкти. Серед можливих механізмів є віднесення інвестицій у краудфандингові проєкти до складу витрат підприємства, зменшення бази оподаткування податком на прибуток та запровадження податкових кредитів або прискореної амортизації.

У міжнародній практиці податкові стимули є одним із ключових факторів розвитку соціального інвестування. У багатьох країнах ЄС компанії можуть зменшувати оподатковуваний прибуток на суму благодійних або соціальних інвестицій, що стимулює участь бізнесу у фінансуванні громадських ініціатив [79].

В Україні податкове законодавство вже передбачає окремі пільги для благодійної допомоги. Зокрема, операції з безоплатного постачання товарів або послуг благодійним організаціям звільняються від оподаткування податком на додану вартість [82]. Однак ці норми не охоплюють інвестиційні моделі краудфандингу, що обмежує участь бізнесу у фінансуванні проєктів відбудови через цифрові платформи.

З огляду на масштаб потреб у фінансуванні відбудови, Україна зацікавлена у залученні іноземних донорів та інвесторів. Для цього необхідно спростити валютне регулювання для операцій через краудплатформи, забезпечити можливість відкриття мультивалютних рахунків.

Гармонізація українського законодавства з європейськими нормами у сфері краудфандингу стане важливим сигналом для міжнародних фінансових організацій та донорських фондів. Створення системи податкових стимулів у поєднанні з жорстким, але прозорим регулюванням (Закон про краудфандинг) дозволить Україні перетворити «фінансову солідарність» на «фінансову індустрію відбудови». Це не лише зменшить навантаження на державний бюджет, а й створить умови для повернення капіталу в країну через зрозумілі та безпечні цифрові інструменти [81].

Отже, колективне фінансування в умовах війни та повоєнної трансформації України виступає не просто фінансовим інструментом, а елементом інституційної стійкості та соціальної мобілізації. Його подальший розвиток здатний посилити ефективність державної політики відновлення, диверсифікувати джерела фінансування та сприяти формуванню інклюзивної, прозорої та інноваційної моделі економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Howe J. The Rise of Crowdsourcing. *Wired Magazine*. 2006. Vol. 14, No. 6. P. 1-4.
2. Schwenbacher A., Larralde B. Crowdfunding of Small Entrepreneurial Ventures. *Handbook of Entrepreneurial Finance*. Oxford University Press, 2010. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1669199>
3. Belleflamme P., Lambert T., Schwenbacher A. Crowdfunding: Tapping the right crowd. *Journal of Business Venturing*. 2014. Vol. 29, Iss. 5. P. 585-609.
4. Геєць В. М. Спроможність суспільства до поствоєнного відновлення: економічний аспект. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 3-21.
5. Звіт про результати аудиту платформи UNITED24. Міністерство цифрової трансформації України. 2024. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/audit-united24>
6. Звіт Благодійного фонду Сергія Притули «Пік незламності». URL: <https://prytulafoundation.org/reports>
7. Павлов О. І. Соціальний краудфандинг як чинник стійкості територіальних громад в умовах воєнного стану. *Економіка та держава*. 2023. № 4. С. 12-18.
8. World Bank. Ukraine Relief, Recovery, Reconstruction and Reform Trust Fund. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/urtrf/overview>

9. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2024. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/41095>
10. Landström H., Parhankangas A. Handbook of Research on Crowd-funding. Edward Elgar Publishing, 2020. 432 p.
11. European Commission. Recovery and reconstruction of Ukraine. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_en?utm_source
12. How Ukraine is using crowdfunding to rebuild. OECD iLibrary. 2023. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/>
13. The recovery spending watchdog №17. Reconstruction funds. Centre for Economic Strategy. URL: https://ces.org.ua/en/recovery-finance/?utm_source
14. RUSI. Funding Ukraine's reconstruction: Who Will be Accountable for Integrity?. URL: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/funding-ukraines-reconstruction-who-will-be-accountable-integrity?utm_source
15. Nataliya Khoma. ResearchGate. Crowdfunding in Ukraine's peacebuilding system: Ukraine's Case. URL: https://www.researchgate.net/publication/376372498_Crowdfunding_and_Fundraising_in_the_Peacebuilding_System_Ukraine%27s_Case?utm_source
16. Brookings Institution. Financing and governing the recovery, reconstruction, and modernization of Ukraine. URL: https://www.brookings.edu/articles/financing-and-governing-the-recovery-reconstruction-and-modernization-of-ukraine/?utm_source
17. Bartlett W. Croatia: Between Europe and the Balkans. London: Routledge, 2003. 256 p.
18. Peračković B. The Role of the Croatian Diaspora in the Post-War Reconstruction. Journal of Croatian Studies. 2021. Vol. 44. P. 89-105.
19. GlobalGiving. About us. URL: <https://www.globalgiving.org/aboutus/>
20. Kiva Annual Impact Report 2023: Empowering entrepreneurs in conflict zones. San Francisco: Kiva Microfunds, 2024. 64 p.
21. Baeck P., Bone J., Mitchell S. Matching the Crowd: Combining crowdfunding and institutional funding to get great ideas off the ground. Nesta Report. London, 2020. 48 p.
22. UNITED24 — The initiative of the President of Ukraine. URL: <https://u24.gov.ua/about>
23. Ukraine is crowdfunding its reconstruction. Wired. URL: <https://www.wired.com/story/ukraine-war-rebuild-united24>
24. Over the year, the United24 fundraising platform raised more than \$325 million. Official website of the President of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua>
25. Спільнокошт. Офіційний сайт платформи. URL: <https://biggggidea.com/projects>
26. OECD. The Role of Crowdfunding in Financing SMEs and Social Enterprises. Paris, 2023
27. Повернись живим. Річний звіт фонду. URL: <https://savelife.in.ua/reports>
28. Благодійний фонд Сергія Притули. Офіційний сайт. URL: <https://prytulafoundation.org>
29. Опендатабот. Найбільші благодійні фонди України: аналітика. URL: <https://opendatabot.ua>
30. Razom for Ukraine. Annual Report 2022-2024. URL: <https://www.razomforukraine.org/reports>
31. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Децентралізація в Україні: результати та перспективи. 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua>
32. OECD. Decentralisation and Regional Development in Ukraine. Paris, 2022
33. Romanova V., Umland A. War and decentralization in Ukraine: local governance under stress. Journal of Regional Security. 2023
34. UNDP Ukraine. Early Recovery and Reconstruction Needs in Kyiv Region. 2022. URL: <https://www.undp.org/ukraine>

35. European Committee of the Regions. Local responses to the war in Ukraine. 2023
36. Миколаївська міська рада. Програма «Громадський бюджет Миколаєва» 2025-2027. URL: <https://mkrada.gov.ua>
37. Kshetri N. Crowdfunding in crisis and post-conflict environments. Electronic Commerce Research. 2022
38. Cabannes Y., Lipietz B. Revisiting participatory budgeting worldwide. Environment and Urbanization. 2022
39. e-DEM. Національна платформа електронної демократії. URL: <https://e-dem.ua>
40. Transparency International Ukraine. Transparent Cities: Participatory Budgeting During War. 2024. URL: <https://transparentcities.in.ua>
41. Paschen J. Crowdfunding and the democratization of finance: legal and regulatory challenges. Business Horizons. 2022
42. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
43. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
44. НБУ. Положення про здійснення фінансового моніторингу банками. 2023. URL: <https://bank.gov.ua>
45. Hornuf L., Schwienbacher A. Regulatory challenges of crowdfunding in Europe and beyond. Journal of Corporate Finance. 2021
46. European Parliament and Council. Regulation (EU) 2020/1503 on European Crowdfunding Service Providers. URL: <https://eur-lex.europa.eu>
47. Rossi M., Vismara S. Policy responses to crowdfunding: the European regulatory framework. Small Business Economics. 2023
48. Zetzsche D., Buckley R., Arner D. Regulating crowdfunding: the balance between innovation and investor protection. European Business Organization Law Review. 2021
49. Kostiuk N., Shelest O. Taxation of charitable donations and volunteer activities in Ukraine during wartime. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. 2023
50. Державна податкова служба України. Роз'яснення щодо оподаткування благодійної допомоги та діяльності волонтерів. 2023. URL: <https://tax.gov.ua>
51. НБУ. Фінансовий моніторинг операцій фізичних осіб та волонтерів. 2024. URL: <https://bank.gov.ua>
52. Leukfeldt E., Yar M. Cybercrime during crises: trends and responses in times of global instability. Crime Science. 2022.
53. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Кіберзагрози в умовах воєнного стану: аналітичний звіт. 2023. URL: <https://cip.gov.ua>
54. Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). 2023. URL: <https://www.europol.europa.eu>
55. Foley S., Karlsen J., Putniņš T. Sex, drugs, and bitcoin: how much illegal activity is financed through cryptocurrencies? The Review of Financial Studies. 2021.
56. Vismara S. Sustainability of crowdfunding platforms in turbulent economic conditions. Small Business Economics. 2022
57. НБУ. Інфляційний звіт. 2023-2025. URL: <https://bank.gov.ua>
58. European Bank for Reconstruction and Development. Ukraine Economic Update. 2024. URL: <https://www.ebrd.com>
59. Konrad A., Kopp M. Donor fatigue and charitable giving during prolonged crises. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. 2023
60. Авторська розробка на основі узагальнення джерел 56, 58, 59.
61. Kshetri N. The evolution of crowdfunding: regulatory, technological and institutional perspectives. IT Professional. 2022. Vol. 24, No. 3. P. 12-19. DOI: <https://doi.org/10.1109/MITP.2022.3154510>
62. Tapscott D. Blockchain and the Reconstruction of Post-Conflict Economies. Blockchain Research Institute. 2023. 120 p.

63. World Economic Forum. Bridging the Trust Gap: Blockchain for Humanitarian Aid and Reconstruction. White Paper. 2024. 45 p.
64. Офіційний звіт Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України «Про функціонування Реєстру пошкодженого та знищеного майна». 2024. URL: <https://mtu.gov.ua/news/34512.html>
65. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 606 із змінами «Про систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-%D0%BF#n14>
66. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій...» від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text>
67. Цифрова трансформація та відновлення України: аналітична доповідь. Центр економічної стратегії (ЦЕС). 2025. URL: <https://ces.org.ua/digital-recovery-2025>
68. Dragicevic N., Scherrer P. Public-private partnerships in crowdfunding: The role of match funding in local development. *Government Information Quarterly*. 2023. Vol. 40, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101760>
69. Buttice V., Colombo M., Wright M. Serial crowdfunding, social capital, and project success. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2022. Vol. 46, No. 1. P. 56-89. DOI: <https://doi.org/10.1177/1042258720913239>
70. OECD. Civic crowdfunding and public sector match funding: Public policies and frameworks. Paris: OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>
71. Hooandja. Crowdfunding platform and public co-financing model in Estonia. URL: <https://www.hooandja.ee>
72. Spacehive. How civic crowdfunding works with match funding. URL: <https://www.spacehive.com>
73. Belleflamme P., Omrani N., Peitz M. The economics of crowdfunding platforms. *Information Economics and Policy*. 2022. Vol. 59. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2022.100941>
74. Langley P., Leyshon A. Platform capitalism and the crowdfunding of local infrastructure. *Environment and Planning A*. 2023. Vol. 55, No. 4. P. 873-892. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308518X221139158>
75. Clifford J., Heitmann P., Ward T. Community bonds: Financing the social economy. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2023. Vol. 14, No. 2. P. 267-285. DOI: <https://doi.org/10.1080/19420676.2021.1979782>
76. Nicholls A., Paton R., Emerson J. Social finance and community investment: bonds and crowdfunding. *Business Ethics Quarterly*. 2022. Vol. 32, No. 1. P. 79-104. DOI: <https://doi.org/10.1017/beq.2021.37>
77. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
78. Ziegler T., Shneor R. Global alternative finance and municipal crowdfunding. *Journal of Alternative Investments*. 2024. Vol. 26, No. 1. P. 45-62. DOI: <https://doi.org/10.3905/jai.2024.1.165>
79. European Commission. Crowdfunding for local public projects in the EU: best practices. Brussels, 2022. URL: <https://commission.europa.eu>
80. Brejdak J. How does the law protect the crowd? About crowd investor protection mechanisms introduced by the EU Regulation 2020/1503. *SSRN Electronic Journal*. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5332346
81. Regulation (EU) 2020/1503 of the European Parliament and of the Council of 7 October 2020 on European crowdfunding service providers for business. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020R1503>
82. PwC. Ukraine — Individual tax deductions. Tax summaries. 2025. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/ukraine/individual/deductions>

РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТИ ТА СЦЕНАРІЇ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

*Вільчинська О. М., к.е.н., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету*

4.1. Моделювання сценаріїв відновлення: від стабілізації до випереджаючого зростання

В умовах повномасштабних структурних трансформацій, воєнних втрат та глибоких макроекономічних дисбалансів питання відновлення та подальшого економічного зростання України набуває стратегічного значення. У таких умовах проблема відновлення національної економіки виходить за межі традиційного антикризового регулювання та набуває стратегічного значення, оскільки йдеться не лише про повернення до довоєнних показників, а про формування нової моделі розвитку, здатної забезпечити випереджаюче економічне зростання.

Протягом тривалого періоду стимулювання економічного зростання залишалося однією з ключових довгострокових цілей державної економічної політики. Однак сучасний етап розвитку національної економіки потребує переосмислення підходів – від політики простого відновлення та стабілізації до формування моделі випереджаючого, структурно-модернізованого зростання.

Економічне зростання як базова категорія макроекономіки відображає динаміку розширення виробництва національного продукту, зміну структури економіки та підвищення рівня добробуту населення. Для України в сучасних умовах воно виступає не лише індикатором економічної ефективності, а й критерієм економічної безпеки, соціальної стабільності та інтеграційної спроможності до європейського економічного простору.

Особливої актуальності набуває формування науково обґрунтованої системи факторів економічного зростання з урахуванням:

- 1) втрати частини виробничого потенціалу;
- 2) масштабних інфраструктурних руйнувань;
- 3) демографічних зрушень та міграційних процесів;
- 4) структурної трансформації економіки;
- 5) зростаючої ролі інституційних та інноваційних чинників розвитку.

У цьому контексті важливим є перехід від описового аналізу до побудови комплексних моделей, здатних відобразити взаємозв'язки між макроекономічними змінними та сформулювати альтернативні сценарії відновлення – від сценарію стабілізації до сценарію випереджаючого зростання.

У сучасній економічній науці категорія економічного зростання трактується неоднозначно та розглядається з різних методологічних позицій. Представники неокласичного напрямку, зокрема Р. Дорнбуш і С. Фішер, визначають економічне зростання як приріст реального валового внутрішнього продукту, тобто кількісне збільшення обсягу вироблених товарів і послуг у національній економіці. У такому підході ключовим вимірником виступає динаміка реального ВВП, що дозволяє оцінити зміну масштабів економічної активності [1, с.21].

Водночас інша група дослідників розглядає економічне зростання у ширшому контексті – як складову економічного розвитку, що включає не лише збільшення виробництва, а й структурні трансформації, підвищення продуктивності праці, зростання добробуту населення, покращення якості життя та модернізацію інституційного

середовища. Такий підхід особливо актуальний для трансформаційних економік, де кількісні параметри зростання нерідко супроводжуються якісними змінами економічної системи [2].

Отже, валовий внутрішній продукт є ключовим показником економічної активності та рівня розвитку держави. Його стабільне зростання забезпечує підвищення добробуту населення та формує передумови для реалізації інвестиційних проєктів. Економічне зростання як характеристика розвитку національної економіки, як правило, вимірюється динамікою приросту загального обсягу ВВП або показником ВВП у розрахунку на одну особу.

Моделювання валового внутрішнього продукту в умовах післякризового та післявоєнного відновлення виступає не лише інструментом наукового аналізу, а й практичною основою для формування стратегії економічної реконструкції держави. Такі дослідження мають вагомий теоретичний цінність, поглиблюючи розуміння закономірностей економічної динаміки в умовах структурних шоків, та значну прикладну важливість, забезпечуючи інформаційну базу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Отже, виникає необхідність теоретичного обґрунтування факторів економічного зростання, формування гіпотез щодо їх впливу на ВВП, опису інтегрованої системи моделей, що дозволяє оцінити потенціал відновлення національної економіки, визначити параметри переходу від етапу макроекономічної стабілізації до траєкторії випереджаючого зростання та сформувані обґрунтовані сценарії розвитку України в умовах сучасних глобальних та внутрішніх викликів.

При цьому необхідно узагальнити теоретичні підходи до дослідження економічного зростання та післякризового відновлення, систематизувати фактори економічного зростання в умовах структурної трансформації економіки України, розробити структурну макроекономічну модель (з елементами DSGE-підходу – динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги) для оцінки альтернативних сценаріїв розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади моделювання економічного зростання та прогнозування динаміки валового внутрішнього продукту й пов'язаних макроекономічних показників, що визначають траєкторію переходу від стабілізації до випереджаючого зростання економіки України.

Методологічна основа дослідження моделювання сценаріїв відновлення економіки України ґрунтується на поєднанні загальнонаукових принципів пізнання, сучасних макроекономічних теорій зростання, економіко-математичного інструментарію та сценарного підходу до прогнозування соціально-економічних процесів.

Методологічними принципами дослідження є принцип системності, що передбачає розгляд економіки як складної відкритої динамічної системи; діалектичного розвитку, відповідно до якого економічне зростання трактується як результат взаємодії суперечливих процесів (стабілізація – трансформація – модернізація); детермінізму та причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечує виявлення факторних залежностей між макроекономічними змінними; інституційної обумовленості економічних процесів, що враховує роль держави, законів та якості інституцій.

У контексті дослідження, економічне відновлення розглядається як багаторівневий трансформаційний процес, у якому взаємодіють виробничі, фінансові, соціальні та інституційні підсистеми.

Проблематика економічного зростання та його моделювання є однією з центральних у макроекономічній теорії та прикладних дослідженнях розвитку. Теоретичні засади аналізу економічного зростання були закладені в працях класиків економічної думки. А. Сміт обґрунтував роль поділу праці, нагромадження капіталу та продуктивності як ключових чинників зростання. Дж. Кейнс акцентував увагу на

макроекономічній стабілізації, сукупному попиту та ролі державної політики в забезпеченні економічної динаміки. Неокласичний підхід, представлений Р. Солоу, сформував основу факторного аналізу зростання через виробничу функцію та виокремлення ролі технологічного прогресу [3].

Подальший розвиток теорії відображено в працях М. Фрідмана, який підкреслював значення монетарної стабільності, а також у моделях ендегенного зростання Р. Барро, Дж. Лі, Р. Казеллі, де ключову роль відіграють людський капітал, інституції та інновації. Дослідження Р. Дорнбуша, С. Фішера та Д. Ромера поглибили розуміння взаємозв'язку між макроекономічною стабільністю, фінансовими ринками та довгостроковою траєкторією зростання.

Вагомий внесок у розвиток економіко-математичних підходів до аналізу економічного зростання здійснили С. Кузнець, який заклав методологію емпіричного вимірювання економічної динаміки, В. Естерлі, Р. Лукас, Т. Бек, Р. Левін, Н. Лоайза та інші дослідники, що зосередили увагу на ролі фінансового розвитку, інституційної якості та структурних реформ. Їхні праці сприяли формуванню сучасного інструментарію регресійно-кореляційного аналізу, панельних моделей та моделей структурної рівноваги для оцінювання факторів економічного зростання.

В українському науковому дискурсі питання економічного зростання та структурної трансформації економіки висвітлені в роботах В. Гейця, А. Гальчинського, Я. Жаліла та інших учених, які акцентують увагу на інституційних обмеженнях, модернізації виробничої бази та формуванні інноваційної моделі розвитку.

Враховуючи вище сказане, теоретичною базою дослідження є неокласичні теорії економічного зростання, ендегенні теорії зростання, кейнсіанські та неокейнсіанські підходи, інституційна економічна теорія, теорія економічної стійкості та відновлення.

Валовий внутрішній продукт залишається базовим інтегральним показником економічної активності країни. Його стабільне зростання створює ресурсну основу для розширення інвестиційної діяльності, розвитку людського капіталу, модернізації інфраструктури та забезпечення соціальних гарантій. Тому оцінювання темпів зростання ВВП – як у загальному вимірі, так і в розрахунку на душу населення – є ключовим індикатором ефективності економічної політики держави.

Неокласичні теорії економічного зростання (модель Солоу, розширені виробничі функції з людським капіталом) дозволяють формалізувати залежність між випуском, капіталом, працею та технологічним прогресом. Неокласичні теорії економічного зростання фокусуються на ролі капіталу, праці та технологічного прогресу (як екзогенного фактору) у збільшенні виробництва, з акцентом на ефективність використання ресурсів та гнучкість цін. Основними моделями є модель Солоу-Свона, що базується на виробничій функції Кобба-Дугласа, де зростання забезпечується заощадженнями та інвестиціями. Автором [4] досліджено, що неокласична теорія зосереджується на визначенні ключових чинників економічного зростання та раціональному використанні обмежених ресурсів в умовах демографічного приросту й розвитку промисловості. Її концептуальна основа ґрунтується на ідеї саморегуляції економічної системи під впливом ринкової конкуренції, що мінімізує потребу в активному державному втручанні. Практичне значення положень неокласичної теорії полягає у можливості використання її інструментарію для формування державної політики економічного зростання з урахуванням динаміки розвитку, ресурсних обмежень та соціальних факторів, що впливають на довгострокові перспективи економіки.

Кейнсіанські та неокейнсіанські підходи обґрунтовують вплив сукупного попиту, державних витрат та інвестиційних стимулів на динаміку ВВП. Кейнсіанські та неокейнсіанські підходи розглядають економічне зростання насамперед через призму інвестицій та сукупного попиту, підкреслюючи важливість державного регулювання.

Якщо класичний кейнсіанський підхід зосереджується на стимулюванні попиту для забезпечення зайнятості, то некейнсіанські моделі формалізують механізм довгострокового зростання через нагромадження капіталу та визначення необхідного темпу інвестицій. Таким чином, у кейнсіанській традиції економічне зростання не є автоматичним результатом ринкової рівноваги, а потребує активної макроекономічної політики та узгодження інвестиційних процесів.

У дослідженні [5] авторами з'ясовано роль екзогенних і ендогенних чинників економічного зростання в межах неокласичної теорії та визначено місце інтелектуального капіталу серед них. Встановлено, що в більшості моделей технічний прогрес розглядається як екзогенний чинник, тоді як людський капітал, праця та капітал знань належать до ендогенних факторів зростання. Обґрунтовано, що людський капітал є складовою ширшої категорії – інтелектуального капіталу. З позицій теорії економічного зростання інтелектуальний капітал проявляється у трьох формах: технологічній, що забезпечує підвищення продуктивності фізичного капіталу через інновації; людській, що підвищує ефективність праці завдяки новим знанням і навичкам; організаційній, що сприяє зростанню попиту та ефективності управління виробництвом. Запропоновано розглядати вплив інтелектуального капіталу через двосекторну модель економіки: традиційний сектор, сформований на основі виробничого (фізичного) капіталу, та інноваційний сектор, заснований на інтелектуальному капіталі. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити сучасні джерела економічного зростання та підкреслити провідну роль інтелектуального капіталу в умовах економіки знань.

Ендогенні теорії зростання підкреслюють роль інновацій, знань, людського капіталу та накопичення технологічних переваг. Ендогенна теорія економічного зростання, пов'язана насамперед із працями Роберта Лукаса та Паула Ромера. Вони математично обґрунтували, що технологічний прогрес не є зовнішнім (екзогенним) чинником, а формується всередині економічної системи завдяки нагромадженню людського капіталу та інноваційній діяльності. Модель П. Ромера акцентує увагу на технологічних змінах, інвестиціях у дослідження та розробки, людському капіталі й відкритості економіки. Модель Р. Лукаса підкреслює ключову роль накопичення людського капіталу як внутрішнього джерела довгострокового зростання. У працях Г. Гроссмана та Е. Хелпмена обґрунтовується взаємозв'язок між інноваціями, міжнародною торгівлею та економічною динамікою. Модель Манківа – Ромера – Вейла розширює класичну функцію виробництва шляхом включення людського капіталу поряд із фізичним [3].

У дослідженні [6] узагальнено підходи ендогенної теорії економічного зростання і, можна зробити висновок, що її представники доводять внутрішню природу довгострокового економічного розвитку. Технологічний прогрес у цих моделях не є зовнішнім чинником, а формується завдяки нагромадженню людського капіталу, інноваційній діяльності, розвитку сектору досліджень і розробок та конкуренції. Людський капітал розглядається як ключовий елемент, що забезпечує створення, поширення й ефективне використання нових технологій. Інновації та науково-технічний прогрес стають основним механізмом підвищення продуктивності праці й структурної трансформації економіки. Отже, спільним для всіх цих підходів є визнання знань, інновацій та людського капіталу головними внутрішніми джерелами сталого економічного зростання, що зумовлюють перехід від кількісного розширення виробництва до якісного розвитку економічної системи.

Інституційна економічна теорія акцентує увагу на якості державного управління, прав власності, регуляторного середовища та їх впливі на економічну динаміку. У дослідженні [7] авторами відзначено, що сучасна економічна наука характеризується методологічним плюралізмом і відходом від домінування єдиного теоретичного ядра.

Якщо раніше ключову роль у поясненні зростання відігравали переважно неокласичні моделі, то нині дедалі більшого значення набувають інституціональні підходи. Нова інституціональна економіка та неоінституціоналізм сформувалися як впливова альтернатива й водночас доповнення до неокласичного підходу. Представники інституціонального напрямку, зокрема Дуглас Норт, Олівер Вільямсон, Рональд Коуз, довели, що довгострокове економічне зростання визначається не лише нагромадженням капіталу чи технічним прогресом, а передусім якістю інститутів – системою формальних і неформальних правил, норм і механізмів їх дотримання.

Отже, у контексті економічного зростання інституціональний підхід зміщує акцент із суто виробничих факторів на середовище, в якому вони функціонують. Саме ефективні інститути забезпечують зниження трансакційних витрат, захист прав власності, розвиток конкуренції, стимулювання інновацій та інвестицій. Відзначимо, що саме для України, якість інституційного середовища стає визначальним чинником переходу від нестабільності до сталого зростання.

Таким чином, сучасна теорія економічного зростання формується на перетині неокласичних і інституціональних підходів. Якщо неокласика пояснює механізми нагромадження ресурсів і підвищення продуктивності, то інституціоналізм розкриває умови, за яких ці механізми стають ефективними. У підсумку стале економічне зростання розглядається як результат не лише кількісного нарощування факторів виробництва, а й якісного вдосконалення інституційної структури суспільства.

Теорія економічної стійкості та відновлення (резильєнтності) вивчає здатність економічних систем (країн, регіонів) протистояти шокам, адаптуватися до змін та відновлюватися після криз. У сучасному розумінні сформувалася як окремий дослідницький напрям у 1990–2000-х роках у відповідь на глобалізацію, фінансові кризи та посилення системних ризиків. Вона акцентує увагу не лише на стабільності, а й на здатності трансформації для подальшого розвитку. Це ключовий підхід для аналізу реакцій на глобальні фінансові кризи та військові конфлікти. Теорія стійкості зараз активно застосовується для оцінки економік в умовах воєнних дій, аналізуючи швидкість їх адаптації та здатності до відновлення. Економічна стійкість у контексті економічного зростання – це здатність економічної системи зберігати функціональну рівновагу та забезпечувати безперервність розвитку за умов внутрішніх і зовнішніх шоків, мінімізуючи негативний вплив кризових явищ [8]. У науковому дискурсі це поняття пов'язують із підтриманням макроекономічної стабільності, ефективним використанням ресурсів та здатністю економіки протистояти деструктивним факторам без втрати потенціалу довгострокового зростання.

У сучасній економічній теорії стійкість часто розглядається в контексті концепції адаптивної резильєнтності, сформованої на основі робіт Кроуфорда Стенлі Холлінга, яка підкреслює не лише здатність системи зберігати рівновагу, а й її можливість відновлюватися та трансформуватися після криз.

Отже, економічна стійкість є важливою передумовою економічного зростання, оскільки забезпечує стабільність макроекономічного середовища, сприяє інвестиційній активності та створює умови для довгострокового розвитку. Водночас у сучасній економіці вона все частіше доповнюється концепцією економічної резильєнтності як більш динамічної моделі адаптації системи до змін.

Авторами [9] було обґрунтовано, що економічна резильєнтність виступає динамічною характеристикою розвитку, що відображає здатність економічної системи не лише протистояти шокам, а й адаптуватися до них, трансформуючись відповідно до нових умов. На відміну від стійкості, яка орієнтована на збереження наявної рівноваги, резильєнтність передбачає гнучкість, структурне оновлення та здатність до відновлення із якісними змінами.

Отже, економічна резильєнтність є необхідною передумовою сталого економічного зростання, оскільки саме здатність до адаптації та модернізації забезпечує не лише повернення до докризових показників, а й формування нової траєкторії розвитку. Країни, що поєднують внутрішні адаптивні механізми з ефективною інтеграцією у світову економіку, здатні перетворювати кризи на імпульс структурних реформ, інновацій та підвищення конкурентоспроможності. Тому, резильєнтність виступає стратегічним чинником довгострокового економічного зростання та зміцнення національної економічної безпеки та стійкості.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика теорій економічного зростання (з акцентом на застосування для України)

Теорія	Зміст (сутність підходу)	Застосування для України
Неокласичні теорії економічного зростання	Економічне зростання визначається нагромадженням капіталу, праці та екзогенним технічним прогресом. Довгострокове зростання залежить від інвестицій, заощаджень і технологій.	Формування політики стимулювання інвестицій, відновлення фізичного капіталу після воєнних втрат, залучення зовнішніх інвестицій, підвищення продуктивності праці. Актуально для післявоєнної відбудови та модернізації інфраструктури.
Ендогенні теорії зростання	Технологічний прогрес є результатом внутрішніх факторів: інвестицій у людський капітал, інновації, знання та НДДКР. Держава може впливати на темпи зростання через освітню та інноваційну політику.	Розвиток людського капіталу, цифровізації, ІТ-сектору, оборонних технологій. Підтримка науки, стартапів, інтеграція у європейський інноваційний простір. Стратегія довгострокової конкурентоспроможності.
Кейнсіанські та неокейнсіанські підходи	Сукупний попит визначає обсяг виробництва та зайнятості. Державне втручання (фіскальна та монетарна політика) необхідне для стабілізації економіки під час криз.	Використання бюджетних стимулів для підтримки зайнятості, відновлення внутрішнього попиту, державні інвестиційні програми, антикризова політика в умовах воєнних та посткризових шоків.
Інституційна економічна теорія	Економічний розвиток залежить від якості інституцій: прав власності, судової системи, рівня корупції, ефективності державного управління.	Судова реформа, антикорупційна політика, зміцнення прав власності, інтеграція до стандартів ЄС. Підвищення довіри інвесторів та зниження трансакційних витрат.
Теорія економічної стійкості та відновлення (резильєнтності)	Економічна система повинна не лише протистояти шокам, а й адаптуватися та відновлюватися із структурними змінами. Акцент на гнучкості, диверсифікації та інноваціях.	Формування адаптивної економіки в умовах війни та глобальних ризиків; диверсифікація експорту, розвиток ВПК та високотехнологічних галузей, створення механізмів швидкого відновлення регіонів, підвищення енергетичної незалежності.

Побудовано автором

В історичному вимірі вона тісно пов'язана з рівнем національної безпеки, оскільки економічна спроможність визначає можливості держави підтримувати стратегічні напрями розвитку, включно з оборонним потенціалом. Водночас інтеграція у глобальні економічні процеси посилює потенціал відновлення через доступ до інвестицій, технологій і ринків, однак потребує збалансованої політики, щоб мінімізувати ризики зовнішньої залежності.

Відзначимо основні компоненти стійкості:

1. Спроможність до поглинання шоку. Здатність економіки мінімізувати негайні втрати (стабільність банківської системи, валютного ринку, критичної інфраструктури).
2. Адаптаційна спроможність. Можливість швидко змінювати економічну структуру (релокація бізнесу, диверсифікація експорту, розвиток цифрових сервісів).
3. Трансформаційна спроможність. Здатність переходити до нової моделі розвитку після глибокої кризи (інституційні реформи, структурна модернізація).
4. Швидкість відновлення. Темпи повернення до зростання або вихід на нову траєкторію розвитку.

Для України теорія економічної стійкості та відновлення набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної війни, структурних дисбалансів та необхідності довгострокової модернізації.

Опишемо в таблиці 1 порівняльну характеристику базових теорій економічного зростання.

Отже, для України доцільною є синтетична модель розвитку, що поєднує різні теоретичні підходи, оскільки жоден із них окремо не здатний відповісти на виклики воєнного часу та післявоєнної відбудови. Неокласичний підхід – відновлення та накопичення капіталу – акцентує увагу на інвестиціях у фізичний капітал (інфраструктура, виробничі потужності, логістика), розвитку ринку праці, підвищенні продуктивності. Для України це означає масштабну післявоєнну відбудову з модернізацією та посиленням стійкості (принцип «відбудувати краще, ніж було»); залучення приватних інвестицій та міжнародного капіталу; інтеграцію в європейські виробничі ланцюги; стимулювання конкуренції. Цей підхід забезпечує швидке відновлення економічного потенціалу. Ендогенний підхід – довгострокове інноваційне зростання – підкреслює роль людського капіталу, інновацій, науки, цифровізації. Для України це критично важливо, зважаючи на сильний ІТ-сектор, науковий потенціал, потребу в технологічній модернізації. Тому пріоритетними напрямками мають бути інвестиції в освіту; підтримка стартапів розвиток оборонних технологій; цифровізація. Цей напрям створює джерела стійкого зростання в довгостроковій перспективі. Враховуючи кейнсіанський підхід – антикризова стабілізація – держава має виступати ключовим макроекономічним стабілізатором, підтримувати зайнятість та соціальну стабільність. Для України це цільові програми підтримки бізнесу; відновлення регіонів; державні інфраструктурні проекти. Такий підхід дозволяє пом'якшити шоки та зберегти соціальну стійкість. Інституційний підхід забезпечує формування сприятливого середовища. Економічне зростання неможливе без верховенства права; боротьби з корупцією; незалежної судової системи; передбачуваної податкової політики; захисту прав власності. Для України це означає гармонізацію законодавства з нормами Європейський Союз; реформу судової системи; прозорі правила гри для бізнесу; інституційну спроможність держави реалізовувати політики. Інституційний компонент є фундаментом довіри інвесторів і громадян. Резильєнтний підхід – як стратегічна рамка адаптації та трансформації економіки в умовах війни й глобальної нестабільності – передбачає, що економіка повинна бути гнучкою, диверсифікованою, стійкою до шоків. Для України це означає диверсифікацію експорту; енергетичну незалежність; розвиток оборонно-промислового комплексу; децентралізацію економічної активності; інтеграцію

до європейських та глобальних безпекових і економічних структур. Резильєнтність – це не лише відновлення, а трансформація економічної моделі.

Отже, така комбінація дозволяє не просто відновити довоєнний рівень, а створити нову модель економіки – конкурентоспроможну, технологічну та інтегровану до європейського простору. Комплексне застосування цих теорій може забезпечити не лише відновлення, а й нову траєкторію сталого економічного зростання України.

Поряд із теоретичними підходами значного розвитку набули прикладні економічні дослідження, спрямовані на аналіз факторів зростання ВВП України. У науковій літературі сформовано низку прикладних моделей економічного зростання. [10-15].

Зокрема, у праці [10] здійснено оцінювання впливу капітальних інвестицій за видами економічної діяльності на основі багатофакторної лінійної регресії, що дозволило визначити галузеву структуру впливу інвестицій на макроекономічну динаміку.

У дослідженні Коваленка В.В. [11] обґрунтовано методичні підходи до оцінювання ВВП та його ролі у формуванні стратегії економічного зростання, що має важливе значення для вдосконалення макроекономічного прогнозування.

Голюк В. [12] виокремлює монетарні фактори економічного зростання, зокрема обсяги кредитування, реальні процентні ставки, рівень інфляції та валютний курс. Результати емпіричного аналізу свідчать про наявність тісного зв'язку між динамікою ВВП та фінансово-монетарними показниками, а також такими змінними, як споживання домогосподарств, експорт, прямі іноземні інвестиції та рівень безробіття.

У роботі [13] досліджено вплив зовнішньоторговельних потоків на формування ВВП шляхом побудови економетричної моделі, що дозволило кількісно оцінити роль експорту та імпорту у забезпеченні економічного зростання.

Автор праці [14] акцентує увагу на демографічних чинниках, зокрема старінні населення, рівні народжуваності та міграційних процесах, які формують довгострокові обмеження для зростання економіки через вплив на ринок праці та людський капітал.

Проведене дослідження [15] засвідчило наявність стійкого причинно-наслідкового зв'язку між динамікою реального ВВП та ключовими факторами його формування – обсягом інвестицій у основний капітал і рівнем продуктивності праці. Збільшення капіталовкладень сприяє розширенню виробничих потужностей, оновленню матеріально-технічної бази та впровадженню інновацій, тоді як зростання продуктивності праці відображає підвищення ефективності використання ресурсів і вплив людського капіталу на економічні результати.

Отже, сучасні теорії та моделі економічного зростання ґрунтуються на комплексному підході до аналізу чинників розвитку, охоплюючи не лише класичні виробничі фактори, а й демографічну динаміку, якість людського капіталу, інноваційну активність, інвестиційні процеси, інституційне середовище та участь країни у міжнародній торгівлі. Така багатовимірність дозволяє більш повно оцінити джерела економічної динаміки та сформулювати науково обґрунтовані підходи до забезпечення стійкого довгострокового зростання.

Дослідження сучасних моделей економічного розвитку створює підґрунтя для розроблення ефективних стратегій стимулювання національної економіки. При цьому враховуються як внутрішні фактори (структура виробництва, інвестиційна активність, рівень технологічного розвитку, якість управління), так і зовнішні впливи (глобальна кон'юнктура, інтеграційні процеси, міжнародна конкуренція, трансфер технологій). Комплексний аналіз цих складових дає змогу визначити пріоритетні напрями державної політики з урахуванням довгострокових викликів і можливостей.

Узагальнюючи результати, доцільно зазначити, що сучасна економічна політика повинна орієнтуватися на підтримку технологічного оновлення виробництва, розвиток цифрових рішень, автоматизацію процесів і стимулювання інноваційної діяльності. Саме

інвестиції в науково-технічний прогрес, модернізацію виробничої інфраструктури та підвищення кваліфікації трудових ресурсів формують основу для переходу до моделі інтенсивного, інноваційно-орієнтованого зростання та забезпечують підвищення конкурентоспроможності економіки в умовах глобалізації.

Отже, можна констатувати, що економічне зростання є багатофакторним процесом, який визначається поєднанням виробничих, фінансових, інституційних, демографічних та зовнішньоекономічних чинників. Проте для сучасного етапу розвитку України особливо важливим є формування інтегрованої моделі, що поєднує класичні теоретичні підходи з моделюванням та сценарним прогнозуванням.

Таким чином, виділимо декілька взаємопов'язаних систем моделей економічного зростання: моделі з урахуванням капіталу та праці, моделі з урахуванням людського капіталу та технологічного прогресу, моделі з урахуванням інвестицій та зовнішньоекономічних зв'язків, моделі з урахуванням демографічних факторів. Моделі з урахуванням капіталу та праці базуються на класичних та неокласичних підходах і передбачають, що обсяг виробництва визначається взаємодією фізичного капіталу та трудових ресурсів. Вони дозволяють оцінити, як зміни обсягів інвестицій у виробничі активи та чисельності зайнятого населення впливають на динаміку ВВП. У моделях з урахуванням людського капіталу та технологічного прогресу продуктивність праці залежить не лише від кількості робочих ресурсів, а й від їхньої якості, що визначається рівнем освіти, кваліфікації, досвідом, здоров'ям та соціокультурними чинниками. Рівень людського капіталу є комплексним показником, який безпосередньо впливає на ефективність виробництва та конкурентоспроможність країни. Інвестиції в людський капітал мають відкладений, але стійкий ефект, підвищуючи потенціал економічного зростання та забезпечуючи довгострокове зростання продуктивності праці. У моделях з урахуванням інвестицій та зовнішньоекономічних зв'язків економічне зростання значною мірою залежить від рівня інвестицій, розвитку міжнародної торгівлі та інтеграції в глобальні ринки. Важливими факторами є інвестиції в цифрові технології, науково-дослідні та інноваційні проекти, а також розвиток експортно-орієнтованих секторів економіки. Міжнародна торгівля забезпечує доступ до нових технологій і ресурсів, стимулює конкуренцію, підвищує ефективність виробництва та сприяє прискоренню темпів зростання ВВП. У моделях з урахуванням демографічних процесів, таких як старіння населення, міграція та рівень народжуваності, прямо впливають на наявність працездатного населення та продуктивність економіки. Зменшення чисельності трудових ресурсів може стримувати економічне зростання, що робить критично важливим підвищення продуктивності праці через впровадження технологічних інновацій та розвиток людського капіталу. Моделі демографічного типу особливо актуальні для прогнозування економічних тенденцій у країнах із високим рівнем старіння населення та в умовах війни, де демографічні шоки мають значний довгостроковий ефект.

Оскільки економічне зростання визначається не лише кількістю ресурсів, але й їхньою ефективністю, важливо поєднувати кількісні та якісні характеристики факторів виробництва. У цьому контексті виробнича функція Кобба–Дугласа є універсальним інструментом для аналізу ВВП, оскільки дозволяє формалізувати залежність обсягу виробництва від капіталу, праці та продуктивності, включно з технологічним прогресом:

$$Y_t = A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha}$$

де Y_t – обсяг ВВП, K_t – фізичний капітал, L_t – праця, A_t – рівень технологій, а α – еластичність виробництва за капіталом. Розширені модифікації цієї функції дозволяють інтегрувати людський капітал та інституційні фактори, що робить її основою для побудови економетричних [15] та DSGE-моделей, придатних для моделювання сценаріїв відновлення економіки.

Відмітимо у таблиці 2 компоненти комплексної моделі, яка враховує вплив ресурсів, людського капіталу, технологій, інвестицій, зовнішньоекономічних та демографічних факторів на ВВП України.

Таблиця 2

Інтегрована схема системи моделей економічного зростання

Блок моделі	Основні змінні та фактори	Механізм впливу на ВВП	Обґрунтування
Капітал та праця	Фізичний капітал K , зайнятість L	Збільшення капіталу та праці підвищує виробництво, але із зменшеною віддачею при надлишку факторів	Класична та неокласична модель (Кобб-Дуглас, Солоу). Дозволяє оцінити базову продуктивність виробництва.
Людський капітал	Освіта, кваліфікація, досвід, здоров'я, соціальні чинники	Впливає на продуктивність праці, підвищує ефективність використання ресурсів та конкурентоспроможність	Моделі Лукаса, Ромера. Інвестиції в освіту і навчання мають відкладений ефект, що підвищує довгострокове зростання.
Технологічний прогрес та інновації	Рівень технологій A , інноваційна активність, впровадження НТП	Підвищує загальну продуктивність праці та капіталу, сприяє структурній модернізації	Ендогенні моделі зростання. Інновації та цифровізація є драйверами випереджаючого зростання.
Інвестиції та зовнішня торгівля	Валові інвестиції I , експорт X , імпорт M , прямі іноземні інвестиції	Інвестиції збільшують капітал та технологічний потенціал; зовнішня торгівля забезпечує доступ до ринків, технологій та ресурсів	Моделі Барро, Солоу з відкритою економікою. Розвиток експортно-орієнтованих секторів прискорює інтеграцію в глобальну економіку.
Демографічні фактори	Населення, працездатне населення, міграція, старіння	Зменшення трудових ресурсів стримує економічне зростання; компенсується підвищенням продуктивності та людського капіталу	Важливий для прогнозування довгострокових тенденцій, особливо для країн із старіючим населенням.
Інституційний та державний блок	Рівень інституційної якості, фінансова політика, державні інвестиції G	Формує умови для ефективного функціонування ринку, стимулює або стримує економічне зростання	Інституційні реформи та підтримка держави підвищують ефективність економіки і впливають на НТП.

Побудовано автором на основі розглянутих теорій економічного зростання

Таким чином, системний підхід до аналізу економічного зростання включає:

- врахування кількісних та якісних характеристик економічних ресурсів;

- інтеграцію фізичного, людського та інституційного капіталу;
- врахування технологічного прогресу та інновацій;
- оцінювання впливу демографічних і зовнішньоекономічних факторів.

Це створює методологічну основу для формування моделей, що здатні оцінювати взаємозв'язки між факторами виробництва, прогнозувати динаміку ВВП та розробляти сценарії відновлення економіки України від стабілізаційного етапу до випереджаючого зростання.

Опишемо взаємодію блоків у моделі:

1. Капітал та праця разом з людським капіталом формують базову продуктивність економіки.
2. Технологічний прогрес підвищує ефективність використання капіталу та праці, збільшує загальний рівень ВВП.
3. Інвестиції та зовнішня торгівля підсилюють ресурсну базу та доступ до нових технологій.
4. Демографічні фактори модулюють обсяг трудових ресурсів і продуктивність праці, формуючи потенційні обмеження зростання.
5. Інституційний блок формує умови, в межах яких проявляється дія всіх інших факторів, а також визначає результативність державної політики та рівень науково-технічного прогресу.

Ця інтегрована система є методологічною основою для побудови DSGE-моделі сценаріїв відновлення економіки України, що дозволяє оцінювати вплив факторів на ВВП; моделювати різні сценарії економічного відновлення.

DSGE-моделі (англ. Dynamic Stochastic General Equilibrium models – динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги) – це формальні макроекономічні моделі, які описують економіку як систему взаємодії раціональних агентів (домогосподарства, фірми, держава, центральний банк), що роблять оптимальні рішення в умовах невизначеності (stochastic – «стохастичні», тобто з випадковими шоками) з урахуванням динаміки часу (dynamic) і загальної рівноваги на всіх ринках (general equilibrium).

Результати проведеного аналізу досліджень [16-18] дають підстави стверджувати, що DSGE-моделі мають вагомe прикладне значення як інструмент макроекономічного прогнозування.

У дослідженні застосуємо структурний підхід до моделювання, який включає:

- побудову агрегованої виробничої функції;
- формалізацію поведінки економічних агентів (домогосподарств, фірм, держави);
- моделювання рівноваги на товарному, фінансовому та ринку праці;
- врахування зовнішнього сектору.

Особливу увагу приділимо застосуванню елементів DSGE-моделювання для врахування:

- оптимізації економічних агентів;
- впливу шоків (фіскальних, інвестиційних, зовнішньоторговельних);
- сценарної динаміки економіки в умовах невизначеності.

Крім того, сучасний етап розвитку характеризується високим рівнем невизначеності та ризиків, що зумовлює необхідність застосування інструментів сценарного моделювання. Такий підхід дозволяє враховувати різні можливі траєкторії економічної динаміки з урахуванням впливу внутрішніх і зовнішніх шоків, що підвищує обґрунтованість стратегічних управлінських рішень щодо відновлення та довгострокового розвитку економіки.

За допомогою сценарного моделювання побудуємо альтернативні сценарії розвитку. Відзначимо, що сценарне моделювання є вагомим інструментом стратегічного

управління, оскільки дає змогу оцінювати та прогнозувати наслідки реалізації альтернативних стратегій розвитку. «Завдяки цьому інструменту можна розробляти адаптивні стратегії, які здатні реагувати на виклики сучасного середовища» [19].

Методологія сценарного моделювання передбачає:

1. Формування системи базових припущень.
2. Побудову альтернативних траєкторій розвитку.
3. Порівняння сценаріїв за системою макроекономічних індикаторів.

У роботі сформовано три типи сценаріїв:

- 1) стабілізації;
- 2) відновлення;
- 3) випереджаючого зростання.

Концептуальна модель сценаріїв відновлення економіки України відображає процес переходу економіки України від етапу макроекономічної стабілізації до траєкторії випереджаючого зростання. Модель має ієрархічну структуру і складається з трьох взаємопов'язаних блоків:

1. Факторний (виробничий) блок – описує формування випуску через розширену виробничу функцію.
2. DSGE-блок (динамічна стохастична загальна рівновага) – моделює поведінку домогосподарств, фірм та держави.
3. Сценарний блок – задає альтернативні траєкторії розвитку через параметричні припущення.

Базою факторного блоку є модифікована функція Кобба–Дугласа з урахуванням людського капіталу, інституційної якості та технологічного рівня [15]:

$$Y_t = A_t K_t^\alpha H_t^\beta L_t^{1-\alpha-\beta}$$

де:

Y_t – реальний ВВП;
 K_t – фізичний капітал;
 H_t – людський капітал;
 L_t – зайнятість;
 A_t – рівень технологій (TFP);
 α, β – еластичності випуску.

Динаміка фізичного капіталу:

$$K_{t+1} = (1 - \delta)K_t + I_t - D_t$$

де:

δ – норма амортизації;
 I_t – валові інвестиції;
 D_t – втрати капіталу (воєнні руйнування).

Динаміка людського капіталу:

$$H_{t+1} = (1 - \rho)H_t + \phi E_t$$

де:

ρ – знецінення людського капіталу (міграція, демографічні втрати);
 E_t – інвестиції в освіту;
 ϕ – ефективність освітніх інвестицій.

Інституційно-технологічний компонент:

$$A_t = A_{t-1}(1 + g_t + \theta Inst_t + \psi Innov_t)$$

де:

g_t – екзогенний технологічний прогрес;
 $Inst_t$ – інституційний індекс;
 $Innov_t$ – інноваційна активність;

θ, ψ – коефіцієнти впливу.

DSGE-блок (динамічна стохастична загальна рівновага) включає три типи агентів: домогосподарства, фірми, держава та зовнішній сектор.

1. Домогосподарства:

Досліджується максимум функції корисності:

$$\max E_0 \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t \left(\frac{C_t^{1-\sigma}}{1-\sigma} - \chi \frac{L_t^{1+\eta}}{1+\eta} \right)$$

за бюджетного обмеження:

$$C_t + I_t + B_t = W_t L_t + R_t K_t + (1 + r_{t-1}) B_{t-1} - T_t$$

де:

C_t – споживання;

L_t – робочий час/зайнятість;

B_t – державні облігації;

W_t – заробітна плата;

R_t – дохід на капітал;

K_t – капітал;

T_t – податки;

$\beta, \sigma, \eta, \chi$ – параметри функції корисності.

2. Фірми:

Функція прибутку фірми:

$$\Pi_t = Y_t - W_t L_t - R_t K_t$$

де:

Π_t – прибуток фірми в період t

Y_t – обсяг виробленого продукту (випуск, дохід фірми) у період t

W_t – ставка заробітної плати у період t

L_t – кількість використаної праці

R_t – ставка винагороди (орендна ціна) капіталу

K_t – обсяг використаного капіталу

За умов досконалої конкуренції:

$$W_t = (1 - \alpha - \beta) \frac{Y_t}{L_t}$$

$$R_t = \alpha \frac{Y_t}{K_t}$$

де:

α – еластичність випуску за капіталом (частка доходу капіталу у виробництві)

β – еластичність випуску за іншим фактором (наприклад, людським капіталом або технологічним фактором)

Y_t/L_t – середня продуктивність праці

Y_t/K_t – продуктивність капіталу

3. Держава:

Бюджетне обмеження уряду:

$$G_t + (1 + r_{t-1}) B_{t-1} = T_t + B_t + F_t$$

де:

G_t – державні видатки у період t

r_{t-1} – процентна ставка за державним боргом у попередньому періоді

B_{t-1} – державний борг з минулого періоду

T_t – податкові надходження у період t

B_t – нові державні запозичення (випуск боргу)

F_t – інші джерела фінансування бюджету (наприклад, зовнішня допомога або трансферти)

Фіскальне правило:

$$G_t = \gamma Y_t + \varepsilon_t^G$$

де:

γ – частка державних витрат у ВВП

Y_t – обсяг валового внутрішнього продукту

ε_t^G – випадковий шок державних витрат (фіскальний шок)

4. Зовнішній сектор:

$$NX_t = X_t - M_t,$$

де:

NX_t – чистий експорт у період t

X_t – експорт товарів і послуг

M_t – імпорт товарів і послуг

Макроекономічна тотожність ВВП:

$$Y_t = C_t + I_t + G_t + NX_t$$

де:

Y_t – валовий внутрішній продукт

C_t – споживчі витрати домогосподарств

I_t – інвестиції

G_t – державні витрати

NX_t – чистий експорт

Наступним кроком є побудова сценарного блоку. Сценарне моделювання післявоєнного розвитку України доцільно здійснювати за трирівневою схемою, де кожен сценарій характеризується певними параметрами макроекономічного, структурного та інституційно-соціального рівнів. Макроекономічний рівень охоплює ключові показники функціонування економіки: темпи зростання ВВП; рівень інфляції; інвестиційну активність; фіскальну стабільність; боргове навантаження. Структурний рівень відображає якість трансформації економічної структури: частку високотехнологічних секторів; диверсифікацію експорту; енергетичну трансформацію; розвиток переробної промисловості. Інституційно-соціальний рівень характеризує якість економічних інституцій та людського потенціалу: ефективність державного управління; рівень суспільної довіри; повернення мігрантів; розвиток людського капіталу. Такий підхід дозволяє системно оцінювати можливі траєкторії економічного відновлення, враховуючи не лише динаміку основних макроекономічних показників, але й глибину структурних змін в економіці та якість інституційного середовища. Сценарії формуються через зміну ключових параметрів (таблиця 3).

Сценарій стабілізації передбачає насамперед макроекономічну стабілізацію та відновлення базової інфраструктури. Основна мета – мінімізація бюджетного дефіциту, підтримка фінансової стабільності та поступове економічне відновлення з темпами зростання близько 2–3% на рік.

Сценарій відновлення базується на активізації інвестиційної діяльності, поглибленні інституційних реформ і поступовій структурній модернізації економіки. За таких умов можливе зростання економіки на рівні 4–5% щорічно.

Сценарій випереджаючого зростання передбачає формування нової моделі економічного розвитку, що ґрунтується на високому рівні інвестицій (понад 30% ВВП), швидкому зростанні сукупної факторної продуктивності, розвитку інноваційних секторів, інтеграції до європейського економічного простору та активному розвитку людського капіталу. У такому випадку економіка може демонструвати темпи зростання на рівні 6–8% щорічно.

Таблиця 3

Сценарії моделювання післявоєнного розвитку України

Рівень аналізу	Параметр	Сценарій стабілізації	Сценарій відновлення	Сценарій випереджаючого зростання
Макроекономічний	Темпи зростання ВВП	2–3%	4–5%	6–8%
	Інвестиції (% ВВП)	18–20%	22–25%	28–32%
	Інфляційна динаміка	контрольована, стабілізаційна політика	поступова стабілізація	низька та передбачувана
	Фіскальна стійкість	жорстка бюджетна дисципліна	оптимізація бюджетних витрат	стратегічні інвестиційні видатки
Структурний	Сукупна факторна продуктивність (TFP)	низьке зростання	помірне зростання	високий приріст
	Частка переробної промисловості	незначні зміни	поступове зростання	суттєве розширення
	Розвиток високотехнологічних секторів	обмежений	поступове розширення	пріоритетний напрям економічної політики
	Диверсифікація експорту	переважно сировинна структура	часткова диверсифікація	високий рівень технологічного експорту
Інституційно-соціальний	Інституційний індекс (якість інституцій)	повільне покращення	активні структурні реформи	швидка інституційна модернізація
	Освітні інвестиції	стабільний рівень фінансування	поступове зростання	стратегічний пріоритет державної політики
	Людський капітал	часткове відновлення	поступове повернення трудових ресурсів	активне повернення мігрантів і розвиток талантів
	Рівень довіри до інституцій	обмежене зростання	поступове підвищення	високий рівень суспільної довіри

Джерело: узагальнено автором на основі концепції сценарного моделювання економічного зростання

Відзначимо умови переходу від стабілізації до випереджаючого зростання.

Перехід можливий за виконання таких умов:

1. Умова технологічного прогресу

$$\frac{dA_t}{dt} > \delta$$

де:

A_t – рівень технологій або TFP (сукупна факторна продуктивність) у момент часу t ;

dA_t/dt – темп зміни технологій (швидкість технологічного прогресу);

δ – темп зносу капіталу або пороговий рівень, який відображає втрати ефективності.

Отже, темпи технологічного розвитку повинні перевищувати втрати від зносу капіталу та інших негативних факторів. Лише тоді економіка здатна перейти до стійкого зростання.

2. Умова достатнього рівня інвестицій

$$I_t > I^{critical}$$

де:

I_t – обсяг інвестицій у період t ;

$I^{critical}$ – критичний (мінімально необхідний) рівень інвестицій.

Отже, інвестиції повинні перевищувати певний поріг, щоб забезпечити розширення виробництва, модернізацію основного капіталу, впровадження нових технологій.

Якщо інвестиції нижчі за критичний рівень, економіка залишається у стані повільного або стагнаційного розвитку.

3. Умова достатнього розвитку інституцій:

$$Inst_t > Inst^{threshold}$$

де:

$Inst_t$ – рівень інституційного розвитку (інституційний індекс) у момент t ;

$Inst^{threshold}$ – порогове значення інституційної якості.

Якість інституцій (правова система, захист прав власності, ефективність державного управління, низький рівень корупції) повинна перевищувати певний мінімальний рівень, щоб стимулювати інвестиції, підвищувати продуктивність, забезпечувати ефективну економічну політику.

Перехід до випереджаючого економічного зростання можливий тоді, коли одночасно виконуються три умови: швидкий технологічний прогрес, достатній рівень інвестицій, висока якість інституційного середовища. Побудовані сценарії розвитку відображають різні варіанти економічної траєкторії держави після завершення війни. Сценарій стабілізаційного відновлення передбачає поступове відновлення економіки на основі реконструкції інфраструктури та підтримки міжнародних партнерів, однак супроводжується ризиком збереження сировинної моделі розвитку. Натомість сценарій інституційної трансформації пов'язаний із поглибленням реформ, зміцненням інституцій та інтеграцією до європейського економічного простору, що створює передумови для активізації інвестиційної діяльності та прискорення економічного зростання. Найбільш амбітним є сценарій випереджаючого зростання, який базується на реалізації активної промислової, технологічної та інноваційної політики, розвитку оборонно-технологічного комплексу, зеленій трансформації та формуванні нових центрів економічного зростання.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що формування ефективної стратегії економічного розвитку потребує переходу від переважно стабілізаційної моделі економічної політики до трансформаційної моделі розвитку. Хоча поточна макроекономічна політика спрямована передусім на забезпечення фінансової стабільності та підтримку базових функцій національної економіки, довгострокова стратегія має бути орієнтована на структурну модернізацію, інноваційне оновлення виробництва та підвищення продуктивності факторів виробництва.

Таким чином, перехід України до траєкторії випереджаючого економічного розвитку можливий за умови реалізації комплексних інституційних реформ, активного залучення прямих іноземних інвестицій, розвитку кластерної моделі регіональної економіки, інтеграції військово-технологічних інновацій у цивільний сектор та ефективного використання механізмів державно-приватного партнерства. Реалізація зазначених передумов здатна забезпечити формування нової моделі економічного зростання, орієнтованої на інновації, високу додану вартість та довгострокову економічну стійкість країни.

Список використаних джерел:

1. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка /пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко. К.: Основи, 1996. 814 с.

2. Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка): навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2009. 685 с.
3. Козюк В.В. Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонові. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 792 с.
4. Видобора В.В. (2021). Економічне зростання в неокласичному напрямі економічної теорії. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*, (2-2 (104), 5-11. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2021-2-2-1>.
5. Тадеєв Ю.П., Шкробот М.В. Інтелектуальний капітал в неокласичній теорії моделей економічного зростання. *Ефективна економіка*. №11. 2020. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.104>.
6. Рудевська В. І. Еволюція теорій економічного зростання та чинники його оцінювання. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (2(22). 2021. С. 18–30. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-2\(22\)-18-30](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-2(22)-18-30).
7. Колодій С.Ю., Колодій С.К. Інституціональна теорія як прояв європейських традицій плюралізму в сучасній економічній науці. *Фінансовий простір*. 2018. № 4 (32). С 27-33.
8. Вільчинська О.М. Оцінювання стратегічної стійкості підприємств економетричними методами. Шляхи активізації інноваційної діяльності в освіті, науці, економіці: зб. матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Вінниця, 12 квітня 2016 р.: у 2-х т. Т. 1 / редкол.: ВННІЕ ТНЕУ. Тернопіль: Крок, 2016. С. 133-135.
9. Semenenko, O., Abramova, M., Tarasov, O., Mytchenko, S., Dziubchuk, R., & Fomkin, D. (2025). Resilience and Sustainability: Key Theoretical-Practical Narratives and War-Economic Lessons. *Social Development and Security*, 15(2), 314-326. <https://doi.org/10.33445/sds.2025.15.2.24>
10. Бочко О.Ю., Кузяк В.В., Подвальна Г.В. Дослідження впливу інвестицій на розвиток ВВП України в сучасних умовах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34. 2022. С. 202-212. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7289690>
11. Коваленко В.В. Валовий внутрішній продукт та його місце в економічному зростанні держави. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2020. № 3-4. С. 58-72.
12. Голюк В.Я. Вплив монетарних і немонетарних факторів на динаміку ВВП України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Випуск 14, частина 1*. 2017. С 64-68.
13. Макаренко О.І., Курченко М.М. Економетричне моделювання впливу зовнішньоекономічної діяльності (експорту та імпорту) на ВВП України. *Молодий вчений*. 12 (124). 2023. С.180-183.
14. Олісевич М.О. Економетричне моделювання динамічних процесів розвитку ринку праці України: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 400 с.
15. Вільчинська О.М., Рум'янцева К.С. Дослідження факторів впливу на економічне зростання за допомогою економетричного моделювання. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-6>.
16. Лук'яненко І.Г., Семко Р.Б. Динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги: Теорія побудови та практика використання у фінансових дослідженнях: Монографія. НаУКМА, 2015. 246 с.
17. Кифяк В. І., Кобеля З. І., Мельник Я. В. Побудова динамічної стохастичної моделі загальної рівноваги національної економіки України. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 92–99. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.2.92>.
18. Gruel A., Vdovychenko A. Quarterly Projection Model for Ukraine. *NBU Working Papers*. 2019. № 3. Kyiv: National Bank of Ukraine. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/WP_2019_03_Gruel_Vdovychenko.pdf.
19. Артеменко А.В. Особливості сценарного моделювання регіонального розвитку кластерних структур. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. № 81. 2025. С. 115-120. <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2025-81-16>.

*Мазур В. Г., к. держ. упр., доцент
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
Т. М. Дерун, к. держ. упр., доцент
Навчально-науковий інститут публічного
управління та державної служби
Київського національного інституту імені Тараса Шевченка*

4.2. Застосування інструментів е-врядування в системі моніторингу публічної політики повоєнного відновлення

У сучасній архітектурі публічного управління питання економічної ефективності реалізації стратегічних рішень набуває пріоритетного значення. Традиційні підходи до моніторингу та оцінки публічної політики часто розглядаються як витратні механізми, що потребують значного адміністративного ресурсу, проте не завжди гарантують пропорційне зростання якості управлінських рішень. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів та глобальної нестабільності виникає нагальна потреба у впровадженні інструментів е-урядування, які здатні трансформувати систему контролю з фіскально-бюрократичної на інвестиційно-результативну. Фундаментальною основою для подолання цих викликів є Закон України «Про основні засади державної політики у сфері електронного врядування» [1], який визначає правові засади цифровізації контрольних функцій держави та створює умови для переходу до прозорого цифрового врядування.

Актуальність дослідження економічної ефективності цифрових інструментів моніторингу зумовлена необхідністю подолання фундаментальних проблем державного сектору: високих трансакційних витрат та інформаційної асиметрії. В економічній теорії «принципала-агента» держава як замовник (принципал) часто не має повної інформації про дії виконавців (агентів), що призводить до неефективного використання публічних фінансів. Інструменти е-врядування – від інтерактивних аналітичних панелей «dashboards» до систем автоматизованого аудиту – виступають технологічним важелем, що мінімізує ці ризики, забезпечуючи прозорість розподілу та використання ресурсів у реальному часі.

Концептуальний перехід до управління на основі даних «Data-driven Management» дозволяє змінити логіку оцінки публічної політики: від фіксації витрат до вимірювання доданої вартості, яку створює кожна державна програма. Економічний ефект від впровадження таких інструментів проявляється у двох вимірах. По-перше, це пряма економія бюджетних коштів за рахунок автоматизації контрольних функцій та усунення дублюючих процесів. По-друге, це опосередкований вплив на національну економіку через підвищення довіри інвесторів, зниження корупційних втрат та створення сприятливого середовища для сталого розвитку громад. Основною метою є обґрунтування взаємозв'язку між рівнем цифровізації контрольних процесів та економічною результативністю публічної політики. Дослідження фокусується на аналізі того, як конкретні цифрові рішення (системи відкритих бюджетів, портали моніторингу стратегій, електронні закупівлі) сприяють досягненню оптимального співвідношення між витраченими ресурсами та отриманим соціально-економічним ефектом (концепція Value for Money). У цьому контексті інструменти електронного врядування розглядаються не просто як технічні засоби, а як ключовий інфраструктурний актив, що забезпечує економічну стійкість та конкурентоспроможність держави.

Важливим технологічним базисом економічної прозорості є інтеграція хмарних рішень та систем розподіленого реєстру «Blockchain» у процеси контролю. Це гарантує незмінність даних про виконання публічних програм, що є критично важливим для мінімізації корупційних ризиків та усунення можливості коригування звітності «заднім числом». У такий спосіб електронне врядування стає гарантом інституційної пам'яті та достовірності економічних показників, на основі яких формується державна стратегія.

Застосування цифрового інструментарію в системі моніторингу та оцінки публічної політики є не просто технічною модернізацією, а радикальною зміною управлінської та економічної філософії. Контроль трансформується із зовнішнього адміністративного тиску в інструмент адаптивного управління, що дозволяє державі оперативно реагувати на соціальні запити та глобальні виклики. Подальший розвиток цієї системи пов'язаний із поглибленням інтеграції державних реєстрів та створенням єдиного цифрового аналітичного простору, який дозволить оцінювати ефективність публічної політики комплексно: від економічної доцільності та бюджетної окупності до соціальної інклюзії.

Перехід до цифрових інструментів у системі моніторингу публічної політики в Україні демонструє пряму кореляцію між прозорістю даних та економічною ефективністю державних видатків. Ключовими елементами цієї екосистеми є системи Prozorro та DREAM, які трансформували логіку контролю з пост-фактум ревізії на превентивний моніторинг ризиків.

Система електронних публічних закупівель Prozorro стала першим в історії незалежної України прикладом успішного масштабування інструментів «цифрового контролю» в глобальній економічній площині. Її впровадження ознаменувало перехід від закритої, високоризикованої моделі розподілу публічних ресурсів до прозорої екосистеми, що базується на принципах відкритого коду та рівного доступу. З позицій інституційної економіки, архітектура Prozorro радикально знизила вхідні бар'єри для суб'єктів малого та середнього підприємництва, що дозволило значно розширити коло потенційних постачальників для державних потреб. Це, у свою чергу, призвело до інтенсифікації ринкової конкуренції, де основним критерієм вибору став не адміністративний ресурс, а оптимальне співвідношення ціни та якості.

Ключовим досягненням системи є мінімізація інформаційної асиметрії – явища, при якому замовник або окремі учасники володіють ексклюзивними даними, недоступними для широкого загалу. В умовах цифрової прозорості будь-яка інформація про предмет закупівлі, кваліфікаційні вимоги та цінові пропозиції стає публічним надбанням у момент її оприлюднення. Прямий економічний ефект від функціонування даної системи вимірюється мільярдами гривень чистої економії бюджетних коштів, що особливо критично в умовах дефіциту публічних фінансів. За верифікованими даними аналітичного модуля BI Prozorro [2], лише за рахунок механізму редукціону (аукціону на пониження ціни) держава щорічно забезпечує збереження від 10% до 15% від початкової очікуваної вартості закупівель. Ці вивільнені ресурси отримують потенціал для реінвестування в інші стратегічні напрями публічної політики, створюючи кумулятивний ефект для національної економіки.

Фундаментом для забезпечення підзвітності в системі цифрового контролю є політика відкритих даних. Завдяки систематичній публікації машиночитаної інформації на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних Data.gov.ua [3], контроль за реалізацією публічної політики перестав бути прерогативою виключно державних

ревізійних органів. Сьогодні державні структури, незалежні аналітичні центри та представники громадянського суспільства мають безперешкодний доступ до інструментарію контролю в режимі реального часу. Це дає змогу проводити глибокий інтелектуальний аналіз та ідентифікувати аномальні цінові відхилення або ознаки змови учасників ще на етапі прекваліфікації, тобто до моменту фактичного підписання договору та перерахування бюджетних коштів.

Такий підхід дозволяє трансформувати модель державного нагляду з «каральної» (яка фіксує порушення постфактум) на «превентивну» (яка запобігає неефективному витрачанню ресурсів). Використання автоматизованих ризик-індикаторів, що інтегровані в систему закупівель, дозволяє системі самостійно маркувати сумнівні тендери для їх подальшої перевірки Державною аудиторською службою. Це повністю відповідає міжнародним стандартам та стратегічним рекомендаціям OECD [4] щодо впровадження принципів цифрового урядування. Відповідно до цих стандартів, цифровізація контрольних функцій є не лише технічною вимогою, а й необхідною умовою для забезпечення високого рівня довіри до державних інституцій та формування добросовісного бізнес-середовища.

Економічна ефективність цифрового контролю посилюється через інтеграцію Prozorro з іншими державними реєстрами (податковими, комерційними, реєстрами нерухомості). Це створює багаторівневу систему верифікації учасників публічного ринку. Наприклад, автоматична перевірка відсутності податкового боргу або наявності необхідних потужностей у контрагента знижує ризики невиконання державних контрактів. З точки зору макроекономіки, це підвищує загальну стійкість системи виконання державних програм та мінімізує кількість «заморожених» або дефектних проєктів, які раніше потребували додаткового фінансування для їх завершення.

Інтеграція аналітичних моделей, що базуються на великих даних (Big Data), дозволяє державі прогнозувати ринкові тенденції та коригувати очікувану вартість товарів і послуг відповідно до реальних ринкових індикаторів. Це унеможливорює практику штучного завищення цін через застарілі методики планування. Таким чином, цифрові інструменти е-врядування в системі контролю стають головним механізмом забезпечення фінансової дисципліни, де кожен крок суб'єктів публічної політики фіксується у «цифровій пам'яті» системи, що практично виключає можливість маніпуляцій чи коригування даних у майбутньому.

Новим етапом розвитку цифрового моніторингу стала державна цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management). На відміну від систем, що фокусуються лише на транзакціях, DREAM охоплює весь життєвий цикл інвестиційного проєкту: від ідеї та проєктування до введення в експлуатацію та оцінки результатів [5]. Для публічної політики це означає можливість контролювати не просто «процес витрачання коштів», а «ефективність створення активу».

У контексті масштабного відновлення та реалізації державних стратегій розвитку, система DREAM виступає не лише як цифровий реєстр проєктів, а як повноцінна економічна екосистема, що радикально трансформує принципи управління публічними інвестиціями. Її впровадження відповідно до Постанови КМУ №1286 [6] дозволяє перейти від точкового фінансування об'єктів до системного управління портфелем державних активів.

Економічну роль системи DREAM можна зрозуміти через її основні механізми впливу. Однією з її ключових функцій є забезпечення принципу «Value for Money» та боротьба з корупційною рентою. Система дозволяє здійснювати крос-регіональний аналіз

вартості аналогічних проєктів (наприклад, будівництва типових шкіл чи амбулаторій). Це створює умови для бенчмаркінгу — порівняльного оцінювання, де аномальне відхилення ціни автоматично стає сигналом для контролюючих органів. Завдяки повній прозорості кошторисів та тендерної документації, що інтегровані з Prozorro [2], система мінімізує ризики завищення вартості робіт, що, за оцінками експертів, дозволяє економити до 20% бюджетних призначень на етапі планування.

Крім того, система сприяє формуванню інвестиційної довіри та зниженню вартості подальшого залучення капіталу. Для міжнародних фінансових інституцій (МФІ), таких як Світовий банк чи ЄІБ [7], ключовим бар'єром для фінансування є ризик непрозорості. DREAM надає кожному донору персональний «кабінет моніторингу», де в режимі реального часу відображається рух кожної грошової одиниці. Така «радикальна прозорість» знижує інвестиційні ризики країни, що в довгостроковій перспективі сприяє зниженню відсоткових ставок за кредитами та збільшенню обсягів безповоротних грантів.

В умовах обмеженого бюджету система також оптимізує розподіл ресурсів завдяки запровадженню алгоритмів пріоритезації. DREAM використовує алгоритми оцінки критичності (наприклад, кількість населення, що отримає послугу, ступінь руйнування, економічна доцільність). Це дозволяє спрямовувати кошти в проєкти з найвищим показником соціально-економічної окупності, запобігаючи «заморожуванню» капіталу в об'єктах з низькою пріоритетністю.

Додатковою перевагою є можливість управління повним життєвим циклом проєктів і зниження операційних витрат. Система автоматизує збір звітності від громад до центрального уряду. Це радикально знижує трансакційні витрати на адміністрування: замість тисяч паперових звітів та ручних звірок, моніторинг здійснюється автоматично через API. Більше того, DREAM дозволяє оцінювати майбутні витрати на утримання об'єкта після його завершення, що є критично важливим для довгострокової стійкості місцевих бюджетів.

Окрім цього, система запобігає реалізації ненадійних або «мертвонароджених» проєктів. Завдяки обов'язковій верифікації документації (проєктно-кошторисна експертиза, екологічні висновки) на ранніх стадіях, DREAM блокує виділення фінансування на проєкти, які мають юридичні чи технічні вади. Це дозволяє уникати ситуацій, коли будівництво зупиняється на середині шляху через помилки у плануванні, що раніше призводило до втрат мільйонів гривень безповоротних витрат.

Стратегічна інтеграція державних реєстрів та застосування аналітичних моделей відповідно до індексу DESI [8] дозволяють ідентифікувати структурні економічні дефекти публічних програм, недоступні для виявлення методами традиційного документообігу. Інструменти електронного врядування в системі контролю виконують роль «економічного запобіжника». Вони забезпечують трансформацію державного управління в сервісну модель, де ефективність кожного управлінського рішення підтверджується верифікованими цифровими даними, а кожен ризик неефективного використання публічних фінансів стає видимим для суспільства та контролюючих органів.

Трансформація системи контролю за реалізацією публічної політики передбачає перехід від традиційної бюрократичної моделі до проактивного цифрового управління. Ключова відмінність полягає у зміні вектору реагування: традиційні методи ґрунтуються на ретроспективній фіксації порушень, тоді як цифрова екосистема DREAM забезпечує превентивне виявлення ризиків на етапі планування інвестицій.

Економічна ефективність цифрової моделі реалізується через радикальну редукцію трансакційних витрат та усунення часових лагів при передачі даних. У традиційній системі збір звітності супроводжується високою адміністративною вартістю та ризиками

суб'єктивного викривлення інформації. Натомість інструментарій DREAM, завдяки автоматизації через API та принципу радикальної прозорості, мінімізує інформаційну асиметрію. Це дозволяє здійснювати автоматизований бенчмаркінг вартості проєктів (Value for Money) та забезпечувати високу інвестиційну довіру з боку міжнародних донорів (Світовий банк, ЄІБ). Систематизацію ключових переваг впровадження цифрового інструментарію порівняно з існуючими адміністративними підходами задля деталізації переваг впровадження системи DREAM доцільно провести компаративний аналіз традиційного (реактивного) та цифрового (проактивного) підходів до контролю реалізації публічної політики (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння традиційної та цифрової моделей моніторингу

Критерій порівняння	Традиційна модель (паперово-бюрократична)	Цифрова модель (на базі системи DREAM)	Економічний ефект від впровадження
Швидкість збору даних	Від 7 до 30 днів (запити, поштові пересилання)	Режим реального часу (Real-time data)	Мінімізація часових лагів при прийнятті рішень
Трансакційні витрати	Високі (оплата праці персоналу на збір та звірку звітів)	Низькі (автоматична агрегація даних через API)	Пряма економія адміністративних видатків бюджету
Ризик викривлення даних	Високий (людський фактор, суб'єктивізм виконавця)	Мінімальний (верифікація через цифрові підписи та Blockchain)	Зниження корупційних ризиків та «ренти за приховування»
Аналіз вартості (VfM)	Складний (необхідність ручного порівняння кошторисів)	Автоматизований (бенчмаркінг аналогічних проєктів)	Запобігання завищенню цін на 15–20% (за даними Prozorro [2])
Доступ донорів/інвесторів	Обмежений (через офіційні запити до міністерств)	Прямий (публічний кабінет моніторингу проєкту)	Підвищення кредитного рейтингу та залучення грантів
Управління ризиками	Реактивне (виявлення помилок після витрачання коштів)	Превентивне (блокування фінансування при відсутності документів)	Запобігання касовим розривам та втратам на «довгобудах»

Джерело: розроблено автором на основі аналізу методології DREAM [5] та звітів Світового банку [7].

Як видно з наведених даних, ключова економічна перевага цифрової моделі полягає у переході від реактивного контролю (фіксація порушень, коли кошти вже витрачені) до превентивного управління ризиками. Впровадження системи DREAM дозволяє державі та міжнародним партнерам бачити «вузькі місця» проєкту ще до моменту виникнення фінансових втрат. Це трансформує моніторинг із фіскального нагляду в інструмент стратегічного інвестування, де кожна одиниця ресурсу працює на досягнення максимального соціально-економічного ефекту.

Запровадження такого інструментарію відповідає цілям Digital Economy and Society Index (DESI) щодо цифровізації публічних послуг, оскільки забезпечує не лише прозорість, а й реальну окупність державних програм за рахунок зниження операційних витрат.

Впровадження інструментів електронного врядування в систему моніторингу та оцінки публічної політики виступає детермінантою підвищення економічної стійкості держави та ефективності управління публічними фінансами. Перехід від традиційних бюрократичних методів до функціонування цифрових платформ, зокрема Prozorro та DREAM, забезпечує радикальну редукцію трансакційних витрат на адміністрування контрольних функцій та нівелює проблему інформаційної асиметрії між суб'єктами управлінського процесу. Економічна результативність такого підходу підтверджується реалізацією принципу Value for Money, що дозволяє досягати суттєвої економії бюджетних асигнувань через механізми автоматизованого бенчмаркінгу та превентивного аналізу ризиків ще на етапі стратегічного планування.

Радикальна прозорість цифрового моніторингу формує фундамент інвестиційної довіри з боку міжнародних фінансових інституцій, що безпосередньо корелює із підвищенням кредитного рейтингу країни та залученням додаткового грантового фінансування. Зміна управлінської парадигми в бік моделі Data-driven decision making трансформує природу контролю: із механізму ретроспективної фіксації порушень він перетворюється на інструмент адаптивного управління ресурсами в реальному часі. У підсумку, інтеграція цифрових інструментів е-врядування забезпечує відповідність національної системи моніторингу європейським стандартам цифрової економіки (DESI) та гарантує підзвітність і прозорість реалізації публічної політики на всіх ієрархічних рівнях.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
2. Модуль аналітики BI Prozorro. Довідник показників. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/147f9360-b261-44f9-9c58-726ab6f66409/sheet/792dec9e-2643-4d6c-9fd5-15f16dfacbe5/state/analysis>
3. Data.gov.ua. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/stats2/common>
4. OECD (2020). OECD Digital Government Index (DGI): Methodology and 2019 Results. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/10/oecd-digital-government-index-dgi_1d12209c/b00142a4-en.pdf
5. DREAM – Цифрова екосистема управління відновленням. URL: <https://dream.gov.ua/ua/spp-pipeline>
6. Постанова КМУ від 15.11.2022 № 1286 «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови інфраструктури». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-proektu-iz-stvore-a1286>
7. World Bank (2024). Digital Government for Resilience. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062124115530458/pdf/P167588-f5259555-b999-4830-8de9-7fbede42cca.pdf>
8. DESI. The Digital Economy and Society Index (2022). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

4.3. Стимулювання циркулярної економіки та зеленого інвестування як пріоритетів нового типу розвитку

Концепція циркулярної економіки передбачає виокремлення трьох рівнів: мікро-, мезо- та макrorівні циркулярної економіки. Реалізація принципів циркулярної економіки на макrorівні передбачає розроблення циркулярних стратегій, підвищення ролі державного регулювання та розроблення технологій замкнутого економічного циклу, управління ресурсами та відходами [22].

Екологічна економіка, біоекономіка, економія або екоекономіка є одночасно і міждисциплінарною областю академічних досліджень взаємозалежності та спільної зворотної еволюції економіки і природних екосистем як у міжчасовому, так і в просторовому відношенні. Розглядаючи економіку як підсистему великої екосистеми Землі та роблячи акцент на збереженні природного капіталу, вбачаємо різницю між областю екологічної економіки та економіки навколишнього середовища [21]. Екологічна економіка повинна мати зосередженість на природі, справедливості та часі.

Отже, циркулярна економіка є якісно новим середовищем, це умова, завдяки виконанню якої забезпечується успіх і у виробників, і у споживачів, а результатом є сталий розвиток. Саме поєднання циркулярної економіки з екологічною має успіх і позитивний результат. Це є можливим завдяки тому, що гравці на ринку зацікавлені у використанні стійких продуктів; планування процесів орієнтовано на розумне використання сировини та енергії; ритейли інформують клієнтів щодо обслуговування, ремонту продуктів, впливу на зовнішнє середовище та правильної утилізації після закінчення життєвого циклу.

Симбіоз циклічної та екологічної економік являє собою модель нової стійкої економіки, що орієнтується на ключові складники: інновації, безпека, ефективність, що дасть змогу переосмислити правила гри на ринку.

Розроблено концепцію трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки, яка включає на теоретико-методологічному рівні – системний підхід до формування методології трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки; на методичному рівні – нормативно-правовий, інституційний, екологічний, економічний та соціальний складники; на інструментальному рівні – систему оцінки рівня трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки на основі визначення регресійної залежності обсягу створеної валової доданої вартості в країні від кількості оброблених відходів I–IV класів небезпеки та обсягу капітальних інвестицій у сферу поводження з відходами, побудови матриці економічних та екологічних ефектів від впровадження заходів циркулярної економіки та розрахунку інтегрального індексу циркулярної економіки (рис. 1).

Концепція трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки спрямована на реалізацію державної політики, що має забезпечити повне використання потенціалу трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки та досягнення інноваційних зрушень у її структурі, послідовного наближення рівня та якості життя населення України до європейських стандартів. Практичним втіленням концепції трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки є механізм її реалізації.

Основними перевагами імплементації моделі циркулярної економіки у практичну площину можуть стати майбутні довгострокові економічні вигоди.

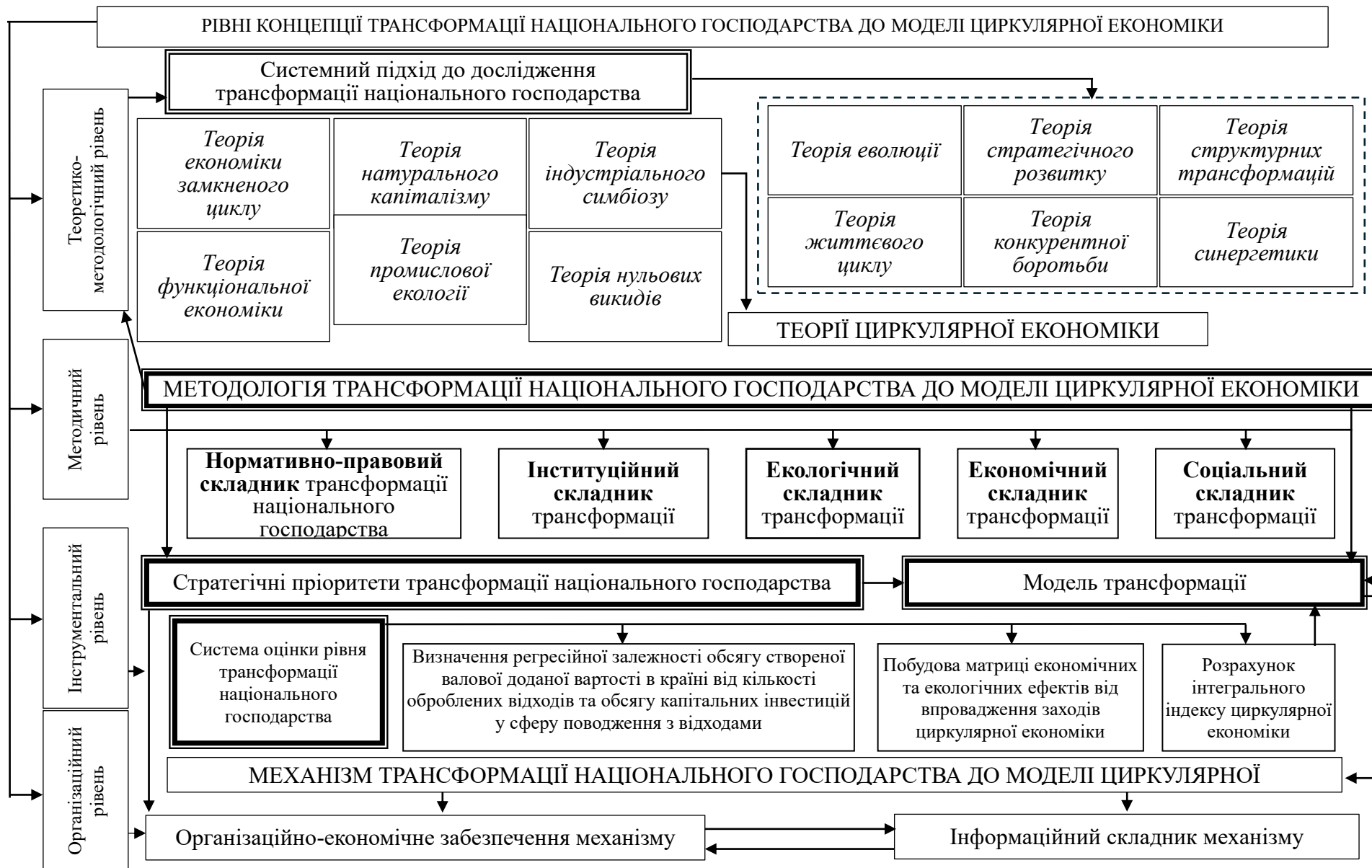

Рис. 1. Концепція трансформації національного господарства до моделі циркулярної економіки
Джерело: розроблено автором

Так, за результатами досліджень, проведеними корпорацією Accenture, у період до 2030 р. економіка замкнутого циклу у змозі забезпечити 4,5 трлн дол. додаткового обсягу виробництва завдяки створенню робочих місць і інновацій [1].

Економіка замкнутого циклу є системою виробничих відносин із зниженим (оптимальним) використанням ресурсів, що формує передумови цінової конкурентоспроможності, повторного використання матеріалів, технічних сервісів, що надає можливості економії 70 % ресурсів. Розвиток циркулярної економіки має потужність створення у світовому виробництві 6 млн додаткових робочих місць [16]. Аналіз останніх тенденцій циркулярності дав змогу автору визначити, що циркулярна економіка – один з ключових елементів сталого розвитку у глобальному соціально-економічному й екологічному масштабі, що є стратегічною ціллю та вимогою сучасного суспільства. Бізнес-моделі розвитку, які виникають на засадах економіки замкнутого циклу, мають сприяти виникненню довгострокових сталих відносин між виробниками та споживачами, допомагають моделювати споживчу поведінку та отримувати на цій основі стратегічні конкурентні переваги у балансі із потребами та інтересами суспільного розвитку. Іншими додатковими бонусами для бізнесу, на нашу думку, постають підвищення рівня інноваційної активності та економічного зростання [23; 13].

LaDeau [24], оцінюючи поточну ситуацію та можливості реалізації закритої економіки, зазначає наявність певних недоліків та перешкод на сучасному етапі трансформації:

- Певні суперечності наявні в нормативно-правовій базі, що регулює процес переходу до принципу регулювання циркулярної економіки в країнах світу.

- Низька поінформованість значної кількості споживачів про сучасні екологічні проблеми та соціальні пріоритети.

- Потреба в технічних і практичних навичках робочої сили в економіці замкнутого циклу, що розвивається в розвинених країнах.

- Існування великої кількості промислових і побутових відходів, які важко трансформувати та переробити, що накопичилися у значних масштабах у всьому світі.

Великий внесок у зміну клімату робить глобальна продовольча система. Це означає викиди CO₂, збільшення тиску землекористування та споживання великої кількості води й енергії. У ЄС на продовольчу систему припадає приблизно 30 % викидів парникових газів, але внесок кожної країни коливається від 25 до 42 % [12]. До негативного впливу галузі на навколишнє середовище додають великі втрати вздовж ланцюга постачання харчових продуктів. За даними ЮНЕП, майже 17 % їжі втрачається в усьому світі, водночас обсяг харчових відходів на душу населення у Європі характеризується найбільш високим рівнем у світі – 280 кг/рік.

Отже, харчові відходи наразі становлять серйозну загрозу для стійкості глобальних продовольчих систем і вирішення проблем продовольчої безпеки, а закриті продовольчі системи пропонують нові можливості та мають потенціал принести значні економічні та соціальні вигоди.

Фонд МакАртур надає оцінку, згідно з якою створення повністю замкнутої продовольчої системи може забезпечити економічну вигоду у розмірі 2,7 трлн дол. США до 2050 р., водночас буде відбуватися додаткова економія 4,3 млрд тонн викидів CO₂ і 39,3 млрд куб. ресурсів прісної води [6]. Пов'язані з цим бонуси надходять у вигляді зниження витрат на медичне обслуговування, лікування та профілактику захворювань, пов'язаних із використанням хімічних речовин у виробництві харчових продуктів.

Вивчення світового досвіду дало змогу обґрунтувати власні пропозиції щодо проєктування харчових виробництв для створення моделі закритої економіки України:

- 1) вибір компонентів з низьким впливом на навколишнє середовище (наприклад, заміна компонентів тваринного походження на рослинні);

- 2) диверсифікація інгредієнтів для стимулювання генетичного різноманіття та підвищення потенціалу стійкості;
- 3) оброблення сировини, яка зазвичай є відходами;
- 4) широке використання відновлюваних компонентів (сприяє здоровому способу життя, збереженню біорізноманіття та покращенню води й повітря).

Прикладами таких заходів на практиці є заміна сої та інших екологічно небезпечних джерел протеїну продуктами промислової переробки у виробництві зерна та кормів. Харчові відходи можна використовувати як добриво, корм для тварин або компост для відновлення родючості сільськогосподарських угідь. Щоб принципи циркулярної економіки були успішно реалізовані на практиці, мають існувати ефективні стимули та вигоди для економіки. Бізнес-моделі циклічної економіки базуються на ключових R-засадах і вимагають виконання таких основних правил:

- 1) сировина і матеріальні джерела повинні формуватися в межах економіки (система виробничо-економічних відносин);
- 2) створення цінності продуктів (товарів, послуг) для клієнтів має базуватися на наявній економічній вартості;
- 3) розширення можливостей участі в бізнесі на основі спільних інтересів виробників, партнерів і споживачів.

В умовах переходу на економічні принципи можливі різні архетипи організацій закритої бізнес-моделі.

Перший тип: координація циклічних ланцюгів створення вартості за допомогою даних – розробка продукту від переробки до повторного використання.

Другий тип: круговий дизайн продукту – проектування продукції (робіт, послуг) з максимальним терміном корисного використання та повернення відходів у виробничу систему.

Третій тип: повторне використання, спільний доступ, ремонт – створюйте довговічні товари з перероблених і повторно використаних елементів, які є компонентами інших бізнес-моделей.

Четвертий тип: відновлення та зворотна логістика – завершує життєвий цикл матеріалів, створюючи продукти, які можна переробляти, повторно використовувати та перепродавати.

П'ятий тип: сортування та попередня обробка – пошук альтернативних значень для частин, з яких складається весь продукт.

Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) виділяє п'ять основних моделей циркулярної економіки, які наведено на рис. 2.

Різні моделі організації циклічних бізнес-моделей характеризуються відповідними механізмами управління та їх інструментами. Однак основним результатом закритих бізнес-моделей є створення більшої вартості, ніж у традиційних лінійних моделей організації економічних відносин. Одним із найефективніших інструментів кругових бізнес-моделей є ланцюг створення вартості.

Завдяки роботі механізмів ланцюга вартості можна організувати замкнуті цикли в певних видах економічної діяльності [5; 7]. Створення та просування бізнес-моделей замкнутого циклу зараз отримує все більшу підтримку в усьому світі як з боку державних установ, так і з боку ключових соціально-економічних установ.

Тому Всесвітній економічний форум створив «Scale 3600», простий у доступі посібник, який допоможе вам масштабувати свої рішення та створювати циклічні бізнес-проекти і ланцюжки [20]. Інновації, без яких неможлива реалізація проєктів циркулярної економіки, акумулюються у межах цифрових платформ і хабів за одночасним створенням профільних товариств і партнерств, які допомагають розвивати бізнес-моделі замкнутого типу (наприклад, безкоштовний доступний інноваційний хаб UpLink). Цифрова доступність та прозорість сьогодні постає ключовою умовою створення сталих ланцюгів вартості на засадах циркулярних процесів.

Рис.2. Моделі циркулярної економіки

Джерело: складено автором

Водночас перехід на принципи циркулярної економіки несе в собі певні ризики, серед яких: екологічні (незаконне використання первинних і вторинних ресурсів); економічні (підвищення собівартості продукції та зниження ефективності); соціальні (соціальна нерівність, корупція) [5].

Запропоновані організаційні форми бізнес-моделей економіки замкнутого типу, на відміну від моделей, що розглядають N. Bocken, F. Boons, B. Baldassarre [3], мають широкий спектр варіантів реалізації за допомогою використання цифрових платформ. У найближчому майбутньому цифровізація стане важливим інструментом, який сприятиме формуванню ланцюгів доданої вартості та їх логістиці. Використання системи лізингу та оренди вживаних продуктів уможливить забезпечення продовження фази ланцюга створення вартості продукту.

Розробки J. Ferreira та M. Dabic [11] розглядають гарантії післяпродажного обслуговування як можливу форму продовження життєвого циклу продукту. Дотримуючись такого підходу, ми вважаємо корисним зосередитися на організації технічного обслуговування товарів за допомогою ремонту товарів, відновлення корисної споживчої власності та зобов'язання соціально відповідального маркетингу. Принципово новою фазою ланцюгів створення цінностей є елемент зворотної логістики, яка відсутня у запропонованих раніше моделях A. Jablonski, M. Marian [15]. У дослідженнях N. Calvo, O. Villarreal [4] бізнес-моделі класифікуються на основі їх матеріально-енергетичної продуктивності, що приводить до різних результатів на виході процесу.

Відповідно до методичного підходу авторів, організаційна форма його реалізації передбачає економію ресурсів та енергії під час визначення етапів виробничо-збутового ланцюга створення вартості. На відміну від форм прояву циркулярної економіки, які згадуються у наукових роботах Н. І. Горбаль, І. В. Пліш [14], авторський підхід враховує не лише інструменти захисту навколишнього середовища (повторне використання сировини та матеріалів, продовження життєвих циклів продукції), а й ресурсозбереження, що є основою економіки замкнутого циклу. Концептуальна схема запропонованої моделі замкнутої економіки може слугувати методологічною основою практичної реалізації організаційної форми бізнес-моделі R-економі, запропонованих

І. Л. Татомир, Л. Г. Квасній [10], оскільки вона орієнтована на створення довгострокових цінностей та має стратегічний характер. Для забезпечення інтересів бізнесу концептуальна модель, на відміну від запропонованих М. В. Рудою, Я. В. Миркою [19], основну увагу зосереджує на отриманні стратегічної конкурентної переваги, якою, зрештою, є результатом закритої економіки. Модель також враховує дизайн компонентів R-управління, включно з кодифікацією всіх принципів циркулярної економіки.

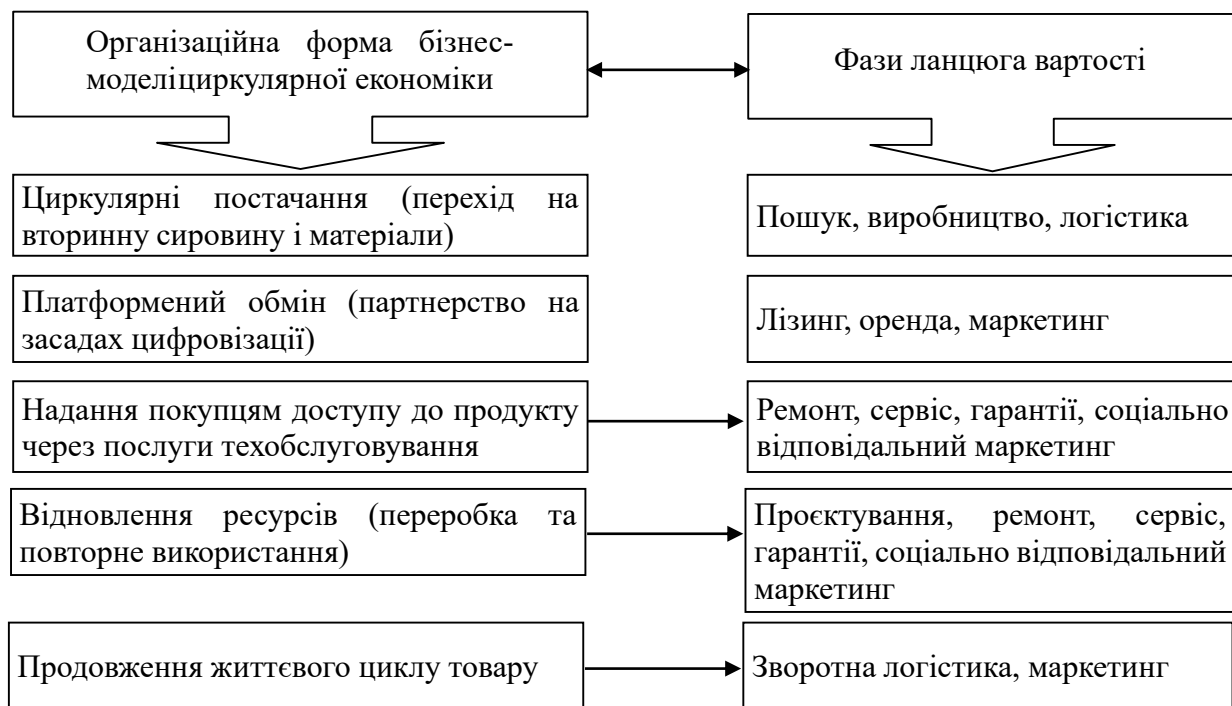

Рис. 3. Організаційні форми бізнес-моделей замкнутого циклу
Джерело: авторська розробка

Для успішного впровадження запропонованої моделі замкнутого циклу в реальну діяльність підприємства необхідно визначити реальні переваги та перспективи, які будуть ефективно мотивувати трансформацію економічної діяльності в напрямі переходу до принципів циркулярної економіки. Вважаємо, що ці переваги бізнесу зі стратегічного погляду включають:

- зниження витрат завдяки повторному використанню матеріалів;
- підвищення корисності ресурсів завдяки подвійному використанню;
- дослідження нових ринків та залучення нових клієнтів;
- підвищення лояльності покупців і споживачів;
- більш гнучкі механізми реагування та задоволення потреб споживачів;
- підвищення рівня безпеки та стабільності свого ланцюжка поставок;
- доступ до інновацій на основі використання спеціалізованих цифрових платформ;
- доступ до фінансів для розвитку циркулярної економіки через державні програми, розширення практики фінансового партнерства;
- створення іміджевого капіталу, цінності для вашого бренду та вашого бізнесу загалом.

Важливим аспектом досягнення циркулярної економіки є навчання, моніторинг прогресу та надання інформації, а також розробка концепцій, методологій і моделей, необхідних для розробки гнучкої політики та досягнення цієї мети. Також потрібні

проривні інновації і технології, без яких перехід до низьковуглецевої циркулярної економіки буде неможливим [2; 8; 9].

Компанії розвивають інтегровані ланцюжки поставок, які дозволяють ефективніше використовувати ресурси та створювати нові ринки. Цій системній зміні сприяють інноваційні інформаційно-комунікаційні технології та соціальні зміни. Організатори екосистем зазвичай підходять до цієї мети у два етапи: оцінка готовності екосистеми та її трансформація (рис. 4).

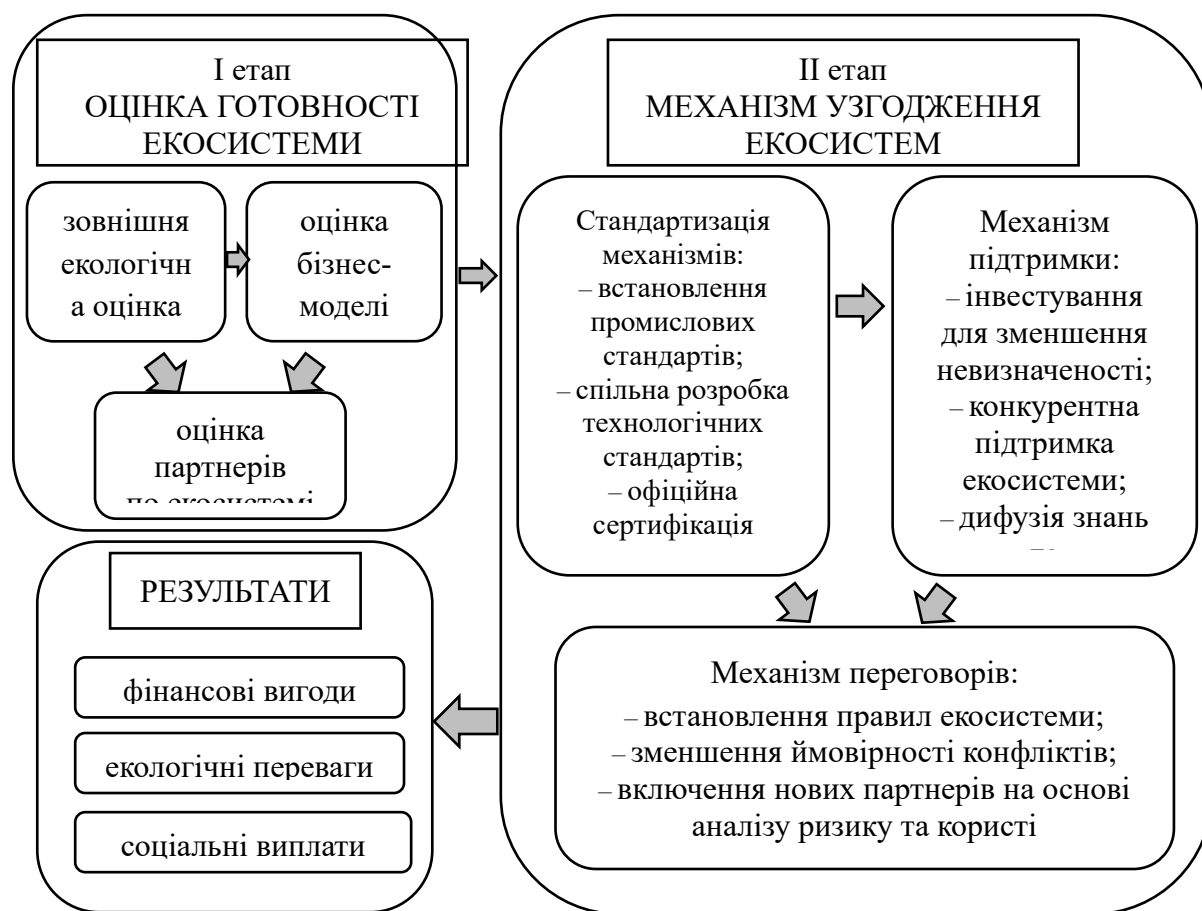

Рис. 4. Технологічна модель трансформації виробничих екосистем у циркулярну економіку

Джерело: авторська розробка

На кожному етапі виробляються специфічні взаємодоповнюючі механізми досягнення мети. Оцінка готовності екосистеми є важливою відправною точкою для розуміння процесу трансформації, який повинні пройти виробничі компанії та їх партнери по екосистемі для переходу до парадигми циклічної економіки. Оцінка готовності є фундаментальним кроком, щоб дати можливість лідерам бізнесу реагувати на зовнішню інформацію, визначити нові бізнес-можливості, пов'язані з економікою замкнутого циклу, і зрозуміти свою здатність скористатися цими можливостями.

Готовність виробничої компанії до циркулярної економіки оцінюється за такими ключовими параметрами: наявні тенденції, які прямо чи опосередковано впливають на бізнес-потенціал екосистеми; потенційний вплив трансформаційних заходів на наявний бізнес; оцінка потенційних бізнес-моделей; оцініть можливості та цілі партнера по екосистемі.

Глобальний досвід показує, що великі виробничі компанії здійснюють трансформацію екосистеми за допомогою кількох механізмів. Зокрема, йдеться про обмеження початкових інвестиційних витрат, пов'язаних із циркулярною економікою [9]. Це викликано як відсутністю вільних обігових коштів чи інших фінансових ресурсів для інвестування в циркулярну модель бізнесу, так і високою

невизначеністю цієї парадигми. Виходом із ситуації в такому випадку може стати активне інвестування організаторами екосистеми в ІТ-інфраструктуру, що дає змогу їм стимулювати стейкхолдерів до участі у трансформаціях. Інший механізм полягає в підтримуванні розробок інноваційних процедур та процесів партнерами: використання оцифрування для надання послуг, розвиток компетенцій, управління портфелями, налаштування компонентів продуктів і послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформаційні бізнес-моделі циркулярної економіки

Бізнес-модель	Особливості впровадження
Циклічне постачання	використання біоматеріалів, здатних до саморозкладання; укладання договорів із постачальниками екосировини на повернення відходів для подальшої переробки
Переробка ресурсів	компостування, анаеробне зброджування у виробництві добрив і відновлювальної енергії; переробка продукції, непридатної для повторного використання; розбудова інфраструктури збирання, сортування і перероблення відходів
Обмінні платформи	продовження життєвого циклу продукції; скорочення обсягів виробництва продукції, що не підлягає вторинній переробці
Продовження життєвого циклу продукції	наявність потужностей для відновлення на підприємствах первинного виробництва; внутрішньодержавне інвестування в нові технології; прямі іноземні інвестиції та імпорт технологій; взаємодія бізнесу і наукових центрів
Продукт як послуга	пропозиція пакетних послуг, що включають післяпродажне обслуговування; відповідальність виробника за утилізацію продукції після завершення життєвого циклу; формування замкнених ланцюжків поставок

Такі заходи сприяють вирівнюванню стимулів та швидкій адаптації циркулярних бізнес-моделей [18].

Відносини великих виробничих підприємств з екосистемою проявляють певну схильність до виникнення конфліктів. Вирішення цієї проблеми лежить у площині реляційної взаємозалежності між партнерами екосистеми. Наприклад, задіяна у телекомунікаційній галузі компанія, пропонуючи на ринку бізнес-модель на основі використання власного потенціалу, має узгоджувати її з замовниками і споживачами.

Відповідні пропозиції мають у собі значні економічні та екологічні переваги, оскільки дають змогу зекономити на витратах на обладнання, термін служби якого мав збільшуватись завдяки кращому обслуговуванню. Однак, оскільки нова бізнес-модель має суттєві ознаки ризикованості і є не до кінця функціонально зрозумілою для обох сторін, вони мають домовлятися щодо розподілу ризиків і доходів, що створює стимули до взаємозалежності.

З іншого боку, невеликі за розміром підприємства в наявних бізнес-екосистемах зазвичай вагаються вкладати значні кошти в пропозиції циркулярної економіки через високі початкові інвестиції і значну невизначеність їх рентабельності. Отже, заохочення інвестування з боку лідерів екосистем може полягати в наданні статусу ексклюзивності чи інших економічних преференцій таким підприємствам. Відповідні угоди здатні впливати на взаємну залежність, завдяки якій усі задіяні підприємства отримують чіткий розподіл ролей і спільні вигоди.

Бізнес-модель та оцінки екосистемних партнерів доповнюють зовнішню оцінку екосистеми, оскільки вони надають інформацію про готовність організатора екосистеми та партнерів до трансформації. У сукупності всі три оцінки встановлюють розрив між

прагненнями циркулярної економіки та можливостями екосистеми для досягнення цих прагнень. Розрив відображає можливості та ресурси, які відсутні в екосистемі, та процеси управління екосистемою, які були б необхідні для переходу екосистеми до парадигми циркулярної економіки. Зокрема, оцінка готовності екосистем рідко є лінійним процесом.

Після усунення прогалин виробничі компанії беруть участь у трансформації екосистем. На цьому етапі ми виділили три механізми, які спільно рухають екосистему до встановлення її цілей циркулярної економіки. Механізми стандартизації використовуються для визначення та легітимізації цілей для партнерів екосистеми. Організатори встановлюють загальні стандарти, за якими оцінюватиметься екосистема (наприклад, витрати життєвого циклу на обладнання та його використання), розробляють конкретні стандарти з обраними партнерами по екосистемі (наприклад, стандарти на конструкцію двигуна) та накладають певні стандарти на більш широкий набір партнерів екосистеми, включно з потенційними новими партнерами (наприклад, якість матеріалів).

Як тільки цілі встановлюються за допомогою механізмів стандартизації, організатори екосистеми звертають свою увагу на те, щоб усі партнери мали доступ до необхідних ресурсів та можливостей для реалізації цілей. Механізми виховання є центральними у цьому процесі. Окрім вкладення внутрішніх інвестицій, організатори екосистеми несуть ранні витрати на інвестиції в інфраструктуру та полегшують інвестиції основними партнерами в екосистему, допомагаючи їм компенсувати невизначеність.

Після забезпечення можливостей стимулювання та діяльність декількох учасників екосистеми повинні бути узгоджені, оскільки вони включають стандарти циркулярної економіки у свої індивідуальні пропозиції. Організатори екосистеми досягають цієї координації, використовуючи механізми переговорів, як-от правила поступки та прийому, встановлення реляційної взаємозалежності та аналіз ризику та вигоди для включення нових партнерів. У цьому порядку механізми стандартизації, виховання та ведення переговорів направляють трансформацію з тієї точки, коли кожен партнер має цілі циркулярної економіки, які сприяють узгодженням прагнень екосистеми.

Отже, економічний цикл у моделі замкнутого циклу має ті ж фази, що й у лінійній моделі, але тут цикл не переривається. Після використання продукту відходи не утилізуються, а відправляються у спеціальні сміттєпереробні центри, де вони переробляються і стають доступними у вигляді ресурсів для подальшого виробництва товарів; або товари, які втратили свою ціннову привабливість для однієї галузі, можуть стати привабливими для іншої. Водночас довгострокові багаторазові життєві цикли важливі для циркулярної економіки, а короткострокові життєві цикли (від покупки до продажу) важливі для лінійної економіки.

Трансформація лінійної економіки в економіку замкнутого циклу вимагає максимального підвищення ефективності кожного процесу на всіх етапах життєвого циклу продукту чи послуги.

Одним з основних викликів, які постають перед менеджментом у зв'язку зі впровадженням принципів циркулярної економіки, є непередбачувані результати та наслідки трансформації бізнесу в конкурентному середовищі [17], тому зміна бізнес-моделей є основою нових підходів до управління компанією. З цього погляду компанії повинні створювати або підвищувати цінність шляхом налаштування або переналаштування нових або наявних ресурсів. Потрібне подальше дослідження питання дивергенції циркулярних бізнес-моделей за галузевими особливостями та практиками застосування інструментів адаптивного управління в контексті концептуалізації змін та структурного перерозподілу ресурсів у середовищі.

Не менш важливим є розглянути необхідність інвестицій у виробничі плани та маркетингові стратегії для підприємств з переробки. Ці інвестиції можуть сприяти

якості та безпеці перероблених продуктів, змінюючи з часом думку багатьох споживачів про те, що ці продукти нижчої якості та шкідливі для здоров'я [26].

Менеджмент відходів відіграє фундаментальну роль, особливо в розвинених країнах та країнах, що розвиваються [33].

У традиційних лінійних економічних моделях зі зростанням населення та розвитком економічної діяльності кількість відходів збільшується. Належна політика поводження з відходами зменшує негативний вплив відходів на навколишнє середовище. Дослідження категорій «сталого інвестування» та «екодружнього інвестування» є перспективними з погляду фінансування циркулярної економіки.

Ініціативи, спрямовані на залучення приватного капіталу для досягнення Цілей сталого розвитку, розробляються в різних секторах. Загальна мета ринку «зелених» облігацій – посилити роль фінансових ринків у вирішенні екологічних проблем для забезпечення сталого майбутнього.

«Зелені» облігації (green bonds) дають змогу інвесторам оцінювати та інвестувати капітал лише в екологічно стійкі проекти, чітко розмежовуючи екологічно чисті проекти для реалізації, які залучатимуть інвестиції. «Зелені» облігації можна визначити як інструмент залучення капіталу, різновид боргових цінних паперів, що засвідчує відносини позики між емітентом і власником облігації та підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений термін і виплатити дохід за облігацією, якщо не передбачено інше.

Інтеграція принципів циркулярної економіки у фінансові інструменти розвитку сталості (сталого розвитку, низьковуглецевої економіки, кліматичної нейтральності) є важливою для зелених облігацій та перехідних облігацій як частини категорії облігацій сталого розвитку, що веде до розширення можливостей переходу облігацій (ESG-облігацій), які емітуються для фінансування енергетичного і циркулярного переходу компаній.

До того ж, хоча більшість існуючих «зелених» облігацій не інтегрує принципи циркулярної економіки, тим не менш, вимога про те, щоб «зелені» облігації мали чітко визначене «використання доходів», важливе для фінансування циркулярної економіки саме тому, що «зелені» облігації здатні інтегрувати принципи циклічності у лінійну систему виробництва.

У контексті «зелених» облігацій ініціативи з просування циркулярних принципів управління відходами та використання ресурсів представляють четверту за величиною категорію «використання доходів від зелених облігацій у всьому світі». Інвестиції в циркулярну економіку можуть сприяти досягненню кількох цілей сталого розвитку (рис. 5), тому зелені фінанси та сталі фінанси можна вважати складовими циркулярного фінансування.

Досі підхід Німеччини до просування «зеленого» переходу в основному базувався на субсидіях на дослідження та розробки (НДДКР) та інвестиціях у розвиток нових ринків для екологічно чистих продуктів. Нідерланди обрали інструмент політики, який поєднує стимули та обмежувальні інструменти політики: комбінації субсидій, підвищення цін на викиди вуглецю та перегляд політики оподаткування різних видів енергії.

Прийнятий політико-економічний консенсус в обох країнах мав тенденцію до компромісу щодо коригування ринку в поєднанні з непрямыми і прямими заходами підтримки, що повинні сприяти екологізації економіки.

Деякі країни, зокрема Бельгія, роблять ставку на повномасштабну трансформацію своєї промисловості, і єдиний її великий виробник сталі отримає значну державну підтримку для модернізації своїх виробничих потужностей.

У багатьох європейських країнах риторика зміщується: від сприйняття клімату як тягара, виклику та небезпеки до просування ідеї про переваги, які можна набутися, отримавши статус лідера «зеленого» переходу. ЄС уже визнав, що економічний підхід,

згідно з яким приватні інвестиції визначають напрям розвитку без втручання в те, що, як і, власне, навіщо компанії виробляють, втрачає актуальність. Ось чому країни потребують чіткого та всебічного розуміння галузевих цілей щодо зміни клімату, переведення їх у відповідні правові інструменти та інтегрування цих цілей у процеси прийняття економічних рішень.

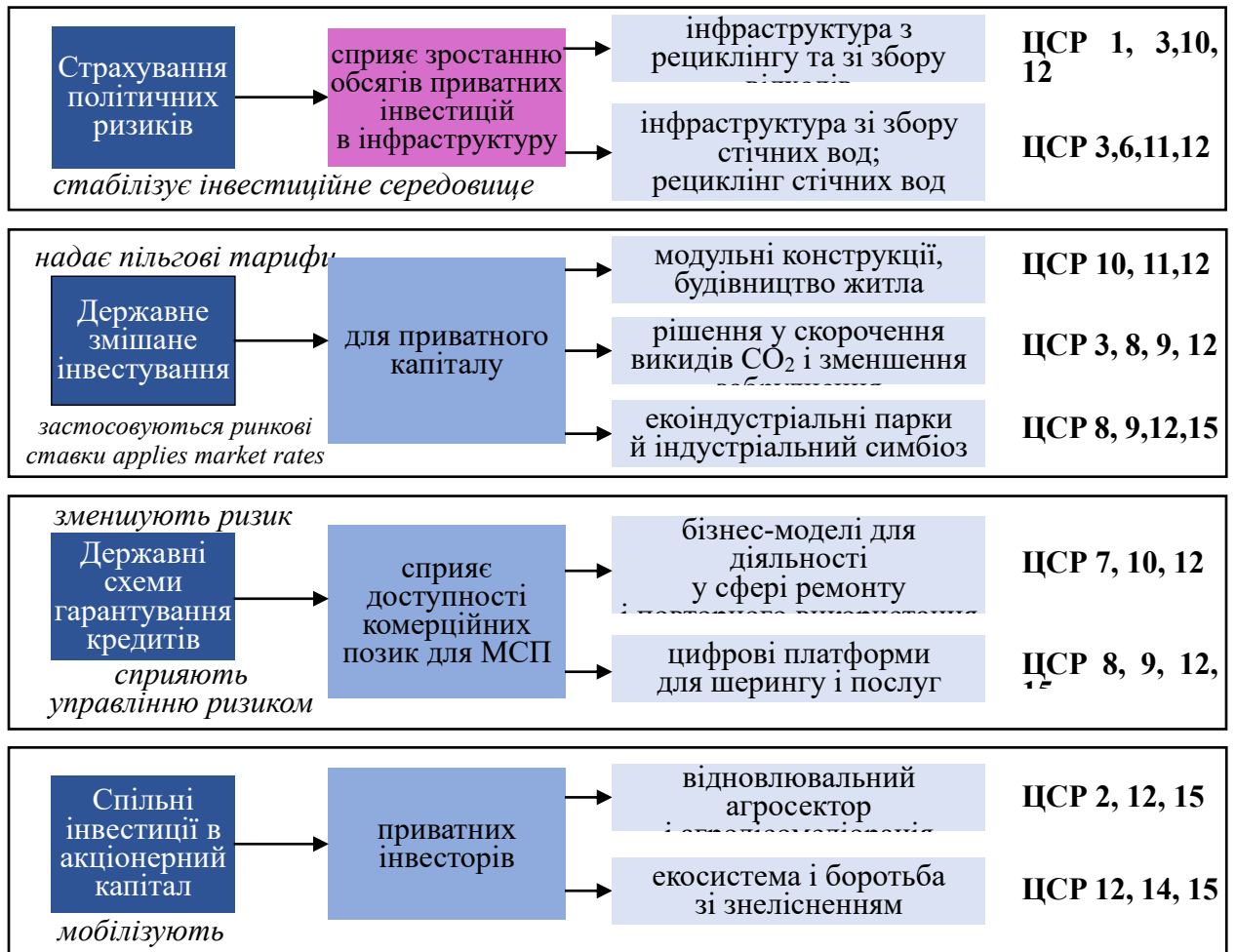

Рис. 5. Інвестиції в економіку замкненого циклу як фінансовий інструмент сприяння досягненню Цілей сталого розвитку
Джерело: складено автором на основі [34]

Створення нових ринків з одночасним поступовим закриттям наявних потребує розробки прозорих правил гри, а саме затвердження інструментів субсидування, оподаткування, дозвільних процедур, надання грантів на НДДКР, а також розробки нових інфраструктурних рішень і національних механізмів фінансування. Уряди, а не «стихийні» ринки, повинні мати повноваження регулювати механізми ціноутворення, розробляти принципи залучення інвестицій і застосовувати єдині правила для регулювання економічної діяльності [38].

Водночас фінансування циркулярної економіки сталими інвесторами все ще перебуває в зародковому стані. Циркулярна економіка стимулюватиме трансформацію міжнародного фінансового сектору та започаткує розвиток нових видів фінансових активів, як-от: зелені фінанси; сталі фінанси; фінанси для розвитку біоекономіки; фінанси для енергетичного переходу; фінанси для циркулярного переходу; кліматичні інвестиції; низьковуглецеві інвестиції; інвестиції в розвиток альтернативної енергетики; екодружні інвестиції.

Категорія «зелені фінанси» була вперше використана Річардом Сандером у 1992 р., але до сьогодні не існує єдиного визначення цього терміна. Вчені по-різному

трактують «зелені» фінанси: як кошти, спрямовані на досягнення економічного зростання за одночасного скорочення викидів забруднюючих речовин і парникових газів, мінімізації відходів і підвищення ефективності використання природних ресурсів [36]; як фінансові продукти та послуги, які можна використовувати для сприяння зеленим інвестиціям і просування низьковуглецевих технологій, проєктів, галузей і компаній [30]; як політичний та інституційний механізм для залучення приватних інвестицій у зелені галузі, зокрема кредитування, фонди прямих інвестицій, облігації, акції, страхування тощо [29]. На нашу думку, найбільш вдале визначення терміна «зелені фінанси» дає М. Карлін, який визначає «зелені» фінанси важливим елементом фінансово-економічного регулювання, що створює умови для сталого розвитку і виступає необхідним складником фінансово-економічного регулювання природокористування на всіх рівнях. Отже, визначення «зелених фінансів» включає широкий спектр фінансових відносин, інструментів і засобів, спрямованих на екологічно орієнтовані технології, проєкти підприємств різних форм власності.

Сталі фінанси, або фінанси сталого розвитку – це економічні відносини, що виникають у процесі діяльності суб'єктів господарювання, які керуються принципами КСВ, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів і спрямовані на побудову стійкої у довгостроковому періоді економічної, екологічної і соціальної вартості, яка враховує фінансові ризики та позитивні соціальні ефекти з використанням конкретних фінансових моделей, методів, продуктів та інструментів [35].

Прямий зв'язок із циркулярною економікою передається самою концепцією CBDCs, що визначається метою, яку потрібно досягти [37; 39], запровадивши цифрову валюту, та концепцією здійснюваного впливу на транзакції в циркулярну економіку. Зазвичай CBDCs розробляються для досягнення цілей, як-от ефективність платежів, фінансова стабільність чи фінансова доступність [31]. Це означає, що в контексті економіки замкненого циклу CBDCs можуть пропонувати звільнення від транзакційних витрат для транзакцій, спрямованих на діяльність зі зменшення відходів або повторного використання відходів, як своєрідний податковий стимул, що дає змогу більш циркулярним компаніям використовувати цифрові валюти.

Цей тип CBDCs може не тільки заохочувати бізнес із замкненим циклом, але й обмежувати використання CBDCs для транзакцій з лінійною економікою. Такий CBDC може бути розроблений для встановлення високих податків на транзакції в лінійній економіці та перешкоджання її розвитку.

Зобов'язання інституційних та інших інвесторів перерозподілити частину свого капіталу на стійкі інвестиції ще більше стимулюватиме попит на можливості сталого фінансування. В усьому світі керуючі активами, страхові компанії, компанії перестрахування, пенсійні фонди та банки публічно заявляють про свій намір перерозподілити значну частину своїх інвестиційних портфелів у стійкі інвестиції. Це також стосується деяких ініціатив, спрямованих на покращення показників стійкості компаній в інвестиційних портфелях. Наприклад, інвестиційна ініціатива Climate Action 100+ від Цільової групи з розкриття фінансової інформації спрямована на заохочення 100 найбільших компаній з обсягу викидів на зменшення викидів парникових газів, зокрема шляхом адаптації циркулярних бізнес-моделей.

Щоб відповідати стандартам сталого розвитку, деякі великі страхові компанії прагнуть вилучити вуглеводобувні проєкти зі своїх портфелів до 2040 р. Не можна виключати, що інші страхові компанії та постачальники фінансових продуктів і послуг можуть наслідувати цей приклад.

Майбутнє використання викопного палива призведе до подальшого забруднення навколишнього середовища та глобального потепління через викиди парникових газів у короткостроковій перспективі внаслідок підвищення екологічних податків. Деталі

фінансування розвитку циркулярної економіки залежать від деталей вибору внутрішніх чи зовнішніх джерел фінансування циркулярних практик.

Щоб працювати в економіці замкненого циклу, компанії покладаються на внутрішнє фінансування для уникнення довготривалого відкриття кредитної лінії і бюрократичних процесів, пов'язаних із державними позиками.

Компанії, які сприяють розвитку циркулярної економіки та працюють за принципами міжгалузевої співпраці, віддають перевагу внутрішнім джерелам фінансування через громіздкі процедури отримання державних коштів, які зазвичай не спрямовані на комерціалізацію технологій.

Коли справа доходить до приватних позик від фінансових установ, здається, що існує кілька варіантів саме для замкненої циркулярної економіки. За окремими винятками, фінансові установи ще не надавали кредитування, яке враховує циркулярні бізнес-моделі і циркулярні види діяльності та послуг, особливо для малих і середніх підприємств (МСП), які покладаються на банки як на своє основне джерело фінансування.

Розробка моделей звітності та цільових фінансових продуктів, зокрема зелених фінансів, сталих фінансів, фінансів для розвитку біоекономіки, фінансів для циркулярного переходу, кліматичних інвестицій, вуглецевих інвестицій, інвестицій у розвиток альтернативної енергетики, екодружних інвестицій, сприятиме реалізації концепцій сталого розвитку та циркулярності в роботі фінансового сектору.

Особливий інтерес становить розвиток зелених цифрових фінансів, зокрема на основі CBDC. До того ж, хоча донедавна увага до сталого фінансування була обмежена нішевими гравцями, тепер питання сталого розвитку все більше інтегруються в діяльність корпорацій, фінансових компаній і регуляторів міжнародних ринків капіталу.

Традиційними джерелами фінансування природоохоронних заходів є кошти державного та місцевих бюджетів, екологічних і страхових фондів усіх рівнів, власні кошти підприємств, установ та організацій, а також кошти міжнародних фінансових організацій.

Перелік джерел «зеленого» фінансування в розвинених країнах розширився за останнє десятиліття, враховуючи екологічні кредити, екологічні облігації, інвестиційні трасти зеленої інфраструктури тощо.

Екологічні облігації є найперспективнішим засобом фінансування розвитку низьковуглецевих технологій і проєктів, які знижують кліматичні ризики в економіці. Ці облігації використовуються для залучення фінансування для проєктів розвитку відновлюваної енергетики, енергоефективності та екологічного транспорту.

Незважаючи на різноманіття джерел фінансування, екологічні податки залишаються ефективним інструментом протидії негативним змінам навколишнього середовища в більшості розвинених країн світу. Активний розвиток екологічного оподаткування розпочався наприкінці ХХ ст., коли суспільство зіткнулося з викликами, пов'язаними з загостренням глобальних екологічних проблем: поширенням забруднення навколишнього середовища та його значним впливом на здоров'я населення, стан екосистем, виробничий потенціал і зміну клімату.

Сучасна економічна теорія в парадигмі екологічного оподаткування виділяє три основні підходи: теорію «подвійних дивідендів», гіпотезу Портера та «зелений парадокс».

Теорія «подвійних дивідендів» передбачає використання екологічно чистих видів транспорту та безвідходних технологій, що дає змогу досягти подвійного ефекту: чисте довкілля та відсутність витрат на його очищення.

Згідно з гіпотезою Портера, за допомогою екологічних податків держава може стимулювати інноваційний розвиток економіки.

Теорія «зеленого парадоксу» стверджує, що бажання скоротити використання викопного палива в майбутньому завдяки підвищенню екологічних податків призведе до

збільшення забруднення та глобального потепління через викиди парникових газів у короткостроковій перспективі [27]. Це дуже ефективно в розвинених країнах. Особливо в країнах ЄС економічні інструменти (зокрема податкова політика) стали засобом досягнення екологічних цілей.

Деякі країни Європейського співтовариства застосовують «податкові штрафи» або інвестиційну політику до екологічних проєктів. Найефективнішою є система екологічного оподаткування країн Балтії, основою якої є підвищення ефективності та захист природних ресурсів.

Зараз у світі існує приблизно 500 видів екологічних податків, і їх цілі та наслідки сильно відрізняються у різних країнах.

Держави-члени Європейського співтовариства, Організація розвитку економічних співтовариств і Міжнародне енергетичне агентство виділяють екологічні податки, базою оподаткування яких є фізична одиниця або її еквівалент (умовна одиниця), що зумовлює доведене навантаження на навколишнє природне середовище [28]. Загальноприйнятою класифікацією в ЄС, ОЕСР та МЕА є класифікація екологічних податків за типом об'єкта оподаткування на такі групи: енергетичний податок (ЕТ – Energy Tax), транспортний податок (ТТ – transport tax), екологічний податок (РТ – податок на забруднення) та податок на ресурси (РТ – податок на ресурси). Транспортні та енергетичні податки є найпоширенішими в європейських країнах, водночас податки на енергію становлять 72 % від загального обсягу екологічних податків у ЄС, а транспортні видатки – 23 % [32].

Енергетичні податки включають: акцизи на енергоресурси (бензин, паливо дизельне, паливо рідке, газ природний, вугілля, електроенергія). Енергетичні податки мають короткостроковий і довгостроковий вплив, тобто зменшують енергоспоживання та впливають на поведінку економічних агентів на автомобільному ринку (віддають перевагу транспортним засобам з меншим енергоспоживанням, скорочують тривалість приватних подорожей тощо).

Транспортні податки також є засобом скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферу, хоча вони менш ефективні, ніж податки на енергетику. Серед них податки, пов'язані з володінням і користуванням автомобілями та іншими транспортними засобами; податки на транспортні послуги, які відповідають загальному визначенню екологічних податків; податки, що сплачуються одноразово, пов'язані з імпортом або продажем транспортних засобів; періодичні податки. Цей вид екологічного оподаткування стимулює оновлення транспортних засобів, заміну транспортних засобів на більш енергоефективні та споживання альтернативних енергоресурсів, використовуючи інструменти, як-от рівень податкового навантаження та відповідна диференціація податкових ставок за віком автомобіля й екологічними характеристиками. Ефективність зазначеного інструменту екологічного оподаткування значно підвищують податкові пільги на придбання транспортних засобів, які споживають альтернативні джерела енергії, а також пільги на переведення транспортних засобів на використання екологічно чистих видів палива.

Податок за забруднення – це податок на платежі за діяльність, пов'язану з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, викидами забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумовим забрудненням, розміщенням відходів.

Платежі, пов'язані з видобуванням або використанням природних ресурсів, є податками на ресурси. Склад екологічних податків цієї групи наразі обмежений, оскільки вплив діяльності з видобутку природних ресурсів на навколишнє природне середовище не доведено. Ця група також включає плату за ліцензії на полювання та риболовлю, які виснажують природні ресурси.

Загалом метою екологічних податків є зменшення викидів у навколишнє середовище та забезпечення мобілізації коштів до бюджетів різних рівнів і їх

спрямування на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів.

Економіка доводить, що стимулом до зменшення забруднення є оптимальний рівень екологічного оподаткування. Ставка екологічного податку вважається оптимальною, коли суб'єктам господарювання вигідніше використовувати нові технології для зменшення забруднення навколишнього середовища, ніж сплачувати екологічний податок. До того ж занадто високі ставки екологічних податків можуть призвести до ухилення від сплати платежів і призупинення економічної діяльності.

Європейські країни в основному зосереджені на оподаткуванні енергоносіїв, і саме це забезпечує їм високу результативність екологічного оподаткування.

Зокрема, у Данії ставка екологічного податку на викиди SO_2 становить 1 460 євро/т, тоді як в Україні ставка екологічного податку на викиди ще більш небезпечної сполуки сірки (SO_3) становить лише приблизно 70 євро/т. Про малу частку екологічних податків у дохідній частині українського бюджету свідчить той факт, що загальні надходження від екологічних податків у 14 разів менші від суми податків, які сплатили лише чотири найбільші виробники тютюнових виробів.

Екологічні податки стали важливим економічним інструментом екологічного регулювання в сучасному світі, що дає змогу розвинутим країнам зменшувати забруднення, спричинене їх населенням, підприємствами та організаціями, раціонально використовувати природні ресурси та акумулювати кошти у вигляді податкових надходжень на фінансування програм із поліпшення стану довкілля.

Сучасні аспекти розвитку підприємств і тенденції процесу трансформації економічного середовища, в якому працюють підприємства, зумовили необхідність пошуку нових підходів до управління інноваційними можливостями.

Апріорі розвиток інноваційного потенціалу підприємства має випереджувальний характер, тому його формування, стан і реалізацію доцільно розглядати саме через призму випереджаючого характеру. Швидкість змін, трансформації, адаптації та впровадження інноваційних продуктів і послуг приводить до прискорення систем управління на підприємствах, особливо в ключових секторах економіки. До того ж в умовах посилення процесів глобалізації та формування конкурентного середовища в реаліях національних господарських комплексів підприємства стикаються з проблемою відставання від конкурентів у використанні інноваційних продуктів, технологій і послуг. Це означає, що вітчизняним компаніям необхідно виробити позитивні за своєю суттю підходи до управління інноваційним потенціалом, здатні забезпечити належний розвиток і конкурентоспроможність.

Проблема організації своєчасного та ефективного контролю є однією з найбільш актуальних і важливих проблем реалізації процесів планування та прогнозування на підприємствах. Потенціал підприємства базується на оцінці ефективності господарської діяльності підприємства і дає змогу оцінити фактичний рівень використання можливостей підприємства та порівняти з його потенціалом. Аналіз потенціалу підприємства дає змогу виявити приховані ресурсні резерви його складників, визначити та уточнити альтернативні стратегічні напрями розвитку підприємства в прогностичному періоді.

Формування стратегічного потенціалу підприємства залежить не лише від його потенційних можливостей, а й від умов реалізації стратегічного напрямку розвитку та вирішення проблеми ресурсного забезпечення за багатьма каналами. У сучасній парадигмі стратегічний потенціал компанії базується на формуванні унікального поєднання ресурсів та спеціальних можливостей, стратегічної гнучкості управління з метою створення успішних продуктів і технологій.

Варто зазначити, що розвиток потенціалу підприємства та його потенціал є різними за змістом та динамікою поняттями, врахування яких сприяє обґрунтуванню стратегічних орієнтирів.

Потенціал – це здатність підприємства мобілізувати ресурси та компетенції для здійснення всіх видів діяльності з метою забезпечення безперервності функціонування.

Розвиток потенціалу підприємства забезпечує реалізацію обраних економічних і конкурентних стратегій і формує перспективний напрям модернізації й оновлення виробничих та бізнес-процесів в умовах економіки знань і цифровізації. Характерною рисою потенційного розвитку є те, що він формує перспективу на основі відображення минулих тенденцій, як змін, так і тенденцій продажів. Він ґрунтується на сукупності техніко-економічних і здібнісних характеристик, які накопичені як система в процесі формування діяльності, і на характеристиках, що зумовлюють її функціонування та потенціал розвитку; на визначенні здатності практично застосовувати та використовувати наявні можливості; на застосуванні оновлень та орієнтації на (майбутній) розвиток, тобто можна стверджувати, що стратегічний потенціал є основою для формування ефективної стратегії та забезпечення належного рівня розвитку підприємства.

Стратегічне управління розвитком підприємства обов'язково має враховувати інноваційні розробки, тому що інновації дають змогу компаніям розширювати межі свого впливу та завойовувати нові споживчі сегменти. Пріоритетними напрямками інноваційного розвитку є: розробка нової техніки; впровадження нових технологій і приладів; впровадження новітніх інформаційних технологій; інноваційний менеджмент; підготовка та підвищення кваліфікації працівників у сфері інноваційної діяльності [45].

У сучасній ситуації оцінка ефективності та майбутнього стану діяльності підприємства за елементами потенціалу є важливим етапом у розвитку потенціалу. Це пояснюється тим, що вимірювання потенціалу є певною передумовою для прийняття управлінських рішень під час вибору типу стратегії розвитку, забезпечення належних темпів та якості процесу розвитку, а також стабільності й інтенсивності реструктуризації та реінжинірингової трансформації.

Науковці запропонували достатню кількість розроблених систем індикаторів, які допомагають оцінити прибутковість підприємств, щоб своєчасно реагувати на зміни ситуації в циркулярній економіці, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємств, коригування сценаріїв впровадження обраної стратегії розвитку, однак специфіка реалізації особливостей циркулярної економіки не відображена.

Основою циркулярної економіки є формування нових бізнес-моделей, які зосереджені на зменшенні кількості використовуваних ресурсів, повторному використанні або впровадженні замкнених виробничих циклів (планування виробничих потреб у матеріалах) і переробки у виробництві, що дає змогу забезпечити захист навколишнього середовища та знижує первинну потребу підприємств промисловості у зовнішніх ресурсах.

Концепція циркулярної економіки базується на вторинній обробці майже всіх продуктів, що веде до подальшого повторного використання, модернізації та переробки продукції з метою забезпечення тривалого життєвого циклу й високого потенціалу конкурентоспроможності для промислових підприємств для подальшого повторного використання, модернізації, відновлення та рециклінгу [49].

Створення потенціалу підприємства та його розвиток можна представити як процес створення переліку можливостей та сценаріїв планування їх реалізації з метою досягнення необхідних темпів для відродження неотехнологій та посилення конкурентоспроможності підприємств і задоволення економічних інтересів залучених сторін. Системність характеру розвитку потенціалу підприємства обумовлює його формування і зміни, тобто процес осмисленого позиціонування потенційних компонентів має здійснюватися постійно.

У сучасних умовах для визначення рівня капіталізації компанії в межах управлінської оцінки рекомендується використовувати управління VBM з визначенням

модифікованого показника EVA, який дає змогу врахувати вплив зовнішнього середовища. Потенціал розвитку підприємства можна охарактеризувати характеристиками, які відображають як потребу, так і необхідність процесу розвитку для реалізації безпечних функцій і створення умов для реалізації стратегії:

- соціально-економічна спрямованість освіти та використання можливостей трудових ресурсів;

- наявність ресурсів за кількістю, номенклатурою, здатність технологій замінити їх більш сучасними. Задоволеність учасників економічними вигодами;

- організаційне забезпечення щодо гнучкості, можливості розділення груп під час застосування проєктного підходу в управлінні. Рівень і культура використання переваг циркулярної економіки для здійснення реінжинірингової трансформації.

Підхід до централізованого управління базується на органічному поєднанні можливостей інформаційних технологій і особливостей просторової цифрової економіки, регіональних ринків та створення багатофункціональних продуктів, а також на основі розвитку передових результатів у сфері технологій, організації та якості планування інтерфейсу, обробці нових комунікацій і можливості переходу на різні платформи інновацій для співробітників.

Варто зазначити, що в міру зближення просторової економіки циклу елементи і зв'язки системи можуть бути гармонізовані з уникненням їх антагонізму і сумісності, забезпеченням їх цілісності і створенням умов для розвитку [42].

Уточнення стратегічного напрямку потенційного розвитку компанії здійснюється такими способами: на кінець конкретного періоду певні річні підсумки або кумулятивні підсумки планових інтегральних показників забезпечують наочність діяльності; цільові значення показників наприкінці встановлених періодів за кожним напрямом та за допомогою кваліметричного моделювання дають змогу побудувати комплексний звіт для прогнозування майбутнього. Це передбачає розробку організаційної підтримки та стратегічних дій для захисту економічних інтересів зацікавлених сторін і підтримки конкурентної переваги на вибраних ринках під час змін у динаміці зовнішнього середовища. Це також стосується необхідності формування стратегічних сценаріїв на основі напрямку.

У визначенні стратегічного напрямку розвитку потенціалу компанії головним етапом є мистецтво стратегічного планування. На основі розробки стратегічного плану ми зважуємо перспективи розвитку компанії та можливі ресурси з метою оптимізації оцінки витрат на реалізацію виробничо-торговельних процесів. Це дає змогу компаніям уникнути непередбачених ситуацій, пов'язаних із зовнішнім середовищем і впливом учасників ринку.

На нашу думку, розвиток потенціалу підприємства являє собою його здатність до змін реальних можливостей з реалізації стратегії розвитку, причому основне завдання під час її вибору полягає як у забезпеченні безперервної діяльності підприємства, так і стратегічного рівня конкурентоздатності основних напрямів, і в формуванні відповідних сегментів ринку товарів та послуг, які формуються під впливом особливостей впливу ринкової кон'юнктури та не піддаються контролю з боку суб'єкта, а саме:

- рівень і ступінь державної та регіональної системи регулювання економічних процесів, можливості його диференціації та реалізація переваг індикативного планування;

- розвиненість інфраструктури й ринкових інститутів, зокрема логістичне, валютно-фінансове регулювання й контроль операційної, інвестиційної і фінансової діяльності підприємства; рівень відсоткової ставки; динаміка курсу основних валют;

- міра місткості сегментів ринку; ефективність видів каналів збуту та транспортування; рівень конкуренції і характеристики концентрації основних учасників ринку; вимогливість споживачів щодо якості товарів і сервісного навантаження;

- рівень продуктивності праці, регулярність оновлення технологічного складника потенціалу під час реалізації концепції розвитку та технологічність операційної діяльності;

- соціально-культурний рівень, регіональні особливості прийняття управлінських рішень; переваги у вирішенні екологічних проблем, якість життя і масштаб впровадження діджиталізації;

- ресурсне забезпечення та вибір системи ціноутворення, її гнучкість і адаптивність.

Варто зазначити, що вплив тенденцій розвитку підприємства на його потенціал проявляється через конкурентоспроможність та кон'юнктурний стан ринку, який обумовлює визначення пріоритетних напрямів діяльності та операційні групи, які характеризуються найбільшим статичним і динамічним попитом, а також середньозваженим ціновим кластером із певною рентабельністю та гнучкістю цін, а відповідно підвищений попит сприяє розширенню збутових можливостей через визначення взаємозалежності і взаємозв'язку показників галузевих та регіональних ринків, які спираються на затверджені програми пріоритетного оновлення і розвитку.

Економіко-інформаційний простір як чинник формування передумов розвитку потенціалу має важливе значення під час побудови архітектури ефективної співпраці із складниками зовнішнього середовища на засадах партнерських відносин та збалансованого підтримання інтересів сторін (власників, контрагентів, кредиторів, інвесторів, постачальників, споживачів та ін.).

Чіткість встановлення своєї стратегічної позиції відносно основних конкурентів дасть змогу створити систему моніторингу, здатну диференційовано відображати характер і силу впливу на безпеку функціонування підприємства, уточнення конкурентної мапи відповідного сегмента.

Своєчасне та системне реагування на нові виклики в конкурентному середовищі сприяє нівелюванню нових загроз у суперечностях розвитку зовнішніх потенціалів та зміцненню адаптаційних можливостей підприємств. Отже, є сенс здійснювати стратегічне управління розвитком потенціалу підприємства, засноване на виявленні та створенні унікальних ресурсів, комбінацій і сучасних можливостей з урахуванням нових перспектив освоєння ринкового потенціалу.

У межах моделювання варто розглянути поняття комплексної системи використання вторинних ресурсів [46]. Комплексне використання вторинних ресурсів є загальноновживаною концепцією, але мало розкритою. Варто визначити вторинну систему використання ресурсів, яка складається з таких елементів:

- тверді відходи всіх видів. Розгляд окремих частин відходів (конкретних відходів), а не всіх відходів, менш ефективний з економічного та екологічного погляду;

- усі джерела твердих відходів – побутові відходи, промислові відходи, будівельні відходи та сільськогосподарські відходи (небезпечні відходи також повинні оброблятися в системі, але з дещо іншим значенням). Розгляд лише джерела відходів (упаковка, побутове сміття чи промислові відходи) є менш продуктивним, ніж дослідження джерела відходів незалежно від джерела.

Комплексна система використання вторинних ресурсів включає видалення та перевірку вторинних ресурсів і один або більше з таких компонентів:

- переробка вторинних ресурсів, що потребує належного сортування та спеціального обладнання;

- біохімічна обробка органічних матеріалів, що дає змогу нам виробляти вкрай необхідний компост і зменшувати кількість перероблених відходів;

- термічна обробка, що дає змогу зменшити кількість відходів, знизити їх хімічну активність і сприяти виробництву енергії;

- захоронення відходів, що сприяє озелененню та мінімізації забруднення і шкоди естетиці ландшафту.

Розумне використання вторинних ресурсів з екологічного погляду вимагає врахування вищезазначених факторів.

Захоронення відходів є єдиним способом, за допомогою якого можна повністю вилучити відходи з економічного циклу, оскільки переробка, компостування та спалювання вторинних матеріалів залишає залишки, які потім потрібно поховати. Поховання використовується для меліорації земель, що може призвести до викидів метану та забруднення ґрунтових вод на території.

Поєднання інших методів, окрім захоронення, дає змогу отримувати ресурси з потоків відходів та їх повторне використання, зменшуючи кількість відходів, покращуючи їх фізичну та хімічну стабільність, а також зменшуючи займані під поховання площі та потенційний вплив на навколишнє середовище.

Гнучкість. Ефективна схема означає гнучка схема. Системи змінюються з часом, їх необхідно планувати, адаптувати та керувати ними відповідно до мінливих соціальних, економічних та екологічних потреб у відповідь на місцеві умови та характеристики. Складне поєднання різних способів використання вторинних ресурсів робить систему гнучкою, з різними підходами до її подальшої долі в мінливих економічних і екологічних умовах. Наприклад, папір можна переробляти, компостувати або навіть спалювати для отримання енергії. Використовувані методи можуть змінюватися з часом, залежно від підходу до переробки паперу, компостування чи забезпечення енергією.

Орієнтація на ринок. Системи, які включають переробку, компостування або використання сміттєспалювальних установок, визнають, що ефективна переробка матеріалів і компостування або виробництво енергії залежить від ринку. Ринки можуть реагувати на ціни та співвідношення якості та кількості поставок. Керівники таких програм у співпраці з підприємствами галузі, що переробляють вторинні ресурси, беруть участь в організації (створенні) та активізації ринків збуту своєї продукції, сприяють встановленню стандартів якості. Однак ці стандарти не можуть бути жорсткими та законними, оскільки ринок та його потреби з часом змінюються. Вони є частиною якісних відносин «замовник – постачальник».

Особливістю відходів як сировини є те, що вони є антиблагом для суспільства, тому ринок відходів не працює сам по собі – немає попиту на відходи. Однак є можливість розглядати відходи як потенційний вторинний ресурс, попит на які можна оцінити. Тому ринки вторинної сировини доводиться створювати штучно різними інструментами (державними та ринковими).

Масштаб виробництва. Необхідність збалансувати кількість і якість перероблених матеріалів, компосту та енергії, а також необхідність підтримувати використовувані методи переробки та отримати вигоду від масштабу виробництва вимагає відповідної організації та інтеграції використання вторинних ресурсів. У всіх без винятку випадках реалізація таких заходів вимагає діалогу з владою. Інтеграція вимагає координації між учасниками процесу змін: урядовими установами, бізнесом і громадами. Кожен агент має власну думку, і здатність спілкуватися один з одним є ключовим елементом успішної розробки інтегрованої вторинної системи використання ресурсів (далі – ICBVR).

Процес примушування агентів до впровадження системних змін потребує первинного джерела або набору мотиваційних факторів. Загальновизнаними рушійними силами є:

- економічні фактори (як-от ринкові механізми та потреби клієнтів);
- політика (влада);
- соціокультурні (очікування суспільства);
- технологія (сучасне обладнання чи автоматизація).

Перелічені елементи зазвичай використовуються в комбінації, що створює перспективу системності, а отже, – величезний поштовх до змін.

На додаток до конкретної політики, обізнаність громадськості та участь громади є ключовими елементами підходу ICBVR, який має такі характеристики:

- кооперативна біржа для розробки міжрегіональних стратегій використання вторинних ресурсів, зелених технологій, наявності трудових ресурсів та інформації;
- виявлення зацікавлених сторін і залучення їх до процесу є важливим аспектом впровадження комплексного підходу до систем використання вторинних ресурсів.

Типовими зацікавленими сторонами в цьому процесі є:

- уряд;
- інвестор (державна чи приватна компанія);
- керівники державного та приватного секторів;
- користувачі, які представляють спільноту чи громадську організацію.

Економіст Дж. Елкінгтон додає до вищесказаного:

- потенційних зацікавлених сторін (галузеві асоціації, професійні та наукові товариства, громадські та екологічні організації);
- непрямі зацікавлені сторони (біосфера планети, населення світу, майбутні покоління).

Однак остаточною відповідальність за цей процес лежить на урядах, оскільки лише вони можуть забезпечити максимальний потенціал для будь-яких змін. Щодо операційної діяльності, Програма ООН з навколишнього середовища у 2000 р. порушила проблему юрисдикції та обов'язків кожного агента в ІСВВР.

В Організації Об'єднаних Націй інтеграція розглядається як процес, у якому беруть участь кілька різних експертів з різних організацій, які співпрацюють, а не одна організація, яка створює весь процес.

У наступній публікації у 2002 р. Організація Об'єднаних Націй розглянула можливість прийняття стратегій ІСВВР із використанням екологічно чистих технологій для підвищення ефективності ІСВВР. Ця стратегія описує загальну структуру співпраці між урядами та партнерськими організаціями в контексті зростаючої проблеми відходів. Цей підхід «допомагає керівникам вищого рівня та міським менеджерам визначити відповідні заходи та методи, які можна прийняти й застосувати до конкретних видів використання вторинних ресурсів і загалом» [54].

Сучасні методи використання вторинних ресурсів базуються на широко прийнятій «ієрархії пріоритетів використання», тобто первинно доступних методах використання вторинних ресурсів.

Сьогодні існує багато різних типів ієрархій, але всі вони схожі. Багато програм відображають ієрархію використання вторинних ресурсів твердих відходів, визначену так (у порядку пріоритету): зменшення кількості відходів; переробка відходів; відновлення ресурсів (включно з обробкою твердих відходів, компостуванням та виробництвом енергії); захоронення.

Ієрархія починається з рівня скорочення кількості відходів у джерела. Це означає мінімізацію загальної кількості відходів і зменшення їх шкідливих властивостей, як-от токсичність. Цього можна досягти, заохочуючи виробників і споживачів переходити на продукти та упаковку, які створюють менше відходів.

Інший спосіб вирішення проблеми (і ще один рівень ієрархії) – повторне використання («переробка») відходів. Це дає змогу максимально використовувати сировину та матеріали і зменшити кількість відходів виробництва та споживання, які потрапляють на звалища та сміттєспалювальні заводи.

Третій рівень – це відновлення ресурсів, або «рекуперація». Це включає методи зменшення відходів, як-от переробка матеріалів, зокрема органічне компостування, переплавлення скла, металів, пластмас та інші форми відновлення матеріалів і виробництва енергії.

Спалювання відходів не тільки зменшує кількість відходів, які потрапляють на звалища, але також може використовуватися для виробництва електроенергії. Сучасні сміттєспалювальні заводи оснащені системами очищення викидів і генераторами, які можна поєднувати з іншими методами. Важливо чітко розрізняти терміни «рециклінг» та «рекуперація».

Рециклінг означає повернення відходів у той самий технологічний процес, у якому вони були створені, водночас рекуперація стосується використання відходів в інших технологічних процесах або виробництві енергії.

Четвертий етап – захоронення на полігонах – необхідний для відходів, які непридатні для подальшої переробки, є вогнетривкими або горять з виділенням токсичних речовин. Захоронення передбачає ізоляцію відходів, які більше ніколи не будуть використані, у спеціальних сховищах, які запобігають потраплянню забруднень у навколишнє середовище.

Повне схвалення цієї ієрархії експертами, які займаються питаннями використання вторинних ресурсів, не залишає сумнівів щодо її цінності та актуальності. Однак у стабільності цієї ієрархії можуть бути певні коливання.

Для звичайної людини важливість простоти ієрархії суперечить потребі глибшого розуміння її меж. Ця ієрархічна структура має такі обмеження:

- відсутність наукового або технологічного потенціалу;
- можливі комбінації використання обмежені;
- рівні не відображають витрати, які враховують нестандартні обмеження (як-от малонаселені або ізольовані території).

На відміну від ієрархії бажаних методів використання вторинних ресурсів, інтегрований підхід включає переробку матеріалів, біохімічну переробку (компостування, анаеробне зброджування / біогазифікацію) і термічну переробку (спалювання відходів). Модель показує взаємозв'язки між усіма частинами системи. Кожен метод підтверджується останніми даними, щоб бути економічно, екологічно та соціально вигідним, враховуючи мету – оптимізацію всієї системи, а не її окремих частин. На відміну від ієрархії, цей підхід не описує, як має виглядати оптимальна система. Універсальної оптимальної системи не існує.

Існують також регіональні відмінності у складі та кількості вторинної сировини, яка переробляється, що впливає на доступність деяких методів (наприклад, захоронення) та розмір ринку вторинної продукції (вторинна сировина, компост, енергія). Економічні витрати на різні методи обробки впливають на наявну інфраструктуру (наприклад, чи існує об'єкт уже, чи його потрібно побудувати). Такий підхід дає змогу нам порівнювати різні системи щодо використання вторинних ресурсів.

Оптимальна система визначається локально та зменшує загальний вплив на навколишнє середовище з мінімальними витратами. Щоб створити довгострокову стійку систему використання твердих вторинних ресурсів із соціальним контекстом, усі елементи ієрархії мають бути складно пов'язані між собою. Тоді система буде орієнтованою на ринок, матиме ефект масштабу та буде соціально відповідальною.

У такій системі існує взаємозамінність продуктивності, оскільки деякі компоненти є більш прибутковими, а інші менш прибутковими, тому систему треба розглядати цілісно. Це включає використання всіх частин відходів (не тільки тих, які мають споживчу вартість) і всіх джерел, із яких вони походять (домогосподарства, комерційні установи, промисловість, медичні установи, будівельні майданчики, сільське господарство тощо).

ICBVP робить більше, ніж просто вирішення проблеми збору та обробки вторинних ресурсів. Значна частина того, що розуміється як ICBVP у деяких розвинених країнах світу, зосереджується на окремих компонентах, що складають схему використання вторинних ресурсів, а не на схемі загалом.

Технічні та економічні аспекти – це лише дві сторони системи. Для того, щоб бути прийнятим суспільством, необхідна участь суспільства. Отже, постійне інформування громадськості є важливою частиною її участі в системі. Особливо ефективною є таргетована комунікація (орієнтована на конкретні групи людей) із використанням схем та образів, які враховують особливості національної свідомості конкретної спільноти.

Проаналізувавши особливості інтегрованого підходу до формування системи з використанням вторинних ресурсів та висвітливши характеристики й завдання під час побудови цієї системи з урахуванням агентів та ієрархії ІСВВР, визначимо структуру й принципи її побудови. Для цього варто розглянути структурні моделі інтегрованих систем використання вторинних ресурсів.

Комплексний підхід до формування систем з використанням вторинних ресурсів лежить в основі процесу створення структурних моделей ІСВВР і має велике значення для розуміння принципів організації та функціональних цілей цих систем. Аналіз взаємозв'язків структурних елементів цілісної системи вторинного ресурсокористування дає змогу виявити рух різних видів ресурсів у ній. Для розробки моделей, які використовують вторинні ресурси, важливо зрозуміти пріоритети цього процесу та визначити його ключових учасників. Для цього необхідно ближче розглянути процес руху (обігу) ресурсів у процесі господарської діяльності.

Створюючи умови, що стимулюють процеси переробки вторинних ресурсів, він безпосередньо впливає на виробництво товарів шляхом повернення ресурсів у процес виробництва. Водночас передбачений перегляд принципів використання вторинних ресурсів створює умови для зниження екологічної та соціальної напруги (рис. 6).

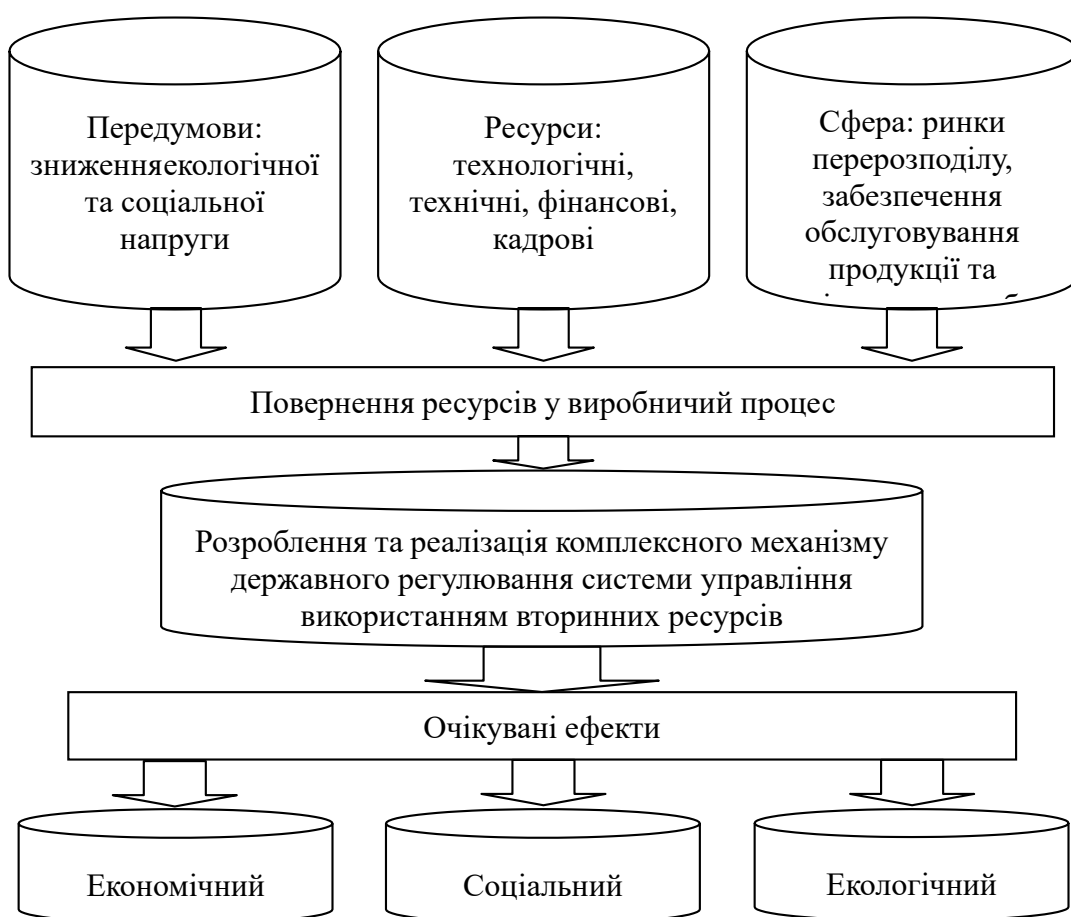

Рис. 6. Модель розроблення та реалізації комплексного механізму управління використанням вторинних ресурсів

Джерело: розроблено автором

Під час господарської діяльності в навколишньому середовищі відбувається кругообіг ресурсів у процесах виробництва та споживання. Світова ресурсна база обмежена і містить складний та взаємопов'язаний набір екосистем, які наразі демонструють ознаки нестабільності. Питання полягає в тому, чи зможе глобальна економічна система продовжувати розвиватися, не руйнуючи екосистему, що лежить в її основі. Цей блок питань називають «проблемою сталого розвитку». Це процес змін, у

якому розвиток природних ресурсів, напрям інвестицій та розвиток науки і техніки, розвиток особистості та інституційні зміни взаємно координуються й захищаються [53]. Важливим елементом сталого розвитку території є підтримка оптимального поєднання економічного розвитку, біосферної (екологічної) політики та соціальної політики.

Першим завданням для впровадження принципів сталого розвитку на практиці є екологізація свідомості та світогляду людей і розробка відповідних систем освіти. Важливо забезпечити ефективну роботу ринкових сил для захисту та покращення навколишнього середовища [53].

Господарська діяльність займає місце в системі Земля – атмосфера і є її невід’ємною частиною. Ми називаємо цю систему «довкіллям» або просто «екологією». Тому рекомендується представити базову структурну модель системи управління ресурсами, яка відображає загальний взаємозв’язок економіки та навколишнього середовища. Ця модель передбачає чітку і постійну залежність від особливостей регіону, що виражається в питомих ресурсах і виробничих потужностях [51].

Розробка та впровадження комплексних механізмів управління використанням вторинних ресурсів є багатоцільовим проектом. Цей механізм являє собою сукупність дій, що виконуються на всіх етапах реалізації, і впливає на всіх учасників процесу управління використанням вторинних ресурсів. Реалізація цих заходів потребує використання значних технічних, фінансових та кадрових (людських) ресурсів.

Моделі сталого розвитку поєднують економічні, екологічні, політичні та соціальні. Залежно від сфери життя, де проблема вирішується шляхом впровадження розглянутого механізму, можна визначити економічні, екологічні та соціальні наслідки.

Отже, про економічний ефект від запровадження механізму контролю за використанням вторинних ресурсів свідчить вартісна оцінка результатів його функціонування.

Соціальні ефекти від реалізації цього механізму свідчать про результати діяльності, спрямованої на підвищення добробуту населення загалом (виражаються в рівні соціального самопочуття, умовах життя та праці населення тощо).

Екологічні ефекти вказують на вплив роботи запропонованого механізму на навколишнє середовище. Цей ефект можна виразити такими показниками: ресурсоємність, енергоємність, викиди в навколишнє середовище, корисні умови використання, можливість повторного використання після закінчення терміну придатності.

Важливим аспектом оцінки планів і програм у ринковій економіці є аналіз їх прибутковості, тобто порівняння загальної вартості проекту з його вигодами. Вкладені кошти повинні забезпечувати засоби у вигляді прибутку або отримання інших переваг [48].

Основою наявних підходів до розрахунку доцільності реалізації проекту є система загальноприйнятих критеріїв ефективності проекту, яка включає:

- дисконтований чистий дохід (ЧДД або NPV), який визначається як перевищення інтегральних результатів над інтегральними витратами за весь термін існування проекту;
- загальний (інтегрований) індекс ефективності (ICE), який визначається відношенням суми зазначених ефектів і обсягу капітальних вкладень;
- внутрішня норма прибутковості (IRR), що являє собою норму дисконту (γ), за якої значення приведенного ефекту дорівнює приведеним капітальним інвестиціям;

– період окупності – період часу, доки початкові інвестиції та інші витрати, пов’язані з інвестиційним проєктом, покриваються загальними результатами його реалізації.

Базова оцінка інвестиційного проєкту базується на розрахунку чистої приведеної вартості (NPV).

Окрім окупності інвестиційних коштів з погляду економічної ефективності, запропонований механізм управління використанням вторинних ресурсів насамперед спрямований на досягнення сталого розвитку економіки та підвищення якості життя людей, які проживають в межах території, де він діє.

Щоб визначити ефективність запропонованої програми, спочатку необхідно розглянути запропоновані заходи з погляду їх впливу на навколишнє середовище. Успішне проходження проєктом етапу екологічного оцінювання є необхідною передумовою для проведення подальших розрахунків, пов’язаних із проєктом. Екологічна оцінка запропонованого рішення повинна враховувати значення покращення або погіршення стану екосистеми внаслідок реалізації проєкту [47; 48].

Позначимо показник чистої приведеної вартості, що враховує фактор впливу на навколишнє середовище, як $NPV_{\text{екол}}$. Тоді, беручи до уваги вплив на навколишнє середовище, $NPV_{\text{екол}}$ задається формулою:

$$NPV = B_d - C_d - EC = NPV_{\text{екол}} - EC, \quad (1)$$

де EC – поточна величина потоку чистої вартості впливу проєкту на навколишнє середовище протягом усього терміну його здійснення.

У разі, якщо EC є негативний, цінність екологічних вигод перевищує цінність витрат на охорону навколишнього середовища, і $NPV > NPV_{\text{екол}}$. Чиста цінність екологічних наслідків проєкту в цьому разі збільшуватиме його результат.

У цьому сенсі EC також означає «екологічну вартість», під якою варто розуміти вартість зовнішніх ефектів, тобто неоцінений вплив на навколишнє середовище, пов’язаний з проєктом.

Особливою характеристикою інтегрального показника ефективності розробки та впровадження механізму управління використанням вторинних ресурсів є їх багатокомпонентність. Хоча компоненти економічних, екологічних і соціальних ефектів відрізняються за реальними результатами роботи системи, вектор спрямованості спільний: досягнення сталого розвитку. Запровадження розглянутого механізму дає змогу оцінити сукупність усіх трьох ефектів: економічного, екологічного та соціального [52; 55].

Як уже зазначалося, процес переробки вторинних ресурсів зменшує соціальні витрати для суспільства та навколишнього середовища, перетворюючи негативні граничні вигоди від відходів у позитивні, одночасно зменшуючи шкоду, яку завдають відходи довкіллю. Водночас процес переробки є економічно витратним, але пізніше він дає позитивний економічний ефект для суспільства з урахуванням відповідного терміну окупності.

Отже, визначені економічні, екологічні та соціальні наслідки певною мірою компенсують один одного. Ступінь такого зв’язку можна визначити лише шляхом їх єдиного аналізу, який можливий у разі розрахунку інтегрального показника ефективності розробки та впровадження механізму управління використанням вторинних ресурсів.

Інтегрований показник ефективності розроблення та впровадження механізму управління використанням вторинних ресурсів можна застосовувати до таких видів економічного аналізу:

- визначення доцільності розроблення й реалізації інтегрованої системи використання вторинних ресурсів;
- комплексна оцінка результатів реалізації заходів у межах впровадження розробленого механізму для їх аналізу зацікавленими сторонами;
- визначення заходів, які мали найбільший позитивний ефект за час функціонування розглянутого механізму;
- пошук способів оптимізації витрат експлуатації цього механізму шляхом зменшення масштабів діяльності на найбільш витратних і найменш ефективних напрямках [44].

Для розрахунку показника загальної ефективності впровадження запропонованого механізму спочатку враховуємо величину економічної, соціальної та екологічної шкоди навколишньому середовищу, якої необхідно уникнути завдяки реалізації того чи іншого рішення. Сучасні економічні інститути не дають змоги точно оцінити розмір збитку, попри очевидну практичну необхідність цього у різних сферах діяльності [43; 44; 50; 58]. Оскільки концепція шкоди, спричиненої забрудненням навколишнього середовища, є складною, «абсолютно об'єктивної» оцінки практично немає.

Наразі певні підходи до оцінки використовуються з погляду теорії ризику, суспільного вибору, соціального благоденства, простого і розширеного відтворення, методи ринкового оцінювання, витратного методу, методу альтернативної вартості, вартості ризику збитків, методу вартості існування і багато інших [44]. Однак, незважаючи на постійне вдосконалення наявних сьогодні методологічних основ кількісного розрахунку економічних втрат (збитків), ці методи мають низку недоліків.

У цій галузі досліджується взаємодія економічних і соціально-екологічних показників, тобто те, як економічні показники змінюються зі змінами в соціальних і екологічних параметрах середовища. Оскільки поняття економічного збитку є єдиним засобом оцінки антропогенного впливу на різні сфери суспільного життя, його розрахунок потребує величезної кількості необроблених даних, більшість із яких практично не пояснені, а інші просто неможливо формалізувати.

У зарубіжній економічній літературі проблема оцінки шкоди, завданої екологічними правопорушеннями, базується на понятті «зовнішні впливи» (англ. *externals*) [40; 44; 46]. У вітчизняній літературі зовнішні ефекти почали вивчати лише в контексті забруднення навколишнього середовища, і, незважаючи на подібність екологічних та економічних проблем із питаннями споживання суспільних благ, дослідження ведуться ізольовано, не спираючись на більш загальні методологічні напрацювання [48; 56; 57]. Як показує аналіз сучасної літератури, відсутні єдині методичні положення комплексної оцінки інтегрованої ефективності механізму управління використанням вторинних ресурсів.

Однак концепція розрахунку інтегрованого показника ефективності стратегій управління відходами є дуже цікавою. Вона враховує вартісну оцінку економічних, екологічних та соціальних ефектів відносно сумарних витрат на реалізацію програми, що повністю відповідає концепції цього дослідження. Інтегрований показник розраховується як відношення загального ефекту конкретного заходу до капітальних та поточних витрат, розрахованих за весь період реалізації проєкту.

Для розрахунку вартісних показників ефективності й витрат на розробку та реалізацію цієї стратегії варто визначити основні напрями її реалізації.

Рекомендації, які сприятимуть переходу України до моделі циркулярної економіки:

- розвиток інфраструктури для збору та переробки відходів від засобів сортування побутових відходів громадян до сортувальних станцій та переробних заводів;
- проведення циркулярних закупівель на користь екотоварів та товарів з перероблених матеріалів;
- збільшення обізнаності виробників та споживачів щодо культури циркулярної економіки;
- розвиток ринків вторинної сировини та перероблених матеріалів;
- введення системи вимірювання та оприлюднення офіційної статистики щодо показників впровадження циркулярної економіки.

Список використаних джерел:

1. Benefits of the Circular Economy. (n. d.). URL: <https://www.futureplanet.com/resources/7-benefits-of-the-circular-economy/>
2. Accenture Strategy: Circular Advantage – Innovative Business Models and Technologies to Create Value in a World Without Limits to Grow. URL: <https://www.accenture.com/t20150523t053139w/usen/acnmedia/accenture/>
3. Bocken N., Boons F., Baldassarre B. Sustainable business model experimentation by understanding ecologies of business models. *Journal of Cleaner Production*. 2019. Vol. 208. P. 1498–1512.
4. Calvo N., Villarreal O. Analysis of the growth of the e-learning industry through sustainable business model archetypes: A case study. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 191. P. 26–39.
5. Churikanova Yu. O. Innovative business models of the circular economy at the regional level. *Scientific journal Herald of Khmelnytskyi National University*. 2020. Issue 4(1). P. 204–210.
6. Circular Consumer Electronics: An initial exploration. *Ellen MacArthur Foundation*. 2018. URL: <https://circularcomputing.com/news/ellen-macarthur-circular-consumer-electronics>.
7. Circular economy model. (n. d.). URL: <https://business.diia.gov.ua/>
8. Circular economy update. Overview of circular economy in Europe 2019. Final report. *Ecopreneur.eu*. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/>
9. *European Commission*. 2019. URL: <https://ec.europa.eu>
10. Circular economy: As a new way of business in the conditions of digital transformation / I. L. Tatomyr, L. H. Kvasnii (eds). Truskavets: POSVIT, 2021.
11. Ferreira J., Dabic M. Guest editorial Circular economy and entrepreneurial ecosystems: a missing link? *Management of Environmental Quality*. 2022. № 33(1). P. 12–21. DOI: 10.1108/MEQ-01-2022-303.
12. Food systems are responsible for a third of global anthropogenic GHG emissions / M. Crippa, M. Solazzo, D. Guizzardi, F. Monforti-Ferrario, F. N. Tubiello, A. Leip. *Nature Food*. № 2(3). P. 198–209.
13. Gonchar V., Gorokhova T., Mamatova L. Circular economy as a driver of sustainable development of Ukraine. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*. 2020. № 2(6). P. 239–245.
14. Horbal N. I., Plish I. V. Circular business models for the sustainable development of Ukrainian enterprises. *Journal of Lviv Polytechnic National University*. № 1. P. 15–29.
15. Jabłoński A., Jabłoński M. New economy business models in the concepts of Big Data, the sharing economy and the circular economy. *Social Business Models in the Digital Economy*. 2020. P. 51–88.

16. Melnyk O. H., Zlotnik M. L. Analyzing the status and tendencies of circular economy development in Lviv region. *Biznes-inform*. 2020. Iss. 2(505). P. 125–133.
17. Roleders V. Business Circular Strategies: Criteria and Prospects. *Public Security and Public Order*. Kaunas, 2023. P. 94–102. DOI: 10.13165/PSPO-23-33-02.
18. Roleders V. Circular economy model in industrial ecosystems. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Івано-Франківськ. 2023. Вип. 19, т. 1. С. 243–254. DOI: 10.15330/apred.1.19.243-254.
19. Ruda M. V., Myrka Ya. V. Circular business models in Ukraine. *Management And Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*. Vol. 2, № 1. P. 107–117.
20. Scale 360° Circular Innovation Turin (n. d.). URL: <https://www.weforum.org/projects/scale-360-circular-innovation-turin>
21. Stahel W. R. The Functional Economy: Cultural and Organizational Change. *The Industrial Green Game: Implications for Environmental Design and Management* / D. J. Richards (ed.). Washington DC, 1997. P. 91–100.
22. Stahel W. R. The Performance Economy. 2nd ed. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
23. The circular economy: what, why, how and where / P. Ekins, T. Domenech, P. Drummond, R. Bleischwitz, N. Hughes, L. Lotti. Background paper for an OECD/EC Workshop on 5 July 2019 within the workshop series «Managing environmental and energy transitions for regions and cities», Paris. 2019. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/Ekins>
24. The next decade of big data in ecosystem science / S. L. LaDeau, B. A. Han, E. J. Rosi-Marshall, K. C. Weathers. *Ecosystems*. 2017. Vol. 20. P. 274–283.
25. Vieira J., Shannon T., 2020. Life cycle assessment of apeel produce. *Apeel Sciences*. № 3. P. 27–38.
26. Кукель Г. С., Роледерс В. В., Мазур В. Г. Трансформаційна модель циркулярної економіки. Погляд на соціальну дилему екологічної покупки. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 9(15). С. 59–72.
27. Carbon taxation and fiscal consolidation: the potential of carbon pricing to reduce Europe's fiscal deficits. *Vivid economics*. May, 2012. 161 p.
28. Environmental taxes and green tax reform / OECD. Paris: OECD, 1997. P. 13.
29. Finance Incentives in China, PWC. URL: http://www.pwchk.com/home/eng/green_finance
30. Green Finance for Developing Countries. Needs, Concerns and Innovations. United Nations Environment Programme. 2016.
31. Ozili P. K. Central bank digital currency research around the World: a review of literature. *Journal of Money Laundering Control*. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4001852
32. Paul Ekins. Theory and Practice of Environmental Taxation. URL: <http://www.greentaxreport.co.uk/read-chapteronline/11-theory-and-practice-of-environmental-taxation?showall=1>
33. Roleders V. Problems of waste accumulation and ways to solve them. *Економіка і організація управління*. 2023. Вип. 1(49). С. 122–130. DOI: 10.31558/2307-2318.2023.1.12.
34. Schröder P., Raes J. Financing an inclusive circular economy. 2021. URL: <https://www.chathamhouse.org/circular-economy>
35. Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 213–218.
36. Офіційний сайт Державної служби статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua>
37. Резнікова Н., Панченко В. «Зелений лебідь» для центробанків. Як виробництвом не потонути в озері, де плаває «зелений лебідь». *Дзеркало тижня*. 2021. URL: https://zn.ua/ukr/foreign_economics/zelenij-lebid-dlja-tsentrobankiv.html

38. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. С. 399.
39. Резнікова Н., Панченко В. Розширені повноваження. Чому відбувається ревізія мандатів центробанків. *Український тиждень*. 2021. № 29(713). С. 16–18.
40. Mark Matthews. A true circular economy needs to be inclusive, 2018. URL: <http://businessfordevelopment.org/circular-economy-needs-to-be-inclusive/>
41. Verbeek L. A Circular Economy Index for the consumer goods sector. 2016. URL: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188>.
42. Ареф'єва О., Побережна З. Конвергентний розвиток інноваційного співробітництва в умовах просторово-циркулярної економіки. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2021. Вип. 10(20).
43. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики. Київ: Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
44. Браун П. Посібник з аналізу державної політики. Київ: Основи, 2000. 243 с.
45. Вовк О. М., Дудік А. О. Управління потенціалом розвитку підприємства: стратегічний підхід. *Економічний простір*. 2020. № 162. С. 55.
46. Ганцюк Т. До проблеми визначення елементів комплексного механізму державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3(22). URL: [http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_03\(22\)/4.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_03(22)/4.pdf).
47. Гриценко Л. Л. Концептуальні засади державно-приватного партнерства. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2012. № 3. С. 52–59.
48. Гриценко Л. Л. Науково-методичний підхід до оцінювання ризиків інноваційних проектів державно-приватного партнерства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 96–106.
49. Гурочкіна В. В., Будзинська М. С. Циркулярна економіка: українські реалії та можливості для промислових підприємств. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 52–64. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/328113907.pdf>
50. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. Київ: УАДУ, 2000. 232 с.
51. Екологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авт.; за заг. ред. О. Є. Пахомова; худож.-оформ. Г. В. Кісель. Харків: Фоліо, 2014. 666 с.
52. Ігнатюк А. І. Економіка галузевих ринків: навчальний посібник. Київ: Київський університет, 2015. 448 с.
53. Люльчак З. С., Гречанюк Д. О. Сутність та практичне застосування концепцій сталого розвитку та зеленої економіки у промисловості України стосовно ресурсо- та енергозбереження. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(1). С. 7–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/jpdf/есмері_2013_25\(1\)_3.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/есмері_2013_25(1)_3.pdf).
54. Міжнародні стратегії економічного розвитку: навч. посіб. / М. В. Жук, Т. В. Бауліна. Київ: Вид. Паливода А. В., 2006. 348 с.
55. Орловська Ю. В., Яковишина Т. Ф., Орловський Є. С. Зелене будівництво як складова політики ЄС щодо розвитку циркулярної економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. № 5(05). С. 365–371.
56. Сміттєпереробні заводи: як це працює у світі. URL: <https://ecolog-ua.com>.
57. Сміттєспалювальні заводи – це ок? *Досвід Швеції та України*. 2019. URL: <https://bit.ly/3d3W8JM>.
58. У топ-10 засмічених країн. Що треба зробити з відходами в Україні просто зараз. 2019. URL: <https://bit.ly/3ra39xX>.

4.4. Циркулярна економіка у забезпеченні конкурентоспроможного розвитку держави

Оцінювання результативності впровадження циркулярної економіки є комплексним і багатовимірним завданням, що передбачає поєднання економічних, екологічних і соціальних параметрів у цілісну систему аналізу. На відміну від традиційних підходів, які зосереджуються переважно на фінансових показниках, циркулярна парадигма вимагає врахування повного життєвого циклу продукції, ступеня замкненості матеріальних потоків і довгострокових наслідків для суспільства та навколишнього середовища. У зв'язку з цим методичні засади оцінювання ефективності ґрунтуються на інтеграції кількісних і якісних індикаторів, що забезпечує всебічне відображення трансформацій бізнес-моделей.

Економічна складова оцінювання включає показники, які відображають фінансову обґрунтованість і результативність впровадження циркулярних рішень. Серед ключових індикаторів варто виокремити скорочення витрат на сировинні та енергетичні ресурси, рівень повторного використання матеріалів, частку вторинної сировини у виробничому процесі, а також зростання доданої вартості. Значущим є індикатор ресурсної економії, який у середньому може досягати 20-30 % на підприємствах, що впроваджують циркулярні практики, що позитивно впливає на рівень їх прибутковості. Крім того, широко застосовуються традиційні інвестиційні показники, зокрема чиста приведена вартість (NPV), внутрішня норма прибутковості (IRR) і термін окупності інвестицій, адаптовані до специфіки циркулярних бізнес-моделей. У сучасних аналітичних підходах також використовується показник ресурсної циркулярності, який відображає співвідношення отриманого економічного результату до обсягу залучених первинних ресурсів [1].

Методичні підходи до економічного оцінювання результативності впровадження циркулярної економіки в Україні доцільно розширювати через систему кількісних індикаторів, які дають змогу аргументовано визначати ефекти як на рівні підприємств, так і на рівні національної економіки. Сучасні аналітичні дослідження підтверджують, що перехід до циркулярних моделей господарювання забезпечує відчутні економічні переваги: за оцінками міжнародних експертів, підвищення ресурсної ефективності здатне зменшити виробничі витрати підприємств у середньому на 20-30 %, а в галузях із високою матеріаломісткістю - до 40 %. З огляду на те, що в Україні частка матеріальних витрат у структурі собівартості в окремих секторах досягає 60-70 %, це формує значний резерв для оптимізації витрат і підвищення ефективності виробництва [9].

У межах застосування методу аналізу витрат і вигод (СВА) ключовим є кількісне вимірювання ефектів від реалізації циркулярних рішень. Зокрема, модернізація виробничих процесів із переходом на повторне використання ресурсів може забезпечити скорочення витрат на придбання сировини на 15-25 %, тоді як впровадження енергоощадних технологій сприяє зниженню енергоспоживання на 10-35 %. В умовах підвищення тарифів на енергоресурси це може забезпечити зменшення операційних витрат підприємств на 8-15 % щорічно. Додатковий економічний ефект досягається за рахунок оптимізації систем поводження з відходами, що дозволяє скоротити витрати на їх утилізацію в середньому на 20-50 % залежно від специфіки галузі [5].

Інвестиційна оцінка проєктів у сфері циркулярної економіки свідчить про їхню економічну привабливість і стійкість у довгостроковій перспективі. Зокрема, ініціативи, спрямовані на впровадження замкнених виробничих систем або розвиток переробних процесів, характеризуються середнім строком окупності на рівні 3-7 років, тоді як показник внутрішньої норми дохідності (IRR) зазвичай варіюється в межах 15-28 %. У випадку залучення відходів як альтернативного ресурсу рівень прибутковості окремих напрямів, зокрема у сфері переробки полімерів чи аграрних залишків, може досягати 25-35 %. Водночас чиста приведена вартість (NPV) таких інвестицій часто набуває позитивного значення вже за дисконтної ставки 10-15 %, що узгоджується з поточними параметрами інвестиційного клімату в Україні.

Суттєвим аналітичним елементом є оцінювання ресурсної продуктивності, яка відображає ефективність використання матеріальних ресурсів у процесі створення доданої вартості. У країнах Європейського Союзу цей показник (GDP/DMC) перевищує 2,5 євро на 1 кг спожитих ресурсів, тоді як в Україні він перебуває на значно нижчому рівні - близько 0,8-1,2 євро/кг, що свідчить про наявність істотного потенціалу для підвищення ефективності. Зростання ресурсної продуктивності навіть на 30 % може забезпечити приріст валового внутрішнього продукту на 5-7 % без розширення ресурсної бази. Водночас скорочення матеріаломісткості виробництва на 10 % здатне підвищити рентабельність підприємств у середньому на 3-5 відсоткових пунктів [4].

Особливе значення має економічна оцінка систем управління відходами. За наявними оцінками, в Україні щорічний обсяг утворення відходів перевищує 400 млн тонн, при цьому рівень їх переробки залишається нижчим за 10 %, тоді як у країнах ЄС він становить понад 50-60 %. Підвищення цього показника хоча б до 25-30 % може забезпечити додатковий макроекономічний ефект у межах 2-4 % ВВП за рахунок розвитку ринку вторинної сировини, створення нових виробничих потужностей та зменшення залежності від імпорту ресурсів. Використання вторинних матеріалів також сприяє зниженню витрат у промисловості: зокрема, у виробництві сталі економія може становити 20-30 %, паперової продукції - 25-40 %, а скляної - 10-15 %.

Методика оцінювання витрат протягом життєвого циклу продукції (Life Cycle Costing, LCC) підтверджує вагомі економічні переваги застосування циркулярних підходів. Незважаючи на те, що впровадження принципів екодизайну може потребувати збільшення початкових інвестицій у межах 10-20 %, сумарні витрати протягом усього періоду експлуатації продукції скорочуються на 15-30 % завдяки зменшенню витрат на технічне обслуговування, ремонтні роботи та утилізацію. Зокрема, у машинобудівній галузі використання модульних конструктивних рішень дозволяє знизити витрати на ремонт до 25 % і водночас подовжити строк служби продукції на 30-50 %, що істотно підвищує економічну ефективність виробництва [7].

На рівні національної економіки впровадження циркулярної моделі розвитку здатне забезпечити системні позитивні зміни. За наявними оцінками, перехід до циркулярних принципів господарювання може сприяти зростанню валового внутрішнього продукту України на 5-10 % у середньостроковій перспективі за рахунок більш раціонального використання ресурсів, формування нових секторів економіки та зниження залежності від імпорту.

Економічні показники оцінювання ефективності циркулярної економіки відображено у таблиці 1.

Зокрема, зменшення обсягів імпорту сировини та енергетичних ресурсів навіть на 10-15 % може призвести до скорочення дефіциту торговельного балансу на 2-3 млрд дол. США щороку. Паралельно розвиток внутрішнього ринку вторинної сировини здатен сформувати додатковий економічний ефект у межах 3-5 % ВВП [10].

Отже, економічне оцінювання результативності циркулярної економіки має базуватися на системному використанні кількісних індикаторів, що відображають зниження витрат, підвищення ресурсної ефективності, інвестиційну привабливість та

макроекономічні результати. Застосування таких методичних підходів дозволяє не лише аргументувати доцільність впровадження циркулярних рішень на рівні окремих підприємств, але й визначити стратегічні напрями відновлення економіки України на засадах інноваційності, ресурсної ефективності та довгострокової конкурентоспроможності.

Таблиця 1

Економічні показники оцінювання ефективності циркулярної економіки

Показник	Одиниця виміру	Типове значення	Економічний ефект
Зниження матеріальних витрат	%	20-30	Зменшення собівартості
Енергоефективність	%	10-35	Скорочення операційних витрат
IRR проєктів	%	15-28	Інвестиційна привабливість
NPV	грн	Позитивне при 10-15 % дисконту	Фінансова доцільність
Частка вторинної сировини	%	15-40	Економія ресурсів

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1;2;3;4].

Екологічний компонент оцінювання ефективності передбачає визначення впливу діяльності підприємства на стан довкілля з урахуванням ключових екологічних параметрів. До базових індикаторів належать обсяги зменшення утворення відходів, рівень їх повторного використання і рециклінгу, скорочення викидів парникових газів, а також зниження споживання водних і енергетичних ресурсів. У цьому контексті широко використовується метод аналізу життєвого циклу (Life Cycle Assessment, LCA), який дає змогу комплексно оцінити екологічні наслідки продукції на всіх стадіях її існування - від видобування сировини до кінцевої утилізації. Додатково застосовуються такі показники, як екологічний слід та вуглецева інтенсивність виробництва.

Практичні результати свідчать, що впровадження циркулярних підходів дозволяє скоротити обсяги відходів на 30–50 % і зменшити викиди CO₂ на 15-25 %, що суттєво сприяє досягненню цілей сталого розвитку [5].

Методична база такого оцінювання ґрунтується на системі кількісно вимірюваних показників, які відображають ступінь зниження ресурсного навантаження, обсяг скорочення відходів і викидів, а також рівень підвищення екологічної ефективності виробничих процесів.

За наявними оцінками, в Україні щорічно утворюється понад 400 млн тонн відходів, при цьому рівень їх переробки залишається нижчим за 10 %, тоді як у країнах Європейського Союзу цей показник перевищує 50-60 %. Впровадження циркулярних практик на підприємствах дає змогу зменшити загальні обсяги відходів у середньому на 30-50 %, а в окремих галузях, таких як харчова, деревообробна та металургійна, - до 60 %. Зокрема, повторне використання виробничих залишків дозволяє скоротити обсяг промислових відходів на 20-40 % і водночас зменшити потребу у використанні первинної сировини.

Наступним важливим індикатором є рівень викидів парникових газів, передусім CO₂. У середньому впровадження циркулярних підходів забезпечує зниження вуглецевих викидів на 15-25 %, а в енергоємних секторах економіки - до 30 %. Зокрема, використання вторинної металевої сировини (металобрухту) у виробництві сталі дає змогу скоротити викиди CO₂ на 50-70 %, тоді як переробка алюмінію забезпечує

зменшення викидів до 90-95 % порівняно з первинним виробництвом. Для підприємств це означає не лише покращення екологічних показників, а й можливість зниження витрат у межах механізмів вуглецевого регулювання, зокрема з урахуванням впровадження механізму СВМ (Carbon Border Adjustment Mechanism) у Європейському Союзі [2].

Важливим напрямом оцінювання виступає енергетична ефективність виробництва. В Україні рівень енергоємності залишається у 2-3 рази вищим порівняно із середніми показниками країн ЄС, що свідчить про значний потенціал для оптимізації. Застосування циркулярних технологій, таких як системи рекуперації енергії, використання відходів як альтернативного джерела палива або вдосконалення технологічних процесів, дозволяє знизити енергоспоживання на 10-35 %. Наприклад, модернізація сушильних установок в аграрному секторі може забезпечити економію енергоресурсів на рівні 25-30 %, що супроводжується відповідним скороченням викидів парникових газів.

Окремим важливим напрямом екологічного оцінювання є аналіз ефективності використання водних ресурсів, який відображає рівень раціональності водокористування та вплив виробничої діяльності на водні екосистеми. У межах циркулярної економіки вода розглядається не лише як споживаний ресурс, а як елемент замкнених технологічних циклів, що підлягає повторному використанню, очищенню та рециркуляції. Тому оцінювання ефективності передбачає застосування системи індикаторів, які характеризують як обсяги водоспоживання, так і ступінь її повторного використання [3].

До ключових показників належать водоемність продукції (обсяг використаної води на одиницю виробленої продукції), коефіцієнт рециркуляції води, рівень втрат у водопостачальних системах, а також частка повторно використаної або очищеної води у загальному водоспоживанні. У промислових секторах впровадження замкнених систем водопостачання дозволяє зменшити загальний забір води на 20-50 %, а в окремих випадках - до 70 %. Наприклад, у металургії та хімічній промисловості застосування оборотних систем водокористування дає змогу скоротити використання свіжої води у кілька разів. Важливим аспектом є також оцінювання якості водних ресурсів після використання. Зменшення обсягів скидання забруднених стічних вод, зниження концентрації шкідливих речовин і впровадження сучасних технологій очищення є суттєвими індикаторами екологічної ефективності. Практика показує, що модернізація систем очищення може зменшити рівень забруднення стічних вод на 30-60 %, що сприяє зниженню навантаження на водні об'єкти та покращенню стану довкілля.

У контексті України питання ефективного водокористування набуває особливої актуальності, оскільки значна частина промислових підприємств використовує застарілі технології з високим рівнем водоспоживання. У середньому водоемність виробництва в окремих галузях перевищує європейські показники на 20-40 %, що свідчить про наявність значного потенціалу для оптимізації. Впровадження циркулярних рішень, таких як повторне використання технологічної води, дощова вода для технічних потреб або цифрові системи моніторингу водоспоживання, дозволяє не лише зменшити екологічне навантаження, а й скоротити витрати підприємств на водозабір і очищення.

Додатково оцінювання ефективності водокористування може включати показники водного сліду (water footprint), які відображають сумарний обсяг води, використаної на всіх етапах виробництва продукції. Зменшення водного сліду на 15-30 % є реалістичним результатом впровадження циркулярних підходів і свідчить про підвищення екологічної стійкості виробництва. Запровадження замкнених систем водопостачання та повторного використання води у виробничих процесах дає змогу

зменшити обсяги водоспоживання на 20-50 %. Для промислових підприємств це може означати скорочення забору води на десятки тисяч кубічних метрів щороку. Зокрема, у харчовій промисловості впровадження технологій повторного використання технологічної води дозволяє знизити її споживання на 30-40 %, що одночасно сприяє зменшенню навантаження на водні ресурси та зниженню витрат підприємства [11]. Екологічні індикатори оцінювання циркулярної економіки відображено у таблиці 2.

Таблиця 2

Екологічні індикатори оцінювання циркулярної економіки

Показник	Одиниця виміру	Значення	Ефект
Скорочення відходів	%	30-50	Зменшення навантаження
Зниження CO ₂	%	15-25	Покращення екології
Енергоспоживання	%	10-35	Енергоефективність
Водоспоживання	%	20-50	Раціональне використання

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1;2;5;6;7].

Таким чином, аналіз ефективності використання водних ресурсів у системі циркулярної економіки передбачає комплексне оцінювання кількісних і якісних показників водокористування, рівня рециркуляції, ступеня очищення та впливу на водні екосистеми. Реалізація таких підходів забезпечує не лише зниження екологічного навантаження, але й формує передумови для підвищення ресурсної ефективності та сталого розвитку економіки України. Метод аналізу життєвого циклу (Life Cycle Assessment, LCA) забезпечує комплексне визначення екологічного впливу продукції на всіх стадіях її існування - від видобування сировини до завершальної утилізації. Практичні результати свідчать, що впровадження принципів екодизайну та циркулярних підходів дозволяє скоротити сумарний екологічний слід продукції в межах 20-40 %. Зокрема, подовження строку експлуатації продукції на 50 % може зменшити загальне навантаження на довкілля на 20-30 %, що досягається завдяки зниженню потреби у виробництві нових товарів і відповідному скороченню використання ресурсів.

Додатковими індикаторами виступають показники екологічного (ecological footprint) та матеріального сліду (material footprint), які характеризують обсяги використання природних ресурсів і рівень тиску на екосистеми. У країнах із розвинутою циркулярною економікою спостерігається зменшення матеріального споживання на 15-25 % без зниження економічної результативності. Для України, де економічна система залишається значною мірою орієнтованою на ресурсомісткі галузі, такі зміни мають особливе значення з точки зору підвищення ефективності та екологічної стійкості [3].

Таким чином, екологічна складова оцінювання ефективності циркулярної економіки повинна базуватися на комплексі кількісних індикаторів, які охоплюють скорочення обсягів відходів (до 30-50 %), зменшення викидів CO₂ (на 15-25 % і більше), зниження енергоспоживання (10-35 %) та використання водних ресурсів (20-50 %), а також загальне зменшення екологічного навантаження протягом усього життєвого циклу продукції. Системне застосування цих показників дозволяє обґрунтувати екологічну результативність циркулярних підходів і сформувати основу для сталого економічного відновлення України.

Соціальний аспект оцінювання ефективності циркулярної економіки відображає вплив на якість життя населення, зайнятість та розвиток людського капіталу. До основних індикаторів належать створення нових робочих місць у сфері переробки та відновлення ресурсів, рівень безпеки праці, доступ до екологічно безпечної продукції, а також підвищення рівня екологічної свідомості населення. Важливим показником є соціальна віддача інвестицій (Social Return on Investment, SROI), яка дозволяє оцінити

суспільну цінність реалізованих проєктів. Досвід європейських країн свідчить, що розвиток циркулярної економіки може сприяти створенню сотень тисяч нових робочих місць, зокрема у сферах рециклінгу, ремонту та сервісних моделей споживання [6].

На відміну від лінійної економіки, де основна увага зосереджена на максимізації прибутку, циркулярна модель формує додану соціальну цінність через створення нових робочих місць, підвищення доступності ресурсів і розвиток інклюзивних економічних практик.

Одним із ключових індикаторів є рівень зайнятості, сформований унаслідок розвитку циркулярних секторів. За оцінками європейських досліджень, перехід до циркулярної економіки може забезпечити створення понад 700 тис. нових робочих місць у ЄС до 2030 року, переважно у сферах переробки, ремонту, логістики та сервісних бізнес-моделей. В українських умовах навіть часткове впровадження циркулярних практик здатне забезпечити зростання зайнятості на 2-4 % у промислових і суміжних галузях. Наприклад, розвиток інфраструктури поводження з відходами може створити від 10 до 15 робочих місць на кожні 10 тис. тонн перероблених матеріалів, що у 5-7 разів перевищує показники традиційного захоронення відходів.

Важливим показником є якість робочих місць, що включає рівень оплати праці, безпеку умов праці та можливості професійного розвитку. У циркулярних секторах, зокрема у сфері ремонту, відновлення та технічного обслуговування, рівень зайнятості часто супроводжується підвищенням кваліфікаційних вимог, що сприяє зростанню середньої заробітної плати на 10-20 % порівняно з традиційними низькотехнологічними виробництвами. Водночас впровадження екологічних стандартів дозволяє знизити рівень виробничого травматизму на 15-25 % завдяки модернізації обладнання та покращенню умов праці [1].

Суттєвим соціальним ефектом є підвищення доступності товарів і послуг для населення. Циркулярні бізнес-моделі, такі як повторне використання, оренда, сервісні платформи та ремонт продукції, дозволяють знизити витрати споживачів на 15-30 %. Наприклад, використання відновленої техніки або продукції вторинного ринку може зменшити витрати домогосподарств на придбання товарів тривалого користування на 20-40 %, що є особливо важливим в умовах зниження платоспроможності населення.

Окрему роль відіграє вплив циркулярної економіки на здоров'я населення. Зменшення обсягів відходів і викидів сприяє покращенню якості повітря, води та ґрунтів. За оцінками, скорочення промислових викидів на 20-25 % може знизити рівень захворюваності, пов'язаної з екологічними факторами, на 10-15 %, що в довгостроковій перспективі зменшує витрати держави на охорону здоров'я. Для України, де екологічні проблеми мають значний вплив на демографічні показники, цей ефект є стратегічно важливим.

Методично важливим індикатором є соціальна віддача інвестицій (SROI), яка дозволяє оцінити співвідношення соціальних вигод до вкладених ресурсів. У практиці циркулярних проєктів значення SROI може становити 2-5 одиниць, тобто кожна інвестована гривня генерує від 2 до 5 гривень суспільної користі за рахунок створення робочих місць, покращення екологічних умов і розвитку місцевих громад. У проєктах, пов'язаних із переробкою відходів та розвитком локальних циркулярних кластерів, цей показник може бути ще вищим.

Також важливо враховувати рівень розвитку соціального капіталу та екологічної свідомості населення. Дослідження показують, що впровадження циркулярних практик супроводжується зростанням рівня екологічної відповідальності громадян на 20-30 %, що проявляється у більш активній участі у сортуванні відходів, раціональному

споживанні та підтримці екологічних ініціатив. Це формує довгострокові передумови для сталого розвитку та підвищення ефективності державної екологічної політики [7].

Аналітичні дослідження свідчать, що соціальний вимір оцінювання ефективності циркулярної економіки формується через систему взаємопов'язаних кількісних і якісних індикаторів, які відображають трансформаційний вплив на ринок праці, рівень добробуту населення та якість життя. Насамперед це проявляється у зростанні зайнятості: впровадження циркулярних моделей здатне забезпечити приріст робочих місць на рівні 2-4 %, а в окремих секторах (переробка, ремонт, сервісні моделі споживання) - до 5-7 %. Водночас створення робочих місць у сфері переробки відходів і повторного використання ресурсів є значно інтенсивнішим: на одиницю оброблених відходів їх формується у 5-7 разів більше, ніж у традиційних системах захоронення.

Важливим соціально-економічним ефектом є підвищення доходів населення. У циркулярних секторах, які потребують більшої кваліфікації (ремонт, інженерні послуги, управління ресурсами), середній рівень оплати праці може зростати на 10-20 %, а у високотехнологічних сегментах - до 25 %. Одночасно скорочується фінансове навантаження на домогосподарства: розвиток ринку вторинних товарів, сервісних моделей (оренда, спільне користування) та відновленої продукції дозволяє зменшити витрати населення на споживання на 15-40 %, а у сегменті техніки та товарів тривалого користування - навіть до 50 % [10].

Суттєвий вплив циркулярна економіка має і на соціальне благополуччя через покращення стану здоров'я населення. Зниження рівня забруднення довкілля, зокрема скорочення викидів і відходів, може сприяти зменшенню захворюваності, пов'язаної з екологічними факторами, на 10-15 %. Це, у свою чергу, знижує державні витрати на охорону здоров'я та підвищує продуктивність праці. Наприклад, у регіонах із високим рівнем впровадження екологічних практик спостерігається зменшення витрат на лікування хронічних захворювань на 5-10 %.

Додатковим індикатором є соціальна віддача інвестицій (SROI), яка дозволяє кількісно оцінити суспільну користь від реалізації циркулярних проєктів. У більшості випадків значення цього показника становить 2-4, тобто кожна вкладена гривня генерує 2-4 гривні соціального ефекту, а у проєктах, пов'язаних із розвитком локальних громад і переробкою ресурсів, - до 5-6 гривень [4]. Соціальні індикатори ефективності циркулярної економіки відображено у таблиці 3.

Таблиця 3

Соціальні індикатори ефективності циркулярної економіки

Показник	Одиниця	Значення	Ефект
Зайнятість	%	2-4	Нові робочі місця
Створення робочих місць	разів	5-7	Порівняно з лінійною моделлю
Доходи населення	%	10-20	Підвищення добробуту
Витрати домогосподарств	%	15-40	Економія

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1;2;3;6;7].

Отже, соціальний аспект оцінювання ефективності циркулярної економіки відображає комплекс позитивних змін, які проявляються у зростанні зайнятості, підвищенні доходів населення, зниженні витрат домогосподарств і покращенні показників здоров'я. Системне врахування цих індикаторів дозволяє оцінити не лише економічну доцільність циркулярних перетворень, але й їхню соціальну значущість як ключового чинника сталого розвитку та післявоєнного відновлення України.

Комплексний аналіз цих показників дозволяє обґрунтувати соціальну значущість циркулярної економіки як ключового чинника сталого відновлення України та підвищення якості життя населення.

Методично оцінювання ефективності впровадження циркулярної економіки доцільно здійснювати на основі інтегрованого підходу, який передбачає формування системи збалансованих показників (аналогічно до концепції Balanced Scorecard), адаптованої до принципів циркулярної економіки. Така система поєднує фінансові результати, екологічні ефекти та соціальні наслідки, забезпечуючи комплексне бачення ефективності. Додатково використовується індекс циркулярності (Circularity Index), який відображає рівень замкненості ресурсних потоків у виробничій системі. Його розрахунок базується на частці повторно використаних матеріалів, тривалості життєвого циклу продукції та рівні відновлення ресурсів [8].

Таким чином, методичні підходи до оцінювання ефективності впровадження циркулярної економіки мають ґрунтуватися на комплексному поєднанні економічних, екологічних і соціальних індикаторів. Їх інтеграція дозволяє не лише оцінити поточні результати діяльності підприємства, але й визначити стратегічні напрями підвищення ефективності, забезпечити стійкість бізнесу та сформувати довгострокові конкурентні переваги в умовах глобальних трансформацій економіки.

Система показників циркулярної економіки формується як багаторівнева аналітична конструкція, що дозволяє оцінювати ступінь замкненості матеріальних потоків, екологічний вплив та економічну віддачу від використання ресурсів. Її ключова особливість полягає у поєднанні кількісних та відносних індикаторів, що забезпечує можливість міжкраїнних і міжгалузевих порівнянь.

Відповідна структура системи показників наведена на Рис.1.

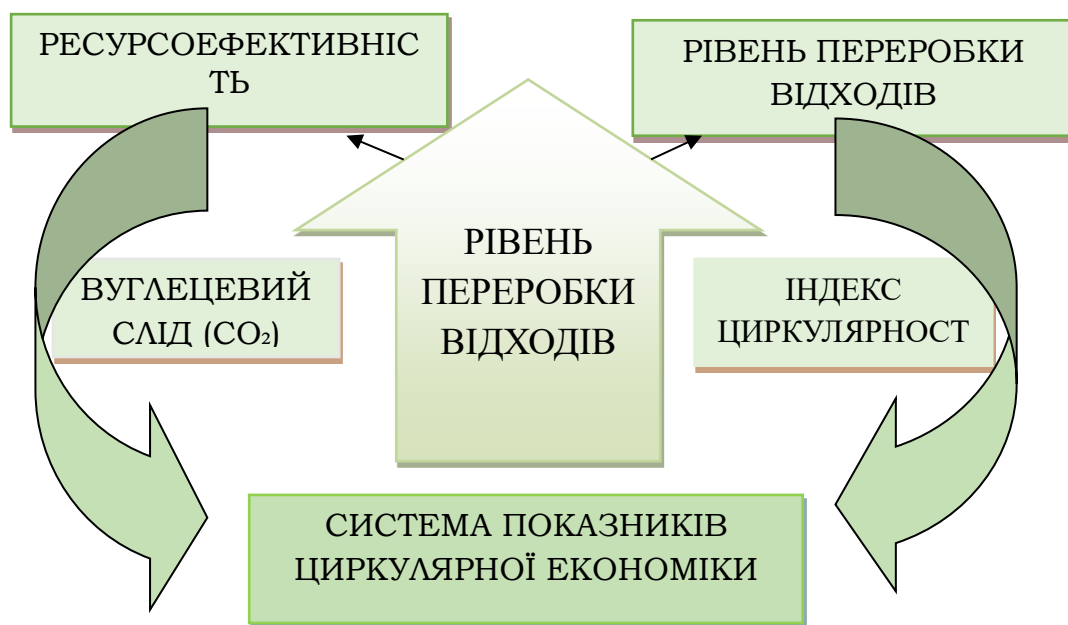

Рис. 1. Структура системи показників циркулярної економіки
Джерело: сформовано авторами

З метою наочного представлення системи показників оцінювання циркулярної економіки доцільно відобразити ключові індикатори, що характеризують ефективність використання ресурсів, рівень замкненості матеріальних потоків та екологічний вплив економічної діяльності. В умовах переходу до циркулярної моделі господарювання

особливого значення набуває комплексний підхід до оцінювання, який передбачає одночасне врахування економічних та екологічних параметрів.

Систематизація базових показників, зокрема ресурсоефективності, рівня переробки відходів, вуглецевого сліду та індексу циркулярності, дозволяє сформуванню цілісного уявлення про рівень розвитку циркулярної економіки та ефективність її функціонування. Взаємозв'язок між зазначеними індикаторами відображає логіку переходу від лінійної моделі використання ресурсів до замкнених циклів, що забезпечують мінімізацію відходів і підвищення продуктивності економічної системи.

Запропонований рисунок відображає систему показників оцінювання циркулярної економіки, яка базується на інтеграції ключових індикаторів, що характеризують ефективність використання ресурсів та екологічний вплив економічної діяльності. Центральне місце в структурі займає система показників циркулярної економіки, яка об'єднує взаємопов'язані елементи та формує цілісне уявлення про рівень розвитку циркулярних процесів.

На відміну від традиційних систем макроекономічного аналізу, де домінують показники виробництва і споживання, циркулярна економіка передбачає включення параметрів, що відображають повторне використання ресурсів, продовження життєвого циклу продукції та мінімізацію відходів. Це зумовлює необхідність розширення аналітичного інструментарію та формування інтегрованої системи індикаторів, здатної відобразити не лише економічну ефективність, але й екологічну та соціальну результативність.

Побудова системи показників повинна базуватися на таких принципах:

- Системність – охоплення всіх етапів життєвого циклу ресурсів;
- Комплексність – поєднання економічних, екологічних і соціальних параметрів;
- Порівнюваність – можливість міжнародних зіставлень;
- Адаптивність – врахування національних особливостей економіки;
- Динамічність – здатність відображати зміни у часі.

Зазначені принципи забезпечують методологічну узгодженість показників та їх практичну придатність для формування політики сталого розвитку.

Систему доцільно структурувати за трьома рівнями: базовим, аналітичним та інтегральним (Таблиця 4).

Таблиця 4

Ієрархія показників циркулярної економіки

№	Рівень	Група показників	Характеристика показників
1.	Базовий	Первинні індикатори	Відображають окремі аспекти використання ресурсів
2.	Аналітичний	Похідні показники	Формуються на основі комбінації базових
3.	Інтегральний	Композитні індекси	Узагальнюють рівень циркулярності економіки

Джерело: сформовано авторами.

Ключову роль у системі оцінювання циркулярної економіки відіграють *базові показники*, які відображають фундаментальні характеристики використання ресурсів, екологічного навантаження та ефективності повторного залучення матеріалів у господарський обіг. Саме ці індикатори формують первинну аналітичну основу для подальших розрахунків і узагальнень, забезпечуючи можливість об'єктивного вимірювання ступеня переходу до циркулярної моделі розвитку.

Одним із *центральных індикаторів* є *ресурсоефективність*, яка відображає співвідношення між отриманим економічним результатом та обсягом використаних матеріальних ресурсів. Її економічний зміст полягає у здатності системи створювати додану вартість за умов мінімізації ресурсних витрат. Зростання цього показника свідчить про якісні зміни у виробничих процесах, пов'язані з впровадженням інноваційних технологій, оптимізацією використання сировини та підвищенням загальної продуктивності. У прикладному аспекті ресурсоефективність дає змогу оцінити ефективність функціонування підприємств, визначити рівень технологічної модернізації економіки, а також здійснювати порівняльний аналіз різних країн з точки зору їхнього руху до сталого розвитку. Даний показник відображає обсяг валового внутрішнього продукту, що створюється з одиниці використаних матеріальних ресурсів, і вимірюється у євро на кілограм (€/кг). Таким чином, ресурсоефективність демонструє, скільки економічної вартості генерується з 1 кг залучених ресурсів, що дозволяє оцінити продуктивність економіки з точки зору раціонального природокористування.

Рис.2. Динаміка ресурсоефективності в країнах Європейського Союзу у 2015-2026 рр.
Джерело: сформовано авторами на основі даних Eurostat та European Environment Agency

Аналіз статистичних даних Європейського Союзу свідчить про поступове зростання цього показника протягом останніх років. Зокрема, у 2015 році рівень ресурсоефективності становив близько 2,0 €/кг, у 2020 році він зріс до 2,3 €/кг, а у 2023 році досяг значення 2,73 €/кг. За попередніми оцінками, у 2024 році показник перевищив рівень 2,8 €/кг, а у 2026 році може досягти приблизно 2,9-3,0 €/кг, що відображає подальше підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів у країнах ЄС [11;13;16].

Зазначена позитивна динаміка обумовлена впровадженням інноваційних технологій, розвитком циркулярних бізнес-моделей, цифровізацією виробничих процесів та посиленням екологічної політики Європейського Союзу. Водночас зростання ресурсоефективності свідчить про структурні зміни в економіці, зокрема перехід від ресурсоемних галузей до більш технологічних і менш матеріаломістких секторів. Візуалізація зазначеної тенденції представлена на Рис.2, що дозволяє наочно простежити стійке зростання ефективності використання ресурсів у контексті розвитку циркулярної економіки. Не менш важливим показником є *вуглецевий слід*, який

характеризує сукупний обсяг викидів парникових газів, що утворюються на всіх етапах виробництва та споживання товарів і послуг. Його значення виходить за межі суто екологічного індикатора, оскільки він безпосередньо пов'язаний із глобальними кліматичними змінами та міжнародними зобов'язаннями держав щодо скорочення викидів. У міжнародній статистичній практиці найчастіше репрезентується через показник викидів парникових газів (Greenhouse Gas Emissions, GHG emissions).

У країнах Європейського Союзу цей індикатор вимірюється у мільйонах тонн CO₂-еквіваленту та використовується як базовий критерій оцінювання екологічного навантаження економіки. Особливістю даного показника є його універсальність та інтегративний характер, оскільки він охоплює всі основні види парникових газів, включаючи діоксид вуглецю (CO₂), метан (CH₄) та закис азоту (N₂O), приведені до єдиного еквівалента. Це дозволяє забезпечити порівнюваність даних між країнами та у часовій динаміці. Аналітична цінність цього показника полягає у можливості визначення екологічної інтенсивності економіки, оцінювання результативності заходів декарбонізації, а також формування ефективної кліматичної політики. Водночас динаміка вуглецевого сліду дозволяє відслідковувати трансформаційні процеси в енергетиці, промисловості та інших ресурсомістких секторах. Згідно з офіційними даними Eurostat та European Environment Agency, у країнах Європейського Союзу спостерігається поступове скорочення обсягів викидів парникових газів, що відображає ефективність політики декарбонізації. З метою кількісного оцінювання екологічного виміру циркулярної економіки доцільно проаналізувати динаміку викидів парникових газів, які виступають узагальнюючим показником вуглецевого сліду. Саме цей індикатор дозволяє оцінити рівень антропогенного навантаження на довкілля та ефективність реалізації політики декарбонізації в межах економічної системи.

У країнах Європейського Союзу облік викидів парникових газів здійснюється відповідно до міжнародних стандартів і охоплює всі ключові сектори економіки, включаючи енергетику, промисловість, транспорт і сільське господарство. Використання показника у перерахунку на CO₂-еквівалент забезпечує можливість агрегування різних видів парникових газів та їх зіставлення у динаміці.

З метою кількісного оцінювання екологічного виміру циркулярної економіки доцільно проаналізувати динаміку викидів парникових газів, які виступають узагальнюючим показником вуглецевого сліду. Саме цей індикатор дозволяє оцінити рівень антропогенного навантаження на довкілля та ефективність реалізації політики декарбонізації в межах економічної системи.

У країнах Європейського Союзу облік викидів парникових газів здійснюється відповідно до міжнародних стандартів і охоплює всі ключові сектори економіки, включаючи енергетику, промисловість, транспорт і сільське господарство. Використання показника у перерахунку на CO₂-еквівалент забезпечує можливість агрегування різних видів парникових газів та їх зіставлення у динаміці. Для виявлення основних тенденцій змін вуглецевого сліду в ЄС у роботі використано як абсолютні значення викидів, так і індексний підхід (з базовим роком 2015), що дозволяє більш наочно оцінити масштаби скорочення екологічного навантаження. Відповідні статистичні дані наведено у Табл.5.

Наведені дані свідчать про стійку тенденцію до зниження вуглецевого сліду в економіці Європейського Союзу. За період 2015-2024 рр. обсяг викидів скоротився на 21 %, що є результатом комплексного впровадження енергоефективних технологій, розвитку відновлюваної енергетики та підвищення екологічних стандартів виробництва.

Прогнозні значення на 2026 рік підтверджують збереження цієї тенденції, що узгоджується зі стратегічною метою ЄС щодо досягнення кліматичної нейтральності.

Зниження викидів також корелює зі зростанням ресурсоефективності, що свідчить про поступовий перехід до більш сталих моделей економічного розвитку [12;17].

Таблиця 5

Динаміка викидів парникових газів у ЄС (2015-2026 рр.)

№	Рік	Викиди GHG, млн т CO ₂ -екв.	Індекс (2015=100)
1.	2015	4 450	100
2.	2018	4 200	94
3.	2020	3 900	88
4.	2022	3 700	83
5.	2023	3 600	81
6.	2024	3 500	79
7.	2026 (прогноз)	3 350	75

Джерело: сформовано авторами на основі даних Eurostat та European Environment Agency [11-18].

Важливим індикатором практичної реалізації принципів циркулярної економіки є *рівень переробки відходів*, який відображає частку матеріалів, що повторно залучаються до виробничого циклу після первинного використання. Цей показник виступає своєрідним маркером ефективності функціонування системи управління відходами та розвитку інфраструктури переробки. Його зростання свідчить про поступове формування замкнених виробничих циклів, скорочення обсягів захоронення відходів та підвищення рівня екологічної свідомості суспільства. Крім того, високий рівень переробки створює передумови для зниження залежності економіки від первинних ресурсів і стимулює розвиток вторинних ринків сировини.

Поглиблення аналізу циркулярної економіки передбачає використання *похідних показників*, які формуються на основі комбінації базових індикаторів і дозволяють більш комплексно оцінити ефективність ресурсного використання. Такі показники відображають не лише окремі аспекти функціонування економіки, але й їхню взаємодію, що є особливо важливим у контексті системного підходу.

Серед ключових аналітичних показників вагоме місце займає матеріальна продуктивність, яка характеризує обсяг економічного результату, отриманого з одиниці використаних матеріальних ресурсів. Вона є узагальнюючим показником ефективності ресурсного менеджменту та свідчить про здатність економіки генерувати додану вартість за умов обмеженості природних ресурсів. Підвищення матеріальної продуктивності зазвичай пов'язане із впровадженням ресурсозберігаючих технологій, розвитком інновацій та оптимізацією виробничих процесів. У стратегічному вимірі цей показник відображає рівень технологічного розвитку та конкурентоспроможності економіки.

Іншим важливим *аналітичним індикатором* є *індекс циркулярності*, який інтегрує різні аспекти повторного використання ресурсів, включаючи переробку, повторне використання продукції, ремонт, відновлення та мінімізацію відходів. Його особливість полягає у комплексному характері, що дозволяє оцінити загальний рівень замкненості матеріальних потоків у економіці. Використання цього індексу дає змогу визначити ступінь переходу від лінійної моделі «виробництво – споживання – утилізація» до циркулярної системи, де ресурси максимально довго залишаються в обігу. Водночас індекс циркулярності є важливим інструментом для стратегічного планування, оскільки дозволяє ідентифікувати слабкі місця у системі управління ресурсами та визначити пріоритетні напрями розвитку.

З метою поглибленого аналізу розвитку циркулярної економіки доцільно зосередити увагу на показниках, що безпосередньо відображають ефективність замкнення матеріальних потоків, зокрема рівні переробки відходів та частці використання вторинних ресурсів у загальному матеріальному споживанні. Ці

індикатори дозволяють оцінити практичну реалізацію принципів циркулярності, оскільки вони характеризують не лише масштаби повторного використання матеріалів, але й ступінь трансформації економічної системи від лінійної до замкненої моделі.

Аналіз зазначених показників у динаміці дає можливість виявити ключові тенденції у сфері управління відходами, оцінити ефективність екологічної політики та визначити рівень інтеграції циркулярних підходів у господарську діяльність. Важливою особливістю є те, що рівень переробки відображає переважно розвиток інфраструктури та організаційних механізмів поводження з відходами, тоді як показник циркулярності характеризує глибину структурних змін у використанні ресурсів та ступінь їх повторного залучення до економічного обігу. Враховуючи наявність часових лагів у статистичній звітності, а також необхідність оцінювання перспектив розвитку циркулярної економіки, до аналізу включено не лише фактичні дані, але й оціночні та прогнозні значення. Це дозволяє сформулювати більш цілісне уявлення про тенденції розвитку та окреслити можливі траєкторії подальшого зростання ефективності використання ресурсів у країнах Європейського Союзу. Узагальнені результати аналізу наведено у Табл.6.

Таблиця 6

Динаміка показників переробки та циркулярності в ЄС (2015-2026 рр.)

№ з/п	Рік	Переробка, %	Циркулярність, %
1.	2015	37	10,7
2.	2020	47	11,6
3.	2023	47,7	12,2
4.	2024	48,5	12,6
5.	2026 (прогноз)	50-52	13,5-14,0

Джерело: сформовано авторами на основі даних Eurostat та European Environment Agency [12;13;15].

Аналіз наведених у таблиці даних дозволяє зробити висновок про наявність стійкої позитивної динаміки розвитку циркулярної економіки в країнах Європейського Союзу, що проявляється передусім у зростанні рівня переробки відходів та поступовому підвищенні показника циркулярності. Зокрема, у період 2015-2023 рр. рівень переробки зріс більш ніж на 10 відсоткових пунктів, що свідчить про суттєве вдосконалення системи управління відходами, розширення інфраструктури сортування та переробки, а також активізацію екологічної політики на наднаціональному рівні.

Водночас варто відзначити, що після 2020 року темпи зростання цього показника дещо сповільнюються, що може бути пов'язано із досягненням певного рівня насичення інфраструктурних можливостей та зростанням складності подальшого підвищення ефективності переробки. Це свідчить про необхідність переходу від екстенсивного розвитку системи поводження з відходами до більш інноваційних підходів, зокрема впровадження новітніх технологій переробки, цифровізації логістичних процесів та стимулювання екодизайну продукції.

Що стосується показника циркулярності, його динаміка є більш помірною порівняно з рівнем переробки. Незважаючи на позитивну тенденцію до зростання, частка використання вторинних матеріалів залишається відносно низькою, що свідчить про наявність структурних бар'єрів у замиканні матеріальних потоків. До таких бар'єрів можна віднести технологічні обмеження, недостатній розвиток ринків вторинної сировини, а також економічні фактори, пов'язані з конкурентоспроможністю первинних ресурсів.

Оціночні та прогнозні значення на 2024-2026 рр. вказують на збереження позитивної динаміки, хоча темпи зростання залишаються помірними. Очікується, що рівень переробки досягне 50-52%, що відповідає стратегічним орієнтирам Європейського Союзу у сфері управління відходами. Водночас показник циркулярності

може зрости до 13,5-14%, що відображає поступове, але ще недостатньо швидке впровадження принципів замкненого використання ресурсів.

У цілому отримані результати свідчать про те, що країни ЄС перебувають на етапі активного формування циркулярної моделі економіки, однак повноцінний перехід до неї потребує подальшого вдосконалення інституційних механізмів, стимулювання інновацій та зміни моделей споживання. Особливого значення набуває інтеграція екологічних критеріїв у економічну політику, що дозволить забезпечити не лише зростання рівня переробки, але й більш глибоку трансформацію матеріальних потоків у напрямі їх замкненості.

Таким чином, результати аналізу підтверджують, що показники переробки та циркулярності є взаємодоповнюючими індикаторами, які відображають різні аспекти функціонування циркулярної економіки та повинні розглядатися у комплексі при оцінюванні ефективності її впровадження.

Проведене дослідження системи показників оцінювання циркулярної економіки дозволяє сформулювати низку теоретичних і практичних узагальнень, що розкривають сутність, структуру та особливості вимірювання ефективності переходу до циркулярної моделі розвитку. Встановлено, що циркулярна економіка як сучасна парадигма господарювання потребує принципово нового підходу до оцінювання, який виходить за межі традиційних економічних індикаторів і передбачає інтеграцію екологічних та ресурсних параметрів у систему аналізу.

Обґрунтовано, що система показників циркулярної економіки повинна розглядатися як багаторівнева аналітична модель, яка забезпечує комплексне відображення процесів використання, відновлення та повторного залучення ресурсів. Її структура, що включає базові, аналітичні та інтегральні показники, дозволяє не лише здійснювати кількісне вимірювання окремих аспектів циркулярності, але й формувати узагальнену оцінку ефективності функціонування економічної системи в умовах ресурсних обмежень.

Визначено, що ключову роль у системі оцінювання відіграють базові показники, зокрема ресурсоефективність, вуглецевий слід та рівень переробки відходів. Саме ці індикатори формують основу для подальшого аналітичного узагальнення та дозволяють оцінити фундаментальні характеристики взаємодії економіки з природним середовищем. Зокрема, ресурсоефективність відображає здатність економіки генерувати додану вартість за умов обмеженості ресурсів, що є критично важливим у контексті глобальних викликів сталого розвитку. Зростання цього показника в країнах Європейського Союзу свідчить про поступовий перехід до більш ефективних моделей виробництва та споживання, орієнтованих на оптимізацію використання матеріальних ресурсів.

Водночас аналіз динаміки вуглецевого сліду показав наявність стійкої тенденції до зниження обсягів викидів парникових газів, що є результатом активної кліматичної політики, розвитку відновлюваної енергетики та впровадження енергоефективних технологій. Це підтверджує, що циркулярна економіка тісно пов'язана з процесами декарбонізації та відіграє важливу роль у досягненні кліматичних цілей. Скорочення викидів у поєднанні зі зростанням ресурсоефективності свідчить про формування нової моделі економічного розвитку, яка базується на принципах раціонального природокористування [13-18].

Особливу увагу в дослідженні приділено показнику рівня переробки відходів, який виступає одним із найбільш наочних індикаторів реалізації принципів циркулярної економіки. Встановлено, що у країнах Європейського Союзу спостерігається суттєве зростання цього показника, що свідчить про розвиток інфраструктури управління відходами та підвищення ефективності екологічної політики. Разом з тим, виявлено певне уповільнення темпів зростання після досягнення середнього рівня, що зумовлює необхідність переходу до інноваційних рішень у сфері переробки та повторного використання ресурсів.

Дослідження аналітичних показників, зокрема матеріальної продуктивності та індексу циркулярності, дозволило встановити, що вони відіграють важливу роль у поглибленому аналізі ефективності використання ресурсів. Матеріальна продуктивність відображає здатність економіки отримувати максимальний результат з мінімального обсягу ресурсів, тоді як індекс циркулярності дозволяє оцінити ступінь замкненості матеріальних потоків. Виявлено, що, незважаючи на позитивну динаміку, рівень циркулярності в економіках ЄС залишається відносно невисоким, що свідчить про наявність структурних обмежень у впровадженні циркулярних практик.

Аналіз статистичних даних показав, що розвиток циркулярної економіки має нерівномірний характер, що обумовлено відмінностями у рівні технологічного розвитку, інституційного забезпечення та економічної структури окремих країн. Це підкреслює необхідність адаптації системи показників до національних умов та врахування специфіки економічного розвитку при формуванні політики у сфері циркулярної економіки.

Важливим результатом дослідження є встановлення взаємозв'язку між окремими показниками циркулярної економіки. Зокрема, доведено, що зростання рівня переробки та ресурсоефективності супроводжується зниженням вуглецевого сліду, що свідчить про синергетичний ефект впровадження циркулярних практик. Така взаємодія підтверджує доцільність використання комплексного підходу до оцінювання, який дозволяє враховувати мультиплікативний вплив окремих факторів.

Разом з тим, у процесі дослідження виявлено низку методичних обмежень, пов'язаних із відсутністю уніфікованих підходів до вимірювання показників, різницею у статистичних методологіях та обмеженою доступністю даних. Це ускладнює проведення міжкраїнних порівнянь та потребує подальшої гармонізації статистичних систем на міжнародному рівні.

Перспективи розвитку системи показників циркулярної економіки пов'язані з її подальшою інтеграцією у систему макроекономічного аналізу, розширенням переліку індикаторів, а також використанням цифрових технологій для збору та обробки даних. Особливого значення набуває розробка інтегральних індексів, які дозволяють здійснювати комплексну оцінку рівня циркулярності економіки та визначати стратегічні напрями її розвитку.

У контексті України результати дослідження мають важливе практичне значення, оскільки впровадження системи показників циркулярної економіки може стати основою для формування ефективної державної політики у сфері сталого розвитку, післявоєнного відновлення та інтеграції до європейського економічного простору. Використання досвіду Європейського Союзу дозволить адаптувати найкращі практики до національних умов та забезпечити підвищення ефективності використання ресурсів.

Таким чином, система показників циркулярної економіки виступає важливим інструментом оцінювання ефективності економічних трансформацій, спрямованих на досягнення сталого розвитку. Її застосування забезпечує можливість комплексного аналізу процесів використання ресурсів, зниження екологічного навантаження та підвищення конкурентоспроможності економіки, що робить її невід'ємною складовою сучасної економічної політики.

Валовий внутрішній продукт традиційно розглядається як ключовий індикатор економічного розвитку, проте в умовах переходу до циркулярної економіки його зміст набуває нових характеристик.

Зокрема, економічне зростання дедалі більше пов'язується не зі збільшенням обсягів споживання ресурсів, а з підвищенням ефективності їх використання та

оптимізацією виробничих процесів. У цьому контексті циркулярна економіка виступає фактором структурної трансформації ВВП, змінюючи його якісну природу.

Однією з ключових особливостей впливу циркулярної економіки на ВВП є формування доданої вартості за рахунок повторного використання ресурсів. На відміну від лінійної моделі, де економічний результат досягається шляхом залучення нових матеріалів, циркулярна система орієнтується на максимальне продовження життєвого циклу продукції. Це дозволяє зменшити витрати на сировину та одночасно підвищити ефективність виробництва, що в сукупності позитивно впливає на макроекономічні показники.

Крім того, циркулярна економіка стимулює розвиток нових секторів, пов'язаних із переробкою, ремонтом, модернізацією та сервісним обслуговуванням продукції. Формування таких видів діяльності створює додаткові джерела економічного зростання, які раніше не враховувалися у традиційних моделях. У результаті відбувається диверсифікація структури ВВП, що підвищує стійкість економіки до зовнішніх шоків.

Важливим аспектом є також зниження втрат ресурсів у процесі виробництва та споживання. Скорочення обсягів відходів і підвищення рівня їх повторного використання дозволяє зменшити неефективні витрати, що опосередковано сприяє зростанню економічного результату. Таким чином, циркулярна економіка забезпечує не лише прямий приріст ВВП, але й підвищення його ефективності.

Разом з тим, вплив циркулярної економіки на ВВП має і непрямий характер. Він проявляється через зниження екологічних витрат, зменшення залежності від імпорту ресурсів та підвищення енергетичної безпеки. У довгостроковій перспективі це створює передумови для стабільного економічного зростання, що базується на раціональному використанні ресурсів та інноваційному розвитку.

Отже, циркулярна економіка трансформує традиційні підходи до формування ВВП, зміщуючи акцент із кількісного нарощування виробництва на підвищення його якісних характеристик. Це дозволяє забезпечити більш збалансований розвиток економіки, що поєднує економічну ефективність із екологічною відповідальністю.

У сучасних умовах глобалізації конкурентоспроможність економіки визначається не лише обсягами виробництва чи рівнем технологічного розвитку, але й здатністю ефективно використовувати ресурси та адаптуватися до екологічних викликів. У цьому контексті циркулярна економіка виступає важливим фактором формування нових конкурентних переваг, які базуються на інноваціях, ресурсній ефективності та сталості.

Одним із ключових механізмів впливу циркулярної економіки на конкурентоспроможність є зниження виробничих витрат. Використання вторинних ресурсів, оптимізація матеріальних потоків та впровадження ресурсозберігаючих технологій дозволяють підприємствам зменшити залежність від дорогих первинних ресурсів. Це особливо важливо в умовах нестабільності світових ринків сировини, коли ціни на ресурси можуть суттєво коливатися. Крім того, циркулярна економіка стимулює інноваційну активність, що є одним із ключових чинників конкурентоспроможності. Розробка нових матеріалів, впровадження екодизайну, цифровізація виробничих процесів та розвиток сервісних бізнес-моделей сприяють підвищенню технологічного рівня економіки. У результаті підприємства отримують можливість створювати продукцію з більшою доданою вартістю та виходити на нові ринки.

Важливим фактором є також відповідність екологічним стандартам, які відіграють дедалі більшу роль у міжнародній торгівлі. Країни та компанії, що впроваджують циркулярні підходи, отримують переваги у вигляді доступу до

екологічно чутливих ринків, а також зниження ризиків, пов'язаних із посиленням регуляторних вимог. Це особливо актуально в контексті політики Європейського Союзу, спрямованої на декарбонізацію та розвиток «зеленої» економіки.

Узагальнення зазначених напрямів впливу дозволяє більш чітко окреслити роль циркулярної економіки як інструменту забезпечення сталого розвитку та підвищення ефективності функціонування економіки. Відповідні результати систематизації наведено у таблиці 7.

Таблиця 7

Основні напрями впливу циркулярної економіки на ВВП та конкурентоспроможність

Напрямок впливу	Характер впливу на ВВП	Характер впливу на конкурентоспроможність
Ресурсоефективність	Зростання доданої вартості за рахунок оптимізації	Зниження виробничих витрат, підвищення продуктивності
Переробка та повторне використання	Формування нових секторів економіки (переробка, ремонт, сервіс)	Розвиток внутрішніх ринків ресурсів
Зменшення відходів	Скорочення втрат ресурсів	Оптимізація логістики та виробництва
Декарбонізація	Зниження екологічних витрат	Відповідність міжнародним стандартам
Інновації	Створення нових технологій і бізнес-моделей	Зростання інноваційної активності
Сервісні моделі (sharing, repair)	Формування додаткової вартості без збільшення ресурсів	Гнучкість бізнесу
Зниження імпортозалежності	Збереження фінансових ресурсів в економіці	Підвищення економічної стійкості

Джерело: розроблено авторами на основі аналітичних матеріалів Eurostat, European Commission, OECD [11;12;13;14;18].

Не менш важливим є вплив циркулярної економіки на репутаційний капітал. Підприємства, які дотримуються принципів сталого розвитку, користуються більшою довірою з боку споживачів та інвесторів. Це створює додаткові можливості для залучення інвестицій і розширення ринків збуту.

Таким чином, циркулярна економіка формує нову модель конкурентоспроможності, яка базується не лише на економічних, але й на екологічних та соціальних чинниках. Її впровадження сприяє підвищенню ефективності виробництва, розвитку інновацій та зміцненню позицій економіки на міжнародному рівні, що робить її ключовим елементом сучасної економічної стратегії.

Циркулярна економіка формує багатовекторний вплив на економічну систему, що проявляється через підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів, скорочення витрат, розвиток нових видів економічної діяльності та зміцнення стійкості до зовнішніх викликів. При цьому важливо враховувати, що окремі фактори впливають на економічне зростання та конкурентоспроможність не ізольовано, а у взаємозв'язку, формуючи синергетичний ефект.

Аналіз систематизованих у таблиці 7 напрямів впливу циркулярної економіки дозволяє зробити висновок про її комплексний та багаторівневий характер впливу на економічну систему. Зокрема, простежується чітка взаємозалежність між підвищенням ефективності використання ресурсів і зростанням економічних результатів, що проявляється у формуванні доданої вартості без пропорційного збільшення обсягів споживання природних ресурсів. Це свідчить про поступовий перехід від екстенсивної

моделі економічного розвитку до інтенсивної, заснованої на інноваціях та оптимізації виробничих процесів.

Особливого значення набуває розвиток переробки та повторного використання ресурсів, який не лише сприяє скороченню відходів, але й формує нові сегменти економіки. Зазначені процеси стимулюють розвиток внутрішніх ринків вторинної сировини, що, у свою чергу, знижує залежність від імпорту первинних ресурсів та підвищує економічну самодостатність країни. У довгостроковій перспективі це створює передумови для стабілізації економічного розвитку та зменшення впливу зовнішніх факторів. Водночас зменшення обсягів відходів та впровадження принципів декарбонізації сприяють не лише екологічному оздоровленню, але й економічній ефективності. Скорочення витрат на утилізацію, підвищення енергоефективності та відповідність міжнародним екологічним стандартам дозволяють підприємствам підвищувати свою конкурентоспроможність на глобальних ринках. У цьому контексті екологічна складова перестає бути виключно витратною і трансформується у важливий фактор економічного зростання.

Інноваційний компонент циркулярної економіки відіграє ключову роль у формуванні нових конкурентних переваг. Впровадження новітніх технологій, розвиток екодизайну та цифровізація виробничих процесів сприяють підвищенню продуктивності праці та створенню продукції з високою доданою вартістю. Особливої актуальності набувають сервісні моделі господарювання, які дозволяють отримувати економічний ефект без збільшення обсягів використання ресурсів, що є принципово новим підходом у розвитку економіки. Окрему увагу слід приділити фактору зниження імпортозалежності, який у сучасних умовах набуває стратегічного значення. Використання вторинних ресурсів та розвиток внутрішніх виробничих ланцюгів сприяють збереженню фінансових ресурсів у межах національної економіки та підвищенню її стійкості до зовнішніх економічних шоків.

Таким чином, результати аналізу підтверджують, що циркулярна економіка формує системний ефект, який проявляється у взаємному посиленні економічних, екологічних та інноваційних факторів розвитку. Її впровадження забезпечує не лише зростання валового внутрішнього продукту, але й якісну трансформацію економіки, спрямовану на підвищення її конкурентоспроможності, стійкості та ефективності використання ресурсів.

У сучасних умовах трансформації економічних систем особливого значення набуває використання моделей прогнозування, які дозволяють оцінити вплив впровадження принципів циркулярної економіки на макроекономічні показники розвитку. Зокрема, мова йде про можливість кількісного визначення ефектів, пов'язаних із підвищенням ефективності використання ресурсів, скороченням екологічного навантаження та формуванням нових конкурентних переваг. На відміну від традиційних підходів до економічного аналізу, які орієнтуються переважно на виробничі фактори, циркулярна економіка вимагає врахування складних взаємозв'язків між економічними, екологічними та технологічними параметрами.

Методологічною основою моделювання виступає припущення про існування функціональної залежності між рівнем економічного розвитку та ключовими індикаторами циркулярності, такими як ресурсоефективність, рівень переробки відходів і вуглецевий слід. У цьому контексті економічне зростання розглядається не лише як результат збільшення обсягів виробництва, але і як наслідок підвищення ефективності використання ресурсів та зниження екологічних витрат.

Одним із найбільш поширених інструментів аналізу є економетричні моделі, що дозволяють встановити кількісні залежності між макроекономічними показниками та

індикаторами циркулярної економіки. Такі моделі базуються на використанні статистичних даних і дають змогу оцінити силу та напрямок впливу окремих факторів. Зокрема, підвищення ресурсоефективності, як правило, супроводжується зростанням валового внутрішнього продукту за рахунок оптимізації виробничих процесів і зменшення витрат на сировину.

Аналогічно, зростання рівня переробки відходів сприяє розвитку вторинних ринків ресурсів і створює додаткову економічну вартість. Водночас збільшення обсягів викидів парникових газів чинить стримуючий вплив на економічний розвиток, оскільки пов'язане з підвищенням екологічних витрат і посиленням регуляторного тиску.

Важливою особливістю економетричних моделей є їх здатність враховувати часову динаміку та інерційність економічних процесів. Це дозволяє не лише аналізувати поточний стан, але й здійснювати прогнозування на основі виявлених тенденцій. Разом з тим, ефективність таких моделей значною мірою залежить від якості статистичної бази та правильності вибору змінних, що зумовлює необхідність використання надійних джерел даних і застосування сучасних методів обробки інформації.

Поряд з економетричними підходами, важливу роль у дослідженні циркулярної економіки відіграють моделі загальної економічної рівноваги, які дозволяють оцінити системний вплив змін у використанні ресурсів на всі сектори економіки. На відміну від часткових моделей, вони враховують міжгалузеві зв'язки, взаємодію попиту і пропозиції, а також поведінку економічних агентів. Це дає змогу моделювати складні процеси структурної перебудови економіки, пов'язані з переходом до циркулярної моделі розвитку.

Застосування моделей загальної рівноваги показує, що впровадження циркулярних практик сприяє зниженню залежності економіки від імпорту первинних ресурсів, активізації внутрішнього виробництва та формуванню нових секторів економіки, пов'язаних із переробкою, ремонтом і повторним використанням продукції. Крім того, такі моделі дозволяють оцінити вплив циркулярної економіки на зайнятість, інвестиційну активність і державні фінанси.

Суттєве значення для прогнозування має також сценарний підхід, який передбачає розробку альтернативних варіантів розвитку залежно від рівня впровадження циркулярних практик. У межах такого підходу зазвичай розглядаються кілька сценаріїв, що відрізняються за інтенсивністю трансформаційних процесів. Інерційний сценарій характеризується збереженням існуючих тенденцій і мінімальними змінами у структурі економіки, тоді як інтенсивний сценарій передбачає активне впровадження інновацій, розвиток циркулярних бізнес-моделей та значне підвищення ефективності використання ресурсів. Проміжне положення займає помірний сценарій, який поєднує елементи поступової трансформації та часткового впровадження циркулярних підходів.

Перевагою сценарного моделювання є можливість врахування невизначеності та оцінювання різних траєкторій розвитку економіки. Це дозволяє формувати більш гнучкі стратегії та адаптувати економічну політику до змінних умов зовнішнього середовища. Водночас результати такого моделювання значною мірою залежать від припущень, що використовуються при формуванні сценаріїв, що потребує їх обґрунтування та перевірки.

Окрему групу становлять імітаційні моделі, які дозволяють відтворити поведінку економічної системи у динаміці. Вони враховують складні взаємозв'язки між окремими елементами системи, включаючи часові лаги, нелінійні залежності та ефекти зворотного зв'язку. Це робить їх ефективним інструментом для аналізу довгострокових наслідків впровадження циркулярної економіки, зокрема в умовах високої невизначеності.

Сучасні тенденції розвитку економічного аналізу свідчать про зростання ролі інтегрованих моделей, які поєднують економічні та екологічні параметри. Такі моделі дозволяють оцінити не лише економічний ефект від впровадження циркулярних практик, але й екологічні вигоди, пов'язані зі зниженням викидів, скороченням обсягів відходів та збереженням природних ресурсів. У цьому контексті циркулярна економіка розглядається як інструмент досягнення балансу між економічним зростанням і екологічною безпекою.

Вплив циркулярної економіки на конкурентоспроможність проявляється через декілька ключових механізмів. По-перше, це зниження витрат на ресурси, що підвищує ефективність виробництва. По-друге, це стимулювання інноваційної діяльності, пов'язаної з розробкою нових технологій та бізнес-моделей. По-третє, це підвищення енергоефективності та екологічної відповідальності, що стає важливим фактором у міжнародній конкуренції. Крім того, розвиток циркулярної економіки сприяє формуванню позитивного іміджу країни та підвищенню її інвестиційної привабливості.

З метою кількісного обґрунтування впливу циркулярної економіки на макроекономічні результати доцільно узагальнити емпіричні оцінки, отримані в межах досліджень Європейського Союзу та міжнародних організацій. Особливу увагу слід приділити аналізу взаємозв'язку між ключовими індикаторами циркулярності – ресурсоефективністю, рівнем переробки, часткою використання вторинних матеріалів і вуглецевим слідом – та показниками економічного зростання і конкурентоспроможності.

Використання узагальнених кількісних оцінок дозволяє не лише визначити напрям і силу впливу окремих факторів, але й оцінити їхній сукупний ефект у контексті трансформації економічної системи. Такий підхід є особливо важливим для формування обґрунтованих управлінських рішень, оскільки дає змогу перейти від якісних характеристик циркулярної економіки до їх кількісного виміру.

Узагальнення результатів сучасних досліджень дозволило систематизувати ключові залежності між показниками циркулярної економіки та макроекономічними ефектами, які відображають як прямий вплив на валовий внутрішній продукт, так і непрямий – через підвищення конкурентоспроможності. Відповідні кількісні оцінки наведено у табл.8.

Таблиця 8

Кількісна оцінка впливу показників циркулярної економіки на ВВП і конкурентоспроможність (ЄС)

Показник	Зміна	Вплив на ВВП	Вплив на конкурентоспроможність
Ресурсоефективність	+1%	+0,6–0,8% ВВП	зниження витрат на 10-15%
Рівень переробки	+10%	+1,5–2,5% ВВП	зростання продуктивності
Циркулярність (secondary materials)	+1%	+0,3–0,5% ВВП	підвищення ресурсної незалежності
Вуглецевий слід	-1%	+0,4–0,7% ВВП	покращення екологічного рейтингу
Інновації (зелена економіка)	+1%	+0,8–1,2% ВВП	+15-20% інноваційної активності

Джерело: сформовано авторами на основі даних Eurostat, European Commission, OECD [11;12;13;14].

Аналіз наведених даних свідчить про те, що найбільший вплив на економічне зростання має підвищення ресурсоефективності, яке забезпечує оптимізацію використання матеріальних ресурсів і зниження виробничих витрат. Водночас розвиток

системи переробки створює додаткову економічну вартість за рахунок формування ринку вторинної сировини та зменшення залежності від імпорту первинних ресурсів.

Суттєвим фактором є також скорочення вуглецевого сліду, що сприяє зниженню екологічних витрат і відповідає вимогам кліматичної політики ЄС. В умовах посилення екологічного регулювання це стає важливим чинником конкурентоспроможності, оскільки підприємства з нижчим рівнем викидів отримують додаткові переваги на міжнародних ринках.

Окрему увагу слід приділити впливу циркулярної економіки на зайнятість та інвестиції. За оцінками Європейської Комісії, впровадження циркулярних моделей господарювання може забезпечити створення до 700 тис. нових робочих місць до 2030 року, а обсяг інвестицій у цю сферу вже сьогодні становить понад 100 млрд євро щорічно. При цьому потенційна економія матеріальних ресурсів у ЄС оцінюється на рівні до 600 млрд євро на рік, що підкреслює значний економічний ефект від переходу до циркулярної моделі [16-17].

Таким чином, результати моделювання підтверджують, що циркулярна економіка має системний вплив на розвиток економіки, забезпечуючи одночасно зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності та зниження екологічного навантаження. Її впровадження сприяє формуванню нової моделі економічного розвитку, орієнтованої на ефективне використання ресурсів, інновації та сталий розвиток.

Узагальнення результатів аналізу дозволяє зробити висновок, що циркулярна економіка виступає важливим чинником трансформації сучасної економічної системи, забезпечуючи перехід до більш ефективної, ресурсозберігаючої та інноваційно орієнтованої моделі розвитку. Її вплив на валовий внутрішній продукт проявляється не лише у кількісному вимірі, але й у зміні якісних характеристик економічного зростання, що базується на раціональному використанні ресурсів та оптимізації виробничих процесів.

Встановлено, що впровадження циркулярних підходів сприяє формуванню доданої вартості за рахунок повторного використання матеріалів, розвитку нових секторів економіки та зниження ресурсомісткості виробництва. Це забезпечує диверсифікацію структури економіки та підвищує її стійкість до зовнішніх економічних коливань. Водночас скорочення втрат ресурсів і зменшення обсягів відходів створюють додаткові резерви для підвищення ефективності господарської діяльності.

Аналіз впливу циркулярної економіки на конкурентоспроможність свідчить про її багатовимірний характер. Зокрема, підвищення ресурсоефективності та використання вторинних ресурсів сприяють зниженню виробничих витрат, тоді як розвиток інноваційних технологій і бізнес-моделей формує нові джерела конкурентних переваг. Важливим фактором є також відповідність екологічним стандартам, що набуває дедалі більшого значення у міжнародній економічній взаємодії.

Обґрунтовано, що використання моделей прогнозування дозволяє кількісно оцінити вплив ключових індикаторів циркулярної економіки на макроекономічні результати. Застосування економетричних, сценарних та інтегрованих моделей забезпечує можливість врахування взаємозв'язку між економічними та екологічними параметрами розвитку, що є необхідною умовою формування ефективної економічної політики. Узагальнення кількісних оцінок підтверджує наявність позитивного впливу підвищення ресурсоефективності, розвитку переробки та скорочення вуглецевого сліду на динаміку валового внутрішнього продукту та рівень конкурентоспроможності. Водночас встановлено, що найбільшого ефекту досягається за рахунок комплексного впровадження циркулярних практик, які формують синергетичний результат. Разом з тим ефективність реалізації циркулярної економіки залежить від інституційного забезпечення, рівня технологічного розвитку та інвестиційної активності. Недостатній розвиток інфраструктури, обмеженість фінансових ресурсів і низький рівень інновацій

можуть стримувати реалізацію її потенціалу, що обумовлює необхідність формування цілісної державної політики у цій сфері.

Таким чином, циркулярна економіка формує нову модель економічного розвитку, яка поєднує економічну ефективність, екологічну безпеку та інноваційний розвиток. Її впровадження створює передумови для довгострокового зростання, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення стійкості економіки в умовах глобальних трансформацій.

Список використаних джерел:

1. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N., Hultink E. The Circular Economy – A new sustainability paradigm? // *Journal of Cleaner Production*. 2017. Vol. 143. P. 757-768.
2. European Commission. A new Circular Economy Action Plan. Brussels, 2020.
3. Implementation of a Circular Economy in Ukraine // *Resources*. 2020.
4. Zavadskykh H. et al. Exploring the Potential of Circular Economy in Ukrainian Enterprises // *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025.
5. Kalyniv Z. Circular Economy: Evaluation of the Impact on Welfare (Ukraine & EU). Kyiv School of Economics, 2024.
6. Vectors of circular economy implementation in Ukraine // *Economics & Innovation*. 2023.
7. Neves A., Marques A. Drivers and barriers in circular economy // *Journal of Cleaner Production*. 2022.
8. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Реутов В.Є. Одеса: ІПРЕЕД НАН України - Саки: ПП «Підприємство Фенікс», 2011. 348 с.
9. Коленов О.М. Концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної екологічної політики України / О.М. Коленов // *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 2. С. 60-66.
10. Потапенко В.Г. Державна політика сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки / В.Г. Потапенко // *Стратегічні пріоритети*. №3 (28), 2013 р. С. 16-22.
11. European Commission. Circular Economy Action Plan [Електронний ресурс]. – Brussels : European Commission, 2020. – Режим доступу: https://environment.ec.europa.eu/topics/circular-economy_en (дата звернення: 28.03.2026).
12. Eurostat. Circular Economy Monitoring Framework [Електронний ресурс]. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy> (дата звернення: 26.03.2026).
13. European Environment Agency. Resource productivity and material use in Europe [Електронний ресурс]. – Copenhagen : EEA, 2023. – Режим доступу: <https://www.eea.europa.eu> (дата звернення: 26.03.2026).
14. OECD. Resource Efficiency and the Circular Economy [Електронний ресурс]. – Paris : OECD Publishing, 2020. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/environment> (дата звернення: 31.03.2026).
15. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Geneva : World Economic Forum, 2022. – Режим доступу: <https://www.weforum.org> (дата звернення: 01.04.2026).
16. United Nations Environment Programme. Global Resources Outlook [Електронний ресурс]. – Nairobi : UNEP, 2022. – Режим доступу: <https://www.unep.org> (дата звернення: 31.03.2026).
17. European Commission. Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy. – Brussels : European Commission, 2015.
18. Eurostat. Material flow accounts and resource productivity [Електронний ресурс]. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 31.03.2026).

4.5. Формування інклюзивно-інституційного розвитку освіти в контексті європейської інтеграції

У контексті глобальних трансформацій та інтеграції України до Європейського освітнього простору (ЕНЕА), формування інклюзивно-інституційного розвитку освіти постає не лише як вимога соціальної справедливості, а й як стратегічна умова модернізації всієї системи вищої школи. Сучасна академічна парадигма вимагає переходу від «медичної моделі» інвалідності, що фокусується на дефіцитах особистості, до «соціально-інституційної моделі», де ключовим бар'єром визнається не стан здоров'я здобувача, а негнучкість освітнього середовища. Як зазначає Мел Ейнскоу (Mel Ainscow) у своїй праці *«Developing Equitable Education Systems»*, «інклюзія - це не статичний стан, а динамічний процес усунення бар'єрів для участі та досягнення успіху всіма здобувачами без винятку» [1]. Для українських закладів вищої освіти цей процес ускладнюється необхідністю одночасної адаптації до стандартів ЄС та подоланням постдискримінаційної спадщини.

Протягом останніх років в Україні активно розвивається соціальна інклюзія у закладах вищої освіти. Це зумовлено адаптацією українських законів до європейських норм та підписанням міжнародних угод з прав людини. Наразі на законодавчому рівні не лише закріплено право людей з особливими потребами на освіту, а й передбачено створення безбар'єрного середовища для їхнього навчання. Попри законодавче підґрунтя, практична реалізація підтримки таких студентів у вітчизняних університетах має безсистемний характер. Більшість закладів вищої освіти досі не мають спеціалізованих центрів супроводу, тому впровадження освітніх адаптацій часто є результатом приватної ініціативи викладачів, аніж налагодженим механізмом. Крім того, гостро відчувається дефіцит допоміжних технологій, принципів універсального дизайну та скоординованої роботи фахівців різних профілів. Ключові виклики соціальної інклюзії у вищій школі зумовлені низьким рівнем готовності викладачів, дефіцитом ресурсів та відсутністю уніфікованих стандартів підтримки. За таких умов критично важливим стає аналіз міжнародних практик, що має стати фундаментом для створення в Україні комплексної та дієвої системи супроводу студентів із особливими освітніми потребами.

Метою нашого дослідження є аналіз та обґрунтування теоретичних основ розвитку соціальної інклюзії в системі вищої освіти в Україні під час війни та після її завершення. Розгляд її ключових компонентів для вироблення загальної концепції впровадження у закладах вищої освіти в післявоєнні роки.

Дефініція «соціальна інклюзія» почала активно використовуватися в Європі та світі на початку 60-х років минулого століття. Вивчаючи сучасну наукову літературу можна констатувати, що «у другому десятилітті ХХІ ст. експерти, дослідники, науковці по-різному тлумачать соціальну інклюзію, проте пояснюють її з більшою конкретикою. Наприклад, ініціатива ЄС «European Pillar of Social Rights» (Європейський стовп соціальних прав) від 2017 р., спрямована на створення у ХХІ ст. сильної соціальної Європи - справедливої, інклюзивної та повної можливостей - поєднує соціальну інклюзію та соціальний захист у межах однієї категорії. У концепції Європейського стовпу соціальних прав категорія «Соціальний захист та інклюзія» забезпечується через доступ до базових послуг, наявність житла, соціальний захист та охорону здоров'я, мінімальний дохід та виплати з безробіття, опіку над дітьми, пенсії для літніх людей, допомогу безхатькам, інклюзію людей з інвалідністю» [2].

«Інше тлумачення соціальної інклюзії запропонував Світовий банк. У дослідженні «Inclusion matters: the foundation for shared prosperity» представлено два визначення соціальної інклюзії:

- 1) Процес поліпшення умов участі окремих осіб і груп у житті суспільства;
- 2) Процес покращення здатності, можливостей і гідності людей, які через свою ідентичність перебувають у вразливому становищі, брати участь у житті суспільства.

У концепції Світового банку соціальна інклюзія забезпечується доступом до трьох важливих життєвих сфер: ринків, послуг, просторів. Йдеться про ринки землі, житла, праці, фінансів; соціальні, інформаційні, транспортні, освітні послуги, охорону здоров'я, забезпечення водою та електрикою та ін.; політичний, фізичний, культурний, соціальний простори. Доступ до ринків, послуг, просторів значною мірою залежить від освіти» [2].

На нашу думку, розвиток соціальної інклюзії у вищій школі України потрібно розглядати як динамічний та багатовимірний процес, який наразі проходить шлях від формального визначення в законах до реальних змін в закладах вищої освіти. У цьому контексті показовою є трансформація підходів у європейському освітньому просторі, де інклюзія вже давно вийшла за межі суто нормативного регулювання.

Досвід країн Європейського Союзу у сфері інклюзивної вищої освіти демонструє перехід від простої архітектурної доступності до створення цілісних екосистем підтримки здобувачів. В академічному дискурсі цей процес часто описують через концепцію «соціального виміру», яка передбачає, що склад студентства має повною мірою відображати різноманіття суспільства.

Розглядаючи досвід окремих держав, можна виділити кілька ключових стратегій, які Україна може адаптувати у межах своєї євроінтеграційної стратегії:

У Скандинавських країнах, зокрема у Швеції та Данії, інклюзія базується на принципі повної державної відповідальності, де функціонує розвинена мережа координаторів з особливих потреб, які супроводжують студента від моменту вступу до отримання диплома. Науковці, як-от Ганс Елмбро (Hans Elmbro), зазначають, що успіх шведської моделі полягає в децентралізації ресурсів, де кожен університет отримує цільове фінансування, яке може використовувати на оплату послуг персональних асистентів, перекладачів жестової мови або на закупівлю спеціалізованого програмного забезпечення [3].

Німеччина демонструє інший, більш структурований підхід через систему організацій сприяння студентам - *Studentenwerke*. Ці організації опікуються не лише навчальним процесом, а й соціально-побутовими аспектами. Це включає створення інклюзивних гуртожитків, де кімнати обладнані за стандартами універсального дизайну, а також надання консультацій щодо фінансування навчання через спеціальні гранти. Юридично німецька система спирається на «Рамковий закон про вищу освіту», який зобов'язує університети забезпечувати рівні права для студентів із інвалідністю без жодних обмежень у виборі спеціальності.

У контексті інклюзивно-інституційного розвитку особливий інтерес становить британська модель *Disabled Students Allowance (DSA)* [4]. Її ключова юридична відмінність від української системи полягає у переході від фінансування інституції до прямого субсидування потреб конкретного здобувача.

Disabled Students Allowance - це державний грант, що регулюється нормами *Education (Student Support) Regulations*. На відміну від загальних соціальних виплат, DSA не є заміною доходу, а має цільове юридичне призначення, покриття додаткових витрат, які виникають у студента безпосередньо через потребу в інклюзивному супроводі. Механізмом передачі коштів є суб'єктне право, тобто право на кошти належить студенту, а не університету. Це реалізує принцип «гроші ходять за здобувачем», що кардинально відрізняється від українського підходу, де бюджетне фінансування інклюзії часто «розчиняється» в загальних видатках закладу, тому

функціонує оцінка потреб (Needs Assessment) за якої кошти виділяються лише після проходження незалежного аудиту потреб у сертифікованому центрі, що юридично підтверджує об'єктивність витрат.

Британське законодавство чітко розмежовує напрями використання цих коштів, що дозволяє студенту самостійно формувати свою екосистему підтримки:

1. Немедична персональна допомога (Non-medical helper allowance): оплата послуг асистентів, читців, перекладачів жестової мови. Студент сам обирає надавача послуг, що створює ринок якісного супроводу;

2. Спеціалізоване обладнання (Specialist equipment allowance): кошти на закупівлю персональних технічних засобів (скрінрідери, ергономічне обладнання), які залишаються у власності студента;

3. Додаткові витрати: оплата специфічних витрат на копіювання матеріалів або спеціалізований транспорт.

Порівнюючи з українською Постановою КМУ № 635 [5], можна виділити наступні критичні точки такі, як автономія та залежність. В Україні студент залежить від спроможності ЗВО організувати супровід (наявність асистента в штаті, закупівля обладнання закладом). У Британії студент через DSA є автономним суб'єктом, який «купує» необхідні послуги, що нівелює проблему інституційної інертності. Українська модель передбачає виділення коштів закладу (наприклад, на облаштування інклюзивної групи до 3-х осіб). Британська модель DSA фокусується на персоналізації: якщо студенту потрібна унікальна програма, якої немає в університеті, він купує її за кошти гранту.

Впровадження елементів персонального бюджету в Україні у межах Національної стратегії до 2029 року потребуватиме змін до Бюджетного кодексу, перехід від фінансування штатних одиниць (асистентів) у ЗВО до механізму прямої субсидії здобувачу, а також регламентації статусу асистента, тобто юридичне визнання асистента як вільного надавача послуг, а не лише працівника університету. Отже, модель «персонального бюджету» (DSA) демонструє найвищий ступінь реалізації «соціально-інституційної моделі». Вона трансформує студента з об'єкта опіки на суб'єкта управління власним освітнім процесом, що є кінцевою метою європейської інтеграції української вищої школи.

Цікавим для України є досвід Польщі, яка пройшла шлях швидкої інституційної трансформації. Польські ЗВО використовують систему «дотацій на інвалідність» (dotacja na niepełnosprawność). Чим більше в університеті студентів із документально підтвердженими особливими потребами, тим більше коштів отримує заклад на розвиток інклюзивної інфраструктури. Дослідник Пшемислав Бонк (Przemysław Bąk) у праці «*Inclusive Higher Education in Poland*» підкреслює, що такий механізм створив здорову конкуренцію між університетами за залучення студентів із ООП, що призвело до стрімкого покращення доступності кампусів [6].

Важливою частиною європейського досвіду є також впровадження цифрової інклюзії. У країнах Балтії, зокрема в Естонії, усі навчальні матеріали університетів за замовчуванням мають відповідати стандартам доступності (наявність субтитрів до відеолекцій, текстових описів для зображень, адаптація під скрінрідери). Це забезпечує рівний доступ до знань в умовах дистанційного навчання, що є надзвичайно актуальним для сучасного українського контексту.

Ці приклади показують, що інклюзивний розвиток - це не лише зміна законів, а й створення фінансових та соціальних стимулів для університетів.

Застосування міжнародного досвіду в Україні потребує врахування соціокультурного фону, ресурсів та автономії закладів вищої освіти. Пріоритетом має стати розробка уніфікованих стандартів підтримки студентів з інклюзією, що покращить їхні навчальні результати та професійну інтеграцію. Для реформування вищої освіти в Україні пріоритетне значення мають такі аспекти іноземного досвіду, як створення

офіційних університетських служб супроводу студентів з освітніми особливими потребами, впровадження універсального дизайну в освітній процес, цілеспрямоване підвищення інклюзивної компетентності викладачів та налагодження комплексної взаємодії між усіма структурами закладу вищої освіти.

Становлення формування інклюзивної політики в Україні базується на принципах, закладених у міжнародних актах, які наша держава ратифікувала та імплементувала у власну правову систему.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (стаття 24), це не просто декларація, а юридичний фундамент [7]. Головна вимога статті 24 полягає в тому, що держави мають забезпечувати інклюзивну систему освіти на всіх рівнях. Ключовим тут є термін «розумне пристосування». У контексті вищої школи це означає, що університет не може відмовити вступнику через відсутність умов; навпаки - заклад має змінити середовище (наприклад, перенести лекцію на перший поверх або надати перекладача жестової мови), щоб забезпечити право на навчання.

Стратегія ЄС з прав осіб з інвалідністю (2021-2030), цей документ впроваджує концепцію «Універсального дизайну» [8]. На відміну від «пристосування» (яке робиться під конкретну людину), універсальний дизайн вимагає, щоб освітній контент та простір від самого початку створювалися доступними для всіх (наприклад, відеолекції з субтитрами корисні не лише людям з порушенням слуху, а й іноземним студентам).

Також невід'ємною частиною формування інклюзивно-інституційного розвитку освіти в контексті європейської інтеграції є Угода про асоціацію між Україною та ЄС (в частині вищої освіти) статтею 431, зобов'язує Україну реформувати систему освіти відповідно до принципів Болонського процесу [9]. Одним із ключових орієнтирів тут є «соціальний вимір», який вимагає, щоб вища освіта була доступною для всіх верств населення. Україна має імплементувати стандарти ESG (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the ENEA) [10], де інклюзивність є невід'ємною частиною внутрішнього забезпечення якості освіти в університеті.

Формування інклюзивно-інституційного розвитку в цьому контексті слід розглядати як створення системи «розумного пристосування» та «універсального дизайну», де освітній простір є доступним, гнучким та інклюзивним для кожного учасника академічного процесу, такий підхід можемо спостерігати на прикладі Директиви 2000/78/ЄС, яку слід розглядати не просто як антидискримінаційний акт, а як фундаментальний юридичний інструмент, що трансформував європейське освітнє право. Хоча формально вона присвячена сфері зайнятості, її норми стали еталоном для сектору вищої освіти в межах концепції «розумного пристосування».

Здійснимо детальний аналіз Директиви 2000/78/ЄС у контексті інклюзивно-інституційного розвитку освіти, а саме юридичну кваліфікацію «розумного пристосування» (стаття 5) [11], це ключове положення Директиви, яке Україна імплементує у своє законодавство. Суть норми у тому, що Директива зобов'язує інституції вживати ефективних та практичних заходів, щоб особа з інвалідністю мала доступ до навчання, якщо ці заходи не становлять «надмірного тягаря» для установи. Важливо наголосити, що згідно з практикою Суду ЄС, «надмірність тягаря» оцінюється з урахуванням фінансових та інших витрат, розміру та фінансових ресурсів організації. Це прямо корелює з тезою про необхідність створення фінансових стимулів для університетів.

Заборона непрямой дискримінації (стаття 2) Директиви, вводить поняття непрямой дискримінації, що є критично важливим для аналізу «негнучкості освітнього середовища». Непряма дискримінація виникає тоді, коли нейтральне положення, критерій або практика ставлять осіб з інвалідністю у невігідне становище порівняно з іншими особами. Прикладом для вищої школи буде вимога щодо обов'язкової письмової форми іспиту без можливості використання асистивних технологій може

бути кваліфікована як непряма дискримінація, навіть якщо вона застосовується до всіх студентів однаково.

Позитивні дії (стаття 7) Директиви, дозволяє державам-членам приймати заходи для запобігання або компенсації недоліків, пов'язаних з інвалідністю. Інституційний аспект легітимізує систему квот, спеціальних умов вступу та додаткового фінансування (як у польській моделі «дотацій на інвалідність»). Це положення підкріплює правомірність спеціальних умов для здобувачів з ООП в українських ЗВО, що закріплено в Постанові КМУ № 635.

Тягар доказування (стаття 10) є революційною нормою для захисту прав студентів механізм якої передбачає, що студент надає факти, які дозволяють припустити наявність дискримінації (наприклад, ненадання ІНП) за якою тягар доказування відсутності дискримінації перекладається на університет. Впровадження цієї норми в українську практику змушує адміністрацію ЗВО вести ретельну документацію кожного кроку із забезпечення інклюзії, перетворюючи її на «імперативну вимогу функціонування».

Провівши аналіз Директиви 2000/78/ЄС, можемо констатувати, що вона виступає правовим механізмом, який перетворює інклюзію з етичного обов'язку на сувору юридичну вимогу. Для України це означає необхідність не лише декларувати права, а й створювати процесуальні гарантії їх захисту, як це передбачено Стратегією до 2029 року.

Окрім згаданої Директиви 2000/78/ЄС, доцільно залучити акти, що регулюють цифрову та інституційну доступність, які наразі є пріоритетними для ЄС, розглянемо Європейський акт про доступність (European Accessibility Act, Директива 2019/882) у контексті вищої освіти дозволяє виділити перехід від архітектурної безбар'єрності до повної цифрової інклюзії освітнього контенту. Хоча Директива орієнтована на ринок товарів та послуг, її вплив на академічне середовище є фундаментальним через стандартизацію ресурсів, якими користуються студенти.

Проведемо розгорнутий аналіз ключових аспектів Директиви 2019/882, сферою її застосування в освітньому контексті є критичні для сучасної вищої школи цифрові продукти, такі як електронні книги (e-books) та спеціалізоване ПЗ, стаття 2 визначає, що всі електронні книги та програмне забезпечення для їх читання повинні бути доступними [12]. Це означає, що університетські бібліотеки та видавництва зобов'язані забезпечити сумісність літератури зі скрінрідерами та можливість зміни форматування тексту. Оскільки багато університетів використовують платні платформи для доступу до баз даних, ці інтерфейси мають відповідати суворим критеріям доступності. Додаток I Директиви запроваджує принцип «функціональних характеристик», що виходить за межі простого технічного опису, інформація має бути представлена в такий спосіб, щоб її можна було сприйняти різними органами чуття (наприклад, обов'язковий текстовий опис для графіків у наукових працях). Інтерфейси освітніх платформ мають бути передбачуваними, а контент - легким для сприйняття, що критично для студентів із когнітивними розладами чи дислексією.

Унаслідок цього, юридичне значення для українських ЗВО у межах євроінтеграції та Національної стратегії до 2029 року з імплементацією Директиви 2019/882 створює нові обов'язки для інституцій, це стандартизація закупівель, при закупівлі комп'ютерного обладнання або ліцензій на LMS (Learning Management Systems), університети мають юридично відповідати вимогам доступності, закріпленим у Директиві та стимулює перехід від точкового пристосування до створення контенту, який від самого початку доступний усім. Директива 2019/882 юридично посилається на стандарт EN 301 549, який детально описує технічні параметри доступності ІКТ, що включає вимоги до контрастності, наявності субтитрів у відеолекціях та навігації без допомоги миші, це важливо як доказ того, що інклюзія переходить із категорії «гуманітарного бажання» у площину «технічного регламенту».

Подібно до Директиви 2000/78/ЕС, цей Акт містить застереження щодо фінансової спроможності, коли забезпечення повної доступності вимагає «значної зміни продукту» або є «надмірним фінансовим тягарем», організація може бути звільнена від деяких обов'язків. Це створює зону ризику, де заклади можуть уникати змін, посиляючись на брак коштів, тому для України важливо поєднувати ці норми з польською моделлю цільового фінансування інклюзії.

Європейський акт про доступність завершує формування інклюзивно-інституційної рамки, роблячи цифрову безбар'єрність обов'язковою юридичною нормою. Для української вищої школи це означає необхідність повної ревізії електронних навчальних ресурсів на відповідність стандартам ЄС до 2029 року. Дослідження Римського комюніке (2020 р.) у межах монографії, дозволяє обґрунтувати перехід від інклюзії, як окремого соціального проєкту до інклюзії, як фундаментальної складової стратегічного менеджменту кожного університету. Це ключовий етап синхронізації української освіти з Європейським простором вищої освіти (ЕНЕА).

Римське комюніке вперше на високому політичному рівні затвердило «Принципи та рекомендації щодо посилення соціального виміру вищої освіти в ЕНЕА» [13]. Згідно з документом, соціальний вимір означає створення умов, за яких склад студентства на всіх рівнях та в усіх галузях освіти відображає різноманітність населення, це визначення зміщує фокус із «надання допомоги» на «забезпечення репрезентативності». Для України це нормативне підґрунтя для розширення системи квот та спеціальних умов вступу, передбачених у Національній стратегії до 2029 року. Головна вимога Римського комюніке полягає в тому, що інклюзія не повинна бути «додатком» до основної діяльності, тому університети зобов'язані інтегрувати інклюзивність у свої довгострокові стратегії розвитку, плани забезпечення якості та бюджетне планування, тому інклюзія в Україні стає імперативною вимогою для акредитації. Якщо інклюзивність не закладена в стратегію ЗВО, він не відповідає стандартам Болонського процесу.

Доцільно виділити три фундаментальні принципи Римського комюніке для впровадження в Україні, які вона має імплементувати, це цілісний підхід (Holistic Approach), тобто інклюзія має охоплювати не лише доступ до аудиторій, а й методи викладання, консультування, фінансову підтримку та культурне середовище закладу. Має бути гнучкість освітніх траєкторій, документ вимагає створення гнучких шляхів навчання, що в українському законодавстві реалізується через Індивідуальний навчальний план (ІНП) згідно з Постановою КМУ № 635, а також, держави мають збирати надійні дані про участь вразливих груп в освіті. Це юридично обґрунтовує необхідність створення в Україні систем моніторингу інклюзії на рівні ЄДЕБО. Порівнюючи вимоги Комюніке, можна зробити наступну оцінку, щодо відповідності, згідно якою Україна вже заклала «дорожню карту» цих змін через Національну стратегію до 2029 року, яка фактично є інструментом прямої імплементації Римського комюніке. Але прогалиною є те, що основним викликом залишається перехід від формального виконання вимог (наявність пандуса) до реальної зміни академічної культури («універсального дизайну» в мисленні викладачів), як того вимагає Стратегія ЄС з прав осіб з інвалідністю.

Отже, Римське комюніке 2020 року надає інклюзії статусу обов'язкового елемента інституційної автономії та відповідальності ЗВО, тому для дослідження це слугує доказом того, що формування інклюзивно-інституційного розвитку в Україні є незворотним процесом, зумовленим членством у Європейському освітньому просторі. Дослідження Директиви (ЄС) 2016/2102 про доступність веб-сайтів та мобільних додатків органів державного сектору дозволяє розширити аналіз в аспекті цифрової трансформації вищої освіти. Цей документ є критично важливим, оскільки він прямо класифікує державні університети як суб'єктів, що зобов'язані забезпечувати

інклюзивність свого віртуального простору. Директива 2016/2102 встановлює, що доступність - це не лише зручний інтерфейс сайту, а й повна функціональність усіх цифрових ресурсів [14]:

- освітні платформи (LMS): Системи на кшталт Moodle або Google Classroom, що використовуються університетами, мають бути повністю адаптовані для роботи зі скрінрідерами та керування лише клавіатурою.
- адміністративні послуги: Електронні кабінети вступника, системи реєстрації на курси та онлайн-бібліотеки мають відповідати стандартам безбар'єрності.
- мобільні додатки: Будь-які офіційні застосунки ЗВО (розклади, карти кампусів) підпадають під вимоги Директиви.

Директива юридично закріплює посилання на стандарт EN 301 549, який базується на міжнародних настановах WCAG 2.1. Також, Директива запроваджує два важливі процедурні інструменти, які Україна має імплементувати в межах Національної стратегії до 2029 року, це Декларація про доступність (Accessibility Statement), де кожен університет зобов'язаний опублікувати на своєму сайті детальний звіт про стан доступності ресурсів, вказуючи, які елементи ще потребують адаптації. Механізм зворотного зв'язку, згідно якого студент повинен мати юридичне право повідомити про недоступність контенту та отримати відповідь у встановлені терміни. Окрім того, стаття 5 Директиви дозволяє тимчасові відступи від норм, якщо вони створюють «невідповідне навантаження» (disproportionate burden) на заклад.

Правовою характеристикою є те, що університет має провести фінансово-технічний аналіз, щоб довести неможливість негайної адаптації. Проте, згідно з Римським комюніке (2020), такі відступи мають бути винятком, а не правилом, тому ризиком для України є те, що положення може бути використане ЗВО для затягування цифрової трансформації, тому в українському законодавстві цей критерій має бути чітко регламентований.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що інтеграція з українським законодавством Директиви 2016/2102 є основою для реалізації вимог щодо цифрової доступності, закладених у Постанові КМУ № 635, де вона надає технічне наповнення поняттю «універсальний дизайн» у цифровому середовищі, а також виконання норм цієї Директиви стає частиною внутрішньої системи забезпечення якості освіти (ESG) та перетворює цифрову доступність із «додаткової опції» на сувору адміністративно-правову вимогу. Для українських ЗВО це означає необхідність не лише фізичного переобладнання кампусів, а й створення інклюзивного віртуального навчального простору, що відповідає стандартам ЄС до 2029 року.

Слід також детально проаналізувати Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання до 2029 року, яка визначає довгостроковий вектор розвитку та поступове усунення бар'єрів у межах всієї освітньої вертикалі. Для надання розгорнутої правової характеристики, необхідно розглянути її як стратегічний програмний документ, що визначає вектор державної політики у сфері інклюзивної освіти в контексті європейської інтеграції. Національна стратегія є актом стратегічного планування, що має комплексний характер та не є законом прямої дії, проте виступає обов'язковим орієнтиром для нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України та профільних міністерств.

Стратегія ґрунтується на вимогах Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (зокрема ст. 24) та відповідає положенням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо модернізації вищої школи. Документ виконує роль «дорожньої карти», що трансформує міжнародні стандарти інклюзії в конкретні цілі для української правової системи до 2029 року. Стратегія закріплює відмову від застарілих підходів до регулювання освіти осіб з особливими освітніми потребами (ООП). Документ остаточно легітимізує перехід від «медичної моделі» інвалідності (дефіцитарний

підхід) до «соціально-інституційної моделі». Правоцентристський підхід фокусується не на стані здоров'я студента, а на обов'язку інституції усунути бар'єри.

Право на «розумне пристосування», Стратегія деталізує цей принцип, визначаючи, що ненадання пристосування (наприклад, відсутність перекладу жестовою мовою або архітектурна недоступність) є прямою дискримінацією. Одним із ключових аспектів Стратегії є зв'язок інклюзивності з якістю вищої освіти. Відповідно до логіки розвитку законодавства, закладеної в Стратегії, доступність освітнього середовища стає обов'язковою умовою акредитації освітніх програм. Це перетворює інклюзію з добровільної ініціативи на імперативну вимогу функціонування ЗВО. Стратегія спрямовує систему на імплементацію європейських стандартів забезпечення якості (*Standards and Guidelines for Quality Assurance in the EHEA*), де інклюзивність є невід'ємним критерієм внутрішнього оцінювання університету.

Стратегія до 2029 року є ключовим інструментом синхронізації українського права з правом ЄС. На відміну від точкового пристосування, Стратегія просуває концепцію «Універсального дизайну» в освіті, що вимагає створення доступного контенту для всіх користувачів за замовчуванням. Отже, документ відповідає стратегічній меті Болонського процесу склад студентства має повною мірою відображати різноманіття суспільства. Національна стратегія до 2029 року - це правовий фундамент для створення цілісної екосистеми підтримки в українських ЗВО. Вона перетворює інклюзію на стратегічну умову модернізації системи вищої школи в умовах інтеграції до Європейського освітнього простору (ЕНЕА).

Україна за останні роки здійснила значний ривок у приведенні національного законодавства у відповідність до європейських вимог, зокрема Закон України «Про вищу освіту» [15], де інклюзія розглядається через призму якості освіти. Недотримання вимог щодо доступності може бути підставою для відмови в акредитації освітньої програми. Це перетворює інклюзивність із «доброї волі» керівництва ЗВО на обов'язкову умову його законного функціонування.

Постанова КМУ № 635 (Порядок організації інклюзивного навчання у ЗВО) це є найбільш деталізований механізм, який перетворює юридичні норми на конкретні дії адміністрації ЗВО [5]:

- Інклюзивні групи: Порядок визначає, що для ефективного навчання в одній групі має бути не більше 3-х осіб з ООП. Це робиться для того, щоб викладач міг приділити достатньо уваги кожному, що відповідає європейським нормам педагогічного навантаження;

- Індивідуальний навчальний план (ІНП): Постанова закріплює право студента на адаптацію графіка та методів навчання. Наприклад, якщо студент потребує більше часу на виконання завдань через фізичні чи когнітивні особливості, це має бути офіційно зафіксовано в ІНП;

- Асистент студента: Документ розмежовує поняття академічної підтримки та соціально-побутової, дозволяючи залучати помічників для технічної допомоги під час занять.

Оцінюючи Постанову КМУ № 635, можемо запевнити, що даний документ перетворює абстрактну «соціальну справедливість» на алгоритм адміністративних дій, який забезпечує перехід від простої архітектурної доступності до створення цілісної екосистеми підтримки, що є обов'язковим кроком для інтеграції України до Європейського освітнього простору (ЕНЕА).

Також для доведення тези про обов'язковість інклюзивних норм щодо законного функціонування ЗВО, необхідно проаналізувати інструменти контролю, які переводять інклюзію з площини «соціальної місії» у площину «юридичної відповідальності». Здійснимо розгорнутий аналіз за двома ключовими векторами: академічним (НАЗЯВО) та техніко-конструктивним (ДБН).

Положення про акредитацію освітніх програм вищої освіти, що реалізується Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), є головним інструментом зовнішнього контролю якості. Юридична характеристика Критерію 9 «Навчальне середовище та ресурси» [16], встановлює пряму залежність між успішною акредитацією освітньої програми та наявністю інклюзивного середовища. Відповідно до підпункту про доступність, заклад має підтвердити не лише наявність ресурсів, а й їх відповідність потребам здобувачів з особливими освітніми потребами (ООП). Юридично це означає, що інклюзія є детермінантою легітимності освітньої діяльності. Якщо ЗВО не забезпечує архітектурну та цифрову доступність, освітня програма не може бути акредитована, що веде до неможливості видачі дипломів державного зразка. Таким чином, державний контроль через систему акредитації перетворює інклюзивність на імперативну вимогу. Експертні групи НАЗЯВО під час акредитаційних візитів перевіряють не лише наявність пандусів, а й доступність бібліотечних фондів, адаптацію системи дистанційного навчання та кваліфікацію персоналу. Це стимулює ЗВО до системного, а не епізодичного розвитку інклюзії.

Техніко-правовий контроль згідно ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [17], його прийняття стало революційним кроком, оскільки ці норми мають статус обов'язкових до виконання (згідно із Законом України «Про будівельні норми») за якими інклюзія перестала бути оціночним поняттям, наразі вона має математично вимірювані характеристики: ширина дверних отворів має бути не менше 0,9 м для вільного проїзду колісного крісла; кут нахилу пандусів чітко обмежений (не більше 8% на зовнішніх входах), що забезпечує безпеку та самостійність пересування; тактильна навігація, обов'язковість наявності тактильних смуг на підлозі та табличок шрифтом Брайля для осіб з порушеннями зору.

Проаналізувавши нормативи, можемо констатувати, що поєднання акредитаційного контролю (НАЗЯВО) та технічного регламентування (ДБН) створює «подвійну рамку» відповідальності для ЗВО, це академічна відповідальність, тобто неможливість акредитації програми без інклюзивних ресурсів та адміністративно-господарська відповідальність за якої встановлюється неможливість законної експлуатації будівель без дотримання фізичних норм доступності.

Ці інструменти контролю є логічним продовженням Постанови КМУ № 635, забезпечуючи її виконання через реальні санкційні та регуляторні механізми. Тому це остаточно підтверджує перехід України до європейської моделі інклюзивного розвитку, де права людини захищені не лише деклараціями, а й жорсткими техніко-правовими стандартами.

Проведене дослідження підтверджує, що формування інклюзивно-інституційного розвитку вищої освіти в контексті європейської інтеграції України є системним процесом переходу від філантропічного підходу до правоцентричної моделі. Ця трансформація базується на трьох фундаментальних вимірах:

1. Нормативно-правовий імператив: Завдяки імплементації норм Директиви 2000/78/ЄС та принципів Римського комюніке (2020), інклюзія в Україні остаточно трансформувалася з «добровільної соціальної ініціативи» закладу вищої освіти на імперативну умову його легітимного функціонування. Аналіз критеріїв НАЗЯВО та Постанови КМУ № 635 свідчить, що недотримання стандартів доступності (як архітектурної, так і цифрової) сьогодні тягне за собою прямі юридичні наслідки - відмови в акредитації освітніх програм до анулювання ліцензій.

2. Технологічна та цифрова конвергенція: Європейський акт про доступність (Директива 2019/882) та Директива 2016/2102 встановлюють нову планку для українських ЗВО - перехід до «Універсального дизайну». Це означає, що інклюзивність цифрового освітнього простору (LMS, онлайн-бібліотеки, мобільні додатки) має забезпечуватися не за запитом студента, а бути вбудованою характеристикою освітнього продукту за замовчуванням.

3. Економічна персоналізація: Вивчення моделі «персонального бюджету» (DSA) Великої Британії та досвіду Польщі вказує на необхідність подальшого реформування фінансового права України. Ключовим вектором має стати перехід від фінансування «усереднених потреб закладу» до прямого субсидування потреб конкретного здобувача. Це дозволить нівелювати інституційну інертність та забезпечити студенту реальну автономію у виборі форм підтримки.

Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання виступає тим правовим містком, що має остаточно синхронізувати українське законодавство з вимогами Європейського освітнього простору (ЕНЕА). Проте успіх цієї стратегії залежить не лише від вдосконалення технічних регламентів (ДБН), а й від подолання «інституційної інерції» через впровадження інклюзії в стратегію розвитку кожного університету як невід'ємної частини академічної культури.

Таким чином, інклюзивно-інституційний розвиток є не лише вимогою часу, а й маркером спроможності української вищої школи стати повноправним та конкурентоспроможним елементом глобального освітнього середовища, де право на освіту реалізується через реальне усунення бар'єрів, а не формальну їх констатацію.

Після прийняття Закону «Про вищу освіту», Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 рр., Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020-2030 рр. та низки інших постанов, інклюзія стала обов'язковою складовою стратегії розвитку кожного закладу вищої освіти. Це стосується не лише студентів з інвалідністю, а й внутрішньо переміщених осіб (ВПО), ветеранів, представників етнічних меншин та людей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Разом з тим, згадана «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки» визначає основні пріоритети розвитку вищої освіти до яких належать інклюзивність, доступність, рівність і різноманітність [18]. З-поміж п'яти стратегічних цілей дві пов'язані з реалізацією пріоритету соціальної інклюзії:

- забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних верств населення;
- ефективність управління в системі вищої освіти, що є соціально відповідальною.

Не викликає жодних сумнівів той факт, що інклюзія та рівність потенційно можуть також покращити якість освіти у межах національної системи освіти. Ми переконані також в тому, що соціальна інклюзія – це процес спрямований на забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти реалізувати свій життєвий потенціал.

Разом із тим зазначимо, що для післявоєнного українського суспільства найбільш релевантною групою, на яку поширюватимуться заходи з соціальної інклюзії, буде група здобувачів освіти з особливими потребами та/або обмеженими можливостями. До цієї групи належать громадяни з різним досвідом і травмами війни: військові; ветерани; внутрішньо переміщені особи; громадяни, що перебували на окупованій території; громадяни, які виїхали за кордон і повернулись до України; люди, які втратили друзів, родичів, родину, роботу, майно; особи, які зазнали фізичних і психологічних травм під час воєнного стану; діти і родичі вищезазначених осіб; інші соціальні групи і категорії громадян країни загалом. Збройна агресія РФ зумовила зростання кількості осіб із порушеннями фізичного та ментального здоров'я, що створює перешкоди для освітнього процесу та професійної реалізації. Масштабні руйнування та окупація територій призвели до масового внутрішнього переміщення населення та необхідності перекваліфікації.

Нині державні та громадські ініціативи щодо адаптації постраждалих від війни осіб покладають особливу відповідальність на ЗВО. На перший план виходять завдання з професійної перекваліфікації, психологічної підтримки та сприяння економічній активності населення. Відповідно, імплементація принципів інклюзії має

бути інтегрована в загальну стратегію розвитку вищої освіти на рівні з академічними стандартами та міжнародним співробітництвом.

Провівши теоретичний аналіз досліджуваної проблеми та власний досвід роботи в закладі вищої освіти, ми визначили ключові компоненти соціальної інклюзії в освіті:

1. Архітектурна доступність (безбар'єрний доступ до корпусів, гуртожитків, бібліотек, облаштування аудиторій (регульовані столи, звукопоглинання).

2. Академічна адаптація (надання матеріалів у різних форматах (текст, аудіо, відео), індивідуальні навчальні плани та гнучкість у термінах виконання завдань, використання асистивних технологій (скрінрідери, програмне забезпечення для перетворення мовлення в текст) тощо).

3. Соціально-психологічна інтеграція (робота з викладачами (позбавлення від стереотипів), програми тьюторства та менторства «рівний-рівному», створення інклюзивної спільноти, де різноманітність сприймається як цінність).

Розглянемо їх більш детально.

Архітектурна доступність - це створення фізичного середовища в закладах освіти, яке дозволяє кожному здобувачу вищої освіти, незалежно від його фізичних можливостей, вільно пересуватися, користуватися приміщеннями та послугами [19]. Це основа інклюзивної освіти, що гарантує рівний доступ до отримання освітніх послуг. Основними принципами реалізації архітектурної доступності в інклюзивній освіті є:

1. Універсальний дизайн (створення простору, який заздалегідь зручний для всіх користувачів без необхідності додаткової адаптації).

2. Розумне пристосування (внесення конкретних змін та модифікацій для забезпечення прав окремої особи з інвалідністю, якщо універсальний дизайн не врахував певну потребу).

3. Безбар'єрність (усунення будь-яких фізичних чи інформаційних перешкод на шляху до навчання).

Створення архітектурно доступного середовища не лише виконує норму Закону України «Про освіту», а й сприяє соціалізації здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, запобігаючи їх ізоляції.

Академічна адаптація в інклюзивній освіті - це зміна методів викладання та способів оцінювання для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами без спрощення самого змісту навчальної програми [20]. Основна мета академічної адаптації в інклюзивній освіті полягає в забезпеченні здобувачів освіти рівного доступу до знань, враховуючи їх індивідуальні особливості (зір, слух, темп роботи, концентрацію уваги тощо). Вибір асистивних технологій - це один з перших кроків до того, щоб зробити навчання в українських ЗВО справді безбар'єрним [21]. Ці інструменти допомагають компенсувати певні функціональні обмеження, дозволяючи студентам фокусуватися на самому контенті, а не на способі його отримання.

В нашій країні вже існують університети в яких створені спеціальні ресурсні центри, де студенти можуть скористатися такими гаджетами. Однак технології працюють лише тоді, коли навчальний контент (PDF-файли, презентації) підготовлені правильно.

Також використання штучного інтелекту може допомагати здобувачам освіти з особливими потребами, а саме:

- Перетворення контенту (Multimodality): ШІ може миттєво перетворити фотографію конспекту на структурований текст або озвучити складну статтю (Text-to-Speech), що критично важливо для людей з порушеннями зору.

- Спрощення та структурування: Для студентів із розладами аутистичного спектра або дислексією ШІ допомагає виділити головні тези з величезного масиву тексту, прибираючи «інформаційний шум».

- Генерація описів (Alt-text): Сучасні моделі можуть детально описати, що зображено на графіку чи схемі в підручнику, роблячи візуальну інформацію доступною для всіх.

– Персоналізація темпу: III-тьютори дозволяють проходити матеріал стільки разів, скільки потрібно, без страху засудження чи поспіху.

Основними складовими соціально-психологічної інтеграції в ЗВО мають стати центри супроводу, в яких психологи допомагають студентам з адаптацією, а викладачам - з методиками роботи. Вся університетська спільнота має дотримуватися правил інклюзивної етики «Людини - передусім». Основним принципом якої є особистість, а не її діагноз чи статус. Як правильно спілкуватися, пропонувати допомогу (і чи варто це робити без запиту) та яких термінів краще уникати, щоб не образити. Студенти-волонтери повинні допомагати своїм одногрупникам у побутових та навчальних питаннях, що сприяє соціалізації обох сторін.

Таблиця 1

Асистивні технології в інклюзивній освіті

Категорія	Приклади інструментів	Для кого це важливо
Програми екранного доступу (Screen Readers)	NVDA, JAWS або вбудований VoiceOver. Вони перетворюють текст на екрані у голос або шрифт Брайля	Здобувачі освіти з порушеннями зору
Технології введення тексту	Диктування (Voice Typing), адаптивні клавіатури, трекери руху очей (Eye-tracking)	Здобувачі освіти з порушеннями моторики
Візуальна підтримка	Екранні лупи, режими високої контрастності, спеціальні шрифти для людей з дислексією (наприклад, OpenDyslexic)	Здобувачі освіти з частковою втратою зору або дислексією
Слухова підтримка	Системи автоматичного субтитрування (Live Caption), FM-системи, що передають звук прямо у слуховий апарат	Здобувачі освіти з порушеннями слуху

Джерело: розроблено авторами

Психологічні центри соціальної інклюзії у закладах вищої освіти України - це спеціалізовані підрозділи, що забезпечують супровід студентів з особливими освітніми потребами та створюють безбар'єрне середовище. Їхня діяльність регулюється Постановою КМУ №635, яка визначає порядок організації інклюзивного навчання у ЗВО. До складу такого центру обов'язково має входити практичний психолог, який відповідає за психологічне здоров'я та корекційну роботу та соціальний педагог, що здійснює соціально-педагогічний патронаж та допомогу в соціалізації.

Основними функціями таких центрів має бути [21]:

– Психологічний супровід: Індивідуальні консультації, допомога в адаптації до освітнього процесу та професійна орієнтація.

– Соціальна інтеграція: Організація заходів для включення студентів у соціокультурне життя університету.

– Моніторинг потреб: Діагностика та створення індивідуальних планів підтримки.

– Методична робота: Навчання викладачів методам роботи в інклюзивних групах.

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати, що найбільш значущими індикаторами соціальної інклюзії в закладах вищої освіти повинні бути:

– формування інклюзивного та безперешкодного освітнього середовища;

– забезпечення доступу до адаптованих дидактичних матеріалів та технічних засобів для осіб з особливими освітніми потребами;

– впровадження механізмів фінансової підтримки (гранти, стипендії, кредити) для вразливих категорій студентів;

– створення умов для реалізації персоналізованих освітніх планів з урахуванням потреб кожного здобувача;

– призначення відповідальної особи за впровадження інклюзивних практик;

– реалізація заходів щодо розвитку інклюзивної культури та запобігання булінгу;

- активне залучення студентського самоврядування до просування інклюзивної політики;
- застосування варіативних моделей навчання (дистанційне, асинхронне, гібридне);
- мультимодальна подача інформації з урахуванням різноманітності (соціальної, культурної тощо) студентського складу;
- запровадження гнучких методів оцінювання результатів навчання;
- інтеграція спеціалізованих цифрових технологій для підтримки студентів з особливими освітніми потребами;
- організація психологічного супроводу для учасників освітнього процесу.

Проведення дослідження формування інклюзивно-інституційного розвитку освіти в умовах європейської інтеграції України дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків:

1. Зміна парадигми регулювання. Встановлено, що сучасний етап розвитку вищої школи характеризується остаточною переходом від «медичної моделі» інвалідності до «соціально-інституційної». Це означає, що інклюзія в Україні перестає бути актом благодійності чи суто соціальною підтримкою, трансформуючись у фундаментальну юридичну вимогу до освітнього середовища, яке має бути гнучким та адаптивним до потреб кожного здобувача.

2. Гармонізація з європейським правовим полем. Аналіз ключових директив ЄС (2000/78/ЄС, 2016/2102, 2019/882) та положень Римського комюніке засвідчив, що інклюзивність стає імперативною умовою функціонування закладів вищої освіти (ЗВО). Імплементация концепцій «розумного пристосування» та «універсального дизайну» в національне законодавство, зокрема через Національну стратегію до 2029 року, створює дорожню карту для повної інтеграції української освіти до Європейського освітнього простору (ЕНЕА).

3. Цифрова трансформація як пріоритет. Доведено, що в умовах дистанційного та змішаного навчання цифрова інклюзія набуває статусу технічного регламенту. Вимоги щодо доступності вебсайтів, мобільних додатків та навчального контенту (LMS) стають обов'язковими для ЗВО, що вимагає не лише технічного переобладнання, а й стандартизації всіх електронних ресурсів згідно з нормами WCAG та EN 301 549.

4. Інституційна відповідальність та контроль. Дослідження підтвердило, що інклюзивність стала детермінантою легітимності освітньої діяльності через механізми акредитації НАЗЯВО та дотримання будівельних норм (ДБН). Недотримання вимог щодо доступності фізичного та віртуального простору наразі веде до прямих юридичних наслідків для закладів, включаючи відмову в акредитації програм.

5. Перспективи розвитку. Для успішного завершення інклюзивно-інституційної трансформації в Україні необхідний перехід від фінансування інституцій до моделі «персонального бюджету» за прикладом британської системи DSA. Це дозволить здобувачу стати автономним суб'єктом управління власним освітнім процесом, що є кінцевою метою модернізації української вищої школи в контексті європейських цінностей.

Таким чином, формування інклюзивно-інституційної моделі освіти в Україні є незворотним процесом, який вимагає синергії правових норм, фінансових інструментів та технологічних стандартів для створення безбар'єрного академічного середовища.

Перш за все, проведений аналіз дозволив констатувати докорінну зміну парадигми регулювання освітньої сфери. У результаті дослідження теоретичних основ розвитку соціальної інклюзії в системі вищої освіти України в умовах воєнного стану та перспектив поствоєнного відновлення, обґрунтовано наступне:

1. Концептуалізація «інклюзії воєнного часу»: Доведено, що в поствоєнний період зміст соціальної інклюзії розширюється: від підтримки осіб з інвалідністю до всеохопної інтеграції ветеранів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб, що зазнали психотравмального впливу. Це вимагає переходу до моделі травма-

інформованого навчання, де інклюзія розглядається як інструмент соціальної реабілітації та національної стійкості.

2. Компонентна структура інклюзивної екосистеми ЗВО: Визначено, що загальна концепція впровадження інклюзії має базуватися на триєдності:

- *Фізична та цифрова доступність* (універсальний дизайн кампусів та LMS-платформ);
- *Академічна гнучкість* (індивідуальні освітні траєкторії для студентів-комбатантів та постраждалих від війни);

- *Психосоціальний супровід* (створення мережі центрів ветеранського розвитку та служб ментального здоров'я при університетах).

На основі проведеного аналізу пропонуємо наступні кроки для реалізації концепції інклюзивного розвитку в поствоєнні роки:

- На інституційному рівні (для ЗВО):

1. Створення «Офісів інклюзивної підтримки»: Перетворити існуючі відділи по роботі зі студентами на центри комплексного супроводу, які забезпечуватимуть не лише технічну допомогу, а й юридичний захист та психологічну адаптацію ветеранів і ВПО.

2. Впровадження програм Micro-credentials: Розробити короткострокові сертифікатні програми для швидкої перекваліфікації осіб, що отримали поранення, забезпечуючи їм доступ до нових професій у межах інклюзивного освітнього середовища.

3. Аудит цифрової безбар'єрності: Провести повну сертифікацію електронних навчальних ресурсів на відповідність стандарту ДСТУ EN 301 549, що є критично важливим для осіб з порушеннями зору чи когнітивних функцій внаслідок контузій.

- На державному та галузевому рівнях:

1. Розробка Національного стандарту інклюзивного ЗВО: Запровадити рейтингування університетів за критерієм «інклюзивного індексу», що враховуватиме частку працевлаштованих випускників з вразливих категорій та рівень архітектурної доступності сховищ.

2. Грантова підтримка стартапів з асистивних технологій: Стимулювати наукові дослідження в університетах, спрямовані на створення українських програмних продуктів та обладнання для інклюзивного навчання (скрінрідери, системи перекладу жестовою мовою тощо).

3. Фінансова автономія інклюзії: Перейти до цільового субсидування ЗВО за кожного студента з особливими освітніми потребами (модель «гроші за студентом»), що дозволить закладам самостійно закуповувати необхідні послуги супроводу (тьюторство, переклад).

Резюмуючи, реалізація цих пропозицій дозволить перетворити вищу освіту України на дієвий механізм подолання соціальних наслідків війни та забезпечить реальну, а не формальну євроінтеграцію української академічної спільноти. Також трансформація юридичного змісту «розумного пристосування» у європейському праві (Директива 2000/78/ЄС), зазвичай стосується архітектури та навчальних планів. В українському контексті війни це поняття має бути розширене на безпековий компонент:

- **Право на інклюзивну безпеку:** ЗВО зобов'язаний не просто надати укриття, а забезпечити його доступність для осіб з різними нозологіями (наявність тактильної навігації, візуальних сповіщень про тривогу для осіб з порушеннями слуху, спеціалізованих місць для відпочинку осіб з порушеннями опорно-рухового апарату).

- **Юридична презумпція:** відсутність інклюзивного укриття в закладі освіти має трактуватися як ненадання освітньої послуги належної якості, що дає право студенту на переведення до іншого закладу з повним збереженням фінансування («бюджетного місця»).

- **2. Захист прав ветеранів-здобувачів:** академічна реінтеграція, основним викликом поствоєнного часу стане повернення комбатантів до навчання. Захист їхніх прав потребує специфічних механізмів:

– Право на «Академічну відпустку за станом ментального здоров'я»: законодавче закріплення права на переривання навчання без втрати курсу у разі загострення ПТСР або потреби в тривалій психологічній реабілітації.

– Гнучкість методів оцінювання (UDL - Universal Design for Learning) [22]: Впровадження права вибору форми звітності (письмово/усно/презентація) для студентів, які мають когнітивні наслідки контузій (порушення концентрації, пам'яті). Це не «пільга», а компенсаторний механізм для забезпечення рівних можливостей.

3. Цифрові права та подолання «освітньої ізоляції», під час війни цифровізація стала єдиним способом реалізації права на освіту. У поствоєнний період це має стати правовим стандартом:

– Захист від «цифрової дискримінації»: запровадження норми, згідно з якою будь-який навчальний контент (лекції, тести), що не відповідає стандарту доступності WCAG 2.1, визнається дискримінаційним.

– Право на асистивний супровід: законодавче визначення статусу «цифрового асистента» - фахівця, який допомагає студенту з важкими порушеннями зору чи моторики взаємодіяти з електронними системами університету.

4. Інституційна модель: Центри ветеранського розвитку (Veteran Hubs) для реалізації захисту прав у поствоєнний час пропонується концепція «єдиного вікна» в університеті, такі центри мають стати суб'єктами, що координують соціальний супровід, психологічну допомогу та юридичне консультування та право на кар'єрну навігацію, тобто захист права на перше робоче місце через квотування або стимулювання роботодавців-партнерів університету, які приймають на роботу випускників-ветеранів чи осіб з інвалідністю.

5. Поствоєнна відбудова: принцип «Build Back Better» за яким будь-яка міжнародна допомога на відновлення ЗВО має проходити через «Інклюзивний фільтр»: пропозиція щодо обов'язкової участі представників громадських організацій осіб з інвалідністю в комісіях з прийняття в експлуатацію відбудованих навчальних корпусів та запровадження «Паспорта доступності» для кожного об'єкта освіти як обов'язкової умови отримання ліцензії на освітню діяльність у поствоєнний період.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що формування інклюзивно-інституційної моделі вищої освіти в Україні в умовах поствоєнного відновлення перестає бути виключно питанням соціальної адаптації, перетворюючись на фундаментальний критерій європейської ідентичності нашої академічної спільноти. Це вимагає не просто точкових архітектурних чи програмних змін, а розбудови цілісної екосистеми, де право на освіту кожного здобувача, незалежно від його фізичного стану чи воєнного досвіду, забезпечується через дієві механізми юридичної та цифрової підтримки.

Список використаних джерел:

1. Ainscow M. Developing Equitable Education Systems. London: Routledge, 2016. 248 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315666495>
2. Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 122 с. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-80-3>
3. Elmbro H. The Swedish Model of Inclusive Education: Policy and Practice. Stockholm University, 2018. 196 p. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1252345>
4. Disabled Students' Allowance (DSA) private sector guidance for higher education providers. GOV.UK. 2023. URL: <https://www.gov.uk/> (дата звернення: 17.03.2026).
5. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 635. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2026).
6. Bąk P. Inclusive Higher Education in Poland: Towards a Universal Model. Warsaw University Press, 2020. 212 p. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323542283>

7. Про права осіб з інвалідністю : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13 груд. 2006 р. (ратифікована Законом України від 16 груд. 2009 р. № 1767-VI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 17.03.2026).
8. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 532-р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2026).
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода від 27 черв. 2014 р. (ратифікована Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 17.03.2026).
10. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). 2015. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
11. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (дата звернення: 17.03.2026).
12. Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj> (дата звернення: 17.03.2026).
13. Rome Communiqué: Ministerial Conference. 2020. URL: https://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
14. Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj> (дата звернення: 17.03.2026).
15. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 17.03.2026).
16. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 977. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0846-19> (дата звернення: 17.03.2026).
17. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення: ДБН В.2.2-40:2018. *Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва*. URL: <https://e-construction.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2026).
18. Вороніна-Пригодій Д. Європейська інтеграція в освітньому дискурсі: теоретичні засади, історичні передумови та сучасні виклики. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2025. № 2 (142). С. 45–59. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2025.02.045>
19. Джурило А. П. Міжнародні практики академічної підтримки студентів з особливими освітніми потребами у вищій освіті: досвід США, Канади, Австралії та Японії. *Інноваційна педагогіка*. 2026. Вип. 91. Т. 1. С. 11–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2026/91.1.2>
20. Литвинова О. Н., Стадницька І. Р. Інклюзивне навчання у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації як шлях до самореалізації. *Медсестринство*. 2018. № 4. С. 41–43. DOI: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2018.4.9845>
21. Ніколенко Л. Інтеграція інклюзивних підходів у вищу освіту в контексті сталого розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2024. Т. 115, № 3. С. 146–164. DOI: <https://doi.org/10.33189/sd.2024.115.3.146>
22. Шерстюк Р. П., Стойко І. І., Малюта Л. Я. Інклюзивна освіта у закладі вищої освіти: реалії й можливості навчання ветеранів війни з особливими потребами. *Галицький економічний вісник*. 2024. Т. 86, № 1. С. 205–216. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.01.205

4.6. Інтеграція концепції резильєнтності в економічний, соціальний та екологічний розвиток для досягнення сталості

Сучасний зміст концепції сталого розвитку ґрунтується на поєднанні трьох ключових складових: економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Так, економічний вимір передбачає не лише зростання виробництва чи доходів, а й підвищення якості життя населення, створення гідних умов праці, розвиток людського капіталу та підтримку інновацій. Соціальний – зорієнтований на зменшення нерівності, подолання бідності, розширення доступу до освіти, медицини, безпеки та участі громадян у прийнятті рішень. Екологічна складова акцентує увагу на збереженні природних ресурсів, зменшенні негативного впливу на довкілля, протидії зміні клімату та формуванні відповідального ставлення до природи.

Водночас концепція сталого розвитку має певні обмеження. Насамперед, її часто критикують за надмірну загальність і декларативність, адже саме проголошення сталого розвитку як стратегічної мети ще не гарантує його практичного втілення. Крім того, між економічними інтересами, соціальними потребами та екологічними обмеженнями на практиці нерідко виникають суперечності, які складно узгодити без ефективних управлінських механізмів. Ще однією проблемою є нерівність можливостей різних країн, регіонів і громад у реалізації принципів сталого розвитку, оскільки вони мають різний рівень фінансового забезпечення, технологічного розвитку, інституційної спроможності та доступу до ресурсів. Саме тому сталий розвиток не може залишатися лише нормативною ідеєю або політичною декларацією. Його практична цінність виявляється лише тоді, коли він підкріплюється дієвими інструментами управління, контролю, фінансування, інституційної відповідальності та здатністю системи адаптуватися до кризових змін.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція резильєнтності. Вона пояснює здатність системи витримувати зовнішні потрясіння, адаптуватися до змін, відновлювати основні функції після кризи та, за потреби, переходити до якісно нового стану розвитку. Мовиться не лише про стійкість у вузькому значенні або повернення до попереднього стану, а про здатність системи навчатися, змінюватися і зберігати життєздатність в умовах невизначеності.

Засновником концепції резильєнтності в науковому розумінні вважають К. С. Холлінга, який у 1973 році використав це поняття в екологічних дослідженнях для пояснення здатності екосистем поглинати зовнішні збурення й водночас зберігати свою структуру, функції та основні механізми саморегуляції. У праці «Resilience and Stability of Ecological Systems» Холлінг запропонував розрізняти резильєнтність і стабільність: якщо стабільність пов'язана з поверненням системи до рівноважного стану після незначного відхилення, то резильєнтність характеризує її здатність витримувати значні порушення без переходу в інший режим функціонування [17]. Надалі цю концепцію розвивали Б. Вокер, К. С. Холлінг, С. Карпентер, А. Кінзіг, К. Фолке та інші дослідники, поширивши її на соціально-екологічні, економічні, управлінські, територіальні та суспільні системи [14; 29].

Пізніше резильєнтність почали трактувати не лише як здатність до відновлення після криз, а і як спроможність системи адаптуватися, навчатися, зберігати ключові функції та за необхідності трансформуватися в умовах глибоких змін. Вона також передбачає спроможність протистояти кризам, швидко відновлюватися після потрясінь,

пристосовуватися до нових умов, мобілізувати ресурси, враховувати попередній досвід і змінювати застарілі моделі функціонування. Для економіки, підприємств і територіальних громад це означає готовність до ризиків, диверсифікацію ресурсів, гнучке управління, безперервність діяльності та здатність не втрачати стратегічний напрям розвитку навіть у складних умовах.

Разом із тим концепція резильєнтності також має певні недоліки. По-перше, вона є досить обширною та узагальненою, а відтак, важковимірною. По-друге, надмірний акцент на здатності системи «витримувати» кризи може призводити до збереження неефективних або несправедливих моделей розвитку. По-третє, резильєнтність сама по собі не визначає, у якому напрямі має розвиватися система після кризи. Саме тому її доцільно поєднувати зі сталим розвитком, який задає ціннісний і стратегічний орієнтир майбутніх змін.

Сталий розвиток і резильєнтність не є взаємовиключними концепціями. Навпаки, вони взаємно доповнюють одна одну, формуючи цілісну методологічну основу для управління соціально-економічними системами в умовах нестабільності, криз і невизначеності. Так, сталий розвиток визначає стратегічний вектор функціонування системи, тобто відповідає на питання, якою вона має бути в довгостроковій перспективі. Його зміст пов'язаний із досягненням економічної ефективності, соціальної справедливості, екологічної безпеки та міжпоколінної відповідальності. Натомість резильєнтність пояснює, як система може зберігати життєздатність і рухатися до цих цілей в умовах потрясінь. взаємозв'язок сталого розвитку й резильєнтності набуває особливого значення як методологічна основа для аналізу управлінських процесів, економічної динаміки, державної політики та функціонування соціально-екологічних систем в умовах нестабільності. Для України це питання є особливо актуальним, оскільки повномасштабна війна, руйнування інфраструктури, енергетичні ризики, порушення логістичних ланцюгів, міграційні процеси та трансформація ринків поєднуються з необхідністю поступової інтеграції до європейського економічного простору. У цьому контексті сталий розвиток визначає стратегічний напрям модернізації держави, бізнесу й територіальних громад відповідно до європейських принципів економічної ефективності, соціальної відповідальності, екологічної безпеки та інституційної прозорості. Натомість резильєнтність відображає здатність цих систем витримувати кризові впливи, адаптуватися до нових умов, зберігати життєздатність і не втрачати довгострокову орієнтацію на європейські стандарти розвитку.

У цьому контексті сталий розвиток можна розглядати як ціннісно-стратегічну основу, а резильєнтність – як операційно-адаптивний механізм її реалізації. Без резильєнтності сталий розвиток ризикує залишитися декларативною метою, оскільки навіть добре сформульовані стратегії можуть виявитися неефективними під впливом війни, економічних криз, кліматичних загроз, енергетичної нестабільності чи руйнування інфраструктури. Водночас резильєнтність без орієнтації на сталий розвиток також є обмеженою, адже здатність системи швидко відновлюватися ще не гарантує, що це відновлення буде соціально справедливим, екологічно безпечним і економічно перспективним.

Отже, сутність запропонованого підходу полягає в тому, що сталий розвиток задає бажану траєкторію майбутнього, тоді як резильєнтність забезпечує здатність системи не втратити цю траєкторію в умовах кризових впливів. Їх поєднання дає змогу перейти від формального стратегічного планування до адаптивного управління, здатного не лише підтримувати стабільність, а й забезпечувати якісне оновлення соціально-економічних систем. Відтак сталий розвиток визначає мету розвитку, а резильєнтність забезпечує спроможність системи досягати цієї мети в умовах нестабільності. Саме тому ці

концепції не конкурують між собою, а утворюють взаємодоповнювальну основу сучасного управління. Сталий розвиток у класичному розумінні передбачає не просто економічне зростання, а узгодження господарських, соціальних та екологічних пріоритетів. Такий підхід був концептуально закріплений у звіті Комісії Брундтланд, де наголошено, що розвиток має забезпечувати потреби сучасного суспільства, не позбавляючи майбутні покоління ресурсів і можливостей для задоволення їхніх потреб [31]. Це трактування поєднує два ключові виміри: задоволення поточних соціально-економічних потреб і відповідальність за майбутнє. Надалі ця логіка була розвинена в Порядку денному сталого розвитку ООН до 2030 року, де Цілі сталого розвитку розглядаються як комплексна система орієнтирів економічної, соціальної, екологічної та інституційної трансформації суспільства [27]. У цьому сенсі сталий розвиток виконує роль нормативної та стратегічної основи, оскільки визначає бажаний напрям функціонування системи, її цільовий стан і уявлення про якість майбутнього розвитку.

Водночас за сучасних умов сталий розвиток має розглядатися не лише як система довгострокових цілей, а й як практична модель дій, спроможна працювати в нестабільному середовищі. Декларацій про економічну збалансованість, соціальну справедливість та екологічну безпеку вже недостатньо, якщо механізми їх реалізації залишаються вразливими до кризових потрясінь. Саме тому інструменти сталого розвитку повинні мати адаптивний характер: зберігати функціональність під час криз, швидко реагувати на нові ризики, коригувати управлінські рішення та забезпечувати безперервність руху до стратегічних цілей навіть за умов невизначеності.

З прикладної точки зору взаємодія сталого розвитку та резильєнтності зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до стратегічного управління. Мовиться про поступовий перехід від моделі, заснованої на лінійному плануванні та жорсткому виконанні наперед визначених рішень, до адаптивного управління, здатного враховувати мінливість середовища, появу нових ризиків і потребу в коригуванні управлінських дій у процесі їх реалізації. Якщо класичне управління значною мірою опирається на уявлення про стабільність зовнішніх умов, прогнозованість результатів і послідовне впровадження стратегічних планів, то сучасна реальність демонструє складну взаємодію ризиків, високий рівень невизначеності та непередбачуваність наслідків прийнятих рішень. Саме тому управління має бути не лише стратегічно зорієнтованим, а й гнучким, здатним до навчання, моніторингу змін і своєчасного коригування обраного курсу [21; 27].

У межах такого підходу управління сталим розвитком має включати механізми моніторингу ризиків, сценарного планування, раннього попередження, гнучкого розподілу ресурсів, інституційного навчання та регулярного оновлення стратегій. При цьому пріоритетними стають довгострокові цілі та здатність системи підтримувати функціонування впродовж усього процесу їх реалізації. Це означає, що економічна ефективність має поєднуватися з екологічною безпекою, соціальною згуртованістю, інституційною спроможністю та готовністю швидко реагувати на кризи. У цьому сенсі резильєнтність стає не лише інструментом антикризового управління, а й важливою складовою стратегічного управління сталим розвитком [10; 15; 29].

Такий інноваційний підхід може бути застосований на різних рівнях управління. Так, наприклад, для бізнесу взаємодія сталого розвитку та резильєнтності має принципове значення. Сучасне підприємство не може розраховувати на довгострокові конкурентні позиції, якщо його стратегія обмежується лише максимізацією короткострокового прибутку. Натомість конкурентоспроможність дедалі більше визначається здатністю компанії одночасно забезпечувати фінансову результативність, відповідально використовувати ресурси, враховувати інтереси працівників, споживачів

і громад, а також швидко пристосовуватися до кризових змін у зовнішньому середовищі. Життєздатність підприємства залежить від диверсифікації джерел постачання, зменшення енергетичної залежності, впровадження ресурсоефективних технологій, розвитку людського капіталу, забезпечення безперервності бізнесу та управління соціальними й екологічними ризиками. Саме тому концепції сталого розвитку та резильєнтності дедалі частіше розглядаються як взаємодоповнювальні елементи корпоративного управління [10; 21; 27].

Для місцевих і регіональних органів влади інтеграція цих підходів означає поєднання економічного відновлення, соціальної згуртованості, екологічної безпеки, просторового планування та готовності до надзвичайних ситуацій. Це особливо актуально для України в контексті війни та повоєнної відбудови. Територіальне відновлення не повинно обмежуватися лише відбудовою зруйнованої інфраструктури. Воно має передбачати створення безпечніших, енергоефективніших, соціально інклюзивних та екологічно збалансованих систем життєзабезпечення. Такий підхід відповідає міжнародному принципу «відбудовувати краще» – «Build Back Better», закріпленому в Сендайській рамковій програмі зі зниження ризику стихійних лих на 2015–2030 роки. Його зміст полягає не у простому відтворенні докризового стану, а у формуванні більш безпечних, стійких та адаптивних систем [26].

Кліматична політика є важливим прикладом того, як принципи сталого розвитку та резильєнтності можуть взаємно доповнювати одне одного. У підходах ІРСС для позначення такого взаємозв'язку використовується категорія «кліматично резильєнтного розвитку», що охоплює адаптацію до кліматичних змін, скорочення антропогенних викидів, збереження природного середовища, підтримання людського добробуту та недопущення поглиблення соціальної нерівності. Протидія кліматичним загрозам не може зводитися лише до технічних або екологічних заходів, оскільки вона безпосередньо пов'язана з економічною стабільністю, соціальною захищеністю населення та спроможністю громад реагувати на зовнішні потрясіння. Показовим прикладом є розвиток відновлюваної енергетики, який одночасно сприяє екологічній модернізації, зниженню викидів, підвищенню енергетичної автономії, створенню робочих місць і посиленню стійкості територій до енергетичних криз [18].

У цьому контексті глобальна кліматична криза є одним із найпоказовіших прикладів необхідності поєднання сталого розвитку та резильєнтності. Нині зміна клімату вже не може тлумачитися лише як екологічна загроза, адже її наслідки охоплюють практично всі ключові сфери суспільного життя: економічну динаміку, продовольчу безпеку, міграційні процеси, здоров'я населення, стан критичної інфраструктури, фінансову стабільність і міжнародну безпеку. Саме тому у звітах ІРСС наголошується на важливості кліматично резильєнтного розвитку, який передбачає одночасне здійснення адаптаційних заходів, скорочення викидів парникових газів та реалізацію Цілей сталого розвитку. Такий підхід демонструє, що ефективна кліматична політика має бути інтегрованою з економічною, соціальною, енергетичною та інституційною політикою. Показовим прикладом є інвестиції у відновлювану енергетику, які одночасно знижують залежність від викопного палива, підвищують рівень енергетичної безпеки, створюють додаткові можливості зайнятості, послаблюють вразливість громад до зовнішніх енергетичних потрясінь і сприяють переходу економіки до технологічно модернізованої та екологічно відповідальної моделі розвитку [18; 22].

Важливо підкреслити, що резильєнтність у сучасному розумінні не ототожнюється з простим поверненням до докризового стану. Такий підхід був би надто обмеженим, оскільки попередня модель розвитку часто сама містить причини нестійкості: надмірну залежність від окремих ресурсів, слабкість інституцій, соціальну нерівність, екологічні

ризиків або неефективні управлінські практики. Тому резильєнтність доцільно розглядати як здатність системи не лише зберігати життєздатність під впливом потрясінь, а й змінюватися, перебудовувати внутрішні зв'язки та переходити до якісно нового стану. Для соціально-економічних систем, які переживають масштабні кризи, це означає, що відновлення має бути не відтворенням старого порядку, а можливістю закласти основи для більш справедливої, ефективної, адаптивної та сталої моделі розвитку [14; 15; 26].

Як бачимо, сучасні глобальні умови істотно ускладнили реалізацію концепції сталого розвитку. Якщо наприкінці XX століття сталий розвиток розглядався переважно як стратегія поступового збалансування економічних, соціальних та екологічних процесів, то у XXI столітті він дедалі частіше осмислюється в контексті перманентних криз. Глобальна фінансова нестабільність, пандемія COVID-19, зміна клімату, енергетична криза, геополітичні конфлікти, російсько-українська війна, продовольча небезпека, масові міграції, технологічні трансформації та зростання соціальної нерівності засвідчили, що розвиток більше не можна розглядати як лінійний і передбачуваний процес [17; 27; 29]. Саме тому поєднання сталого розвитку та резильєнтності дає змогу перейти від декларативного стратегічного планування до реального адаптивного управління, заснованого на гнучкості, участі зацікавлених сторін, соціальній інклюзії, інституційному навчанні та готовності до якісних змін.

Ще однією важливою тенденцією є перехід від вузького економічного зростання до моделі глобального розвитку, яка враховує планетарні межі. Концепція планетарних меж, розроблена Й. Рокстромом, В. Стеффеном та іншими, передбачає, що діяльність людини повинна залишатися в межах функціонування земної системи. Нещодавні дослідження Стокгольмського центру резильєнтності показують, що шість із дев'яти планетарних меж вже перетнуто, що збільшує ризик значних, різких або незворотних змін у природних системах [22]. Це має фундаментальне значення для розуміння сталого розвитку: економічну діяльність не можна оцінювати виключно з точки зору зростання ВВП, продуктивності чи інвестицій, якщо вона одночасно руйнує екологічні основи довгострокового існування суспільства.

Досліджуючи дану проблематику, вважаємо за необхідне звернути увагу на таку глобальну тенденцію, як збільшення соціальних диспропорцій і фрагментація траєкторій людського розвитку. Згідно зі Звітом UNDP про людський розвиток 2023/2024 років, сучасний етап світового розвитку характеризується небезпечним поєднанням нерівного прогресу, посилення майнових і соціальних розривів, а також політичної поляризації, що знижує здатність суспільств до колективного реагування на кризи та довгострокові виклики [24]. Це означає, що сталий розвиток не можна звести до технологічної модернізації чи «зеленої» трансформації без соціальної складової. Якщо перехід до нової економіки супроводжується зростанням нерівності, переміщенням вразливих груп, погіршенням ситуації на ринку праці або нерівним доступом до основних послуг, його не можна вважати справді сталим. Саме тому резильєнтність обов'язково має включати соціальний вимір, зокрема, здатність суспільства підтримувати довіру, солідарність, доступ до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, житла та гідної роботи в часи кризи [24; 25].

Ще однією важливою тенденцією є переосмислення ролі держави та інституцій у забезпеченні сталого розвитку. Упродовж останніх десятиліть розвиток нерідко пояснювався переважно дією ринкових механізмів, конкуренції, інвестиційної активності та відкритості економіки до зовнішніх зв'язків. Однак сучасні кризи показали, що без компетентних інституцій, стратегічного планування, державної координації, систем управління ризиками, ефективної державної політики та довіри до

уряду неможливо забезпечити ні сталий розвиток, ні резильєнтність. Слабкі інституції посилюють наслідки криз, затримують відновлення, знижують ефективність міжнародної допомоги та створюють ризики корупції. Сильні інституції, навпаки, дозволяють швидше мобілізувати ресурси, координувати дії держави, бізнесу та громадянського суспільства, забезпечують прозорість у процесі прийняття рішень та пов'язують короткострокову антикризову політику з довгостроковими цілями розвитку [21; 26; 28].

Наступною тенденцією сучасного розвитку є цифровізація. Цифрові технології істотно розширюють можливості для поєднання сталого розвитку та резильєнтності, оскільки забезпечують нові інструменти моніторингу стану довкілля, управління енергетичними ресурсами, планування землекористування, розвитку електронного врядування, організації дистанційної освіти, надання телемедичних послуг, підвищення прозорості бюджетних процесів, оптимізації логістики та оперативного реагування на надзвичайні ситуації. Водночас цифрова трансформація не є безризиковою. Вона супроводжується появою нових загроз, серед яких особливе значення мають кіберризики, цифрова нерівність, зростання залежності від критичної цифрової інфраструктури, проблеми захисту персональних даних, а також посилення технологічних диспропорцій між окремими країнами, регіонами та соціальними групами. Саме тому цифровізацію доцільно розглядати не лише як технологічний процес, а як комплексну суспільну трансформацію, що має бути соціально відповідальною, інституційно захищеною та спрямованою на зменшення вразливості систем до кризових впливів [19].

Важливе місце у цьому процесі займає розвиток концепції економічної безпеки. Хоча раніше вона значною мірою асоціювалася з макроекономічною стабільністю, фінансовою дисципліною та конкурентоспроможністю, зараз вона дедалі більше охоплює енергетичну незалежність, продовольчу безпеку, технологічний суверенітет, резильєнтність ланцюгів поставок, захист критичної інфраструктури, кібербезпеку та здатність економіки функціонувати в умовах війни чи інших екстремальних потрясінь [21; 31]. Це особливо важливо для України, де масштабна війна показала, що сталий розвиток не можна розглядати окремо від національної безпеки, обороноздатності, територіальної цілісності, енергетичної незалежності та соціальної згуртованості.

Отже, сучасний розвиток соціально-економічних систем відбувається під впливом складних і взаємопов'язаних викликів: зростання соціальної нерівності, послаблення довіри, інституційної нестабільності, цифрових ризиків та загроз економічній безпеці. У таких умовах сталий розвиток не може обмежуватися лише економічним зростанням, технологічною модернізацією чи екологічними заходами. Він має обов'язково поєднуватися з резильєнтністю, тобто здатністю суспільства, держави та економіки витримувати кризи, адаптуватися до змін і зберігати соціальну згуртованість.

Особливо важливими стають сильні інституції, соціальна справедливість, цифрова інклюзія, захист критичної інфраструктури, економічна безпека та довіра між державою, бізнесом і громадянами. Для України це має особливе значення, оскільки в умовах війни сталий розвиток нерозривно пов'язаний із національною безпекою, енергетичною незалежністю, продовольчою стійкістю, соціальним захистом населення та здатністю держави забезпечувати відновлення на засадах справедливості, прозорості й довгострокової життєздатності.

Війна в Україні докорінно змінила розуміння сталого розвитку та резильєнтності. Для України перший – це вже не просто довгострокова програма, а питання виживання, відновлення та стратегічного майбутнього держави. Російська агресія призвела до значних втрат життів, руйнування інфраструктури (житла, енергетики, транспорту,

соціальних та виробничих об'єктів), втрати частини економічного потенціалу країни, шкоди навколишньому середовищу, переміщення населення, порушення ланцюгів постачання, збільшення бюджетного навантаження та поглиблення [23; 31].

Згідно з п'ятою швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб України – RDNA5, підготовленою Урядом України, Світовим банком, Європейською Комісією та ООН, станом на 31 грудня 2025 року прямі збитки України внаслідок повномасштабної війни оцінюються у 195,1 млрд дол. США, а потреби у відновленні та реконструкції на наступне десятиліття – майже у 588 млрд дол. США. Цей документ є одним із ключових міжнародних джерел для оцінювання масштабів руйнувань, економічних втрат і фінансових потреб України у процесі післявоєнного відновлення [31]. З огляду на такі масштаби, відновлення не може обмежуватися простим технічним процесом ремонту пошкодженої інфраструктури. Воно має стати стратегічною політикою, спрямованою на формування нової моделі розвитку.

Аналіз наведених даних свідчить, що війна спричинила для України не тільки безпосередню гуманітарну, соціальну та економічну кризу, а й поставила під сумнів стійкість попередньої моделі розвитку. Її наслідки мають довгостроковий характер, оскільки охоплюють демографічний потенціал, виробничу базу, інфраструктуру, інституційну спроможність, регіональний розвиток і перспективи економічної модернізації. Саме тому післявоєнна відбудова має розглядатися не лише як повернення до довоєнного стану, а як можливість формування більш стійкої, інклюзивної, інноваційної та безпечної моделі розвитку України.

Відновлення України не можна звести до простого повернення до довоєнної ситуації, оскільки значна частина існуючих структурних проблем – високе енергоспоживання економіки, регіональні відмінності, демографічна вразливість, залежність від експорту сировини, недостатні інновації, нерівномірна якість інституцій та деградація навколишнього середовища – вже існувала до 2022 року. Тому інтеграція сталого розвитку та резильєнтності у післявоєнну відбудову передбачає не лише відновлення зруйнованої інфраструктури, але й модернізацію країни відповідно до нових принципів: енергоефективність, інклюзія, цифровізація, децентралізована резильєнтність, європейська інтеграція, екологічна безпека та інституційна прозорість [12; 16; 23].

Враховуючи вищевикладене відзначимо, що особливої ваги набуває принцип «відбудовувати краще, ніж було» (Build Back Better), сутнісний зміст якого зводиться до думки про те, що післякризове відновлення не може обмежуватися механічним відтворенням зруйнованої інфраструктури, економічних зв'язків чи управлінських практик, які існували до кризи. Якщо попередня модель містила структурні слабкості, то її просте відновлення здатне лише законсервувати старі ризики та створити передумови для нових потрясінь. Тому відбудова має бути спрямована на зменшення майбутньої вразливості, підвищення адаптивності системи, зміцнення інституційної спроможності та формування більш безпечної, інклюзивної й сталої моделі розвитку. У цьому аспекті показовою є Сендайська рамкова програма зі зменшення ризику стихійних лих на 2015–2030 роки, яка серед базових пріоритетів визначає розуміння природи ризиків, удосконалення управління ними, спрямування інвестицій у резильєнтність, а також підвищення готовності суспільства й державних інституцій до ефективного реагування, відновлення та реконструкції [26].

Для України такий підхід означає, що післявоєнна відбудова має бути спрямована не на механічне відтворення довоєнної інфраструктури, а на формування більш стійкого й адаптивного середовища для життя та економічної діяльності. Реконструкція житла, освітніх і медичних закладів, доріг, енергетичних об'єктів і промислових підприємств

повинна враховувати не лише першочергову потребу у відновленні базових послуг, а й майбутні ризики. До них належать безпекові загрози, наслідки кліматичних змін, демографічні втрати й міграційні процеси, а також економічні виклики, пов'язані з модернізацією виробництва, енергетичною незалежністю та конкурентоспроможністю національної економіки.

Важливо, щоб ця логіка була частково інтегрована у стратегічні документи, що стосуються відновлення України. Зокрема, Україна План на 2024-2027 роки в Україні Монтаж передбачає будівельний підхід назад краще гарантувати стійкі, сталий, інклюзивний та ефективний підхід до відновлення постраждалих від війни громад [16]. Європейська Комісія розглядає цей план як основу для відновлення, реконструкції та модернізації України [12].

Водночас досвід України в умовах повномасштабної війни показує, що резильєнтність має складну, багаторівневу й багатовимірну природу. Вона не обмежується лише здатністю окремих інституцій або секторів витримувати кризові навантаження, а охоплює спроможність усієї державної системи функціонувати в умовах тривалого шоку. На національному рівні це проявляється у підтриманні обороноздатності, забезпеченні макрофінансової стабільності, безперервній роботі критичної інфраструктури, здійсненні соціальних виплат, організації бюджетного процесу, залученні міжнародної фінансової та політичної підтримки, а також у збереженні базових державних послуг для населення. Саме така сукупність функцій свідчить про те, що резильєнтність держави є не лише безпековою, а й економічною, соціальною, інституційною та управлінською категорією. На регіональному рівні резильєнтність пов'язана зі здатністю регіонів та громад розміщувати переміщених осіб, підтримувати економічну активність, адаптувати місцеві бюджети, відновлювати інфраструктуру та гарантувати соціальну згуртованість. На рівні підприємства вона проявляється у здатності модифікувати логістику, переміщувати виробництво, підтримувати персонал, адаптувати бізнес-моделі, виходити на нові ринки та забезпечувати безперервність бізнесу. На рівні домогосподарств це відображається у здатності окремих осіб підтримувати свій дохід, доступ до освіти, житла, охорони здоров'я, соціальних зв'язків та психологічну резильєнтність [23].

З наукової точки зору, війна в Україні продемонструвала, що сталий розвиток невіддільний від безпеки. Хоча Цілі сталого розвитку включають мир, справедливість та сильні інституції, український досвід показує, що вимір безпеки фактично пронизує всі інші цілі. Так, неможливо забезпечити якісну освіту без безпечних шкіл та належної цифрової інфраструктури; неможливо гарантувати доступ до охорони здоров'я без захищених лікарень, медичного персоналу та логістики постачання; неможливо розвивати промисловість без енергетичної безпеки; неможливо забезпечити продовольчу без розмінування, захисту сільськогосподарського виробництва та забезпечення стабільного експорту; і важко досягти екологічної резильєнтності в умовах руйнування природних екосистем, промислових об'єктів та водної інфраструктури [20].

Екологічні наслідки війни становлять один із найскладніших вимірів сучасної кризи та майбутнього відновлення України. Руйнування промислових підприємств, пошкодження об'єктів енергетики й водопостачання, забруднення ґрунтів і вод, пожежі, мінування значних територій, деградація природоохоронних зон і загрози біорізноманіттю формують довготривалі ризики для здоров'я населення, продовольчої безпеки, регіонального розвитку та екологічної стабільності. У цьому контексті позиція ОЕСР, висловлена у 2022 році, є особливо важливою: організація наголошувала, що війна має глибокі наслідки для довкілля та екологічної інфраструктури України, а післявоєнна реконструкція повинна бути пов'язана із зеленим переходом і рухом до кліматично нейтральної економіки. Отже, екологічний компонент відбудови має

розглядатися не як другорядний напрям, а як необхідна умова формування стійкої, безпечної та модернізованої моделі розвитку держави [20]. Європейська комісія розглядає «зелене» відновлення України як стратегічний процес, що має поєднувати подолання безпосередніх екологічних наслідків війни з довгостроковою модернізацією країни. Йдеться не лише про відновлення пошкоджених природних ресурсів, інфраструктури та екосистем, а й про формування нового курсу розвитку, у межах якого екологічна безпека, соціальна згуртованість і резильєнтність стають базовими принципами післявоєнної трансформації [13].

Особлива небезпека екологічного виміру війни полягає в тому, що значна частина її наслідків не обмежується моментом руйнування чи безпосереднім періодом бойових дій. Вони можуть мати довготривалий і відкладений характер, поступово накопичуючись у природних, господарських і соціальних системах. Знищення промислових підприємств, складів пального, очисних споруд, дамб, водопровідних мереж і шахт створює комплекс загроз, пов'язаних із забрудненням земель і вод, порушенням гідрологічного режиму, поширенням токсичних речовин та деградацією екосистем. Окремим викликом є мінне забруднення сільськогосподарських угідь, яке ускладнює відновлення аграрного виробництва та створює довготривалі ризики для життя населення. У сукупності забруднення ґрунтів, погіршення стану водних ресурсів, вирубка лісів, руйнування природних середовищ існування і втрата біорізноманіття безпосередньо впливають на продовольчу безпеку, здоров'я людей, економічну активність громад, інвестиційну привабливість постраждалих територій та якість життя населення. Тому відбудова України після війни повинна включати екологічну оцінку збитків, рекультивацію земель, розмінування, модернізацію систем водопостачання, відновлення природних екосистем, розвиток циркулярної економіки та впровадження екологічних стандартів у будівництві та промисловості [23].

Енергетична сфера стала одним із найбільш показових прикладів того, як війна виявляє взаємозалежність сталого розвитку та резильєнтності. Масовані атаки на українську енергетичну інфраструктуру продемонстрували, що централізовані системи енергопостачання, попри їхню технологічну й управлінську зручність у мирний час, можуть бути надзвичайно вразливими в умовах воєнних загроз. Пошкодження окремих великих об'єктів здатне спричинити масштабні порушення в роботі економіки, соціальної сфери, комунальних послуг і критичної інфраструктури. Саме тому післявоєнна енергетична політика України має орієнтуватися не лише на відновлення зруйнованих потужностей, а й на якісну модернізацію всієї енергетичної системи. Мовиться про розвиток децентралізованої та гнучкої енергетики, підвищення енергоефективності житлових, громадських і промислових об'єктів, збільшення ролі відновлюваних джерел енергії, підтримку локальних енергетичних проєктів у громадах, зменшення залежності від викопного палива, посилення фізичного й кіберзахисту критичної енергетичної інфраструктури, а також гармонізацію національної енергетичної стратегії з європейськими кліматичними та декарбонізаційними цілями. У такому підході енергетична резильєнтність не суперечить сталому розвитку, а стає однією з ключових умов його практичної реалізації [13; 18].

Не менш вагомим у післявоєнному відновленні України є соціальний вимір, оскільки саме людський потенціал становить основу довгострокової резильєнтності держави та її здатності до сталого розвитку. Війна спричинила масштабні внутрішні й зовнішні міграційні процеси, втрату житла значною частиною населення, розрив родинних, професійних і громадських зв'язків, поширення психологічних травм, зниження доходів домогосподарств, зростання безробіття та формування серйозних демографічних ризиків. Тому післявоєнний розвиток не може бути зведений лише до інфраструктурної реконструкції, інвестиційної активності чи відновлення виробничих потужностей. Без цілеспрямованої соціальної політики, підтримки зайнятості, доступного житла, якісної освіти, медичної та психологічної допомоги, реінтеграції

переміщених осіб і зміцнення соціальної згуртованості навіть масштабні економічні проекти не забезпечать повноцінного відновлення. Саме тому сталий розвиток України має розглядатися як процес, у центрі якого перебуває людина, її безпека, добробут, соціальна включеність і можливість брати участь у відбудові країни. Він має обов'язково інтегрувати політику розвитку людського потенціалу: підтримку ветеранів, переміщених осіб, дітей, людей з інвалідністю, людей похилого віку, сімей, які втратили близьких, працівників, які втратили роботу, та громад, які прийняли значну кількість переміщених осіб. UNDP у звіті про Україну за 2025 рік підкреслює, що підтримка України зосереджується на структурній трансформації, принципі «не залишити нікого осторонь» та зміцненні національної резильєнтності [23].

Українські науковці також наголошують, що резильєнтність національної економіки у воєнний час є не лише продуктивною чи фінансовою, а й соціальною. Зокрема, В. Геєць, Т. Бурлай та В. Близнюк вважають соціальну резильєнтність вирішальним елементом економічного розвитку України під час війни та періоду відбудови [2]. Такий підхід є фундаментальним, оскільки економіка не може бути стійкою без суспільства, здатного підтримувати довіру, солідарність, сильну робочу силу, професійні навички, демографічну життєздатність та готовність брати участь у відбудові. Іншими словами, соціальна резильєнтність є не вторинним наслідком економічної політики, а її необхідною передумовою.

Важливість людського капіталу в інтеграції сталого розвитку та резильєнтності є особливо важливою для України. Війна призвела до значних демографічних втрат, міграції, скорочення населення працездатного віку, змін у структурі ринку праці та підвищеної потреби у професійній перепідготовці. Тому стратегія сталого розвитку після війни повинна базуватися на активній політиці повернення та залучення людей, розвитку професійної підготовки, підтримці інноваційної зайнятості, реінтеграції ветеранів, гендерно-чутливій політиці праці, психологічній реабілітації та модернізації системи соціального захисту [2; 23; 24]. Без цього реконструкція інфраструктури не перетвориться на справжнє відновлення, адже дороги, підприємства, школи та лікарні потребують людей, здатних у них працювати, керувати ними та розвивати їх.

Зрозуміло, що саме економічна трансформація є ключовим елементом інтеграції сталого розвитку та резильєнтності. Україна не може просто відновити свою довоєнну економічну структуру, яка значною мірою базувалася на експорті сировини, енергоємному виробництві та недостатній переробці. Післявоєнна відбудова має створити умови для розвитку інноваційних галузей промисловості, агробізнесу, військово-промислового комплексу, цифрової економіки, відновлюваної енергетики, машинобудування, біоекономіки, логістичних платформ, науково-технологічних кластерів, а також малих і середніх підприємств. Ця трансформація відповідає принципам сталого розвитку, оскільки забезпечує довгострокову конкурентоспроможність, та резильєнтності, оскільки зменшує залежність від обмеженої кількості ринків, ресурсів та виробничих секторів [12; 16; 19].

Для бізнесу інтеграція сталого розвитку та резильєнтності означає переосмислення самої логіки стратегічного управління. До війни сталий розвиток компанії часто асоціювався з корпоративною соціальною відповідальністю, екологічною політикою, ефективністю використання ресурсів або репутацією. У воєнний час ці елементи набули набагато конкретнішого значення. Компанія повинна бути не лише прибутковою, але й здатною працювати у разі відключення електроенергії, нестачі персоналу, логістичних ризиків, загроз фізичній безпеці, коливань обмінного курсу, перебоїв у ланцюжку поставок та коливань попиту. Тому резильєнтність бізнесу включає диверсифікацію поставок, резервні джерела енергії, цифрові канали збуту, гнучкі виробничі процеси, підтримку робочої сили, планування безперервності бізнесу, кібербезпеку та фінансову стабільність [19].

Однак, резильєнтність бізнесу не повинна бути несумісною зі сталим розвитком. Навпаки, компанії, які поєднують гнучкість перед обличчям криз, екологічну модернізацію, енергоефективність, соціальну відповідальність, прозоре управління та впровадження критеріїв ESG, будуть конкурентоспроможними у довгостроковій перспективі. Для України це особливо важливо в контексті європейської інтеграції, оскільки доступ до ринків ЄС, міжнародного фінансування та інвестицій дедалі більше залежатиме від дотримання екологічних, соціальних та управлінських стандартів [12; 13; 16]. Отже, сталий розвиток та резильєнтність компанії не є альтернативами: сталий розвиток гарантує якість довгострокового розвитку, а резильєнтність забезпечує здатність підтримувати цю якість у часи кризи.

Для місцевого самоврядування поєднання сталого розвитку та резильєнтності означає необхідність переосмислення самої логіки місцевого розвитку. Територіальна громада в сучасних умовах не може розглядатися лише як адміністративна одиниця, у межах якої надаються базові послуги та виконуються управлінські функції. Вона має формуватися як безпечне, інклюзивне, екологічно відповідальне й економічно активне середовище, де створюються умови для життя, праці, підприємництва, соціальної взаємодії та участі громадян у прийнятті рішень. Такий підхід особливо актуалізувався в умовах війни, коли саме місцева влада стала однією з ключових ланок кризового реагування. Органи місцевого самоврядування забезпечували прийом внутрішньо переміщених осіб, організовували гуманітарну підтримку, шукали можливості для тимчасового розміщення людей, підтримували діяльність місцевого бізнесу, відновлювали пошкоджену інфраструктуру, а також адаптували систему освіти, охорони здоров'я та соціального захисту до нових викликів. Після завершення війни значення громад не зменшиться, а навпаки, зросте, оскільки саме на місцевому рівні буде реалізовано більшість практичних заходів із фізичної реконструкції, соціальної реінтеграції, підвищення енергоефективності, просторового планування, раціонального використання земельних ресурсів, екологічного відновлення та формування нової якості життя. Отже, резильєнтна громада має бути не лише здатною реагувати на кризу, а й спроможною використовувати процес відновлення як можливість для довгострокового сталого розвитку [16; 23].

Разом із тим громади України перебувають у нерівних стартових умовах щодо післявоєнного відновлення. Для одних територій головним викликом є прямі руйнування житла, інфраструктури та виробничих об'єктів; для інших — постійна близькість до зони бойових дій і пов'язані з цим безпекові ризики. Частина громад виконує функцію приймаючих територій для внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткове навантаження на житловий фонд, соціальні послуги, освіту, медицину та місцевий ринок праці. Водночас окремі громади зіткнулися з втратою підприємств, скороченням податкової бази, відтоком працездатного населення або погіршенням демографічної структури. За таких умов політика сталого й резильєнтного відновлення має бути диференційованою, тобто такою, що враховує реальні потреби, ресурси та ризики конкретних територій. Вона повинна спиратися на аналіз безпекового становища, демографічних змін, стану інфраструктури, економічного потенціалу, екологічних загроз, доступності ресурсів і здатності громад до самостійного забезпечення базових потреб. Саме тому ефективне відновлення можливе лише за умови поєднання загальнодержавного стратегічного бачення, міжнародної фінансової та технічної підтримки, а також безпосередньої участі місцевого населення, бізнесу й громадських інституцій у прийнятті рішень.

Європейська інтеграція України відіграє особливу роль у цьому процесі. Вона слугує не лише рушійною силою зовнішньої політики, але й основою для модернізації стандартів управління, екологічної політики, регіонального розвитку, захисту прав людини, ринку праці, політики конкуренції, цифровізації та верховенства права. Європейський зелений курс, кліматичні цілі ЄС та вимоги щодо енергоефективності,

прозорості, належного управління та сталого фінансування є наріжними каменями повоєнної трансформації України [13; 16]. У цьому сенсі сталий розвиток України не повинен бути абстрактною декларацією, а має бути частиною практичного процесу зближення з європейськими нормами та стандартами.

Водночас у процесі післявоєнного відновлення необхідно враховувати можливі суперечності між короткостроковими потребами виживання та довгостроковими орієнтирами сталого розвитку. В умовах війни держава, громади й бізнес часто змушені ухвалювати рішення під тиском невідкладних обставин: оперативно відновлювати енергопостачання, забезпечувати обороноздатність, підтримувати бюджетну стабільність, ремонтувати критично важливу інфраструктуру та надавати житло внутрішньо переміщеним особам. Такі рішення є необхідними, однак їхня терміновість не повинна повністю витіснити стратегічне бачення майбутнього розвитку. Якщо під час кризового реагування ігноруються екологічні, соціальні, економічні чи інституційні наслідки, існує ризик не лише відтворення попередніх проблем, а й формування нових вразливостей у майбутньому. Саме тому інтеграція сталого розвитку та резильєнтності полягає не у відмові від нагальних дій, а в тому, щоб навіть невідкладні управлінські рішення максимально узгоджувалися з довгостроковими цілями модернізації, безпеки, соціальної справедливості та екологічної відповідальності.

Нині доведено, що у сучасних умовах поєднання концепцій сталого розвитку та резильєнтності означає перехід від статичного розуміння розвитку до динамічної моделі управління складними соціально-економічними системами. Сталий розвиток у цій моделі визначає стратегічний вектор: забезпечення економічної життєздатності, соціальної справедливості, екологічної безпеки та інституційної спроможності. Резильєнтність, своєю чергою, забезпечує здатність системи не втрачати цей вектор під впливом криз, воєнних загроз, економічної нестабільності, кліматичних ризиків і соціальних потрясінь. На глобальному рівні така інтеграція є відповіддю на кліматичну кризу, поглиблення нерівності, геополітичну фрагментацію, технологічні загрози та нестійкість світової економіки. Для України ж вона має особливо практичне значення, оскільки визначає не лише логіку виживання в умовах війни, а й зміст післявоєнного відновлення, модернізації держави та формування більш безпечної, інклюзивної, екологічно відповідальної й конкурентоспроможної моделі розвитку.

Таким чином, для України концепція сталого розвитку сьогодні не може бути зведена до простого виконання міжнародних зобов'язань або формальної інтеграції Цілей сталого розвитку до стратегічних документів. Її необхідно переосмислити крізь призму військової резильєнтності, національної безпеки, соціальної згуртованості, відновлення довкілля, енергетичної незалежності, європейської інтеграції та розвитку людського потенціалу. Водночас резильєнтність не повинна обмежуватися простою здатністю вижити в часи війни. Її стратегічна важливість полягає в тому, що вона відкриває для України можливість не лише подолати наслідки руйнувань, а й перейти до якісно оновленої траєкторії розвитку, яка буде безпечнішою, інноваційною, соціально справедливою, екологічно відповідальною та заснованою на ефективних і спроможних інституціях.

Відтак, концепція резильєнтності не замінює сталий розвиток, а розширює й конкретизує його зміст. Вона переносить акцент із декларативного визначення бажаних цілей на практичну здатність системи функціонувати, адаптуватися й оновлюватися в умовах нестабільності. Якщо сталий розвиток окреслює стратегічне бачення майбутнього, пов'язане з економічною збалансованістю, соціальною справедливістю, екологічною безпекою та інституційною спроможністю, то резильєнтність визначає механізми руху до такого майбутнього через адаптацію, навчання, самоорганізацію, гнучке реагування та трансформацію.

У сучасному світі, де кризи, ризики й невизначеність дедалі частіше стають не тимчасовими відхиленнями, а постійними характеристиками розвитку, інтеграція

сталості та резильєнтності перетворюється на необхідну умову ефективного управління підприємствами, територіальними громадами, регіонами й державою загалом. Для України така інтеграція має особливе значення, оскільки війна одночасно посилила ключові економічні, соціальні, екологічні, безпекові та інституційні вразливості й водночас показала потребу в новій логіці відновлення. Йдеться не лише про відбудову втраченого, а про формування більш стійкої, безпечної, справедливої, інклюзивної та сталої моделі національного розвитку.

Сталий розвиток формує ціннісну й стратегічну основу майбутнього поступу, орієнтовану на поєднання економічної результативності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Натомість резильєнтність забезпечує практичну здатність системи зберігати функціональність, пристосовуватися до змін і трансформуватися під впливом криз, ризиків та невизначеності. Саме їх поєднання дає змогу перейти від декларативного бачення розвитку до більш адаптивної, безпечної та життєздатної моделі управління. Для України, яка перебуває в умовах війни й водночас постає перед необхідністю масштабної післявоєнної відбудови, така інтеграція має особливе значення. Вона дозволяє трактувати реконструкцію не як механічне повернення до довоєнного стану, а як можливість переходу до більш сталої, інклюзивної, інноваційної та екологічно відповідальної моделі національного розвитку.

Для глибшого теоретичного осмислення взаємозв'язку між сталим розвитком і резильєнтністю доцільно порівняти ці концепції за основними змістовими, функціональними та управлінськими параметрами. Такий аналіз дає змогу не лише виявити відмінності між ними, а й окреслити спільні характеристики, які створюють підґрунтя для їх комплексного застосування в сучасних умовах (додаток 1).

Сталий розвиток передусім виконує роль стратегічного та нормативно-ціннісного орієнтира, оскільки визначає бажану модель майбутнього, засновану на балансі економічних, соціальних і екологічних пріоритетів. Резильєнтність, своєю чергою, має більш динамічний і функціональний характер, адже зосереджується на здатності системи протистояти потрясінням, адаптуватися до мінливого середовища, підтримувати ключові функції та за потреби змінювати власну структуру відповідно до нових викликів. У цьому розумінні сталий розвиток відповідає на питання про те, якою має бути система в довгостроковій перспективі, тоді як резильєнтність пояснює, яким чином ця система може зберігати життєздатність і продовжувати рух до визначених цілей навіть за умов криз, ризиків і нестабільності.

Особливої актуальності таке порівняння набуває в умовах глобальної турбулентності, кліматичних змін, енергетичних і продовольчих криз, порушення ланцюгів постачання, поглиблення соціальної нерівності та поширення збройних конфліктів. Для України, яка зазнає наслідків повномасштабної війни, поєднання сталого розвитку та резильєнтності має не лише теоретичне, а й безпосередньо практичне значення. Воно дає змогу розглядати післявоєнну відбудову не як просте відновлення довоєнної інфраструктури й управлінських практик, а як шанс сформувати безпечнішу, адаптивнішу, соціально справедливішу, інноваційнішу та екологічно збалансовану модель розвитку.

Таким чином, порівняльний аналіз засвідчує, що сталий розвиток і резильєнтність є не несумісними, а взаємодоповнювальними концепціями. Сталий розвиток визначає стратегічний напрям, цінності та довгострокові орієнтири, тоді як резильєнтність забезпечує здатність системи зберігати цей напрям у періоди турбулентності, адаптуватися до нових умов і трансформуватися без втрати базових функцій.

Підсумовуючи вище зазначене, ще раз підкреслимо, що порівняльний аналіз сталого розвитку та резильєнтності показує, що ці концепції не варто трактувати як відокремлені або самодостатні підходи. Їхня наукова й практична цінність найбільш повно розкривається саме у взаємозв'язку, коли сталий розвиток окреслює бажану траєкторію майбутнього, а резильєнтність забезпечує здатність системи зберігати рух у

цьому напрямі за умов криз, ризиків і невизначеності. У такій логіці сталий розвиток задає стратегічні пріоритети, пов'язані з економічною життєздатністю, соціальною справедливістю, екологічною безпекою та якістю інституційного управління. Резильентність, з іншого боку, забезпечує здатність системи підтримувати цей напрямок в умовах криз, військових загроз, зміни клімату, економічної нестабільності та інших потрясінь. Для України ця інтеграція має особливе значення, оскільки післявоєнне відновлення не повинно обмежуватися простим поверненням до довоєнної ситуації, а має являти собою перехід до більш безпечної, адаптивної, інклюзивної, інноваційної та екологічно безпечної моделі розвитку. План на 2024-2027 роки безпосередньо використовує підхід «будівництва» назад «краще» як основа для стійких, сталих, інклюзивних та ефективних рішень у відбудові постраждалих від війни громад [2].

Відтак, важливим вектором розвитку є перехід від реконструкції до трансформації та реставрації. Зокрема, однією з базових пропозицій у контексті післявоєнного розвитку є відмова від підходу, за якого відбудова трактується лише як фізичне відновлення зруйнованих об'єктів або повернення до довоєнної економічної моделі. Для України важливо використати процес реконструкції як можливість для глибшої модернізації, оскільки частина довоєнної інфраструктури, виробничих зв'язків, енергетичних рішень і управлінських практик уже містила структурні вразливості. Їхнє просте відтворення могло б законсервувати старі проблеми та створити нові ризики для майбутнього розвитку. Тому післявоєнна відбудова має бути спрямована не лише на компенсацію втрат, а й на формування більш стійкої, інноваційної, безпечної, соціально інклюзивної та екологічно відповідальної моделі розвитку України. До них належать висока енергоємність у виробництві, нерівномірний регіональний розвиток, залежність від експорту сировини, недостатня переробка, застарілі промислові активи, екологічні проблеми та демографічні ризики. Тому відбудову слід розглядати як можливість для трансформації: переходу до економіки з вищою доданою вартістю, сучасної інфраструктури, підвищення енергоефективності, цифрового управління, посилення екологічної відповідальності та більшої соціальної інтеграції.

Необхідно запровадити резильентність як обов'язковий критерій для державних та місцевих програм. Доцільним є включення критеріїв резильентності до системи традиційних показників оцінювання ефективності національних, регіональних і місцевих програм розвитку. Це означає, що під час аналізу інфраструктурних проєктів слід оцінювати не лише їхню вартість, строки реалізації та безпосередні кількісні результати, а й здатність таких об'єктів функціонувати в умовах криз, ризиків і надзвичайних ситуацій. Наприклад, у разі будівництва школи важливо враховувати не тільки загальну кошторисну вартість, кількість учнів і терміни завершення робіт, а й наявність укриття, рівень енергоефективності будівлі, доступність для осіб з інвалідністю, можливість автономного або резервного енергозабезпечення, цифрову готовність до організації дистанційного навчання, а також спроможність закладу продовжувати роботу під час надзвичайних обставин.

Аналогічний підхід має застосовуватися і до реконструкції закладів охорони здоров'я. Оцінювання таких проєктів не повинно обмежуватися лише кількістю медичних послуг, потужністю лікарні чи наявністю обладнання. Необхідно також враховувати її стійкість до перебоїв з електропостачанням, наявність резервних джерел води й енергії, транспортну та логістичну доступність, захищеність медичних і персональних даних, кадрову забезпеченість, а також готовність працювати в умовах масового надходження постраждалих. Такий підхід дає змогу не просто відновлювати інфраструктуру, а формувати об'єкти, здатні витримувати повторні потрясіння та забезпечувати безперервність критично важливих послуг.

Перспективним напрямом удосконалення політики відновлення є інтеграція критеріїв резильентності до методик оцінювання ефективності державних, регіональних і місцевих програм розвитку. Традиційні показники, такі як вартість

проєкту, строки його реалізації, кількість користувачів або очікуваний економічний ефект, мають бути доповнені індикаторами стійкості до кризових впливів. У випадку будівництва або відновлення школи це передбачає врахування не лише фінансових і демографічних параметрів, а й таких характеристик, як безпекова інфраструктура, енергоефективність, інклюзивність простору, можливість резервного енергопостачання, цифрова готовність до змішаного чи дистанційного навчання, а також здатність закладу забезпечувати освітній процес в умовах надзвичайних ситуацій.

Подібна логіка має застосовуватися і під час реконструкції лікарень. Ефективність таких проєктів доцільно визначати не лише через обсяг медичних потужностей, кількість ліжок-місць чи рівень технічного оснащення, а й через спроможність медичного закладу зберігати функціональність у кризових умовах. До відповідних критеріїв належать стійкість до перебоїв електропостачання, наявність автономних систем водозабезпечення, безпечна логістична доступність, захист цифрових медичних даних, достатність медичного персоналу, готовність до роботи в умовах надзвичайного навантаження та можливість надання допомоги у разі масових уражень.

Одним із найперспективніших напрямків є розвиток енергонезалежних та кліматично стійких громад шляхом зміцнення енергетичної резильєнтності громад. Для України, яка зазнала масштабних атак на свою енергетичну інфраструктуру, енергетична безпека є не лише економічним питанням, а й питанням безпеки, соціального та гуманітарного характеру. Тому вкрай важливо підтримувати створення локальних систем виробництва енергії, розвиток сонячної, вітрової та біоенергетики, теплових насосів, систем накопичення енергії, мікромереж, а також енергетичну модернізацію будівель та соціальної інфраструктури.

Практична значущість таких рішень полягає в їхній здатності одночасно відповідати завданням сталого розвитку та резильєнтності. З позиції сталого розвитку вони сприяють зменшенню негативного впливу на довкілля, скороченню викидів, ефективнішому використанню енергетичних і природних ресурсів, а також переходу до більш екологічно відповідальної моделі розвитку. Водночас із позиції резильєнтності ці заходи посилюють здатність громад і населення протистояти зовнішнім потрясінням, зокрема воєнним атакам, техногенним аваріям, перебоєм в енергопостачанні, дефіциту ресурсів і різким коливанням цін. Саме тому інтеграція сталого розвитку та резильєнтності має не лише теоретичне, а й безпосередньо практичне значення: вона дає змогу проєктувати рішення, які одночасно забезпечують екологічну безпеку, економічну ефективність, соціальну захищеність і підвищення рівня безпеки населення.

Перспективна політика сталого відновлення в Україні повинна бути фундаментально орієнтованою на людину. Післявоєнна відбудова не може бути результативною, якщо її зміст обмежуватиметься лише відновленням доріг, житла, енергетичних об'єктів, шкіл чи лікарень. Матеріальна інфраструктура набуває реального значення лише тоді, коли вона працює на збереження й розвиток людського потенціалу. Саме тому соціальна резильєнтність має стати одним із центральних пріоритетів державної політики відновлення. Йдеться про здатність суспільства підтримувати людей, які зазнали втрат, переміщення, травматичного досвіду або втрати джерел доходу, а також створювати умови для їхнього повернення до активного соціального, професійного й громадського життя.

У практичному вимірі це передбачає розвиток програм доступного житла для внутрішньо переміщених осіб, системну підтримку ветеранів, реінтеграцію постраждалих від війни, розширення психологічної та реабілітаційної допомоги, професійну перепідготовку й перекваліфікацію, залучення молоді до відновлення країни, підтримку сімей із дітьми, забезпечення інклюзивної освіти та рівного доступу до якісних медичних послуг. Такий підхід дозволяє розглядати людський капітал не як допоміжний ресурс відбудови, а як її основну умову та довгострокову основу сталого розвитку України. Водночас, важливо, щоб підтримка бізнесу була узгоджена з

довгостроковими цілями сталого розвитку. Це передбачає пріоритетність економічних моделей, які створюють додану вартість, сприяють зайнятості, використовують ресурсоефективні технології, зменшують вплив на навколишнє середовище, стимулюють інновації та дотримуються принципів належного управління.

У своєму звіті за 2025 рік UNDP визначає зелене, інклюзивне та стійке відновлення як бачення, спрямоване на зміцнення українських інституцій, відродження економіки, розширення можливостей громад та прискорення реформ, узгоджених з ЄС. Це підтверджує, що соціальний вимір не є другорядним по відношенню до економічної реконструкції. Навпаки, людський капітал, довіра, соціальна згуртованість та здатність громадян брати участь у відновленні формують основу для довгострокової життєздатності держави.

У сучасних умовах виникає нагальна потреба у створення інтегрованої системи показників сталості та резильєнтності. Для практичної реалізації запропонованого підходу необхідно розробити систему показників. Вона повинна поєднувати показники сталого розвитку та резильєнтності. Як приклад, для громади можна використовувати низку показників (таблиця 1).

Інтеграція концепцій сталого розвитку та резильєнтності є не тимчасовою теоретичною тенденцією, а закономірною відповіддю на складні виклики сучасного світу. Сталий розвиток окреслює систему довгострокових цілей, до яких мають прагнути суспільство, економіка й держава, тоді як резильєнтність забезпечує здатність не втрачати цей стратегічний напрям в умовах криз, воєнних загроз, екологічних ризиків і соціально-економічної нестабільності. Для України поєднання цих підходів має особливу вагу, оскільки післявоєнне відновлення не повинно зводитися до простого відтворення довоєнного стану. Воно має стати основою переходу до більш безпечної, адаптивної, інклюзивної, інноваційної та екологічно відповідальної моделі розвитку. Саме в цьому полягає ключовий зміст сучасної інтеграції сталості й резильєнтності: не лише забезпечити збереження системи в умовах потрясінь, а й створити передумови для її якісного оновлення та розвитку на більш високому рівні.

Таблиця 1

Індикатори сталості та резильєнтності	
Блок індикаторів	Приклади індикаторів
економічна резильєнтність	рівень зайнятості, кількість активних підприємств, частка малих і середніх підприємств, диверсифікація економіки, власні бюджетні надходження
соціальна резильєнтність	доступ до освіти, медичної допомоги, соціальних послуг, житла, підтримки переміщених осіб, рівня участі громадян
енергетична безпека	частка місцевого виробництва, наявність резервних джерел живлення, енергоефективність будівель
екологічна резильєнтність	якість води та повітря, стан ґрунту, площа відновлених екосистем, обсяг відходів, рівень забруднення
Інституційний потенціал	якість стратегічного планування, прозорість бюджетів, можливість отримання грантів, участь громадськості
Підготовка до кризи	наявність укриттів, плани втручання, резерви, системи оповіщення, альтернативні логістичні рішення
цифрова підготовка	Доступ до Інтернету, цифрові послуги, відкриті дані, електронне урядування, кібербезпека

Отже, перспективні пропозиції, спрямовані на інтеграцію концепцій сталого розвитку та резильєнтності, повинні бути зосереджені на створенні нової моделі розвитку для України. У цій моделі стратегічний акцент на економічному зростанні, соціальній справедливості та екологічній безпеці поєднується зі здатністю держави, громад, бізнесу та суспільства протистояти потрясінням, адаптуватися до змін та

трансформуватися. Конкретно це означає перехід від реконструкції, зосередженої на відновленні минулого, до реконструкції, зосередженої на модернізації. Ця логіка дозволяє нам уявити реконструкцію повоєнної України не лише як реакцію на руйнування, а й як можливість побудувати безпечнішу, більш інклюзивну, конкурентоспроможну, екологічно відповідальну та європейсько орієнтовану державу.

Список використаних джерел:

1. Біскуп В. С., Надвинична Т. Л. Проактивна стратегія запобігання соціальним проблемам. *Габітус*. 2020. Випуск 16. С. 22-28.
2. Геєць В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5–43. DOI: 10.15407/etet2023.03.005.
3. Менеджмент соціальної роботи : підруч. / авт.-упоряд. : Т. Л. Надвинична, С. А. Надвиничний. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 370 с.
4. Надвинична Т. Л. Соціальний менеджмент: перспектива технологізації. *Психологія і суспільство*. 2011. № 1. С. 114 – 122.
5. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери регіонів України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика : монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2018. 344 с.
6. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України на інноваційній основі. *Економічний аналіз*. 2018. № 28-4. С. 32-36.
7. Резильєнтність ендегенного розвитку регіонів в умовах глобальних викликів та шоків : електрон. монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2024. 307 с. Серія «Проблеми регіонального розвитку». URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20240001.pdf> (дата звернення: 05.04.2026).
8. Рябчин О., Кулага Д. Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. Київ : UNDP Ukraine ; Kyiv School of Economics, 2023. 189 с. URL: <https://www.undp.org/> (дата звернення: 22.04.2026).
9. Соціальна відповідальність: навчально-методичний комплекс / автор-упорядник Надвинична Т. Л., 2-вид., перероб. і доп. Тернопіль: Вектор, 2016. 79 с.
10. Berkes F., Ross H. Community resilience: toward an integrated approach. *Society & Natural Resources*. 2013. Vol. 26, No. 1. P. 5–20. DOI: 10.1080/08941920.2012.736605.
11. Duchek S. Organizational Resilience: A Capability-Based Conceptualization. *Business Research*. 2020. Vol. 13. P. 215–246. DOI: 10.1007/s40685-019-0085-7.
12. European Commission. Commission endorses Ukraine Plan, paving the way for regular payments under the Ukraine Facility. 2024. URL: <https://enlargement.ec.europa.eu/> (дата звернення: 11.02.2026).
13. European Commission. Greening the Ukrainian Recovery: Building a Sustainable Future Together. URL: https://ec.europa.eu/environment/stories/greening-ukrainian-recovery/index_en.html (дата звернення: 11.02.2026).
14. Folke C. Resilience. *Ecology and Society*. 2016. Vol. 21, No. 4. Article 44. DOI: 10.5751/ES-09088-210444.
15. Folke C., Carpenter S. R., Walker B., Scheffer M., Chapin T., Rockström J. Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*. 2010. Vol. 15, No. 4. Article 20. DOI: 10.5751/ES-03610-150420. URL: <https://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/> (дата звернення: 22.03.2026).
16. Government of Ukraine. Ukraine Plan 2024–2027. Kyiv, 2024. 331 p. URL: (дата звернення: 12.03.2026).
17. Holling C. S. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. Vol. 4. P. 1–23. DOI: 10.1146/annurev.es.04.110173.000245.
18. IPCC. Climate resilient development pathways. *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability : Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report*

- of the Intergovernmental Panel on Climate Change / eds. H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, M. Tignor et al. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2022. P. 2655–2807.
19. OECD. Enhancing Resilience by Boosting Digital Business Transformation in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2024. 111 p. DOI: 10.1787/4b13b0bb-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/enhancing-resilience-by-boosting-digital-business-transformation-in-ukraine_4b13b0bb-en.html (дата звернення: 02.04.2026).
20. OECD. Environmental Impacts of the War in Ukraine and Prospects for a Green Reconstruction. Paris : OECD Publishing, 2022. 11 p. DOI: 10.1787/9e86d691-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine-and-prospects-for-a-green-reconstruction_9e86d691-en.html (дата звернення: 04.01.2026).
21. OECD. Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to Analyse Risk and Build a Roadmap to Resilience. Paris : OECD Publishing, 2014. 47 p. DOI: 10.1787/b0017c2c-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/guidelines-for-resilience-systems-analysis_b0017c2c-en.html (дата звернення: 02.04.2026).
22. Stockholm Resilience Centre. Planetary Boundaries. Stockholm, 2023. URL: <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html> (дата звернення: 15.03.2026).
23. UNDP Ukraine. United Nations Development Programme in Ukraine Recovery Framework. Kyiv : UNDP Ukraine, 2024. 8 p. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-10/undp-ua-recovery-framework-september-2024-en_0.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
24. UNDP. Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World. New York : United Nations Development Programme, 2024. 324 p. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf> (дата звернення: 02.05.2026).
25. United Nations General Assembly. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1. New York : United Nations, 2015. 35 p. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 19.05.2026). (дата звернення: 06.04.2026).
26. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. Geneva : UNDRR, 2015. 37 p. URL: <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030> (дата звернення: 01.05.2026).
27. United Nations. The Sustainable Development Goals Report 2025. New York : United Nations, 2025. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2025.pdf> (дата звернення: 05.05.2026).
28. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1. New York : United Nations, 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 06.05.2026).
29. Walker B., Holling C. S., Carpenter S. R., Kinzig A. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*. 2004. Vol. 9, No. 2. Article 5. DOI: 10.5751/ES-00650-090205. URL: <https://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/> (дата звернення: 09.05.2026).
30. World Bank. Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), February 2022 – December 2025. Washington, D.C. : World Bank, 2026. 63 p. DOI: 10.1596/44369. URL: <https://hdl.handle.net/10986/44369> (дата звернення: 01.05.2026).
31. World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations. Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 – December 2025. Washington, DC : World Bank, 2026. DOI: 10.1596/44369. URL: <https://hdl.handle.net/10986/44369> (дата звернення: 21.05.2026).
32. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Oxford : Oxford University Press, 1987. 383 p. URL: <https://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (дата звернення: 04.04.2026).

4.7. Емоційний інтелект як чинник інституційної стійкості та управлінської ефективності у довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України

Сучасні виклики відновлення та розвитку України вимагають переосмислення традиційних підходів до формування стратегічного потенціалу держави. Умови тривалої невизначеності, високого рівня ризиків, соціальної напруги та інституційних трансформації зумовлюють необхідність розширення аналітичних рамок стратегічного планування за рахунок включення нематеріальних чинників розвитку. У цьому контексті дедалі більшої ваги набувають людський і управлінський капітал, які визначають здатність державних інституцій до адаптації, відновлення та довгострокового зростання.

У стратегічних і сценарних підходах до розвитку потенціалу України традиційно акцент робиться на макроекономічних показниках, фінансових ресурсах, інвестиційній спроможності, інституційній архітектурі та нормативно-правовому забезпеченні. Водночас світовий і вітчизняний науковий дискурс дедалі переконливіше засвідчує, що ефективність реалізації стратегій розвитку здебільшого залежить від якості управлінських рішень, рівня довіри до інститутів влади, здатності управлінських кадрів діяти в умовах стресу, невизначеності та багатьох варіантів сценаріїв майбутнього. Це актуалізує звернення до феномену емоційного інтелекту як одного з ключових нематеріальних ресурсів стратегічного розвитку.

Емоційний інтелект у сучасних наукових дослідженнях трактується як комплексна характеристика особистості, що поєднує здатність до усвідомлення, розуміння, регуляції власних емоцій та емоцій інших, а також ефективного використання емоційної інформації у процесах мислення, комунікації та прийняття рішень. У межах управлінської та інституційної проблематики емоційний інтелект дедалі частіше інтерпретуються не лише як індивідуальна психологічна властивість, а як елемент управлінської спроможності та складова людського капіталу, що впливає на стійкість і результативність організацій та інститутів у довгостроковій перспективі.

Для стратегічного розвитку України особливо важливим є зв'язок емоційного інтелекту з інституційною стійкістю. Інституційна стійкість у широкому розумінні означає здатність державних і суспільних інститутів зберігати функціональність, адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів, відновлюватися після криз і забезпечувати сталі траєкторії розвитку. У цьому процесі вирішальну роль відіграє людський фактор: управлінські кадри, їх ціннісні орієнтації, стиль лідерства, комунікативна культура та здатність працювати з емоційними станами як на індивідуальному так і на колективному рівнях.

У довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України емоційний інтелект може розглядатися як чинник опосередкованої взаємодії між формальними інституційними механізмами та реальними управлінськими практиками. Саме через призму емоційного інтелекту пояснюється ефективність стратегічного мислення, якість сценарного прогнозування, здатність до узгодження інтересів стейкхолдерів, а також формування суспільної довіри до стратегічних рішень держави. У цьому сенсі розвиток емоційного інтелекту управлінських кадрів виступає важливим передумовним фактором реалізації трансформаційних і адаптативних сценаріїв розвитку.

Узагальнюючи зазначене слід підкреслити, що актуалізується потреба у поглибленому теоретичному обґрунтуванні ролі емоційного інтелекту як чинника інституційної стійкості та управлінської ефективності у довгострокових стратегіях

розвитку потенціалу України. Це своєю чергою зумовлює необхідність аналізу основних наукових підходів розуміння емоційного інтелекту, окреслення його ролі у структурі людського та управлінського капіталу, а також розкриття його значення в контексті сценарного бачення інституційного розвитку та відновлення України в довгостроковий перспективі.

Зважаючи на це варто звернутися до теоретичного контексту соціально-економічного розвитку, у межах якого дедалі більшого значення набувають нематеріальні чинники, що визначають здатність держави до адаптації, відновлення та довгострокового зростання. Вагоме значення серед них займає саме людський капітал, що охоплює сукупність знань, професійних навичок, компетентностей, ціннісних орієнтацій та поведінкових характеристик, що формують потенціал економічної та управлінської діяльності [3, с. 20]. У сучасних умовах його значення виходить далеко за межі класичного розуміння освітнього рівня чи професійної кваліфікації, охоплюючи соціальні, комунікативні та емоційно-регуляторні складові діяльності людини.

Для України проблема розвитку людського капіталу має особливу значимість з огляду на глибокі соціально-економічні трансформації, демографічні виклики, вимушену міграцією та необхідність структурного оновлення економіки. Як зазначають О. Васильєва та А. Рибка, сучасні проблеми формування людського капіталу в Україні проявляються у дисбалансах між системою освіти та потребами економіки, знижені якості трудового потенціалу та недостатньому розвитку особистісних компетентностей, що визначають ефективність професійної діяльності [6, с.94-96]. Автори підкреслюють необхідність переходу від вузького розуміння підготовки кадрів до системного підходу, що охоплює розвиток соціальних і поведінкових характеристик особистості, що є особливо важливим для управлінської діяльності в умовах невизначеності. У довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України людський капітал дедалі частіше розглядається у взаємозв'язку з управлінським капіталом. Управлінський капітал можна визначити як специфічну складову людського капіталу, що відображає здатність управлінських кадрів формувати стратегічне бачення, забезпечувати ефективну координацію інституцій та реалізовувати складні реформи [4]. Саме управлінський капітал виступає ключовим механізмом трансформації стратегічних рішень у практичні результати державної політики. Зростання ролі управлінського капіталу зумовлене підвищенням складності стратегічних завдань, що постають перед Україною у процесі відновлення та модернізації. Реалізація довгострокових стратегій потребує від управлінських кадрів здатності працювати в умовах невизначеності, здійснювати ефективно міжінституційну взаємодію та забезпечувати стабільність функціонування державних інститутів у кризових ситуаціях. У цьому контексті управлінський капітал набуває значення одного з ключових ресурсів інституційної стійкості.

У сучасному українському науковому дискурсі інституційна стійкість розглядається як базова передумова зростання та економічної стійкості держави. О. Скиба наголошує, що інституційна стійкість формується через здатність державних інститутів забезпечувати послідовність політики, ефективну координацію управлінських процесів і стабільність соціально-економічного розвитку в умовах системних викликів [33]. Такий підхід дозволяє враховувати людський фактор як визначальний елемент функціонування інституцій. З позиції інституційної економіки економічна стійкість розглядається як результат взаємодії формальних норм і неформальних управлінських практик. А. Філіпенко наголошує, що саме поведінкові характеристики суб'єктів управління, їх ціннісні орієнтації та здатність до координації дій виступають важливими чинниками стабільності економічних систем [40, с. 47]. Це дозволяє розглядати якість людського та управлінського капіталу як структурну основу інституційної стійкості.

В умовах військових дій та післявоєнного відновлення особливої актуальності набуває інституційне забезпечення економічного розвитку, що передбачає ефективні механізми координації, стратегічного планування та управління ресурсами. У своїх дослідженнях Ю. Я. Візник наголошує на необхідності інтеграції структурних передумов розвитку з управлінськими механізмами, здатними забезпечити гнучкість і адаптивність державних інституцій [8]. Це ще раз підтверджує важливість управлінського капіталу як ресурсу довгострокового розвитку.

Важливим компонентом інституційної стійкості виступає підтримка державних службовців як ключових носіїв управлінського потенціалу. У роботі М. Масик-Бесової підкреслюється, що професійна мотивація, психологічна стабільність та розвиток соціально-економічних компетентностей державних службовців є важливим фактором дієвості публічного управління і безперервності функціонування інституцій у кризових ситуаціях [21]. Це створює передумови для інтеграції психологічних компонентів, зокрема емоційного інтелекту, у структуру сучасного управлінського капіталу.

У межах сучасних підходів до зростання людського ресурсу все більше уваги приділяється «м'яким навичкам», які включають комунікативні здібності, емоційну саморегуляцію, лідерські якості та спроможність до якісної взаємодії [35]. Такі компетентності виступають важливими передумовами формування інституційної стійкості, оскільки вони визначають рівень адміністративних рішень, спроможність до стратегічного мислення та ефективності міжінституційної взаємодії.

У цьому контексті емоційний інтелект варто розглянути як один з важливих чинників сучасного людського та управлінського капіталу. Його розвиток сприяє підвищенню адаптивності управлінських систем, ефективності комунікації та здатності до вирішення складних стратегічних питань. Управлінський та людський капітал у довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України постають як комплексний ресурс, що поєднує професійні знання, поведінкові характеристики та емоційно-комунікативні компетентності, які забезпечують інституційну стійкість і управлінську ефективність держави.

Розвиваючи зазначену логіку доцільно більш детально розглянути наукові підходи до становлення та зростання людського та управлінського капіталу в довгострокових стратегіях розвитку потенціалу України. Узагальнення сучасних концепцій засвідчує зростання ролі нематеріальних компетентностей, як визначального чинника результативності управлінської діяльності та інституційної стійкості держави. Поряд із професійними знаннями та організаційними навичками важливе значення займають емоційно-комунікативні характеристики управлінців, їх здатність до саморегуляції, емпатійної взаємодії та конструктивного реагування на виклики складного соціально-економічного середовища. Саме ці компетентності формують підґрунтя для розгляду емоційного інтелекту як структурної складової сучасного управлінського капіталу.

Водночас наукове осмислення ролі емоційного інтелекту в системі стратегічного управління потребує звернення до його теоретичних засад, концептуальних моделей і методологічних підходів, сформованих у межах сучасних психологічних та міждисциплінарних досліджень. Розкриття різних теоретичних інтерпретацій емоційного інтелекту дозволяє глибше зрозуміти його функції у формуванні управлінської ефективності та інституційної стійкості, що зумовлює необхідність подальшого аналізу відповідних наукових підходів.

У межах сучасних міждисциплінарних досліджень емоційний інтелект посідає одне з ключових місць серед концептів, що пояснюють ефективність людської діяльності в умовах складних соціальних і управлінських систем. Його активне входження в науковий обіг наприкінці XX століття було зумовлене необхідністю подолання обмеженості класичних когнітивних моделей інтелекту, які не могли повною мірою пояснити

відмінності в результативності професійної та управлінської діяльності осіб із подібним рівнем формального інтелекту [9]. Проблема емоційного інтелекту досліджувалась у працях зарубіжних науковців: Дж. Майера, П. Саловея, Д. Голумана, Д. Карузо, Д. Слайтера, Р. Бар-Она, Р. Купера, Дж. Меттьюса та інших, а також у дослідженнях вітчизняних авторів: А. Четверик-Бурлач, Г. Гарскової, Е. Носенко, М. Манойлової, М. Шпак, Н.Ковриги, Н. Діомідової, О. Власової, О. Собченко, О. Лящ, І.Андрієвої, С. Дерев'янка та ін. Кожен із дослідників запропонував власну концепцію розуміння феномену емоційного інтелекту та вніс вагомий внесок у дослідження його сутності та структури.

Перші системні наукові підходи до осмислення емоційного інтелекту були сформульовані в межах психології здібностей, де він розглядався як специфічна форма когнітивної здатності, пов'язаною з обробкою емоційної інформації. Найбільш концептуально завершеною в межах цього напрямку є модель П. Саловея та Дж. Маєра, відповідно до якої емоційний інтелект включає здатність розпізнавати емоції, використовувати емоції для підтримки мислення, розуміти емоційні значення та управляти емоційними станами [33]. У 1990 році Дж. Майер та П. Саловея опублікували першу дослідницьку роботу, де було сформульовано визначення поняття емоційний інтелект і запропоновано підходи до його вимірювання [9, ст. 36]. Емоційний інтелект, за їх визначенням дозволяє опрацьовувати інформацію, пов'язану з емоціями і використовувати її для полегшення когнітивних процесів та вирішення проблем. Розвинений емоційний інтелект забезпечує здатність людини бути чутливою до внутрішніх і зовнішніх змін, а також використовувати навіть негативні емоції для досягнення цілей. У межах цієї концепції емоційний інтелект охоплює здатність до розпізнавання емоцій їх ефективного використання, усвідомлення та регулювання. Чітка структурованість і можливість емпіричної операціоналізації через стандартизовані текстові методики є перевагою когнітивного підходу.

Разом із тим у контексті управлінської діяльності та стратегічного розвитку держави суто когнітивний підхід виявився недостатнім для пояснення складних поведінкових і соціальних феноменів, пов'язаних із лідерством, мотивацією, комунікацією та прийняттям рішень у кризових умовах. Це зумовило появу змішаних моделей емоційного інтелекту, які поєднують когнітивні здібності з особистісними рисами, мотиваційними характеристиками та соціальними компетентностями. Найбільш відомою є концепція Д. Гоулмана, який розглядає емоційний інтелект як сукупність самосвідомості, саморегуляції, мотивації, емпатії та соціальних навичок, автор зазначає, що лише частина життєвого успіху визначається традиційним інтелектом, тоді як значну роль відіграють емоційні та соціальні компетентності [12]. У структурі емоційного інтелекту він виокремлює самосвідомість, самоконтроль, соціальну чутливість і здатність до управління відносинами, що безпосередньо пов'язано з лідерством, командою взаємодією та ефективністю управлінських процесів [28]. Змішані моделі набули значного поширення в дослідженнях управління та публічного адміністрування, оскільки дозволяють аналізувати емоційний інтелект як практично значущу характеристику управлінського капіталу і чинник стратегічної координації [4].

Поряд зі змішаними моделями сформувався підхід, який розглядає емоційний інтелект як відносно стабільну особистісну характеристику. У працях К. Петридеса він трактується як сукупність емоційно поведінкових схильностей, що визначають стиль реагування особистості на емоційно насичені ситуації, адаптивність та стресостійкість [28]. Такий підхід дозволяє досліджувати індивідуальні ресурси управлінців у контексті довгострокових стратегій розвитку та кризових трансформацій.

Українські наукові дослідження емоційного інтелекту відбувались у руслі психології особистості та психології управління. Їх теоретичними передумовами були наукові праці

Л. Виготьського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Б. Зейгарник, А. Брушлинського та інших дослідників, які досліджували єдність афекту та інтелекту. С. Рубінштейн підкреслював, що емоції, воля і мислення є єдиним психічним процесом, а результативність діяльності залежить від рівня розвитку емоційної сфери особистості та її здатності регулювати внутрішні стани [15, ст.12].

Сам термін емоційний інтелект у вітчизняну психологію було введено у 1999 році Г. Гарсковою, яка визначила його як здатність розуміти емоційні відносини та управляти ними [5]. О. Лящ розглядає емоційний інтелект як інтегрований конструкт функціональної єдності емоційних і інтелектуальних процесів у системі здібностей щодо сприйняття, розуміння та регуляції емоцій [21, ст. 326]. У працях Л. Кармушки він аналізується як чинник ефективності управлінської діяльності та організаційного розвитку, тоді як дослідження В. Зливкова та С. Лукомської акцентують його адаптаційну функцію в умовах складних соціальних ситуацій [14]. Для стратегічного аналізу розвитку України особливу цінність мають підходи, що дозволяють інтегрувати психологічні концепції емоційного інтелекту з економічними та інституційними моделями розвитку. У цьому контексті емоційний інтелект може розглядатися як латентний чинник інституційної ефективності, що впливає на якість стратегічного управління, здатність до реалізації сценаріїв розвитку та підтримання соціальної стабільності в умовах трансформації. Особливо актуальним його дослідження стає в умовах повномасштабного вторгнення, де здатність до емоційної регуляції та психологічної стійкості стає важливою умовою адаптації особистості й ефективності управлінської діяльності.

Отже сучасні теоретичні підходи до вивчення емоційного інтелекту створюють підґрунтя для його використання в аналізі управлінського капіталу та інституційної стійкості. Їх інтеграція у стратегічні дослідження розвитку потенціалу України дозволяє поглибити розуміння ролі людського чинника в довгострокових сценаріях відновлення і зростання та створює підґрунтя для подальшого розгляду прикладних аспектів емоційного інтелекту у системі правлінської діяльності та інституційного розвитку.

Розгляд основних теоретичних підходів до дослідження емоційного інтелекту допомагає сформулювати комплексне уявлення про його структуру, функції та потенціал у системі управлінської діяльності. Узагальнення когнітивних, змішаних і особистісних моделей засвідчує, що емоційний інтелект виступає важливим ресурсом ефективної взаємодії, прийняття рішень і адаптації до складних соціальних умов. У зв'язку з цим теоретичне осмислення цього феномену набуває особливої актуальності у контексті сучасних трансформацій публічного управління України, що відбуваються під впливом глобальних геополітичних процесів, воєнних викликів і необхідності стратегічного відновлення держави. Саме тому подальший аналіз доцільно спрямувати на дослідження ролі емоційного інтелекту в трансформації системи публічного управління, її інституційної стійкості та здатності до довгострокового розвитку.

З огляду на зазначене нинішній етап розвитку України визначається глибиною трансформацією системи публічного управління під впливом глобальних геополітичних процесів, внутрішніх структурних змін та повномасштабної воєнної агресії. У цих умовах управлінська система функціонує в режимі постійної турбулентності, що зумовлює потребу у формуванні нової інституційної моделі, здатної забезпечити стійкість, адаптивність і стратегічну спроможність держави.

Значиму роль у даному процесі займають глобальні трансформаційні тенденції, зокрема - цифровізація, інтеграція до європейського простору, зміна моделей безпеки та економічної взаємодії, які формують нові вимоги до механізмів державного управління. Як зазначається у дослідженнях, трансформація публічного управління в Україні відбувається у напрямі переходу від адміністративно-бюрократичної та мережевої моделі врядування [39]. Водночас воєнний стан посилив потребу у швидкому прийнятті рішень,

горизонтальній координації, кризовому менеджменті та високій мобілізаційній здатності управлінського апарату. Вагомого значення у таких умовах набуває людський чинник, зокрема психологічна стійкість, здатність до саморегуляції та ефективної комунікації, що безпосередньо актуалізує роль емоційного інтелекту як важливого ресурсу сучасного публічного управління.

Одним із провідних векторів трансформації системи управління стала цифровізація, яка не обмежується лише технологічними аспектами, а охоплює структуру прийняття рішень, механізми зворотного зв'язку та моделі взаємодії держави з громадянами [35]. В продовження цифрових інструментів змінює характер управлінської діяльності, по силі прозорість і підзвітність, проте водночас підвищує навантаження на державних службовців, які працюють в умовах інформаційної інтенсивності та соціальної напруги.

У цьому контексті цифрова модернізація супроводжується глибиною трансформацією теоретико-методологічних засад публічного управління. Сучасні дослідження свідчать про поступовий перехід до інтегрованої, людиноцентричної та міждисциплінарної парадигми, що передбачає врахування поведінкових соціально-психологічних та комунікативних аспектів управління [20]. Такий підхід актуалізує значення емоційного інтелекту як складової професійної компетентності публічного службовця.

Водночас важливим напрямом трансформації виступає розвиток лідерського потенціалу в системі державної служби. Механізм формування лідерства розглядається як інструмент реалізації реформи публічного управління, що передбачає посилення стратегічного мислення, відповідальності та здатності до мобілізації людських ресурсів. При чому ключові компоненти лідерства - емпатія, мотиваційний вплив, емоційна саморегуляція безпосередньо корелюють зі структурою емоційного інтелекту, підсилюючи його значення у практиці управління.

Особливої актуальності зазначені аспекти набувають в умовах воєнного та післявоєнного періоду коли зростає значення стресостійкості державних службовців. Дослідження доводять, що емоційний інтелект виступає ресурсом психологічної адаптації та запобігання професійному вигоранню [13; 2]. Високий рівень розвитку емоційної компетентності сприяє підтриманню командної згуртованості, зниженню конфліктності та підвищенню якості адміністративних рішень.

Враховуючи зазначене, реформування служби публічного управління передбачає модернізацію системи добору кадрів, професійного навчання, оцінювання результативності та формування кадрового резерву. Концептуальні засади становлення сучасної публічної служби пов'язані з формуванням новітньої управлінської культури, що орієнтується на прозорість, етичність та відповідальність. У цьому контексті включення емоційного інтелекту у систему підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців набуває стратегічного значення.

Узагальнюючи викладене, доцільно систематизувати взаємозв'язок між глобальними викликами трансформації публічного управління та розвитком емоційного інтелекту як фактором інституційної стійкості. Воєнно-післявоєнний контекст актуалізував необхідність комплексної модернізації управлінських процесів, що охоплює цифровізацію, кадрове оновлення, розвиток лідерського потенціалу та формування нової управлінської культури [39; 35, ст. 79]. Водночас трансформація публічного управління не може бути зведена виключно до технологічних чи нормативних змін. Вона передбачає глибину зміну компетентнісної моделі державного службовця, що включає розвиток емоційної саморегуляції, емпатії, адаптивності та стресостійкості [20]. Саме через ці компоненти відбувається інституціоналізація, що орієнтована на довгострокову стійкість. З метою концептуального узагальнення окреслених процесів запропоновано авторську структурно-

логічну модель взаємозв'язку трансформації публічного управління та розвитку емоційного інтелекту (рис.1).

Запропонована модель має теоретико-аналітичний характер і відображає узагальнення результатів аналізу сучасних наукових підходів та трансформаційних процесів у системі публічного управління України.

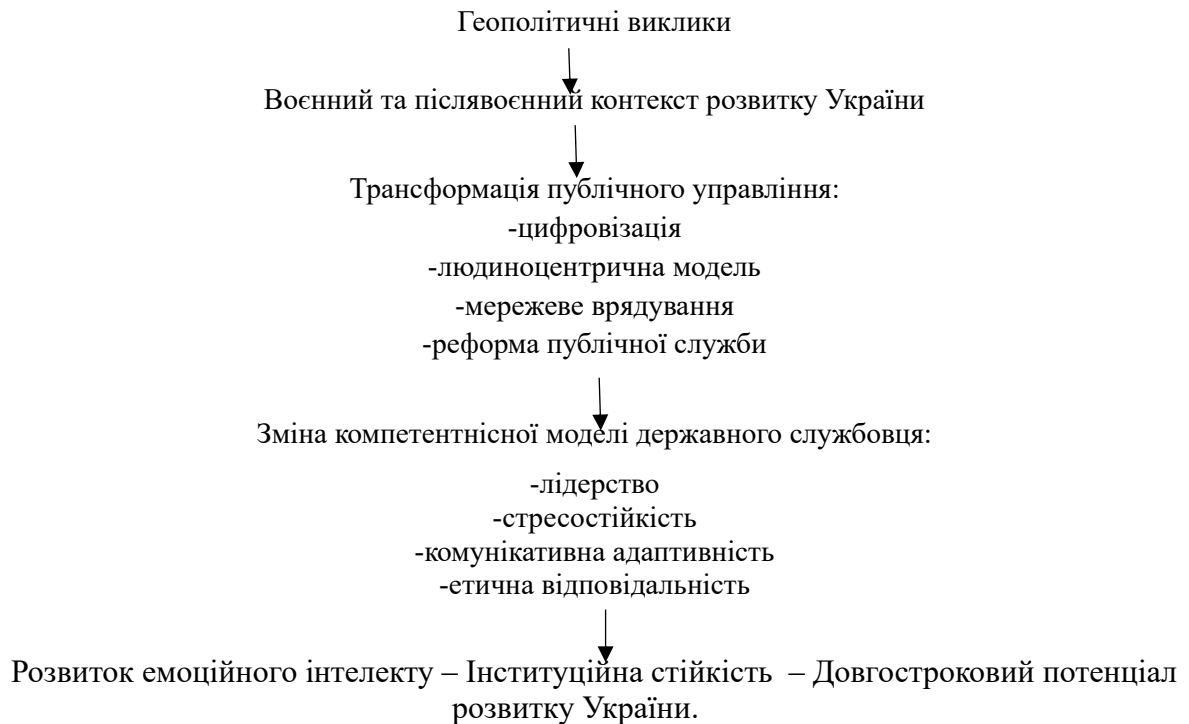

Рис.1. Взаємозв'язок трансформації публічного управління та розвитку емоційного інтелекту.

В умовах сучасних кризових викликів емоційний інтелект дедалі частіше розглядається не лише як індивідуальна психологічна характеристика, а як системний ресурс адаптації особистості та організації. Згідно з сучасними дослідженнями він визначається як чинник розвитку психологічної стійкості, здатності до саморегуляції та ефективної взаємодії в умовах невизначеності [44, ст.114].

У цьому контексті особливою важливою є психологічна стійкість особистості, в умовах воєнного та післявоєнного середовища вона набуває особливого значення для публічної служби, оскільки саме державні службовці забезпечують безперервність функціонування інституцій. Згідно з сучасними дослідженнями, емоційний інтелект сприяє зниженню рівня тривожності, підвищенню здатності до прийняття рішень у стресових ситуаціях та формуванню конструктивних моделей поведінки [44]. Таким чином, він виступає базовим ресурсом індивідуальної адаптації.

Разом із тим розширення функцій публічного управління в умовах цифровізації зумовлює необхідність переосмислення ролі емоційного інтелекту вже на рівні управлінських компетентностей. Зокрема актуалізується поняття цифрового емоційного інтелекту, який передбачає здатність керівника ефективно взаємодіяти в онлайн-середовищі, розпізнавати емоційні сигнали у віртуальній комунікації, підтримувати командну взаємодію та зберігати довіру в цифровому просторі [45]. З огляду на активну цифровізацію публічного управління в Україні, ця компетенція набуває стратегічного значення.

Подальший розвиток цієї логіки пов'язаний із розглядом емоційного інтелекту в контексті управління персоналом та організаційної ефективності. Дослідження доводять,

що високий рівень емоційної компетентності керівників сприяє формуванню позитивного соціально-психологічного клімату, зниженню конфліктності та підвищенню результативності діяльності [1]. Хоча ці висновки сформульовані переважно для бізнес-середовища, вони є релевантними й для публічного сектору, особливо в контексті кадрової реформи та інституційної модернізації.

У контексті лідерства емоційний інтелект розглядається як чинник ефективності управлінського впливу, здатності до мотивації персоналу та стратегічного бачення розвитку організації. Формування емоційно-комунікативної компетентності, у свою чергу, визначається як ресурс інноваційного лідерства, що забезпечує здатність до ініціювання та підтримки змін [29].

Узагальнюючи зазначене, можна стверджувати, що емоційний інтелект функціонує на трьох взаємопов'язаних рівнях:

- індивідуальний рівень - як ресурс психологічної стійкості та саморегуляції;
- організаційний рівень - як чинник ефективного управління персоналом та лідерства;
- інституційний рівень - як елемент адаптивності системи публічного управління в умовах цифрової та воєнно-післявоєнної трансформації.

Саме через інтеграцію цих рівнів формується інституційна адаптивність - здатність державних структур своєчасно реагувати на зовнішні виклики, зберігати функціональну стабільність та забезпечувати стратегічну наступність реформ.

Водночас специфіка прояву інституційної адаптивності залежить від контексту розвитку. У воєнний період вона проявляється у швидкості прийняття рішень, координації дій між органами влади, ефективній комунікації з громадянами та міжнародними партнерами. У післявоєнний період вона трансформується в здатність до довгострокового планування, реалізації стратегій відновлення та впровадження структурних реформ. У цьому контексті емоційний інтелект виступає не лише індивідуальною компетенцією, а системним ресурсом забезпечення інституційної стійкості. Таким чином розгляд емоційного інтелекту як інтегративного механізму, що поєднує психологічну стійкість особистості, управлінську ефективність організації та стратегічну адаптивність державних інституцій дозволяє перейти від аналізу емоційного інтелекту як особистісної характеристики до його осмислення як структурного елементу сценаріїв інституційної стійкості та довгострокового розвитку України.

Перехід до сценарного аналізу насамперед зумовлений необхідністю моделювання альтернативних траєкторій розвитку системи публічного управління в умовах високої невизначеності. Даний підхід дає можливість визначати критичні точки інституційної трансформації та управлінської адаптації. Саме в межах сценарного підходу стає можливим оцінити, яким чином різний рівень інтеграції емоційного інтелекту в систему публічного управління впливає на траєкторії розвитку потенціалу держави в довгостроковій перспективі.

У сучасних дослідженнях повоєнного розвитку України запропоновано полівекторну сценарно-прогнозну модель реконструктивно просторового розвитку, яка передбачає формування альтернативних напрямків відновлення залежно від рівня ресурсного забезпечення, міжнародної підтримки, ступеня європейської інтеграції та інституційної спроможності держави [24]. Полівекторність у цьому контексті означає врахування територіальних, економічних, управлінських і соціальних параметрів як взаємопов'язаних складових єдності системи реконструкції. Такий підхід дозволяє розглядати розвиток держави як комплексний процес, що потребує узгодженості між різними рівнями управління та сферами суспільного життя.

Водночас застосування сценарного моделювання до системи публічного управління потребує чіткої методологічної основи. Інституційний підхід до формування соціально-економічних систем виходить із того, що розвиток держави визначається не лише

матеріальними ресурсами, а й сукупністю формальних норм, неформальних правил, ціннісних орієнтирів та поведінкових моделей суб'єктів управління [2]. Взаємозв'язок формальних і неформальних інститутів встановлює рівень інноваційної спроможності та адаптативності системи.

У межах такого підходу інституційна стійкість структури публічного управління представлена як інтеграція трьох ключових компонентів:

- нормативно-правового регулювання;
- організаційну структурну спроможність;
- людського та культурно поведінкового ресурсу.

Якщо перші два компоненти формують структурно визначеність та управлінську дисципліну, то третій забезпечує гнучкість, адаптативність і здатність до ефективної комунікації в умовах кризових навантажень. У межах даного дослідження людський компонент конкретизується через розвиток емоційного інтелекту управлінців як чинника зниження конфліктності, підвищення рівня довіри та координаційної узгодженості управлінських рішень.

Цифровізація публічного управління створює додаткові вимоги до якості людського капіталу. Автоматизація процедур, впровадження електронних сервісів та платформених рішень зменшують транзакційні витрати, однак підвищують значення комунікативної компетентності, емпатійності та здатності до управління змінами. Таким чином цифрова трансформація не зменшує роль людського чинника, а трансформує його функціональне навантаження.

З огляду на викладене, сценарно-прогнозна модель інституційного розвитку системи публічного управління має враховувати такі ключові параметри: рівень інституційної спроможності держави; ступінь цифрової інтеграції управлінських процесів; якість людського капіталу та розвиток емоційного інтелекту управлінців; рівень соціальної довіри та комунікаційної ефективності. У межах полівекторного підходу це створює можливість формування альтернативних сценаріїв розвитку - від енергійного до інноваційно адаптативного, що відрізняється ступенем інтеграції цифрового рішення, інституційної координації та розвитком людського потенціалу [24].

Сценарний аналіз у межах даного дослідження ґрунтується на поєднанні інституційного та синергетичного підходів. Якщо інституційна теорія акцентує увагу на формальних і неформальних правилах розвитку системи, то синергетичний підхід розглядає публічне управління як відкриту нелінійну систему, здатну до самоорганізації, переходів у нові стани та формування альтернативних траєкторій розвитку [43].

У цьому контексті етап повоєнної реконструкції України можна охарактеризувати як фазу підвищеної нестабільності, що з позиції синергетики можна інтерпретувати як точку біфуркації. У такій ситуації якість людського ресурсу, рівень управлінської культури та розвитку емоційного інтелекту можуть виступати визначальними чинниками переходу системи до більш стійкого та збалансованого стану.

З урахуванням полівекторної сценарно-прогносної моделі реконструктивного розвитку та положень інституційного підходу пропонується виокремити три базові сценарії інституційного розвитку системи публічного управління [24]

Інерційний сценарій, що характеризується формальним впровадженням реформ; низьким рівнем міжінституційної координації; фрагментарною цифровізацією; відсутністю системної політики розвитку емоційної компетентності управлінців. У межах цього сценарію людський фактор залишається другорядним, а реформи зосереджується переважно на нормативних змінах. В умовах воєнного та постійно змінного середовища такі управлінські структури демонструють повільне реагування на зміни, низьку ефективність комунікацій та обмежену здатність до координації дій. Відсутність розвитку емоційного інтелекту посилює ризики конфліктності погіршує взаємодію з громадянами та знижує рівень довіри до інституцій. Такий сценарій збільшує ризики втрати стратегічної

гнучкості та здатності до відновлення [24]. Результатом є збереження інституційної вразливості та низька адаптивність до кризових умов.

Технологічно орієнтований сценарій передбачає активну цифровізацію публічного управління; автоматизацію процедур; впровадження електронних сервісів; модернізацію інформаційної інфраструктури. Водночас за відсутності належного розвитку людського ресурсу цифровізація може не забезпечити очікуваного системного ефекту. З позиції синергетичного підходу технологічні зміни без трансформації поведінкових моделей не формують якісного переходу системи на новий рівень розвитку [43]. У цьому випадку можливе зростання операційної ефективності, проте зберігаються ризики низького рівня соціальної довіри та виникнення комунікаційних дисфункцій.

Інституційно адаптивний сценарій (інноваційний) є найбільш стратегічно перспективним. Його характерними рисами є поєднання цифровізації та розвитку людського капіталу; системне впровадження програм розвитку емоційної компетентності управлінців; формування культури довіри та міжвідомчої координації; узгодження формальних реформ із реальними поведінковими практиками. У межах цього сценарію емоційний інтелект розглядається як елемент механізму самоорганізації системи. Відповідно до синергетичної парадигми, розвиток людських ресурсів може виступати чинником переходу системи до нового якісного стану з більш високим рівнем стійкості, адаптивності та інноваційної спроможності [43].

Практична реалізація такого сценарію передбачає впровадження низки управлінських механізмів, зокрема: інтеграцію розвитку емоційного інтелекту у структуру підготовки державних службовців; оцінювання управлінських компетентностей з урахуванням емоційного інтелекту; створення програм підтримки психологічної стійкості персоналу. Саме цей сценарій найбільшою мірою відповідає полівекторній логіці реконструктивного розвитку України та інституційній моделі інноваційно орієнтованої системи публічного управління [22].

З метою систематизації ключових параметрів кожного сценарію доцільно узагальнити їх у порівняльному вигляді (табл.1).

Таблиця 1

Узагальнююча характеристика сценаріїв інституційного розвитку системи публічного управління

Параметр	Інерційний сценарій	Технологічний сценарій	Інституційно-адаптивний сценарій
Рівень цифровізації	Частковий	Високий	Високий
Розвиток емоційного інтелекту	Низький	Ситуативний	Системний
Інституційна координація	Обмежена	Середня	Висока
Соціальна довіра	Низька	Помірна	Висока
Стійкість до криз	Низька	Середня	Висока

Аналіз наведених у таблиці параметрів дозволяє зробити висновок, що визначальним чинником переходу від інерційного або технологічно обмеженого сценарію до інституційно-адаптивної моделі є системний розвиток людського капіталу, зокрема емоційного інтелекту управлінців. Саме поєднання цифровізації з розвитком емоційної компетентності формує передумови для підвищення соціальної довіри, координаційної узгодженості та стійкості до кризових впливів.

Таким чином, запропоновані сценарії відображають різний ступінь інтеграції цифрових, інституційних та людських ресурсів у процеси повоєнної реконструкції системи публічного управління. Їхні відмінності полягають не лише в рівні технологічного

розвитку, а передусім у якості управлінської культури та розвитку емоційної компетентності персоналу.

У цьому контексті інституційно-адаптивний сценарій можна розглядати як стратегічно орієнтований, оскільки він забезпечує синергетичний ефект взаємодії формальних інституцій цифрових інструментів та людського ресурсу. Такий підхід відповідає полівекторній логіці повоєнного розвитку України та сучасним концепціям інноваційно орієнтованої інституційної трансформації.

Представлені у таблиці сценарії дозволяють не лише класифікувати можливі траєкторії розвитку структури публічного управління, а також й глибше осмислити роль емоційного інтелекту як інтегративного чинника, що поєднує індивідуальний, організаційний та інституційні рівні функціонування держави. У цьому контексті емоційний інтелект набуває значення не просто психологічної характеристики особистості, а виступає елементом стратегічної культури управління, що визначає якість прийнятих рішень в умовах невизначеності та значного рівня ризиків [1; 3; 7].

На філософсько-методологічному рівні емоційний інтелект доцільно розглядати як складову ширшої парадигми гуманізації публічного управління, яка враховує перенесення акцентів з формально - раціональних механізмів до ціннісно - орієнтованих підходів. Це означає, що ефективність державних інституцій дедалі більше залежить не лише від нормативно-правового забезпечення організаційних структур, а й від здатності управлінців до емпатії, рефлексії, міжсуб'єктної взаємодії та конструктивного регулювання конфліктів [2; 6].

В умовах війни та післявоєнного становлення України така трансформація набуває особливої ваги. Публічне управління функціонує у середовищі підвищеної турбулентності, де класичні управлінські інструменти виявляються недостатніми для забезпечення стабільності та довіри. Саме тому емоційний інтелект виступає своєрідним «адаптивним механізмом», який дозволяє державним службовцям ефективно діяти в процесі постійних змін, в умовах стресу та невизначеності [4; 8].

Управлінсько-практичний рівень зазначених процесів пов'язаний з необхідністю переосмислення підходів до формування кадрового потенціалу публічної служби. Зокрема йдеться про інтеграцію емоційного інтелекту у систему відбору оцінювання та професійного зростання державних службовців. Імплементация такого підходу може передбачати впровадження спеціалізованих тренінгових програм, розвиток навичок емоційної саморегуляції, командної взаємодії та лідерства, а також створення інституційних механізмів психологічної підтримки персоналу [5; 9].

Водночас важливим напрямом є інституціоналізація емоційного інтелекту на рівні державної політики. Це передбачає включення відповідних компетентностей до стандартів професійної підготовки, освітніх програм та стратегічних документів у сфері публічного управління. Даний підхід сприятиме формуванню якісно нового типу управлінця - не лише професійно компетентного, але й емоційно зрілого, спроможного ухвалювати відповідальні рішення та результативно взаємодіяти з суспільством.

Таким чином аналіз сценаріїв розвитку дозволяє зробити висновок, що емоційний інтелект є ключовим ресурсом забезпечення інституційної стійкості, соціальної згуртованості та стратегічної спроможності держави. Розвиток цього напрямку варто розглядати як пріоритет модернізації публічного управління, зокрема в умовах повоєнного відновлення, коли зростає потреба у гнучких, адаптивних та людиноцентричних управлінських рішеннях.

Підсумовуючи роль емоційного інтелекту у різних сценаріях розвитку потенціалу України, слід наголосити на необхідності його системно впровадження у стратегічне управління та інституційні практики держави. Емоційний інтелект управлінців перестає бути лише індивідуальною компетентністю і стає ресурсом інституційної спроможності,

здатним підвищити ефективність організації, координації дій та стабільність соціальних процесів у воєнний на післявоєнний періоди [24].

Водночас таке впровадження емоційного інтелекту в управлінську практику неможливе без осмислення ширшого контексту формування управлінської культури як ціннісного нормативної основи функціонування державних інституцій. Адже саме управлінська культура визначає характер реалізації компетентностей, стиль прийняття рішень та тип взаємодії між суспільством та владою. У цьому сенсі емоційний інтелект виступає не ізольованим інструментом, а складовою еволюції управлінської культури, що відображає глибинні трансформації державності.

Історичний розвиток управлінської культури в Україні засвідчує її формування під впливом політичних, соціальних і цивілізаційних змін [27]. У сучасних умовах вона набуває нових змістових характеристик: відкритості, орієнтації на потреби громадян, відповідальності за етичні управлінські рішення.

У воєнний період значення управлінської культури значно зростає. Аналіз сучасних підходів до реформування системи публічного управління свідчить про те, що управлінська культура має ґрунтуватися на поєднанні професійної компетентності, моральної стійкості, комунікативної зрілості та здатності діяти в умовах невизначеності [7]. Таким чином, управлінська культура перестає бути лише нормативною категорією і трансформується в інтеграційну характеристику особистості державного службовця.

Підвищення рівня професійної компетентності державних службовців у сучасних умовах повинно здійснюватися на інноваційній основі [38]. Інноваційні компоненти включають розвиток стратегічного мислення, цифрової грамотності, здатності до управління змінами та емоційної компетентності. Остання виступає важливим елементом ефективної взаємодії в управлінських структурах, сприяє зниженню конфліктності та формуванню довіри між владою і суспільством. У контексті сталого розвитку України як європейської держави управлінські та психолого-педагогічні засади набувають системного значення. Сталий розвиток передбачає баланс економічних, соціальних та інституційних процесів, що неможливо без формування ціннісно орієнтованої управлінської культури. Психолого-педагогічний компонент у цьому процесі забезпечує розвиток рефлексивності, відповідальності, етичної зрілості та емпатії як необхідних складових сучасного управління.

Особливої уваги потребує соціально-емоційне навчання як інструмент формування комунікативної компетентності та соціалізації особистості [16]. Інтеграція компонентів соціально-економічного навчання у програми підготовки та професійного розвитку державних службовців сприяє формуванню в них умінь самоконтролю, емпатії, ефективної взаємодії та стресостійкості. Це має стратегічне значення в умовах повоєнної реконструкції, коли управлінські рішення приймаються в ситуації підвищеного психологічного навантаження.

З позиції синергетичної парадигми розвиток людських ресурсів виступає чинником самоорганізації системи публічного управління та їх переходу до нового якісного стану [43]. У точках інституційної нестабільності саме людський потенціал здатний забезпечити стабілізацію та формування нової моделі рівноваги. Поєднання інституційної модернізації, полівекторної моделі повоєнного розвитку та інноваційної професіоналізації державної служби створює передумови становлення адаптивної, гнучкої та ціннісно орієнтованої системи управління [38].

Таким чином, реалізація інституційного сценарію передбачає системну інтеграцію розвитку управлінської культури, професійної компетентності та емоційного інтелекту в загальну стратегію реформування публічного управління. Емоційна компетентність у цьому контексті постає не лише індивідуальною характеристикою, а стратегічним ресурсом державної стійкості та соціальної консолідації. Саме вона забезпечує гармонізацію формальних реформ із реальними поведінковими практиками, сприяє

зміцненню довіри та формуванню європейської моделі врядування в умовах повоєнної трансформації України.

Водночас поряд із визначенням позитивного потенціалу емоційного інтелекту як чинника інституційної стійкості доцільно врахувати обмеження та ризики його впровадження у систему публічного управління. Надмірна нормативна формалізація емоційних компетентностей може призвести до формального засвоєння без реального впливу на управлінську практику що знижує ефективність відповідних реформ [25; 31].

Одними з ключових викликів є складність вимірювання емоційного інтелекту як управлінської компетентності. На відміну від традиційних професійних навичок, емоційна компетентність має латентний характер і значною мірою залежить від контексту, що ускладнює її об'єктивне оцінювання в системі державної служби. Це створює ризики суб'єктивізації кадрових рішень та формального підходу до оцінки персоналу.

Крім того інституційні бар'єри впровадження емоційного інтелекту пов'язані з інерційністю управлінської культури, домінуванням адміністративно - бюрократичних практик та недостатнім рівнем інтеграції міжциплінарних підходів у системи професійної підготовки державних службовців [25; 41]. У таких умовах навіть за наявності відповідних програм розвиток емоційної компетентності може мати фрагментарний характер і не забезпечувати системного ефекту.

Важливим є також ризик редукції емоційного інтелекту до інструментального рівня коли він використовується виключно як інструмент покращення результативності управління крім належного врахування його етичного та ціннісного виміру. Такий підхід може призвести до маніпулятивних практик взаємодії з персоналом і громадянами, що суперечить принципу людиноцентричного публічного управління [8; 17].

Таким чином комплексний підхід до розвитку емоційного інтелекту державних службовців формує нову парадигму публічного управління, де цифровізація, інституційна модернізація та людський капітал інтегровані у єдиний синергетичний механізм забезпечення стабільності довіри та стратегічної спроможності держави [31; 34].

Узагальнюючи викладене слід зазначити, що трансформація публічного управління України проходить на перетині інституційних змін і переосмислення ролі людського чинника. Саме тому інтеграція емоційного інтелекту у практику державного управління не обмежується роллю інструменту підвищення ефективності, а водночас слугує підґрунтям для формування нової управлінської парадигми, орієнтованої на стійкість, довіру та довгостроковий розвиток. Це дозволяє забезпечити узгодженість між формальними інституційними механізмами та реальними управлінськими практиками, що є критично важливим у період воєнних та післявоєнних трансформацій.

Комплексний аналіз теоретичних засад емоційного інтелекту, інституційної стійкості та трансформації публічного управління дозволив сформулювати систему бачення його ролі у забезпеченні довгострокового розвитку України та дає підстави стверджувати, що модернізація публічного управління України у воєнний та післявоєнний період є не лише процесом функціонального вдосконалення інституцій, а глибиною трансформацією парадигми державності. Йдеться про перехід від технократично-адміністративної моделі до антропоцентричної, у якій людський потенціал, цінності та етична відповідальність стають системоутворюючими чинниками стратегічного розвитку.

Сучасна держава дедалі більше функціонує в умовах багаторівневої невизначеності, підвищеної турбулентності та кризової динаміки. У такому контексті інституційна стійкість не може зводитися лише до нормативного регулювання чи процедурної раціональності. Вона передбачає здатність до гнучкої адаптації, збереження внутрішньої цілісності та стратегічної спрямованості в умовах системних викликів. Саме тут емоційний інтелект постає як інтегрований ресурс, що поєднує когнітивну раціональність із гуманітарною зрілістю управлінця, забезпечуючи якісно новий рівень управлінської ефективності.

Майбутнє публічного управління України визначатиметься не лише масштабом інституційних реформ, обсягами фінансової допомоги чи швидкістю відбудови інфраструктури. Вагомими чинниками стає якість управлінського корпусу-його здатність діяти відповідально, рефлексивно та стратегічно в умовах високого рівня соціальної напруги. У цьому сенсі модернізація держави означає передусім модернізацію людини в управлінні: побудова управлінської культури, зорієнтованої на відкритість, довіру, етичність та довгострокове мислення. Інтеграція емоційного інтелекту в систему стратегічного управління формує нову парадигму інституційної спроможності. Емоційна компетентність управлінців забезпечує: підвищення якості стратегічних рішень у ситуаціях невизначеності; ефективну міжвідомчу координацію та командну взаємодію; зниження конфліктності в управлінському середовищі; зміцнення суспільної довіри до державних інституцій; стабілізацію соціальних процесів у період відновлення.

З управлінсько-практичної точки зору це означає необхідність інституціоналізації емоційного інтелекту в системі публічної служби. Йдеться не лише про впровадження окремих тренінгових програм, а про системні зміни, зокрема: включення компетентностей емоційного інтелекту до стандартів професійної підготовки та оцінювання державних службовців; розробку механізмів психологічної підтримки управлінських команд; розробку лідерських програм, орієнтованих на розвиток етичної відповідальності та стратегічної рефлексії; інтеграцію гуманітарного виміру у стратегічні документи та програми відбудови держави.

У воєнний та післявоєнний період Україна входить у фазу не лише інституційної, а є світоглядної трансформації. Ця трансформація пов'язана з переосмисленням ролі держави від адміністратора ресурсів до координатора соціальної енергії та носія ціннісної стабільності. Саме розвиток емоційно компетентного управлінського корпусу стає внутрішнім ресурсом переходу від режиму кризового реагування до моделі довгострокової стратегічної результативності.

Отже, емоційний інтелект у сучасному публічному управлінні України виступає не допоміжною характеристикою особистості, а системоутворюючим чинником формування нової якості державності. Через синергії інституційних реформ і гуманітарного виміру управління закладається підґрунтя для переходу до адаптивної, ціннісно зрілої та стратегічно стійкої траєкторії розвитку. Саме в цій площині поєднуються філософія державотворення, управлінська практика та історична відповідальність сучасного покоління управлінців, що визначає перспективи розвитку України у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел:

1. Андрушкевич Н., Польова Н., Кукса В. Роль емоційного інтелекту в управлінні персоналом та забезпеченні конкурентоспроможності підприємства. Управління змінами та інновації. 2025. № 14. С. 119–123. URL: <https://doi.org/10.32782/CMI/2025-14-19>.
2. Багрін О. Специфіка розвитку соціального та емоційного інтелекту публічних службовців у воєнний та післявоєнний період в Україні. Аспекти публічного управління. 2024. Т. 12. № 4. С. 52–58. URL: <https://doi.org/10.15421/152448>.
3. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/H/bo3684033.html>.
4. Boyatzis R. E. Emotional and Social Competency Inventory. URL: <https://www.haygroup.com/en/our-products/assessments-and-development/emotional-and-social-competency-inventory>.
5. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах : автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 2015.

6. Васильєва О. І., Рибка А. О. Аналіз сучасних проблем формування та розвитку людського капіталу в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 4. С. 93–97. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.4.93>.
7. Ващенко С. В. Формування управлінської культури державного службовця. Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27 жовтня 2023 року) / за заг. ред. О.І. Пархоменко-Куцевіл. Переяслав, 2023. 293 с.
8. Візняк Ю. Я. Інституційне забезпечення економічного відновлення України в умовах воєнного стану з урахуванням структурних передумов, механізмів координації та стратегічного планування. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2025. Вип. 45. С. 253–260. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15815646>
9. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books. URL: <https://www.basicbooks.com/titles/howard-gardner/frames-of-mind/9780465024339/>.
10. Гацько А. Ф., Смігунова О. В. Емоційний інтелект як стратегічний важіль лідерства. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2016. Вип. 177. С. 61–67.
11. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Київ: Vivat, 2019. Р.512.
12. Goleman D. Working with Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1998. 383 p.
13. Дорош, І. М. Лідерство та емоційний інтелект як ресурси стресостійкості державних службовців. Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ. Збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 березня 2020 р. Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2020. С.140-141.
14. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Емоційний інтелект як психологічний феномен. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/336886482.pdf>.
15. Івашкевич Е., Співак В. Інтелект, соціальний та емоційний інтелект: співвіднесення понять у сучасній психології. Проблеми сучасної психології. 2023. № 61. С. 9–29. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2023-61.9-29>.
16. Ісаченко В. П., Албул І. В. Вплив соціально-емоційного навчання на соціалізацію особистості та розвиток комунікативної компетентності в умовах сучасного суспільства. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2025. № 2. С. 29–36.
17. Карамушка Л. М. Психологія управління організаціями. Київ. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713553/>.
18. Коробко Ю. В., Тройніна С. О., Остапко Л. О., Годзь Т. О. Емоційний інтелект у XXI столітті як один з найважливіших soft skills освітнього процесу. Академічні візії. 2023. № 24. С. 1-12.
19. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні. Київ. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/monografia_libanova.pdf.
20. Лозинська Т. М. Дослідження публічного управління в Україні: трансформація теорії та методології. Вісник Полтавського державного аграрного університету. 2024. № 1. С. 13–21. URL: <https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1.3>.
21. Лящ О. П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. Проблеми сучасної психології. 2013. № 22. С. 324-335. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_22_29.
22. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional Intelligence: Theory, Findings and Implications. Psychological Inquiry. 2004.
23. Масик-Бесова М. З. Підтримка державних службовців як запорука інституційної стійкості в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 35 (74) № 1 2024. С 122-126.
24. Микитенко В. В., Чупріна М. О. Полівекторна сценарно-прогнозна модель реконструктивно-просторового розвитку України у повоєнному періоді. Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців. 2025. Том 4, № 1.
25. Нинюк М. А., Ларіна Н. Б., Нинюк І. І. Трансформація інституту державної служби в Україні у світлі адміністративної реформи. Український політико-правовий дискурс. 2025. № 14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16881431>

26. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ: Вища школа, 2003. 159 с.
27. Пержун В. В. Історичні витоки формування управлінської культури. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 2 (25). С. 30–35.
28. Petrides K., Furnham A. Trait emotional intelligence. *European Journal of Personality*. 2001.
29. Пищик О. В. Емоційно-комунікативна компетентність як ресурс інноваційного освітнього лідерства. Сучасні досягнення в науці та освіті : матеріали XX Міжнародної наукової конференції. Хмельницький : ХНУ, 2025. С. 31–34.
30. Подоляк Н. Особливості співвідношення адаптивності та емоційного інтелекту. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2020. Вип. 47. С. 79–89. URL: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.47.229348>.
31. Поспелова Т., Руденко В., Олещенко В. Інституційно-економічне забезпечення людського розвитку: управлінська трансформація в умовах посткризової перебудови. Економіка та суспільство. 2025. № 72. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-139>.
32. Росохацька М. О. Управління розвитком емоційної компетентності персоналу організації : кваліфікаційна робота магістра. Київ : Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025.
33. Salovey P., Mayer J. D. Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>.
34. Скиба О. Інституційна стійкість держави як фактор її сталого розвитку та економічної безпеки. Сталий розвиток економіки. 2024. № 3 (50). С. 256–261. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-38>.
35. Сорокіна Н., Філатов В. Цифровізація публічного управління в Україні: теоретичний аспект. Аспекти публічного управління. 2025. № 13 (1). С. 77–81. URL: <https://doi.org/10.15421/152509>.
36. Spencer L., Spencer S. *Competence at Work: Models for Superior Performance*. New York: John Wiley & Sons, 1993.
37. Стадник В., Йохна В., Любка В. Методологія інституційного підходу в процесах формування інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем. *InterConf*. 2023. С. 5–53. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.03.2023.004>.
38. Трегубенко Г. П. Інноваційні компоненти підвищення рівня професійної компетентності державних службовців в Україні: дисертація канд.наук з держ.управл. 25.00.01. Дніпро. 2024. 291 с.
39. Тюріна Д. Трансформація системи публічного управління України під впливом глобальних геополітичних процесів. Розвиток правової системи України в контексті євроінтеграційних прагнень: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих вчених з міжнародною участю, присвяченої тижню права. (Луцьк, 10 грудня 2025 р.) / Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2026. 531 с.
40. Ущипівський О. М. Трансформація культурної політики України в умовах війни: аналіз інституційної адаптації. Вісник гуманітарних наук. 2025. № 10.
41. Філіпенко А. Економічна стійкість у контексті інституційної логіки. Економічна теорія. 2022. № 3. С. 45–56.
42. Харченко Ю. П. Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика: монографія. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 290 с.
43. Цигилик Н. В. Теоретико-правові основи парадигми застосування синергетики до розвитку людських ресурсів в публічному управлінні: дисертація док-ра наук з держ. управл. - Львів. 2024. 463с.
44. Цюпенко Т. Емоційний інтелект як засіб розвитку психологічної стійкості особистості в умовах сьогодення. Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. № 4. С. 109–115. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-16>.
45. Юрченко Г. Цифровий емоційний інтелект як управлінська компетенція. Економіка та суспільство. 2025. № 78. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-132>

Наукове видання

Колективна монографія

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

*За загальною науковою редакцією д.е.н., професора Погріщука Бориса Васильовича,
д.е.н., професора Мельник Вікторії Іванівни*

Колектив авторів: д.е.н., професор Погріщук Б. В., д.е.н., професор Мельник В. І. (п.1.1); д.ю.н., професор Світлак І. І., к.ю.н., доцент Голота Н. П. (п.1.2); д.е.н., професор Надвиничний С. А., викладач Колесник О. В. (п.1.3); к.політ.н. Добіжа В. В. (п.1.4); к.і.н., викладач Городинська Л. С., викладач Колесник О.В. (п.1.5); к.г.н., доцент Мартусенко І. В. (п. 2.1), к.е.н., доцент Підгаєць С. В. (п. 2.2); к.е.н., доцент Дончак Л.Г., к.е.н., доцент Пилявець В.М. (п. 2.3); к.е.н., доцент Мережко В.М. (п. 2.4); к.е.н., доцент Балазюк О. Ю., д.е.н., професор Ясишена В. В. (п. 2.5); д.е.н., доцент Руденко В. В. (п. 3.1); к.е.н., доцент Бей С. О. (п. 3.2); д.е.н., професор Погріщук Г. Б. (п. 3.3); к.е.н., доцент Мирончук В. М. (п. 3.4); к.е.н., доцент Штефан Л. Б. (п. 3.5); к.е.н., доцент Вільчинська О. М. (п. 4.1); к. держ. упр., доцент Мазур В. Г., к. держ. упр., доцент Дерун Т. М. (п. 4.2); д.е.н., доцент Нагайчук В. В. (п. 4.3); к.е.н., доцент Ціхановська О. М., д.е.н., професор Сисоєва І. М., к.е.н., доцент Погріщук О. Б. (п. 4.4); к.пед.н., доцент Рум'янцева К. Є., д.пед.н., доцент Пугач В. М. (п. 4.5); д.е.н., професор Надвиничний С. А., к.психол.н., доцент Надвинична Т.Л. (п. 4.6), викладач Цюпенко Т. А. (п. 4.7).

Підписано до друку 30.04. 2026.
Папір офсетний. Формат 60х84.1/8
Гарнітура Times New Roman
Обл. друк. арк. 25,9
Ум. друк, арк 27,8
Наклад 300 прим.

Видавництво «Крок». Свідоцтво № 3538 від 30.07.2009 р.
46006, м. Тернопіль, вуя. Гайова, 56
тел. (0352) 248436

